

CUSTODIA MEMORIAE

MUZEUM
PIERWSZYCH
PIASTÓW
NA LEDNICY

40
LAT
MUZEUM
1969 - 2009

Custodia Memoriae

**PATRONI HONOROWI
JUBILEUSZU 40-LECIA
MUZEUM PIERWSZYCH PIASTÓW NA LEDNICY**

Bogdan Zdrojewski
Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Marek Woźniak
Marszałek Województwa Wielkopolskiego

Ks. Arcybiskup Henryk Józef Muszyński
Metropolita Gnieźnieński

Prof. dr hab. Bronisław Marciniak
Rektor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Aleksander Starzyński
Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Poznaniu

Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
Musaeum Primorum Principum Ex Stirpe Piastea in Lednica

Custodia Memoriae

Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

XL lat istnienia
(1969-2009)

Praca zbiorowa pod redakcją
Andrzeja M. Wyrwy

Lednica 2009

BIBLIOTEKA STUDIÓW LEDNICKICH

Tom XIV, Seria A-1

Kolegium Redakcyjne serii A

Danuta Banaszak (sekretarz), Janusz Górecki, Zofia Kurnatowska (z-ca redaktora naczelnego), Jacek Wrzesiński, Andrzej M. Wyrwa (redaktor naczelny)

Pracę do druku opiniował

prof. dr hab. Jerzy Fogel

Ryciny (zdjęcia i rysunki) ze zbiorów

Archiwum Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (MPP), Muzeum Narodowego w Warszawie, Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (MAP), Biblioteki Kórnickiej (BK) oraz Izby Regionalnej w Murowanej Goślinie

Projekt okładki

Wojciech Kujawa

Tłumaczenia

Hanna Kossak-Nowocień

English-language texts edited by

Philip Earl Steele

Opracowanie techniczne

Danuta Banaszak

Redakcja i korekta

Hanna Kossak-Nowocień

ISSN 1732-5471

Opracowanie komputerowe wnętrza

Tomasz Lerczak, Jolanta Mitura

Druk i oprawa

GRUPA OSIEM CZWARTYCH
ul. Gwarna 6, 61-294 Poznań
tel. 061 667 51 00
www.osiemczwartych.pl
www.archeologia.book4you.pl

Wydawca

Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
z siedzibą w Dziekanowicach
62-262 Lednogóra
tel. 061 427 50 10, fax 061 427 50 20

Spis treści

LAUDACJE PATRONÓW HONOROWYCH	7
BOGDAN ZDROJEWSKI, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego	9
MAREK WOŹNIAK, Marszałek Województwa Wielkopolskiego	11
HENRYK JÓZEF MUSZYŃSKI, Arcybiskup Metropolita Gnieźnieński	13
BRONISŁAW MARCINIAK, Rektor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu	15
ALEKSANDER STARZYŃSKI, Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Poznaniu	17
CUSTODIA MEMORIAE	19
ANDRZEJ M. WYRWA, <i>Lednicka Custodia Memoriae. 40-lecie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Introductio</i>	21
MAŁGORZATA FRYZA, JACEK WRZESIŃSKI, <i>Od zabytkowej ruiny do muzeum przestrzennego</i>	43
JANUSZ GÓRECKI, <i>Archeologiczne badania Ostrowa Lednickiego i jego zaplecza w perspektywie 40-lecia Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy</i>	93
TERESA KRYSZTOFIK, <i>Giecz. Gródek przedpaństwowy – wczesnopiastowski gród centralny – ośrodek kasztelański</i>	111
ZOFIA KURNATOWSKA, MARIUSZ TUSZYŃSKI, <i>Grzybowo pod Wrześnią. Wczesnopiastowski gród na szlaku z Gieczy do Gniezna</i>	141
ANDRZEJ KOWALCZYK, DARIUSZ PAPROCKI, <i>Historia badań oraz upowszechniania wiedzy o Radzimiru koło Obornik</i>	157
ANTONI PELCZYK, <i>Historia badań etnograficznych w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy</i>	171
BADANIA INTERDYSCYPLINARNE	187
ZOFIA KURNATOWSKA, <i>Badania interdyscyplinarne w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy</i>	189
KAZIMIERZ TOBOLSKI, KRYSZYNA MILECKA, MAREK POLCYN, <i>Ekologiczna przeszłość rejonu lednickiego i gieckiego. Podsumowanie trzydziestoletnich badań paleoekologicznych, botaniczno-paleobotanicznych i zoologicznych</i>	211
DYREKTORZY MUZEUM (1969-2008)	233
JACEK WRZESIŃSKI, <i>Jerzy Łomnicki – założyciel Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy</i>	235
MAREK KRĘŻAŁEK, <i>Andrzej Kaszubkiewicz – drugi kustosz dziedzictwa pierwszych Piastów</i>	241
ANEKS	245
EWA PELCZYK, <i>Lista pracowników Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy od 1 stycznia 1969 do 30 czerwca 2009 roku</i>	247
PIOTR KUSZCZAK, <i>10-lecie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (Medal Pamiątkowy; druki okolicznościowe)</i>	267

*Laudacje
Patronów Honorowych*

**Rzeczpospolita Polska
Minister Kultury
i Dziedzictwa Narodowego
Bogdan Zdrojewski**

Pan
Prof. dr hab. Andrzej M. Wyrwa
Dyrektor
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

Szanowny Panie Dyrektorze

W ciągu 40 lat działalności Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy stało się niezwykle ważnym ośrodkiem kultury nie tylko dla Wielkopolski, ale również dla mieszkańców całego kraju. Przez cztery dekady działalności Muzeum przekształciło się w dynamiczną, nowoczesną, ciągle rozwijającą się instytucję kultury, dobrze rozpoznającą potrzeby i oczekiwania współczesnego widza. Nie do przecenienia jest tak istotna dla kształtowania świadomości młodego pokolenia atrakcyjna oferta edukacyjna, obejmująca całe spektrum tematów związanych z wczesnymi dziejami państwa polskiego, archeologią, etnografią, przyrodą i muzealnictwem. Trudno nie wspomnieć także o wspaniałych i unikatowych zbiorach archeologicznych oraz ciągle powiększanych zbiorach etnograficznych.

Z okazji jubileuszu, pragnę złożyć na Pańskie ręce serdeczne gratulacje i podziękowania dla wszystkich pracowników Muzeum.

Jestem przekonany, że kolejne lata działalności Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy przyniosą nowe sukcesy oraz dadzą prawdziwą satysfakcję zarówno zwiedzającym, jak i jego pracownikom.

Warszawa, dnia 16 marca 2009r.

**MARSZAŁEK
WOJEWÓDZTWA WIELKOPOLSKIEGO
Marek Woźniak**

Szanowni Państwo,

naszą wspólną powinnością jest chronienie śladów, które pozostawili po sobie nasi przodkowie. Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy ma w tym z pewnością swój udział, a jego wkład w kultywowanie pamięci o najdawniejszych dziejach Polski jest nieoceniony. Szczególną wartość mają prowadzone przez Muzeum badania archeologiczne. Dzięki nim wciąż odkrywamy nowe fakty z czasów, w których rodziło się i kształtowało państwo polskie. Słusznie nazwane Strażnicą Pamięci, Muzeum ocala od zapomnienia najważniejsze obiekty dziedzictwa pierwszych Piastów i pomaga docierać do prawdy historycznej o początkach polskiej państwowości. Będąc jednym z najważniejszych punktów na Szlaku Piastowskim, przyciąga zainteresowanych polską historią turystów z kraju, z Europy i ze świata. Znakomitym dopełnieniem działalności Muzeum jest popularyzacja wiedzy specjalistycznej z dziedziny archeologii, etnografii i nauk przyrodniczych. Służą jej liczne publikacje i projekty edukacyjne, inspiрующие do zgłębiania tajemnic tych nauk.

Co szczególnie cenne, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy pomaga zwiedzającym uzupełnić i zrekonstruować na własny użytek obraz najstarszych dziejów Polski, który – na różny sposób opisany przez średniowiecznych kronikarzy – obrósł w wiele podań i legend, a za sprawą „Starej baśni” Józefa Ignacego Kraszewskiego znalazł swoje miejsce w polskiej literaturze. Wędrówka szlakiem obiektów zabytkowych należących do Muzeum to barwna lekcja historii, pozwalająca także na przypomnienie sobie roli, jaką dynastia Piastów odegrała w zbudowaniu państwa polskiego, między innymi dzięki wprowadzeniu chrześcijaństwa i powiązaniu rodzącej się polskiej państwowości z cywilizacją Zachodu.

Za niepowtarzalne walory poznawcze tej wędrówki i za pieczołowitą ochronę ginących obiektów kultury piastowskiej przed niszczącym działaniem czasu, należą się wszystkim Osobom zaangażowanym w pracę Muzeum wyrazy uznania. Jestem przekonany, że Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy w ciągu kolejnych lat swojej działalności zapisze się w historii naszego regionu wieloma jeszcze osiągnięciami i zasługami, stojąc wytrwale na straży pamięci o tym, że to właśnie Wielkopolska jest kolebką państwa polskiego. Niech mi będzie wolno wszystkim Państwu serdecznie tego życzyć.

Marek Woźniak
Marszałek Województwa Wielkopolskiego

Henryk Józef Muszyński
Arcybiskup Metropolita Gnieźnieński

Gniezno, 22 lutego 2009 r.

Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy obchodzi w obecnym roku 40-lecie swojego istnienia. Wiemy, że muzea, zwłaszcza te, które prezentują sztukę sakralną nie są składowiskami martwych eksponatów, ale – jak to pięknie określił Sługa Boży Jan Paweł II – *rozsadnikami wiecznie kwitnącego życia, w których przekazywany jest z pokolenia na pokolenie geniusz i duchowość wspólnoty wierzących*.

Muzeum na Ostrowie Lednickim prezentuje okazałe pozostałości grodu Mieszka I i Bolesława Chrobrego oraz ruiny wzniesionych przez nich budowli – kościoła i pałacu. Archeolodzy i historycy uznają to miejsce za jedno z centrów ówczesnej władzy – miejsce czasowego pobytu panującego, ośrodek kultu chrześcijańskiego, pochówków możnych, obszar szczególnej militaryzacji państwa. Nie można też zapomnieć, że w tym świętym miejscu odkryto w kaplicy pałacowej dwa baseny chrzcielne, które pozwalają nam przypuszczać, że tutaj w 966 roku mógł przyjąć chrzest Mieszko I. To tutaj miały prawdopodobnie miejsce uroczyste chrzty członków jego rodziny i najbliższego otoczenia. Być może właśnie w tym miejscu narodził się pierwszy nasz król, Bolesław Chrobry, który w 1000 roku gościł na Ostrowie cesarza Ottona III, pielgrzymującego do grobu św. Wojciecha. Można więc bez przesady powiedzieć, że w tym właśnie miejscu biło serce państwa polskiego, tu narodziła się Polska i tu narodziło się chrześcijaństwo.

Wymienione dobra kultury prezentowane na Lednicy nie tylko przechowują ślady ludzkich dokonań i służą poznaniu naszej historii, ale także zyskują szczególne znaczenie ewangelizacyjne, bo – jako powstałe z inspiracji duchowej – skłaniają przybywających tu ludzi do refleksji nad działaniem Bożej Opatrzności w historii.

Jestem przekonany, że publikacja przygotowana na 40-lecie naszego lednickiego Muzeum, która w sposób fachowy i interesujący przedstawia stan konserwacji i badań nad spuścizną naszych przodków, pomoże Czytelnikom zakorzeń się w tym, co stanowi fundament naszej polskiej tożsamości i pomoże znaleźć właściwy kierunek ku przyszłości. Zgodnie z tym, co powiedział Jan Paweł II: *Im bardziej człowiek jest świadomy własnej genealogii, duchowej gleby, z której wyrasta, tym dojrzalszy jest do podejmowania zadań, jakie mu stawia konkretna sytuacja*.

Z okazji obchodzonego Rubinowego Jubileuszu Muzeum pragnę serdecznie podziękować wszystkim jego Pracownikom za głębokie i wielkoduszne zaangażowanie w rozwój tego dzieła. Życzę również, aby ich wysiłki były coraz bardziej dostrzegane i upowszechniane, i w coraz większym stopniu odpowiadały pragnieniom wszystkich, którzy chcą bliżej poznać świadectwo wiary naszych przodków i jeszcze lepiej służyć Bogu i Ojczyźnie.

Arcybiskup
Metropolita Gnieźnieński

Ostrów na jeziorze Lednickim z jego relikтами przeszłości to miejsce magiczne. Po latach świetności, które przypadały na X i początek XI wieku, z upływem czasu został zapomniany, owiany mitami i spowity tajemniczością. W XIX wieku Józef Ignacy Kraszewski w „Starej baśni”, powieści z dziewiątego wieku, pisał: *na jeziorze Lednicy leżała wyspa, ostrów święty, do której z dala, od Wisły, nawet Łaby, od Odry przychodzili z ofiarami, po wróżby i rady pielgrzymi. [...] Wieść niesła, że chaty biednych tych ludzi stały tu od wieków, że ich niegdyś była tu moc wielka, że pale część znaczną wód zajmowały, a na pokładach nad nimi cała niegdyś osada liczna i zamożna zamieszkiwała*. Potem Jan Matejko, w namalowanym w 1889 roku obrazie pt. „Zaprowadzenie chrześcijaństwa w Polsce”, na brzegach tego jeziora umieścił scenę chrztu Mieszka I. W XIX wieku miejscem tym bardzo mocno zaczęło się też interesować wielkopolskie ziemiaństwo, starając się zabezpieczyć istniejące na wyspie relikty architektury i „odgadnąć” ich pierwotne znaczenie. Do dyskusji włączono najwybitniejszych historyków tego czasu, w tym m.in. Joachima Lelewela. Stopniowo, z uporem, tajemnice tej wyspy były poznawane i ukazywane społeczeństwu. Ostrów Lednicki zaczął się powoli jawić jako jeden z najważniejszych ośrodków na naszych ziemiach, miejsc „gdzie rodziła się Polska”.

Dumą napawa fakt, że w powojennej historii niebagatelne znaczenie w rozpoznawaniu tajemnic wyspy – historycznych dziejów – mieli profesorowie i wychowankowie Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza – historycy, archeolodzy, antropolodzy, historycy sztuki, a potem przedstawiciele różnych dyscyplin przyrodniczych. Po wieloletnich badaniach i zabiegach organizacyjnych ich działania, przy życzliwości wielu osób i władz administracyjnych, doprowadziły do tego, że w 1969 roku dla ochrony dziedzictwa, które pozostało na wyspie, powołano Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy. W 1975 roku jego nazwę zmieniono, odnosząc ją do naszej pierwszej historycznej dynastii – dynastii Piastów. W 1994 roku Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Lech Wałęsa nadał Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy status Pomnika Historii. Pomnika, który upamiętnia miejsce, gdzie tkwią rzeczywiste korzenie naszej państwowości, religii i kultury.

W 2009 roku mija 40 lat od powstania tego Muzeum. Dziś jest ono jednym z największych muzeów na wolnym powietrzu na ziemiach polskich, a jednocześnie wizytówką wielkopolskiej ziemi i bardzo ważnym ośrodkiem naukowo-badawczym i wystawienniczym w kraju. Jest szeroko rozpoznawane w świecie naukowym i nadal bardzo silnie związane z naszym Uniwersytetem. Obecnie opiekuje się już nie tylko owym mitycznym Ostrowem, ale także piastowskimi obiektami w Gieczu, Grzybowie oraz w Radzimi, jak również dziedzictwem kultury ludowej wsi wielkopolskiej, co znakomicie, w syntetyczny sposób, zostało zaprezentowane w niniejszej jubileuszowej publikacji.

Z okazji Jubileuszu składam hołd wszystkim tym, którzy przez wiele wieków starali się zachować to miejsce dla potomności, a wszystkim byłym i obecnym pracownikom Muzeum życzę wytrwałości w ich posłannictwie dla ochrony naszego dziedzictwa kulturowego, aby „świat”, którym się opiekują, mógł przez następne stulecia budować dumę kolejnych pokoleń Polaków.

Rektor
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
Prof. dr hab. Bronisław Marciniak

Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, obchodzące w tym roku swoje 40-lecie, jest placówką wyjątkową z uwagi na rangę reliktyw po pierwszych Piastach zachowanych na wyspie i udostępnianych do zwiedzania. Początki szerszego zainteresowania tymi reliktywami sięgają I połowy XIX wieku, kiedy z zapomnienia wydobyl je dla społeczeństwa polskiego Edward hrabia Raczyński. W 1856 roku celem ratowania ich przed zniszczeniem z rąk właściciela niemieckiego całą wyspę wykupił Albin hrabia Węsierski. Wkrótce potem rozpoczęto intencjonalne badania archeologiczno-architektoniczne, które z różnymi przerwami kontynuowane są do dziś. W 1969 roku Jerzy Łomnicki, pierwszy dyrektor, doceniając rangę tego miejsca, doprowadził do stworzenia Muzeum Początków Państwa Polskiego, któremu potem zmieniono nazwę na Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

Dla służb konserwatorskich jest to jedno z najcenniejszych miejsc związanych z początkami państwa i chrześcijaństwa w Polsce. Jest to relikwia, która powinna być pieczołowicie chroniona. W ostatnich latach wykonane zostało nowe zadanie właściwie chroniące relikty palatium i kaplicy. Było to możliwe dzięki dotacji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W roku bieżącym rozpoczęły się prace konserwatorskie, mające na celu uratowanie ruin przed postępującą destrukcją. Prace finansowane są nadal przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie i potrwają kilka lat.

Muzeum zawiaduje również jednym z największych skansenów budownictwa ludowego w Polsce, pokazując w pełnym bogactwie różnorodność wsi wielkopolskiej XIX i początku XX wieku.

W roku 40-lecia życzę nowemu Dyrektorowi, prof. dr hab. Andrzejowi M. Wyrwie, kontynuatorowi dzieła Dyrektorów Jerzego Łomnickiego oraz Andrzeja Kaszubkiewicza, aby wraz z zespołem swych pracowników wprowadził Muzeum w 3 tysiąclecie, realizując bardzo bogaty program dostosowania do dzisiejszych wymogów ekspozycji muzealnych, bazy edukacyjnej i magazynowej, wprowadzając również pełną interdyscyplinarność badań, które od kilkunastu lat realizuje on z wielkim powodzeniem w praktyce.

Wielkopolski Wojewódzki
Konserwator Zabytków
Aleksander Starzyński

Custodia Memoriae

Lednicka *Custodia Memoriae*. 40-lecie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. *Introductio*

Każde pokolenie pozostawia po sobie ślady. Ślady, które potem w specyficzny sposób oddają część jego pierwotnego Ja. Ja zakłętego we wszystkich rzeczach, które były jego dziełem. Rytm przemijania powoduje jednak, że wraz z czasem są one deponowane w archiwach, w tym w archiwum ziemi. Dziś tylko dzięki wprawnemu oku i wiedzy archeologów bądź historyków można na nowo wydobyć z nich blask minionych dni i budować obraz życia sprzed tysięcy czy setek lat. Obowiązkiem współczesnych jest natomiast pamiętać o pokoleniach, które stworzyły podwa-

liny domu, w którym możemy dziś mieszkać i który możemy nazywać swoją ojczyzną. Szczególnie dotyczy to miejsca dziś nazywanego Ostrowem Lednickim.

Ostrów Lednicki – wyspa na Jeziorze Lednica – w środkowej części Wielkopolski (ryc. 1), we wczesnym średniowieczu stanowił jeden z ważniejszych punktów osadniczych na mapie kulturowo-osadniczej tworzącego się państwa pierwszych Piastów (na temat Jeziora Lednica patrz m.in. Wrzesiński 1993, t. 1, s. 33-40; Jezioro Lednica [2008]). Znajdował się tu ośrodek rezydencjonalny pierwszych książąt piastowskich. Zgodnie

Ryc. 1. Zdjęcie lotnicze fragmentu jeziora Lednica; 1 – Ostrów Lednicki, 2 – wyspa Ledniczka, 3 – wyspa Mewia, 4 – Mały Skansen, 5 – Wielkopolski Park Etnograficzny, 6 – Siedziba dyrekcji muzeum – Dziekanowice, 7 – wieś Dziekanowice, 8 – wieś Rybitwy (fot. W. Rączkowski)

Fig. 1. A bird's eye view of a fragment of Lake Lednica; 1 – Ostrów Lednicki (Lednica Holm), 2 – Ledniczka Island, 3 – Mewia Island, 4 – the Small Skansen, 5 – the Wielkopolska Ethnographic Park, 6 – Dziekanowice – the seat of the Museum's administration, 7 – the village of Dziekanowice, 8 – the village of Rybitwy (photograph by W. Rączkowski)

z wiedzą historyczną, jaką obecnie posiadamy, bez większych zastrzeżeń możemy umieścić go, obok Poznania i Gniezna, w rzędzie najważniejszych ośrodków rezydencjonalnych centrum tego państwa. Mimo rozbieżności głosów w historiografii polskiej na temat ważności (w tym stołeczności) oraz znaczenia Poznania i Gniezna w systemie administracyjno-politycznym państwa piastowskiego¹, mając m.in. na względzie pozostałości kulturowe, które zachowały się z tego okresu na Ostrowie Lednickim², jednoznacznie możemy stwierdzić, że był on bardzo ważnym ośrodkiem rezydencjonalnym, równorzędnym w stosunku do tych grodów³. Niestety, o ile źródła kultury materialnej jednoznacznie ukazują priorytetową rolę tego miejsca, o tyle niewiele zachowało się o nim informacji w źródłach pisanych. W czasach świetności tego ośrodka na naszym terytorium dominowała jeszcze przede wszystkim kultura oralna, a zanim słowo pisane rozpowszechniło się na ziemiach polskich, pierwotne znaczenie Ostrowa Lednickiego już zagasło. Bezpośrednią przyczyną tego był przede wszystkim najazd księcia czeskiego Brzetysława, którego oddziały, pustosząc Wielkopolskę w 1039 roku, dokonały też spaleni i ograbienia grodu na wyspie Lednica⁴. Zmniejszanie znaczenia grodu lednickiego wynikało również ze zmian organizacji państwa piastowskiego, które następują ok./po 1136 roku (patrz m.in.: Polska dzielnicowa i zjednoczona 1972; Baszkiewicz 2008; Jurek 2008, s. 111-132).

Miejsce i ranga lednickiego grodu w systemie grodowym wczesnośredniowiecznej Polski jednoznacznie wynika jednak z najwcześniejszej zapiski na jego temat, jaka została zawarta w Bulli Gnieźnieńskiej Innocentego II z 1136 roku, na mocy której, na prośbę Jakuba arcybiskupa gnieźnieńskiego, papież bierze w opiekę Kościół gnieźnieński i zatwierdza posiadłości i dochody do niego należące. W interesującym nas kontekście na samym początku dyspozycji tego dokumentu zapisano m.in., że Kościół [gnieźnieński] (...) *zgodnie z prawem kanonicznym posiada albo w przyszłości roztropnie zdola nabyć [wszystkie dobra, które mają mu służyć] trwale i nienaruszenie (...). Spomiędzy nich [bull] przyta [cza] i wyraż[a] je <ich> własnymi imionami: z Gniezdna [Gniezna], z Ostro-*

wa [Ostrów Lednicki], z Łekn [Łekno (Lecna)], z Nakla aż do rzeki Plitwicy, z Łędy [Łąd], z Kalisza, z Czestramia, z Rudy pełne dziesięciny <ze> zboża, miodu i żelaza, <z> karczm, opłat, skórek kunich i lisich, <z> wieprzów, <z> cła <pobieranego> tak w samym mieście [tzn. w Gnieźnie], jak i na wszystkich przejściach przyległych do miasta albo wymienionych grodów (...) [KDW I, nr 7; komentarze Kozłowska-Budkova 1937, s. 36-38; Najstarsze papieskie bulle 1947; Wydra, Rzepka 1984, s. 17-22 (tłumaczenie polskie), niniejszy cytat za tymże, s. 18].

Choć wśród niektórych historyków i archeologów (Hensel, Hilczer-Kurnatowska 1972, s. 310) istnieją wątpliwości, czy wymieniony w tym dokumencie Ostrów można identyfikować z Ostrowem Lednickim, to na obecnym etapie badań, biorąc choćby pod uwagę kolejność wspomnianych grodów w tym zapisie, które w poszczególnych jego częściach wyznaczają szlaki komunikacyjne od (i do) Gniezna, najpierw w kierunku północnym, a potem południowym itd., nie należy mieć wątpliwości, że przywołany tam Ostrów to Ostrów na Jeziorze Lednica. Później nazwa tego ośrodka pojawia się w kontekście różnych innych dokumentów przede wszystkim od XIII do XIV wieku⁵.

O Ostrowie pisze też autor *Kroniki polsko – śląskiej*, gdzie zanotował m.in. (...) *we wspianiałym grodzie Ostrowie, blisko dzisiejszego Poznania. Widząc, że cesarz boso wyruszył z tego grodu do Gniezna z powodu uczynionego ślubu, że uda się do grobu św. Wojciecha, rzekł: „Nie wypada, aby stopy cesarza dotykały ziemi” – i kazał całą drogę zaścielić różnymi suknam i purpurowymi, prócz tego wytwornymi płótnami jedwabnymi, na przestrzeni sześciu mil od grodu Ostrowa aż do Gniezna i tam przez całą drogę aż do grobu św. Wojciecha (...)*⁶. W historiografii zapis ten spotkał się z bardzo wielką krytyką. Jedni uczeni całkowicie odrzucali wartość tej zapiski (m.in. Labuda 1988; Wielgosz 1980 i inni – dalsza literatura patrz Dzieduszycki, Przybył 2002), inni natomiast w wyniku różnych analiz, przynajmniej w części, przychylają się do tego, że Otton III faktycznie odwiedził gród na Ostrowie Lednickim (analizę źródeł i komentarze patrz Dzieduszycki, Przybył 2002 – tam najnowsza literatura). Takie hipotezy stawiała też cała dziewiętnastowieczna historiografia, łącz-

1 Dyskusję na ten temat patrz m.in.: Labuda 1987, 2000; Kóčka-Krenz 2000; Jasiński 2007; Kurnatowska 2008.

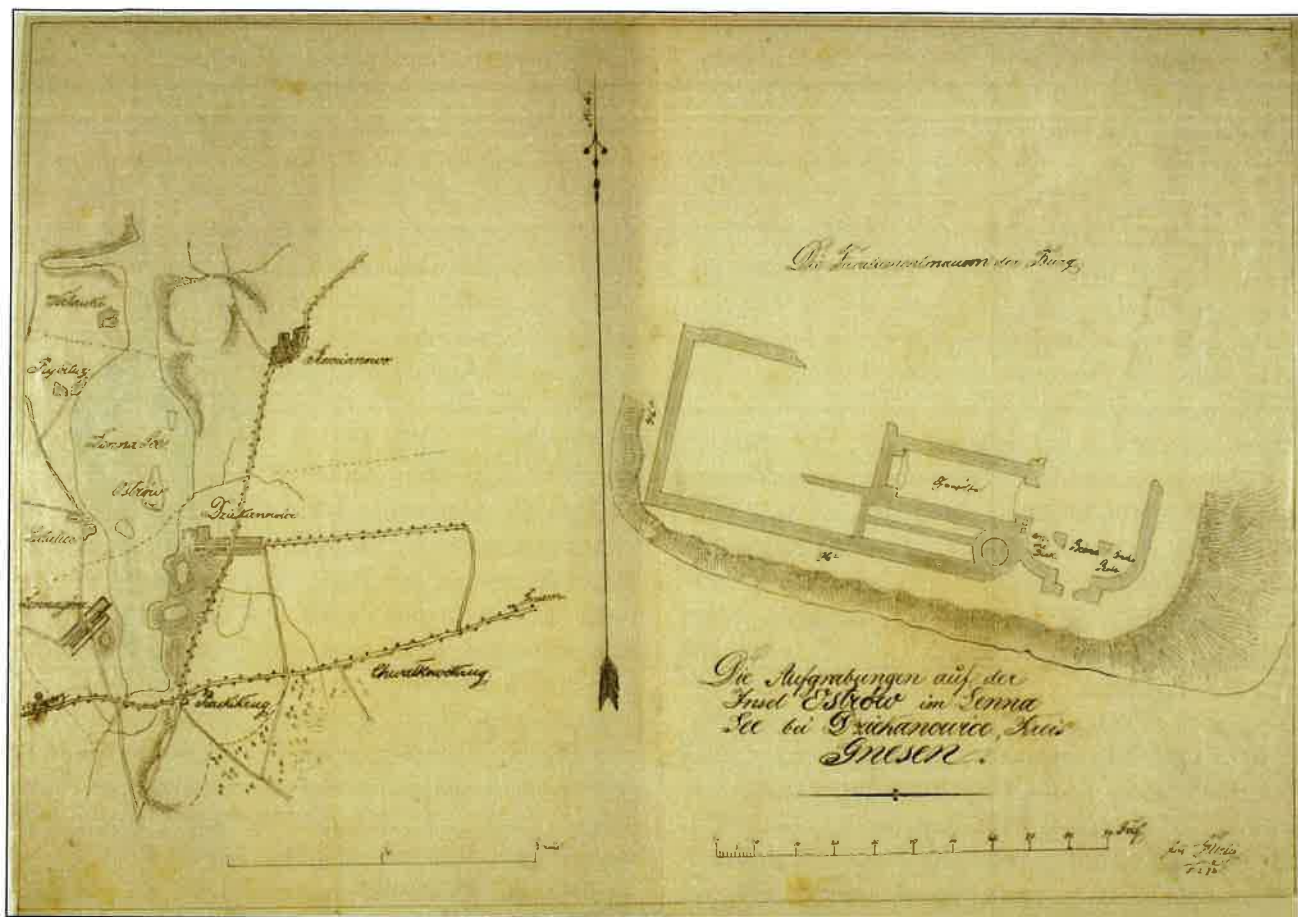
2 Na temat pozostałości kulturowo-osadniczych i architektonicznych na Ostrowie Lednickim patrz m.in.: sprawozdania, omówienia i dyskusje (tu wybór): Łomnicki 1968, s. 551-554; Wasilewski 1968, s. 554; „Sztuka polska”, t. 2, s. 740-742 – tam też starsza literatura i omówienie do 1970 roku (wg indeksu); Ostrów Lednicki 1993; Świechowski 1994, s. 403-409, 2000, 2001a, s. 90-93, 2001b, s. 247-265; Żurowska, Rodzińska-Choraży, 1996/1997; Urbańczyk 1995, s. 97-108, 2008; Wczesnośredniowieczne mosty 2000; Kaszubkiewicz, Wrzesiński, Górecki, Tabaka 2002; Początki państwa polskiego 2002 (Ostrów Lednicki – wg indeksu); Janiak 2006 – tu obszerna literatura do 2003/2004; Wrzesiński, Wyrwa 2008 – tam wybór najnowszej literatury.

3 Na temat sieci grodowej we wczesnośredniowiecznej Wielkopolsce patrz m.in.: Kurnatowska 1993, 2000 i inne opracowania tejże; Modzelewski 2000; Górecki 2001, 2002; Brzostowicz 2008, s. 137-152.

4 Na temat najazdu Brzetysława patrz m.in.: Krzemińska 1959, 1986; Borawska 1964; Nadolski 2002, s. 187-211; Łowmiański 1985, t. VI, cz. 1, s. 68-75 i nn (tu obszerna literatura do 1985 roku); Labuda 1994, s. 143-146; Przybył 1995, s. 25-27.

5 Źródła do: Lednica – jezioro, Lednogóra, Ostrów alias Lednica, patrz m.in.: KDW I, nr 7, 168, 173, 207, 320, 333, 355; KDW III, nr 1754, 1774, 1776, KDW IV nr 2070; KDW IX nr 1327, KDW X 1593; kasztelania lednicka, kasztelanowie: KDW I nr 180, 207, 333, 355, 534, 539, KDW II nr 1313, KDW III nr 1754, 1774, 1976; KDW IV nr 2070, KDW VI nr 275, 314, 418; inne źródła patrz wg indeksu w: Dzieje Poznania 1972, 1982.

6 *Kronika polska* MPH III 1878/1961, s. 617-618; niniejsze tłumaczenie wg K. Abgarowicza (maszynopis w IH UAM); patrz też Żywoty 1987; komentarz i dyskusję różnych poglądów na ten temat patrz Dzieduszycki, Przybył 2002.

Ryc. 2. Mapa okolicy wg A. Węsierskiego, Biblioteka Kórnicka, sygn. BK12871, k. 1

Fig. 2. Map of the region according to A. Węsierski, the Kórnik Library (Biblioteka Kórnicka), catalogue number BK12871, chart 1

nie z Joachimelem Lelewalem. Zarówno historycy, jak i „popularyzatorzy rodzimych dziejów” byli przekonani, że Otton III odwiedził Ostrów Lednicki. Po poszerzonych analizach również niektórzy współcześni historycy dosyć jednoznacznie stawiają hipotezę, że tak faktycznie było.

W źródłach pisanych nazwę Ostrowa Lednickiego – wyspy na Jeziorze Lednica – jeziora i wsi Lednogóra zapisywano w różnej formie. Od najwcześniejszych dokumentów wyspę nazywano jako wspomniany *de Ostrov* (1136), często też, bezpośrednio lub pośrednio wspominając o wyspie, pisano o niej jako o Lennej Górze. W XIX wieku zaś w wielu zapisach, listach, miejscowych i ponadregionalnych tygodnikach wyspę nazywano również „Gnieźnianką”⁷. Jezioro m.in. jako *lacus Letnicza* (1442?), a wieś: *de Gora* (1355), *cu Gorze Mikolagewey* (1403), *villa Gora* (1433), *Gora ad Dziekanowicze* (1580), *Ledna Góra* (1764), *Ledna gora* (1789), wieś Lednagora (1789), Lenna Góra (1843 i inne), niem. Lednagora Neudorf (odnosi się do wsi) itd. [patrz KDW I – XI; Nazwy miejscowe 2005, s. 41 – tam dalsze formy; Wielkopolska w świetle źródeł 1958, s. 98-99 (nr 50)].

Według językoznawców etymologia nazwy Ledna Góra w swym pierwszym członie Ledna wywodzi się od nazwy jeziora (*lacus Lednicza*).

Pamięć o świetności tego miejsca stopniowo przyćmił czas, i to do tego stopnia, że w 1843 roku wielki propagator naszych dziejów w okresie, kiedy Polski nie było na mapie Europy, Edward hrabia Raczyński w swych *Wspomnieniach Wielkopolski*, opierając się już tylko „na wieści gminnej” pisał m.in., że *na tej wyspie [na kępie na jeziorze pod Lenną Górą, o półtoręj mili od Gniezna odległej] Bolesław Chrobry miał zamek i gród, i że tu Ottona III przyjmował* (Raczyński 1843, t. 2, s. 375-376).

W miejscowych podaniach miejsce to postrzegano jako szczególne, mające tajemniczą moc. W opublikowanym w 1843 roku na łamach „Przyjaciela Ludu” *Podaniu ludu o Lennej górze pod Pobiedziskami* zapisano m.in. *Było trzech braci Książąt polskich, którzy się po wielu latach dalekich wędrówek zjechawszy niespodzianie w jednym mieście wielkopolskiem i tam wzajemnie się poznawszy, gród ten nazwali Poznaniem. Puścili się później wspólnie w drogę, i miejsce, gdzie zajechali na popas, jako po obiedzie przezwane zostało Pobiedziskami. Osiedli potem ci trzej na Lennej górze,*

⁷ W XIX źródłach pisanych, ówczesnej prasie i miejscowej tradycji wyspę (Ostrów) na Jeziorze Lednica nazywano Gnieźnianką, patrz m.in. materiały archiwalne w Bibliotece Kórnickiej, sygn. BK12871, tam karty: k. 4 (z 1860) – *wyspa Ostrów i Gnieźnianką zwaną*, k. 20 (z 1860), k. 24; patrz też *Dziennik Poznański*, nr 163, R. XVI z 21 lipca 1874 roku; *Zenkteler* 1874, s. 21; i inne tamże.

gdzie mnogie złożyli skarby: pieczary, w której znajdują się do-
tąd, żaden śmiertelnik nie zwiedził – bo jej strzegą czarne wę-
że, które niebaczących podróżnych gonią... (E.B. 1843, s. 78;
Lednickie serc pamiątki 2009, s. 15).

Następnie jeden z największych orędowników zachowania pamięci o relikwach „Lennej Góry” Albin hrabia Węsierski herbu Belina (ur. 12 kwietnia 1812, zm. 21 września 1875)⁸, właściciel ziemski, żołnierz powstań listopadowego odznaczony złotym krzyżem Virtuti Militari, mianowany w 1854 roku hrabią pruskim, podróżnik i miłośnik archeologii, który sam nazywał się „odgrzebywaczem ruin”, po wykupieniu wyspy w 1856 roku, starał się je zabezpieczyć i uchronić dla potomności. Szukając wyjaśnienia ich pochodzenia, w styczniu 1860 roku napisał list do Joachima Lelewela do Brukseli, w którym informował o istniejących na Ostrowie zabytkach. Wraz z listem przesłał mu informacje dotyczące okolicy oraz mapę z położeniem wyspy i jeziora „do dalszego ich użycia” (ryc. 2) (patrz BK sygn.12871, k. 26-30⁹ (1860); List wg A. Węsierskiego 1871, nr 49, s. 581-582; Abramowicz 2002, s. 499-506).

Bardzo wielkie zasługi w rozpoznaniu prawdziwej historii Ostrowa Lednickiego miał Aleksander hrabia Przeździecki herbu Pierzchała (ur. 29 lipca 1814, zm. 26 grudnia 1871), znakomity warszawski historyk mediewista, wydawca źródeł historycznych, który od początku był w bezpośrednim kontakcie z Albinem Węsierskim, i obok niego należy go uważać za głównego promotora naukowego Ostrowa w Polsce i Europie. Jak pod koniec życia pisał Albin Węsierski, dzięki owej promocji i naukowej dyskusji w prasie na Ostrów Lednicki przybywało wielu znakomitych archeologów, m.in. prof. Rudolf Virchow czy angielski archeolog Baeker Green z Londynu, który po powrocie do Anglii opublikował swe spostrzeżenia m.in. na temat Lednicy i Gniezna¹⁰. Przebywali tu też dr Józef Łepkowski, Marian Sokołowski i bardzo wielu innych¹¹.

Śledząc informacje w dziewiętnastowiecznej prasie, możemy stwierdzić, że Lednica była bardzo nośnym tematem. Szukano odpowiedzi na związane z tym miejscem pytania. Po kilkunastu latach wymiany poglądów w prasie polsko- i niemieckojęzycznej dyskusja była ciągle otwarta. Do tego stopnia, że jeszcze w 1875 roku autor artykułu opublikowanego w czasopiśmie „Warta”

nadal zadawał znamienne pytanie: Czem był Ostrów Lednicki? (Nowe przypuszczenia), a rozwijając tę myśl, pisał m.in. tajemnicze ruiny na Ostrowie Lednickim nie dadzą spokojności temu, kto je oglądał, a uderzony widocznymi cechami wysokiej starożytności, w myśli swojej raz się pokusił, by odzyskać dla nich jakieś miejsce w zamierchłej przeszłości tej ziemi. Dawno też przebrzmiała tradycja mówiąca o ich znaczeniu, bo nie doszła nawet czasów Długosza, następne pokolenia, pełne życia, ruchliwe zawsze zajęte chwilą obecną postępując torem wytkniętym według logiki myśli narodowej utrzymywały łączność ze swą przeszłością jedynie mocą żywych faktów, a mało się oglądały na martwe pamiątki, świadczące o ubiegłych wiekach. (...) (P.A. 1875, s. 381-383; patrz też Węsierski 1875, s. 427-428).

Dyskusje na temat pochodzenia relikwów architektonicznych na Ostrowie Lednickim w owym czasie budziły wielkie emocje, pobudzając wielu „badaczy starożytności” do różnych interpretacji. I tak np. Joachim Lelewel upatrywał w nich szczątki zamku Bolesława Chrobrego, archeolog poznański Kazimierz Szulc twierdził, że przynajmniej część wschodnia znalezisk jest pozostałością starosłowiańskiej pogańskiej świątyni. Budowniczy pruski Crüger gwałtem upierał się przy zdaniu, iż ruiny lednickie są szczątkami rzymskiej Marsa świątyni. Nareszcie hr. Aleksander Przeździecki nową postawił hipotezę, upatrując w tych zwaliskach ślady chrześcijańskiej budowl (..) itd. („Kronika Rodzinna” 1878, s. 754; Sokołowski 1876, s. 117-277 i tab. XII-XIV, tu stan badań s. 119-121). Oskar Kolberg (1877, s. 4-5) z kolei, nawiązując do wywodów polskich kronikarzy, m.in. Jana Długosza (Długosz 1961, s. 142 i nn.) oraz późniejszych jego kontynuatorów Macieja Miechowity i Marcina Bielskiego (Maciej z Miechowa 1986, t. II, 2; Kronika polska Marcina Bielskiego 1856, s. 71), napisał, że Jezioro Lednogórskie (...) nosi swą nazwę wedle Długosza od bóstwa Lado (...) lub wedle Miechowity od Ledy matki bóstwa Lelum-Polelum¹².

Pogląd ten był wówczas bardzo powszechny. W 1859 roku znalazł on m.in. odbicie w wierszu, pt. Wspomnienie z Ostrowa Gnieźnianka Wacława Zadory Łączkowskiego, w którym tenże napisał:

*Smutny Ostrowie, wśród wodnej topieli,
Co wytrzymujesz z burzami zapasy,
Kilkowiekowi dziś nas przeciąg dzieli,
Jak Twoje świetne przekwitnęły czasy;
A nawet dawniej już Twą piękność znali*

8 O Albinie Węsierskim herbu Belina patrz m.in.: Biblioteka Kórnicka, sygn. 12871; Fogel 1991, s. 9-10 i nn.; Kwilecki 1998, s. 79-84; o Węsierskich patrz też: Szlachta wylegitymowana 2007, s. 756-757; wg badań – kwerend archiwalnych – prof. Witolda Molika biografie syna Albina Węsierskiego, Zbigniewa, można uzupełnić o następujący fakt: w księdze imatrykulacyjnej Uniwersytetu w Gryfii jest wpis, że hr. Zbigniew Węsierski, ur. 23 IV 1839, syn hr. Albina Węsierskiego, studiował ekonomię w Akademii Rolniczej w Eldenie (połączonej z Uniwersytetem) od 6 XII 1858 do św. Michała 1860. Brak tam informacji, jakie szkoły wcześniej ukończył; panu profesorowi bardzo serdecznie dziękuję za niniejszą informację; na temat polskich studentów na uniwersytecie w Greifswaldzie – patrz Molik 2007 (tu bez A. Węsierskiego); patrz też: http://pl.wikipedia.org/wiki/Albin_Belina_Węsierski.

9 Cytowanie kolejności kart w niniejszym artykule wg kopii foto wykonanych w BK z oryginału BK 12871 – CD z kopiami w Archiwum Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

10 Baeker Green wspomnienia z informacjami o Lednicy i Gnieźnie opublikował w „The Morning Post” z dnia 9, 13, 21 stycznia 1873 roku – cyt. za Węsierski, 1875, s. 427.

11 BK 12 871, k. 306-308 – brudnopis artykułu do tygodnika „Warta” z dn. 4.05.1875 roku; tenże artykuł patrz Węsierski 1875, s. 427-428; Lednickie serc pamiątki 2009, s. 9-12 i nn.

12 Na temat tych bóstw patrz m.in.: Gieysztor 2006, s. 198-201 i nn.; komentarze patrz m.in.: Łowmiański 1979, s. 216, 231; Strzelczyk 1998, s. 113 (Lelum i Polelum), s. 125 (Eada <Lyada>); Linkner 1998, s. 40-41; Szyjewski 2003, s. 229; w ww. dalsza literatura.

*Starzy poganie, bo na tej dąbrowie,
Bogini Lednej cześć swą oddawali:
Stąd Lednogórskie Jezioro się zowie. (...)*
(BK 21871, k. 22-25, tu k. 22).

Później wątek ten znalazł się też w *Starej baśni* Józefa Ignacego Kraszewskiego, gdzie pisał on m.in.: *Na jeziorze Lednicy leżała wyspa, ostrów święty, do którego z dala, od Wisły nawet, od Łaby, od Odry przychodzili z ofiarami, po wróżby i rady pielgrzymi. Niewiele naówczas takich chramów i świątyń liczone na ziemiach słowiańskich. U Ranów na ostrowiu stał chrám Światowida, u Redarów drugi, a u Serbów nad Łabą Tryglowa trzeci, w Starogardzie w gaju czczono Prowego. Ciągnęły do nich na wielkie świętki i dnie uroczyste różne plemiona z dalekich stron, schodzili się ludzie jednego słowa, choć różnej nieco mowy i u świątyń tych radzili i porozumiewali, co ku obronie od wspólnych wrogów przedsiębrać mieli. Na ostrowiu Lednicy stał taki chrám Nii, do którego szła właśnie Dziwa, ochronić się od pomsty i poświęcić resztę życia pilnowaniu ognia świętego* (Kraszewski 1974, s. 174-175).

Dyskusje toczone między wspomnianymi dziewiętnastowiecznymi „starożytnikami” doprowadziły w konsekwencji jednak do tego, że zaczęto zbierać pełniejsze informacje o tym miejscu i poddawać je krytycznej analizie. W wyniku tego budziła się głębsza refleksja historyczna, rozpoczęły się też pierwsze badania archeologiczne (Sokołowski 1876; patrz też syntetyczny rękopis sprawozdania z badań na Lednicy i inne listy w tej sprawie w BK 21871). Prowadzili je pracownicy Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego i następnie Krakowskiej Akademii Umiejętności. Między tymi ośrodkami doszło też do sporu kompetencyjno-interpretacyjnego, który odbił się m.in. w notatkach prasowych z tego czasu (patrz Zwaliska na ostrowie 1874).

Pierwsze „metodyczne” prace wykopaliskowe, pod wpływem sugestii i hipotez hrabiego Aleksandra Przeździeckiego, zostały przeprowadzone przez Mariana Sokołowskiego i Władysława Łuszczkiewicza przez „kilka dni” w 1874 roku (3, 4 i 19 sierpnia – BK 12871, k. 187-188; patrz też Lednogóra 1874). Ich rezultatem było pisemne sprawozdanie z badań przesłane Albiniemu Węsierskiemu (BK 12871, k. 187-188) a następnie szczegółowe opracowanie wydane drukiem w 1876 roku, które ostatecznie rozwiązało dotychczasowe wątpliwości, hipotezy i interpretacje. Na temat owego bardzo obszernego artykułu M. Sokołowskiego i W. Łuszczkiewicza w 1878 roku w „Kronice Rodzinnej” ukazała się recenzja, gdzie jej autor (brak nazwiska recenzenta) stwierdził m.in. *dziś, gdy wyczerpująca praca p. Maryana Sokołowskiego usunęła mrok dziejowy zastaniający przeszłość tych ruin, i sfinksowi Lednickiego jeziora wydarła jego tajemnicę, śmiała tajemnica hr. Aleksandra Przeździeckiego najzupełniejsze znalazła potwierdzenie*. Piszac dalej, recenzent stwierdza, że autor [M. Sokołowski] *zespala archeologię*

z historią, powołuje martwe nawet głazy do świadczenia prawdzie dziejowej, nie odrzuca pobocznych wiadomości, kiedy mu się one nasuwają i do rozjaśnienia mroku przeszłości posłużyć mogą, nie odpycha nareszcie ani odgania poezji, gdy ta swymi kwiaty uwieńcza zamarłe ruiny, lub bluszczem legendy je odmładza... („Kronika Rodzinna” 1878, s. 754-755). Powyższe ustalenia były następnie komentowane w różnych publikacjach naukowych i popularnonaukowych (patrz m.in. Kozierowski 1934, s. 37-38 i dalsza literatura w „Studiach Lednickich”).

Przez wiele lat też w obrębie wyspy i okolicy jeziora „starożytnicy” zbierali występujące na powierzchni zabytki oraz prowadzili sondażowe prace wykopaliskowe. Szczególną rolę w tym względzie odegrał Albin hrabia Węsierski. Zabytki zebrane przez niego z wyspy znajdowały się w jego zbiorach prywatnych w Zakrzewie (Fogel 1991, s. 65-68 oraz s. 69-92 i 108-113), a potem wzbogaciły zbiory Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. W 1870 roku inna część tego zbioru została przekazana do Gabinetu Katedry Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, na ręce dra Józefa Łepkowskiego [BK 12871, k. 83 (15.12.1869), k. 87-88 (10.01.1870)]. Wiedzano już też wtedy o reliktach mostów, na które miejscowi rybacy natrafiali w toni jeziora. Zabytki z Ostrowa Lednickiego, wypożyczone przez Albina Węsierskiego prezentowano w Warszawie i prawdopodobnie w Dreźnie. Sam Albin Węsierski uczestniczył w kongresach archeologicznych w Sztokholmie i Bolonii, gdzie dzielił się wiadomościami na temat odkryć na Ostrowie Lednickim (BK 12 871).

W 1889 roku problematyką lednicką zainteresował się Jan Matejko (1838-1893). W cyklu dwudziestu swych szkiców, pt. „Dzieje cywilizacji w Polsce” jako ostatni, między 13 stycznia a 7 lutego, namalował obraz (olej na desce 79×120 cm), który pierwotnie wg autora miał nosić tytuł „Chrzest króla Mieczysława”, ale ostatecznie został zatytułowany „Zaprowadzenie chrześcijaństwa R.P. 965” (Suchodolska, Wrede 1998, s. 22-24; Ciciora 2008, s. 262-267). Obraz ten przedstawia krajobraz znad Jeziora Lednica z Ostrowem Lednickim na drugim planie, na którym wznosi się zamek, nad którym krążą orły. Mieszko I wsparty o krzyż patrzy w kierunku wyspy. Po jego prawej ręce znajduje się Dobrawa, żona Mieszka I, z kolei po jej prawej ręce znajduje się wielka chrzcielnica, przy której klęczy Ścibór, brat Mieszka I, chrzczony przez św. Wojciecha, ubranego w strój pontyfikalny (ryc. 3).

Nad Jeziorem Lednica i na jej Ostrowie rozgrywa się też akcja wspomnianej już powieści Józefa Ignacego Kraszewskiego *Stara baśń* (1876). Jej wydanie jubileuszowe (wyd. II) ukazało się w 1879 roku. Zarówno obraz, jak i powieść pokazują, że niezależnie od „badań” magnetyzm tego miejsca znalazł się w bardzo szerokim kręgu zainteresowań najwybitniejszych przedstawicieli

Ryc. 3. Obraz Jana Matejki „Zaprowadzenie chrześcijaństwa” (1889), w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie, fot. Muzeum Narodowe w Warszawie (nr inw. MP 3894) (fot. P. Ligier)
Fig. 3. The Painting by Jan Matejko „Zaprowadzenie chrześcijaństwa w Polsce” (“The Introduction of Christianity to Poland”), 1889, from the collections of the National Museum in Warsaw, photograph by the National Museum in Warsaw (inventory number MP 3894) (photograph by P. Ligier)

polskiej elity kulturalnej. Odzwierciedla się w nich kwintesencja dziewiętnastowiecznej wiedzy na temat tego miejsca (ryc. 4).

Obszerne studium poświęcone zainteresowaniom starożytniczym i zabiegom związanym z badaniami i ochroną zabytków Ostrowa Lednickiego przedstawił w monografii i licznych artykułach przede wszystkim Jerzy Fogel (1991, 1994, 1996a, 1996b, 1996c, 2005). Pisali na ten temat też: Jadwiga Rył, Władysław Zientarski (1991), Jacek Wrzesiński (1996), Jarmila Kaczmarek (1998), Andrzej Abramowicz (2002) i inni¹³.

Poszerzenie wiedzy na temat rezydencjonalnego ośrodka pierwszych Piastów na wyspie Jeziora Lednica, po różnych próbach rozpoznania tego obszaru w okresie międzywojennym i w czasie II wojny światowej, uzyskano dopiero po II wojnie światowej – od 1948 roku, a przede wszystkim w ramach programu Badań nad Początkami Państwa Polskiego, szczególnie w II połowie XX wieku, kiedy zespoły naukowców kompleksowo za-

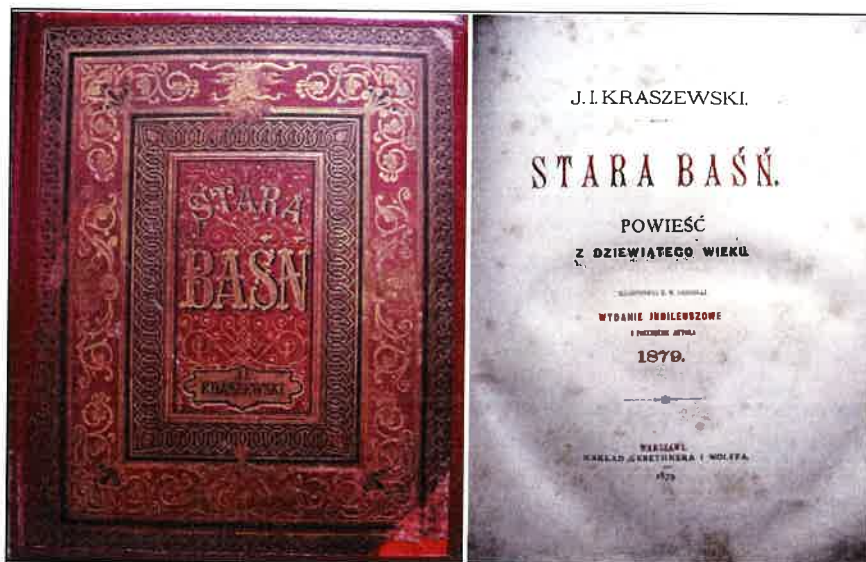
częły odkrywać tajemnice Ostrowa Lednickiego (Hensel, Hilczer-Kumatowska 1972 i literatura z przyp. 1-3 w niniejszym opracowaniu; patrz też artykuł Fryzy i Wrzesińskiego w niniejszym tomie).

Przez długi czas jednak nie było możliwości zabezpieczenia relikwów architektonicznych Ostrowa Lednickiego przed ich destrukcją. Jeszcze w okresie międzywojennym wielkie starania w tym względzie czynił ks. dr Franciszek Wawrzyniak (1884-1941), teolog i biolog-algolog, wielki społecznik i pełen przykładowego uporu miłośnik regionalizmu wielkopolskiego (A.Kl. 1939, s. 3). Od 1923 roku był on proboszczem w Dziekanowicach, a od 1932 dziekanem dekanatu pobiedzkiego (ryc. 5). Oprócz wielu innych zasług jego staraniem, według projektu Stefana Cybichowskiego, wybudowano na Ostrowie Lednickim schronisko turystyczne „Chata Piastowska”. Wzniesiono je przy pomocy gnieźnieńskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Starostwa Powiatowego w Gnieźnie i Komunalnego Banku

¹³ Prezentację stanu badań patrz m.in. też: Sokołowski 1876; Wrzosek 1961 – tam starsza literatura; Hensel, Hilczer-Kumatowska 1972, t. IV, s. 310-311; patrz też spis bibliografii dotyczącej Ostrowa Lednickiego: „Studia Lednickie” 1989-2008; pierwsze prace wykopaliskowe, z tych, które znamy, na Ostrowie Lednickim zostały przeprowadzone w 1822 roku przez Monego (1822); patrz również poszczególne artykuły w niniejszym tomie.

Ryc. 4. Jubileuszowe wydanie *Starej baśni* J.I. Kraszewskiego z 1879 roku – okładka i strona tytułowa (w zbiorach MPP na Lednicy) (fot. A.M. Wyrwa)

Fig. 4. The Jubilee edition of *Stara baśń* (*An Ancient Tale*) by J. I. Kraszewski from 1879 (collection of the Museum of the First Piasts at Lednica) (photograph by A.M. Wyrwa)

Kredytowego. Uroczystego otwarcia „Chaty” dokonano w dniu 5 lipca 1936 roku (ryc. 6). W tym samym czasie (1935) wyspę i schronisko odwiedził m.in. ks. kardynał August Hlond i Ignacy Mościcki, prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. Po pożarze tego schroniska w dniu 16 sierpnia 1965 roku, opierając się na planach z 1936 roku, „Chatę” odbudowano i w tej formie funkcjonuje ona do dziś (Dzięczkowski 1983, s. 801; Pano-wicz 2008, s. 10; patrz też Wawrzyniak 1936; Album 1[1930?]).

Ryc. 5. Ks. Franciszek Wawrzyniak (fot. arch.; ok. 1930 r.)
Fig. 5. Father Franciszek Wawrzyniak (an archival photograph; ca. 1930s)

Mając na względzie wspomniane dokonania księdza Wawrzyniaka, można go uznać za pioniera zorganizowanego ruchu turystycznego w rejonie Jeziora Lednica i na Ostrowie Lednickim. Przez dłuższy czas terenem tym opiekował się pan Józef Kubacki, kierownik Szkoły Powszechnej w Lednogórze. Już przed II wojną światową był on zarządcą ruin lednickich i m.in. organizatorem dwóch wielkich przedstawień osnutych na historii tego terenu. Po drugiej wojnie światowej, na mocy pisma Starostwa Powiatowego w Gnieźnie z dnia 16 lipca 1945 roku został mianowany tymczasowym zarządcą terenu ruin zabytkowych na Ostrowie Lednickim i zobowiązany do kontrolowania ich stanu i informowania Starostwa o ewentualnych zagrożeniach. Według nadanych upoważnień tylko za jego zgodą można było wówczas zwiedzać Ostrów Lednicki (Arch. MPP, sygn. 354/465).

Działania tych i innych osób zostały zwieńczone uznaniem reliktyw na Ostrowie Lednickim za obiekty kultury narodowej podlegające ścisłej ochronie prawnej. W konsekwencji, w wyniku wieloletnich zabiegów i przygotowań prowadzonych przede wszystkim przez Jerzego Łomnickiego w 1969 roku zostało powołane

Ryc. 6. Chata Piastowska postawiona na Ostrowie Lednickim staraniem ks. F. Wawrzyniaka (wg F. Wawrzyniak 1936) (fot. Foto-Expres Majewski Poznań)

Fig. 6. A Piast cottage built on Ostrów Lednicki (Lednica Holm) through the efforts of Father F. Wawrzyniak (Wawrzyniak 1936) (photograph by Foto-Expres Majewski Poznań)

muzeum – Pomnik Historii Narodu Polskiego – Rezerwat Archeologiczny na Ostrowie Lednickim, jako placówka badawczo-oświatowa do badań nad początkami Państwa Polskiego (UPPRNG nr 213/744/68), której zadaniem była ochrona dziedzictwa kulturowego z czasu pierwszych Piastów.

* * *

Słowo muzeum wywodzi się z języka greckiego – od słowa *museum* oznaczającego „świątynię muz”. Podobnie rozumiano je też w języku łacińskim – jako „gaj muz”. Dziś według ustawy o muzeach – placówka taka jest jednostką organizacyjną, nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest sprawowanie opieki nad zabytkami, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami przez działania określone w art. 2 tej ustawy (Dz.U. 1997 Nr 5, poz. 24), ze zmianami Dz.U. 2005 Nr 64, poz. 565, Dz.U. 2003 Nr 162, poz. 1568, Dz.U. 2002 Nr 113, poz. 984, Dz.U. 1998 Nr 106, poz. 668- Roz. I, art. 1; Dz.U. 2007, nr 136, poz. 956.).

Jedną z form organizacyjnych muzeum są ekspozycje na wolnym powietrzu. Według dotychczasowej klasyfikacji szereguje się je z uwagi na: treść, funkcję, względy projektowe, względy formalne, geograficzne i etnograficzne (Czajkowski 1984, s. 11-22 i n; Pytlińska-Spiss 1970; Wyrwa, 2000). Pierwszym muzeum na wolnym powietrzu było muzeum etnograficzne założone w 1891 roku przez Artura Hazeliusa na wyspie Djurgården w Sztokholmie. Od tego czasu w różnych częściach Europy powstawały podobne placówki. Z biegiem czasu w grupie muzeów na wolnym powietrzu pojawiły się muzea (rezerваты) archeologiczne (historyczno-archeologiczne), których zadaniem była ochrona i udostępnianie relikwów przeszłości społeczeństwu. Pierwsze muzeum archeologiczne na wolnym powietrzu założono w 1922 roku (rozbudowane następnie w 1940 roku) w Unteruhldingen (Niemcy). Według Zdzisława Żygulskiego muzea archeologiczne na wolnym powietrzu można podzielić na trzy klasy: 1. muzea wypełnione obiektami przeniesionymi z różnych miejsc, 2. muzea zakładane na stanowiskach archeologicznych, 3. zespoły archeologiczne *in situ*, traktowane jako obiekty przeznaczone do zwiedzania, a mające status muzealny (Żygulski 1982; Czajkowski 1979; Midura 1979; Wyrwa 2000; Kobyliński 2000; Lewicki 2002).

* * *

Muzeum na Lednicy oficjalnie powołano do życia mocą uchwały Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gnieźnie z dnia 19 grudnia 1968 roku od 1 stycznia 1969 roku (UPPRNG nr 213/744/68, s. 1). W uzasadnieniu tej decyzji stwierdzono, że *Rezerwat Archeologiczny*

na Ostrowie Lednickim jest Pomnikiem Historii Narodu Polskiego dla turystów całego kraju i zwiedzających turystów zagranicznych i [służyć ma] dla przeprowadzenia dalszych badań, co było niemożliwe, kiedy rezerwatem zajmowano się tylko doraźnie, jak również nie uregulowane były stosunki prawno-organizacyjne (UPPRNG nr 213/744/68, s. 2). W uchwale Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gnieźnie z dnia 11 grudnia 1969 roku muzeum nazwane jest już **Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy** (UPPRNG nr 27/94/69 z 11.12.1969).

Na mocy tej samej ustawy Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gnieźnie przekazało muzeum lednickie pod zarząd Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu. Według ustawy nowa podległość miała obowiązywać od 31 grudnia 1969 roku (UPPRNG nr 27/94/69, s. 1). W uzasadnieniu tej decyzji napisano m.in., że *Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy powołane[mu] z dniem 1 I 1969 r. (...) zgodnie z pismem kl. III-85/23/69 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu (...) ma być nadany charakter placówki autonomicznej, bezpośrednio podporządkowanej i finansowanej przez Wydział Kultury PWRN w Poznaniu. Wartości historyczne Lednicy stwarzają konieczność zorganizowania placówki o szerokim charakterze oddziaływania i znacznym wyekspozowaniu dziejów kształtowania się państwowości polskiej X i XI w.* (UPPRNG nr 27/94/69, s. 2). W 1970 roku Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu uchwala z dnia 30 stycznia, nawiązując do decyzji z poprzedniego roku, wyraziło zgodę na przejęcie przez Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu od Wydziału Oświaty i Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gnieźnie Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy (UPWRNP nr 27/299/70, s. 1-2). Uchwała weszła w życie z dniem podjęcia, z mocą obowiązywania decyzji od 1 stycznia 1970 roku (UPWRNP nr 27/299/70, s. 2).

W 1975 roku zarządzeniem Wojewody Poznańskiego z dnia 14 sierpnia, po powstaniu muzeum w Gnieźnie, pierwotną nazwę muzeum lednickiego zmieniono na **Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy** i nadano jej statut stanowiący załącznik zarządzenia (ZWP nr 122/75, s. 1). Zarządzenie to weszło w życie z dniem podpisania, z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1975 roku (ZWP nr 122/75). W 1994 roku Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Lech Wałęsa nadał Ostrowi Lednickiemu status Pomnika Historii (Monitor Polski 1994, nr 50, poz. 421; Pomniki Historii 2004, s. 165-173), czyli uzyskał on *szczególną formę ochrony jako [jeden z] najcenniejszy[ch] zabytk[ów] w Polsce mający duże znaczenie dla dziedzictwa kultury Polski*. Od 1969 roku dziedzictwem narodowym będącym pod jego opieką zarządzali: Jerzy Łomnicki (dyrektor w latach 1969-1981), Andrzej Kaszubkiewicz (dyrektor od roku 1981 do stycznia 2008), Marek Krężałek (p.o. dyrektora od

Ryc. 7. Mapa z oddziałami muzeum na obszarze Wielkopolski (rys. i oprac. W. Kujawa) 1 – Ostrów Lednicki, 2 – Wielkopolski Park Etnograficzny w Dziekanowicach, 3 – Rezerwat Archeologiczny Gród Piastowski w Gieczu, 4 – Rezerwat Archeologiczny Gród w Grzybowie, 5 – Ostrów Radzimski, 6 – Wiatrak – holender w Rogierówku

Fig. 7. Map of the Greater Poland region showing the branches of the Museum (drafted and elaborated by W. Kujawa)

1 – Ostrów Lednicki (Lednica Holm), 2 – the Wielkopolska Ethnographic Park in Dziekanowice, 3 – the Archaeological Reserve of the Piast Dynasty Stronghold in Giecz, 4 – the Archaeological Reserve of the Piast Dynasty Stronghold in Grzybowo, 5 – Ostrów Radzimski (Radzim Holm), 6 – the Dutch Windmill in Rogierówku

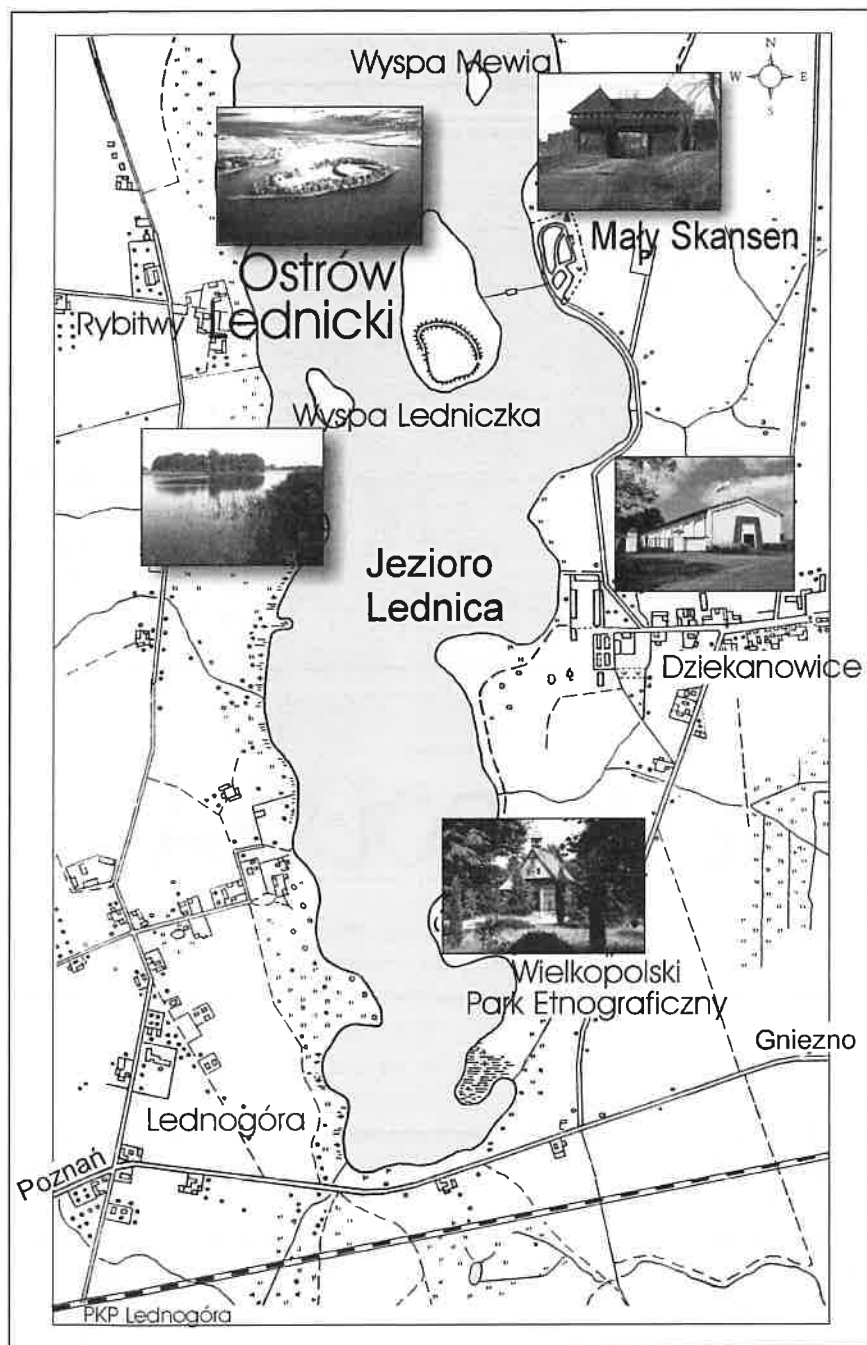

września do października 2008) a od 1 listopada 2008 Andrzej M. Wyrwa.

Ze skromnego początkowo ośrodka muzeum lednickie w krótkim czasie rozwinęło się w jedno z największych muzeów na wolnym powietrzu na ziemiach polskich (ryc. 7). Pierwotnie opiekowało się ono tylko ruinami na wyspie Jeziora Lednica (zwanej „wyspą władców”), później dołączono do niego całą jego otulinę a następnie gród z relikami zabudowy architektonicznej w Gieczu (od 1984 roku), potem wielki gród w Grzybowie koło Wrześni (od 1997 roku), a ostatnio też grodzisko w Radzimirze koło Murowanej Gośliny (badania muzeum od 2002 roku; pracownia muzeum od 2006 roku). Opiekuje się więc ono, pomijając Poznań i Gniezno, najważniejszymi obiektami dziedzictwa pierwszych Piastów. W niedalekiej przyszłości być może zostanie ono powiększone o inny bardzo cenny obiekt z tego czasu położony na północy Wielkopolski – Łekno. Oprócz tego w strukturach organizacyjnych muzeum w 1973 roku stworzono oddział etnograficzny, który dał początek powołanemu w 1975 roku Wielkopolskiemu Parkowi Etnograficznemu w Dziekanowicach. Obecnie oprócz tworzonej od podstaw w Dziekanowicach owalnicowej wsi wielkopolskiej podlega mu jeszcze kilka innych obiektów kultury ludowej *in situ*, tj. m.in. obiekty w Lednogórze (Moraczewie), Rybitwach i Rogierówku (Kaszubkiewicz, Pelczyk, Wielgosz 2003; dalsza bibliografia „Studia Lednickie”, t. I-IX). Gromadzi się w nim, za-

bezpiecza i eksponuje przede wszystkim przedmioty związane z życiem i działalnością mieszkańców wsi i miasteczek z obszaru historycznej Wielkopolski. Ze względu na wielkość i obszar badawczy ten oddział Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy jest uznawany za główne muzeum skansenowskie w Wielkopolsce i jedno z najważniejszych muzeów tego typu w Polsce (ryc. 8). Prezentowane są w nim obecnie 53 obiekty tradycyjnego budownictwa chłopskiego, dworskiego, sakralnego i folwarcznego, przeniesione z różnych stron Wielkopolski. W większości tych obiektów eksponowane są też wystroje dawnych wnętrz i obejść.

Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, ze wszystkimi swoimi oddziałami, jest więc muzeum, którego zadaniem jest ochrona dziedzictwa z różnych okresów naszych dziejów – od X/XI do I połowy XX wieku. A według wspomnianego podziału Z. Żygulskiego należy do 2 i 3 kategorii skansenowskich muzeów archeologicznych, którego częścią składową jest wspomniane muzeum etnograficzne na wolnym powietrzu. Biorąc więc pod uwagę zakres i charakter obiektów, którymi się opiekuje, oraz zasięg terytorialny, należy ono do największych muzeów skansenowskich w Polsce. A ze względu na chronione przez nie najwyższej klasy relikty z okresu tworzenia się państwowości polskiej jest jednym z najważniejszych historycznych miejsc na ziemiach polskich. Możemy o nim powiedzieć, parafrazując słowa Jana Pawła II, że chroni ono miejsce,

Ryc. 8. Obiekty będące pod opieką Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy na jeziorze i wokół jeziora Lednica (rys. i oprac. W. Kuja-wa)

Fig 8. Objects protected by the Museum of the First Piasts at Lednica situated on and around Lake Lednica (drafted and elaborated by W. Kujawa)

gdzie Polska się zaczęła. Muzeum lednickie jest więc *Custodia Memoriae*, czyli strażnicą pamięci dzieł i myśli naszych przodków, z których dziedzictwa do dziś korzystamy, a jednocześnie strażnikiem pamięci narodowej. Stanowi podstawę budowania tożsamości historycznej małej i wielkiej ojczyzny. Chroni ślady, które pozostawili po sobie nasi przodkowie. Budując swoje miejsca bytowania, tworzyli oni dom nazywany dziś przez nas z dumą Polską – naszą Ojczyzną – Patrią.

Wyniki badań (archeologicznych i etnograficznych) prowadzonych przez muzeum publikowane są w licznych opracowaniach w kraju i zagranicą. W 1989 roku zostało utworzone specjalne czasopismo naukowe (seria wydawnicza), pt. „Studia Lednickie”, a następnie

w jego ramach seria, pt. „Biblioteka Studiów Lednickich”, gdzie publikowane są rezultaty interdyscyplinarnych badań nad należącymi do muzeum obiektami. W 2009 roku serię „Biblioteki” rozszerzono o cztery nowe działy merytoryczno-wydawnicze. Wydawane są też liczne monografie tematyczne, katalogi wystaw, foldery, przewodniki itp. Muzeum prowadzi również szeroką współpracę w zakresie wystawiennictwa i badań naukowych z muzeami w kraju i zagranicą (m.in. Czechy, Słowacja, Niemcy), w wyniku czego następuje szeroka wymiana doświadczeń naukowych i wystawienniczych. Za prezentowane wystawy muzeum uzyskiwało prestiżowe wyróżnienia i nagrody (m.in. patrz np. ryc. 9). Należy się też poszczycić tym, że dwóch pra-

cowników naszego muzeum jest członkami Europejskiego Związku Muzeów na Wolnym Powietrzu.

W 2009 roku mija 40 lat od czasu, kiedy miejsce to zostało objęte kompleksową ochroną prawną i organizacyjną. Pragniemy więc uczcić to jubileuszowymi obchodami, aby oddać cześć twórcom tego muzeum i wszystkim tym, którzy przez lata dbali aby owe dzieła sprzed wieków mogły budować dumę przyszłych pokoleń, ukazując ich rolę w tworzeniu rzeczywistych koźreni naszej państwowości, religii i kultury.

* * *

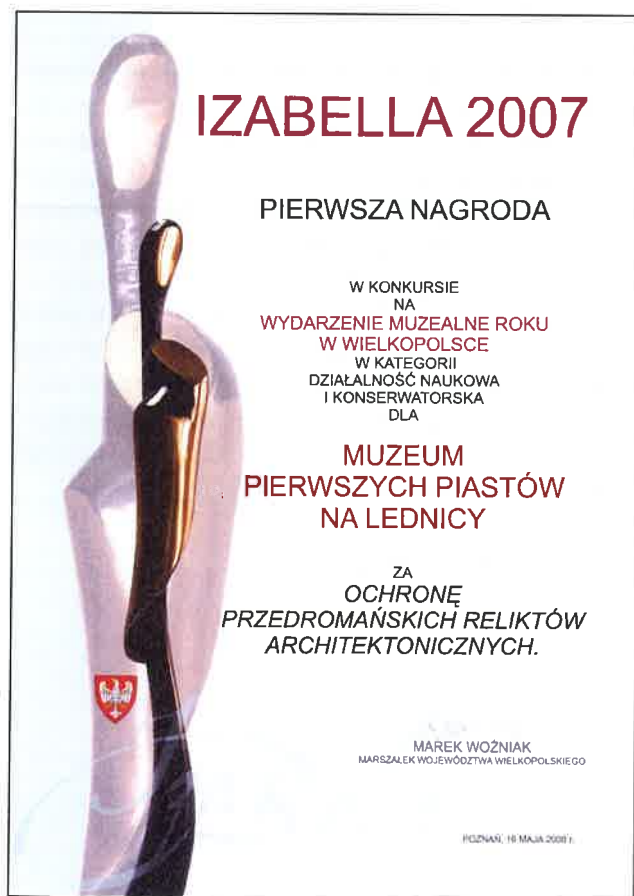
W tomie, który oddajemy do rąk czytelnika, zebrano przekrojowe informacje na temat dziejów i interdyscyplinarnych badań naukowych prowadzonych przez Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Zostały one tak zredagowane, aby ukazać w przejrzysty sposób najważniejsze etapy prac organizacyjnych i badawczych tego ośrodka. Po laudacjach patronów honorowych jubileuszu 40-lecia muzeum i wstępie – *Lednicka Custodia Memoriae. 40-lecie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Introductio* autorstwa Andrzeja M. Wyrwy – rozważania te rozpoczyna artykuł Małgorzaty Fryzy i Jacka Wrzesińskiego, pt. *Od zabytkowej ruiny do muzeum przestrzennego*, w którym autorzy prezentują zainteresowania Ostrowem Lednickim i prowadzone na nim badania od XIX wieku po czasy współczesne oraz działalność na-

ukową i wystawienniczo-popularyzatorską prowadzoną przez muzeum. Dalsze opracowania poświęcone są historii i badaniom poszczególnych ośrodków, które stanowią części składowe muzeum. I tak, Janusz Górecki, kierownik działu archeologicznego MPP, omawia *Archeologiczne badania Ostrowa Lednickiego i jego zaplecza w perspektywie 40-lecia Muzeum na Lednicy*, natomiast Teresa Krysztofiak, kierownik oddziału muzeum w Gieczu, prezentuje ten gród w kolejnych jego fazach rozwojowych: *Giecz – gródek przedpaństwowy – wczesnopiastowski gród centralny – ośrodek kasztelański*. Następne opracowanie poświęcone jest badaniom grodu w Grzybowie, a napisane zostało przez Zofię Kurnatowską i Mariusza Tuszyńskiego – *Grzybowo pod Wrześnią. Wczesnopiastowski gród na szlaku z Gieczy do Gniezna*. Historię i badania najmłodszego ośrodka należącego do Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, tj. gródka w Radzimiu omawiają Andrzej Kowalczyk, kierownik Pracowni Radzim i Dariusz Paprocki (Izba Regionalna w Murowanej Goślinie) – *Historia badań oraz upowszechniania wiedzy o Radzimiu koło Obornik*. Tę część niniejszego tomu kończy opracowanie Antoniego Pelczyka, pt. *Historia badań etnograficznych w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*. Autor omawia w nim historię organizacji, tworzenia podstaw merytorycznych i organizacyjnych powołanego w 1973 roku działu etnograficznego muzeum, który w 1975 roku został przekształcony w Wielkopolski Park Etnograficzny w Dziekanowicach oraz historię badań etnograficznych prowadzonych przez ten ośrodek na obszarze całej Wielkopolski.

Kolejna część książki poświęcona jest badaniom interdyscyplinarnym, które były prowadzone przez muzeum na Ostrowie Lednickim i w Gieczu. Omówienie całego cyklu badań interdyscyplinarnych przedstawiła Zofia Kurnatowska – *Badania interdyscyplinarne Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*. Bezpośrednio z tym artykułem związane jest opracowanie Kazimierza Tobolskiego, Krystyny Mileckiej i Marka Polcyna, pt. *Ekologiczna przeszłość obszaru lednickiego i gieckiego. Podsumowujący szkic trzydziestoletniego okresu badań paleoekologicznych, botaniczno-paleobotanicznych i zoologicznych*, w którym autorzy skrótowno obrazują trzydzieści lat interdyscyplinarnych badań przyrodniczych. Artykuły te kończą prezentację wieloaspektowych badań zespołów osadniczo-kulturowych, których kustoszem jest muzeum.

Dwa następne opracowania to szkice biograficzne dwóch pierwszych dyrektorów muzeum, którzy przez 40 lat kształtowali jego oblicze. Pierwsza biografia autorstwa Jacka Wrzesińskiego poświęcona jest twórcy muzeum, panu Jerzemu Łomnickiemu, a druga napisana przez Marka Krężałkę – panu Andrzejowi Kaszubkiewiczowi.

Tom kończy zebrana i opracowana przez Ewę Pelczyk lista pracowników muzeum, którzy od 1.01.1969

Ryc. 9. Nagroda Izabella 2007
Fig. 9. The Izabella Prize 2007

Ryc. 10. Wizualizacja rekonstrukcji wałów grodu w Grzybowie realizowana w ramach europejskich funduszy rozwoju regionalnego (rys. i oprac. J.P. Woźny)

Fig. 10. Visual reconstruction of the ramparts of the stronghold in Grzybowo, carried out within the framework of the European Regional Development Fund (drafted and elaborated by J.P. Woźny)

do 30.06.2009 roku pracowali i pracują w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. W wyniku dokonanej przez autorkę kwerendy archiwalnej można spojrzeć na zespół, który przez 40 lat tworzył podwaliny muzeum, budował jego kształt i chronił nasze wspólne dziedzictwo narodowe. Z tego grona nie ma już wśród nas aż 46 osób. Ich duch pozostał w muzeum, a pamięć o nich jest ciągle żywa.

Obecnie przed naszym muzeum stoją nowe wyzwania i zadania organizacyjne i naukowe, w tym m.in. budowa nowych obiektów muzealnych i infrastruktury turystycznej, prowadzona w ramach europejskich funduszy rozwoju regionalnego – wielkopolskiego regionalnego programu operacyjnego na lata 2007-2013, pt. „Rezerwaty Archeologiczne dotyczące początków państwa polskiego – Ostrów Lednicki, Giecz, Grzybowo” (priorytet VI – turystyka i środowisko kulturowe; działanie 6.2) (ryc. 10). Założeniem tego projektu są działania związane z rozwojem kultury i zachowaniem dziedzictwa kulturowego. Jego celem jest uzupełnienie dotychczasowego wyposażenia oraz przeprowadzenie prac modernizacyjno-budowlanych zmierzających do podniesienia atrakcyjności i funkcjonalności rezerwatów archeologicznych objętych programem. Niezależnie od tego projektu będą prowadzone prace koncepcyjne, projektowe i organizacyjne zmierzające do pełniejszego za-

gospodarowania całego obszaru muzeum, w tym m.in. do opracowania projektu obiektu wystawienniczo-konferencyjnego w Dziekanowicach, nowoczesnego zaplecza hotelowego, gastronomicznego i karawaningowego, wszechstronnej promocji itd. Będą też kontynuowane wieloaspektowe, nowoczesne, interdyscyplinarne badania naukowe poszerzające naszą wiedzę na temat początków państwa polskiego i jego kultury oraz związana z tym szeroka działalność wystawiennicza i wydawnicza.

Korzystając z przychylności władz administracyjnych województwa wielkopolskiego, dostojników archidiecezji gnieźnieńskiej, ośrodków naukowych w Poznaniu i Gnieźnie, Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz starostwa gnieźnieńskiego i gminy Łubowo, a także bardzo wielu osób prywatnych i stowarzyszeń regionalnych, planujemy, aby wspólnymi siłami wzbogacić dzieło stworzone w całym czterdziestolecu o nowe jakości, odpowiadające potrzebom, które przed muzealnikami stawia XXI wiek. Chcemy też, aby chronione przez muzeum świadectwa naszej przeszłości historycznej mogły budować tożsamość kulturową współczesnych i przyszłych pokoleń, dla których ta ziemia jest i będzie Ojczyzną – przytulnym domem, w którym pamięta się o przodkach i wspólnymi siłami buduje świetlaną przyszłość.

Our future is in our past.

Źródła

- Arch. MPP – Archiwum Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, sygn. 354/465
BK – Biblioteka Kórnicka PAN sygn. BK 12871 [cytowanie kolejności kart w niniejszym artykule wg kopii foto wykonanych w BK z oryginału – CD z kopiami w Archiwum Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy]
- K D W – KODEKS DYPLMATYCZNY WIELKOPOLSKI:
1877-1881 t. I-IV, Poznań,
1908 t. V, wyd. F. Piekosiński, Poznań,
1982 t. VI, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Poznań,
1985 t. VII, wyd. A. Gąsiorowski, R. Walczak, Warszawa-Poznań,
1989 t. VIII, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, Warszawa-Poznań,
1990 t. IX, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, Warszawa-Poznań,
1993 t. X, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, Poznań,
1999 t. XI, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, T. Jurek, I. Skierska, Poznań.
- KRONIKA POLSKA (KRONIKA POLSKO-ŚLĄSKA):
1878 wyd. L. Ćwikliński, MPH, III, Lwów 1878; reprint Warszawa 1961, s. 578-665.
- LEDNICKIE SERC PAMIĄTKI
2009 *Lednickie serc pamiątki. Legenda i wiersze z połowy XIX wieku*, wybór i wstęp Andrzej M. Wyrwa, opracowanie tekstów Mariola Olejniczak, A. M. Wyrwa, Lednica.
- NAJSTARSZE PAPIESKIE BULLE:
1947 *Najstarsze papieskie bulle protekcyjne dla biskupstw polskich*, część 1, wyd. Olga Łaszczyńska, Poznań.
- Dz.U. – DZIENNIK USTAW:
Ustawa o muzeach:
1997 Dz.U. z dnia 1996-11-21 r., Nr 5, poz. 24,
1998 Dz.U. Nr 106, poz. 668 - Roz. I, art. 1,
2002 Dz.U. Nr 113, poz. 9842003,
2003 Dz.U. Nr 162, poz. 1568,
2005 Dz.U. Nr 64, poz. 565,
2007 Dz.U. Nr 136, poz. 956 – Ustawa z dn. 29 czerwca 2007 o zmianie ustawy o muzeach.
- DEUGOSZ J.,
1961 *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego, ks. I i II*, Warszawa, s. 142 i nn.
- KRONIKA POLSKA MARCINA BIELSKIEGO,
1856 wyd. K.J. Turowski, Sanok, s. 71.
- MACIEJ Z MIECHOWA,
1986 *Chronica Polonorum*, Kraków [reprint], t. II, 2.
- MONITOR POLSKI:
1994 z dnia 8.09.1994, nr 50 (Ostrów Lednicki), poz. 421.
- UPPRNG – UCHWAŁA PREZYDIUM POWIATOWEJ RADY NARODOWEJ W GNIEŹNIE, MASZYNOPIS W ARCHIWUM MUZEUM PIERWSZYCH PIASTÓW NA LEDNICY:
1968 nr 213/744/68, s. 1,
1969 nr 27/94/69 z 11.12.1969, s. 1-2.
- UPWRNP – UCHWAŁA PREZYDIUM WOJEWÓDZKIEJ RADY NARODOWEJ W POZNANIU, MASZYNOPIS W ARCHIWUM MUZEUM PIERWSZYCH PIASTÓW NA LEDNICY:
1970 uchwała nr 27/299/70 z dnia 30 stycznia 1970 roku, s. 1-2.
- WIELKOPOLSKA W ŚWIEŁLE ŹRÓDEŁ,
1958 *Wielkopolska w świetle źródeł historycznych*, Poznań, s. 98-99 (nr 50).
- WYDRA W., RZEPKA W.R.,
1984 *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław, s. 17-22.
- ZWP – ZARZĄDZENIE WOJEWODY POZNAŃSKIEGO, MASZYNOPIS W ARCHIWUM MUZEUM PIERWSZYCH PIASTÓW NA LEDNICY:
1975 nr 122/75 z dnia 14 sierpnia 1975 roku, s. 1.
- ŻYWOTY,
1987 *Średniowieczne żywoty i cuda patronów Polski*, oprac. i wstęp M. Plezia, Warszawa.

Literatura

- ABRAMOWICZ A.,
2002 *Joachim Lelewel o Ostrowie Lednickim*, [w:] *Budownictwo i budowniczowie w przeszłości. Studia dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Po-klewskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, A. Abramowicz, J. Maik (red.), Łódź, s. 499-506.
- A. K. L.,
1939 *Wielkie święto proboszcza na Lednicy*, „Dziennik Ostrowski”, Rok 7, nr 151, środa, 5 lipca 1939, s. 3.

- ALBUM.
[1930?] *Album. Dziekanowice – Waliszewo w powiecie gnieźnieńskim*, [bmw].
- BASZKIEWICZ J.,
2008 *Odnowienie Królestwa Polskiego 1295-1320*, Poznań.
- BORAWSKA D.,
1964 *Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej*, [w:] *Polska pierwszych Piastów*, T. Manteuffel (red.), Warszawa, s. 145-177.
- BRZOSTOWICZ M.,
2008 *Wczesnośredniowieczne grodziska Wielkopolski w nowszych studiach archeologii (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Wielkopolska w dziejach. Archeologia o regionie*, H. Machajewski (red.), Poznań, s. 137-152.
- CICIORA B.,
2008 *Matejko a średniowiecze. Zainteresowania – inspiracje – realizacje*, rozprawa doktorska napisana w Instytucie Historii Sztuki UJ, pod kierunkiem prof. Wojciecha Bałusa, Kraków (maszynopis w IHSz UJ w Krakowie).
- CZAJKOWSKI J.,
1979 *Zarys muzealnictwa skansenowskiego w Europie*, [w:] *Muzea skansenowskie w Polsce*, Poznań.
1984 *Muzea na wolnym powietrzu w Europie*, Rzeszów – Sanok.
- DZIEDUSZYCKI W., PRZYBYŁ M.,
2002 *„Trakt cesarski” – próba odtworzenia przebiegu drogi pielgrzymki Ottona III do Gniezna na podstawie analizy źródeł pisanych i archeologicznych*, [w:] *Trakt cesarski Ilawa – Gniezno – Magdeburg*, W. Dzieduszycki, M. Przybył (red.), Poznań, s. 17-32.
- DZIEJE POZNANIA,
1972 *Dzieje Poznania i Województwa Poznańskiego*. Informator o materiałach archiwalnych, opracowanie zbiorowe, Cz. Skopowski (red.), Warszawa, t. I.
1982 *Dzieje Poznania i Województwa Poznańskiego (w granicach z 1974 roku)*. Informator o materiałach archiwalnych, opracowanie zbiorowe, Cz. Skopowski (red.), Warszawa, t. II.
- DZIECZKOWSKI A.,
1983 *Wawrzyniak Franciszek*, [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa – Poznań, s. 801.
- E. B.,
1843 *Podanie ludu o Lennej górze pod Pobiedziskami*, „Przyjaciel Ludu” Nr 10 z 2 września 1843, s. 78.
- FOGEL J.,
1991 *Pompeja Polska. Z dziejów archeologii wielkopolskiej XIX wieku: działalność Albina hr. Węsierskiego i Zbigniewa hr. Węsierskiego-Kwileckiego*, Poznań.
1994 *Glosa do najwcześniejszych badań Ostrowa Lednickiego*, „Studia Lednickie”, Poznań – Lednica, t. III, s. 343-345.
1996a *Edward hr. Raczyński (1786-1845) o Ostrowie Lednickim*, „Studia Lednickie”, Poznań – Lednica, t. IV, s. 385-405.
1996b *Pomnik Joachima Lelewela i Aleksandra Przeździeckiego na Ostrowie Lednickim – nie zrealizowany zamysł Albina Węsierskiego z lat 1869-1875*, „Studia Lednickie”, Poznań – Lednica, t. IV, s. 433-437.
1996c *Archeologiczne tropy Józefa Łepkowskiego (1826-1894) w Wielkopolsce*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. MCXC-LVII. Opuscula Musealia, Kraków, z. 8, s. 21-45.
2005 *Odkrycie planów najwcześniejszych wykopalisk na Ostrowie Lednickim*, [w:] *Lapides viventes. Księga pamiątkowa Profesor Klementyny Żurawskiej*, Kraków, s. 287-292.
- GIEYSZTOR A.,
2006 *Mitologia Słowian*, wstęp K. Modzelewski, posłowie L.P. Słupecki, opracowanie A. Pieniądz, Warszawa, s. 198-201 i nn.
- GÓRECKI J.,
[2001] *Gród na Ostrowie Lednickim na tle wybranych ośrodków grodowych pierwszej monarchii piastowskiej*, Poznań.
2002 *Ostrów Lednicki na tle wczesnośredniowiecznej sieci osadniczej rynnicy Jeziora Lednickiego*, „Slavia Antiqua” 7, s. 29-41.
- HENSEL W., HILCZER-KURNATOWSKA Z.,
1972 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Wrocław, t. IV, s. 310-311.
- JANIĄK T.,
2006 *Stan i potrzeby badań nad wczesnośredniowieczną architekturą sakralną w Polsce w perspektywie ostatnich 15 lat*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, W. Chudziak, S. Moździoch (red.), Toruń – Wrocław – Warszawa, s. 83-122.
- JASIŃSKI T.,
2007 *Poznań jako miasto stołeczne i rezydencjonalne*, [w:] *Tu się Polska zaczęła...*, Wydawnictwo pokonferencyjne, H. Kóčka-Krenz (red.), Poznań, s. 27-32.
- JEZIORO LEDNICA,
[2008] *Jezioro Lednica. Historyczne i współczesne funkcjonowanie ekosystemu wodnego*, L. Burchardt (red.), Poznań.
- JUREK T.,
2008 *Odrodzenie Królestwa. Od Polski dzielnicowej do zjednoczonej monarchii*, „Studia nad dawną Polską”, Gniezno, s. 111-132.
- KACZMAREK J.,
1998 *Nieznana korespondencja Wilhelma Schwartza w sprawie Ostrowa Lednickiego*, „Studia Lednickie”, Poznań – Lednica, t. V, s. 327-341.
- KASZUBKIEWICZ A., PELCZYK A., WIELGOSZ Z. (FOT.),
2003 *Wielkopolski Park Etnograficzny w Dziekanowicach*, Bydgoszcz – Dziekanowice.
- KASZUBKIEWICZ A., WRZESIŃSKI J., GÓRECKI J., TABAKA A.,
2002 *Ostrów Lednicki*, Bydgoszcz.

- KOBYLIŃSKI Z.,
2000 *Ochrona krajobrazu archeologicznego*, „Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego” 2(2000), s. 45-53.
- KÓČKA-KRENZ H.,
2000 *Wczesnopiastowski Poznań w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] *Gniezno i Poznań w państwie pierwszych Piastów*, Poznań, s. 61-76.
- KOLBERG O.,
1877 *Lud jego zwyczaje, sposoby życia, mowa, podania, przysłowia, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce, Serya XI. W.Ks. Poznańskie*, Kraków, s. 4-5 (patrz też reedycja tegoż Warszawa 1963).
- KOZIEROWSKI S.,
1934 *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej archidiecezji gnieźnieńskiej*, Poznań, s., 37-38.
- KOZŁOWSKA-BUDKOWA Z.,
1937 *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej, z. I do końca wieku XII*, Kraków, s. 36-38.
- KRASZEWSKI J. I.,
1876 *Stara baśń. Powieść z IX wieku*, Kraków, t. I-III.
1879 *Stara baśń. Powieść z dziewiątego wieku*. Ilustrował E.M. Andriolli. Wydanie Jubileuszowe z portretem autora, Warszawa (kolejne wydanie tejże 1899).
1974 *Stara baśń*, Warszawa [i inne wydania tejże].
- KRONIKA RODZINNA:
1878 *Ruiny na Ostrowie Lednickiego jeziora*, „Kronika Rodzinna”, t. 6, nr 22, s. 754-755.
- KRZEMIŃSKA B.,
1959 *W sprawie chronologii wyprawy Brzetysława I na Polskę*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, z. 12 (Historia), 23-37.
1986 *Bretislaw*, Praha.
- KURNATOWSKA Z.,
1993 *Przemiany lokalnych ośrodków władzy w XI-XII wieku w Wielkopolsce*, [w:] *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI-XII wieku w Europie środkowo-wschodniej*, S. Moździoch (red.), Wrocław, s. 21-29.
2000 *Wielkopolska w X wieku i formowanie się państwa polskiego*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, H. Samsonowicz (red.), Kraków, s. 99-117.
2008 *Początki i rozwój państwa*, [w:] *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*, M. Kobusiewicz (red.), Poznań, s. 297-395.
- KWILECKI A.,
1998 *Ziemiaństwo wielkopolskie*, Warszawa.
- LABUDA G.,
1987 *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. I, Poznań.
1988 *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. II, wyd. II, Poznań.
1994 *Mieszko drugi król Polski w czasach przełomu 1025-1034*, Poznań, s. 143-146.
2000 *Gniezno stolicą wczesnopiastowskiego państwa polskiego*, [w:] *Gniezno i Poznań w państwie pierwszych Piastów*, Poznań, s. 33-60.
- LEDNOGÓRA,
1874 *Lednogóra, 17 lipca*, „Dziennik Poznański”, nr 163, R. XVI z 21 lipca 1874, za: BK 12 871, k. 173.
- LEWICKI J.,
2002 *Ruiny jako atrakcje turystyczne. O różnych metodach aranżacji ruin dawnych budowli w Anglii i w Polsce*, „Zabytki. Heritage” nr 3(8) s. 14-17.
- LINKNER T.,
1998 *Słowiańskie bogi i demony*, Gdańsk.
- LIST W G A. WĘSIERSKIEGO,
1871 *List wg A. Węsierskiego do J. Lelewela w Brukseli*, „Sobótka”. Tygodnik Beletrystyczny Ilustrowany, Poznań, Rok III, nr 49, s. 581-582.
- ŁOMNICKI J.,
1968 *Ostrów Lednicki, Lednica I.*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. III, cz. II, Wrocław, s. 551-554.
- ŁOWMIAŃSKI H.,
1979 *Religia Słowian i jej upadek*, Warszawa.
1985 *Początki Polski*, Warszawa, t. VI, cz. 1, s. 68-75 i nn (tu obszerna literatura do 1985 roku).
- MIDURA F.,
1979 *Muzealnictwo skansenowskie w Polsce (stan obecny i perspektywy rozwoju)*, [w:] *Muzea skansenowskie w Polsce*, Poznań, s.28-48.
- MODZELEWSKI K.,
2000 *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego*, Poznań.
- MOLIK W.,
2007 *Polnische Studenten in Greifswald im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Die Universität Greifswald in der Bildungslandschaft des Ostseeraums, Hg. D. Alvermann, N. Jörn, J.E. Olesen, Greifswald, s. 371-383.
- MONE F. J.,
1822 *Geschichte des Heidenthums im nördlichen Europa*. Część I, s. 148 (cyt. za M. Sokołowski).
- NADOLSKI A.,
2002 *Polskie siły zbrojne i sztuka wojenna w początkach państwa polskiego*, [w:] *Początki państwa polskiego*. Księga tysiąclecia, Poznań, s. 187-211.

- NAZWY MIEJSCOWE POLSKI,
2005 *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, K. Rymut (red.), Kraków, t. VI (L-Ma), s. 41.
- OSTRÓW LEDNICKI,
1993 *Ostrów Lednicki*, K. Żurowska (red.), Kraków, t. 1-2.
- P. A.,
1875 *Czem był Ostrów Lednicki? (Nowe przypuszczenia)*, „Warta”. Tygodnik poświęcony nauce, rozrywce i wychowaniu, Nr 48 z 30 maja 1875, s. 381-383.
- PANOWICZ T.,
2008 *Kulacze skrzynie złota*, „Reporter Gnieźnieński”, Nr 9(99) z 28 lutego, s. 10.
- POCZĄTKI PAŃSTWA POLSKIEGO,
2002 *Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia*, Poznań (Ostrów Lednicki – wg indeksu).
- POLSKA DZIELNICOWA I ZJEDNOCZONA,
1972 *Polska dzielnicowa i zjednoczona. Państwo – społeczeństwo – kultura*, A. Gieysztor (red.), Warszawa.
- POMNIKI HISTORII,
2004 *Pomniki Historii. 25 najcenniejszych obiektów i zespołów zabytkowych w Polsce*, Warszawa.
- PRZYBYŁ M.,
1995 *Miejsce Łekna w systemie administracji terytorialnej państwa pierwszych Piastów. Studia i materiały do dziejów Pałuk*, A.M. Wyrwa (red.), Poznań, s. 11-28.
- PYTLIŃSKA-SPISS A.,
1970 *Przegląd wybranej literatury z zakresu muzealnictwa skansenowskiego*, Sanok.
- RACZYŃSKI E.,
1843 *Wspomnienia Wielkopolski to jest województw poznańskiego, kaliskiego i gnieźnieńskiego*, t. 2, Poznań, s. 375-376; [przedruki z tegoż i komentarze do tych wiadomości patrz też „Przyjaciel Ludu”, R. 10, nr 51, z 17 czerwca 1843, s. 403, 404 (mapa wg E. Raczyńskiego), 405 (rycina wg E. Raczyńskiego)].
- RYŁ J., ZIENTARSKI W.,
1991 *„Zamek Chrobrego na Ostrowie przy Gnieźnie” w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie*. Komunikat, „Studia Lednickie”, Poznań – Lednica, t. II, s. 361-366.
- SOKOŁOWSKI M.,
1876 *Ruiny na Ostrowie Jeziora Lednicy. Studium nad budownictwem w przedchrześcijańskich i pierwszych chrześcijańskich wiekach w Polsce. Na podstawie badań wspólnie na miejscu odbytych z prof. Władysławem Euszczykiewiczem*, Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydział: Filologiczny i Historyczno-Filozoficzny, t. 3, Kraków, s. 117-277, tab. XII-XIV.
- STRZELCZYK J.,
1998 *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, Poznań.
- STUDIA LEDNICKIE,
1989-2008 Poznań – Lednica, t. I-IX.
- SUCHODOLSKA E., WREDE M.,
1998 *Jana Matejki „Dzieje cywilizacji w Polsce”*, Warszawa.
- SZLACHTA WYLEGITYMOWANA,
2007 *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861*, oprac. E. Sęczys, przygotował do druku S. Górzyński, Warszawa, s. 756-757.
- SZTUKA POLSKA,
1970 *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, M. Walicki (red.), Warszawa, t. I-II.
- SZULC K.,
1863 *Budowle i usypiska Słowian pogańskich*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, t. 2, s. 339-401.
- SZYJEWSKI A.,
2003 *Religia Słowian*, Kraków.
- ŚWIECHOWSKI Z.,
1994 *U progu chrześcijaństwa w Polsce. Ostrów Lednicki*, (recenzja), „Biuletyn Historii Sztuki”, R. LVI, nr 4, s. 403-409.
2000 *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa.
2001a *Architektura romańska w Polsce. Bibliografia*, oprac. E. Świechowska, W. Mischke, wstęp Z. Świechowski, Warszawa, s. 90-93.
2001b *Architektura wczesnego średniowiecza w Polsce między rzeczywistością a fantazją*, [w:] *Polska na przełomie I i II tysiąclecia*, Sz. Skibiński (red.), Poznań, s. 247-265.
- URBAŃCZYK P.,
1995 *Ostrów Lednicki – rozwiązanie zagadki?*, „Kwartalnik Historyczny”, Rocznik CII, z. 2, s. 97-108.
2008 *Trudne początki Polski*, Wrocław.
- WASILEWSKI T.,
1968 O.L. [Ostrów Lednicki], [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. III, cz. II, Wrocław, s. 554.
- WAWRZYNIAK F.,
1936 *Ostrów Lednicki. Odczyt wygłoszony w dniu 5 lipca R. 1936 na poświęcenie schroniska Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego na Ostrowie Lednickim*, Dziekanowice.

- W CZESNOŚREDNIOWIECZNE MOSTY,
2000 *Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim*, tom I. *Most traktu gnieźnieńskiego*, Z. Kurnatowska (red.), Lednica – Toruń.
- WĘSIERSKI [A.]. HRABIA BELINA,
1875 *Czem był Ostrów Lednicki*, „Warta”. Tygodnik poświęcony nauce, rozrywce i wychowaniu, Nr 43 z 25 kwietnia, s. 427-428.
- WIELGOSZ Z.,
1980 *Kronika polska – metoda prezentacji dziejów*, [w:] *Dawna historiografia Śląska*, Opole, s. 44-60.
- WRZESIŃSKI J.,
1993 *Topografia Ostrowa Lednickiego*, [w:] *Ostrów Lednicki*, K. Żurowska (red.), Kraków t. 1-2, tu t. 1, s. 33-40.
1996 *Lednicka Arkada*, „Studia Lednickie”, Poznań – Lednica, t. IV, s. 429-432.
- WRZESIŃSKI J., WYRWA A.M.,
2008 *Architektura świecka i sakralna wczesnośredniowiecznej Wielkopolski – nowe odkrycia i interpretacje*, [w:] *Wielkopolska w dziejach. Archeologia o regionie*, H. Machajewski (red.), Poznań, s. 153-172.
- WRZOSEK A.,
1961 *Zabytki wczesnośredniowieczne z Ostrowa Lednickiego pow. Gniezno*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań, t. 12, s. 242-280.
- WYRWA A.M.,
2000 *Założenia programowe strefy krajobrazu chronionego, skansenów i rezerwatu w lekniejskim kompleksie osadniczym*, „Studia i materiały do dziejów Pałuk”, Poznań, t. 3, s. 565-583.
2007 *O wieloaspektowym badaniu przemian kulturowych w prehistorii i czasach historycznych refleksji kilka*, [w:] *Środowisko – Człowiek – Cywilizacja*, tom I. Seria wydawnicza Stowarzyszenia Archeologii Środowiskowej, M. Makohonienko, D. Makowiecki, Z. Kurnatowska (red.), Poznań, s. 43-56.
- ZENKTELER W.,
1874 *Ein Beitrag zu den Ausgrabungen in der Provinz Posen*, [w:] *XXIX Programm des Königlichen Gymnasiums zu Ostrowo*. Michaelis, Ostrowo, s. 21.
- ZWALISKA NA OSTROWIE,
1874 *Zwaliska na ostrowie jeziora Lednicy pod Gnieznem (...)*, „Dziennik Poznański”, nr [?], R. XVI z [październik], za: BK 12871, k. 206.
- ŻUROWSKA K., RODZIŃSKA-CHORAŻY T.,
1996/1997 *Odpowiedź na recenzję Zygmunta Świechowskiego*, „Folia Historiae Artium. Seria Nowa”, t. 2-3, s. 141-149.
- ŻYGULSKI Z.,
1982 *Muzea na świecie. Wstęp do muzealnictwa*, Warszawa.

STRONY INTERNETOWE:

http://pl.wikipedia.org/wiki/Albin_Belina_Węsierski (strona odczytana 7.02.2009)

Lednica *Custodia Memoriae*. 40th Anniversary of the Museum of the First Piasts at Lednica. *Introductio* Summary

Ostrów Lednicki – that stunning holm on Lake Lednica near Gniezno – was one of the most important cultural and settlement sites in 10th-century Poland, that is, during the earliest period of the Piast dynasty's reign. Indeed, the very first Piast rulers maintained a magnificent palatial residence here. Present historical knowledge confirms that, along with Poznań and Gniezno, "Lednica Holm", as it is known in English, was one of the most important residential centers of the early Polish state. However, while material culture sources unambiguously depict Lednica Holm's onetime leading role in early Poland, there is but scanty information about the island in written sources. This is due to the fact that the surpassing rank of Lednica Holm had already faded by the time the written word had spread throughout Polish lands. Among the direct causes of the dearth of written sources on Lednica Holm is above all the invasion of the Bohemian Prince Břetislav in 1038-1039, whose troops in wreaking havoc across Greater Poland, burnt and plundered the fortified settlement on Lednica Holm. Thus, none of the written records that must have then existed survived.

Nonetheless, the position and prestige of Lednica Holm in the stronghold system of early medieval Poland is explicitly attested to in its earliest surviving mention. This concerns a passage in the Bull of Gniezno issued by Pope Innocent II in 1136. On the strength of that document, at the request of Archbishop Jakub (James) of Gniezno, the Pope provided care for the church in Gniezno and approved the estates and incomes belonging to it. The very beginning of the Bull is especially interesting for us where it reads: *the church* [of Gniezno] (...) *according to Canon Law is in possession of or in the future shall be judiciously able to purchase* [all goods that are to serve it] *permanently and inviolately* (...). *Among them* [this bull] *cite[s] and voice[s] them* <by their> *own names: from Gniezdno* [Gniezno], *from Ostrów* [Ostrów Lednicki], *from Łekno* [Łekno], *from Nakło up to the Plitwica river, from Łęda* [Łąd], *from Kalisz, from Czestram, from Ruda full tithes* <of> *cereal crops, honey and iron* <from> *inns, charges, marten and fox skins* <of> *hogs, <from> duties* <imposed> *both on the city itself* [i.e., in Gniezno], *and on all the passageways adjacent to the city or to the mentioned fortified settlements* (...).

In written sources the name of the island, Ostrów Lednicki on Lake Lednica, the name of the lake itself, and of the village Lednogóra – were recorded in various forms. The earliest is *de Ostrov* (1136), while in the 19th century we encounter "Gnieźnianka" in a wealth of records, let-

ters, and local and regional weekly magazines. The lake appeared for instance as *lacus Letnicza* (ca. 1442), whereas the village of Lednogóra occurred quite variously as *de Gora* (1355), *cu Gorze Mikolagewey* [toward Nicholas' mountain] (1403), *villa Gora* (1433), *Gora ad Dziekanowicze* (1580), *Ledna Góra* (1764), *Ledna gora* (1789), village of Lednagora (1789), Lenna Góra (1843, in German as *Ledna-gora Neudorf*, and so on. It can come as no surprise that according to linguists *Ledna Góra* takes its first element from the name of the lake (*lacus Lednicza*).

Memory of Lednica Holm's past glory grew dim over time. Indeed so dim, that in 1843 in his *Wspomnienia Wielkopolski* (Remembrances from Greater Poland) that outstanding promoter of Polish history in the period when Poland was absent from the map of Europe, Count Edward Raczyński could do no more than report that "rumor had it" that "*on an islet on the lake at Lenna Góra, [not] far from Gniezno*", *Bolesław the Valiant had his castle and stronghold, and that here Otto III had been received*. In 1856 Count Albin Węsierski (1812-1875) bought the island and became one of the strongest advocates for preserving the memory of "Lenna Góra" and safeguarding its treasures for future generations.

As befitted Romantic sensitivities, in the 19th century the architectural relics on Lednica Holm stirred up strong emotions and stimulated many "ancient historians" to try to grasp the original meaning of the remains. Joachim Lelewel viewed them as the remnants of a castle of Bolesław the Valiant. The Poznań archaeologist Kazimierz Szulc claimed that at least the eastern part of the finds is all that remains of an Old Slavonic pagan temple. The Prussian builder Crüger adamantly insisted that the Lednica ruins are the remnants of a Roman temple to Mars. In time Count Aleksander Przeździecki developed a new hypothesis, seeing these ruins as the remains of Christian buildings (Kronika rodzinna 1878). O. Kolberg (1877, pp. 4-5) drew upon the theories of Polish chroniclers, for instance the 15th-century Jan Długosz, who believed that Lednica Holm once boasted Poland's Metropolitan Cathedral (Długosz 1961, p. 142 ff.), as well as his continuators Maciej Miechowita and Marcin Bielski (Maciej z Miechowa 1986, vol. II, 2; Kronika polska Marcina Bielskiego 1856, p. 71). Kolberg wrote that *the Lednogóra lake* (...) *takes its name in accordance with Długosz after the Lado divinity* (...) *or in accordance with Miechowita after Leda, mother of the Lelum-Polelum godhead*. Thereafter this motif found its way into the literary work *Stara baśń* (An Ancient Tale – 1876) by the eminent writer Józef Ignacy Kraszewski.

The stormy discussions that went on among the 19th-century “ancient historians” in their papers and books resulted in the collection of a more complete body of information – and its critical analysis. This in turn provoked deeper historical reflection, as a part of which the first archaeological “research” began. It was conducted by people from the Poznań Friends of the Sciences Society (Towarzystwo Przyjaciół Nauk Poznańskiego) and then from the Academy of Art and Sciences in Kraków (Akademia Umiejętności). The latter work was the first systematic archaeological and architectural research into Lednica Holm. Under the influence of suggestions and hypotheses advanced by Count A. Przeździecki, the research was conducted over “several days” (the 3rd, 4th, and 19th of August, 1874 – BK 12871, c. 187-188) by M. Sokołowski and W. Łuszczkiewicz. The result was a written report on the research sent to Count A. Węsierski (BK 12871, c. 187-188), and subsequently the large study published in 1876, which definitively solved previous doubts and verified hitherto considered hypotheses and interpretations. M. Sokołowski’s research on Lednica Holm is counted among the first examples of comprehensive archaeological and architectural research conducted in Poland. His findings received attention in various academic and popular-scientific publications. As Albin Węsierski wrote towards the end of his life (he died September 21, 1875), thanks to the active interest in Lednica Holm many outstanding archaeologists came to the island. Among them was Professor Rudolf Virchow – and also the archaeologist Baeker Green from London, who once back in England published his observations on the subject of Lednica and Gniezno (see his publications in “The Morning Post” from the 9th, 13th, and 21st of January 1873).

In 1889 the famous Polish painter Jan Matejko (1838-1893) made a series of twenty sketches entitled “Dzieje cywilizacji w Polsce” (“The History of Civilization in Poland”). As the final one, between January 13th and February 7th, he painted a picture (oil on board, 79×120 cm) which originally, according to its author, was to be called “Chrzest króla Mieczysława” (“The Baptism of King Mieczysław”). In the end the painter entitled it “Zaprowadzenie chrześcijaństwa w Polsce” (“The Introduction of Christianity to Poland”). This painting depicts the landscape at Lake Lednica with Lednica Holm in the background. We see a castle rising up on the island with eagles circling over it. Mieszko I, leaning against the cross, is looking toward the island. On his right hand is his wife Dobrava. To her right is a great baptismal font. Here we see Ścibór (Cidebur), Mieszko’s brother, kneeling at the baptismal font, being baptized by St. Wojciech (Adalbert), who is wearing pontifical vestments.

Lake Lednica and its holm are also the setting of the above novel by Józef Ignacy Kraszewski *Stara baśń* (*An Ancient Tale* – 1876). Both Matejko’s painting and Kraszewski’s novel show that independently of the scholarly research, the magnetism of Lednica Holm proved very attractive to many of the most outstanding representatives of 19th-century Polish culture.

Thorough examination of the earliest interests and efforts connected with research into and conservation of Lednica Holm is presented in the monograph and numerous articles by J. Fogel (Fogel 1991, 1994, 1996a, 1996b, 1996c, 2005). J. Rył, W. Zientarski (1991), J. Wrzeński (1996), J. Kaczmarek (1998), and A. Abramowicz (2002) have also written on that subject.

Knowledge about the residential center of the first Piasts on Lake Lednica was greatly expanded after World War II – initially as part of the Research into the Polish State’s Beginnings, and especially during the 1980s and 90s, when large interdisciplinary teams of scientists began to uncover the secrets of Lednica Holm. During the interwar period the ruins at Lednica were importantly protected by Father Professor Franciszek Wawrzyniak (1884-1941) – a theologian, biologist-algologist, outstanding community activist, and “contagiously stubborn admirer of the Greater Poland regional”. After World War II Józef Kubacki was appointed “the land agent of the historic ruins on Lednica Holm” by the letter of the County Authorities in Gniezno, dated July 16, 1945.

The activity of these and other people was crowned by acknowledgement of the relics on Lednica Holm as treasures of national culture and their placement under rigorous legal protection. Thereafter, as a result of the long-standing effort and preparations carried out above all by Jerzy Łomnicki, in 1969 a museum was established at Lednica. It was called “A Monument of Polish National History – The Archaeological Reserve on Lednica Holm”. That research and educational institution strove to investigate the beginnings of Polish statehood, with its primary objective being to safeguard the cultural heritage of the first Piasts.

The Museum was officially established as of January 1, 1969 by virtue of a resolution of the Gniezno County People’s Council dated December 19, 1968. This measure was justified as follows: *The Archaeological Reserve on Lednica Holm is a Monument of Polish National History for tourists from all over the country, as well as visiting foreign tourists. It has been established in order to conduct further research that would be impossible if the reserve were taken care of on a short-term basis only and without legal regulation.* The resolution of the Presidium of the Gniezno County People’s Council dated December 11, 1969 named the new institution at Lednica **The Museum of the Polish State’s Beginnings at Lednica**. On the strength of the same resolution the Presidium of the

Gniezno County People's Council handed over control of the Museum to the Presidium of the Poznań Province People's Council. That measure stipulated a new dependence that was to come into effect from December 31, 1969. This resolution was justified in the following terms: *The Museum of the Polish State's Beginnings at Lednica was established as of January 1, 1969 (...) according to the letter of III-85/23/69 of the Presidium of the Poznań Province People's Council (PPPC) (...) It was meant to be given the character of an independent institution directly subordinated and financed by the Culture Department of the PPPC in Poznań. Lednica's historical significance creates the necessity for organizing an institution of widespread influence to exhibit the history of the Polish state's beginnings in the 10th and 11th centuries. In 1970, referring to the decision of the previous year, the Presidium of the Poznań Province People's Council adopted a resolution on January 30 that the Culture Department of the PPPC in Poznań agrees to take over the Museum of the Polish State's Beginnings at Lednica from the Education and Culture Department of the Presidium of the Gniezno County People's Council.* This resolution came into effect on the day of its adoption, with full legal strength from January 1, 1970. After the much larger museum of early Poland had been established in Gniezno (having a very similar name as the one at Lednica), in 1975 a directive of the provincial governor of Poznań dated August 14 changed the name of the Lednica Museum to **The Museum of the First Piasts at Lednica**. This directive came into effect on the day of its signing, with full legal strength from January 1, 1975. Beginning in 1969 the national treasures at Lednica were administered by: Jerzy Łomnicki (director from January 1, 1969 to October 11, 1981), Andrzej Kaszubkiewicz (director from December 1, 1981 to January 25, 2008), Marek Krężałek (acting director from September 1, to October 31, 2008), and since November 1, 2008 the director of the Museum has been Andrzej M. Wyrwa.

In 1994 Ostrów Lednicki (Lednica Holm) was granted the status of Historical Monument by the President of Poland, Lech Wałęsa. The island gained a *special form of protection as [one of] the most precious monuments in the country, one having a fundamental significance for the culture heritage of Poland.*

At first a modest center, the Museum soon developed into one of the biggest open-air museums in Poland. In the beginning it safeguarded only the ruins on the historic island on Lake Lednica. Later, all of its protection zone – and then the stronghold with the stone relics at Giecz were placed in the Museum's care (1984). Subsequent additions to the Museum's responsibilities include the huge fortified settlement in Grzybowo near Września (1997), and the cone-shaped mound in Radzim near Murowana Goślina (researched by the Museum since 2002; a Museum laboratory since 2006). Hence the Museum protects the most important legacies of the first

Piasts' outside Poznań and Gniezno. Soon it is going to be enlarged with another very valuable object of the time situated in northern Greater Poland, namely Łekno. Besides the above, within the organizational structures of the Museum the ethnographical branch was created in 1973 – and in consequence the Wielkopolska Ethnographic Park in Dziekanowice was established in 1975. It takes care of the Greater Polish village (of the oval type) built from a scratch, as well as several other objects of traditional culture located in situ in the Greater Poland region. This includes objects in Lednogóra (Moraczewo), Rybitwy, and Rogierówko. The Wielkopolska Ethnographic Park is an open-air museum commonly known as "the big skansen", where artifacts connected with the life and activity of village and town dwellers of the historic Greater Poland area are collected, protected, and of course displayed for all. Because of its size and research scope the Park is acknowledged as the main open-air museum in Greater Poland and one of the most important museums of its kind in Poland. Today 53 objects of traditional Greater Poland architecture (folk, manor, sacral, as well as farm style) are presented here. Most of these buildings also exhibit the old decor in their interiors and farmyards.

The objective of The Museum of the First Piasts at Lednica, with all its branches, is to protect the heritage of various periods of Polish history – from the turn of the 10th century to the mid-20th century. Therefore, taking into consideration the range and character of the protected objects, as well as the territorial scope, the Museum at Lednica is among the biggest open-air museums in Poland. And concerning first-class relics of the formative period of Polish statehood, our Museum is one of the most important historic places anywhere in Poland. About Lednica we may state without hesitation that, as Pope John Paul II declared, *here is where Poland began*. The Museum at Lednica is *Custodia Memoriae*, that is, the custodian of the memory of our ancestors' deeds and thoughts, a legacy we have been drawing upon to this very day. At the same time our Museum is a custodian of national memory. It constitutes a cornerstone for constructing the historical identity of both our local and national homelands.

Results of the archaeological and ethnographical research conducted by the Museum have been published in numerous studies at home and abroad. In 1989 a special book series was created entitled *Studia Lednickie* (Lednica Studies). Later came the related series entitled *Biblioteka Studiów Lednickich* (the Lednica Studies Library). The results of the interdisciplinary research into the objects belonging to the Museum's care are published herein. In 2009 the Library series was extended with four new substantive and publishing sections. Numerous exhibition catalogues, brochures, and guides are also published.

Moreover, we have intensified our cooperation with kindred institutions, whether domestic or foreign (for instance, in the Czech Republic, Slovakia, and Germany), in the field of both scientific research and the art of exhibition. As a result, much helpful scientific and exhibition skill-sharing has followed.

2009 marks 40 years since Lednica was provided with comprehensive legal and organizational protection. Thus we wish to celebrate this jubilee and pay homage to the creators of our Museum and to all the people who for years have been safeguarding its treasures from the past. Thanks to their efforts the pride Poles take in their national heritage has been deepened and preserved for subsequent generations, who will appreciate Lednica's important role in sinking the lasting roots of our statehood, our religion, and our culture.

Our 40th anniversary commemoration is held under the patronage of: Bogdan Zdrojewski Minister of Culture and National Heritage; Marek Woźniak, the Chief Executive of Greater Poland Province; His Excellency the Archbishop Henryk Muszyński, Metropolitan Bishop of Gniezno; Professor Bronisław Marciniak, the President of Adam Mickiewicz University in Poznań; and Aleksander Starzyński, Chief Inspector of Ancient Monuments and Historic Buildings of the Greater Poland Province.

* * *

The volume we present here is a comprehensive collection of information on the history of the Museum of the First Piasts at Lednica and the interdisciplinary research it has carried out. It was edited so as to show in a coherent way the most important stages of our Museum's organizational and research work. Following the laudations of the honorary patrons of our 40th jubilee, and after the introduction – *Lednica Custodia Memoriae – On the 40th Anniversary of the Museum of the First Piasts at Lednica* by Andrzej M. Wyrwa – the deliberations begin with the article by Małgorzata Fryza and Jacek Wrzesiński *From the Historic Ruins to the Open-Air Museum*. The authors present their interests in Lednica Holm and the research that has been being conducted since the 19th century, along with the scientific, exhibition, and popularizing activity of the Museum of the First Piasts at Lednica.

The following studies are dedicated to the history and research work of our Museum's individual branches. Thus Janusz Górecki discusses *Archaeological Research into Ostrów Lednicki (Lednica Holm) in the Context of the Fortieth Anniversary of the Museum of the First Piasts at Lednica*, whilst Teresa Krysztofiak, director of the Museum's branch in Giecz, presents the stronghold's place in its subsequent development phases – *Giecz: the Pre-State Fortified Settlement – a leading Early Piast Stronghold – a Castellan's Seat*. The next study is dedicated to the research into stronghold of Grzybowo and was written

by Zofia Kurnatowska and Mariusz Tuszyński: *Grzybowo near Września. The Early Piast Stronghold on the Trail from Giecz to Gniezno*. The history and research of the stronghold in Radzim – the newest site belonging to the Museum of the First Piasts at Lednica – is reviewed by Andrzej Kowalczyk, director of the laboratory in Radzim, and the historian Dariusz Paprocki in: *Radzim near Oborniki. A History of the Research and Dissemination of its Findings*. This part of the present volume concludes with a study by Antoni Pelczyk: *A History of the Ethnographical Research conducted by the Museum of the First Piasts at Lednica*. The author depicts the history of the organization as well as the formation of the substantive and structural base of the ethnographical branch. This part of the Museum was established in 1973. Two years later in 1975 it was changed into the Wielkopolska Ethnographic Park in Dziekanowice. The author also discusses the ethnographical research conducted by this center throughout Greater Poland.

The later portion of this book is dedicated to the interdisciplinary research conducted by our Museum on Lednica Holm and in Giecz. The entire scope of the interdisciplinary research was described by Zofia Kurnatowska: *Interdisciplinary Research at the Museum of the First Piasts at Lednica*. This article is directly connected with the study by Kazimierz Tobolski, Krystyna Milecka, and Marek Polcyn entitled: *The Ecological Past of the Lednica and Giecz Regions. A Summary of Three Decades of Palaeoecological, Botanical, Palaeobotanical, and Zoological Research*. This summary of 30 years of interdisciplinary research in the natural sciences concludes the presentation of the multi-faceted research into the historic treasures which are in the custody of the Museum.

Thereafter we include two biographical sketches of our Museum's first directors, as they defined its enduring face. The first biography (written by Jacek Wrzesiński) is dedicated to the creator of the Museum – Jerzy Łomnicki. The second (by Marek Kręzałek) is concerned with his successor Andrzej Kaszubkiewicz.

The volume concludes with a list of our Museum's employees collected and elaborated by Ewa Pelczyk. The list presents staff personnel employed by the Museum of The First Piasts at Lednica between January 1, 1969 and March 31, 2009. In reliance on her preliminary archival research, the author provides a description of the team that 40 years ago laid the foundations of the Museum, formed its character, and thereby served in preserving our common national heritage.

Today there are new tasks and new summons before our Museum – both organizational and scientific. For it is our fervent wish to meaningfully contribute to building the cultural identity of both the present and next generations through the historic treasures from the past safeguarded at The Museum of the First Piasts at Lednica.

Od zabytkowej ruiny do muzeum przestrzennego

Każdy z nas wielokrotnie przygląda się własnym poczynaniom, losom rodziny czy kraju. Oceniamy i klasyfikujemy to, co było, wyciągamy wnioski z minionych wydarzeń, w których uczestniczyliśmy, z dziejów rodziny czy społeczeństwa, w jakim przyszło nam żyć. Pisanie historii (w rozumieniu ciągu zdarzeń) zarówno kraju, ludzi, jak i instytucji zawsze nastrocza wiele problemów. Uwikłani w pośpieszenie przemykające wydarzenia piszemy z perspektywy własnego doświadczenia. Przykładem trudności w relacjonowaniu zdarzeń mogą być dzieje naszego kraju, którego zarówno początki, jak i burzliwe dzieje mimo wielu lat badań, poszukiwań i interpretacji wciąż trudno jednoznacznie opisać. Wśród licznych przypadków gubią się informacje, ludzie i wydarzenia. Często z podobnymi problemami spotykamy się w momencie podejmowania próby opisu wydarzeń współczesnych, w których sami uczestniczyliśmy. Wydawałoby się, iż napisanie historii wciąż działającej instytucji nie powinno stwarzać większych kłopotów. Jednak, jak się okazuje w praktyce, dokumenty znikają, w ludzkiej pamięci pozostają strzępy wydarzeń, a ich ocena zależna jest od osobistych doświadczeń, od zaangażowania i środowiska, w jakim działa relacjonujący. Dlatego też mówienie o dziejach jakiejś instytucji opiera się zarówno na oficjalnych dokumentach, publikacjach, artykułach prasowych, jak i na relacjach ludzkich, czy to w formie spisanych wspomnień, wywiadów, czy swobodnych rozmów. Tak jest i w tym konkretnym przypadku. Korzystaliśmy z archiwaliów, publikacji, rozmów z kolegami i koleżankami, a także odwoływaliśmy się do własnych notatek i naszej ułomnej pamięci.

Ocena działalności danej instytucji opiera się na tym, co „na zewnątrz”, z czym widzą styka się w kontaktach z ową instytucją. Jednak za witryną kryje się mnóstwo pracy, całe zaplecze działań często nudnych i pracochłonnych, pozornie mało interesujących, a dla wielu nieciekawych i niepotrzebnych. Za powstaniem wystawy muzealnej, za oglądanym widowiskiem, za wydrukowanym artykułem kryje się wiele godzin spędzo-

nym w bibliotekach, archiwach, wiele wyjazdów w teren, pracy czysto fizycznej i wiele dyskusji, przemyśleń, odrzuconych projektów.

Muzeum na Lednicy w 2009 roku obchodzi jubileusz powołania, jednak historia miejsca, w którym ono funkcjonuje obejmuje okres kilkunastu tysięcy lat działalności człowieka. Muzeum nastawione jest na badanie niewielkiego fragmentu tej historii, a niniejszy artykuł omawia jeszcze drobniejszy fragment dziejów.

Nim powstało Muzeum

Wczesne średniowiecze to czas, gdy na terenie Wielkopolski tworzyły się zręby organizacji, która dziś funkcjonuje jako państwo polskie. Jednym z widocznych tego śladów we współczesnym krajobrazie są pozostałości grodów. Na wyspie Jeziora Lednica, zwanej Ostrow Lednicki, znajduje się jeden z ważniejszych obiektów tamtych czasów.

Dla ochrony pamiątek historii powołane są służby konserwatorskie, a także muzea. W 2009 roku muzeum znane obecnie jako Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy obchodzi jubileusz 40-lecia powołania. Nie oznacza to jednak, iż zainteresowanie badawcze i turystyczne Ostrowem Lednickim datuje się od lat 60. XX wieku. Historia formowania się tej placówki, która obecnie jest jednym z większych muzeów w Polsce, sięga połowy XIX wieku, i łączy się z romantycznymi poszukiwaniami tożsamości narodowej. Początki organizacyjne Muzeum są związane z potrzebą ochrony lednickich ruin oraz uporządkowaniem ruchu turystycznego wokół Ostrowa Lednickiego, umożliwieniem i koordynowaniem dostępu do najcenniejszych obiektów rejonu Lednicy, będących jednym z najcenniejszych zabytków związanych z początkami państwa polskiego i z momentem wprowadzenia chrześcijaństwa na ziemiach polskich (ryc. 1). Aktualnie Muzeum to nie tylko rezerwat na wyspie i tereny na wschodnim brzegu jeziora. Są to także grodziska w Gieczu, Grzybowie, Radzimiru oraz skansen wsi wielkopolskiej w ramach Wielkopolskiego Parku

Ryc. 1. Ostrów Lednicki. Wyspa i ruiny podczas zdejmowania zadaszenia w 1978 roku (fot. B. Cynalewski)
Fig. 1. Ostrów Lednicki (Lednica Holm). The island and the ruins at the moment the wooden roof was removed in 1978 (photograph by B. Cynalewski)

Etnograficznego i punkt etnograficzny – wiatrak w Rogierówku koło Kiekrza.

Z publikacji i archiwaliów wiemy, że początki naukowego i konserwatorskiego zainteresowania Ostrowem Lednickim sięgają połowy XIX wieku. Jednak bodaj pierwszym, który interpretował lednickie ruiny, był Jan Długosz, uznając je za pozostałości najstarszej katedry gnieźnieńskiej (Długosz 1964)¹.

Jednak bez wątpienia zainteresowanie naukowe i turystyczne Ostrowem Lednickim, a przede wszystkim znajdującymi się tam kamiennymi ruinami, zostało spowodowane działaniami z lat 40. i 50. XIX wieku. Na wyspę i jej zabytki zwrócił uwagę Edward hrabia Raczyński. W pracy traktującej o historycznych zabytkach Wielkopolski kilka linijek poświęcił on ruinom zamku Bolesława Chrobrego znajdującym się na wyspie Ostrów Jeziora Lednica (Raczyński 1843, s. 357, 376). Ta nieco lakoniczna wzmianka i towarzysząca jej rycina kamiennnej arkady spowodowały niezwykle intensywne badania i ruch turystyczny o różnym nasileniu w minionych okresach oraz dyskusje trwające do dziś (Wrzeński 1996; Grygorowicz 1998; Siewczyński 2004).

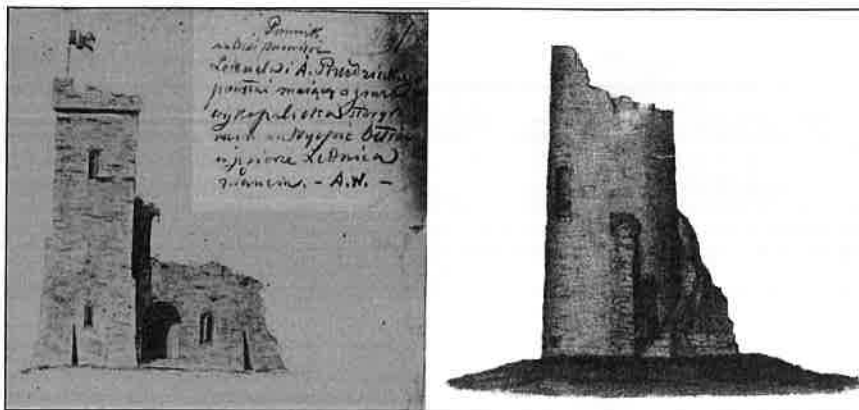
Najstarsze XIX-wieczne prace w pobliżu ruin lednickiego „zamku”, przede wszystkim wstępne ich oczyszczanie i porządkowanie, można uznać za początek prac konserwatorskich. Ówczesny moment zainteresowania się wyspą to także pierwsze badania ruin. Prace pomiarowe czy też odkopywanie fundamentów nie zawsze prowadzone były zgodnie ze sztuką ochrony obiektów zabytkowych, co w konsekwencji doprowadziło do uszkodzenia substancji zabytkowej – zawaliła się część murów lednickiej budowli (Fogel 1991, s. 13; wcześniej Sokołowski 1876; Wrzosek 1961).

Dziewiętnastowieczny użytkownik wyspy (Karl Johannes) czerpał z ruin kamień budowlany, systematycznie dewastując budowlę. W wyniku pertraktacji i dyskusji wyspa została wystawiona na publiczną licytację w 1856 roku. Bezpośrednią przyczyną takiej decyzji były zarówno pisma urzędowe, jak i liczne artykuły w ówczesnej prasie polskiej, alarmujące o zaniedbaniach na wyspie i dewastacji kamiennych budowli. Wyspę kupuje Albin hrabia Węsierski z Zakrzewa i przez kilkanaście lat pozostaje pierwszym sponsorem badań, ale także niezwykle popularizatorem wiedzy o Ostrowie, dokonanych tu odkryciach i pozyskanych zabytkach. Ten pierwszy okres zainteresowań Lednicą kończy się w roku 1875 wraz ze śmiercią Węsierskiego – właściciela i opiekuna wyspy.

Jednak raz rozbudzone zainteresowanie, choć o zmiennej intensywności, nie wygasło. W XIX wieku ukazało się wiele prac, zarówno naukowych, jak i popularizatorskich, w których poruszano bardziej lub mniej szczegółowo problematykę Ostrowa Lednickiego, wprowadzając jednocześnie Lednicę na stałe do naukowego obiegu (przykładowo: Przeździecki 1869, 1874, s. 49-51; 1875, s. 381-38; Lipski 1876, s. 95; Polkowski 1876; Schwartz 1877, s. 202-203; Jażdżewski 1888, s. 31-34; Ehrenberg 1889, s. 444-453; Kohte 1898, s. 47-48; Beer 1908, s. 396; Orłowicz 1921, s. 95-96). Dyskusja i zainteresowanie wokół lednickich ruin przyczyniły się do powstania dwóch prac niezwykle ważnych dla dalszych losów Ostrowa. Jedną to publikacja Mariana Sokołowskiego (1876), historyka sztuki z Uniwersytetu Jagiellońskiego, analizującego ruiny palatium i omawiającego je na tle znanych wówczas europejskich budowli tego typu. Była to pierwsza monografia tej budowli i na długo ja-

¹ *Lyednycza, latus magnus Maioris Poloniae, penes oppidum Pobyeszyska situs insulam non mediocrem in sui habens corpore, in qua Gnesnensis ecclesia metropolitana primum a veteribus memoratur magis quam scribitur (quod et murorum testantur ruine et reliquie) fundata fuisse et processu temporis propter difficultatem accessus Gneznam translata.*

Ryc. 2. Projekty pomnika-pawilonu, wieży widokowej na Ostrowie Lednickim (za: Fogel 1991, ryc. 5; archiwum MAP)
Fig. 2. Designs for the monument-pavilion, view-tower on Ostrów Lednicki (Lednica Holm) (from: Fogel 1991, fig. 5; Archive of the Poznań Archaeological Museum – PAM)

ko jedyna wyznaczała naukowy zakres dyskusji na jej temat. Druga praca to powieść Józefa Ignacego Kraszewskiego (1876), której popularność kształtowała z kolei obiegowe poglądy dotyczące funkcji i roli Ostrowa Lednickiego. Bez wątpienia miała ona wpływ na wyobraźnię odbiorców i zaważyła na rekonstrukcji dziejów przedhistorycznych ziem polskich (Maślanka 1984, s. 305-316).

Z początkowym okresem zainteresowania ruinami na wyspie lednickiej łączą się także pierwsze plany publicznego eksponowania zabytków pozyskanych podczas ówczesnych badań i przypadkowych znalezisk dokonywanych na Ostrowie. Temu celowi miało służyć jedno z pomieszczeń wieży widokowej, która miała stać na majdanie grodziska (ryc. 2). Z inicjatywy Albina hrabiego Węsierskiego powstał projekt wieży-pomnika ku czci Joachima Lelewela, Aleksandra Przeździeckiego i Rudolfa Virchowa (Wrzosek 1961, s. 244; Fogel 1991, s. 33). Prawdopodobnie w wyniku dyskusji z A. Przeździeckim pomysł został odłożony. Jednak po śmierci A. Przeździeckiego projekt odżył na nowo, choć dedykowany już tylko Lelewelowi i Przeździeckiemu. Trudno jednoznacznie wskazać autora pierwszego założenia, być może był nim sam Węsierski. Projektowany budynek miał być rodzajem mauzoleum, w którym miano złożyć fragmenty szkieletów – efekt poszukiwań prowadzonych na wyspie. W dolnej kondygnacji wieży miały być pomieszczenia mieszkalne, a cała budowla w postaci trwałej ruiny na planie potrójnego czworoboku miała być otoczona parkiem. Autorem drugiego projektu budowli był architekt Ludwik Ballenstedt. W tej wersji miała to być trwała ruina w postaci okrągłej trójkondygnacyjnej wieży z zewnętrzną klatką schodową (Fogel 1991, s. 33, ryc. 5, Panowicz, Wrzesiński 1994).

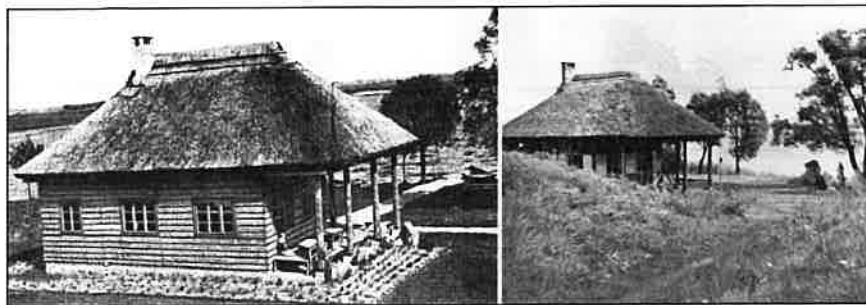
Po śmierci Węsierskiego (1875) nastąpił spadek zainteresowań zabytkami Lednicy i aż do 1932 roku możemy mówić o okresie przerwy w badaniach. Dopiero właśnie w 1932 roku, z inicjatywy i pod kierunkiem Mi-

chała Ćwirko-Godyckiego rozpoczęto prace wykopaliskowe we wnętrzu lednickiego grodu. Badania były nastawione przede wszystkim na odsłonięcie grobów szkieletowych, o jakich było wiadomo od XIX wieku. Wielokrotnie, podczas różnych prac ziemnych na wyspie, natrafiano na fragmenty szkieletów ludzkich, a materiał ten był demonstrowany m.in. przez Albina Węsierskiego podczas licznych kontaktów osobistych, jak i na Kongresach Antropologicznych w Paryżu, Padwie, Bolonii (Fogel 1991, s. 24-27). W ówczesnych pracach wykopaliskowych brali także udział Adam Wrzosek i Franciszek Wokroj. W wyniku badań trwających do roku 1935 odkryto duże wczesnośredniowieczne cmentarzysko, w którego ramach wyeksplorowano około 1500 szkieletów i przeszło 1200 zabytków ruchomych (Wrzosek 1933a, s. 15-36; 1933b, s. 61-62; 1934, s. 170-173; 1935, s. 131-133; 1961, s. 242-280). Niestety, niemal cała dokumentacja, a także częściowo materiał pozyskany w trakcie tych badań, uległy zniszczeniu podczas II wojny światowej². Ucierpiał zwłaszcza materiał archeologiczny i należy żałować, iż nie stał się on przedmiotem analiz i publikacji zaraz po jego odkryciu, przed rozpoczęciem działań zbrojnych. Jedynie materiał kostny stał się tematem licznych opracowań (patrz Łopacka-Szymańska 1989, pozycje: 23, 26, 134, 135, 136, 319, 320, 339, 340, 392, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 473, 474, 475, 476, 493, 498, 499)³. Natomiast zabytki ruchome pozyskane w trakcie badań cmentarzyska opublikowane zostały dopiero w 1961 roku (Wrzosek 1961, s. 242-280).

Jednak bez wątpienia owe badania cmentarzyska rozbudziły na nowo nie tylko zainteresowanie naukowe, ale też turystyczne Ostrowem Lednickim. Właśnie w tym okresie, z inicjatywy Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, przy finansowym wsparciu Stanisława Chełmickiego, właściciela majątku w Zakrzewie, w 1935 roku rozpoczęto na wyspie budowę schroniska turystycznego (ryc. 3).

² Aktualnie materiał antropologiczny znajduje się w zbiorach Pracowni Antropologicznej MPP na Lednicy (Wrzesińska 1994), natomiast zabytki ruchome z tych badań zdeponowane są w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie.

³ Ludzki materiał kostny jest obiektem ciągłych analiz i badań antropologicznych.

Ryc. 3. Schronisko PTK na Ostrowie Lednickim – stan z 1936 roku; pierwsze lata funkcjonowania (wg Wawrzyniak 1936; Archiwum MPP)

Fig. 3. Hostel of the Polish Country-Lovers' Society (PTK) on Ostrow Lednicki (Lednica Holm) – condition in 1936; first years of its functioning (according to Wawrzyniak 1936; Archive of the Museum of the First Piasts at Lednica – MFPL)

Ryc. 4. Ksiądz Franciszek Wawrzyniak podczas wykładu na Ostrowie Lednickim (ok. roku 1930) (fot. Archiwum MPP)

Fig. 4. Father Franciszek Wawrzyniak during a lecture on Ostrow Lednicki (Lednica Holm) (the 1930s) (photograph – Archive of MFPL)

Jego udostępnienie, które miało miejsce w dniu 5 lipca 1936 roku, połączone było z uroczystościami o charakterze patriotyczno-religijnym. Schronisko zostało poświęcone przez Prymasa Polski – arcybiskupa Augusta Hlonda, w ruinach lednickiej budowli odbyła się msza. A przy okazji tej uroczystości ówczesny proboszcz parafii w Dziekanowicach, członek Akademii Umiejętności – ks. dr Franciszek Wawrzyniak przedstawił, w formie popularno-naukowego wykładu, wyniki badań i interpretacji nad zabytkami Ostrowa Lednickiego⁴ (ryc. 4). Schronisko stało się też miejscem gdzie prezentowano zabytki pochodzące z badań Lednicy. Ksiądz Wawrzyniak, obok powinności kapłańskich, po kilkuletnich staraniach popartych obfitą korespondencją z odpowiednimi urzędami, stał się także opiekunem i konserwatorem ruin lednickich.

Po tym okresie badań na kilka lat znów nastąpiła przerwa w pracach terenowych na wyspie. Jedynie w 1944 roku Gustav Mazanetz prowadził prace wykopaliskowe, zakładając wewnątrz grodu rów o szerokości 1 metra, biegnący z południa na północ. Przeciął on mury palatium, a także fundamenty tzw. II kościoła. Jednak w momencie odkrycia kamiennego grobowca w partii północnej grodu zaprzestano kontynuacji prac,

a przecięte fundamenty nie zostały zinterpretowane (Mazanetz 1944; Kaczmarek 1996, s. 338).

Ponowne planowe prace badawcze, trwające właściwie do dziś, podjęte zostały w 1948 roku. Prowadzono je w kilku etapach. Charakteryzuje je dość duża różnorodność tematyczna i przestrzenna. Prace te rozpoczęto w bezpośrednim sąsiedztwie ruin – Witold Kieszkowski założył wykop w południowej partii lednickiego grodu, w pobliżu południowych murów lednickiego palatium. Badania te kontynuował Kazimierz Żurowski, rozszerzając obszar badań o nowe wykopy zarówno wewnątrz majdanu grodowego, jak i na zewnątrz na południowo-zachodnim krańcu wyspy. Istotnym rezultatem tych badań było odkrycie umocnień obronnych dwóch następujących po sobie założeń grodowych oraz odsłonięcie konstrukcji drewnianych na południowo-zachodnim brzegu wyspy, co zinterpretowano jako pomost – przyczółek mostowy. Tym samym wskazano na możliwość połączenia mostowego między Ostrowem a drugą pobliską wyspą – Ledniczką (Żurowski 1952, s. 106-109; 1952a, s. 424-436; 1953, s. 113-125). Kontynuacją tych prac były badania z lat 1957-1960, kierowane przez Gabrię Mikołajczykównę, a prowadzone przede wszystkim wokół kaplicy-baptysterium. W ich wyniku odsłonięto

⁴ Wykład ten został opublikowany – Wawrzyniak 1936.

Ryc. 5. Ostrów Lednicki, jedno z największych odkryć archeologicznych badań milenijnych – odsłanianie zarysu tzw. kościoła II (zdjęcie archiwalne z 1961 roku)

Fig. 5. Ostrów Lednicki (Lednica Holm), one of the greatest discoveries of the millennial archaeological research – revealing the outline of "church II" (an archival photograph from 1961)

kolejne szkielety znanego już cmentarzyska oraz dalsze konstrukcje umocnień obronnych (Niesiołowska-Hoffman 1957, s. 224-237; Mikołajczyk 1959, s. 94-97; 1961a, s. 40; 1961b, s. 314-316; 1963, s. 213-217).

Ważnym podsumowaniem tego okresu badań była praca Witolda Dalbora dotycząca lednickiego palatium, a omawiająca lednickie ruiny, ich proveniencję, chronologię oraz prezentująca rekonstrukcję pałacu (Dalbor 1959, s. 172-288). Wpisała się ona w dyskusję dotyczącą lednickich budowli.

Niezwykle interesujące wyniki dotychczasowych prac badawczych na wyspie doprowadziły do zorganizowania w 1960 roku większej ekspedycji, nad którą opiekę przejął Jerzy Łomnicki – ówczesny wojewódzki konserwator zabytków, a od strony merytorycznej Wojciech Kóčka. W skład tej ekipy badawczej weszli m.in. pracownicy Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Poznaniu – Krystyna Anderszowa, Wiesława Szenicowa, Maria Perzyńska oraz ówczesni studenci ostatniego roku archeologii – Andrzej Nowak i Łucja Pawlicka. Zakres tych prac wykopaliskowych obejmował zarówno teren grodu, jak i podgrodzie, wschodni brzeg jeziora, Ledniczkę, a także dno jeziora. Na lądzie stałym (po wschodniej stronie jeziora), zarówno na samym brzegu, jak i w głębi lądu, prowadzono badania w związku z przygotowaniem tego obszaru pod inwestycje łączące się z planowanym jego zagospodarowaniem na potrzeby turystyczne⁵.

W 1959 roku doszło do pierwszych penetracyjno-zwiadowczych badań podwodnych, prowadzonych

przede wszystkim na odcinku mostu zachodniego. Mimo trudnych warunków i braku doświadczenia prace te kontynuowano do 1961 roku (Nowiecki 1972, s. 336-341; Kola, Wilke 1977, s. 147-184; Bukowski 1978, s. 53-139; Górecki, Wrzesiński 1990). Należy żałować, że pomimo niezwykle interesujących rezultatów tych badań – zarejestrowanie reliktów mostów (Anderszowa i in. 1963, s. 218-230), wydobywanie łodzi dłubanki (Mikołajczyk 1961, s. 40; 1961a, s. 218-230; Wojciechowska 1962; Górecki 1985, s. 86-93; Ossowski 1999) i znacznej ilości militariów (Nadolski 1966, s. 7-18) – prace zostały zaprzestane. Ich wznowienie nastąpiło dopiero w 1982 roku.

Wyniki badań archeologicznych z lat 60. XX wieku udostępniono, publikując je przede wszystkim w formie sprawozdań (Anderszowa i in. 1963, s. 218-230; Nowak 1965, s. 181-189; 1966, s. 179-189). Należy żałować, iż będące podsumowaniem tych badań prace doktorskie Andrzeja Nowaka (obroniona w 1974 roku) i Łucji Pawlickiej-Nowak (obroniona w 1977 roku) nigdy nie zostały opublikowane. Wyniki tych badań były niezwykle spektakularne i doprowadziły m.in. do odkrycia kościoła wewnątrz grodu (ryc. 5) oraz zarejestrowania drewnianej zabudowy grodu i podgrodzia, grobów szkieletowych, umocnień obronnych, falochronu, drogi na zachodnim brzegu wyspy, reliktów mostów, osad na brzegach jeziora, a także słabo dotąd czytelnych murów palatium.

W latach 1948-1952 badania na Ostrowie Lednickim włączone były w Program Badań nad Początkami

⁵ Bardziej szczegółowe omówienie badań archeologicznych i ich efektów patrz – Górecki w tym tomie.

Ryc. 6. Dwór w Rybitwach – pierwsza siedziba muzeum (Archiwum MPP)
Fig. 6. The manor in Rybitwy – the first seat of the Museum (Archive of MFPL)

Państwa Polskiego i wiązały się z przygotowaniami obchodów Millennium Chrztu Polski. Natomiast w latach 1954-1968 związane były z podjętym przez służby konserwatorskie ogólnopolskim programem ochrony zabytków i prowadzone były pod opieką wojewódzkiego konserwatora zabytków w Poznaniu – Jerzego Łomnickiego. Od tego też czasu, aż do 1980 roku wszelkie działania podejmowane na wyspie i terenach z nią sąsiadujących związane były z Jerzym Łomnickim, pomysłodawcą idei stworzenia z Ostrowa Lednickiego rezerwatu archeologicznego – Pomnika Historii Polski.

Przygotowania i powołanie Muzeum

W ramach wspomnianego wyżej programu ochrony zabytków, pod koniec lat 50. XX wieku, podjęto starania o zagospodarowanie Ostrowa Lednickiego i wschodniego brzegu jeziora w pobliżu przyczółka dawnego mostu. Opracowany w 1962 roku projekt zagospodarowania tych terenów miał na celu stworzenie bazy turystyczno-muzealnej. Przewidywał w związku z tym na wyspie: zabezpieczenie ruin, wytyczenie ścieżki dla zwiedzających, zaadaptowanie schroniska na potrzeby ekspedycji archeologicznych, a na nadbrzeżu: wybudowanie parkingu, pomieszczenia na kasę biletową oraz zaprojektowanie pawilonu muzealnego i placu rekreacyjnego (Liczbik 1962). Zadania określone w projekcie zostały w całości zrealizowane. Ruiny na wyspie przykryto drewnianym dachem, odbudowano schronisko zniszczone pożarem w 1965 roku oraz wytyczono ścieżki dla turystów. Te działania oraz pozyskany w trakcie przeprowadzonych badań archeologicznych bogaty materiał naukowy w postaci cennych zabytków (takich jak np. łódź dębiana, zespół militariów, hełm z nosalem – jeden z dwóch w Polsce) oraz odkryć (np. fundamenty

kościoła grodowego) ostatecznie zdecydowały o utworzeniu muzeum, instytucji bezpośrednio sprawującej opiekę nad zabytkami Ostrowa i koordynującej jego dalsze badania.

Z dniem 1 stycznia 1969 roku powołano do życia „Pomnik Historii Narodu Polskiego Rezerwat Archeologiczny na Ostrowie Lednickim”, który administracyjnie podlegał Wydziałowi Oświaty i Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gnieźnie. Strukturę organizacyjną nowej placówki tworzyli: konserwator i asystenci dokumentacji archeologicznej, a kierownictwo powierzono Jerzemu Łomnickiemu, byłemu konserwatorowi wojewódzkiemu (Uchwała z dn. 19.12.1968 r.). W następnym roku zmieniono nazwę instytucji na Muzeum Początków Państwa Polskiego i oddano ją pod administracyjny zarząd Wydziału Kultury Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu (Uchwała z dn. 30.01.1970 r.). Podstawową funkcją, jaką powierzono muzeum miało być zabezpieczanie i ochrona relikwii architektury Ostrowa Lednickiego, udostępnianie wyspy dla ruchu turystycznego oraz prezentacja zabytków pochodzących z badań wykopaliskowych. Jednak obok tych zasadniczych zadań pragnieniem twórców muzeum było zorganizowanie ośrodka badań nad wczesnym średniowieczem, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki wczesnopiastowskiej architektury kamiennej. Myślano wówczas o podjęciu wspólnych prac przez przedstawicieli różnych dyscyplin współpracujących z archeologią. Wpełni uświadamiano sobie ogromną rolę grodu na Ostrowie Lednickim w państwie Mieszka I i Bolesława Chrobrego oraz jego współczesne znaczenie dla badań i nauki (Łomnicki 1968).

Rok 1969 rozpoczyna zupełnie nowy etap w dziejach Ostrowa Lednickiego. Dotąd ruch turystyczny odbywał się w sposób niezorganizowany, miał charakter

przypadkowy, a przybywający przeprawiali się na wyspę łodziami, głównie dzięki Józefowi Romienieckiemu. W latach 50. wyspa i teren wokół jeziora były zupełnie niezagospodarowane na potrzeby zwiedzających (Jasienica 1985, s. 8-10). Powołanie muzeum wymuszało zorganizowanie ekspozycji, a to powodowało konieczność powstania budynków muzealnych oraz zatrudnienia i przeszkolenia ludzi odpowiedzialnych za sprawną obsługę ekspozycji i funkcjonowanie muzeum.

Pierwszy dyrektor – Jerzy Łomnicki, początkowo bazę muzealną zorganizował na zachodnim brzegu jeziora – we wsi Rybitwy, w oparciu o własne mieszkanie w dworze stojącym nad brzegiem jeziora vis-à-vis Ostrowa Lednickiego. Dworek – mieszkanie był pierwszym biurem, a zarazem miejscem gdzie eksponowano niektóre zabytki (ryc. 6). Turyści jednak docierali głównie na wschodni brzeg jeziora, skąd łodzią przewożeni byli na wyspę. To z myślą o nich na obszarze zwanym obecnie „Małym Skansenem” przystąpiono do organizowania zaplecza turystycznego i muzealnego.

Początki funkcjonowania muzeum to, obok badań prowadzonych na Ostrowie Lednickim i terenach położonych wokół jeziora, także ogrom prac związanych z budowaniem bazy magazynowej i administracyjnej oraz elektryfikacją wyspy i nadbrzeża. Prace te częściowo realizowano w oparciu o wspomniany już projekt z 1962 roku, jednak w 1973 roku opracowany został pod kierunkiem W. Kasprzyckiego (1973) nowy program ochrony zabytkowych ruin. Przewidywał on zagospodarowanie dwóch wysp sąsiadujących z Lednicą – Ledniczki z pozostałościami grodziska stożkowego i wyspy Ptasiej, a także obydwu przyczółków dawnej przeprawy mostowej i obszarów nadbrzeżnych powiązanych widokowo z zabytkowym zespołem. Celem tego projektu było utworzenie wokół Ostrowa Lednickiego kompleksu muzealno-przyrodniczo-kulturowego, którego zadania miały polegać na zapewnieniu właściwych warunków do wyeksponowania Pomnika Począt-

ków Państwa Polskiego, zachowaniu historycznego krajobrazu otaczających go terenów (określanych mianem „Kraj Polan”) oraz stworzeniu bazy rekreacyjno-turystycznej. Pomysł ten bezpośrednio nawiązywał do rozwijającej się wówczas we Francji idei tworzenia muzeów środowiskowych tzw. ekomuzeów (por. Hinten 1985) oraz do propagowanej przez środowiska konserwatorskie w Polsce, od lat 50. XX wieku, ochrony zabytkowych zespołów architektury, a w konsekwencji tworzenia muzeum przestrzennego (por. Czajkowski 1989). Zgodnie z tymi założeniami lednicki obszar objęty planem zagospodarowania podzielono na trzy strefy: północną przeznaczoną do wypoczynku pensjonatowego, środkową (z zabytkami Ostrowa) funkcjonującą jako ścisły rezerwat („strefa ciszy”) oraz południową przewidzianą do wypoczynku świątecznego, z czasem wskazywaną jako teren lokalizacji muzeum wsi wielkopolskiej. W projekcie przewidywano przeprowadzenie prac związanych z ożywieniem i wciąż wzrastającym ruchem turystycznym na terenach nadbrzeżnych, w rejonach przyczółków mostowych. Nowy projekt był w istocie rozwinięciem poprzedniego, ale też na wiele lat, a w praktyce do dziś, wytyczył zakres prac badawczych oraz formę zagospodarowania Ostrowa Lednickiego i terenów nadbrzeżnych południowej części Jeziora Lednickiego.

Zagospodarowując wschodni brzeg jeziora w rejonie dawnego przyczółka mostowego, zrealizowano jeszcze jeden aspekt konserwatorskiego programu ochrony zabytków, podjętego w latach 50. XX wieku, a dotyczącego zabezpieczenia architektury ludowej. Ówczesny dyrektor muzeum, pozostając w opozycji do propagowanej przez środowiska konserwatorskie ochrony obiektów architektury ludowej *in situ* i mając na względzie stworzenie w pobliżu zabytków Ostrowa „odpowiedniego” dla nich historycznego tła, podjął się translokacji na ten teren kilku wybranych budynków, którym przeznaczono funkcje usługowo-wystawiennicze. Działania te były efektem projektu, który wysunęli w 1958

Ryc. 7. Mały Skansen – spichlerz z Majkowa, w głębi wiatrak z Gryżyny – wczoraj i dziś (fot. Archiwum MPP; J. Wrzeński)
Fig. 7. The Little Skansen – a granary from Majków (northern part of Kalisz), in the background a windmill from Gryżyna (southern Greater Poland) – yesterday and today (photograph – Archive of MFPL; J. Wrzeński)

Ryc. 8. Mały Skansen – zagroda z Imielna wczoraj i dziś (fot. Archiwum MPP; J. Wrzesiński)
Fig. 8. The Little Skansen – a homestead from Imielno, yesterday and today (photograph – Archive of MFPL; J. Wrzesiński)

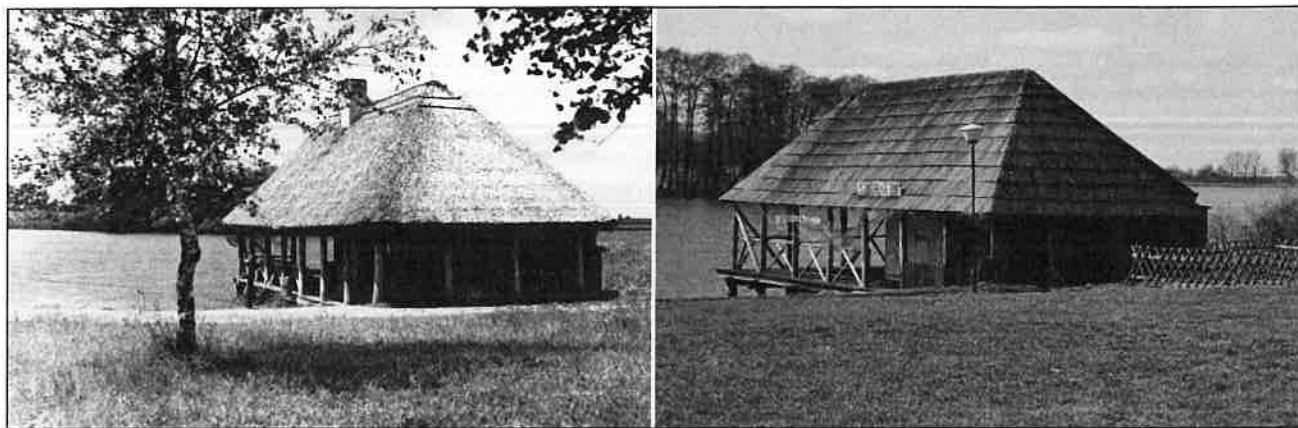
roku członkowie kolegium (Stanisław Błaszczuk, Jerzy Łomnicki, Tadeusz Wróblewski) pracującego nad utworzeniem muzeum wsi wielkopolskiej. Projekt ten zakładał możliwość przenoszenia [...] w ramach działalności Urzędu Konserwatora [...] pojedynczych obiektów architektury ludowej [...] na teren Wielkopolskiego Parku Narodowego (szerzej Pelczyk 2002). Jeszcze pod koniec lat 60. XX wieku przeniesiono na teren wschodniego nadbrzeża wiatrak typu koźlak, pochodzący z Gryżyny koło Kościana, z mącznicą datowaną na 1585 rok, a w 1971 roku drewniany spichlerz dworski z XVIII wieku pochodzący ze wsi Majków (koło Kalisza) (ryc. 7). Obiekty te uzupełniono kopią zagrody pochodzącej z Imielna (miejscowość sąsiadująca od południa z rynną Jeziora Lednica), którą tworzą dwa drewniane budynki: dom z podcieniem wzdłużnym i obórka (ryc. 8). W zagrodzie osiedlono Józefa Romienieckiego z rodziną – dozorcę i równocześnie przewoźnika obsługującego przeprawę promową. Natomiast spichlerz przeznaczono na cele wystawowo-magazynowe, z salą ekspozycyjną w dolnej kondygnacji i magazynem zabytków archeologicznych na poddaszu. Tę skromną bazę magazynowo-wystawową w 1974 roku uzupełniono drewnianą budowlą architektonicznie i ideowo nawiązującą do średniowiecznej bramy obronnej, w której umieszczono kasę muzeum i punkt gastronomiczny (ryc. 9) oraz stylizowaną wiatą-chałupą rybacką (ryc. 10). Całość otoczono płotem i uzupełniono zaprojektowaną zielenią. Skomponowany w ten sposób plac muzealno-rekreacyjny, mieszczący rów-

nież parking, od połowy lat 70. XX wieku, z uwagi na za-
bytkowe walory niektórych budynków, a także potrzebę odróżnienia od powstającego w Dziekanowicach Wielkopolskiego Parku Etnograficznego („Dużego Skansenu”), określany jest mianem „Mały Skansen”. Dzięki dokonany tu pracom obszar ten stał się turystyczno-rekreacyjną enklawą chętnie odwiedzaną przez turystów, czego wyrazem był gwałtowny wzrost ich liczby z około 5 tysięcy w roku 1970 do około 60 tysięcy w roku 1975.

Podobną metodę zastosowano przy zagospodarowywaniu nadbrzeża w rejonie zachodniego przyczółka mostowego, w granicach wsi Rybitwy, w sąsiedztwie XIX-wiecznego zespołu dworskiego, w którym do 1978 roku mieściła się dyrekcja muzeum. Początkowo na potrzeby muzeum i rozrastającej się liczebnie kadry zaadaptowano budynek mleczarni oraz wnętrza XIX-wiecznego pałacu zlokalizowanego nad samym brzegiem jeziora, na północ od posiadłości J. Łomnickiego. W pałacu urządzono mieszkania dla pracowników, a stojące w pobliżu budynki gospodarcze przystosowano na potrzeby warsztatów i pracowni konserwacji. Wzrost liczebny kadry pracowniczej muzeum zaowocował też koncepcją stworzenia swego rodzaju osiedla mieszkaniowego dla pracowników. Program ten wiąże „osiedle” z zachodnim brzegiem jeziora – z Rybitwami. Do jego realizacji na większą skalę przystąpiono w latach 1974-1978, gdy na teren przekazany przez Urząd Gminy Łubowo przeniesiono, tworząc niewielką kolekcję architektury ludowej, trzy zabytkowe obiekty: zrębowy dom

Ryc. 9. Mały Skansen – brama wjazdowa – przed laty i dziś (fot. J. Wrzesiński; Archiwum MPP)
Fig. 9. The Little Skansen – the entrance gate – in the past and today (photograph by J. Wrzesiński; Archive of MFPL)

Ryc. 10. Mały Skansen – tzw. wiata rybacka – przed laty i dziś (fot. J. Wrzesiński; Archiwum MPP)
Fig. 10. The Little Skansen – a fisherman's shed – in the past and today (photograph by J. Wrzesiński; Archive of MFPL)

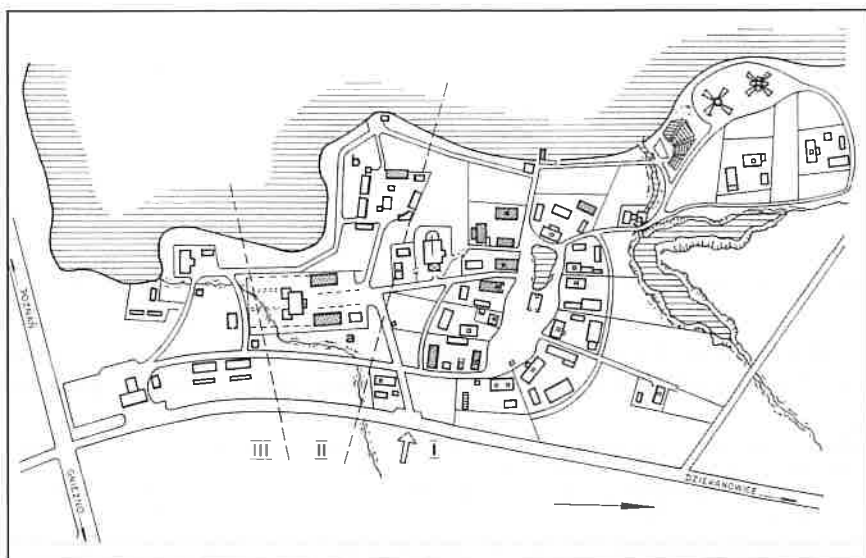
z podcieniem narożnym pochodzący z 1737 roku ze wsi Marianowo (koło Trzcianki), XVIII-wieczny drewniany spichlerz z Gniezna oraz wzniesiony w XVIII wieku budynek szkoły o szachulcowej konstrukcji ścian pochodzący z Czerniejewa koło Gniezna. Z racji bliskości wielkiego ośrodka naukowego – Poznania – adaptowane mieszkania miały mieć raczej charakter sezonowy, być przede wszystkim miejscem pracy naukowej pracowników muzeum. Oczywiście dla wielu z nich stały się jedynym miejscem zamieszkania i niekiedy związały ich losy z muzeum na wiele lat. Zintensyfikowanie prac związanych z adaptacją obszaru lednickiego na potrzeby muzealno-turystyczne powodowało napływ coraz liczniejszej kadry, która w tym okresie podlegała ciągłej fluktuacji.

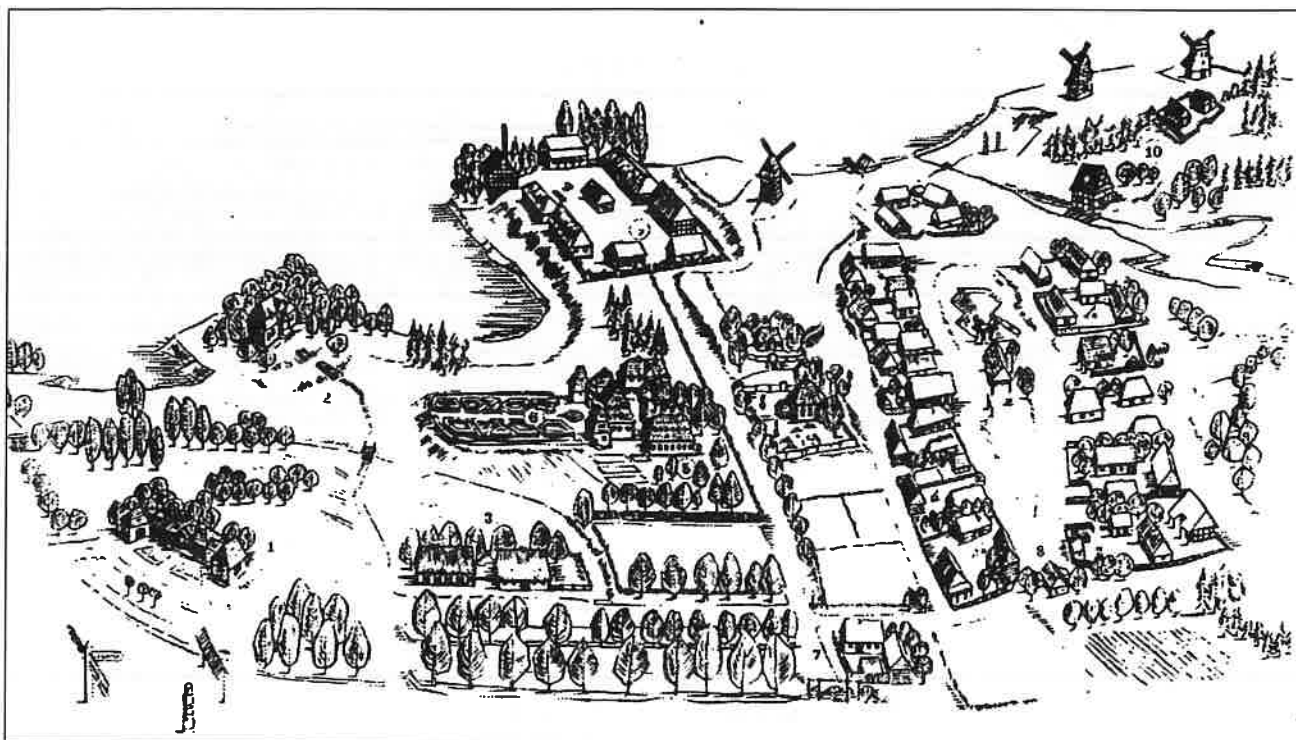
W perspektywie przygotowywano też program stworzenia ośrodka pracy twórczej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i Polskiej Akademii Nauk. Kolekcję translokowanych w rejon Ostrowa Lednickiego obiektów architektury ludowej uzupełniła (w 1967 roku), posadowiona na Ledniczce, głównie w celach krajozawych, drewniana XVIII-wieczna dzwonnica pocho-

dząca z Sokołowa Budzyńskiego. Budowę dzwonnicy poprzedziły badania wykopaliskowe, które po znacznej przerwie kontynuowano w latach 1988-89, a efekty tych prac zostały opublikowane w „Studiach Lednickich” (Górecki, Łastowiecki, Wrzesiński 1996).

Dość aktywna działalność konserwatorska w dziedzinie dokumentowania i ochrony zabytków architektury wiejskiej, współpraca z zespołem działającym na rzecz utworzenia muzeum wsi wielkopolskiej oraz konkretne prace zabezpieczające pojedyncze obiekty architektury wplecione w tworzenie infrastruktury muzeum archeologicznego, dały asumpt ówczesnemu dyrektorowi muzeum J. Łomnickiemu do podjęcia w 1973 roku instytucjonalnych starań o lokalizację skansenu w Dziekanowicach. Możliwość realizacji tego przedsięwzięcia w pobliżu muzeum została ujęta we wspomnianym już projekcie z 1973 roku, w którym przewidziano lokalizację skansenu w południowej strefie ochronnej Ostrowa, przeznaczonej na cele rekreacyjno-turystyczne (ryc. 11). Określono też zakres zadań, które miałyby spełniać, wobec muzeum archeologicznego, tak ulokowany skansen. Miał on stanowić zaplecze administracyjne,

Ryc. 11. Plan zagospodarowania WPE, propozycja A. Gólskiego 1973 (Archiwum MPP)
Fig. 11. A development plan for the Wielkopolska Ethnographic Park, a proposal by A. Gólski 1973 (Archive of MFPL)

Ryc. 12. Plan aksjonometryczny zagospodarowania WPE (na podstawie projektu A. Gólskiego)

Fig. 12. An axonometric development plan of the Wielkopolska Ethnographic Park (on the basis of the project by A. Gólski)

zapewnić pomieszczenia na pracownie, magazyny, sale wystawowe oraz zabezpieczyć funkcje usługowo-turystyczne (ryc. 12). Na początku 1974 roku podjęto decyzję o lokalizacji skansenu w Dziekanowicach, przy południowo-wschodnim brzegu jeziora Lednickiego, przy drodze prowadzącej z trasy krajowej Poznań – Gniezno do Dziekanowic⁶, czyli w miejscu określonym jako południowa strefa ochronna Ostrowa. Dodatkowym argumentem przemawiającym za budową skansenu przy muzeum archeologicznym było utworzenie w muzeum, w 1974 roku, działu etnograficznego (Gólski 1979, s. 172). W ten sposób zakończono długoletni, trwający od końca lat 40. XX wieku, proces starań o budowę muzeum wsi wielkopolskiej⁷, których inicjatorem i głównym propagatorem był Stanisław Błaszczyk, kierownik Muzeum Etnograficznego w Poznaniu.

Założenia programowe do realizacji Wielkopolskiego Parku Etnograficznego opracowano w oparciu o projekt sporządzony dla Muzeum Wsi Wielkopolskiej w Szreniawie⁸, wprowadzając jednak zmiany, które wynikały z odmiennej lokalizacji, wspomnianych wyżej zadań, jakie stawiało skansenowi muzeum archeologiczne oraz wytycznych zawartych w planie zagospodarowania przestrzennego obrzeży jeziora (Gólski 1976, s. 27; Gólski 1978). W nowej koncepcji, autorstwa An-

drzeja Gólskiego, skansen miał prezentować kulturę wsi z obszaru historycznej Wielkopolski, z połowy XIX wieku, ujętą w organizacyjne ramy trzech sektorów:

- **ekspozycyjnego**, z obiektami budownictwa tradycyjnego rozmieszczonymi w formie zwartej zabudowy wsi typu owalnica i kilkoma zagrodami samotniczymi oraz z układem pól;

- **ekspozycyjno-użytkowego**, z zabudową dworsko-folwarczną pełniącą funkcje administracyjne, magazynowe i socjalne; walory poznawcze (dla turystów) ograniczono w tej części do układu architektoniczno-przestrzennego;

- **użytkowego**, z zabudową pełniącą funkcje usługowo-rekreacyjne: zajazdem, dworem, pocztą ze stajnią i dylizansem, czworakami zaadaptowanymi na hotel, a także amfiteatrem i kąpieliskiem.

Projekt budowy skansenu został przyjęty do realizacji we wrześniu 1975 roku, wcześniej przedstawiono go w formie makiety na pierwszej wystawie muzealnej poświęconej problemom ochrony Ostrowa Lednickiego, a zorganizowanej w spichlerzu z Majkowa.

Prace związane z budową zaplecza muzealno-turystycznego na Małym Skansenie oraz z organizacją programu i dyskusją nad projektem skansenu powodują, iż spada tempo prac wykopaliskowych na wyspie.

⁶ Skansen ulokowano na gruntach przekazanych przez Państwowe Gospodarstwo Rolne – Kombinat w Działyniu. Pierwotnie obszar zabudowy określono na 30 ha, do tej pory skansen zajmuje powierzchnię 21 ha.

⁷ Szczegółowo opracował ten problem A. Pelczyk 2002, s. 46-63; patrz też artykuł tegoż w tym tomie.

⁸ Projekt, nazywany obecnie koncepcją szreniawską (Gólski 1976, s. 27; Pelczyk 2002, s. 53), opracowany został przez Stanisława Błaszczyka w 1969 roku, kiedy spośród wielu, poddawanych pod dyskusję, propozycji lokalizacji skansenu, wybrano teren w Szreniawie, w pobliżu Muzeum Narodowego Rolnictwa. Ostatecznie odstąpiono od tego pomysłu.

Ryc. 13. Pierwsza stała wystawa muzealna – spichlerz z Majkowa, Mały Skansen (fot. Archiwum MPP)

Fig. 13. The first permanent museum exhibition – a granary from Majków (northern part of Kalisz), the Little Skansen (photograph – Archive of MFPL)

Nie oznacza to jednak, że nie prowadzi się żadnych prac badawczych. Choć w ograniczonym zakresie, badania trwają zarówno na wyspie, jak i na wschodnim brzegu jeziora. Prowadzone są poszukiwania przyczółka mostowego, kontynuuje się prace w pobliżu kościoła grodowego, rejestrując fragmenty zabudowy drewnianej i pochówki szkieletowe. Prace na cmentarzyskach związane były z szerszym programem badawczym realizowanym przez Sekcję Paleodemografii Komitetu Nauk Demograficznych PAN i obejmowały także badania na wschodnim brzegu jeziora (stanowisko Dziekanowice 22). W trakcie prac w rejonie kościoła na grodzie (prowadzonych przez Mieczysława Nadolskiego i Macieja Henneberga) doszło do odkrycia grobu, w którym znajdował się pochówek z przypadkiem gigantyzmu (Szymczak, Wąsowska, Ziętek 1977, s. 334; Gładkowska-Rzeczycka, Wrzesińska, Sokół 1998). Na podgrodziu prowadzono poszukiwania przyczółka mostu wschodniego. Jego lokalizacja nie została wówczas ustalona, lecz dzięki badaniom doszło do zarejestrowania zabudowy tej partii podgrodzia (Leśny 1974, s. 119-135; Górecki, Łastowiecki, Wrzesiński 1991). W tym też okresie (lata 1977-1978) podczas zamiany zadaszenia nad ruinami palatium, w toku prestiżowych wyprze-

dzających inwestycję badań, odsłonięto warstwy osadowe grodu z lat 20. X wieku oraz pozostałości umocnień obronnych.

Pracownicy muzeum prowadzili także prace archeologiczne na obszarze nieco bardziej odległym od bezpośredniego zaplecza Ostrowa. Na terenie powstającego skansenu, przy wznoszeniu kapliczki przeniesionej z Otłoczyna koło Aleksandrowa Kujawskiego, natrafiono na ciałopalne groby ludności kultury pomorskiej (Górecki 1984) oraz na cmentarzysko wczesnośredniowieczne (Wrzesiński 1989, s. 103-146). Natomiast ratownicze badania w Imielniku przyczyniły się do uratowania niszczonej partii cmentarzyska ludności kultury pomorskiej (Górecki 1980, s. 46-48).

Zwolnienie tempa prac wykopaliskowych niejako sprzyjało wzmożeniu dyskusji wokół roli i znaczenia Ostrowa Lednickiego. Asumpt do niej dał zapewne przewodnik wydany w 1968 roku (Łomnicki) i jego krytyczna recenzja (Kostrzewski 1968). Trwająca faktycznie do dziś dyskusja skupia się wokół kilku zasadniczych tematów: 1 – funkcjonowania dwóch grodów i ich chronologii (Nowak 1972; Żurowski 1975; Łastowiecki 1989; Górecki brw)⁹; 2 – funkcji i chronologii samego palatium (Sokołowski 1876; Józefowiczówna 1969;

⁹ Literatura do każdego z wymienionych zagadnień jest niezwykle obfita. W niniejszym tekście ograniczono się do zaprezentowania kilku publikacji. Podsumowanie tej dyskusji patrz praca Góreckiego (brw) czy liczne publikacje Kurnatowskiej. Bardziej szczegółowa literatura w bibliografii lednickiej publikowanej w kolejnych tomach „Studiów Lednickich”.

Ryc. 14. Makieta WPE na pierwszej stałej wystawie muzealnej 1974 (fot. Archiwum MPP)
Fig. 14. A scale-model of the Wielkopolska Ethnographic Park at the first permanent museum exhibition 1974 (photograph – Archive of MFPL)

Żurowska 1983; Żurowska red., 1993); 3 – funkcji, chronologii i rekonstrukcji kościoła grodowego (Łomnicki 1968; Żurowski 1975, s. 227-239; Labuda 1988, s. 408-425; Wrzeński, Kara 2002; 2004). Stan tej dyskusji przedstawiony został w roku 1984 (Łopacka-Szymańska 1984, s. 7-25), a w 1989 roku ukazał się pierwszy zestaw przebogatej bibliografii lednickiej (Łopacka-Szymańska 1989, s. 239-269)¹⁰. Ostatni nurt dyskusji toczy się wokół interpretacji basenów chrzcielnych odkrytych w końcu lat 80. minionego stulecia (por. Żurowska red. 1993; Urbanczyk 1995; Swoboda 1997; Żurowska, Rodzińska-Chorąży 1997).

Podczas prac wykopaliskowych w latach 50., 60. czy 70. prowadzono także prace konserwatorskie (głównie zabezpieczające) reliktyw palatium i kaplicy. Pracami kierował Jerzy Łomnicki, a współpracował z nim inż. Walerian Kozłowski i architekt Aleksander Holas. Bezpo-

Ryc. 15. WPE – budowa kapliczki z Otłoczyna 1979 (fot. J. Heller)
Fig. 15. The Wielkopolska Ethnographic Park – building of the shrine from Otłoczyn 1979 (photograph by J. Heller)

średnio w działania na obiekcie zaangażowany był wielki miłośnik i opiekun wyspy Józef Romieniecki. W początkach lat 50. powstało pierwsze, drewniane zadaszenie nad ruinami. Wzmocniano też mury, a przede wszystkim położono warstwę kamieni zabezpieczającą ich koronę. W 1978 roku doszło do prestiżowego wydarzenia w dziejach ochrony palatium lednickiego. Dotychczasowe drewniane zadaszenie zabezpieczające ruiny przestało spełniać wymogi konserwatorskie i estetyczne. Przystąpiono do jego likwidacji, zastępując je nowoczesną konstrukcją metalowo-drewnianą. Zawieszenie dwupoziomowego zadaszenia na rzędach stalowych słupów miało lepiej chronić mury przed działaniem czynników atmosferycznych.

W 1973 roku na wyspie zorganizowano pierwszą wystawę plenerową autorstwa Mateusza Łastowieckiego i Jerzego Łomnickiego. Na planszach przedstawiono historię Ostrowa Lednickiego, szczególną uwagę zwracając na architekturę kamienną. W październiku tegoż roku obaj autorzy przygotowali pierwszą stałą ekspozycję zaaranżowaną w spichlerzu z Majkowa (Mały Skansen)

Ryc. 16. Ostrów Lednicki – drewniane zadaszenie nad ruinami z pomostami umożliwiającymi wejście do wnętrza historycznej budowli (fot. Archiwum MPP)
Fig. 16. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – a wooden shed over the ruins with catwalks making access to the interior of the historic building possible (photograph – Archive of MFPL)

¹⁰ Od tego momentu ukazuje się systematycznie publikowana literatura w kolejnych tomach „Studiów Lednickich”.

Ryc. 17. WPE – uczestnicy pleneru rzeźbiarskiego zorganizowanego w 1978 roku w ramach projektu zagospodarowania Szlaku Piastowskiego (fot. J. Heller)

Fig. 17. The Wielkopolska Ethnographic Park – participants of plein-air sculpting organized in 1978 as a part of the project concerning the development of the Piast Trail (photograph by J. Heller)

Ryc. 18. Reklama muzeum na Szlaku Piastowskim, przy trasie Gniezno-Poznań funkcjonująca od lat 70. do 90. XX wieku (fot. Z. Maciejewski)

Fig. 18. An advertisement of the Museum on the Piast Trail, on the way from Gniezno to Poznań, existing from the 1970s to the 1990s (photograph by Z. Maciejewski)

(ryc.13). Wystawa poświęcona była dotychczasowym wynikom prac badawczych na wyspie, ale także prezentowała perspektywy rozwoju Muzeum. Obok wyeksponowania zabytków pozyskanych w wyniku archeologicznych prac wykopaliskowych przedstawiono także rekonstrukcje – modele obu lednickich budowli grodowych. Przede wszystkim zaś po raz pierwszy zademonstrowano makietę skansenu – plastyczny projekt przyszłego Wielkopolskiego Parku Etnograficznego (ryc. 14).

Rok 1975 okazał się przełomowym w historii muzeum. Zatwierdzenie planu budowy Wielkopolskiego Parku Etnograficznego nadało placówce charakter jedyne w Polsce „muzeum archeologiczno-etnograficzne”, które od sierpnia (decyzja Wojewody Poznańskiego z dnia 14 sierpnia 1975 r. – Zarządzenie 122/75) zaczęło funkcjonować pod nową nazwą Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Wiązało się to ze zmianą statutu muzeum, zgodnie z którym podstawowe jego cele (gromadzenie, naukowe opracowanie, ochrona, udostępnianie, przechowywanie i konserwacja dóbr kultury) realizowane są w zakresie trzech dyscyplin: archeologii, historii i etnografii (ryc. 15). Szczególne znaczenie nadano ochronie i konserwacji zabytków architektury i stanowisk archeologicznych (ryc. 16). Istotne dla funkcjonowania muzeum okazały się również działania, podjęte przez władze administracyjne województwa poznańskiego. Polegały one na odnowie i zagospodarowaniu Szlaku Piastowskiego, szczególnie jego części położonej przy trasie Poznań-Gniezno, w tym terenów w bezpośrednim sąsiedztwie muzeum. Głównym celem szczegółowo opracowanego i realizowanego z dużym rozmachem przedsięwzięcia było skonsolidowanie

i uwypuklenie walorów historyczno-kulturowych oraz przyrodniczo-krajobrazowych tego obszaru (Zysnarski 1978). Rezultatem podjętych prac było ukształtowanie nowego krajobrazu architektonicznego przez translokację obiektów architektury czy posadowienie drewnianych stylizowanych przystanków, drewnianych drogowskazów oraz monumentalnych rzeźb (ryc. 17) i pomników o tematyce historycznej opatrzonych wizerunkiem orzełka piastowskiego, którego motyw zaczerpnięto z wczesno-średniowiecznej plakietki znalezionej na wyspie (ryc. 18). W ten sposób, na niewielkim wzniesieniu we wsi Lednogóra, w pobliżu wczesnośredniowiecznego grodziska pierścieniowego w Moraczewie posadowiono trzy wiatraki typu koźlak pochodzące z okolic Wrześni i Poznania; kolekcję architektury w Rybitwach uzupełnił wiatrak – koźlak z okolic Gniezna, a kolejne trzy wiatraki różnych typów (koźlak, paltrak, holender), również z okolic Gniezna, ulokowano na północno-zachodnim krańcu powstającego skansenu (ryc. 19).

Prace wykonane w ramach zagospodarowania Szlaku Piastowskiego dały impuls do rozszerzenia działalności organizacyjnej i naukowej muzeum, czego przejawem było zintensyfikowanie starań o utworzenie Polańskiego Parku Historyczno-Krajobrazowego. W 1978 roku przygotowano graficzny projekt parku z uzasadnieniem jego powołania, w którym podkreślano historyczne znaczenie wysp i okolic Jeziora Lednickiego oraz ich walory przyrodnicze i krajobrazowe. Obszar parku miał objąć wyspy i nadbrzeże jeziora (o szerokości od 200 do 1500 m) pozostające w administracyjnych granicach 4 gmin i 22 wsi. Niestety, wówczas podjęto jedynie decyzję o specjalnej ochronie środkowej części projektowanego parku,

Ryc. 19. Wzgórze na północno-zachodnim krańcu muzealnej wsi, miejsce posadowienia wiatraków, potocznie zwane Zbyrką – dawniej i dziś (fot. Archiwum MPP; J. Wrzeński)
Fig. 19. A hill on the north-western side of the Museum's village, popularly called Zbyrka, the site of the windmills – in the past and today (photograph – Archive of MFPL; J. Wrzeński)

dotyczącej bezpośrednio Ostrowa Lednickiego. W całości projekt został zatwierdzony dopiero w 1988 roku, w nieco zmienionej wersji programowej i pod inną nazwą, jako Lednicki Park Krajobrazowy (LPK) (Wrzeński 1987, s. 321-324; Kaszubkiewicz 1991, s. 373-380).

Działalność ekspozycyjną Muzeum wzbogaciła zorganizowana w 1976 roku, w spichlerzu z Majkowa, druga wystawa, już typowo archeologiczna. Pokazano na niej wyniki dotychczasowych badań, eksponując zarówno pozyskane zabytki (militaria, narzędzia i przedmioty codziennego użytku), jak i koncepcje dotyczące wyglądu i funkcji lednickich budowli, które prezentowano w formie graficznej. Kilka lat później, w 1984 roku, nastąpiła zmiana wystawy stałej prezentowanej w spichlerzu. Dotychczasową ekspozycję zastąpiła wystawa „Ostrów Lednicki w państwie pierwszych Piastów” autorstwa Andrzeja Kaszubkiewicza i Stefani Kajowej. Przedstawiała ona historię lednickiego grodu w momencie tworzenia się państwa polskiego na tle ówczesnej Europy. Trzon wystawy stanowił bogaty mate-

riał fotograficzny, który uzupełniały zabytki pochodzące z badań archeologicznych Ostrowa Lednickiego i Ledniczki.

Pierwsze dziesięciolecie funkcjonowania muzeum to okres bardzo intensywnych prac organizacyjnych, konserwatorskich i budowlanych. Ich zwieńczeniem było nowe zadanie nad głównym zabytkiem Ostrowa, podjęcie prac związanych z budową skansenu, przeniesienie siedziby dyrekcji z Rybitw do zbudowanych na terenie skansenu, w sektorze dworsko-folwarcznym, dwóch oficyn – kopii obiektów z Łomnicy, a w zakresie działań wystawienniczych, objazdowa wystawa „Stąd nasz ród” autorstwa Mateusza Łastowieckiego i Zbigniewa Kaji. Forma i tytuł opracowanej w 1980 roku wystawy stanowiły pointę wieloletnich działań zmierzających do stworzenia z Ostrowa Lednickiego pomnika historii narodu polskiego. Znalazły w niej miejsce zagadnienia związane z badaniami Ostrowa Lednickiego, budową skansenu oraz dotychczasową działalnością oświatową muzeum. W kilka lat później (w 1985 roku) powsta-

Ryc. 20. Kupala 1973 – puszczanie wianków przy rybakówce na Małym Skansenie (fot. J. Chłasta)
Fig. 20. Ivan Kupala's Eve, 1973 – the custom of throwing garlands of flowers into the water at the fisherman's shed in the Little Skansen (photograph by J. Chłasta)

Ryc. 21. Marzanna 1973 – Rybitwy, przed budynkiem mleczarni zamienionej na pracownię muzealną (fot. J. Chlasta)
Fig. 21. Marzanna 1973 – Rybitwy, in front of the building of the dairy turned into the laboratory of the Museum (photograph by J. Chlasta)

ła druga wystawa objazdowa prezentująca militaria z Ostrowa Lednickiego. Autorem scenariusza był Janusz Górecki, a ekspozycji towarzyszył folder omawiający uzbrojenie pozyskane w trakcie badań wczesnośrednio-wiecznego grodu lednickiego.

Inną formą działalności muzeum, rozwiniętą w pierwszym dziesięcioleciu istnienia, jest kultywowanie i prezentacja starych obrzędów, zwyczajów oraz zajęć rzemieślniczych. Takie prezentacje mają tradycję starszą niż jubileusz muzeum¹¹, a od czasu jego powstania odbywają się najczęściej w ramach organizowanych cyklicznie imprez plenerowych. Najdłużej, od 1969 roku, funkcjonuje impreza o charakterze ludycznym inspirowana historyczną powieścią J.I. Kraszewskiego *Stara baśń* zwana „Noc Kupały”, a związana z legendami wokół najkrótszej w roku nocy (ryc. 20). Początkowo widowiska odbywały się na Ostrowie Lednickim, aby w roku 1973 przenieść się na teren Małego Skansenu. Scenariusz najbardziej rozbudowanego widowiska stworzył Tomasz Szymański (dzisiaj dyrektor Teatru im. A. Fredry w Gnieźnie), a związane ono było z telewizyjnym Turniejem Miast, w którym w 1970 (lub 1971) roku uczestniczyło Gniezno. Od tamtego czasu co roku w czerwcu muzeum gości uczestników tego widowiska. Każdego roku odbywa się ono według innego scenariusza. Niemniej jego główną atrakcją pozostaje niezmienne inscenizacja widowiska tanecznego, z puszczaniem wianków, z ogniami, a całość wieńczy nocny pokaz sztucznych ogni.

Drugą imprezą plenerową o nieco krótszej tradycji jest „Topienie Marzanny”. To „Święto Wiosny”, odnoszące się do przedchrześcijańskich wątków ludycznych, choćby z racji niezbyt sprzyjającej pory roku, odbywa się przy udziale skromniejszej liczby uczestników (ryc. 21). Niemniej cieszy się ono wciąż dużym zainteresowaniem

zwłaszcza uczniów z okolic Lednicy, ale też z Gniezna czy Poznania. Początkowo odbywało się w naturalnej scenarii wsi Rybitwy – w pobliżu budynku mleczarni, aby od 1977 roku przenieść się na teren „Małego Skansenu”. Od 1984 roku „Marzanna” przeniosła się do Wielkopolskiego Parku Etnograficznego. Podczas widowiska prowadzący je zespół¹² wciąga do czynnego udziału wszystkich uczestników. Przez pewien czas w organizację i przygotowania zaangażowane były nauczycielki z Łubowa mobilizujące młodzież do udziału w tym wydarzeniu.

W 1. połowie lat 80. imprezy plenerowe rozgrywane w scenarii muzeum włączono w cykl wielkopolskich prezentacji pod hasłem „Kultura wsi poznańskiej w czterech porach roku” – Lato gościło na Lednicy. W 1988 roku zainicjowano kolejną muzealną, niezwykle interesującą i rozwojową imprezę o nazwie „Żywy Skansen” (ryc. 22). Odbywa się ona na terenie WPE, a jej ideą jest ożywienie wsi skansenowskiej. Podczas jej trwania prezentowane są codzienne zajęcia gospodarcze i domowe, uruchamiane są warsztaty, a zaproszeni

Ryc. 22. Żywy skansen – warsztat tkacki w chacie z Goźdźina 1988 (fot. M. Jóźwikowska)
Fig. 22. The Living Skansen – the weaving workshop in the cottage from Goźdźin 1988 (photograph by M. Jóźwikowska)

¹¹ Według informacji pozyskanych od mieszkańców okolic Lednicy plenerowe widowiska parateatralne, nawiązujące do historii miejsca i dziejów Polski, odbywały się na wyspie przed II wojną światową.

¹² Od wielu lat jest to zespół, którym kieruje Andrzej Horbik. Przez szereg sezonów w widowisku Marzanny (ale i w wielu innych wydarzeniach folklorystycznych na WPE) uczestniczył Leon Galiński (ryc. 24, s. 59) – małownicza postać dudziarza i gawędziarza z Gniezna.

Ryc. 23. Żywy skansen – wyrób masła w chacie z Ołoboku 1988 (fot. M. Jóźwikowska)
Fig. 23. The Living Skansen – butter production in the cottage from Ołobok 1988 (photograph by M. Jóźwikowska)

rzemieślnicy wykonują swe normalne zajęcia, przywołując często zupełnie zapomniane zawody. Pokazy te są połączone ze sprzedażą wykonywanych wyrobów (od haftów, przez kosze wiklinowe, miotły, po wyroby bednarskie czy kowalskie). Można zjeść lub zakupić miody, chleb prosto z pieca, mleko, masło czy inne domowe produkty (ryc. 23). Prezentacjom towarzyszą kapele i zespoły ludowe, małe formy widowisk czy teatrów. „Żywy Skansen” stał się największą imprezą muzeum, przyciągającą coraz większą liczbę uczestników.

Od 1980 roku obserwujemy stabilizację płynnej dotąd kadry muzeum. Sprzyja temu rozbudowa skansenu, zakończenie budowy zespołu dworskiego, a także normalizacja bazy technicznej przenoszonej z zachodniego brzegu jeziora na teren skansenu. W nowo powstałych oficynach dworskich znajdują swoje miejsce biura, pracownice, a także mieszkania. W grudniu 1981 roku zmarł inicjator i pierwszy dyrektor muzeum – Jerzy Łomnicki. Nowy dyrektor – Andrzej Kaszubkiewicz podjął ideę i kontynuował program swojego poprzednika. Wybór i początek działalności nowego dyrektora przypadł w trudnym czasie stanu wojennego. Jednak paradoksalnie można powiedzieć, że od 1982 roku muzeum wkroczyło w zupełnie nowy, odmienny okres swego funkcjonowania. Dotąd punktem centralnym muzeum był Ostrów Lednicki i siłą rzeczy zarówno badania, jak i cały ruch turystyczny i wystawienniczy nastawiony był na zagadnienia archeologiczne i zabytki związane z początkami państwa polskiego. W latach 80. XX wieku prowadzono intensywne prace naukowo-badawcze, organizacyjne i popularyzatorskie.

Wówczas też zarówno pracownicy muzeum, jak i przedstawiciele archeologicznego środowiska akade-

mickiego zdawali sobie sprawę z niewystarczającego stanu opracowania materiałów lednickich oraz z potrzeby weryfikacji dotychczasowych badań i ich nowoczesnego uzupełnienia. Od początku lat 80. czyniono starania o stworzenie zespołu badawczego skupiającego przy muzeum przedstawicieli szeregu dyscyplin, którzy podjęliby badania obszaru wokół Jeziora Lednica. Czynione przez pracowników działu archeologicznego zabiegi pod patronatem profesor Zofii Kurnatowskiej doprowadziły do powstania w 1982 roku Interdyscyplinarnego Zespołu do Badań Ostrowa Lednickiego i jego Osadniczego Zaplecza (Dzięciołowski, Górecki 1989, s. 185-199). Członkowie zespołu podjęli szeroko zakrojone prace związane z problematyką całego obszaru, na którym funkcjonuje muzeum (Kurnatowska 1989, s. 7-16). Teren działania zespołu stał się doskonałym polem badawczym dla przedstawicieli wielu dyscyplin¹³, a muzeum znakomitą bazą i dobrym zapleczem (o początkach i pierwszych wynikach tych badań patrz artykuły zamieszczone w I tomie „Studiów Lednickich”). Dodatkowych argumentów uzasadniających powstanie zespołu dostarczyły publikacje, jakie w tym czasie się ukazały, a w których podkreślano ważność i unikatowość zabytków lednickich (przykładowo – Labuda 1988, s. 397-411; Bolz 1984, s. 95-101; Heindel 1986, s. 65-79). Potrzebę podejmowania badań interdyscyplinarnych ukazała dobitnie dyskusja na temat dziejów Ostrowa Lednickiego, która odbyła się podczas ogólnopolskiej konferencji w czerwcu 1985 roku¹⁴.

Powołanie zespołu było najważniejszym przedsięwzięciem badawczym w działalności muzeum. Dzięki niemu rozszerzono program badawczy Ostrowa Led-

¹³ Bardziej szczegółowe omówienie zagadnień związanych z działaniem i wynikami zespołu patrz – Kurnatowska, artykuł w tym tomie.

¹⁴ Konferencja „Dzieje Ostrowa Lednickiego” odbyła się w Gnieźnie, w Muzeum Początków Państwa Polskiego, w dniu 15 czerwca 1985 roku. Jej omówienie i niektóre referaty ukazały się w 2 tomie pracy zbiorowej „Gnieźno. Studia i materiały historyczne”, Warszawa-Gnieźno, 1987, s. 253-283.

nickiego i obrzeży jeziora i nadano im charakter interdyscyplinarnych badań regionu pozostającego w granicach kasztelanii ostrowskiej. Celem tych badań było odtworzenie zmian, jakim podlegało środowisko naturalne regionu na przestrzeni tysiącleci, w powiązaniu z procesami osadniczymi, demograficznymi i kulturowymi. W skład zespołu weszli przedstawiciele takich dyscyplin, jak: historia, historia sztuki, antropologia, paleobotanika, biochemia, hydrobiologia, geologia, geomorfologia, gleboznawstwo i fizyka. Przeprowadzone wówczas badania zaowocowały wzbogaceniem materiału archeologicznego, ale przede wszystkim odkryciami, które ukazały w nowym świetle rolę i znaczenie Ostrowa Lednickiego w kształtowaniu wczesnopiastowskiego państwa. W wyniku eksploracji dna jeziora w rejonie wyspy, prowadzonej przez zespół archeologów z Katedry Archeologii Podwodnej UMK w Toruniu, wytyczono dokładny przebieg konstrukcji mostów łączących wyspę z lądem stałym, wydobyto kolejną łódź dębową (dwie następne zlokalizowano), pozyskano wiele cennych przedmiotów, m.in. zbiór militariów, narzędzia rolnicze i przedmioty codziennego użytku. Najważniejszym osiągnięciem stacjonarnych badań archeologiczno-architektonicznych, prowadzonych w celu pełnego rozpoznania i opracowania monografii architektury Ostrowa, pod kierunkiem prof. Klementyny Żurowskiej z Instytutu Historii Sztuki UJ w Krakowie¹⁵, było odsłonięcie w kaplicy zespołu pałacowego dwóch basenów chrzcielnych¹⁶. Charakter prowadzonych badań i dokonane w ich toku odkrycia zweryfikowały dotychczasową wiedzę na temat czasu powstania, pierwotnej funkcji oraz sposobu użytkowania obiektu (Żurowska red. 1991). Natomiast badania powierzchniowe prowadzone w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, w rejonie kasztelanii ostrowskiej, pozwoliły na zlokalizowanie wielu punktów osadniczych o chronologii od okresu neolitu po średniowiecze. Pozyskany w ten sposób materiał kulturowy dostarczył doskonałych informacji umożliwiających obserwację przemian osadniczych, zwłaszcza w okresie wczesnego średniowiecza, w czasach świetności grodu na Lednicy (Kurnatowska, Kurnatowski 1991). Badania zespołu pozwoliły także na podjęcie prób odtworzenia przemian lokalnego środowiska lednickiego, a wyniki tych badań ukazały się w licznych pracach publikowanych bądź w kolejnych tomach „Studiów Lednickich”, bądź w osobnych monografiach wydawanych w ramach Biblioteki Studiów Lednickich.

Powstanie zespołu przyczyniło się do realizacji bardzo istotnej inicjatywy. Mianowicie w 1989 roku uka-

Ryc. 24. Znakomity gawędziarz i dudziarz Leon Galiński (Studzieniec 1988; fot. M. Józwickowska)
Fig. 24. An outstanding storyteller and piper Leon Galiński (Studzieniec 1988; photograph by M. Józwickowska)

zał się pierwszy tom „Studiów Lednickich”¹⁷ – własnego wydawnictwa muzeum. Do tego czasu wydawnictwa muzealne były raczej skromne i ograniczały się do materiałów związanych z wystawami czy nieco wcześniej do przewodników. Własny periodyk planowany jako systematyczne wydawnictwo ukazujące się w cyklu dwuletnim pozwalał na niezależne publikowanie materiałów z badań zarówno pracowników muzeum, jak i licznych współpracowników działających w rejonie Lednicy w ramach zespołu interdyscyplinarnego. Charakter i ton tego czasopisma wypracowano dzięki publikowaniu opracowań materiałów źródłowych. Wkrótce uruchomiono Bibliotekę Studiów Lednickich¹⁸ – serię, w której ramach ukazują się monografie reprezentantów różnych dyscyplin prowadzących badania zarówno na samej wyspie, jak i jej zapleczu. Pozostałe wydawnictwa muzeum mają charakter popularny i są nastawione na szerszego odbiorcę. Od końca lat 80. nabierają one coraz bardziej nowoczesnego i estetycznego wyglądu pod względem edytorskim. Składanki, foldery, przewodniki powstają bądź

¹⁵ Badania te prowadzili, w latach 1987-1990, pracownicy Instytutu Historii Sztuki UJ: Adam Biedroń, Teresa Rodzińska-Chorąży, Tomasz Węclawowicz oraz archeolodzy z MPP na Lednicy: Janusz Górecki, Mateusz Łastowiecki, Jacek Wrzesiński.

¹⁶ Badania te, a zwłaszcza odsłonięcie obu basenów, stały się przedmiotem kilku prezentacji, sesji i konferencji, zarówno na terenie samego muzeum, jak i w Poznaniu czy Krakowie.

¹⁷ Do 2009 roku ukazało się 9 tomów tego wydawnictwa.

¹⁸ Do chwili obecnej ukazało się 11 tomów tej serii.

Ryc. 25. Otwarcie WPE, 1 czerwca 1982; warkocz przecina symbolicznie sierpem profesor Józef Burszta, za nim dyrektor Andrzej Kaszubkiewicz (fot. Z. Maciejewski)

Fig. 25. The opening of the Wielkopolska Ethnographic Park, June 1, 1982; the plait is being symbolically cut with a sickle by Professor Józef Burszta; behind the professor we see the director of the Museum, Andrzej Kaszubkiewicz (photograph by Z. Maciejewski)

Ryc. 26. WPE – zabudowa wsi – fragment południowej pierzei z kapliczką na drugim planie – wczoraj i dziś (fot. Archiwum MPP; J. Wrzesiński)

Fig. 26. The Wielkopolska Ethnographic Park – buildings of the village – a fragment of the southern frontage with the shrine in the background – yesterday and today (photograph – Archive of MFPL; J. Wrzesiński)

w związku z konkretną, nową ekspozycją, bądź stanowią podsumowanie badań i przygotowań w ramach stałych ekspozycji muzealnych. Dotąd opublikowane albumy prezentują zarówno najcenniejsze zabytki archeologiczne, jak i skansen w ujęciu popularnym i artystycznym.

Prace badawcze, nie są jedyną naukową formą działalności muzeum. Już w XIX wieku podejmowano pró-

by prezentacji zabytków odsłanianych w toku badań wykopaliskowych. Prace koncepcyjne zmierzające do powołania muzeum zarówno obejmowały projekty ekspozycji plenerowych, jak i przewidywały postawienie obiektów przeznaczonych na tradycyjne wystawy muzealne. Jak już wspomniano pierwszym obiektem muzealnym, gdzie eksponowano zabytki archeologiczne był spichlerz z Majkowa stojący na „Małym Skansenie”.

Ryc. 27. Ogólnopolska Konferencja Skansenowska zorganizowana z okazji udostępnienia ekspozycji WPE (1982 – Lednica-Czarniejewo-Gniezno; fot. Z. Maciejewski)

Fig. 27. An All-Poland Open-Air Conference organized on the occasion of the opening to the public of the exposition of the Wielkopolska Ethnographic Park (1982 – Lednica-Czarniejewo-Gniezno; photograph by Z. Maciejewski)

Ryc. 28. WPE – fragment ekspozycji wsi – widok od zachodu – wczoraj i dziś (fot. Archiwum MPP; J. Wrzeński)

Fig. 28. The Wielkopolska Ethnographic Park – a fragment of the village exposition – view from the west – yesterday and today (photograph – Archive MFPL; J. Wrzeński)

W czerwcu 1982 roku, po przeniesieniu 23 z ok. 70 obiektów przewidzianych do rekonstrukcji i wzniesieniu części zespołu dworskiego, udostępniono zwiedzającym ekspozycję Wielkopolskiego Parku Etnograficznego (ryc. 25). Przedstawiono wówczas fragment południowej części zabudowy wiejskiej z zagrodą średniozamożnego chłopą pochodzącą z Wolicy koło Kalisza, chałupą komorniczą z Godzieszy Wielkich koło Kalisza, chałupą z Ołoboku, karczmą z Sokołowa Budyńskiego koło Chodzieży oraz kaplicą z Otłoczyna posadowioną na granicy między wsią a zespołem dworskim (ryc. 26). W zagrodzie z Wolicy przygotowano ekspozycję stałą ilustrującą warunki życia średniozamożnej rodziny chłopskiej pod koniec XIX wieku, we wnętrzu chałupy komorniczej przedstawiono stan posiadania biedoty wiejskiej, w karczmie urządzono dwie wystawy: w dużej izbie Zjednoczone Zespoły Gospodarcze INCO przedstawiły swoje osiągnięcia w zakresie sposobów konserwacji zabytkowego drewna, w małej izbie przygotowano, w oparciu o zbiory Muzeum Etnograficznego w Poznaniu, ekspozycję ludowej rzeźby drewnianej z terenu Wielkopolski. Muzeum Etnograficzne w Poznaniu użyczyło też mebli, narzędzi i sprzętów potrzebnych do wyposażenia zagrody z Wolicy, gdyż muzeum lednickie nie dysponowało odpowiednimi przedmiotami; proces pozyskiwania tzw. zabytków ruchomych podjęto w szerszym zakresie dopiero w latach 80. XX wieku. Przestrzeń ekspozycyjna kapliczki z Otłoczyna wzbogacona została o prezentację dwóch grobów odsłoniętych podczas badań wykopaliskowych. Dwa przeszklone groby, ciałopalny i szkieletowy, zachowane *in situ* (Wrzeński 1987, s. 51) stały się dodatkową atrakcją dla zwiedzających skansen, poszerzając ich wiedzę historyczną, ale też dały początek tworzonej na placu wokół kaplicy ekspozycji krzyży i nagrobków przeniesionych z wiejskich cmentarzy z terenu Wielkopolski.

Udostępnienie skansenu zwiedzającym stało się też okazją do zorganizowania przez muzeum Ogólnopolskiej Konferencji Skansenowskiej nt. „Wyposażenie muzeów skansenowskich w niezbędne urządzenia techniczne” (Marciniak 1985) (ryc. 27). Otwarcie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego¹⁹ dla zwiedzających z jednej strony zamyka etap wstępnych prac przy realizacji skansenu związanych, przede wszystkim, z tworzeniem infrastruktury techniczno-konserwatorskiej i otuliny przyrodniczej. Z drugiej strony otwiera okres intensywnej rozbudowy skansenu, gromadzenia przedmiotów ruchomych niezbędnych do wyposażenia wnętrz mieszkalnych i gospodarczych oraz podjęcia działań wystawienniczych i popularyzatorskich. Młody i licznie skromny zespół etnografów wsparł wówczas (lata 1982-1989) w tych działaniach, inicjator utworzenia muzeum wsi wielkopolskiej – Stanisław Błaszczak.

W 1984 roku w strukturę organizacyjną muzeum włączono Rezerwat Archeologiczny w Gieczu²⁰,

Ryc. 29. Otwarcie zagrody ze Sławna, ustępujący gospodarz domu p. Franciszek Domagalski, zalewając wódką ogień, przekazuje dom nowemu gospodarzowi – muzeum (fot. M. Jóźwikowska)

Fig. 29. The opening of the farmstead from Sławno (central Greater Poland), the new host – the Museum – is being ceded the house by the previous host Franciszek Domagalski, who is pouring vodka on fire (a traditional ritual) (photograph by M. Jóźwikowska)

¹⁹ Uroczystego a zarazem symbolicznego otwarcia skansenu dokonał prof. Józef Burszta w dniu 1 czerwca 1982 roku.

²⁰ O badaniach i działalności Oddziału w Gieczu patrz – Krysztofiak w niniejszym tomie.

dotychczas będący oddziałem Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Program działalności tej placówki skupia się wokół zagadnień przemian osadniczych we wczesnym średniowieczu. Czołowym ośrodkiem ówczesnego regionu gieckiego był gród – dziś miejsce ekspozycji plenerowej oraz przedmiot badań naukowych. Dzięki przejęciu placówki w Gieczu pojawił się projekt stworzenia wielkopolskiego ośrodka „piastowskich rezydencji wczesnośredniowiecznych”. Muzeum przejęło grodzisko i stojący na nim pawilon, w którym kontynuowano prezentowanie dziejów Gieczy. Nowe wystawy uwzględniały najnowsze odkrycia i hipotezy odnośnie do wczesnośredniowiecznego osadnictwa w tym regionie. Grodzisko stanowi ekspozycję plenerową z fundamentami wczesnopiastowskiego palatium. Po odkryciu kościoła we wnętrzu grodu podjęto dyskusję tyczącą formy i sposobów ekspozycji tego nieznanego dotąd obiektu.

Równolegle do intensywnie prowadzonych badań w archeologicznej części muzeum, również w ramach

zespołu interdyscyplinarnego, toczyły się prace związane z realizacją Wielkopolskiego Parku Etnograficznego. Zaowocowały one dopracowaniem programu ekspozycyjnego skansenu oraz translokacją kolejnych 23 obiektów. Układ przestrzenny otrzymał formę wsi powłasczeniowej ze zwartą zabudową chłopską (ryc. 28), rozmieszczoną na planie wsi typu owalnica, i zespołem dworsko-folwarcznym. Zweryfikowano program użytkowy skansenu, jak dotąd nie przystąpiono do jego realizacji, a projekt ograniczono do rekonstrukcji czworaków i karczmy. Większą uwagę skupiono na wykończeniu przeniesionych wcześniej obiektów i przygotowaniu w nich ekspozycji stałych, szczególnie wnętrz mieszkalnych. To niełatwe zadanie wymagało wypracowania określonej metody, która pozwoliłaby przedstawić rzeczywistość kulturową regionu z uwzględnieniem, obok różnic społecznych i ekonomicznych, także odrębności subregionalnych (ryc. 29). Dodatkowym problemem było, z uwagi na zaawansowany i postępujący proces unowocześ-

Ryc. 30. Plakaty do wystaw czasowych wykonane przez W. Kujawę – przykłady (fot. J. Wrześciński)

Fig. 30. Posters on the temporary exhibitions made by W. Kujawa – examples (photograph by J. Wrześciński)

Ryc. 31. Karczma z Sokołowa, WPE – wystawa „Sztuka ludowa Pałuk” (fot. M. Jóźwikowska)
Fig. 31. The Wielkopolska Ethnographic Park, an inn from Sokołowo Budzyńskie – exhibition “The Traditional Art of Pałuki” (photograph by M. Jóźwikowska)

niania wsi, gromadzenie, w terenie, dokumentacji na temat urządzenia wnętrz istniejących i dawnych oraz pozyskiwanie przedmiotów do wyposażenia budynków.

Do przygotowania pierwszych ekspozycji: w zagrodzie z Wolicy, chałupie komorniczej z Godziesza, chałupie z Ołoboku, zagrodzie z Goździna zastosowano metodę wnętrza typowego, czyli takiego, które przedstawia cechy charakterystyczne danego regionu, grupy społecznej, w określonym czasie. Stopniowo zmierzano jednak do odtwarzania wnętrz użytkowanych przez konkretną rodzinę, zakładając, że preferowany przez nią sposób życia, w podstawowej warstwie stanowi reprezentację cech właściwych dla danego regionu. Zagadnienia związane z urządzeniem ekspozycji stałych nadal pozostają otwarte, na bieżąco są weryfikowane zarówno w kwestiach metody, jak i możliwości pozyskiwania przedmiotów. Większość obiektów zrekonstruowanych w zabudowie wiejskiej otrzymała stałą ekspozycję wewnątrz, z wyjątkiem chałupy – karczmy z Sokołowa Budzyńskiego, której wnętrza do 1997 roku pełniły funkcje sal przeznaczonych na wystawy czasowe.

Przez piętnaście lat takiego użytkowania w karczmie zorganizowano kilkanaście wystaw podejmujących różnorodną tematykę, głównie dotyczącą twórczości plastycznej. Autorami tych ekspozycji byli pracownicy działu etnograficznego muzeum: Małgorzata Fryza, Antoni Pelczyk, Marta Romanow-Kujawa (od 1991 roku), a aranżacja i oprawa plastyczna były efektem pracy Wojciecha Kujawy. W czasach gdy trudno było o materiały autorów cechowała duża pomysłowość w ich zdobywaniu i przy aranżacji wystaw. Mimo znacznej atrakcyjności tych ekspozycji nie udało się opublikować katalogów, folderów czy choćby drobnych składanek. Jednak wielu z nich towarzyszyły plakaty autorstwa W. Kujawy (ryc. 30). Wykonywane ręcznie, często nasładowujące drzeworyty bądź miedzioryty z epoki, po-

wstawały w kilku egzemplarzach i stały się unikatowymi dziełami sztuki.

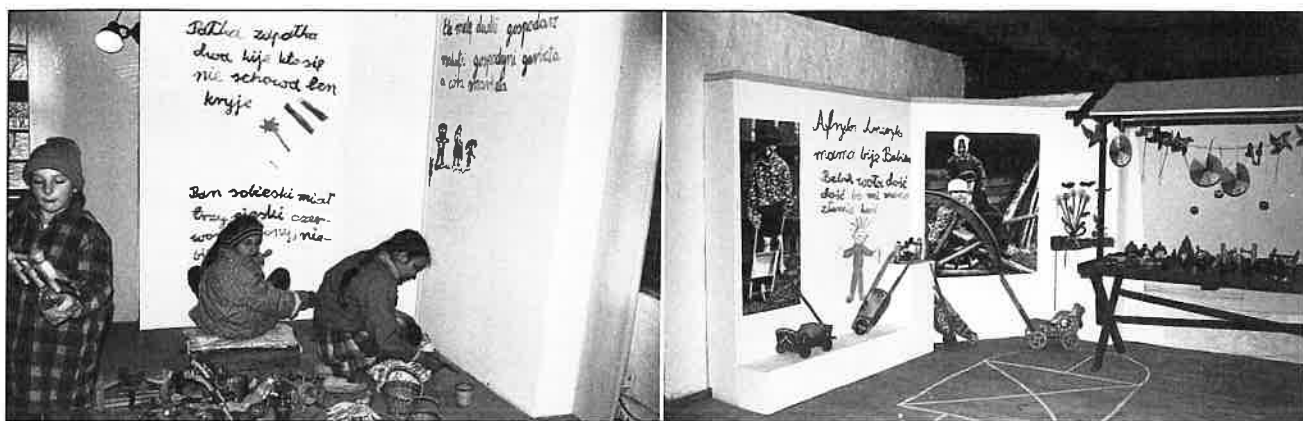
Spośród prezentowanych w karczmie wystaw warto wymienić choćby kilka. Jedną z nich była „Ludowa plastyka kultowa w Wielkopolsce” – prezentująca twórczość XIX-wiecznego rzeźbiarza Pawła Brylińskiego. Wystawa ta powstała dzięki pomocy S. Błaszczyka, w oparciu o zbiory Muzeum Etnograficznego oraz zbiory własne muzeum. Poprzedziła ją ekspozycja „Współczesna plastyka obrzędowa i dekoracyjna” zorganizowana przy współpracy z miejscowymi Kołami Gospodyń Wiejskich. Kolejne to „Sztuka ludowa Pałuk” (ryc. 31); „Na szkle malowane” – prezentująca twórczość dwójki artystów z Zakopanego²¹, ze zbiorów Muzeum Etnograficznego w Toruniu; czy „Wielkopolskie Madonny”. Prezentowano także efekty twórczości rękodzielniczej „Haft pałucki Czesławy Matwiejów” czy „Czepce wielkopolskie” (ryc. 32), rzemieślniczej „Ośrodki garncarskie w Wielkopolsce”, „Wiejski warsztat szewski” oraz działań ludycznych „Zabawy i zabawki ludowe”²² (ryc. 33). W ramach wystaw czasowych podjęto również kwestie

Ryc. 32. WPE, karczma z Sokołowa Budzyńskiego, otwarcie wystawy czasowej „Czepce wielkopolskie” 1993 (fot. Archiwum MPP)
Fig. 32. The Wielkopolska Ethnographic Park, an inn from Sokołowo Budzyńskie, the opening of the temporary exhibition “The Bonnets of Greater Poland” 1993 (photograph – Archive of MFPL)

²¹ Autorami prezentowanych prac byli: Władysław Waleczak Baniecki oraz jego córka Barbara Baniecka Dziadzio.

²² Zaprezentowano na niej tradycyjne, najczęściej drewniane zabawki. W jej tworzeniu wzięły udział dzieci – ówcześni mieszkańcy WPE: dwie Marty, Madzia, Jarek, Mateusz. One też na fotografiach ilustrowały posługiwanie się prezentowanymi na wystawie zabawkami.

Ryc. 33. Prace przy realizacji wystawy „Zabawy i zabawki ludowe” oraz fragment ekspozycji zorganizowanej w dużej izbie karczmy z Sokółowa Budzyńskiego w 1991 roku (fot. M. Józwickowska)
Fig. 33. Work during the completion of the exhibition “Folk Games and Toys” and a fragment of the exposition organized in the big room of the inn from Sokółowo Budzyńskie in 1991 (photograph by M. Józwickowska)

przedstawienia historii ruchu ludowego w Wielkopolsce. Temat ten zrealizowano w formie biograficznej wystawy: „Stanisław Mikołajczyk – działacz społeczny i polityczny”, którą zaprezentowano w 1989 roku we wnętrzu domu z Dobrza koło Kalisza.

W ramach urządzania ekspozycji wewnątrz podjęto też, zawarte w ogólnym projekcie realizacji Wielkopolskiego Parku Etnograficznego, zadanie dynamicznego przedstawienia rzeczywistości kulturowej. Polegało ono na okazjonalnym uruchomieniu warsztatów rzemieślniczych, początkowo tylko raz w roku jako element folklorystycznej imprezy „Żywy Skansen”, organizowanej przez muzeum od 1988 roku, oraz na oddaniu w bieżące użytkowanie zabytkowej zagrody. Przez 15 lat – od wiosny 1984 roku do początku 1999 roku zagroda przeniesiona ze wsi Krobia Stara funkcjonowała w muzeum na zasadach typowego gospodarstwa rolnohodowlanego, którego podstawowy warsztat pracy stanowiły pola okalające zabudowę wsi²³. Była to jedyna,

tego rodzaju, „żywa” ekspozycja w skali polskiego muzealnictwa skansenowskiego (Fryza 2000). Wcześniej (lata 1981-1991) zagospodarowano użytkowo pomieszczenia w budynkach inwentarskich i gospodarczych w zagrodzie z Wolicy, a obecnie kontynuuje się tę formę, w nieco skromniejszym programie, w budynkach inwentarskich dwóch zagród: z Krobi Starej koło Gostynia i z Nowego Tomyśla.

Nieco odmiennym wyzwaniem było urządzenie ekspozycji stałej w kaplicy z Otłoczyna, którą zmontowano przed otwarciem skansenu dla zwiedzających, ale wyposażenie jej wnętrza pozostawiono na późniejszy czas, podobnie jak urządzenie wnętrza dworu. Zadanie dotyczące kaplicy, realizowane w latach 1984-1988, koncentrowało się na zabiegach konserwatorskich: wykonaniu faktury ścian, zaprojektowaniu i odtworzeniu polichromii sklepienia oraz zrekonstruowaniu wystroju ołtarza²⁴.

Program wystawowy dworu, w pierwotnej koncepcji przeznaczony na cele ekspozycyjno-użytkowe, został

Ryc. 34. Otwarcie dworu ze Studzienca jako siedziby dyrekcji muzeum w 1986 roku – część ekspozycyjno-użytkowa WPE (fot. Archiwum MPP)

Fig. 34. The opening of the manor from Studzieniec as the seat of the administration of the Museum in 1986 – the expositional and functional part of the Wielkopolska Ethnographic Park (photograph – Archive of MFPL)

²³ W zagrodzie zamieszkał i zajmowali się hodowlą i uprawą pól Jolanta i Jan Królowie z rodziną.

²⁴ Autorem polichromii na sklepieniu jest Teodor Szukała, poznański artysta-plastyk, natomiast konserwacja i wystrój wewnętrznej powierzchni ścian oraz ołtarza zostały przeprowadzone przez zespół konserwatorów z poznańskiego oddziału Pracowni Konserwacji Zabytków.

zrealizowany dwupoziomowo: bryła i elewacje budynku, stanowiącego trzon zabudowy dworskiej, otrzymały formę barokowej budowli ziemiańskiej, natomiast wnętrze zostało zaadaptowane na potrzeby administracyjne muzeum (ryc. 34). W latach 1986-1996 dwór był siedzibą dyrekcji Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, a jego wnętrza mieściły też księgowość, bibliotekę i archiwum. Dwa pomieszczenia na parterze urządzono w konwencji historyzującej. Były to salon i jadalnia, którym nadano funkcje pomieszczeń reprezentacyjnych, z myślą o przyjmowaniu szczególnych gości. Okazjonalnie odbywały się tu spotkania i koncerty udostępniane szerszemu gronu. Dwór stał się też miejscem cyklu kameralnych koncertów, których najczęstszym wykonawcą był w latach 80. Klemens Waberski – nauczyciel wielu pokoleń młodzieży muzycznej z Gniezna, kompozytor i pianista (ryc. 35). Tutaj też 14 listopada 1987 roku obchodził swoje 80. urodziny²⁵.

Muzeum się rozbudowywało, jednak wciąż brakowało pomieszczeń na organizowanie wystaw czasowych. Oddanie kolejnych obiektów na terenie WPE, a także unormowanie sytuacji kadrowej w dziale oświatowym zaowocowało szeregiem wystaw w tzw. martwym (zimowym) sezonie. Na przełomie 1987 i 1988 roku, w dworze ze Studzieńca, w pomieszczeniach na poddaszu zorganizowano kilka wystaw o charakterze czasowym. Większość z nich powstaje z inicjatywy Anny Wrzesińskiej, przy współpracy pracowników działów archeologicznego i etnograficznego. Oprawę plastyczną niemal wszystkich tych wystaw wykonał Wojciech Kujawa. Seria wystaw zainicjowana została fotograficznym reportażem²⁶ z przebiegu seminarium polsko-czeskiego, jakie odbyło się we wrześniu 1987 roku na terenie muzeum, a dotyczyło początków państwa czeskiego i polskiego (Kurnatowska 1989, s. 277-279). Kolejna wystawa („Lednica ’87”), otwarta w listopadzie 1987 roku, była prezentacją prac powstałych podczas pleneru malarskiego na terenie muzeum. Wystawa była efektem stałej (w tamtym czasie) współpracy muzeum z grupą artystów nieprofesjonalnych z Gniezna, skupioną wokół Krystyny Józwiak²⁷. Następną prezentacją to rezultat konkursu ogłoszonego dla dzieci – „Żniwa i wykopki w oczach dzieci”. Natomiast współpraca z miejscowymi Kołami Gospodyń Wiejskich zaowocowała wystawą „Kwiaty Polskie – Kwiaty Lednickie”. Zaprezentowano na niej suche bukiety i kompozycje kwiatowe, którym towarzyszyły fragmenty poematu *Kwiaty Polskie* Juliana Tuwima. Panie pracujące w muzeum doczekały się dwóch swoich wystaw. Pierwsza to prezentacja ich umiejętności w dziedzinie haftu („Haft ręczny”). Dru-

Ryc. 35. WPE – jeden z koncertów Klemensa Waberskiego w dworze ze Studzieńca (fot. J. Wrzesiński)

Fig. 35. The Wielkopolska Ethnographic Park – one of the concerts of Klemens Waberski at the manor from Studzieniec (photograph by J. Wrzesiński)

ga – otwarta z okazji Dnia Kobiet – była swoistą galerią pracowniczek muzeum od początków jego powołania. Uroczysty wernisaż połączony był z koncertem gitarowym Mariusza Gila. Wszystkim tym wystawom towarzyszyły pojedyncze, unikatowe egzemplarze plakatów. Ich autorem był Wojciech Kujawa.

Wystawiennicze pomieszczenie w dworze ze Studzieńca stało się też miejscem bardzo specyficznej ekspozycji – zainscenizowano w nim izbę chałupy wiejskiej. Ekspozycja ta została przygotowana na okazję Bożego Narodzenia 1988 roku i stała się miejscem świątecznego spotkania wigilijnego wszystkich pracowników muzeum. Ta sama sala wykorzystywana była także na potrzeby bali sylwestrowych, które przez kilka lat organizowali wspólnie pracownicy i grono przyjaciół muzeum. Ciekawą inicjatywą, poszerzającą liczbę obiektów przeznaczanych na cele ekspozycyjne na terenie WPE, była wystawa zabytkowych powozów (ze zbiorów kolekcjonera Bogusława Łowińskiego), udostępniona przez trzy sezony wystawowe w stodole z Kościuszkowa koło Kalisza zlokalizowanej w obrębie zagrody z południowo-wschodniej Wielkopolski. Nie sprawdziła się próba prezentowania powozów w obrębie skansenowskiego folwarku – teren stanowiący muzealne zaplecze magazynowe, warsztatowe i konserwatorskie nie sprzyja udostępnianiu eksponatów (ryc. 36).

Dotychczasową dość zwartą koncepcję wystawową Wielkopolskiego Parku Etnograficznego rozbudowano przez włączenie w jego strukturę dwóch punktów etnograficznych. Są to: drewniany wiatrak typu „holender”

²⁵ Klemens Julian Waberski urodził się 14 listopada 1907 roku w Gnieźnie, zmarł 11 września 1991 roku.

²⁶ Wystawa fotograficzna nosiła tytuł „Początki państwa polskiego i czeskiego w świetle najnowszych badań archeologicznych”.

²⁷ Warto tutaj odnotować, iż bodaj pierwszą wystawą malarstwa na terenie muzeum była prezentacja prac Wojciecha Kujawy (plastyka zatrudnionego w muzeum w 1978 r.), która odbyła się wiosną 1981 roku.

Ryc. 36. WPE – zabudowa folwarku przed laty i dziś (Archiwum MPP; fot. J. Wrzeński)

Fig. 36. The Wielkopolska Ethnographic Park – the farm buildings in the past and today (Archive of MFPL; photograph by J. Wrzeński)

posadowiony w Rogierówku koło Poznania i zagroda młynarska w Lednogórze²⁸, którą zbudowano, poszerzając ekspozycję plenerową składającą się z przeniesionych tu wcześniej wiatraków, w 1983 roku przekazanych na własność muzeum (Protokół 1983).

W drugim dziesięcioleciu funkcjonowania muzeum rozwinęto działalność oświatową, która dotyczyła nie tylko wystaw etnograficznych, ale też archeologicznych oraz imprez folklorystycznych²⁹. W 1985 roku odnowiono i wzbogacono o zabytki wystawę prezentowaną w spichlerzu z Majkowa na „Małym Skansenie”, która w nowej aranżacji otrzymała tytuł: „Ostrów Lednicki w państwie pierwszych Piastów”. Natomiast w 1988 roku po raz pierwszy przedstawiono, w ciekawej audiowizualnej formie, sposób prowadzenia i wyniki archeologicznych badań podwodnych. Wystawę „Badania podwodne Ostrowa Lednickiego” urządzoną w nowej sali wystawowej, w zrekonstruowanym, w zespole dworsko-folwarcznym na terenie WPE, lamusie z Mikołajew-

wic koło Warty, przygotowali Jacek Wrzeński, Janusz Górecki i Wojciech Kujawa. Wnętrze obiektu umożliwiło stworzenie przestrzennej dioramy (ryc. 37) – inscenizacji rumowiska mostu i zaprezentowania zwiedzającym „dna jeziora” podczas prowadzenia prac eksploracyjnych w namulisku jeziora³⁰. Zwiedzanie odbywało się przy wygaszonym oświetleniu, a nagrany na taśmę magnetofonu komentarz i sukcesywnie uruchamiane światło prezentujące tylko konkretne zabytki lub miejsca oddawało znakomicie atmosferę badań na dnie jeziora³¹. Wystawa ta zapoczątkowała funkcjonowanie lamusa jako miejsca ekspozycji czasowych.

Kolejną wystawę zorganizowano z okazji 70-lecia odzyskania Niepodległości. Jej autorem był Andrzej Kaszubkiewicz, a oparta była na zbiorach militariów muzeum na poznańskiej cytadeli. Dopełnieniem jej była bogata galeria reprodukcji fotografii prezentujących wizerunki wydarzeń i postaci uczestników zmagania na drodze do Niepodległości. Część tej wystawy poświęcona

Ryc. 37. Sala wystawowa w lamusie z Mikołajewic na terenie WPE – fragment wystawy opowiadającej o prowadzeniu „badań podwodnych” 1988 (fot. J. Wrzeński)

Fig. 37. The expository room in the granary from Mikołajewice in the Wielkopolska Ethnographic Park – a fragment of the exhibition presenting underwater research 1988 (photograph by J. Wrzeński)

²⁸ Zagrodę tworzą: zrekonstruowany dom podcieniowy z 1829 roku z Gębarzewa koło Gniezna, stodoła z 1801 roku z Dąbrówki Wlkp. (oryginalny obiekt zniszczony pożarem w 2006 roku został odbudowany w roku następnym) i zaadaptowana na garaże kopia murowanego budynku inwentarskiego z Dziekanowic.

²⁹ Muzeum było też organizatorem wystawy czasowej „Stąd nasz ród”, przygotowanej przy okazji centralnych dożynek w Szamotułach w 1987 roku.

³⁰ Ekspozycję można było oglądać od 1 czerwca do 2 października 1988 roku, a odwiedziło ją 38.333 zwiedzających.

³¹ Jako anegdotę warto tutaj odnotować postać opiekuna ekspozycji Czesława Kleja, któremu często „zaczynał się” sprzęt odtwarzający. Z tego powodu p. Czesław sam toczył barwną opowieść o „bitwie lednickiej”, o ataku Czechów na gród prowadzonym z obu stron jeziora. Opowieść ta była na tyle sugestywna, że pojawia się w dyskusjach profesjonalistów.

była Ostrowowi Lednickiemu jako jednemu z czołowych grodów piastowskich w okresie powstawania państwa polskiego w okresie X-XI wieku. Jeszcze w tym samym 1988 roku Anna Wrzesińska zorganizowała na poddaszu lamusa wystawę dwóch artystów plastyków – Juliana Bossa-Gosławskiego i Alfreda Bery mieszkających i tworzących w cieniu Lednicy – na zachodnim brzegu jeziora, we wsi Rybitwy³². Dwóch artystów, dwa pokolenia, dwie dziedziny działań artystycznych – rzeźba i instalacje oraz malarstwo. Ekspozycja cieszyła się znaczną popularnością w poznańskim środowisku plastycznym (i nie tylko). Obaj twórcy przez szereg lat nie brali czynnego udziału w życiu artystycznym i pojawienie się ich wystawy wywołało duże poruszenie. Zwłaszcza Boss-Gosławski, prezentując swe rzeźby (m.in. „Pancernik powiatowy”, „Pomnik ofiarom”, „Ręka” czy „Martwe drzewo”) przypominał, iż to właśnie on zapoczątkował w latach 50. nowy nurt w polskiej sztuce, tworząc swoje prace w opalonym drewnie czy spawanym żelazie, zrywając z dotychczasowymi konwencjonalnymi wyobrażeniami o sztuce. Bodaj ostatnią wystawą czasową w lamusie była prezentacja eksponatów zgromadzonych przez dzieci. Wystawa „Na strychu babuni” była zwieńczeniem konkursu na najciekawszy eksponat etnograficzny. Jedną z nagród była prezentacja najciekawszych eksponatów na wystawie, a prócz tego zwycięzcy otrzymali nagrody książkowe i ofertę zakupu eksponatu do zbiorów muzeum.

Korzystnym osiągnięciem, w aspekcie dalszego rozwoju muzeum, było pozyskanie przychylności mieszkańców wsi z nim sąsiadujących. Dokonano tego, organizując konkursy i połączone z nimi wystawy (dotyczące na przykład plastyki obrzędowej czy wyszukiwania zabytków etnograficznych) oraz imprezy folklorystyczne. W odbywających się od 1988 roku kolejnych edycjach jednodniowej imprezy polegającej na ożywieniu wystawy skansenowskiej aktywnie uczestniczyły członkinie Kół Gospodyń Wiejskich z Lednogóry i Imielna. Działania te przyczyniły się również do znaczącego wzrostu liczby zwiedzających muzeum. W 1988 roku Wielkopolski Park Etnograficzny odwiedziło 53.566 osób (Sprawozdanie 1988), a ekspozycję na Ostrowie Lednickim 71.287 osób (Sprawozdanie 1988).

Szczególnie ważnym przedsięwzięciem, będącym zwieńczeniem dwudziestoletniej działalności muzeum w zakresie stworzenia otuliny historyczno-przyrodniczej dla zabytków Ostrowa, było powołanie w 1988 roku Lednickiego Parku Krajobrazowego (Uchwała WRN nr XXVI 205 88). Jak już wcześniej wspomniano był on realizacją podjętej w latach 60. XX wieku idei ochrony wysp i obrzeży jeziora Lednickiego oraz opracowanego w 1978 roku projektu utworzenia Parku Historyczno-

Ryc. 38. Otwarcie wystawy czasowej „Wieś w malarstwie polskim” przygotowanej w oparciu o zbiory Muzeum Okręgowego w Lesznie – lamus z Mikołajewic, (fot. M. Jóźwikowska)

Fig. 38. The opening of the temporary exhibition “The Countryside in Polish Paintings”, prepared on the basis of the collection of the District Museum in Leszno – a granary from Mikołajewice (photograph by M. Jóźwikowska)

-Krajobrazowego o nazwie „Kraj Polan”. Bezpośredni zarząd parkiem powierzono dyrekcji Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, stąd w strukturze organizacyjnej muzeum znalazła się nowa jednostka początkowo funkcjonująca jako pracownia, a od 1993 roku jako oddział. W związku z rozszerzeniem działalności muzeum o prace zabezpieczające środowisko przyrodnicze i kulturowe obszaru określonego granicami Lednickiego Parku Krajobrazowego, w 1989 roku powiększono skład Rady Naukowej muzeum i zaproszono do pracy w tym gremium członków zespołu do badań interdyscyplinarnych. Poszerzono wówczas obszar i program badań tego zespołu, głównie w zakresie paleobotaniki, co zaowocowało utworzeniem w muzeum pracowni przyrodniczej o profilu paleobotanicznym.

Rok jubileuszowy, 20. rocznicy funkcjonowania muzeum był okazją do zorganizowania Ogólnopolskiej Konferencji Skansenowskiej, podczas której poddano pod dyskusję dotychczasowe osiągnięcia różnych dziedzin nauki w zakresie rekonstrukcji drewnianego budownictwa mieszkalnego³³ (Kaszubkiewicz 1991a, patrz też Fryza 1992). W konferencji, której pełny tytuł brzmiał „Próba rekonstrukcji drewnianego budownictwa mieszkalnego w przekroju dziejowym” uczestniczyli archeologowie, historycy, historycy sztuki, etnografowie i architekci. Obchodom rocznicowym towarzyszyła wystawa czasowa „Wieś w malarstwie polskim” (ryc. 38), przygotowana w spichlerzu z Mikołajewic, w oparciu o zbiory Muzeum Okręgowego w Lesznie. Uroczystość jubileuszowa dała też sposobność do uhonorowania pracowników muzeum nagrodami w postaci odznaczeń przyznanych przez Wojewodę Poznańskiego i gratyfikacji finansowych.

³² Wystawa nosiła tytuł „Julian Boss-Gosławski, Alfred Bera – prezentacja prac”.

Ryc. 39. Ostrów Lednicki – „Świątynia Zielonego Kamienia” – fragment ekspozycji Tadeusza Sobkowiaka 1989 (fot. J. Wrzesiński)
Fig. 39. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – “The Temple of the Green Stone” – a fragment of the exposition of Tadeusz Sobkowiak 1989 (photograph by J. Wrzesiński)

Jednym z zadań placówek muzealnych jest odkrywanie przeszłości i przekazywanie historii. Obecnie wypełnianie tego obowiązku staje się coraz trudniejsze. Tradycyjne podręczniki czy ekspozycje muzealne nie są przyjmowane entuzjastycznie, nie są też jedynymi sposobami na wypełnianie tego zadania. W 1989 roku na Ostrowie Lednickim podjęto niekonwencjonalną próbę „oswojenia” historii. Dzięki zabiegom i staraniom Mieczysława Nadolskiego oraz poznańskiej galerii „Polony” prowadzonej przez Ewę Polony-Nadolską, w tym historycznym miejscu doszło do artystycznej prezentacji wizji przeszłości. Artystyczna wrażliwość i wyobrażenia pozwoliły na zupełnie odmienne od naukowego spojrzenie. Prezentacja Tadeusza Sobkowiaka, który stworzył na Lednicy instalację przestrzenną, była artystyczną bajeczno-mitologiczną wizją świata doskonale korespondującą z historycznym klimatem wyspy (Nadolski 1989) (ryc. 39). Natomiast w efekcie twórczego pobytu na wyspie w 1990 roku Piotr C. Kowalski zaproponował plenerową instalację malarską „Cztery strony świata”. Wspomniany Mieczysław Nadolski pisał o niej: *w swych zmaganiach z naturą stworzył Kowalski na wyspie triadę: człowiek – natura – kultura. A działania tego rodzaju stwarzają niepowtarzalną szansę przełamania tradycyjnych form muzealnych, wystawienniczych oraz są próbą odmiennej prezentacji materiału historycznego* (ryc. 40). Interesującym przedsięwzięciem stanowiącym pointę naukowych działań związanych z odkrywaniem Ostrowa a sposobem jego postrzegania przez środowiska kulturotwórcze był artystyczny projekt „Polonia Maior – wyobrażenia przeszłości”³⁴. W jego realizacji w 1994 roku wzięli udział artyści związani z poznańską grupą Opcje: Tomasz Akusz, Jacek Strzódka, Tadeusz Sobkowiak, Katarzyna Zygadlewicz. Pewną

kontynuacją lednickich happeningów artystycznych było pojawienie się na wyspie Grażyny Śpiewak. Jej pobyt na Ostrowie zaowocował obroną pracy dyplomowej na poznańskiej ASP, a bronionej na Lednicy, która stała się inspiracją dla prezentowanych tu prac³⁵ (ryc. 41).

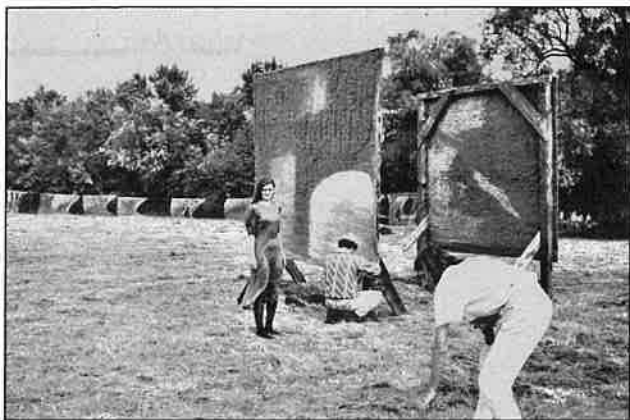
W ramach różnorodnych form działalności muzeum już wcześniej podjęto próby łączenia badań archeologicznych, historii i sztuki. Jedną z nich było powierzenie wiaty rybackiej tzw. Rybakówki, mieszczącej się na terenie „Małego Skansenu”, dwójce plastyków z Gniezna – Pawłowi Lewickiemu i Zbigniewowi Plucie. W sezonach turystycznych³⁶ 1983-1984 obaj mieszkali, tworzyli i sprzedawali tutaj swoje prace. Nieco później z obiektem tym związał się wieloletni współpracownik muzeum – Andrzej Horbik. Prowadził tu sprzedaż upo-

Ryc. 40. Ostrów Lednicki – wystawa plenerowa Piotra C. Kowalskiego, fragment „Północ” 1990 (fot. J. Wrzesiński)
Fig. 40. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – a plein-air exhibition of Piotr C. Kowalski, a fragment entitled “The North” 1990 (photograph by J. Wrzesiński)

33 Odbывała się ona w dniach 20-22 września 1989 roku, w zespole parkowo-palacowym w Czarniejewie. Część z przedstawionych na niej referatów została opublikowana w tomie III (1994) muzealnego periodyku „Studia Lednickie”.

34 Projekt powstał przy współpracy z Towarzystwem Szlaku Piastowskiego, a wystawa prac zrealizowanych w efekcie tego programu prezentowana była w Gnieźnie oraz we Wrocławiu (patrz Wrzesiński 1994).

Ryc. 41. Ostrów Lednicki – współczesne artystyczne impresje historycznych tkanin z krosna pionowego, praca dyplomowa Grażyny Śpiewak 1993 (fot. J. Wrzesiński)
Fig. 41. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – the contemporary artistic impressions of the historical fabrics from the vertical loom, the Bachelor's dissertation of Grażyna Śpiewak 1993 (photograph by J. Wrzesiński)

minków, a jednocześnie organizował specjalny program zwiedzania Ostrowa Lednickiego połączony z artystycznymi występami zespołów ludowych. A. Horbik podjął też próbę stworzenia galerii sztuki ludowej w oparciu o pomieszczenia wiatraka z Gryżyny. Niestety, wobec znikomego zainteresowania ze strony odwiedzających Lednicę idea ta upadła.

W latach 80. ubiegłego stulecia pojawiła się jeszcze inna inicjatywa w zakresie funkcjonowania muzeum. Zarówno teren skansenu, jak i wyspa Ostrów stały się miejscami działania grup teatralnych, filmowych, a także zespołów i muzyków rozrywkowych. Zakres i forma tych poczynań były różne. Niekiedy szukano zbliżenia z historią, starając się w aktywny sposób wciągnąć młodych ludzi w poznanie przeszłości. Ten rodzaj poznania był bliski zarówno dziecięcym teatrom „Łejery” i „Arlekin”³⁷, które w 1982 roku mieszkały i artystycznie pracowały na terenie skansenu, jak i grupie nauczycieli i metodyków prowadzących warsztaty edukacyjne na Lednicy w ramach projektu służącemu przełamywaniu stereotypów w nauczaniu historii³⁸. Zabytki znajdujące się w zbiorach muzeum nierzadko wykorzystywano w filmach poświęconych historii Polski czy omawiają-

cych największe odkrycia archeologiczne. Z realizacji filmowych warto wymienić „Koronę pierwszych Piastów” (w reżyserii Leszka Skrzydły, realizowaną w ramach serii „Dzieje kultury polskiej” w końcu lat 80.), czy „Testament wieków” (w reżyserii Stanisława Szwarc-Bronikowskiego z 1996 roku), spopularyzowany i rozpowszechniony w wersji książkowej pod tym samym tytułem (Szwarc-Bronikowski 1997). Wielokrotnie ekspozycja skansenu czy Lednicy stanowiła scenę realizacji filmowych czy rozrywkowych. Tutaj nagrywali swoje programy m.in. Urszula Sipińska, Krzysztof Krawczyk, kabaret „Kanał Piąty”, a także realizowano programy telewizyjne „Dziewczyna miesiąca”, „Kolędy Mołody”; z naturalnej sceny skansenu korzystał także Bogusław Wołoszański. Od momentu oddania skansenu dla ruchu turystycznego wieś stała się miejscem okazjonalnych prezentacji zespołów folklorystycznych. Z ciekawszych warto wymienić „Jastrowiaków” (współpraca ze Zbigniewem Kowalskim), którzy w 1988 roku zaprezentowali dwa widowiska charakterystyczne dla kultury regionu Bukowiny – „Kiszenie kapusty” i „Lupaczka”. W kolejnych latach skansen był miejscem wielu widowisk folklorystycznych czy parateatralnych, nie tylko w ramach „Żywego skansenu” (ryc. 42).

Podsumowując badania, inicjatywy i wydarzenia lat 80. ubiegłego stulecia warto podkreślić, iż większość z nich była możliwa dzięki ogromnemu zaangażowaniu współpracowników i wkładowi pracy oraz poświęceniu pracowników muzeum i ich oddaniu idei muzealnej. Ówczesne osiągnięcia badawcze i wystawiennicze budziły prawdziwy podziw, zwłaszcza u kolegów z tzw. Zachodu odwiedzających muzeum. Popadali oni w zachwyt i zdumienie, poznając lepiej polską sytuację polityczną i ekonomiczną (nasze zarobki po przeliczeniu na walutę USA oscylowały w okolicach 20 dolarów) (Harris 1989, s. 11).

Lata 90. XX wieku w historii muzeum to okres nacechowany intensywną działalnością popularyzatorską i wystawienniczą związaną przede wszystkim z uroczystościami milenijnymi, ale również naukowo-badawczą oraz organizacyjną. Początek uroczystościom milenijnym dały

Ryc. 42. WPE, zagroda z Ołoboku, występy zespołu folklorystycznego z Francji 1988 (fot. J. Wrzesiński)
Fig. 42. The Wielkopolska Ethnographic Park, a farmstead from Ołobok, a performance by a folk group from France 1988 (photograph by J. Wrzesiński)

35 Grażyna Maria Śpiewak, *O swoistości gestów. O swoistości miejsc. O stawianiu się. Krótka notatka subiektywna*, 1993.

36 Warto dodać, iż MPP będące muzeum typu otwartego – na wolnym powietrzu funkcjonuje w określonych porach roku. Dla przypomnienia – w opisywanym okresie był to czas od 15 kwietnia do 15 października.

37 Teatry prowadzone przez Jerzego Hamerskiego i Andrzeja Maleszkę.

38 Projekt warsztatów edukacyjnych realizowany był na Lednicy z inicjatywy Anny Dereń i Jolanty Justy (Wrzesiński 1998).

Ryc. 43. Msza w lednickim baptysterium z okazji 1000-lecia śmierci Mieszka I (1992; fot. M. Jóźwikowska)
Fig. 43. Mass in the Lednica baptistry on the occasion of a thousandth anniversary of the death of Mieszko I, (1992; photograph by M. Jóźwikowska)

obchody 1000 rocznicy śmierci Mieszka I w 1992 roku. W ramach trwającego trzy dni jubileuszu odbyły się sesje naukowe, otwarto wystawę poświęconą kulturze Piastów oraz odprawiono uroczystą mszę św. we wnętrzu kaplicy pałacowej na Ostrowie Lednickim. Msza była ważnym wydarzeniem religijnym, politycznym i logistycznym³⁹. Zgromadziła przedstawicieli kościoła z Prymasem Polski Jego Eminencją ks. kardynałem Józefem Glempem, przedstawicieli władz państwowych w osobach marszałka senatu Augusta Chełkowskiego i szefa kancelarii prezydenta ministra Janusza Ziółkowskiego, władz wojewódzkich oraz mieszkańców regionu (Kaszubkiewicz 1994), których obecność na wyspie ograniczona była liczebnie z uwagi na pojemność miejsca (ryc. 43). W przeddzień obchodów pracownicy muzeum przygotowali sesję naukową „Ostrów Lednicki w czasach Mieszka I”. Jednak najdłużej zapamiętano z tej uroczystości możliwość dotarcia na wyspę mostem pontonowym, który dla zachowania porządku i bezpieczeństwa uczestników spotkania ułożyli żołnierze Śląskiego Okręgu Wojskowego (ryc. 44). Most łączył wyspę z lądem kilka dni, tak więc wielu chętnych mogło skorzystać i udać się do grodziska pieszo, prawie jak w czasach pierwszych Piastów. Pamiątką tej rocznicy jest brązowy krzyż stojący w lednickiej kaplicy-baptysterium, na którego stopie widnieją trzy daty „992-1992 i 966”, oraz napis „Jeden Pan – jeden Chrzest – jedna Wiara”.

Kolejne obchody milenijne miały miejsce w 1997 roku, w rocznicę śmierci św. Wojciecha. Przygotowano wówczas dwie wystawy. Archeologiczną zaprezentowano w budynku udostępnionym w czerwcu 1990 roku na terenie Małego Skansenu. Obiekt ten swą bryłą nawiązuje do późnoromańskiego kościoła św. Jana Jerozolimskiego stojącego na poznańskiej Śródce. W 1990 roku zaprezentowano w nim wystawę „Skarby Ostrowa Lednickiego” (Ka-

szubkiewicz 1991c) (ryc. 45). Od tego momentu obiekt ten stał się miejscem czasowych ekspozycji poświęconych wynikom lednickich badań archeologicznych⁴⁰. Milenijna wystawa „Początki chrześcijaństwa w Polsce” była kolejną przygotowaną w tym miejscu. Ekspozycja składała się z dwóch części: górna kondygnacja budynku, zaaranżowana przez Andrzeja Kaszubkiewicza, poświęcona była symbolicznie i znaczeniu aktu chrztu, natomiast w dolnym pomieszczeniu zaprezentowano Ostrów Lednicki w 2. połowie X wieku (autorami tej części byli Mateusz Łastowiecki i Wojciech Kujawa). Drugą wystawą milenijną była ekspozycja etnograficzna „Święty Wojciech” będąca plonem ogólnopolskiego konkursu (o tym samym tytule) przeprowadzonego na przełomie lat 1996/1997 wśród współczesnych twórców ludowych. Autorka wystawy i jednocześnie współorganizatorka konkursu Marta Romanow-Kujawa zbudowała opowieść o św. Wojciechu głównie w oparciu prace rzeźbiarskie i malarskie.

Ryc. 44. Most pontonowy na Ostrów Lednicki ułożony na uroczystości 1000-lecia śmierci Mieszka I (1992; fot. M. Jóźwikowska)
Fig. 44. A pontoon bridge toward Ostrów Lednicki (Lednica Holm) constructed on the occasion of the celebrations of the thousandth anniversary of the death of Mieszko I, (1992; photograph by M. Jóźwikowska)

³⁹ Od roku 1935 była to bodaj druga tak znaczna manifestacja o charakterze patriotyczno-religijnym. Warto dodać, iż msza w 1992 roku była transmitowana na żywo w programie I TVP.

⁴⁰ Aktualnie w obiekcie kontynuowana jest prezentacja ekspozycji „Ceramika nostra” Danuty Banaszak, a sezon 2009 to początek wystawy poświęconej pradziejom regionu Ostrowa Lednickiego (zrealizowana przez Łukasza Kaczmarka).

Ryc. 45. Budynek kościoła na Małym Skansenie – wystawa „Skarby Ostrowa Lednickiego”; na dolnej kondygnacji pokazano drugą łódź wydobytą w trakcie badań podwodnych (fot. Archiwum MPP)

Fig. 45. A building of the church in the Little Skansen – the exhibition “The Treasures of Ostrow Lednicki (Lednica Holm)”; on the lower storey a boat is presented – the second one excavated in the course of the underwater research (photograph – Archive of MFPL)

Uroczystości religijne tym razem odbyły się na północno-zachodnim brzegu Jeziora Lednickiego, we wsi Imiołki, gdzie Duszpasterstwo Akademickie o.o. Dominikanów z Poznania zaczęło budować ośrodek rekolekcyjny. Msza św. pod patronatem św. Wojciecha rozpoczęła cykl corocznych spotkań religijnych pod hasłem „Lednica 2000”.

Obchody milenijne, zwieńczone rocznicą pielgrzymki cesarza niemieckiego Ottona III do grobu św. Wojciecha, stały się okazją do licznych przedsięwzięć o charakterze ponadregionalnym, w jakich wzięło udział muzeum. Dzięki współpracy ze starostwem powiatowym w Gnieźnie w czerwcu zrealizowano projekt widowiska plenerowego „Wivat Otto!!!”⁴¹. W jego ramach podjęto udaną próbę pieszej wędrówki z Ostrowa Lednickiego do Gniezna – hipotetyczną trasą, jaką w roku 1000 odbył Otto III (ryc. 46). W przemarszu brały udział liczne grupy odtwórstwa historycznego (obozami rozłożone w pobliżu Lednicy), a w rolę cesarza wcielił się aktor

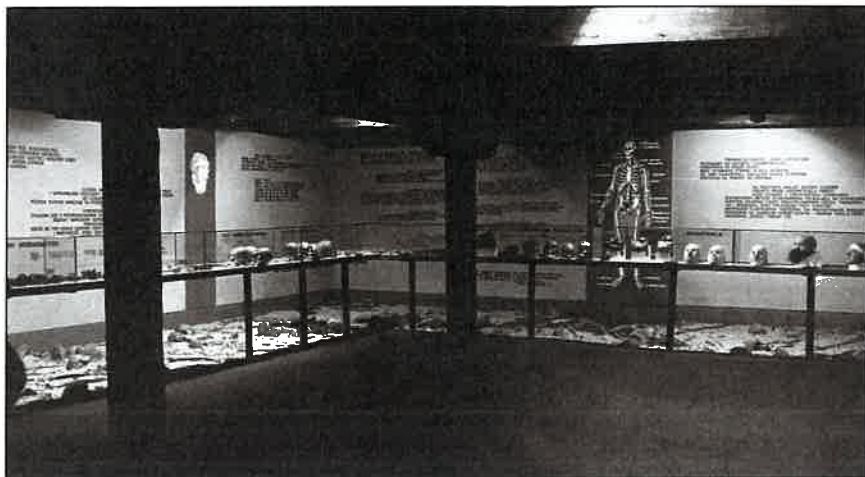
gnieźnieński – Bogdan Ferenc. Muzeum było też współorganizatorem rajdu samochodowego „Szlakiem pielgrzymki Ottona III” – od Szprotawy do Gniezna przez Lednicę od 26 do 28 maja 2000 roku. Uczestnicy rajdu wzięli udział w przyjęciu-widowisku teatralnym „Uczta Ottońska”, przygotowanym przez aktorów Teatru im. A. Fredry w Gnieźnie, w oryginalnej scenerii grodu i palatium. Wcześniej, w marcu 2000 roku, na Ostrowie odbyła się dyskusja na temat znaczenia wizyty Ottona. Brały w niej udział autorytety naukowe, m.in. Hanna Kóčka-Krenz, Tomasz Jasiński, Jerzy Strzelczyk, ks. Kazimierz Śmigiel. Dyskusja odbywała się wieczorną porą i transmitowana była na żywo przez program III Polskiego Radia w ramach cyklu audycji przygotowywanych przez Hannę Marię Gizę. Nie zabrakło też przedsięwzięć o charakterze naukowym, którymi były wystawy: „Otton III w Polsce” (ryc. 38 s. 67), przygotowana w wyremontowanej stodole folwarku w Dziekanowicach oraz „Giecz w monarchii wczesnopiastowskiej”, zorganizowana przez

Ryc. 46. „Wivat Otto!!!” Historyczne widowisko plenerowe, 2000; Cesarz (Bogdan Ferenc) wyrusza w pieszą pielgrzymkę z Ostrowa Lednickiego do Gniezna (fot. J. Wrzesiński)

Fig. 46. “Wivat Otto!!!” Historical outdoor performance, 2000; the emperor (Bogdan Ferenc) is continuing on his pilgrimage from Ostrow Lednicki (Lednica Holm) to Gniezno (photograph by J. Wrzesiński)

⁴¹ Projekt obejmował także „Jarmark średniowieczny” w Gnieźnie nad Jeziorem Jelonek oraz działania plastyczne i artystyczne rozgrywane w różnych częściach miasta. Autorami projektu byli szczególnie zaangażowani: nieżyjący starosta gnieźnieński Jacek Marciniak i Jerzy Sieczkowski oraz Agnieszka Rzempała-Chmielewska i Jacek Wrzesiński.

Ryc. 47. Spichlerz z Majkowa na Małym Skansenie – od 1991 roku miejsce ekspozycji wyników badań cmentarzysk – wystawa „Ślady nieobecnych” (fot. M. Jóźwikowska)

Fig. 47. A granary from Majków (northern part of Kalisz) in the Little Skansen – since 1991 the place for displaying the results of research conducted on the burial mounds – the exhibition “What remains from the departed” (photograph by M. Jóźwikowska)

Rezerwat Archeologiczny w Gieczu, a także „Ślady nieobecnych” – ekspozycja archeologiczno-antropologiczna zaprezentowana w spichlerzu z Majkowa (ryc. 47). W Wielkopolskim Parku Etnograficznym przygotowano wystawę odbiegającą od problematyki historycznej a dotyczącą sposobu widzenia świata przez Stanisława Zagajewskiego, niezwykłego artystę nieprofesjonalnego (ryc. 48)⁴².

Szczególnym wydarzeniem promującym muzeum, a także podnoszącym jego prestiż było nadanie zabytkom Ostrowa Lednickiego honorowego tytułu „Pomnik Historii”. Zarządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Wałęsy z dnia 8 września 1994 roku Ostrów Lednicki znalazł się w grupie 15 szczególnie chronionych (cenionych) w Polsce zespołów zabytkowych (Decyzja 1994, Archiwum MPP). Tym samym spełniła się, promowana przez twórcę i pierwszego dyrektora muzeum Jerzego Łomnickiego, idea szczególnej ochrony „Pomnika Historii Narodu Polskiego” – Ostrowa Lednickiego.

Przedstawione wydarzenia miały charakter ogólnopolskiej promocji muzeum, na poziomie regionalnym i lokalnym skupiono się na współpracy ze społecznością okolicznych wsi oraz rozwijaniu działań edukacyjnych dla młodzieży szkolnej. Od połowy lat 90. XX wieku do kalendarza imprez organizowanych w Wielkopolskim Parku Etnograficznym dołączyła religijna uroczystość obchodzona w święto Bożego Ciała. W tym dniu parafialna procesja wychodząca z kościoła w Dziekanowicach kończy swoją wędrówkę w skansenie. Początkowo miejscem rozwiązania procesji był cmentarz przed kaplicą z Otlóczyna, a od 2000 roku plac przed kościołem z Wartkowic. Wcześniej, bo od 1991 roku muzeum zaczęło przyjmować na terenie „Małego Skansenu” pielgrzymkę harcerzy z hufca gnieźnieńskiego, podążających do grobu św. Wojciecha na kwietniowe uroczystości odpustowe. Uczestnicy pielgrzymki gromadzili się na mszy św., na placu przed wiatrakiem z Gryżyny koło Kościana, przez 15 lat, a po raz ostatni w kwiet-

Ryc. 48. Lamus z Mikołajewic, WPE – Wystawa prac artysty emocjonalnego (art brut) „Rzeźba Stanisława Zagajewskiego” (fot. A. Ziółkowski)

Fig. 48. A granary from Mikołajewice, the Wielkopolska Ethnographic Park – the exhibition of an emotional artist (art brut) “The Sculpture of Stanisław Zagajewski” (photograph by A. Ziółkowski)

⁴² Wystawa została przygotowana we współpracy i ze zbiorów Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku.

niu 2005 roku⁴³. W ramach podjętych przez dyrekcję muzeum działań związanych z ochroną krajobrazu kulturowego terenów znajdujących się w granicach LPK, wzniesiono w 1994 roku, we wsi Dziekanowice kapliczkę słupową z przedstawieniem św. Benona. Stanowi ona kopię oryginalnej figury, która została rozebrana w 1940 roku (ryc. 49).

Nowością w zakresie działań popularyzatorskich było nawiązanie w 1995 roku współpracy ze szkołami i przygotowanie oferty odczytów i lekcji o tematyce historycznej dla uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i średnich. Tematy lekcji opracowano tak, aby z jednej strony uzupełnić wiedzę historyczną oraz z dziedziny edukacji regionalnej przewidzianą programem nauczania, a z drugiej przybliżyć uczniom problematykę badawczą i wystawienniczą muzeum (Pelczyk 1995). Dużym zainteresowaniem, spośród oferowanych i wznovionych w 2002 roku, po pięcioletniej przerwie, lekcji cieszą się zajęcia polegające na odwzorowywaniu glinianych, wczesnośredniowiecznych naczyń, prowadzone przez Romana Doruchowskiego. W ramach współpracy ze szkołami z terenu gminy Łubowo, Gminną Biblioteką Publiczną w Łubowie oraz dziennikarką i poetką Stanisławą Łowińską muzeum włączyło się, od 1997 roku, w organizację finałowego spotkania młodych poetów, uczestników Turnieju Poetyckiego „O wierzbową koronę”. Spotkanie posiada charakter koncertu poetyckiego, odbywa się w salonie dworu ze Studzieńca i każdego roku gości innego poetę-artystę. Dotąd uczestniczyli w nim m.in. Leszek Długosz, Elżbieta Adamiak z Andrzejem Poniedziałkim, Grzegorz Turnau, Krzysztof Daukszewicz, Tadeusz Woźniak, Maciej Zembaty, Grzegorz Tomczak.

Mimo wprowadzenia dodatkowych form upowszechniania Muzeum i jego zbiorów nie zrezygnowano z dotychczas realizowanych i pozytywnie odbieranych przez społeczność regionu imprez, czego potwierdzeniem była chociażby frekwencja, systematycznie wzrastająca, z wyjątkiem krótko trwającego spadku na początku lat 90. XX wieku, co było ogólnopolską tendencją związaną ze zmianami ekonomicznymi. Nadal urządzano imprezy dla szerokiej publiczności: „Noc Kupały”, „Topienie Marzanny”, „Żywy Skansen”. Widowisko „Noc Kupały”, zapewne z uwagi na milenijne rocznice, otrzymało nazwę „Wianki świętojańskie”; wiosenne spotkanie dzieci i młodzieży pod hasłem „Topienie Marzanny” przybrało, od 1993 roku, formę spektaklu realizowanego przez Zespół Folklorystyczny „Wiwaty”, w czym nawiązano do pierwszych tego typu spotkań, kiedy korowód z kukłą prowadził Zespół Tańca Ludowego „Led-

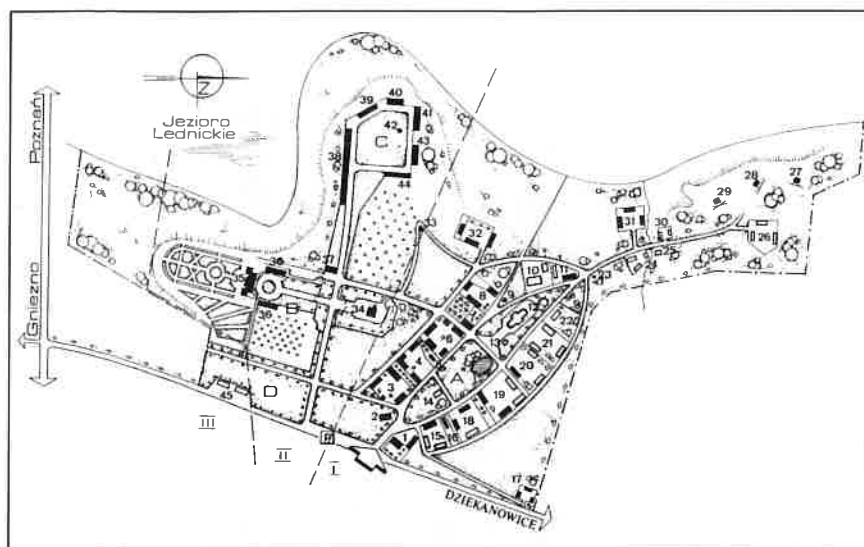
Ryc. 49. Dziekanowice, poświęcenie figury św. Benona (fot. Archiwum MPP)
Fig. 49. Dziekanowice, the consecration of the statue of St Benno (photograph – Archive of MFPL)

nica”, działający, od połowy lat 70. do początku 80. XX wieku, przy Szkole Podstawowej w Lednogórze⁴⁴. Do tych zakorzenionych już w działalności muzeum imprez dołączyła w 1999 roku jeszcze jedna „Pożegnanie lata”. Odbywa się ona w obszarze ekspozycji Wielkopolskiego Parku Etnograficznego i formułą nawiązuje do odbywającego się w pierwsze dni lata „Żywego Skansenu”. Jednak w odróżnieniu od letniej imprezy jej zadaniem jest przybliżenie jesiennych prac gospodarskich dawnej wsi.

Na początku lat 90. szczególną „konkurencją” dla odbywającej się w pierwszą niedzielę lata (tydzień po dniu św. Jana) imprezy „Żywy Skansen” stał się Festiwal Teatralny „Malta”. Nowatorski projekt, organizowany z dużym rozmachem, adresowany do różnych grup teatralnych i różnorodnej publiczności nie mógł być rywalem dla muzealnej imprezy a wręcz przeciwnie. Wkrótce organizatorzy festiwalu, poszukujący różnych

⁴³ Zarówno Ostrów Lednicki, jak i Mały Skansen stały się miejscem rozpoczynania lub kończenia wędrówki dla wielu pielgrzymek, rajdów, biegów. Jednak są one przygotowywane przez organizacje i stowarzyszenia niezwiązane formalnie z muzeum, dlatego nie poświęcono im tutaj więcej miejsca. Imprezy te mogą stać się przedmiotem odrębnych opracowań i analiz.

⁴⁴ Muzeum wspierało działalność zespołu, m.in. ufundowało stroje ludowe wzorowane na stroju z okolic Szamotuł; do dziś zachowało się kilka części tego ubioru.

Ryc. 50. Plan zagospodarowania WPE, plan zaktualizowany 1993 (fot. A. Ziółkowski)
Fig. 50. The development plan of the Wielkopolska Ethnographic Park, updated 1993 (photograph by A. Ziółkowski)

możliwości artystycznej ekspresji, zaproponowali muzeum współpracę. W 1996 roku, w piątkowy wieczór 28 czerwca, w ramach przedstawiień festiwalowych, odbył się w skansenie, w zagrodzie z Goździna koło Wolsztyna, spektakl Teatru Dramatycznego im. Węgierki z Białegostoku pt. „List z Ameryki”. Była to dość udana propozycja opowieści o tradycyjnym życiu w prawie naturalnym dla niej otoczeniu, jak dotąd jednorazowa.

Aktywność w zakresie popularyzacji ekspozycji muzealnej szła w parze z równie intensywnymi działaniami techniczno-organizacyjnymi oraz naukowo-badawczymi. W tym względzie szczególnie istotne były decyzje dotyczące nowelizacji programu zagospodarowania Wielkopolskiego Parku Etnograficznego, zmiany struktury organizacyjnej muzeum, rozbudowy zaplecza techniczno-administracyjnego oraz rozszerzenia programu badawczego w dziedzinie archeologii. Na posiedzeniu Rady Naukowej Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy w dniu 6 lutego 1993 roku powołano zespół do zdefiniowania programu realizacji WPE⁴⁵. Zespół dokonał korekty planu w obszarze zwartej zabudowy wsi owalnicy, podwórza folwarcznego oraz zespołu dworskiego, a dotyczyła ona lokalizacji zespołu sakralnego, szkoły i kuźni, uzupełnienia folwarku o kuźnię i kurnik i wybrukowania części podłoża oraz drobnych zmian w przestrzeni dworskiej (ryc. 50) (Sprawozdanie 1993, Archiwum MPP). Potwierdzono także projekt realizacji części usługowej skansenu, w wersji zaproponowanej przez A. Gólskiego, ale ograniczony do czworaków i karczmy⁴⁶. Znowelizowany program zatwierdzono w lipcu tego samego roku i tym samym zamknięto etap kształtowania podstawowej struktury ekspozycyjnej WPE. Podejmowane od tej pory zadania mają charakter uzupełniający i w zasadzie zmierzają do ukończenia procesu zabudowy skansenu.

Na tym samym posiedzeniu Rady Naukowej podjęto również dyskusję na temat konserwacji murów lednickiego palatium, do której powracano jeszcze kilka razy.

Wobec różnorodności zadań podejmowanych przez muzeum i wprowadzania w jego struktury kolejnych jednostek zaistniała konieczność opracowania nowego statutu muzeum i schematu organizacyjnego. Nowy dokument prawno-organizacyjny przyjęty w maju 1993 roku potwierdził wielodziałową strukturę muzeum, w której Wielkopolski Park Etnograficzny, Lednicki Park Krajobrazowy oraz Rezerwat Archeologiczny w Gieczu zaczęły funkcjonować na prawach oddziałów, natomiast trzonem muzeum pozostawał Ostrów Lednicki. Dla nowo utworzonego oddziału LPK w 1994 roku powołano Radę Naukowo-Społeczną złożoną z 12 osób reprezentujących różne dziedziny nauki: architekturę, archeologię, historię, paleoekologię, biologię oraz krajoznawstwo. Członkowie Rady mieli wypełniać funkcje konsultacyjne w zakresie ochrony przyrody i zabytków kultury materialnej wobec zarządu Parku (którym była dyrekcja muzeum) i zarządów gmin oraz koordynować plan ochrony Parku (Zarządzenie 1994). Wkrótce jednak rozmach, z jakim prowadzono działania ochronne na terenie Parku, przy wsparciu Rady, przyhamowała decyzja o włączeniu LPK do nowo utworzonego Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego. Tak więc formalnie od stycznia 1999 roku, a w istocie od końca 1997 roku LPK przestał funkcjonować w strukturze muzeum, co nie oznacza, że pozbawiono dyrekcję muzeum wpływu na pewne decyzje związane z ochroną środowiska kulturowego tego obszaru.

Na wspomnianym wyżej posiedzeniu Rady Naukowej Muzeum zaaprobowano też projekt przejęcia przez nie gruntów i zabudowań po byłym gospodarstwie rol-

⁴⁵ W skład Zespołu weszli: architekt – Aleksander Grygorowicz, historyk sztuki – Jan Skuratowicz, wojewódzki konserwator zabytków – Maria Strzałko, etnografowie – Wojciech Łysiak, Roman Tubaja, Antoni Pelczyk, Marek Krężalek i dyrektor muzeum – Andrzej Kaszubkiewicz.

⁴⁶ Szerzej o zmianach w programie realizacji patrz Pelczyk 2002.

Ryc. 51. Otwarcie nowej siedziby dyrekcji muzeum w dawnym gospodarstwie folwarcznym w Dziekanowicach (fot. Archiwum MPP)
Fig. 51. The opening of the new seat of the administration of the Museum in the manor of the former farmstead in Dziekanowice (photo-graph – Archive of MFPL)

nym Kombinat PGR Działyń. Jednym z argumentów przemawiających za powiększeniem majątku muzeum o tę część wsi Dziekanowice były propozycje zawarte w projektach zagospodarowania LPK zgłoszone na konkurs w 1990 roku⁴⁷. W większości z nich teren po PGR włączano w obszar funkcjonowania muzeum jako ważny element rozwoju tej instytucji, jednocześnie też warunkujący, w kontekście działań LPK, właściwą ochronę środowiska przyrodniczego i wód jeziora (Kaszubkiewicz 1996). Ostatecznie, po dwuletnich pertraktacjach z poznańskim Oddziałem Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, w dniu 16 czerwca 1994 roku podpisano umowę, zgodnie z którą muzeum zostało użytkownikiem popegeeowskich budynków administracyjnych i gospodarczych oraz parku i gruntów przylegających do linii brzegowej jeziora, łącznie o powierzchni ok. 50 ha. Dyrekcja muzeum została też zobowiązana do zatrudnienia byłych pracowników PGR. Przejęcie majątku byłego PGR miało istotny wpływ na poprawę warunków magazynowania zbiorów muzealnych oraz powiększenie powierzchni wystawowej. Po niezbędnych remontach, w grudniu 1994 roku przeniesiono do dawnego budynku administracyjnego PGR dyrekcję, administrację i pracownie archeologiczne (ryc. 51). W następnych latach w pomieszczeniach spichlerza urządzono salę konferencyjną i magazyny zabytków archeologicznych, a do częściowo przebudowanej obory przeniesiono bibliotekę. Proces adaptacji budynków w podwórzu gospodarczym nie jest jeszcze ukończony. Największym zadaniem było (i nadal jest) dostosowanie stodoły do potrzeb wystawienniczych. Wnętrze budynku, w wyniku etapowo prowadzonego remontu, zamieniono na salę wystawo-

wą, w której na milenijną rocznicę pielgrzymki cesarza niemieckiego Ottona III do grobu św. Wojciecha przygotowano wystawę „Otton III w Polsce”. Autorem tej monumentalnej prezentacji był dyrektor muzeum A. Kaszubkiewicz. Docelowo pomieszczenie to przeznaczone na stałą ekspozycję ilustrującą kulturę grodu lednickiego, co nastąpiło w 2003 roku z chwilą otwarcia wystawy stałej „Ostrów Lednicki – powrót do przeszłości”.

W tym też okresie, a dokładniej w 1996 roku, na potrzeby wystawiennicze została zaadaptowana dolna kondygnacja w spichlerzu na terenie niedawno przejętego folwarku w Dziekanowicach. Rok wcześniej, po kilkuletnich zabiegach wróciła na Lednicę łódź wydobyta z jeziora w 1960 roku. W związku z tym pojawił się problem eksponowania tak znacznego obiektu – o długości ponad 10 metrów. Pomieszczenie przygotowane w spichlerzu umożliwiło stworzenie przestrzennej ekspozycji, gdzie łódź zaprezentowano w zaaranżowanym rumowisku średniowiecznego mostu⁴⁸.

Gdy dyrekcja i administracja muzeum, a nieco później też biblioteka opuściły pomieszczenia w dworze ze Studzieńca można było przystąpić do ekspozycyjnego zagospodarowania jego wnętrza. Opracowano wówczas projekt urządzenia wnętrza dworu, zgodnie z którym ma ono przedstawiać styl życia rodziny ziemiańskiej w latach 20. XX wieku. W tym celu przeprowadzono remont budynku, który przywrócił pierwotny układ pomieszczeń, głównie w jego części parterowej⁴⁹ (pomieszczenia na poddaszu nadal użytkowano jako magazyny) i przystąpiono do urządzania wnętrza. Z różnych względów (przede wszystkim finansowych) zadanie to nie jest jeszcze ukończone, mimo to od 1996 roku obiekt

47 W konkursie zorganizowanym przez Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy i Towarzystwo Urbanistów Polskich Oddział w Poznaniu wzięło udział 9 zespołów architektonicznych. Pierwszą nagrodę otrzymał zespół z Gdańska pracujący pod kierunkiem Andrzeja Baranowskiego (Rada 1991, Archiwum MPP).

48 Autorami wystawy i aranżacji byli Mateusz Łastowiecki i Wojciech Kujawa.

49 Odwzorowano układ przestrzenny oryginalnego budynku według planu sporządzonego przez W. Gosienieckiego (Fryza 2002).

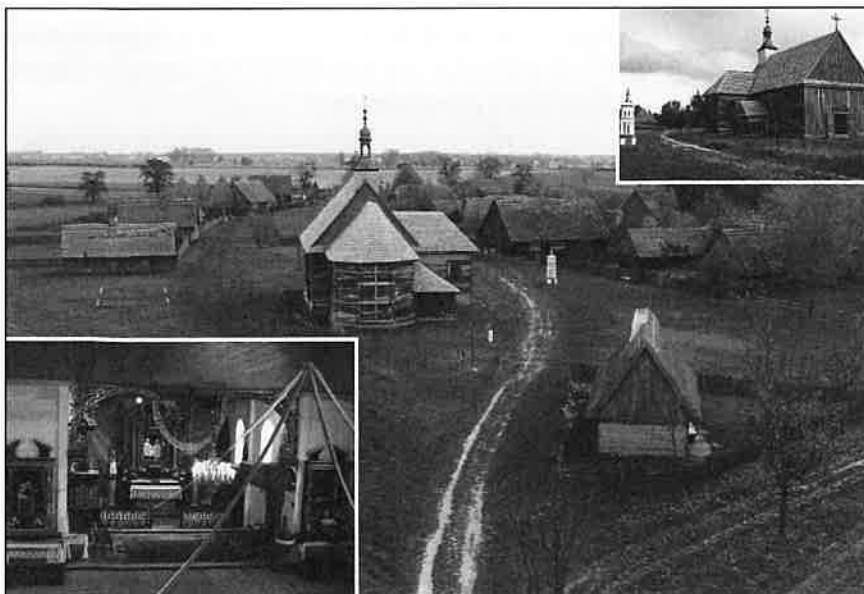
został udostępniony zwiedzającym. Pomijając nieco projekt ekspozycji wnętrza dworu, w 2000 roku, w jednym z pomieszczeń na piętrze (a właściwie użytkowej powierzchni poddasza) urządzono pokój rezydenta – pracownię antropologa – badacza wczesnośredniowiecznego cmentarzyska na Ostrowie Lednickim – ś.p. Michała Ćwirko-Godyckiego⁵⁰.

Intensyfikacja prac przy zagospodarowywaniu kompleksu popegeerowskiego zwolniła nieco tempo realizacji WPE, niemniej jednak w latach 90. przeniesiono kolejne obiekty m.in. kuźnię, dom ze Zdroju koło Grodziska, dom z Gaju koło Witkowa, a w sześciu przygotowano ekspozycje stałe, w tym w zagrodzie z Dzierżanowa (okolice Krotoszyna), w zagrodzie z Krobi Starej, olęderskiej zagrodzie z Nowego Tomyśla. Zdecydowano też o urządzeniu wnętrza chałupy – karczmy w formie stałej ekspozycji adekwatnej do pierwotnej funkcji budynku.

Na zagospodarowanie ekspozycji skansenu miały też w tym czasie wpływ działania ochronne ujęte w programie LPK, czego dowodem jest przeniesienie i posadowienie w sąsiedztwie wiatraków młyna wodnego z Wierzenicy koło Swarzędza. Wprawdzie w pierwotnym projekcie przewidywano w ekspozycji skansenu tego typu obiekt, ale po późniejszych korektach zrezygnowano z lokowania młyna wodnego, uznając, iż zakłóci on formę odtwarzanego układu przestrzennego wsi. Pomysł zrekonstruowania budynku poparty został potrzebą zbudowania oczyszczalni ścieków dla wsi Dziekanowice, co oczywiście związane było z ochroną środowiska naturalnego, a bezpośrednio wód jeziora. W części mieszkalnej młyna zrealizowano więc gminną inwestycję o nowoczesnej technologii ekologicznej. Natomiast w partii gdzie pierwotnie znajdowały się urządzenia

przemysłowe urządzono stałą ekspozycję muzealną „Człowiek i przyroda w dziejach Ostrowa Lednickiego”.

Jednak szczególnie istotnym dla ostatecznego ukształtowania odtwarzanej w muzeum zabudowy wsi wielkopolskiej było pozyskanie i translokacja osiemnastowiecznego kościoła z Wartkowic. To przedsięwzięcie realizowane przez pięć lat, od rozbioru obiektu w grudniu 1996 roku do udostępnienia w pełni wyposażonego budynku w listopadzie 2001 roku, okazało się trudnym i pracochłonnym zadaniem, zarówno ze względów finansowych, jak i konserwatorskich. W czasie rozbioru odkryto kilka, ukazanych częściowo w materiałach archiwalnych, etapów przebudowy kościoła. Z uwagi na to należało przede wszystkim zdecydować, którą formę odtworzyć, co miało z kolei wpływ na zakres i sposób konserwacji ścian budynku oraz wyposażenia. Ostatecznie utrzymano zastaną formę bryły budynku, a wnętrze odtworzono adekwatnie do stylu obowiązującego w okresie przedsoborowym (ryc. 52). Udało się także odrestaurować fragmenty rokokowej polichromii, którą odkryto pod warstwą trzcinowo-wapiennego tynku. Za to przedsięwzięcie muzeum zostało uhonorowane wyróżnieniem w kategorii wystaw etnograficznych, w organizowanym od kilku lat dorocznym, ogólnopolskim konkursie na „Wydarzenie muzealne roku – Sybilla 2001”. Charakteryzując prace podejmowane w obrębie ekspozycji WPE, należy też wspomnieć o postępującym, mimo trudności finansowych, powiększaniu zbioru zabytków ruchomych. Początkowo przede wszystkim gromadzono przedmioty pod kątem wyposażenia przenoszonych do skansenu budynków, a tym samym zbudowania w miarę wiarygodnego obrazu życia mieszkańców wsi. Z początkiem lat 90. zdecydowano rozszerzyć program kolekcjonerski

Ryc. 52. WPE – kościół z Wartkowic (fot. A. Ziółkowski)
Fig. 52. The Wielkopolska Ethnographic Park – a church from Wartkowice (photograph by A. Ziółkowski)

⁵⁰ Profesor Michał Ćwirko-Godycki prowadził badania na Ostrowie Lednickim w latach 1932-1935. Pomysł upamiętnienia jego pracy nad odkrywaniem Ostrowa był wspólną inicjatywą dyrektora muzeum A. Kaszubkiewicza i córek profesora, które przekazały muzeum niemal kompletne wyposażenie jego gabinetu.

Ryc. 53. Wystawa czasowa „Opowieści świętych figurek” – zorganizowana w lamusie z Mikołajewic – prezentacja kolekcji zakupionej do muzeum od Jana Orczykowskiego (fot. M. Jóźwikowska)

Fig. 53. The temporary exhibition “The Tales of the Religious Statuettes” – organized in the granary from Mikołajewice – presentation of the collection purchased by the Museum from Jan Orczykowski (photograph by M. Jóźwikowska)

o szeroko rozumianą sztukę dewocyjną oraz współczesną sztukę nieprofesjonalną. W 1993 roku zakupiono kolekcję ceramiki kultowej⁵¹, którą w 2008 roku uzupełniono kolejnym zbiorem o podobnej tematyce. Sukcesywnie też pozyskiwano wytwory, głównie rzeźby, autorstwa współczesnych twórców nieprofesjonalnych (ryc. 53). Obecnie muzeum dysponuje dość znaczącą tematycznie kolekcją, którą zaprezentowano na czasowej wystawie „Świętki, grajki, demony. Kolekcja współczesnej plastyki nieprofesjonalnej w zbiorach WPE” w 2008 roku. Zabytki ruchome gromadzone w WPE mimo niesprzyjających kolekcjonerstwu warunków stanowią dość liczny i w miarę reprezentatywny zbiór. W aspekcie naukowo-formalnym porównywalny jest on ze zbiorem archeologicznym, ustępuje jemu jednak liczebnie.

Zbiór muzealiów archeologicznych gromadzony jest od przełomu lat 50. i 60. XX wieku. Miarą historycznej wartości tworzących go zabytków, potwierdzonej naukowymi analizami, może też być uczestnictwo niektórych przedmiotów w prestiżowych wystawach międzynarodowych. W pierwszej połowie lat 90. XX wieku wypożyczono hełm z nosalem na zorganizowaną w muzeum w Speyer wystawę, omawiającą okres panowania Ottonidów w Europie. Kilka lat później wybrane, najcenniejsze przedmioty tego zbioru uczestniczyły w przygotowanej przez muzeum w Essen wystawie: „Transeuropäische Wege von Rügen in Nowogród”, a w 2000 roku w międzynarodowym wydarzeniu muzealnym „Europas Mitte um 1000”, którego gospodarzem były kolejno następujące miasta: Mannheim, Berlin, Praga, Budapeszt, Bratysława i Wiedeń⁵². Najcenniejsze

przedmioty pochodzą z badań Ostrowa Lednickiego oraz z eksploracji rumowiska mostów. Wśród nich bez wątpienia najbardziej wartościową kolekcję stanowią militaria, których zbiór aktualnie liczy około 300 przedmiotów, a także unikatowy zbiór sakraliów. Jest to wyjątkowa kolekcja przedmiotów pochodzących z kompleksu osadniczego jednego stanowiska objętego systematycznymi badaniami interdyscyplinarnymi. W latach 90. zbiór zabytków archeologicznych uzupełniły nabytki pozyskane w toku archeologiczno-antropologicznych eksploracji wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach, w obszarze „Małego Skansenu”. A jeśli ujmować zbiór zabytków archeologicznych całościowo, to należy wspomnieć również o przedmiotach pochodzących z badań wczesnośredniowiecznego grodu w Grzybowie koło Wrześni oraz pozyskanych w trakcie badań grodu w Gieczu koło Środy Wielkopolskiej, a ostatnio także z Radzimia⁵³. Kolekcję zabytków pozyskanych w trakcie prowadzonych od początków lat 80. XX wieku badań w Grzybowie włączono do zbioru muzealnego wkrótce po wykupieniu grodziska, co nastąpiło 8 września 1997 roku⁵⁴. Inicjatywa przejścia grodziska w Grzybowie, związana z rozszerzaniem programu badań nad wczesnośredniowieczną historią Ostrowa i obszarów kulturowo z nim powiązanych, była wspólnym przedsięwzięciem muzeum na Lednicy, Zarządu Fundacji Brzeskich (organizatora badań) w osobach Alicji Karłowskiej-Kamzowej i Zofii Hilczer-Kurnatowskiej oraz wojewody poznańskiego Włodzimierza Łęckiego (Kaszubkiewicz 1998). Nowe stanowisko archeologiczne zostało początkowo włączone w organizacyjne

51 Kolekcja zakupiona od kaliskiego regionalisty i zbieracza została zaprezentowana w 1994 roku na czasowej wystawie pt. „Opowieści świętych figurek. Kolekcja ceramiki kultowej – dzieło Jana Orczykowskiego” zorganizowanej w lamusie z Mikołajewic, a w 1997 roku w Muzeum Ceramiki w Bolesławcu.

52 Należy tylko żałować, że ta świetnie zorganizowana wystawa prezentująca najcenniejsze zabytki średniowiecznej Europy nie dotarła do Polski.

53 Zbiór zabytków pozostających pod opieką działu archeologicznego liczy w tej chwili niemal 11 tysięcy numerów inwentarzowych. Poza działem znajdują się zabytki pochodzące z badań w Grzybowie – zdeponowane w muzeum we Wrześni. Odrębnie skatalogowany jest zbiór zabytków z badań w Gieczu.

54 Muzeum wykupiło grodzisko od Spółdzielni Produkcji Rolnej w Wódkach.

struktury działu archeologicznego, a obecnie funkcjonuje jako samodzielna pracownia „Rezerwat Archeologiczny – Gród Grzybowo”. Natomiast dość liczny zbiór zabytków, zgodnie z umową zawartą między Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy a Muzeum Regionalnym we Wrześni, jest przechowywany i eksponowany na stałej wystawie w tamtejszym muzeum. Przejmując grodzisko w Grzybowie, muzeum zobowiązało się do zbudowania na jego terenie choćby skromnej infrastruktury, która ułatwiłaby prowadzenie dalszych eksploracji. Zadanie to rozwiązano, przenosząc na teren grodziska zabytkową dziewiętnastowieczną chałupę z Dziekanowic, której wnętrzu zaadaptowano na pracownię i pomieszczenia administracyjne⁵⁵. Aktualnie muzeum realizuje budowę nowego pawilonu muzealnego w obrębie samego grodziska, gdzie znajdują się pomieszczenia magazynowe i ekspozycyjne⁵⁶.

Oddzielny zbiór muzealiów archeologicznych tworzą zabytki pozyskane w wyniku badań prowadzonych w Rezerwacie Archeologicznym w Gieczu. Tworzą one tzw. kolekcję giecką, która jest systematycznie uzupełniana, a szczególnie od 1998 roku, kiedy to podjęto badania przy kościele grodowym, na osadzie i cmentarzystku na zewnątrz grodu.

Najnowszym przedsięwzięciem dotyczącym problematyki badawczej wczesnośredniowiecznego osadnictwa nawiązującego kulturowo do Ostrowa Lednickiego, które zaowocowało także powiększeniem zbioru zabytków archeologicznych, było włączenie, w 2006 roku, w strukturę działu archeologicznego grodziska w Radzimi koło Murowanej Gośliny⁵⁷. Opiekę merytoryczną nad badaniami w tym miejscu sprawowano od czasu ich rozpoczęcia w 2002 roku.

Zwieńczeniem trzydziestoletniej działalności muzeum, które w tym czasie rozrosło się w wielotematyczną instytucję, było uporządkowanie w 1999 roku jej statusu prawno-organizacyjnego. W znacznej mierze wynikało to ze zmian administracyjnych, jakie przeprowadzono wówczas w Polsce. Z dniem 4 stycznia 1999 roku muzeum zostało wpisane do Rejestru Instytucji Kultury Województwa Wielkopolskiego (pod numerem RIK 1) jako placówka zarządzana przez samorząd Województwa Wielkopolskiego. Decyzja o zmianie organu założycielskiego dała podstawy do opracowania nowego statutu i schematu organizacyjnego, a także regulaminu Rady Naukowej Muzeum. Nowy statut zatwierdzony 8 listopada 1999 roku potwierdził dotychczasowy schemat organizacyjny, w którym Wielkopolski Park Etnograficzny i Rezerwat Archeologiczny – Gród Piastowski w Gieczu funkcjonują na prawach oddziałów MPP, natomiast działania związane z Ostrowem Lednickim koordynuje dział archeologiczny. W ramach działu archeologicznego wydzielono pracownię – Rezerwat Archeologiczny – Gród w Grzybowie. W nowym schemacie organizacyjnym znalazł się również dział nauk przyrodniczych, który założono po wyłączeniu ze struktury muzeum Lednickiego Parku Krajobrazowego. Dział nauk przyrodniczych z uwagi na dość obszerną tematykę badawczą skupia trzy pracownice: antropologiczną, paleobotaniczną i dokumentacji przyrody. Równocześnie ze zmianą stanu prawno-organizacyjnego podjęto starania o wpisanie muzeum do Państwowego Rejestru Muzeów, co nastąpiło 28 grudnia 1999 roku⁵⁸. Jako załącznik do statutu opracowano też, po raz pierwszy, Regulamin Rady Naukowej Muzeum, w którym określono zasady powoływania jej członków oraz zakres

Ryc. 54. Budowa stylizowanej wioski i palisady na terenie Małego Skansenu 2003 (fot. J. Wrześniński)

Fig. 54. Construction of a stylized village and palisade within the Little Skansen 2003 (photograph by J. Wrześniński)

⁵⁵ Zadanie to zrealizowano w latach 2000-2003, poczynając od demontażu obiektu do ostatecznego wykończenia wnętrza.

⁵⁶ Idea budynku tego typu muzeum została zaprezentowana wcześniej przez byłego burmistrza Wrześni Celestyna Bachorza i prowadzącego przez szereg lat badania Mariusza Tuszyńskiego. Realizowana postać budynku powstała w pracowni architektonicznej Przemysława Woźnego.

⁵⁷ Odnosnie do dotychczasowych badań i ich wyników na grodzisku w Radzimi patrz – Kowalczyk, Paprocki w tym tomie.

⁵⁸ W Państwowym Rejestrze Muzeów MPP na Lednicy zapisano pod nr 54 (Krężałek 2000).

⁵⁹ Od 2001 roku zjazd przeniósł się na teren grodu w Grzybowie, gdzie ciężar organizacyjny przejęło na siebie Towarzystwo Przyjaciół Grodu w Grzybowie.

⁶⁰ Początki tych działań łączą się ze współpracą muzeum ze Stowarzyszeniem Przeszłość dla Przyszłości.

Ryc. 55. Prezentacje historycznych zajęć we wczesnośredniowiecznej zagrodzie na Ostrowie Lednickim (fot. J. Wrzesiński)
Fig. 55. Presentations of historical lessons in the early medieval farmstead on Ostrów Lednicki (Lednica Holm) (photograph by J. Wrzesiński)

podejmowanych prac (Regulamin Rady 1999, Archiwum MPP).

Przełom wieków to także ożywianie ekspozycji archeologicznej Ostrowa Lednickiego. W 1999 roku „Grupa widowisk teatralnych Comes” z Gniezna zorganizowała pierwszy zjazd Wojów Słowiańskich na Ostrowie Lednickim⁵⁹. Rezygnacja z parkingu na Małym Skansenie i zastąpienie tradycyjnego opłotowania drewnianą palisadą stworzyła nowe warunki umożliwiające organizowanie festynów historycznych. Tutaj też przeniosła się ze swoją zagrodą, stylizowaną na okres wczesnego średniowiecza, grupa odtwórstwa historycznego „Jantar”. Tuż przy bramie wjazdowej stanęły drewniane obiekty (ryc. 54), w których zamieszkują wojowie i rzemieślnicy prezentujący zarówno życie codzienne, zajęcia rzemieślnicze, jak i pojedynki wojów. Na przełomie 2003/2004 roku na wyspie stanęła zagroda składająca się

z dwóch budynków mieszkalnych i jednego inwentarskiego. Powstałe obiekty są próbą rekonstrukcji chat wczesnośredniowiecznych odkrytych na lednickiej osadzie przygodowej. Od 2004 roku w zagrodzie odbywają się warsztaty archeologiczne nawiązujące do archeologii doświadczalnej (Celichowska, Kaczmarek 2006)⁶⁰, a w sezonie turystycznym regularnie przebywają w niej członkowie grup rekonstrukcyjnych, prezentując fragmenty życia mieszkańców lednickiego grodu (ryc. 55). Od tego też czasu w obrębie „Małego Skansenu” odbywają się festyny historyzujące (ryc. 56). Ożywienie ekspozycji archeologicznej jest jedną z form jej uatrakcyjnienia, próbą przyciągnięcia turystów, ale też elementem poszukiwań sposobu aktywnej prezentacji lednickiego zabytku. Stworzenie odpowiedniego i zadawalającego wszystkich zwiedzających systemu oprowadzania czy sposobu informacji na ekspozycji na

Ryc. 56. Mały Skansen – festyn historyczny 2004 (fot. J. Wrzesiński)
Fig. 56. The Little Skansen – historical festivities 2004 (photograph by J. Wrzesiński)

Ryc. 57. Ostrów Lednicki – ekspozycja na zachodnim przyczółku mostowym z iluzorycznym mostem wiodącym w stronę Poznania (fot. J. Wrzesiński)

Fig. 57. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – an exposition at the western abutment of the former bridge with an illusory bridge towards Poznań (photograph by J. Wrzesiński)

otwartym powietrzu jest ciągłym poszukiwaniem. Forma wystawy planszowej omawiającej historię Ostrowa pojawiła się już w latach 70. ubiegłego stulecia (ryc. 57). Innym sposobem oprowadzania, funkcjonującym przez pewien czas, był bilet będący jednocześnie rodzajem przewodnika; teksty na nim umieszczone odwoływały się do oznakowań w terenie umieszczonych na odpowiednio ustawionych kamieniach. Dzięki temu można było samodzielnie zwiedzić wyspę. W 2008 roku pojawiły się nowe plansze informacyjne, a dodatkowo od lat 80. wyobraźnię zwiedzających pobudza makietą wyspy prezentująca rekonstrukcje umocnień obronnych oraz budowli rozmieszczonych na obszarze wyspy.

W czwarte dziesięciolecie muzeum wkroczyło z rozmachem częściowo zainicjowanym obchodami milenij-

nymi, a częściowo zadaniami podjętymi jeszcze w latach 90. XX wieku, które wymagały kontynuacji. Jednym z tych zadań było wykonanie nowego zadaszenia nad lednickim zabytkiem. Wiata wzniesiona w 1978 roku prześtała spełniać funkcje zabezpieczające (ryc. 58); dach przeciekał, narażając mury obiektu na destrukcję, zniszczony podest dla turystów nie zapewniał komfortu zwiedzania, a ponadto konstrukcja wyglądała archaicznie i nieestetycznie. Dyskusja na temat właściwego, ze względów konserwatorskich, ale też estetycznych, zabezpieczenia palatium prowadzona była, z różnym skutkiem, od początku funkcjonowania muzeum. Na kanwie tej dyskusji w 1997 roku muzeum zleciło Akademii Sztuk Pięknych w Poznaniu opracowanie projektu osłonięcia ruiny, co zrealizowano w formie konkursu dla studentów. Kon-

Ryc. 58. Ostrów Lednicki – zadaszenie nad ruinami postawione w 1978 roku i ochraniające budowlę przez niemal 30 lat (fot. W. Kujawa; 2004)

Fig. 58. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – the shelter over the ruins built in 1978 and protecting the stone structures over the next nearly 30 years (photograph by W. Kujawa; 2004)

61 Początkiem „Funeraliów” była prezentacja interdyscyplinarnych badań wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach, stan. 22 (Wrzesiński 1995).

62 Referaty wygłoszone na tej konferencji zostały opublikowane w tomie XI Biblioteki Studiów Lednickich.

63 Wystawa przygotowana przez zespół: Janusz Górecki, Wojciech Kujawa, Arkadiusz Tabaka otrzymała główną nagrodę w kategorii wystaw w konkursie na „Wydarzenie Muzealne Roku w Wielkopolsce – Izabella 2003”.

Ryc. 59. Ostrów Lednicki – nowoczesna konstrukcja zabezpieczająca lednickie ruiny (fot. Archiwum MPP)

Fig. 59. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – the modern construction protecting the ruins on Lednica Holm (photograph – Archive of MFPL)

kurs został przeprowadzony w dwóch etapach, wybrano najlepszy projekt, jednak wobec braku oceny konserwatorskiej nie został on przyjęty do realizacji (Kaszubkiewicz 2000). Dlatego też, kiedy ostatecznie podjęto decyzję o wzniesieniu nowej osłony nad ruiną, co przede wszystkim uwarunkowane było dotacją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, opracowanie formy zadania zlecono poznańskiej Pracowni Projektowej W. Kolesiński, A. Kurzawski, M. Gromowski. Projekt przygotowany przez ten zespół zrealizowano w latach 2006-2007 (ryc. 59). W następnym roku koncepcja poznańskich architektów została uhonorowana pierwszą nagrodą w kategorii konserwacja i ochrona zabytków, przyznawaną w dorocznym konkursie na „Wydarzenie Muzealne Roku w Wielkopolsce – Izabella 2007”. Można przyjąć, że z chwilą uroczystego udostępnienia zabytku pod nową osłoną, co nastąpiło 26 października 2007 roku, zakończono pewien etap działań związanych z ochroną lednickiej budowli.

Pierwsza dekada nowego tysiąclecia, a dla muzeum okres kolejnego dziesięciolecia istnienia to czas kontynuowania i rozwijania działalności badawczej, wystawienniczej i popularyzatorskiej. Nadal prowadzono badania archeologiczne i antropologiczne w rejonie Ostrowa Lednickiego oraz na terenie grodzisk w Gieczu i Grzybowie. Badania przybierające niekiedy znaczne wymiary od początku lat 80. prowadzono przy pomocy i współpracy szeregu organizacji społecznych, stowarzyszeń, fundacji, a udział w tych badaniach brali wolontariusze zarówno z Polski, jak i wielu krajów, niekiedy zorganizowani w regularne obozy badawcze. Czas ich pobytu i forma współpracy były rozmaite i zależały od okoliczności, w jakich się odbywały, możliwości muzeum i uczestników tych obozów. Bogaty materiał faktograficzny pozyskany w toku archeologiczno-antropologicznych badań na średniowiecznym cmentarzu

ryzysku w Dziekanowicach był inspiracją do zorganizowania warsztatów poświęconych problematyce grzebalnej pn. „Funeralia Lednickie”, które przyjęły formę cyklicznych interdyscyplinarnych spotkań dyskusyjnych. Muzeum było współorganizatorem warsztatów od 1999 roku⁶¹. Równie cenne odkrycia dokonane w trakcie eksploracji relikwów kościoła grodzowego w Gieczu dały asumpt do ogólnopolskiego spotkania archeologów, historyków i historyków sztuki, które miało miejsce w 2001 roku. Swoistym podsumowaniem prac badawczych w zakresie wczesnośredniowiecznej architektury i zagadnień związanych z odtwarzaniem wiejskiej architektury w Wielkopolskim Parku Etnograficznym była międzynarodowa konferencja zorganizowana przez muzeum z okazji 35. rocznicy powstania instytucji. Podobnie do poprzednich, dwudniowe spotkanie miało charakter interdyscyplinarnej dyskusji na temat: „Rekonstrukcji dawnego budownictwa w rezerwatach i skansenach”⁶².

Pierwsze lata nowego stulecia przyniosły kolejne wystawy, o których już wcześniej wspomniano, a także nagrody za prace naukowe, wystawiennicze i popularyzatorskie. Ważnym wydarzeniem było opracowanie i udostępnienie stałej, wspomnianej już, wystawy „Ostrów Lednicki. Powrót do przeszłości”, która jest opowieścią o życiu i kulturze mieszkańców grodu na wyspie w okresie jego świetności⁶³. Działania wystawiennicze nie ograniczyły się do ekspozycji w obrębie muzeum. W 2003 roku opracowano, trzecią w historii muzeum, wystawę objazdową „Ostrów Lednicki w państwie pierwszych Piastów”, która została zaprezentowana kolejno w Centrum Kultury w Mielcu, Muzeum Regionalnym w Stalowej Woli i w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie⁶⁴. Tą ekspozycją powrócono do pierwszych pomysłów na ogólnopolską popularyzację historii o Ostrowie. W ramach ogólnopolskiej

⁶⁴ Wystawa ta po uzupełnieniach i rozszerzeniu przyjęła nazwę „Ostrów Lednicki – wyspa władców” i nadal prezentowana jest w kolejnych miastach Polski.

⁶⁵ Wystawa przygotowana w 2005 roku we współpracy z Muzeum Zachodnio-Kaszubskim w Bytowie opowiadała o wizjonerskim spojrzeniu na świat zapisanym w obrazach.

polskiej promocji, od 2002 roku muzeum realizuje też nowy pomysł, jakim jest prezentacja skierowana do biur podróży, szkół i indywidualnych turystów. Odbyna się ona w czasie targów turystycznych „Tour Salon”.

Na terenie WPE, wprowadzając w spokojniejszym niż dotychczas tempie, realizowano kolejne plany budowy. Do stałej ekspozycji, oprócz kościoła z Wartkowic udostępnionego jesienią 2001 roku, dołączyły obiekty, które uzupełniły zabudowę północnej pierzei odtwarzanej wsi, m.in. zagroda olęderska z Pakosławia koło Lwówka Wielkopolskiego, jednobudynkowa zagroda chazacka z Zielonej Wsi koło Rawicza. Każdy z nich to odrębne zadanie zarówno w aspekcie badawczym, konserwatorskim, jak i wystawienniczym. Szczególnie ważnym doświadczeniem było wykończenie wnętrza domu z Pakosławia. W czasie rozbiórki, na wewnętrznych powierzchniach ścian domu odkryto ślady pierwotnej ciemnowiśniowej malatury, co potwierdziło olęderski rodowód jej fundatorów i pierwszych mieszkańców. Na 30. rocznicę realizacji WPE udostępniono wnętrze chałupy z Zielonej Wsi, użytkowanej przez szewca i jego rodzinę. Oprócz wystaw stałych przygotowano kilka czasowych prezentacji, głównie poświęconych współczesnej sztuce nieprofesjonalnej i jej twórcom, jak na przykład: „Józef Chełmowski – Kaszuba i obywatel wszechświata”⁶⁵.

Okres czterdziestoletniej działalności muzeum można krótko scharakteryzować jako czas intensywnych działań zmierzających do poznania i ochrony zabytkowej ruiny na Ostrowie Lednickim. Rozmach z jakim realizowano to zadanie doprowadził do ukształtowania się przestrzennego muzeum o interdyscyplinarnym charakterze. Zrównoważyły się w nim ochronne i badawcze zadania archeologii z potrzebą zachowania i udokumentowania architektury i tradycyjnej kultury wsi wielkopolskiej. Projektowana w latach 60. XX wieku otulina krajobrazowa i infrastruktura usługowa dla Ostrowa Lednickiego, na przestrzeni trzydziestu lat przybrała formę odrębnego muzeum na wolnym powietrzu – Wielkopolskiego Parku Etnograficznego. Dziś skansen daje syntetyczny obraz kultury wsi wielkopolskiej wyrażony układem przestrzennym, kolekcją architektury i różnie wartościowanymi „drobnymi” przedmiotami. Kolekcja architektury licząca 59 budynków (wśród nich 3 kopie) zestawiona jest w 18 obejść ekspozycyjnych, które uzupełnione są pojedynczymi obiektami typu wiatrak, młyn oraz zabytkową zabudową o charakterze ekspozycyjno-użytkowym (zespół dworsko-folwarczny, zagroda „poniatówka”) i ekspozycyjno-usługowym (zagroda recepcyjna z Lubczynka koło Rogowa).

Ten zestaw dopełniają obiekty tzw. małej architektury: piwnica wolnostojąca, gołębnik, dwie studnie, trzy figury. Wszystkie obejścia ekspozycyjne są kompletnie wyposażone w przedmioty niezbędne do zilustrowania warunków życia, typowej albo konkretnej rodziny

o określonym statusie społecznym i majątkowym. W ekspozycji przeważają zagrody chłopów, których warsztatem pracy jest gospodarstwo rolne, ale prezentowane są też obejścia służące działalności produkcyjno-usługowej w zakresie rzemiosła: kołodziejskiego, kowalskiego, garncarskiego, szewskiego oraz handlu, jak np. karczma. Przedmioty tworzące wyposażenie już istniejących zagród (wnętrz mieszkalnych, gospodarczych, warsztatów rzemieślniczych), obiektów sakralnych (kościół, kaplica) i ich otoczenia oraz przewidziane do kolejnych ekspozycji stanowią dziś dość obszerny zbiór zabytków ruchomych liczący 6821 pozycji. Zbiór ten podzielony jest rzeczowo na trzy zespoły obejmujące: zabytki etnograficzne, zabytki artystyczno-historyczne oraz przedmioty z zakresu współczesnej plastyki nieprofesjonalnej. W odróżnieniu od kolekcji architektury, w której zdecydowana większość obiektów pochodzi z XIX wieku, przedmioty ruchome to wytwory z pierwszej połowy XX wieku, a szczególnie z okresu międzywojennego. Nie brak jednak muzealiów starszych chronologicznie, zwłaszcza z drugiej połowy XIX wieku, zarówno tych o walorach artystyczno-historycznych, jak i etnograficznych. Znaczną część zbiorów stanowią przedmioty produkcji fabrycznej, co wynika ze specyfiki gospodarczo-kulturowej Wielkopolski ukształtowanej od drugiej połowy XIX wieku, ale są też w zbiorach wyroby rzemieślnicze. Wśród nich można wyróżnić kilka kolekcji: warsztat kowalski z datowanymi kowadłami z pierwszej połowy XIX wieku, warsztat szewski, warsztat kołodziejski, meble produkcji stolarskiej i fabrycznej, obrazy o tematyce religijnej wykonane w technice oleodruku, liczebnie skromną, ale cenną kolekcję rzeźby o tematyce sakralnej oraz obszerną ilościowo i tematycznie kolekcję ceramicznej sztuki dewocyjnej. Wszystkie przedmioty w aspekcie ich ostatniego użytkowania pochodzą z terenu Wielkopolski. Jak już podkreślono, zbiór był gromadzony przede wszystkim na potrzeby ekspozycji WPE, zminimalizowano tym samym ilość zabytków wypożyczonych na ten cel z innych muzeów, a od kilku lat wypożyczamy muzealia z naszych zbiorów na wystawy do wielkopolskich placówek.

Zwartą ekspozycję WPE, w formie muzealnej wsi, uzupełniają, wspomniane wcześniej, kolekcje architektury ułożone w rejonie nadbrzeżnym Jeziora Lednickiego. W Małym Skansenie, w Rybitwach, w Lednogórze i na wyspie Lednicze zgromadzono łącznie 18 obiektów architektury. Ponadto do zbioru nieruchomości zabytków etnograficznych należą też dwa budynki chronione *in situ*, we wsiach położonych w pobliżu Poznania: wiatrak typu holender w Rogierówku i dom szachulcowy w Jerzykowie koło Pobiedzisk. Wiatrak w Rogierówku udostępniany jest zwiedzającym jako punkt etnograficzny WPE od 1984 roku, natomiast dom w Jerzykowie, przekazany muzeum w 1990 roku, od połowy lat

90. XX wieku funkcjonuje jako baza agroturystyczna⁶⁶. Aby dokończyć realizację Wielkopolskiego Parku Etnograficznego należy, zgodnie z programem zagospodarowania muzeum, przenieść bądź zrekonstruować około 11 obiektów architektonicznych, ukształtować dla nich otulinę przyrodniczą, podobnie jak czyniono to przy odtworzonych już obejściach oraz wyposażać ich wnętrza. Działania związane z realizacją Wielkopolskiego Parku Etnograficznego doczekały się naukowego opracowania w postaci publikacji autorstwa Antoniego Pelczyka *Wielkopolski Park Etnograficzny. Między tradycyjną wsią a teorią i praktyką skansenologiczną*, wydanej w tomie VIII Biblioteki Studiów Lednickich w 2002 roku⁶⁷.

Już od lat 80. przestrzeń ekspozycyjna skansenu przedstawiała się atrakcyjnie nie tylko dla przeciętnych zwiedzających, ale też dla osób zaangażowanych w działalność o charakterze artystycznym czy reklamowym. Interesujące w aspekcie artystycznym były zarówno wnętrza obiektów, jak i całe ich otoczenie odtwarzające minioną już rzeczywistość. Nawet jeśli komponowana wieś była jeszcze niepełna, to nie stanowiło to problemu przy realizacji konkretnych przedsięwzięć, do których wykorzystywano określone fragmenty. W tym początkowym, dla ekspozycji WPE, okresie dużym zainteresowaniem poznańskiego oddziału Telewizji Polskiej cieszyła się zagroda z Wolicy, w której zrealizowano programy muzyczne z udziałem Urszuli Sipińskiej (kolędy na Boże Narodzenie) i zespołu Gang Marcela. Zagroda z Wolicy posłużyła też za tło przy realizacji, w 1996 roku, teledysku Bogdana Smolenia do piosenki w stylu disco polo „Ani be, ani me, ani kukuryku”. Szczególne zainteresowanie świata mediów odczuła muzealna wieś w latach 90. Prawie naturalna kompozycja architektoniczno-przestrzenna skansenu stała się scenografią, tłem realizacji zarówno filmów dokumentalnych, jak i fabularnych, teledysków, sesji fotograficznych. Wypożyczono wówczas krajobraz kulturowy oraz wnętrza obiektów do produkcji fabularnych sekwencji autorskiego programu Bogusława Wołoszańskiego „Sensacje XX wieku”, do nakręcenia noweli filmowej „Powrót”, programu muzycznego z udziałem chóru chłopięcego „Poznańskie Słowiki”. Udostępnianie ekspozycji muzealnej do potrzeb kinematografii stało się w latach 90. dość popularną praktyką. Niemal każde muzeum na wolnym powietrzu wypożyczało plener i wystawy realizatorom filmów fabularnych lub dokumentalnych. Działania te podyktowane były szeroko rozumianą promocją muzeum oraz uzyskaniem korzy-

ści finansowych. Jedne i drugie okazały się złudne. Muzeum i film jako dziedziny kultury stanowiące formy jej opisu mają podobny cel, ale realizują go w odmienny sposób. To, co dla muzeum jest autentyzmem, dla filmu jest tłem i odwrotnie. Świat muzeum jest antynomią świata filmu, dlatego trudno upatrywać we współpracy muzeum – film źródeł promocji muzeum⁶⁸. Fragmenty muzealnych wnętrz posłużyły za tło przy realizacji programów popularno-naukowych z udziałem narratora – etnografa, a poświęconych wybranym zagadnieniom z życia dawnej wsi jak np. tradycyjne pożywienie. Z dużym rozmachem poznański oddział TVP zrealizował pod koniec lat 90. we wnętrzach dworu ze Studzieńca program świąteczny „Śniadanie wielkanocne” odwołujący się do tradycji szlachecko-ziemiańskich. Niemal powszechną formą były sesje fotograficzne realizowane głównie w przestrzeni krajobrazowej skansenu na potrzeby wydawnictw albumowych o tematyce krajoznawczej, popularno-naukowej oraz do kalendarzy ściennych. Muzealną wieś wykorzystywały również, do przygotowania materiałów reklamowych, zespoły folklorystyczne: „Wiwaty”, „Wielkopolska”, „Łany” oraz teatr dziecięcy „Łejery” i to zarówno w formie programów telewizyjnych (program z udziałem grupy teatralnej „Łejery” w 1994 roku), jak i sesji fotograficznych.

Medialne zainteresowanie przestrzenią muzealną, możliwość zatrzymania w kadrze pewnego okresu w historii muzeum, dało impuls do realizacji własnego filmu – „Tryptyk lednicki”. Opowieść o Ostrowie Lednickim, Wielkopolskim Parku Etnograficznym i Lednickim Parku Krajobrazowym nagrano w 1992 roku w technice wideo. Każda część opatrzona była popularno-naukowym komentarzem.

W ostatnim dziesięcioleciu zainteresowanie ze strony fotografów, reżyserów filmowych i telewizyjnych ekspozycją WPE oraz scenerią Ostrowa Lednickiego nie osłabło, ale przybrało nieco inne formy. Nie realizowano całych produkcji filmowych, lecz sekwencje do filmów dokumentalnych, jak „Jan Paweł II – Świadeństwo” w 2008 roku, programów popularno-naukowych dla TVP Historia w 2007 roku i dla TVP Polonia „Skarby nieodkryte” w 2008 roku oraz do serii reportaży o dziedzictwie kulturowym regionu dla TVP Poznań w latach 2006-2007. Ciekawym przedsięwzięciem, do którego włączono całe muzeum, był cykl filmów edukacyjno-promocyjnych przedstawiający muzea z Wielkopolski pod wspólnym tytułem „Sztuka patrzenia. Muzea Wielkopolski”. Projekt zrealizowany w 2006 roku, niemal na

66 Warto także nadmienić, iż z inicjatywy muzeum w 1987 roku, wspólnie z Radą Solecą w Dziekanowicach odbudowano zabytkową chatę przeznaczoną pierwotnie na klub, poddasze przeznaczając na pokoje noclegowe do dziś służące studentom podczas sezonu badawczego.

67 Publikacja została nagrodzona w organizowanym od 2002 roku pod patronatem marszałka województwa wielkopolskiego, konkursie na „Wydarzenie Muzealne Roku w Wielkopolsce – Izabella – 2002”.

68 Szerzej o współpracy muzeum z mediami w kontekście konkretnych realizacji por. Fryza 2002 – referat wygłoszony na Ogólnopolskiej Konferencji Skansenowskiej w Sierpcu w 2001 roku, zorganizowanej na temat: „Współpraca z mediami jako promocja muzeum. Walory skansenu wykorzystywane w realizacji filmów”.

bieżąco emitowany na antenie TVP Poznań w nieco odmiennej niż zazwyczaj stosowanej, formule przybliżał walory turystyczne muzeów⁶⁹. Natomiast w ramach cyklu „Zaproszenia” realizowanego przez Wojciecha Nowakowskiego dla TVP Polonia, Lednica, Grzybowo i skansen stały się kanwą odcinka z 2005 roku „Wielka Polska”. Walory krajobrazowo-historyczne terenów muzealnych doceniono przy produkcji, szczególnie popularnych od kilku lat, programów i filmów o tematyce turystyczno-krajoznawczej. Z przestrzeni muzealnej WPE korzystali m.in. w 2005 roku twórcy programu emitowanego w TVN 24 „Polska na weekend”, programu „Aktywny weekend” realizowanego w 2007 roku przez POLSAT – TV Biznes, a w 2008 roku autorzy oferty turystycznej dla widzów TVP INFO Pogoda. Najczęściej jednak architektura i przyroda skansenu były miejscem sesji fotograficznych prowadzonych na potrzeby publikacji poświęconych dziedzictwu kulturowemu: w ujęciu ogólnym (Oficyna Wydawnicza MULTICO), „Ginąca Polska” (CARTA BLANCA Grupa Wydawnicza PWN) lub problemowym: „Święta w polskim domu” (Wydawnictwo Podsiadlik-Raniowski i sp.), „Architektura drewniana w Polsce” (Wydawnictwo „Arkady”) oraz kalendarzy artystycznych (np. realizowanego na rok 2003 przez Studio ELLMANN, na rok 2004 przez Grupa COLLECTIVE, a na rok 2005 przez Studio ARRM).

Obok artystów-fotografików dużo czasu spędzili w muzeum amatorzy fotografii zrzeszeni w różnych klubach i stowarzyszeniach (np. grupa „Światłoczułi”, Stowarzyszenie Twórców Kultury Plastycznej z Mielca, Gnieźnieńska Akademia Fotografii Amatorskiej), realizując własne, nigdzie nie publikowane projekty. Trudno wyliczyć wszystkie działania i produkcje podejmowane w muzeum, tym bardziej, że często były to krótkie ujęcia, kompozycje przestrzenno-architektoniczne, przeznaczone jako tło dla różnych przedsięwzięć. Znaczenie promocyjne tych działań dla muzeum nie jest równoznaczne z poziomem jego udostępnienia. W dużym stopniu upowszechniają ekspozycję WPE ślubne sesje fotograficzne organizowane od 2002 roku zarówno w muzealnych wnętrzach, jak i w plenerze. Ich popularność wzrasta z roku na rok.

Ostatnie dziesięciolecie to także czas wprowadzania nowych form upowszechniania ekspozycji skansenu. Do kalendarza imprez weszły: spotkania z twórcami i rzemieślnikami w długi majowy weekend zwane „Majówką”, gry i zabawy dla dzieci i dorosłych organizowane w „Dzień Dziecka” oraz święcenie ziół na uroczystość Matki Boskiej Zielnej 15 sierpnia. Początki „Majówki” (dziś w rozbudowanej formie trzydniowej imprezy na terenie WPE oraz na Ostrowie) sięgają roku 2003 i łączą się z edycją ogólnopolskiego Fe-

stiwalu Baśni, Legend i Podań, organizowanego przez Muzeum Wsi Lubelskiej. Był to rodzaj warsztatów teatralnych, gdzie uczestnicy (dzieci i młodzież), przygotowując tekst sztuki czy opowiadanie łączyli je z inscenizacją. Pod okiem zawodowego aktora następowało połączenie słowa i gestu. W następnych latach przeobraziło się to w czyste warsztaty teatralne, które prowadził Andrzej Malicki – aktor z teatru gnieźnieńskiego. Aktualnie jest to impreza bardziej otwarta, rodzinna. Rozgrywa się zarówno w scenerii wsi skansenowskiej, jak i w zaaranżowanej na wyspie wczesnośredniowiecznej zagrodzie.

Natomiast organizowany od 2005 roku Dzień Dziecka to forma gry terenowej zorganizowanej na obszarze skansenu. W jej trakcie łączy się aktywne zwiedzanie i poznawanie elementów kultury wsi wielkopolskiej z realizacją zadań w rodzaju odnajdywania zagadkowego obiektu czy zabytku. Uczestnicy gry aktywnie realizują zajęcia, np. samodzielne wykonywanie zabawek papierowych, malowanie zabawek drewnianych, a także zabawy na placu zabawowym (chodzenie na szczudłach, rzucanie kółkiem, zabawa skakanką, gra w szmaciankę czy w klipę). Całość kończy wspólne czytanie bajek i posiłek.

Muzeum wkracza w kolejny okres swojego życia. Otaczający świat ulega zmianie, zmienia się publiczność i jej oczekiwania. Muzea również ulegają przemianom. Obecne czasy wymuszają ożywianie ekspozycji i prezentację dorobku wielu pokoleń muzealników w sposób bardziej nowoczesny, przyciągający kolejne pokolenia turystów i pasjonatów historii. Jednak w pracy muzealnej należy ciągle pamiętać, iż choć jednym z naszych zadań jest edukacja, to nadrzędną rolą jest ochrona kruchości dziedzictwa kulturowego.

Powyższy tekst omawiający dzieje jednej instytucji naukowo-kulturalnej pokazuje jak wieloma zagadnieniami zajmują się pracownicy muzeum i ludzie z nim współpracujący. Formy działania obrazują jak duże są wymagania od osób zajmujących się muzealnictwem. Nie wystarczy kolekcjonować, zabezpieczyć i pokazać zabytki. Przygotowując publikacje o minionych epokach, trzeba poświęcić wiele wysiłku i czasu na pracę w terenie, w archiwach i bibliotekach. Kierując publikacje do fachowców, do węższego grona odbiorców, należy opatrzyć je odpowiednim aparatem naukowym, przypisami, bibliografią. Oddając pracę bardziej popularną, należy dostosować język do szerszego kręgu odbiorców, a aparat naukowy odpowiednio „ukryć”. Przygotowując wystawy, trzeba pamiętać o przestrzeni, barwie, aranżacji, ruchu, wizualizacji i szeregu innych zagadnień, z jakimi potocznie wystawa w ogóle się nie kojarzy. Współcześnie muzea organizują widowiska i wielkie dioramy przestrzenne wymagające wiedzy daleko

⁶⁹ Projekt zrealizowany został przez redakcję TVP Kultura, według scenariusza Katarzyny Jankowiak-Gumnej na zlecenie Urzędu Miasta Poznania i Samorządu Województwa Wielkopolskiego.

odbiegającej od zagadnień wyniesionych ze studiów specjalistycznych czy pozyskiwanych w trakcie samodzielnej pracy muzealnej, naukowej oraz doświadczenia zdobywanego podczas kolejnych etapów pracy.

Zapewne powyższe omówienie dziejów i działalności muzeum w ciągu całego okresu jego funkcjonowania nie jest pełne i wyczerpujące. Będziemy niezwykle radzi, jeśli w przyszłości ukażą się materiały uzupełniające i żywiej, pełniej ukażą działania pracowników muzeum oraz przeobrażenia i formy działania samej instytucji.

Niemniej wyraźnie widać, iż niezależnie od czasów, ustroju i sposobów finansowania dbanie o dziedzictwo kulturowe nie jest zadaniem łatwym. Czterdzieści lat funkcjonowania muzeum ukazuje także wpływ zmian politycznych i ustrojowych na funkcjonowanie instytucji kultury. Na jej pozytywny wizerunek składa się praca kilku już pokoleń archeologów, etnografów i muzealników. Śledzenie dziejów muzeum wskazuje, jak wiele zależy od stabilności kadry i jej zaangażowania w rozmaite formy działalności.

Bibliografia

- ANDERSZOWA K., ŁOMNICKI J., NOWAK A., SZENICOWA W.,
1963 *Sprawozdanie z prac badawczych na Ostrowie Lednickim w 1961 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 15, s. 218-230.
- BEER P.,
1908 *Die Piastensinsel im Lettberger See*, [w:] *Aus dem Posner Lande* 3, s. 3.
- BOLZ B.,
1984 *Inskrypcja na brązowym krążku z Ostrowa Lednickiego. Materiały dyskusyjne*, [w:] *Mente et Litteris o kulturze i i społeczeństwie wieków średnich*, Poznań, s. 95-101.
- BUKOWSKI Z.,
1978 *Stan i perspektywy archeologicznych badań podwodnych w jeziorach i rzekach Polski*, „Archeologia Polski”, t. 23, s. 53-139.
- CELICHOWSKA Z., KACZMAREK Ł.,
2006 *Ożywienie wyspy pierwszych Piastów*, „Gazeta Rycerska”, nr 1 (11), s. 31-33.
- CZAJKOWSKI J.,
1989 *Rozwój myśli skansenowskiej w Polsce 1945-1985*, „Acta Scansenologica”, t. 5, s. 134-156.
- DALBOR W.,
1959 *Dwór książęcy z X wieku na Ostrowie Lednickim*, „Slavia Antiqua”, t. 6, s. 172-288.
- DEUGOSZ J.,
1964 *Ioannis Dlugossii, Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. I-II, ed. I. Dąbrowski, Varsavie, s. 93.
- DZIĘCIOŁOWSKI E., GÓRECKI J.,
1989 *Interdyscyplinarne badania Ostrowa Lednickiego i jego osadniczego zaplecza*, „Studia Lednickie”, t. I, s. 185-199.
- EHRENBERG H.,
1889 *Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen*, 4, s. 444-453.
- FOGEL J.,
1991 *Pompeja Polska. Z dziejów archeologii wielkopolskiej XIX wieku: działalność Albina hr. Węsierskiego i Zbigniewa hr. Węsierskiego-Kwileckiego*, Poznań.
- FRYZA M.,
1992 *Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*, „Muzealnictwo”, nr 34, s. 28-34.
2000 *O pewnym sposobie przedstawiania rzeczywistości*, „Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu”, nr 2, s. 100-102.
2002 *Świat muzeum – świat filmu. Różne sposoby przedstawiania rzeczywistości*, „Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu”, nr 4, s. 17-20.
- GŁADYKOWSKA J.J., WRZESIŃSKA A., SOKÓŁ A.,
1998 *A Gigant from Ostrów Lednicki (XII-XIII c), Dist. Lednogóra, Poland*, „The Mankind Quarterly”, vol. 39, nr 2, s. 147-172.
- GÓLSKI A.,
1976 *Wielkopolski Park Etnograficzny nad Jeziorem Lednickim. Problematyka wybranych zagadnień*, „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku”, nr 22, s. 26-41.
1978 *Charakterystyka ekspozycji i układów przestrzennych muzeów skansenowskich ze szczególnym uwzględnieniem skansenów wielkopolskich*, [w:] *Międzynarodowa konferencja skansenowska*, Sanok 27-30 maja, Sanok, 191-198.
1979 *Wielkopolski Park Etnograficzny na Lednicy*, [w:] *Muzea skansenowskie w Polsce*, Poznań, s. 172-177.
- GÓRECKI J.,
1980 *Z badań ratowniczych na cmentarzysku ludności kultury wejherowsko-krotoszyńskiej w Imielniku, woj. Poznań*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 29, s. 46-48.
1984 *Groby ludności kultury pomorskiej w Dziekanowicach, woj. poznańskie*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 33 (1982-1984), s. 43-45.
1985 *Wczesnośredniowieczna łódź z Ostrowa Lednickiego koło Gniczna*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 34, s. 86-93.
[brw] *Gród na Ostrowie Lednickim na tle wybranych ośrodków grodowych pierwszej monarchii piastowskiej*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. VII, [bmw].
- GÓRECKI J., ŁASTOWIECKI M., WRZESIŃSKI J.,
1996 *Gródek na Lednicze*, „Studia Lednickie”, t. IV, s. 197-246.
- GÓRECKI J., WRZESIŃSKI J.,
1990 *Badania podwodne Ostrowa Lednickiego*, Lednica.
- GRYGOROWICZ A.,
1998 *Podstawy rekonstrukcji wczesnodziejowego zespołu na Ostrowie Lednickim*, [w:] *Podstawy rekonstrukcji wczesnodziejowego zespołu rezydencjonalno-obronnego i sakralnego na Ostrowie Lednickim*, A. Grygorowicz, K. Tobolski (red.), Bydgoszcz, s. 103-171.
- HARRIS E.,
1989 *A May Visit to Poland*, „Quarterly”, vol. 2. No. 3, September, The Bermuda Maritime Museum, s. 9-11.
- HEINDEL I.,
1986 *Ave-Maria-Schnallen und Hantravebratzen mit Inschriften*, „Zeitschrift für Archäologie”, t. 20, s. 65-79.
- HINTEN W. VON.,
1985 *Zur Konzeption des „Ekomusée” in Frankreich*, „Acta Scansenologica”, t. 3, s. 43-64.

- JASIEŃNICA P.,
1985 *Myśli o dawnej Polsce*, Warszawa.
- JAŻDŻEWSKI W.,
1888 *Wyspa na Lednicy, pow. Gnieźnieński*, „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, z. 3, s. 31-34.
- JÓZEFOWICZÓWNA K.,
1969 *Sztuka w okresie wczesnoromański: 1 połowa XI w.*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. I, do roku 1793, J. Topolski (red.), Poznań.
- KACZMAREK J. E.,
1996 *Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720-1958)*, Poznań.
- KASPRZYCKI W.,
1973 *Ostrów Lednicki. Wytyczne programowe do projektowania*, Teczka I, część opisowa, (mps Archiwum MPP).
- KASZUBKIEWICZ A.,
1991a *20-lecie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*, „Studia Lednickie”, t. II, s. 385-389.
1991b *Lednicki Park Krajobrazowy*, „Studia Lednickie”, t. II, s. 373-380.
1991c *Otwarcie nowej wystawy stałej „Skarby Ostrowa Lednickiego”*, „Studia Lednickie”, t. II, s. 391-392.
1994 *Uroczystość 1000-lecia śmierci pierwszego władcy Polski Mieszka I na Ostrowie Lednickim*, „Studia Lednickie”, t. III, s. 377-383.
1996 *Nowa siedziba Muzeum w dawnym dworze w Dziekanowicach*, „Studia Lednickie”, t. IV, s. 461-463.
1998 *Rezerwat archeologiczny – Gród w Grzybowie*, „Studia Lednickie”, t. V, s. 407-402.
2000 *Konkurs studentów ASP w Poznaniu na nową osłonę dla palatium lednickiego*, „Studia Lednickie”, t. VI, s. 461-462.
- KOHNTE J.,
1898 *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen*, t. I, Berlin.
- KOLA A., WILKE G.,
1977 *Stan badań źródłowej archeologii podwodnej w Polsce*, „Pomerania Antiqua”, t. 7, s. 147-184.
- KOSTRZEWSKI B.,
1968 (rec.) Jerzy Łomnicki, *Ostrów Lednicki – Pomnik Historii Kultury Narodu Polskiego*, „Z Otchłani Wieków”, R. 34, s. 305-307.
- KRASZEWSKI J. I.,
1876 *Stara baśń, powieść historyczna z IX wieku*, Drezno.
- KRĘŻAŁEK M.,
2000 *Muzeum a nowa rzeczywistość*, „Studia Lednickie”, t. VI, s. 479.
- KURNATOWSKA Z.,
1989a *Kierunki badań nad Ostrowem Lednickim i jego regionem osadniczym*, „Studia Lednickie”, t. I, s. 7-16.
1989b *Początki państwa polskiego i czeskiego w świetle nowszych badań archeologicznych. Polsko-czeskie seminarium w siedzibie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (28-29 września 1987)*, „Studia Lednickie”, t. I, s. 277-279.
- KURNATOWSKA Z., KURNATOWSKI S.,
1991 *Zasiedlenie regionu Lednicy w pradziejach i średniowieczu w świetle dotychczasowych badań*, [w:] *Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego* K. Tobolski (red.), Poznań, s. 35-42.
- LABUDA G.,
1988 *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. 2, Poznań.
- LEŚNY J.,
1974 *W sprawie kultu pogańskiego na Ostrowie Lednickim we wczesnym średniowieczu*, „Studia i Materiały Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 12 (23), s. 5-37.
- LICZBIK Z.,
1962 *Założenia projektowe na budowę urządzeń turystyczno-muzealno-archeologicznych na Ostrowie Lednickim* (mps Archiwum MPP).
- LIPSKI J.,
1876 *Sprawozdanie z podróży do Mikorzyna, wygotowane dla Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Akademii Krakowskiej*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, s. 95, R. 9.
- ŁASTOWIECKI M.,
1989 *Stratygrafia i chronologia Ostrowa Lednickiego*, „Studia Lednickie”, t. I, s. 17-70.
- ŁOMNICKI J.,
1968 *Ostrów Lednicki. Pomnik Historii Kultury Narodu Polskiego*, Poznań.
- ŁOPACKA-SZYMAŃSKA K.,
1984 *Z historii badań Ostrowa Lednickiego, Gniezno*. „Studia i Materiały Historyczne”, t. I, Warszawa-Poznań, s. 7-25.
1989 *Materiały o bibliografii Ostrowa Lednickiego*, „Studia Lednickie”, t. I, s. 239-269.
- MARCINIAK M. J.,
1985 *Ogólnopolska Konferencja Skansenowska, Czarniejewo-Gniezno-Lednica, 31 VIII-2 IX 1982*, „Acta Scansenologica”, t. 3, s. 335-350.
- MAŚLANKA J.,
1984 *Literatura a dzieje bajeczne*, Warszawa.
- MAZANETZ G.,
1944 *Piasten Insel im Ledberger See Ringwall und frühgeschichtliche Burg*, Vorbericht, 8.
- MIKOŁAJCZYK G.,
1959 *Badania archeologiczne na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno w 1959 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 6, s. 94-97.

- 1961a *Człowiek z czasów pierwszych Piastów*, „Mówią Wieki”, R. 4, nr 5 (41), s. 40.
- 1961b *Łódź wczesnośredniowieczna z Jeziora Lednickiego, pow. Gniezno*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 9, s. 314-316.
- 1963 *Sprawozdanie z prac archeologicznych przeprowadzonych na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno w 1960 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 15, s. 213-217.
- NADOLSKI A.,
1966 *Wczesnośredniowieczne militaria z Jeziora Lednickiego*, „Studia Muzealne”, t. 5, s. 7-18.
- NADOLSKI M.,
1989 *Tadeusz Sobkowiak, „Świątynia Zielonego Kamienia”, plenerowa wystawa malarstwa i rzeźby, Ostrów Lednicki, wrzesień-listopad 1989*, (katalog wystawy).
- NIESIOŁOWSKA-HOFFMAN A.,
1957 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na Ostrowie Lednickim, pow. Gnieźnieński, w 1955 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, s. 224-237.
- NOWAK A.,
1965 *Sprawozdanie z prac archeologicznych przeprowadzonych na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno, w 1962 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 17, s. 181-189.
- 1966 *Badania archeologiczne na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno w 1963 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 18, s. 179-189.
- NOWIECKI W.,
1972 *Odkrycia podwodnej archeologii w śródlądowych wodach Polski*, [w:] *Forum działalności podwodnej. Referaty Sesji Popularnonaukowej Gliwice 1972*, Gliwice, s. 336-341.
- ORŁOWICZ M.,
1921 *Ilustrowany przewodnik po Poznaniu (W granicach z przed traktatu wersalskiego)*, Lwów-Warszawa, s. 95-96.
- OSSOWSKI W.,
1999 *Studia nad łodziami jednopiennymi z obszaru Polski*, Prace Centralnego Muzeum Morskiego w Gdańsku, t. 9, Gdańsk.
- PANOWICZ T., WRZEŚCIŃSKI J.,
1994 *Lednicka wieża-pomnik. Z historii badań Ostrowa Lednickiego. Lednicka wieża-pomnik*, „Studia Lednickie”, t. III, s. 347-349.
- PEŁCZYK A.,
2002 *Wielkopolski Park Etnograficzny. Między tradycją a teorią i praktyką skansenologiczną*, Poznań.
- PEŁCZYK E.,
1995 *Działania oświatowe MPP na Lednicy, „Oferta tematów lekcji 1995/1996”* (archiwum MPP).
- KS. POLKOWSKI I.,
1876 *Opisy starożytnych ruin na wyspie Jeziora Lednickiego*, Gniezno.
- PROTOKÓŁ,
1983 *Protokół przekazania przez Dyrektora Wydziału Kultury UW w Poznaniu wiatraków: wiatraka z Sołecznej, Pt 12/83, wiatraka z Sędziwojewa, Pt 13/83, wiatraka ze Swadzimia, Pt 14/83* (mps Archiwum MPP).
- PRZEŹDZIECKI A.,
1869 *Wykopalisko na Jeziorze Lednicy, pod Gnieznem*, „Biblioteka Warszawska”, t. 3, s. 253-265.
- 1874 *Jezioro Lednica*, „Warta”, R. 1, nr 6 z dnia 9 sierpnia, s. 49-51.
- 1875 *Czem był Ostrów Lednicki? (Nowe przypuszczenia)*, „Warta”, R. 1, nr 43 z dnia 25 kwietnia, s. 381-383.
- RACZYŃSKI E.,
1843 *Wspomnienia Wielkopolski*, t. 2, Poznań.
- SCHWARTZ W.,
1877 *Der Mäuseturm in Goplo-See und die Ruinen von Lednogóra*, [w:] „Globus”, r. 31, s. 202-203.
- SIEWCZYŃSKI B.,
2004 *Zabytki architektoniczne Ostrowa Lednickiego w rekonstrukcji komputerowej*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. X, Lednica-Poznań.
- SOKOŁOWSKI M.,
1876 *Ruiny na Ostrowie Lednickim Jeziora Lednicy. Studium nad budownictwem w przedchrześcijańskich i pierwszych chrześcijańskich wiekach w Polsce. Na podstawie badań wspólnie na miejscu odbytych z Prof. Władysławem Łuszczkiewiczem*, Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydziały: Filologiczny i Historyczno-Filozoficzny, t. 3, Kraków.
- SPRAWOZDANIE,
1988 *Sprawozdanie z pracy Działu Naukowo-Oświatowego MPP na Lednicy za rok 1988* (mps Archiwum MPP).
- 1989-2003 *Sprawozdania z posiedzenia Rady Naukowej MPP* (mps Archiwum MPP).
- SZWARC-BRONIKOWSKI S.,
1997 *Testament wieków*, Warszawa.
- SWOBODA W.,
1997 *Ostrów Lednicki. U progu chrześcijaństwa w Polsce*, t. 1-2, K. Żurowska (red.), Kraków 1993, (Kilka impresji historyka o tej interpretacji odkryć lednickich), „Slavia Antiqua”, t. 38, s. 205-210.
- SZYMCZAK B., WĄSOWSKA E., ZIĘTEK A.,
1977 *Przypadek gigantyzmu we wczesnośredniowiecznym materiale szkieletowym z Ostrowa Lednickiego*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 43, z. 2, s. 334.
- UCHWAŁA,
1968 *Uchwała Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gnieźnie o powołaniu „Pomnika Historii Narodu Polskiego Rezerwatu Archeologicznego na Ostrowie Lednickim”*, 19.12.1968 (mps Archiwum MPP).

- 1970 Uchwała Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu o przejęciu przez PWRN w Poznaniu Muzeum Początków Państwa Polskiego na Ostrowie Lednickim, 30.01.1970 (mps Archiwum MPP).
- 1988 Uchwała Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu o powołaniu Lednickiego Parku Krajobrazowego, 28.12.1988 (mps Archiwum MPP).
- URBAŃCZYK P.,
1995 *Czy istnieją archeologiczne ślady masowych chrztów ludności wczesnopolskiej?*, „Kwartalnik Historyczny”, R. CII, z. 1, s. 3-18.
- WAWRZYŃIAK F.,
1936 *Ostrów Lednicki*. Odczyt wygłoszony w dniu 5 lipca r. 1936 na poświęcenie schroniska Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego na Ostrowie Lednickim, Dziekanowice.
- WOJCIECHOWSKA A.,
1962 *Metoda i przebieg konserwacji łodzi z Jeziora Lednickiego*, „Z Otchłani Wieków”, R. 28, s. 46-49.
- WRZESIŃSKA A.,
1994 *Materiał szkieletowy w zbiorach Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*, „Studia Lednickie”, t. III, s. 359-366.
- WRZESIŃSKI J.,
1987a *Na Ostrowie Lednickim. In situ w mini*, „Z Otchłani Wieków”, R. 53, z. 1, s. 51-52.
1987b *Wokół pewnego jubileuszu*, „Ochrona Zabytków”, nr 40, z. 4 (159), s. 321-324.
1989 *Cmentarzysko szkieletowe w Dziekanowicach*, gm. Łubowo, st. 2, „Studia Lednickie”, t. I, s. 103-146.
1994 *Polonia Maior. Wyobrażenia przeszłości. Dziekanowice '94* (katalog wystawy) [bmw].
1995 *Warsztaty archeologiczne Dziekanowice 22*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, s. 253-256.
1996 *Lednicka arkada*, „Studia Lednickie”, t. 4, s. 429-432.
1998 *Warsztaty edukacyjne – „Aktywna historia”*, „Studia Lednickie”, t. V, s. 419-421.
- WRZESIŃSKI J., KARA M.,
2002 *Na tropie początków sakralnej architektury Ostrowa Lednickiego*, „Z Otchłani Wieków”, R. 57, nr 1-2, s. 6-19.
2004 *Kościół nr II na Ostrowie Lednickim – kamienny czy drewniany?*, [w:] *Początki architektury monumentalnej w Polsce, Materiały z Sesji Naukowej Gniezno, 20-21 listopada 2003 roku*, Gniezno.
- WRZOSEK A.,
1933a *Cmentarzysko na Ostrowie Lednickim i znaczenie jego dla antropologii w świetle wykopalisk w r. 1932*, Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności, t. 38, nr 3, s. 15-36.
1933b *Wiadomości o pracach wykopaliskowych na Ostrowie Lednickim w 1933 r.*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 7, s. 61-62.
1934 *Prace wykopaliskowe na Ostrowie Lednickim w r. 1934*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 8, s. 170-173.
1935 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na Ostrowie Lednickim w r. 1935*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 9, s. 74-79.
1961 *Zabytki wczesnośredniowieczne z Ostrowa Lednickiego, pow. Gniezno*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 12, s. 242-253.
- ZARZĄDZENIE,
1994a Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o uznaniu wyspy Ostrów Lednicki za Pomnik Historii, 08.09.1994 (mps Archiwum MPP).
1994b Zarządzenie Wojewody Poznańskiego nr 61/94 w sprawie powołania Rady Naukowo-Społecznej Lednickiego Parku Krajobrazowego, 26.09.1994 (mps Archiwum MPP).
- ZYSNARSKI R.,
1978 *Stan zagospodarowania Szlaku Piastowskiego na tle generalnej koncepcji*, „Kronika Wielkopolski”, nr 3 (16), s. 5-10.
- ŻUROWSKA K.,
1983 *Studia nad architekturą wczesnopiastowską*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace z Historii Sztuki, t. 17.
- ŻUROWSKA K. (RED.),
1993 *Ostrów Lednicki. U progu chrześcijaństwa w Polsce*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. II, Kraków.
- ŻUROWSKA K., RODZIŃSKA-CHORAŻY T.,
1997 Odpowiedź autorów, „Slavia Antiqua”, t. 38, s. 210-212.
- ŻUROWSKI K.,
1952a *Ostrów Lednicki w świetle ostatnich badań archeologicznych*, „Archeologické Rozhledy”, t. 4, s. 424-436.
1952b *Z ostatnich odkryć na Ostrowie Lednickim*, „Z Otchłani Wieków”, R. 21, s. 106-109.
1953 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Ostrowie Lednickim w latach 1949-1951*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. 2, s. 113-125.
1975 *Uwagi na temat interpretacji źródeł archeologicznych z Ostrowa Lednickiego, pow. Gniezno*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia, t. 5, s. 227-239.

From a Historic Ruin to the Open-Air Museum

Summary

This article presents the history of the Museum of the First Piasts at Lednica on the occasion of the fortieth anniversary of its founding in 1969. The authors made avail of archival materials, publications, the oral reports of colleagues, as well as of their own notes and memory.

The organizational origins of the Museum were connected with the need to protect the early medieval ruins of the buildings located on Ostrów Lednicki (Lednica Holm), as well as with the need to manage tourism to Lake Lednica and its surroundings. Today the Museum embraces not only the reserve on the island and the area along the south-eastern lakeshore: it also supervises the strongholds in Giecz, Grzybowo, and Radzim, as well as the open-air museum of the Greater Polish village – that is, the stunning Wielkopolska Ethnographic Park. Last but not least there is also the ethnographic site boasting the Dutch windmill in Rogierówko near Kiekrz.

The scientific and tourist interest in Lednica Holm, above all in the stone ruins situated there, was generated by the events of the 1840s and 1850s, when Count Edward Raczyński drew attention to the island and its ancient structures. The interest aroused at that time led to research being conducted and a wealth of publications. In time, activities such as these brought about the establishment of the Museum.

Towards the end of the 1950s efforts were being made to develop Lednica Holm and the eastern shore of the lake. In 1962 a plan to develop the area was worked out in order to create a museum and provide a basis for tourism. Then on January 1, 1969 the “Monument of the History of the Polish Nation – the Archaeological Reserve on Ostrów Lednicki (Lednica Holm)” was set up. Jerzy Łomnicki was entrusted with the management of this institution.

The idea of creating the Museum and its functioning was centered on excavation research, as well as on the idea then developing in France of creating locally administered museums, known as “ecomuseums”. The work of inspectors of ancient monuments and historic buildings in Poland to protect sites with historic architecture was equally important and resulted in the creation of the open-air museum.

This project focused on forming around Lednica Holm a natural and cultural museum complex. Its tasks were to consist in: ensuring appropriate conditions for exposition of the Monument of the Polish State’s Beginnings; pre-

serving the historical landscape of the region in the vicinity of the monument (referred to as “the Country of the Polans”), and creating a recreational and tourist infrastructure. In line with these objectives the area of Lednica was divided into three zones. The northern zone was intended for boarding house leisure, the middle one (with the historic buildings on Lednica Holm) – for the nature reserve (“the zone of silence”), and the southern zone – for taking rest on Sundays and holidays. In time the southern zone was designated as the area for the open-air museum of the Greater Polish village. On the lakeshore in the vicinities of the abutments of two early medieval bridges, work connected with revitalization and the still increasing tourist traffic was to be carried out. This program has undergone revision several times, but in its foundations it is still being carried out to this day.

The decision about the location of an open-air museum in Dziekanowice, taken in early 1974, was the culmination of efforts having been pursued since the 1940s to build a folk museum of a Greater Polish village. The building schedule was approved in 1975, the same year the Museum’s name was changed to the Museum of the First Piasts at Lednica¹. The Museum presents the folk culture of mid-nineteenth century Greater Poland in three sectors. The first sector is **expositional** (objects of traditional folk architecture tightly laid out as an oval-type village, with several separated homesteads and their plowlands). The second one is both **expositional and functional** (the manor and farm housing). The third sector is **functional** (the housing intended for service and recreation). The skansen was opened to the public on June 1, 1982.

The extensive scientific, research, conservation, visitor, educational, and popularizing program is carried out by the Museum through its several departments, branches, as well as teams² and councils or committees appointed at various periods.

In 1988 Lednicki Park Krajobrazowy (The Lednica Landscape Park) was established. This was a particularly important event, as it crowned the twenty-year effort of the Museum to create the historical and natural protection zone for the monuments of Poland’s heritage on Lednica Holm.

Archaeological excavation research has been conducted both on the objects of the Museum and throughout their vicinities. Ethnographical field work has been car-

¹ Previous name – the Museum of the Polish State’s Beginnings at Lednica.

² The Interdisciplinary Team for the Comprehensive Research of the Region of Lednica, established in 1982, has been the most important example. It has had effects on the program of activities at the Museum and has charted the directions of its research. The results of the Team’s research are systematically issued in its own publications – *Studia Lednickie* (Lednica Studies) and *Biblioteka Studiów Lednickich* (The Lednica Studies Library).

ried out within the historical boundaries of Greater Poland. The results of this research have been available to the public in several different ways. Various types of exhibitions are the basic form. They are presented both in the Museum (whether outdoor or indoor displays) and as touring exhibitions – both in many places of Poland and abroad. These exhibitions are accompanied by a range of publications, including catalogues, booklets, and guidebooks. The Museum boasts its own book series entitled *Studia Lednickie* (Lednica Studies), wherein the latest research findings are published. It also issues *Biblioteka Studiów Lednickich* (The Lednica Studies Library) – which showcases publication of monographs³.

Another form of the Museum's activity is that of cultivating and presenting old customs, rituals, as well as work of craftspeople. Since 1969 "Noc Kupały" (Ivan Kupala's Eve) has been organized – a pagan observance of the shortest night of the year. Somewhat less venerable is the second outdoor happening, known as "Topienie Marzanny" (The Drowning of Marzanna), when a straw figure representing winter is symbolically drowned in celebration of the coming spring. In the first half of the 1980s the outdoor events hosted by the Museum were a part of the series of Greater Poland's presentations organized under the banner, "The Four Seasons in the Folk Culture of Poznań Country" – with Lednica playing host to Summer. In 1988 yet another very interesting and progressive event called "The Living Skansen" was initiated at the Museum.

Another form of the Museum's activity is that of organizing scientific meetings and conferences. They are typically dedicated to archaeological, ethnographical, natural, and conservational issues.

In the 1980s the Museum undertook a new initiative. This involved offering an artistic vision of the past with the traditional exhibition forms being altered. These new doings resulted in cooperation with theatres, groups of artists, film makers, and also with television and radio. The range and form of these actions were quite diverse. On the one hand – one-time happenings, shows, or separate presentations. On the other – larger-scale, long-standing projects occurred. Indeed, some of them are still being continued.

The Museum's achievements in the 1980s filled people with sincere admiration, especially in the case of colleagues who visited from the West. The better they knew our political and economical situation, the more they went into rapture. This especially concerns their discovery that Polish salaries back then, after conversion into American currency, were close to 20 dollars. Western colleagues could not fathom how we managed to do so much with such meager funds.

The 1990s was a period in the Museum's history that was characterized by intense popularization and exhibition activity. This was connected first of all with the millennial celebrations, but also with scientific, research, and organizational undertakings. The millennial events were initiated by the commemoration of the thousandth anniversary of Mieszko I's death in 1992. The next millennial ceremonies occurred in 1997 on an anniversary of the martyrdom of St Wojciech (Adalbert). The millennial celebrations were crowned with the anniversary of the German emperor Otto III's pilgrimage to St Wojciech's grave in Gniezno. Many undertakings were connected with, some of them organized by the Museum within its grounds. The Museum also took part in other events of an inter-regional character.

Granting the stone buildings on Lednica Holm the status of Historical Monument provided a special occasion to promote the Museum and to raise its prestige, too. The directive of Poland's President Lech Wałęsa dated September 8, 1994 placed Lednica Holm among the group of 15 historical complexes most highly valued in Poland. In this way the idea of special protection for the "Monument of Poland's National History" – Lednica Holm – as promoted by the creator of the Museum and its first director, Jerzy Łomnicki, was fulfilled.

Among the many popularizing activities a new one arose in 1995 when cooperation with schools started. This resulted in preparing an offer of lectures and lessons on historical topics for the pupils of all types of primary and secondary schools.

These already centrally relevant activities of the Museum were augmented in 1999 by yet another – "Farewell to Summer". This event is held in the Wielkopolska Ethnographic Park and in its various forms corresponds with the "Living Skansen" organized during the first days of summer. However, in contrast with that doing, the task of "Farewell to Summer" is to present autumn field work in the village of the past.

During the last ten years the calendar of events was supplemented with the following attractions: spring picnic encounters with folk artists and craftspeople over the first days of May, games and fun for children and adults on Children's Day (June 1), and the blessing of herbs on the Feast of the Assumption on August 15.

At the turn of 2003 a homestead of two living buildings and one for livestock was constructed on Lednica Holm. The objects are an attempt at reconstructing the early medieval cottages discovered in the Lednica *suburbium*. Beginning in 2004 the homestead has been the site of workshops in experimental archaeology. Here during the summer archaeologists regularly present por-

³ As of 2009, 9 volumes of *Lednica Studies* and 11 volumes of *The Lednica Studies Library* have come out.

tions of the life of those who dwelt in the Lednica stronghold. Since that same year historical festivities have been held in the Little Skansen.

An important event in the history of the Museum happened 25 years after the institution had been established. On June 16, 1994 the Museum took possession of the once state-owned farm from the Agricultural Property Agency of the State Treasury. The farm included the administrative and farm buildings, as well as the park and land adjacent to the shoreline – altogether around 50 ha in area. The Museum was also obliged to employ the former workers of the collective farm. The acquisition of this property substantially improved the storage capacity for the Museum's collections, and also increased the exhibition space.

The Museum was gradually developing into a markedly diverse institution. On January 4, 1999 it entered the Register of Cultural Institutions of the Greater Poland Province as an institution governed by the Self-Government of the Greater Poland Province. This was the crowning achievement of the Museum's thirty-year activity.

A roof over the historic buildings on Lednica Holm was erected in 1978. But in time it proved unable to perform its protective function. Moreover, it was old-fashioned and unaesthetic. After several attempts, designers' tenders, and discussions over various proposals, on October 26, 2007 the new canopy was put into use. Thus an important stage of the efforts designed to safeguard the buildings on Lednica Holm was completed.

The Museum is now entering a new chapter in its development. The world around is changing, and so are the visitors and their expectations. Museums also change. They are forced to enliven their expositions and are expected to present the achievements of many generations of museologists in a more modern way so as to attract new generations of tourists and people who have a passion for history. Nevertheless, in the work of a museologist it has to be always remembered that education is one of several tasks, and that the protection of national heritage is of overriding importance.

In describing the history of one particular institution at work in the field of science and culture, we have meant to show how many issues must draw the focus of the Museum's employees and the people cooperating with it. The forms of activities described above prove how great the expectations are regarding museologists. Gathering, protecting, and displaying historical treasures is no longer enough. A study written on past epochs requires a lot of time-consuming effort in the field and in archives and libraries. Publications aimed at specialists, a small circle of recipients, ought to be annotated and provided with an appropriate scientific apparatus – for instance, a bibliography. A study of a more popular nature needs to be adapted to a wider readerships as regards language, while its scientific apparatus must be "hidden". In preparing exhibitions one has to remember about the space, color, arrangement, design, movement, visualization, and many other issues the exhibition is not popularly associated with at all. At present museums organize shows, performances, and huge spatial dioramas. These forms of display require knowledge far different from what is gained during specialist studies or during the individual museologist's career at its subsequent stages.

Of course, the above discussion of the history and activity of the Museum over the past 40 years is incomplete. The authors look forward to future publications that will present a more complete and vivid picture of the efforts of the Museum's employees, as well as its impressive development and forms of activity. But it remains clear that regardless of the times, the political system, and even financing, the care of national heritage is never easy. The forty years of our Museum's operations also depict the influence of political changes on a cultural institution. This imposing image stems from the work of several generations of archaeologists, ethnographers, and museologists. In examining the history of the Museum of the First Piasts at Lednica we discern how very much depends on the stability of personnel and their commitment to wide-ranging forms of activity.

Archeologiczne badania Ostrowa Lednickiego i jego zaplecza w perspektywie 40-lecia Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

Sformalizowane od strony organizacyjno-prawnej działania, w których wyniku powstało Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (por. Fryza, Wrzesiński, w tym tomie) niosły za sobą szereg wyzwań. Związane one były zarówno z historycznym charakterem miejsca chronionego przez nową placówkę, jak i z podejmowanymi próbami tworzenia skansenu ludowego budownictwa wsi wielkopolskiej.

Naukową opiekę nad placówką objął początkowo Jan Żak (do 1980 roku), później Zofia Kurnatowska (od 1981 roku do chwili obecnej).

Ustawa o muzeach (z 1962 roku, z późniejszymi zmianami) narzucała na nowy zespół szereg obowiązków w postaci skatalogowania bardzo bogatego ruchomego zespołu zabytkowego (pozostającego wcześniej w posiadaniu wojewódzkiego konserwatora zabytków) związanego z intensywnymi badaniami Ostrowa Lednickiego oraz wyspy Ledniczki (w latach 1961-1966). Równoległe z tymi pracami podjęto badania terenowe. Szczególny charakter lednickiej wyspy i jej najbliższego otoczenia powodował, że właśnie te miejsca uczyniono główną osią, wokół której koncentrowały się założenia programu badawczego wypracowanego w latach 1981-1982 (por. Kurnatowska 1989).

Początkowo, do 1979 roku, zespół pracowników związanych z wykopaliskowymi prospekcjami tworzyli w różnych okresach: Edwin Dzieciółowski, Mieczysław Nadolski, Mateusz Łastowiecki, Kaliksta Łopacka (z archeologami współpracował wówczas historyk Jan Leśny). Z wymienioną datą do zespołu badawczego doszli Marek Chłodnicki (1979-1980), Lidia Maćkowiak (1979-1980) oraz zatrudnieni do chwili obecnej Janusz Górecki i Jacek Wrzesiński (od 1980 roku). W kolejnych latach w pracach realizowanych przez dział archeologiczny uczestniczyli archeolodzy: Barbara Urbanik (Ogórkiewicz), Paweł Patan, Alicja Rączka, Kinga Zamelska, Kosma Kosmowski oraz antropolog Anna Wrzesińska.

Od 1998 roku zespół ten powiększono o zatrudnionych do dzisiaj: Danutę Banaszak oraz Arkadiusza Ta-

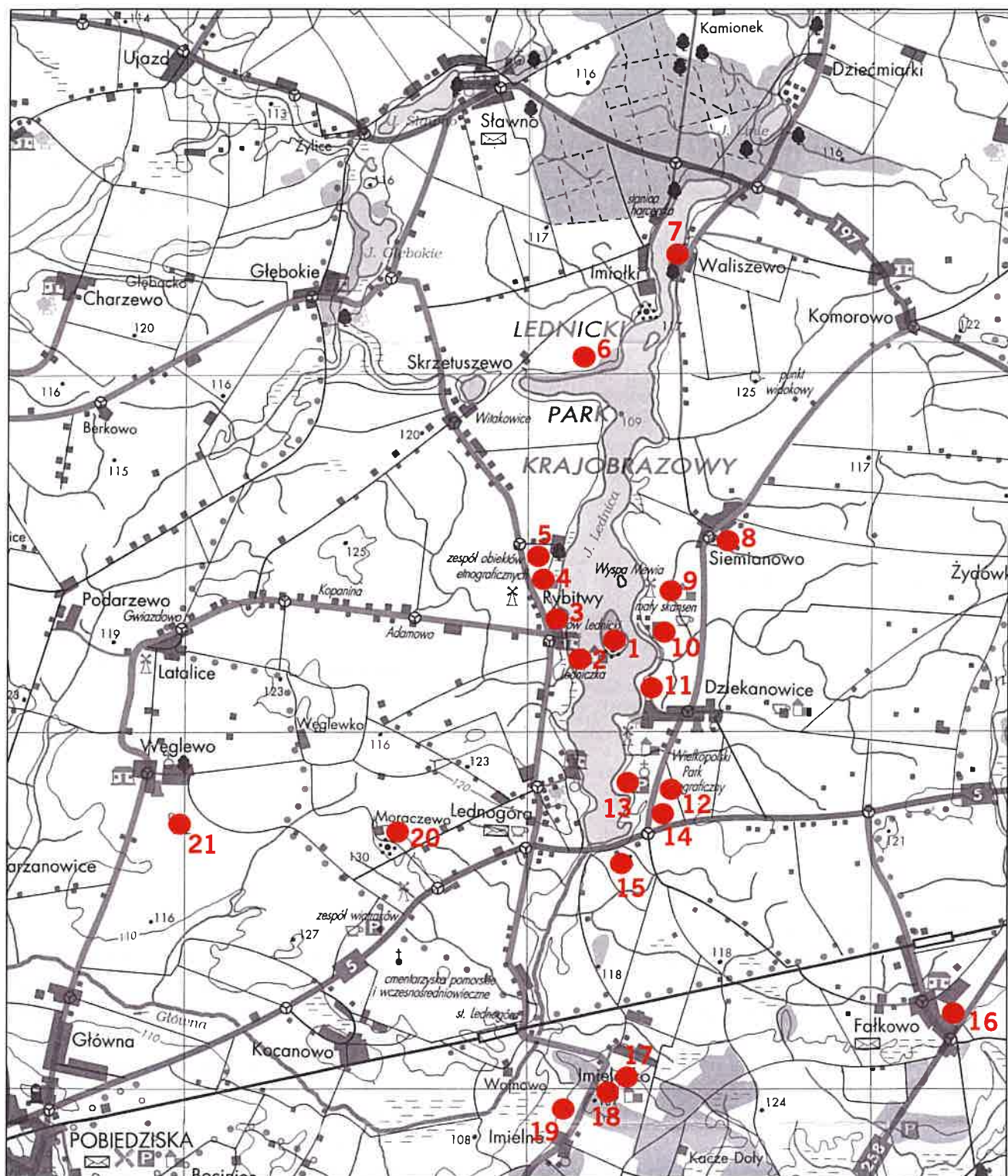
bakę, wreszcie od 2007 roku, w ramach części etatu, doszli do niego młodszy koledzy: Paweł Sankiewicz oraz związany z badaniami grodu w Radzimiru Andrzej Kowalczyk. Wymienieni (poza J. Wrzesińskim – uczniem Jana Kaźmierczyka) byli adeptami archeologicznej szkoły poznańskiej i jej sukcesorów – wyszli z grona uczniów Witolda Hensla, Wojciecha Kóćki oraz Jana Żaka i Hanny Kóćki-Krenz. Wśród grona badaczy, którzy „odcisnęli” na Lednicy najbardziej wyraziste piętno pozostaje Zofia Kurnatowska, z którą związane jest powstanie Interdyscyplinarnego Zespołu do Badań Ostrowa Lednickiego i jego Osadniczego Zaplecza (od 1982 roku).

Prace archeologiczne znacząco wspomagali rysownicy – dokumentaliści i pracownicy techniczni, by wymienić: Wojciecha Kujawę, Dorotę Manię (obecnie Jagłowską), Macieja Łomnickiego, Tadeusza Panowicza. Marlenę Wieczorek, Wiesławę Jałoszyńską i Romana Doruchowskiego oraz konserwatorzy – Janusz Lehmann, Maria Staśkiewicz i Łukasz Bromski (z zespołem współpracowników).

Archeologiczne badania realizowane przez muzeum miały na celu rozwiązanie fundamentalnych kwestii związanych z Ostrowem Lednickim, tzn. wewnętrznej topografii tego wyspowego grodu, jego chronologii oraz stratygrafii. W przekonaniu badaczy doprowadzić miały do odtworzenia dynamiki przemian osadniczych wyspy – określenia ich genezy, faz rozwoju, zróżnicowania i zaniku zasiedlenia tego miejsca. Nie wszystkie z nich udało się rozstrzygnąć; w trakcie prac pojawiło się wiele nowych danych rzutuujących na, jak się już wydawało, w miarę spójną, wypracowaną koncepcję rozwoju zasiedlenia Ostrowa.

Kolejny ważny nurt inicjatyw badawczych zmierzał do rozpoznania cmentarzysk związanych z otoczeniem Jeziora Lednica oraz osadnictwa otwartego (ryc. 1).

Zagadnienie skali tych prac oraz osiągniętych wyników przedstawię w ujęciu odniesionym do węższych problemów badawczych, których rozwiązania poszukiwano.

Ryc. 1. Lokalizacja stanowisk badanych przez MPP na Lednicy (w latach 1969-2009). 1. Rybitwy – Ostrów Lednicki: st. 1 – gród, st. 2. – podgródzie, 2. Rybitwy – Ledniczka: st. 4 (gródek stożkowy), 3. Rybitwy: st. 12 (osada produkcyjna i przyczółek mostu tzw. poznańskiego), 4. Rybitwy: st. 11 (osada), 5. Rybitwy: st. 8 (osada), 6. Imielki: st. 20 (osada), 7. Waliszewo: st. 19 (nowożytny kościół), 8. Siemianowo: st. 9 (osada), 9. Dziekanowice: st. 22 (cmentarzysko i osada), 10. Dziekanowice: st. 22 B (osada), 11. Dziekanowice: st. 21 (osada), 12. Dziekanowice: st. 14 (osada), 13. Dziekanowice: st. 2 (cmentarzysko), 14. Dziekanowice: st. 2 A (osada), 15. Lednogóra: st. 45 (cmentarzysko i osada), 16. Fałkowo: st. 18 (cmentarzysko), 17. Imielno: st. 1 (cmentarzysko), 18. Imielno: st. 13 (osada?), 19. Imielno: st. 15 (osada produkcyjna), 20. Moraczewo: st. 3 (osada), 21. Węglewo: st. 25 (brak osadnictwa) (zestawił: J. Górecki, opracowanie komputerowe: W. Kujawa)

Fig. 1. Location of the sites examined by the Museum of the First Piasts at Lednica (1969-2009). 1. Rybitwy – Ostrów Lednicki (Lednica Holm): site 1 – burg, site 2. – suburbium, 2. Rybitwy – Ledniczka: site 4 (conical mound), 3. Rybitwy: site 12 (artisan settlement and the abutment of the Poznań bridge), 4. Rybitwy: site 11 (settlement), 5. Rybitwy: site 8 (settlement), 6. Imielki: site 20 (settlement), 7. Waliszewo: site 19 (modern church), 8. Siemianowo: site 9 (settlement), 9. Dziekanowice: site 22 (burial mound and settlement), 10. Dziekanowice: site 22 B (settlement), 11. Dziekanowice: site 21 (settlement), 12. Dziekanowice: site 14 (settlement), 13. Dziekanowice: site 2 (burial mound), 14. Dziekanowice: site 2 A (settlement), 15. Lednogóra: site 45 (burial mound and settlement), 16. Fałkowo: site 18 (burial mound), 17. Imielno: site 1 (burial mound), 18. Imielno: site 13 (settlement most probably), 19. Imielno: site 15 (artisan settlement), 20. Moraczewo: site 3 (settlement), 21. Węglewo: site 25 (lack of settlement) (compiled by J. Górecki, computer layout by: W. Kujawa)

Badania architektury pałacowej i sakralnej

I.1. Palatium (budowla I)

Z momentem powołania muzeum na Lednicy szeroko-płaszczyznowe prace archeologiczne związane z architekturą pałacową i sakralną Ostrowa były już zakończone (prowadzono je głównie w latach 1960-1965: Andrzej Nowak i Jerzy Łomnicki z zespołem; doprowadziły do szeregu weryfikacji problematyki palatium oraz wprowadziły do obiegu naukowego zagadnienie nowo odkrytego jednonawowego kościoła). Ponownie podjęto te prace u schyłku lat 80. minionego stulecia. Wówczas to zespół archeologów MPP: Mateusz Łastowiecki, Jacek Wrzesiński i Janusz Górecki wraz z krakowskimi historykami sztuki w osobach: Klementyny Żurowskiej oraz Teresy Rodzińskiej-Chorąży i Adama Biedronia podjął akcję szeroko nakreślonych badań sprawdzających palatium i kaplicy. Prace te stanowiły element większego programu badawczego, jaki wypracowano w muzeum w ramach Interdyscyplinarnego Zespołu do Badań Ostrowa Lednickiego i jego Osadniczego Zaplecza (1982 rok – por. Kurnatowska, w tym tomie).

Fundamentalną kwestią wymagającą rozstrzygnięcia ze strony archeologii było zagadnienie chronologizacji pałacowo-sakralnej budowli wyspy, z kolei zespół historyków sztuki dążył do rozwiązania problemów szczegółowych kwestii faz budowy i przebudowy obiektu, jego genezy i analogii stylistyczno-formalnych oraz funkcji.

Waga zagadnienia była na tyle istotna, że prace objęły zespół 30 sondaży (22 we wnętrzu prostokątnej części budowli, 4 w kaplicy pałacowej i kolejne 4 po zewnętrznej stronie jej murów). Badania te dostarczyły zaskakujących rezultatów. W ich wyniku odsłonięto resztki dwóch zagłębień wykonanych w najstarszym poziomie posadzki kaplicy pałacowej. Ich zaleganie łączyło się z najniższym budowlanym nawarstwieniem kaplicy – wyznaczone było poziomem 112,10-112,45 m. n.p.m. (ryc. 2). Odkrycie to miało wymiar naukowej sensacji

tym bardziej, że obszar ten był już wcześniej, w przeważającej części, zbadany. Wkrótce wysunięto hipotezę o chrzcielnym przeznaczeniu tych zagłębień i uznaniu Lednicy za miejsce historycznego chrztu Mieszka oraz siedzibę biskupa Jordana (Żurowska i in. 1993). *Eo ipso* obiekt był, w myśl tej koncepcji, w pełni gotów w 966 roku.

Chociaż hipoteza K. Żurowskiej jest kontrowersyjna, to dla archeologii fundamentalnym zagadnieniem jest, wspomniana wcześniej, kwestia chronologizacji kompleksu pałacowo-sakralnego. Kluczem do rozwiązania tego zagadnienia jest rozpoznana przez archeologów stratygrafia nawarstwień rejonu budowli. Najważniejszych danych dostarczyły związane z kaplicą sondaże F-G-D oraz sondaż z pałacowej auli (W), kolejne wniosły istotne uzupełnienia. Zaobserwowano, że wkop fundamentowy muru kaplicy przecina warstwę X – z 1. połowy X wieku (sondaż A), z kolei nawarstwienie pierwszego poziomu użytkowego jej wnętrza spoczywało bezpośrednio na nawarstwach starszego gródka (również z 1. połowy X wieku: sondaż B – wnętrze kaplicy).

Baseny chrzcielne oraz wylewki fundamentowe nachodziły na stropowy poziom warstwy budowlanej. Zaleganie skrzydełek basenów na potężnym ruszcie fundamentowym (ławach międzyfilarowych) spajającym w jedną całość nośny układ wnętrza kościoła stanowiło dodatkową przesłankę wskazującą na ich łączenie z pierwszym etapem użytkowania kaplicy w 2. połowie X wieku.

Na podstawie szczegółowych badań sondażowych obejmujących niezaburzony układ warstw wnętrza oraz bezpośredniego sąsiedztwa budowli ustalono, że warstwa budowlana (III/IV, IV, IVa) datowana jest na połowę X wieku (Łastowiecki 1993a, s. 58-59, 64).

Połowa tego stulecia wyznacza więc *terminus post quem* omawianego obiektu. Waga tych ustaleń była ogromna. Rola archeologów w ich wyeksplikowaniu była wiodąca.

Ryc. 2. Ostrów Lednicki, stan. 1. Kaplica pałacowa (1988). Doczyszczanie południowego basenu chrzcielnego przez R. Doruchowskiego (fot. M. Jóźwiakowska)

Fig. 2. Ostrów Lednicki (Lednica Holm), site 1. chapel of the palatium (1988). R. Doruchowski cleaning the southern baptismal font (photograph by M. Jóźwiakowska)

I.2. Jednonawowy kościół (budowla II)

Wprowadzenie do naukowego obiegu problematyki kolejnej z budowli sakralnych Ostrowa Lednickiego wyznaczone było odkryciem jej relikwów w 1961 roku (Anderszowa i in. 1963). Intensywne ich rozpoznanie doprowadziło wówczas nie tylko do zinterpretowania funkcji tej uznanej za fundację Mieszka budowli (datowanej przez A. Nowaka na 2. połowę X wieku), ale i do pozyskania wyjątkowo bogatego zespołu zabytków ruchomych – głównie tzw. sakraliów (por. Nowak 1972; Górecki 2001a).

Muzeum na Lednicy podjęło próbę uściślenia i weryfikacji tych dokonań w latach 80. XX stulecia (1982; 1985-1987: E. Dzieciołowski, J. Górecki). W serii sondaży rozeznano fundamenty budowli, jej aneksów oraz części wnętrza ze śladami słupów. Potwierdzono wcześniejsze datowanie obiektu oraz jego dwufazowość, czytelną m.in. w mocno zróżnicowanych fundamentach kościelnych przybudówek (Górecki 1987; Górecki, Łastowiecki, Wrzeński 1993, s. 30, 32).

Z konserwacjami podjętymi w rejonie kościoła łączyły się jego kolejne prospekcje podjęte w 2000 roku we współpracy z Polską Akademią Nauk (Wrzeński, Kara 2004; Wrzeński 2006, t.d.l.). Autorzy prac podtrzymali wczesną chronologię obiektu (łącząc go z najwcześniejszą fazą chrystianizacji państwa i dopuszczając jego związek z Dąbrówką). Odkryte resztki słupów (zarejestrowane również wcześniej w innych częściach kościoła) oraz charakter nawarstwień skłonił ich do werbalizacji hipotezy o kościele wzniesionym w drewnie. Zaproponowali też jego nową rekonstrukcję (z krytymi obejmiami od południa i zachodu), a w której program włączyli resztki płyty grobowej przy jednym z narożników obiektu.

II. Badania nad drewnianą zabudową mieszkalną wyspy

Drugim ważnym nurtem badawczym środowiska archeologów muzeum były prospekcje związane z poszukiwaniem śladów zabudowy mieszkalnej wyspy. Przed powstaniem muzeum rozpoznanie tej problematyki było ograniczone wyłącznie do obszaru grodu (sąsiedztwa budowli pałacowej, wolno stojącego kościoła oraz wycinka majdanu). Szerszy zakres przydano tym zagadnieniom w dekadzie lat 70. XX wieku oraz później, kiedy badania objęły zarówno obszar grodu właściwego (na wschód od palatium i jednonawowego kościoła), jak i podgródzia (w części wschodniej oraz przekop na osi zachód-wschód).

W badaniach tych uzyskano szereg szczegółowych danych. W grodzie pozostałości zagłębionych domostw (2) występowały pod wałem (od strony południowo-wschodniej – zespół wykopów M. Łastowieckiego z lat 1996-1999; w pracach współuczestniczyli: J. Górecki,

Ryc. 3. Ostrów Lednicki, stan. 2. Prace dokumentacyjne zabudowy mieszkalnej na podgródziu (2005). D. Jagłowska (z rysownicą), obok studentka UAM (fot. D. Banaszak)

Fig. 3. Ostrów Lednicki (Lednica Holm), site 2. Documentation work of the residential buildings in the suburbium (2005). D. Jagłowska (with a drawing board) next to a student from Adam Mickiewicz University in Poznań (photograph by D. Banaszak)

A. Tabaka, D. Banaszak) oraz w długim wykopie przy kościele (wykop II/83-90 – J. Górecki, B. Urbanik), gdzie obok domostwa korytarzowego natrafiono m.in. na chatę z prażnicą (obiekt 11) czy liczne prostokątne półziemianki (objekty: 5, 7-8, 10 i 12). Horyzont czasowy domostw obejmował okres od X do XII wieku (Górecki i in. 1993, 32 i ryc. 3; Banaszak, Tabaka 2008).

Intensywne rozpoznanie *suburbium* miało miejsce w dwóch fazach – w latach 1969-1974 oraz od roku 2002 do chwili obecnej (ryc. 3). Mimo że rozpoznana powierzchnia podgródzia jest niewielka, to gęsta zabudowa mieszkalna tutaj odkryta wskazuje na jego intensywne użytkowanie zarówno w fazie rezydencjonalnej, jak i kasztelańskiej. Wśród obiektów tej zabudowy wymienić można zrębowe domostwo z ofiarami zakładzinowymi czy zespoły licznych naziemnych budynków z drewnianymi i glinianymi podłogami, zlokalizowanych w jego wschodniej części. (Leśny 1974; Łastowiecki 1977, mps; Górecki i in. 1994, s. 28-31; Górecki 2001a, s. 62-67). Równie interesujące były domostwa od strony zachodniej podgródzia, w tym największy zrębowy obiekt (o wymiarach 6×7 m.), ze ścianami zachowanymi do wysokości 60 cm i wylepianymi gliną, czy domostwo z korytarzem (obiekt 35; Banaszak, Tabaka 2008).

III. Badania umocnień obronnych i infrastruktury komunikacyjnej Ostrowa

III.1. Fortyfikacje wałowe

Niezależnie od badań architektury pałacowej i sakralnej oraz prospekcji związanych z mieszkalną zabudową drewnianą dużą wagę przykładano do rozpoznania obronnych umocnień Lednicy (ryc. 4-6). Prace terenowe trwały od 1978 roku (M. Łastowiecki), duży rozmach nadano im w latach 1983-1997 (J. Wrzesiński), poszerzając ich zakres w okresie od 1996 do 2004 roku (M. Łastowiecki, J. Górecki, a także A. Tabaka i D. Banaszak). Prowadzono je w wielu punktach: na koronie umocnień oraz ich skłonach – w obrębie trzech głównych grup wykopów (Górecki i in. 2003, ryc. 1; omówienie – por. Kumatowska 2004). Doprowadziły one do weryfikacji wielu wcześniejszych ustaleń dotyczących nie tylko genezy fortyfikacji, ale również ich przemian w czasie – aż do momentu zaniku funkcji obronnych.

Wynikiem tych szeroko zakrojonych poszukiwań było całkowicie nowe spojrzenie na wymienione zagadnienia. Badacze z Lednicy wypracowali je we współpracy z Polską Akademią Nauk (M. Kara). Pomocne były wyniki datowania drewna pochodzącego z wału (autorstwa M. Krapca).

Aktualnie można wydzielić 4 fazy rozwoju umocnień wyspy. Najstarszą (z przełomu IX i X wieku: dendrodaty 885 i 921) wyznacza niewielki gródek o średnicy ok. 50 m i wałach dwumetrowej szerokości. Podkowiały wał zamykał go od północy, zachodu i wschodu, od strony południowej zaś funkcje obronne spełniał wysoki klif. Z grodem tym współwystępowała ciekawa kamienna konstrukcja umacniająca jedno z naturalnych wyniesień wyspy.

Rozbudowa tego gródka miała miejsce po 921 roku i obejmowała 2. ćwierć X wieku (faza II). Wały gródka poszerzono do 8-10 m (i podwyższono) oraz włączono w obręb nowej fortyfikacji, której wały biegają na linii

Ryc. 4. Ostrów Lednicki, stan. 1 – wykop I/1979 (z umocnieniami starszego grodu). Od lewej stoją: M. Chłodnicki, J. Górecki i M. Łastowiecki (fot. T. Panowicz)
Fig. 4. Ostrów Lednicki (Lednica Holm), site 1 – excavation pit I/1979 (with the earthwork of an older stronghold). Standing from the left: M. Chłodnicki, J. Górecki i M. Łastowiecki (photograph by T. Panowicz)

Ryc. 5. Ostrów Lednicki, stan. 1 – wykop na wale południowym (1991). Prace eksploracyjne przy dobrze widocznych negatywach konstrukcji drewnianych (fot. A. Kaszubkiewicz)
Fig. 5. Ostrów Lednicki (Lednica Holm), site 1 – excavation pit on the southern rampart (1991). Exploration work with clearly visible impressions of the timbered constructions (photograph by A. Kaszubkiewicz)

Ryc. 6. Ostrów Lednicki, stan. 1 – majdan grodowy (1998). Prace dokumentacyjne profili wykopu. Od lewej: D. Jagłowska, W. Kujawa, M. Wieczorek (fot. J. Wrzesiński)
Fig. 6. Ostrów Lednicki (Lednica Holm), site 1 – open interior of the stronghold (1998). Documentation work of the profiles of the excavation pit. From the left: D. Jagłowska, W. Kujawa, M. Wieczorek (photograph by J. Wrzesiński)

widocznych dzisiaj umocnień. Wejście do grodu prowadziło od strony południowej.

Faza III umocnień objęła niwelację wałów wewnętrznego gródka i znaczne przesunięcie linii umocnień na południe. W tym nowym wale funkcjonowała (najpewniej od strony zachodniej) brama. Dalej na zachód nowy wał wzniesiono na relikach starszych umocnień; przebudowa tego odcinka fortyfikacji datowana jest z pomocą bogatej serii dat dendro na lata 70. X wieku. Na przedpolu tej części wału zbudowano wówczas drugą (brzegową) konstrukcję obronną (por. niżej). W okresie tym realizowano, z wielkim rozmachem, szeroki program zabudowy wnętrza grodowego – powstały wtedy dwie kamienne budowle – palatium z kaplicą – baptysterium oraz jednonawowy kościół, którym towarzyszyła drewniana zabudowa mieszkalna i gospodarcza obecna także na podgrodziu. Pobudowano też wtedy 2 mosty łączące wyspę z lądem. Gród ten spalono około połowy XI wieku, co przypuszczalnie łączyć można z wydarzeniami w latach 30. tego stulecia (najazd księcia Brzetysława), które wyznaczają schyłek rozwoju tej fazy grodu.

Najmłodsza faza (IV) obejmuje przebudowę wałów w 2. połowie XI wieku – niwelację spalonych umocnień, które na pewnych odcinkach przykryto gliną i podwyższono. Starszą bramę (w wale południowym) zabudowano, zastępując ją nowym przejściem bramnym w obrębie wału od strony północnej. Lico zewnętrzne tego odcinka fortyfikacji dodatkowo wzmocniono tzw. płaszczem kamiennym. Od połowy XII wieku wał nie był już naprawiany i stopniowo ztracił swoje obronne funkcje; na jego koronie powstały domostwa.

III.2. Umocnienia brzegowe

Ostatnie lata badań wyspy (2003-2006: J. Górecki przy współudziale A. Tabaki i D. Banaszak) wniosły kolejne nowe ustalenia do problemu fortyfikacji Lednicy. W trakcie rozpoznania brzegowej partii Ostrowa (od strony zachodniej) – w miejscu sąsiadującym z terenem powojennych eksploracji K. Żurowskiego, odkryto system umocnień wodno-lądowych, zinwentaryzowanych na odcinku o długości 100 m (ryc. 7-8). Wzniesione z drewna i materiału skalnego konstrukcje tworzyły regularny (modułowy) system (siatkę) kratownic dREW-

Ryc. 7. Ostrów Lednicki, stan. 2. Wykop na zachodnim brzegu wyspy (2005). Prace badawcze. A. Tabaka, odwrócona – studentka UMK z Torunia (fot. D. Banaszak)
Fig. 7. Ostrów Lednicki (Lednica Holm), site 2. Excavation pit on the western shore of the island (2005). Research work. A. Tabaka and a student from Nicolaus Copernicus University in Toruń – with her back to the photographer (photograph by D. Banaszak)

Ryc. 8. Ostrów Lednicki, stan. 2. Doczyszczanie umocnień na zachodnim brzegu wyspy 2005 (fot. A. Tabaka)
Fig. 8. Ostrów Lednicki (Lednica Holm), site 2. Cleaning the strengthening constructions on the western shore of the island 2005 (photograph by A. Tabaka)

nianych (poziomych) oraz licznych pali i głazów na ich przedpółu. Powstały one w krótkim okresie – w czasie szczytowego rozwoju Lednicy – w latach 975-985 (seria dat dendro). W świetle tego odkrycia uzyskano dane wskazujące na funkcjonowanie na Ostrowie dwudzielnego systemu zabudowy obronnej – fortyfikacji grodu głównego (wałowych) oraz odrębnych umocnień brzegowych (Górecki 2006).

III.3. Infrastruktura komunikacyjna

III.3.a. Przyczółki mostowe.

W badaniach nad wewnętrzną topografią zespołu grodowego na wyspie nie mogło zabraknąć prac zmierzających do odkrycia przyczółków mostowych (ryc. 9). Poszukiwania, które prowadził w rejonie domniemanej lokalizacji przyczółka we wschodniej partii podgrodzia M. Łastowiecki, nie przyniosły rezultatu (wykop I/69 oraz wykopy z lat 1970-1973). Dopiero rozpoznanie wyspy w miejscu wytypowanym przez archeologów podwodnych z uniwersytetu w Toruniu doprowadziło do jego odnalezienia. W trakcie tych pięcioletnich eksploracji (1987-1991) ustalono chronologię przyczółka, wzniesionego w okresie 963-964 (bogata seria dat dendro), a użytkowanego do XII wieku (warstwa II). Poznano technikę jego budo-

wy (gniazdowy układ pali i modułowy system stężyń z belkami jarzmowymi) oraz pozyskano wyjątkowo bogaty zbiór zabytków (589 egz.), m.in. topory (3 egz.), ostrogę, tarcze koła garncarskiego, drewniane radło, rylce radeł (3 egz.) czy miskę żelazną (Łastowiecki 2000).

Przyczółek drugiego mostu, tzw. poznańskiego, rozpoznano na ładzie stałym. Wyniki eksploracji tego związanego z osadą w Rybitwach 12 przyczółka omawiam dalej.

III.3.b. Drogi.

Równie interesujące dane wniosły poszukiwania terenowe do wyświetlenia problemu przebiegających na wyspie dróg. Zespół archeologiczny badający podgrodzie w części wschodniej (w 1971 roku i w latach 1987-1991) oraz w rejonie brzegowych umocnień (południowo-zachodnia część wyspy – 2006 rok), jak również grodowy majdan (nieco na wsch. od kaplicy pałacowej, 1996-1998) odkrył pozostałości układu komunikacyjnego Lednicy. Tworzyły go dwa rodzaje dróg – brukowane znane z podgrodzia (wykop I/71) i drogi pobudowane z drewna (w rejonie brzegowych umocnień, w wykopie III/70; bierwiona na legarach) oraz na grodzie – przy bramie od strony południowej. Ostatnia z dróg była datowana najwcześniej (2 ćwierć X wieku), chronologia pozostałych łączyła się z 2. połową X – XI wieku (por. IA 1972; 1973, Łastowiecki 1993b; Górecki 2001a, s. 50-52; 2006).

IV. Badania nad cmentarzyskami

IV.A. Ostrów Lednicki

Zainteresowania problematyką badawczą cmentarzysk wyspy oraz otuliny Jeziora Lednica włączono do szerszego programu naukowego muzeum w 1982 roku – wraz z powołaniem Interdyscyplinarnego Zespołu do Badań Ostrowa Lednickiego i jego Osadniczego Zaplecza. Zakres wcześniej prowadzonych eksploracji tego typu stanowisk był niewielki i obejmował teren w sąsiedztwie jednonawowego kościoła lub też łączył się z ratowniczymi prospekcjami otoczenia palatium.

IV.A.1. Przykościelny cmentarz budowli jednonawowej

Zasadniczy zrąb cmentarza związanego z otoczeniem mniejszego kościoła wyspy został odkryty w 1. połowie lat 60. minionego wieku (Nowak 1965, 1966). Kontynuację tych prac stanowiły badania prowadzone w latach 1976-1977 przez M. Nadolskiego po południowej i południowo-zachodniej stronie kościoła. Jak należało się spodziewać, w tym przykościelnym rejonie odkryto kolejnych 5 pochówków, w tym dwóch osobników dorosłych oraz trójki dzieci (oznaczonych nr 23-27: Nadolski 1976). W rezultacie liczba zmarłych złożonych w grobach na zewnątrz kościoła wzrosła do 21 osobników.

Ryc. 9. Ostrów Lednicki, stan. 2. Przyczółek mostu wschodniego (1991). Prace archeologiczne na wykopie. Przy niwelatorze po lewej: M. Łastowiecki, po prawej: J. Lehmann, pozostali – studenci UAM z Poznania (fot. A. Kaszubkiewicz)

Fig. 9. Ostrów Lednicki (Lednica Holm), site 2. The abutment of the eastern bridge (1991). Archaeological work at the excavation pit. With the leveling instrument on the left: M. Łastowiecki, on the right: J. Lehmann, others – students from Adam Mickiewicz University in Poznań (photograph by A. Kaszubkiewicz)

Pochówki zaliczono do młodszej fazy przykościelnego cmentarza i powiązano z okresem 2. połowy XI – XII wieku (Górecki 1996a; 2001a, s. 67-74). W grupie nowo odkrytych pochówków najciekawszy był grób gigantki – kobiety z patologią przysadki mózgowej (Gładykowska-Rzeczycka, Wrzesińska, Sokół 2000, s. 239-276).

IV.A.2. Wewnętrzne cmentarzysko – tzw. duże

Cmentarzysko zajmujące obszar usytuowany pomiędzy pałacową kaplicą a mniejszym kościołem odkryte zostało już w XIX wieku (Górecki 2001a, s. 76). Intensyfikacja badań tej nekropoli przypadła na lata 1932-1935, z kolei prace jakie w rejonie zalegania jej grobów podjęło MPP związane były z akcją badawczą kierowaną początkowo przez wspomnianego M. Nadolskiego, nieco później zaś M. Łastowieckiego (sondaże z 1978 roku) oraz J. Wrzesińskiego (wykop I/83). Prace prowadzone przez pierwszego i ostatniego z wymienionych miały charakter badań stacjonarnych. W odróżnieniu od nich eksploracje M. Łastowieckiego były badaniami ratowniczymi związanymi z budową nowego zadaszania nad relikami palatium. Ta wielka przestrzennie nekropola, na której w międzywojniu odsłonięto około 2100 grobów, badana była przez nich na skraju północno-zachodnim (tuż przy jednonawowym kościele) oraz w rejonie palatium. Wycinek cmentarza, wyeksplorowany przez M. Nadolskiego (przy kościele), dostarczył zaledwie dwóch grobów (nr 21-22), w których pochowano dziecko i osobnika dorosłego. Jamy grobowe wkopane były w całość. Stratygrafia i kontekst pochówków wskazuje na ich związek z rozległym cmentarzem (badanym w tym rejonie wcześniej także przez A. Nowaka) użytkowanym w okresie XII-XIV wieku (Nadolski 1977, s. 5; Górecki 2001a, s. 76-77).

Kolejną część tego rozległego cmentarza w rejonie bezpośredniego sąsiedztwa kaplicy pałacowej badał M. Łastowiecki. Eksploracje ograniczone były do serii niewielkich sondaży (2,0×2,0 m) zlokalizowanych rów-

noległe do osi budowli palatium (po obydwu jej stronach). W wyniku tych prac udało się odsłonić kolejne 32 groby (bardzo ubogo wyposażone) zalegające na 3 poziomach, na spągu warstwy z XII/XIII wieku (1978; IA 1979, s. 188-189; 1989, s. 32). Ten etap ratowniczych prospekcyj został nieznacznie poszerzony w trakcie kolejnej przebudowy zadaszania palatium w latach 2006-2007. Niewielkie poszerzenie sondażu przy palatium (2006-2007) pozwoliło na uchwycenie resztek nawarstwień kulturowych oraz 10 pochówków (zachowanych fragmentarycznie), na jakie natrafiono pod warstwą kamiennego rumowiska (z murów kaplicy palatium) (Wrzesiński 2007).

Odmienny zakres miały badania części tego cmentarza, które rozpoczął w 1983 roku J. Wrzesiński. Objęły one wielkoprzestrzenny wykop (I/83) zlokalizowany po południowej stronie kaplicy palatium (w kierunku walu i jego przedpola). W nawarstwień zalegających na wale i szerzej, w rozsypiskowy materiał budowlany pochodzący z destrukcji budowli pałacowej wkopanych zostało kilkadziesiąt pochówków (w tym 33 groby, luźne kości i ossuarium). Ubogo wyposażone groby (z rzadka kabłączki i nożyki) zalegały w trzech poziomach datowanych na XII-XIII wiek. Zmarłych składano na kierunku wschód-zachód (Górecki, Łastowiecki, Wrzesiński 1993, 30).

IV.B. Otulina Jeziora Lednica

Zainteresowania problematyką funeralną ograniczone początkowo do Ostrowa Lednickiego objęły z czasem także teren otoczenia rynny jeziornej i dalszy. W bezpośrednim sąsiedztwie jeziora podjęto prace na stanowiskach 2 i 21 w Dziekanowicach oraz w oddalonym nieco na południe Imielenku 1. Obok tych stacjonarnych eksploracji prowadzono także szereg badań ratowniczych. Scharakteryzują je w kolejności wymienienia.

IV.B.1. Cmentarzysko Dziekanowice 2

Badania cmentarzysk na wschodnim brzegu Jeziora

Ryc. 10. Cmentarzysko w Dziekanowicach, stan. 22. Badania w 1991 roku. Eksploracje prowadzi A. Wrzesińska (z warkoczem) i studenci UAM z Poznania (fot. A. Kaszubkiewicz)
Fig. 10. The burial ground in Dziekanowice, site 22. Excavations of 1991. Exploration led by A. Wrzesińska (with the pony tail) and students from Adam Mickiewicz University in Poznań (photograph by A. Kaszubkiewicz)

Lednica zainicjowało wspólne przedsięwzięcie muzeum i Instytutu Antropologii UAM w Poznaniu. Objęło ono rozpoznanie pradziejowego i wczesnośredniowiecznego cmentarzyska, na jakie natrafiono na terenie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego. W toku trzyletnich badań (1980-1982) odkryto (na obszarze ok. 500 m²) 45 grobów szkieletowych. Pochodzące z 2. połowy XI wieku pochówki (25 grobów wyposażonych m.in. w kablączki, noże, krzesiwo) należały do kilku niewielkich grup rodzinnych. Obok nich wystąpiło reprezentujące starszy horyzont chronologiczny (przełom okresów HD/LTA) ciepłopalne cmentarzysko (7 grobów) przedstawicieli ludności kultury pomorskiej (Wrzesiński 1989; Górecki 1984).

IV.B.2. Cmentarzysko Dziekanowice 22

Najszerzy zakres przybrały badania nekropoli położonej na wschodnim brzegu Jeziora Lednica vis-à-vis Ostrowa Lednickiego (ryc. 10). Te realizowane z wielkim rozmachem prace, w trakcie piętnastu sezonów wykopaliskowych kierowanych przez A. i J. Wrzesińskich,

doprowadziły do odkrycia jednego z największych i najbogatszych wczesnośredniowiecznych cmentarzysk Wielkopolski, datowanego na okres XI-XII wieku. Na obejmującej powierzchnię 10.500 m² nekropoli (której pierwsze ślady uchwycono w 1964 roku, w trakcie zaś kilku sezonów w latach 80. ubiegłego stulecia badano wspólnie z Instytutem Antropologii UAM) wyeksplorowano 1.604 groby oraz liczne obiekty związane ze zlokalizowaną tutaj wcześniej osadą.

Rzędowe cmentarzysko dostarczyło wielu cennych danych dotyczących obrzędowości funeralnej populacji zamieszkującej pobliski rejon. Chociaż wśród tutejszych obiektów zaobserwowano niewielki udział grobów wyposażonych w broń (np. miecz, groty strzał, resztki kolczug), to zaskakujący jest znaczny odsetek pochówków zaopatrzonych w noże. W wielu grobach natrafiono na biżuterię, w tym bardzo bogatą, z metali szlachetnych, szkła i półszlachetnych kamieni (kolie, paciorki, kapłogi). Do grobów wkładano monety (liczne arabskie dirhamy), drewniane wiaderka oraz brązowe zdobione

Ryc. 11. Osada w Dziekanowicach, stan. 22 B (1995). Dywagacje nad warstwą kulturową. Od lewej: M. Łastowiecki, J. Górecki (fot. A. Kaszubkiewicz)
Fig. 11. Settlement in Dziekanowice, site 22 B (1995). Digressions on the cultural layer. From the left: M. Łastowiecki, J. Górecki (photograph by A. Kaszubkiewicz)

mis. Ostatnie sezony znacznie wzbogaciły dotychczasowy obraz tej populacji, bowiem dostarczyły reliktyw 5 komorowych grobów, które są cechą kręgu skandynawskiego i wskazywać mogą na obecność na terenie kasztelanii ostrowskiej ludności z północy (Wrzesiński 1998; 2000a; 2000b; 2000c; 2008 t.d.l.).

Badaniu cmentarzyska towarzyszyły rozliczne analizy i prace wspierające aparat poznawczy archeologii, by przytoczyć ważniejsze z nich dotyczące oceny dynamiki biologicznej pochowanych tutaj osób, ich związków rodzinnych, charakteru wypełnisk jam grodowych i naczyń (por. seria artykułów w „Studiach Lednickich”, t. 5 i 6).

IV.B.3. Imielenko 1

Kolejne cmentarzysko kultury pomorskiej, zarejestrowano na terenie piaśnicy w Imielenku. Jego terenową prospekcję przeprowadzono w 1979 i 1980 roku. (M. Łastowiecki, J. Górecki i J. Wrzesiński). Na znacznie zniszczonym stanowisku udało się wówczas wyeksplorować 4 groby różnego typu (np. obwarowany, podkloszowy). Zawierały one wyłącznie grobową oraz użytkową ceramikę. Cechy stylistyczne naczyń oraz forma grobów pozwoliły na wydatowanie cmentarza na przełom okresów HD/LTA (Górecki 1980).

IV.B.4. Inne cmentarzyska

Niezależnie od eksploracji stacjonarnych prowadzono również badania ratownicze cmentarzysk. Ich efektem było uchwycenie śladów 3 stanowisk grobowych. Pierwszy z cmentarzy zarejestrowano przy budowie gazociągu w Fałkowie (stan. 18), gdzie natrafiono na pozostałości 6 pochówków z czasów XII-XVI/XVII wieku (prace przeprowadzili J. Górecki i A. Wrzesińska; Górecki 1994b, s. 397).

W Lednogórze na stanowisku 45 wymienieni badacze zarejestrowali w 1994 roku resztki (2 pochówki z ułamkami naczyń) dużego wczesnośredniowiecznego cmentarzyska zniszczonego w okresie międzywojennym (Górecki 1994a, s. 405; Łastowiecki 1998, s. 477).

Przy wodociągowaniu gminy Łubowo odkryto kolejny z cmentarzy – w miejscowości Siemianowo. Nieopodal stanowiska 9 – w niewielkim przekopie, A. i J. Wrzesińscy zadokumentowali zalegające z dużym natężeniem 16 pochówków z późnego średniowiecza i okresu nowożytnego. Cmentarz użytkowany był co najmniej 50 lat (Wrzesińska, Wrzesiński 1996, s. 313-324).

V. Badania grodów i osad rejonu Ostrowa Lednickiego

Poza badaniami wyspy lednickiej i cmentarzysk położonych w jej bliższym i dalszym sąsiedztwie podejmowano również prace związane z odtworzeniem sieci zasiedlenia zaplecza Ostrowa Lednickiego. Analogicznie do rozpoznania cmentarzysk miały one charakter zarówno badań stacjonarnych, jak i ratowniczych.

V.1. Prace w ramach programu Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP)

Nowym instrumentem badawczym, który zapoczątkował badania osadnicze na lądzie stałym, było Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). W ramach tego zainicjowanego przez ówczesny Ośrodek Dokumentacji Zabytków programu muzeum rozpoczęło rejestrację stanowisk w terenie i na mapach. Te podjęte z początkiem lat 80. badania przeprowadzono w ramach sześciu tzw. arkuszy AZP o numerach: 1. 49-32, 2. 50-32, 3. 51-32, 4. 49-31, 5. 50-33 oraz 6. 50-31. Prace terenowe na ostatnim z wymienionych obszarów realizowano wspólnie z Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. Studia nad zasiedleniem wsparło wkrótce analizą materiałów osadniczych udostępnioną MPP przez inne zespoły badawcze.

Efektem tych działań było odkrycie kilkuset nowych stanowisk archeologicznych. Wyniki jakie uzyskano w tych badaniach pozwoliły na wyeksplikowanie znaczenia i roli ekumeny Jeziora Lednica w pradziejach oraz w czasach tworzenia się państwa polskiego i w okresie średniowiecza (por. Kurnatowska, Kurnatowski 1991, t.d.l.; Górecki 2002 t.d.l.).

Dalszy etap prac wyznaczało wykopaliskowe rozpoznanie gródków stożkowych oraz osad otwartych. Do badań szczegółowych wytypowano gródek położony na zlokalizowanej w sąsiedztwie Ostrowa Lednickiego wyspie Ledniczce oraz osady położone na lądzie stałym – po wschodniej i zachodniej stronie Jeziora Lednica.

V.2. Gródek na Ledniczce

Oznaczony jako Rybitwy – Ostrów Lednicki stanowiło 4 gródek na kopcu (tzw. stożkowy). Akcja wykopaliskowa podjęta przez MPP (J. Górecki, M. Łastowiecki, J. Wrzesiński) na kulminacji tego fortalicjum odbyła się w roku 1989 i 1990 i była kontynuacją prac, jakie prowadził tutaj w 1966 roku A. Nowak. Badania te połączono z weryfikacją gródków stożkowych z terenu kasztelanii ostrowskiej.

Na kulminacji grodu odkryto pozostałości 3 budynków oraz liczne zespoły ceramiczne, osprzęt żelazny i oporządzenie jeździeckie (wędzidła, strzemię, ostrogi). Materiały ruchome oraz forma nasypu stożka (nieregularny czworobok) wskazują na jego datowanie na przełom XIV i XV wieku oraz na XV wiek. Autorzy badań uznali fortalicjum za możnowładczą siedzibę feudalną związaną z rodem Łatałskich (Górecki, Łastowiecki, Wrzesiński 1996, s. 239-240).

Istotne miejsce w programie badań zaplecza grodowego Ostrowa Lednickiego przydano również osadom tzw. otwartym. Skupiono się na rozpoznaniu trzech z nich: dwóch zlokalizowanych na terenie współczesnej wsi Dziekanowice, kolejnej we wsi Rybitwy.

V.3. Dziekanowice 22 B

Osada, której prospekcja miała miejsce w latach 1995-1996 (M. Łastowiecki, J. Górecki), to stanowisko położone w bezpośrednim sąsiedztwie rozległego wczesnośredniowiecznego cmentarzyska (Dziekanowice 22; ryc. 11).

Stanowisko, zbadane na obszarze 750 m², położone na terenie łagodnie opadającym ku wschodniemu brzegowi Jeziora Lednica, użytkowane było w długim przedziale czasowym od 2. połowy X do połowy XIII wieku. W jego obrębie odkryto pozostałości 22 obiektów: palenisk (3), domostw (6), grobu szkieletowego (1) oraz licznych piecowisk (pracownie produkcyjne). Najciekawsze, kształtu odwróconego dzwonu, posiadało ścianki wylepione tworzywem organicznym i gliną (obiekt 7: X-XI wiek). Z rejonu piecowisk pochodziły sztabki ołowiane i młotek (być może jubilerski). Wczesny horyzont osady reprezentowała półziemianka z czasów panowania Mieszka I (Łastowiecki 1995).

V.4. Dziekanowice 21

Kolejna z osad badanych po wschodniej stronie jeziora Lednica to stanowisko, którego niewielką część rozpoznano początkowo w badaniach ratowniczych (prowadziła je w 1997 roku K. Zamelska), odkrywając 2 paleniska i resztki warstwy kulturowej z przełomu XI/XII – XIII wieku (por. Łastowiecki 1998, s. 357-359). Nieco później podjęto jego stacjonarną prospekcję (w latach 2001-2002). W jej wyniku natrafiono na zlokalizowane na rozległym przyjeziornym plateau liczne obiekty (16) wczesnośredniowieczne oraz z okresu wpływów rzymskich (por. Łastowiecki 2001; 2002).

Horyzont młodszy (1 połowa XI-XII wieku) reprezentowany był przez relikt domostw naziemnych (3), półziemiankę z korytarzem słupowym (obiekt 8), otwarte paleniska i obiekt gospodarczy (7). Domostwa posiadały zróżnicowane wymiary – od typowych, ze ścianami długimi na 3-4 m, do znacznie większych dochodzących do 8,5 m (obiekt 6). Były to budowle o słupowej konstrukcji, jeden o ścianach wylepianych gliną z żerdziami (obiekt 4: prawdopodobnie szachulcowy).

Starszy horyzont osadniczego wykorzystywania tego terenu znajduje potwierdzenie w śladach budynków mieszkalnych – półziemianek (o ścianach plecionkowych: obiekty 5 i 12), niekiedy ze słupowymi wejściami (obiekt 9), a także palenisk związanych z ludnością kultury przeworskiej.

Zarejestrowane ślady stanowisk ilustrują znaczenie bezpośredniej otuliny jeziora Lednica w procesach osadniczego wykorzystywania zarówno w okresie tworzenia państwa, jak i wcześniej.

V.5. Rybitwy 12

Najbardziej spektakularnych wyników dostarczyły badania stanowiska 12 w Rybitwach (M. Łastowiecki,

J. Górecki, D. Banaszak; ryc. 12). Początkowo (lata 1992-1994) skupiono się na badaniach w rejonie zalegania pozostałości mostu zachodniego (łączącego w przeszłości Ostrów Lednicki z poznańskim brzegiem Jeziora Lednica), którego szczegółową lokalizację na wymienionym brzegu wyznaczył zespół badających go na dnie jeziornym archeologów podwodnych z UMK w Toruniu. Później (w 1995 roku) skoncentrowano się na częściowym rozpoznaniu terenu ku centrum rozległej wczesnośredniowiecznej osady (Łastowiecki 1996b; Banaszak 2000).

W nawarstwieniach brzegowych natrafiono na resztki warstwy budowlanej (II) związanej z konstrukcją wymienionego mostu, a właściwie jego przyczółka. Były to liczne wióry, płaty kory, pale oraz ich negatywy. Na podstawie zespołu ceramiki (ok. 1200 fragmentów) wydatowano je na 2. połowę X – 1. połowę XI wieku. Równie bogaty był pozaceramiczny inwentarz ruchomy nawarstwień reprezentowany przez 420 zabytków, wśród których 274 egzemplarze wystąpiły w poziomach budowlanych przyczółka (Łastowiecki 1996b, s. 252, ryc. 3, tab. 2-3). Wśród nich wymienić trzeba obręcz koła, czerpaki i rączki drewniane, prażnice, resztki obuwia, zausznice ze srebra czy 50 tygli glinianych oraz równie liczne fragmenty z osadami metali na ściankach. Ten duży zespół tygli i ceramiki z rozpoznanymi nalotami metali szlachetnych i kolorowych oraz poprodukcyjne pozostałości wraz z licznymi blaszkami i wytopkami ołowiu (162) i innymi półproduktami z metali kolorowych wyznaczyły teren funkcjonującej w sąsiedztwie przyczółka mostowego pracowni złotniczej, która została zniszczona analogicznie jak most i przyczółek – około połowy XI wieku. Około 350 lat później teren ten wybrukowano (Łastowiecki 1996b, s. 257; Banaszak 2000).

V.6. Inne stanowiska

Inne z osad położonych w sąsiedztwie Jeziora Lednica oraz zlokalizowanych w dalszej odległości od tego zbiornika rozpoznano w trakcie badań ratowniczych. Nasilenie tych prac przypadało na lata 1993-1994 i 1996-1997 i objęło eksploracje na stanowiskach 8, 11 i 12 w Rybitwach (J. Górecki, M. Łastowiecki, K. Zamelska), 20 w Imiołkach (J. Górecki, M. Łastowiecki), 19 w Waliszewie (M. Łastowiecki, M. Chojnacka), 45 w Lednogórze (J. Górecki, M. Łastowiecki, A. Wrzeńska) oraz 2 a i 14 w Dziekanowicach (M. Łastowiecki), 3 w Moraczewie (J. Górecki, M. Łastowiecki), 15 w Imielnie (M. Łastowiecki) 13 w Imielenku (M. Łastowiecki) i w Węglewie 25 (M. Łastowiecki).

Ograniczone na ogół do niewielkiej powierzchni prospekcje pozwoliły jednak na uściślenie chronologii tych, znanych częściowo z badań powierzchniowych, stanowisk oraz sygnalizowały występowanie w ich obrębie interesujących obiektów mieszkalnych i produkcyjnych.

Ryc. 12. Rybitwy, stan. 12. Przyczółek mostu zachodniego od strony lądu (1992). Od lewej stoją: M. Łomnicki, J. Górecki, J. Łukowski, M. Łastowiecki (fot. A. Kaszubkiewicz)
Fig. 12. Rybitwy, site 12. The abutment of the western bridge; view from the land (1992). Standing from the left: M. Łomnicki, J. Górecki, J. Łukowski, M. Łastowiecki (photograph by A. Kaszubkiewicz)

W Rybitwach natrafiono na resztki fundamentu nowożytnego budynku (stan. 8), wczesnośredniowiecznej półziemianki (stan. 11) czy na pozostałości warstwy kulturowej z tego okresu oraz młodszej zabudowy folwarcznej (w obrębie rozległego przestrzennie stan. 12; por. Łastowiecki 1998, s. 353-355).

W obrębie obszaru, gdzie odbywają się coroczne ogólnopolskie spotkania młodzieży chrześcijańskiej, ściślej w rejonie tzw. Bramy III Tysiąclecia (Imiołki, stan. 20) zarejestrowano ślady intensywnego zasiedlenia z okresu lateńskiego i wczesnego średniowiecza (paleniska, warstwa osadnicza z XI-XII wieku.) (Łastowiecki 1998, s. 355-357).

Na terenie drewnianego kościoła z 1769 roku w Waliszewie (stan. 19) natrafiono na starszy od tej budowli fundament (kamienie łączone zaprawą wapienną) i resztki nowożytnej grobowej krypty ze zniszczonymi pochówkami. Ograniczony charakter prac oraz brak śladów wczesno- i średniowiecznej warstwy nie pozwalał na łączenie odkrytych relikwów z tymi okresami (Łastowiecki 1996a, s. 481-482), jednak możliwości takiej nie można przesądzać.

Rejon stanowiska 45 w Lednogórze dostarczył również, obok wspomnianego wcześniej cmentarzyska, relikwów fundamentu chaty – tzw. Rybakówki, która funkcjonowała tutaj do początków XX wieku oraz luźnej ceramiki – siwej z okresu wpływów rzymskich i nowożytnej (Łastowiecki 1996a, s. 477).

Na stanowisku 2a w Dziekanowicach uchwycono resztki warstwy kulturowej (na odcinku długości 60 m – materiał pradziejowy) i obiektu nieokreślonej chronologii. Z kolei pozostałości warstwy zarejestrowane na następnym ze stanowisk w tej miejscowości łączyć można ze skrajem wczesnośredniowiecznej osady nr 14 (Łastowiecki 1996a, s. 482).

Ciekawe rezultaty przyniosło ratownicze rozpoznanie przeprowadzone w rejonie gęsto zasiedlonej osady numer 3 w Moraczewie – nieopodal późniejszego grodu. Natrafiono tu na relikty 4 domostw. Jeden z obiektów reprezentował starszy horyzont chronologiczny

(VIII-IX wiek), pozostałe datować było można (na podstawie bogatych zespołów naczyń) na I. połowę X wieku. Poza ceramiką z ruchomych materiałów zabytkowych odkryto grzebień z łukowatym grzbietem, paciorek, szydło kościane i żelazny młotek (Łastowiecki 1996a, s. 481).

Interesujące dane do zagadnienia produkcyjnego potencjału obszaru na południe od Jeziora Lednica wniosły obserwacje poczynione w Imielnie na stanowisku 15. Odkryto tutaj dwie półziemianki (obiekty 8-9), szerokie do 4 m oraz resztki lejkowatych, wypełnionych spalenizną jam (8 obiektów), szerokich w granicach od 1 do 1,5 m. Jamy zawierały również liczne żelazne żuzle, co pozwala przypuszczać, że są to resztki dymarek. Mieszkalno-produkcyjną osadę wydatowano na okres wpływów rzymskich (ceramika; Łastowiecki 1996a, s. 477, 480 i ryc. 2).

Wreszcie ostatnie ze wspomnianych interwencji w rejonie stanowiska 13 w Imielniku oraz w Węglewie 25 nie przyniosły oczekiwanych wyników. W Imielniku poza warstwą kulturową odkryto zaledwie 1 fragment ceramiki pradziejowej, natomiast na terenie prawdopodobnej lokalizacji starszego kościoła w Węglewie (na wyniesieniu nieopodal wsi) brak było śladów działalności człowieka (Łastowiecki 1996a, s. 481).

VI. Studia źródłoznawczo-analityczne i syntezyzujące

Proces badawczy archeologii ma charakter dychotomiczny. Jego substratem są prace terenowe (wykopaliskowe) rozpoznające archiwum ziemi i budujące ją nawarstwienia stanowiące ślady dawnego środowiska kulturowego. Warsztat poznawczy tej dziedziny obejmuje również i drugi biegun. Jego istotę stanowią studia analityczno-źródłowe i syntezyzujące.

Zespół badający Ostrów Lednicki i otulinę Jeziora Lednica w pełni doceniał znaczenie oraz komplementarność obydwu komponentów procesu naukowego swojej specjalności. Jako że podstawą wszelkich ustaleń w archeologii jest stratygrafia ziemna, to właśnie studia

nad tą problematyką stanowiły punkt wyjścia pogłębionych rozważań odniesionych do osadnictwa na wyspie.

Zmierzenie się ze skomplikowanym układem stratygraficznym zespołu grodowego Ostrowa jest zasługą Mateusza Łastowieckiego, który w mistrzowski sposób rozwiązał i zanalizował oraz skorelował jego heterogeniczne nawarstwienia. Studia te zawierające również analizę ceramiki i tzw. zabytków wydzielonych stanowią znakomity przykład eksplikacji złożonego stanowiska archeologicznego – budują koherentny model jego rozwoju w czasie, bowiem łączą się z opracowaniem szczegółowego systemu chronologizacyjnego Ostrowa Lednickiego (Łastowiecki 1989). Dały one bazę, na której wsparte są kolejne liczne opracowania badawcze.

Archeolodzy muzealni włączyli się w ważny nurt dyskusji na temat odkryć basenów chrzcielnych z wnętrza kaplicy palatium. W tym kręgu mieszczą się opracowania stratygrafii tych urządzeń oraz próba wyjaśnienia ich charakteru (Łastowiecki 1993a; Górecki 1996b).

Istotny nurt studiów analityczno-źródłowych obejmował zagadnienia drewnianej zabudowy mieszkalnej wyspy (Górecki i in. 1994; Banaszak, Tabaka 2008). Zainteresowania badawcze skupiono również na problematyce przemian zabudowy obronnej Ostrowa oraz mostowych przyczółków (Łastowiecki 2000; Górecki i in. 2003; Kurnatowska 2004).

Rozwijano również studia funeralne dotyczące problematyki pochówków dostojników oraz przykościelnej nekropolii II budowli (por. Górecki 2001a, rozdz. V.6 – t.d.l.). Osobna rola przypada licznym opracowaniom związanym z cmentarzyskiem w Dziekanowicach (por. Wrzesińska, Wrzesiński 1998 oraz cały cykl artykułów zamieszczony w „Studiach Lednickich” t. 5, 1998 – t.d.l.; Wrzesiński 2008).

Krąg zainteresowań badawczych dotyczył również osadnictwa otwartego – wczesnośredniowiecznego i starszego (por. Kurnatowska, Kurnatowski 1991, t.d.l.; Górecki 2002) oraz rozważań historyczno-osadniczych odniesionych do kasztelanii na Ostrowie Lednickim (Leśny 1976). Studia źródłoznawcze kierowano także w stronę przedmiotowych przejawów kultury, by wspomnieć prace dotyczące grzebienia liturgicznego, trójdzielnych rogowych pojemników, stauroteki, łodzi dłubanek, plakietek heraldycznych, mis brązowych, noży i tkanin oraz numizmatyki i handlu (Górecki 1985; 2000; 2005; 2008; Wrzesiński 1991; 2000a; 2000b; Sikorski i in. 2005; Tabaka 2002; 2005).

Nie omijano zagadnień warsztatów rzemieślniczych grodu na wyspie i jego zapleczu, by przytoczyć analityczne opracowania pracowni złotniczej, plecionkarstwa, czy ostatnie syntetyzujące ujęcie rzemiosł (Banaszak 2000; Wrzesiński 1994; Banaszak, Tabaka 2008).

Jeden z najbogatszych w Europie zbiorów militariów pozyskanych z podwodnych badań mostów inspirował

do podjęcia studiów bronioznawczych (Górecki 2001a, rozdz. VII.3 i 2001b, wcześniej także Nowak 1972). Wybrane militaria z wyspy oraz z cmentarzyska Dziekanowice 22 analizował również J. Wrzesiński (1998; 2000c).

Monograficzne ujęcie Ostrowa jako rezydencji władców zawiera praca J. Góreckiego (2001a). Przedstawia ona wyspę na szerszym tle porównawczym. Warto odnotować także, że kolejna z prac doktorskich, której punktem wyjścia był Ostrów, opublikowana została w kręgu antropologii kulturowej Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (Gray 2003).

VII. Od archeologicznych poszukiwań ku współpracy naukowej

Potrzeba szerszego ujęcia przeszłości odkrywanej w badaniach archeologicznych Ostrowa Lednickiego generowała nowe kierunki poszukiwań. Wyznaczać one miały, jak oczekiwano, próbę uchwycenia przemian środowiska przyrodniczego i kulturowego człowieka. Z kręgu archeologów muzeum (E. Dzieciolowski, J. Górecki, B. Urbanik i J. Wrzesiński) wyszedł więc pomysł powołania wielodyscyplinarnego zespołu naukowego.

W 1981 roku do współpracy (i opieki merytorycznej nad poczynaniami archeologów muzeum) zaproszono profesor Zofię Kurnatowską z Polskiej Akademii Nauk. Stanowiło to prolog do powstania w roku następnym Interdyscyplinarnego Zespołu do Badań Ostrowa Lednickiego i jego Osadniczego Zaplecza. W trakcie jego prac sformułowano program badawczy związany z kręgiem nauk historyczno-przyrodniczych, których przedstawiciele tworzyli jego skład. Omówienie tej problematyki w niniejszym tomie zawiera artykuł Z. Kurnatowskiej – do jego lektury odsyłam zatem czytelnika.

Osobne miejsce zajmują też współorganizowane przez muzeum konferencje naukowe – Funeralia Lednickie. Odbywają się one corocznie od 1998 roku i skupiają liczne grono specjalistów z zakresu nauk historycznych i biologicznych. Animatorami konferencji są m.in. A. i J. Wrzesińscy, tematyka spotkań zaś obejmuje szerokie spektrum zagadnień z zakresu tytułowej problematyki (por. publikację „Funeralia Lednickie”, t. 1-9, 10-11: w druku).

Obok współpracy rozwijanej na gruncie polskim zainicjowano również kontakty międzynarodowe. Ich źródłem była chęć konfrontacji dokonań badawczych muzeum oraz skokowy przyrost materiałów z badań Ostrowa Lednickiego. Zorganizowano więc wspólne konferencje. Pierwsza z nich (we współpracy z Zakładem Archeologii Wielkopolski PAN), dotycząca początków państwa polskiego i czeskiego w świetle nowych badań archeologicznych, odbyła się na Lednicy w 1991 roku (publikacja: „Studia Lednickie”, t. 2).

Od 1999 roku współpraca z Archeologicznym Oddziałem Czeskiej Akademii Nauk nabrała tempa; wyznaczały ją Robocze Spotkania Lednica-Mikulčice. Pro-

blematykę najnowszych badań w Mikulčicach oraz stan dendrochronologii w Czechach i na Morawach (L. Polaček, L. Dvorska) przedstawiono w trakcie pierwszej z tych spotkań (Lednica – 1999). Kolejna robocza sesja połączona z większą prezentacją archeologicznego dorobku muzeum (referaty: Z. Kurnatowska, J. Górecki, M. Łastowiecki i M. Polcyn, udział brali też D. Banaszak i A. Tabaka, E. Indycka, K. Renn oraz J. i A. Wrzesińscy) oraz objazdem stanowisk wielkomorawskich odbyła się w Mikulčicach w 2001 roku (publikacja: „Archeologické Rozhledy”, t. 54/2, 2002; „Studia Lednickie”, t. 7, 2002).

Kontynuacją tych poczynań było uczestnictwo D. Banaszak i A. Tabaki w środkowoeuropejskim projekcie badawczym „Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterliche Zentren in Mitteleuropa” w 2005 roku oraz kolejnym „Burg – Vorburg – Suburbium” w 2007 roku. W jego ramach, w trakcie konferencji w Mikulčicach zaprezentowali oni studia związane z budownictwem mieszkalnym Ostrowa Lednickiego i nad rozwojem rzemiosł tego wyspowego grodu (publikacja: „Internationale Tagungen in Mikulčice” 6: 2008 oraz 7:2008).

Etap ten zamyka ostatnie szersze przybliżenie dokonania „archeologii lednickiej i gieckiej” oraz problematyki genezy państwa polskiego, które w ramach kolokwium „Początki państwa polskiego” miało miejsce na uniwersytecie im. Karola w Pradze w 2008 roku (referaty: Z. Kurnatowska, D. Banaszak, A. Tabaka i J. Górecki oraz współpracujący z muzeum M. Kara).

VIII. Perspektywy badawcze – co dalej?

Zasadniczym problemem poznawczym związanym z badaniami archeologicznymi Muzeum Pierwszych Piastów na Ostrowie Lednickim i w otulinie Jeziora Lednica była próba prześledzenia zmian w zasiedleniu wyspy, chronologizacja tych procesów oraz określenie dynamiki przemian osadniczych w rejonie przyjeziornym.

Realizację tych prac ograniczono w przeważającej mierze do okresu wczesnego średniowiecza. Obok badań powierzchniowych prowadzono rozliczne eksploatacje wykopaliskowe – stacjonarne i ratownicze. Duże znaczenie przydawano badaniom cmentarzysk, co w przyszłości może stanowić znakomity punkt wyjścia do studiów nad przemianami struktur społecznych i demograficznych.

W miarę zadowalający stan rozpoznania stanowisk doby wczesnego średniowiecza wymaga jednak wzbogacenia bazy źródłowej o stanowiska starsze – zarówno osadnicze, jak i cmentarzyska.

Prace na wyspie lednickiej należy skoncentrować na terenie podgrodzia, które zbadane jest w ułamkowym stopniu. Winno się w dalszym ciągu pogłębiać studia nad jego stratygrafią oraz zabudową mieszkalną i gospodarczą. Warto kontynuować także rozpoznanie jego lądowo-wodnych umocnień brzegowych – skalę ich rozległości oraz ewentualne połączenie z przyczółkiem mostu poznańskiego. Istotny z punktu widzenia poznawczego jest również problem bramy grodowej.

Badania archeologiczne w istotny sposób mogą wspomóc nieinwazyjne prospekcje wyspy oraz wybranych stanowisk otuliny. Realizowano je już wcześniej, natomiast w planach naukowych muzeum jest dla nich nadal ważne miejsce. Doceniając znaczenie tych metod, należy z całą mocą podkreślić, że orientacja badawcza nastawiona na ten rodzaj prospekcji jest zdolna jedynie wspomóc stacjonarne badania archeologiczne, wyznaczając z większym prawdopodobieństwem rejony delimitacji wykopaliskowej. Nie wyjaśni ona złożoności stratyfikacyjnego układu wielowarstwowego stanowiska i najlepiej sprawdza się na obszarach o prostej budowie (najlepiej jedno- dwuwarstwowych) oraz przy poszukiwaniach architektury. Te znacznie tańsze od archeologicznych badań nieinwazyjne prospekcje są wygodne dla kręgów zarządzających ochroną dziedzictwa archeologicznego oraz jednostek samorządowych finansujących wiele muzeów – nie powodują bowiem wysokich kosztów związanych z wykopaliskami.

Z pewnością kontynuować należy wielodyscyplinarne badania wyspy i jej otoczenia, utrzymać szerokie wykorzystanie danych dendrochronologii, archeozoologii, palinologii, antropologii, historii oraz możliwości, jakie daje fotografia lotnicza lub fotoskanowanie z powietrza (por. Kurnatowska, w tym tomie).

Ważne miejsce przypadają winno opracowaniom źródłoznawczym zabytków lednickich oraz pochodzącym z cmentarzyska w Dziekanowicach 21. Ogromny potencjał poznawczy rokuje przyszłe studia bronioznawcze prowadzone z wykorzystaniem największej w środkowej Europie kolekcji uzbrojenia pochodzącego z Ostrowa Lednickiego. W łączności z nimi na rozwiązanie czekają zagadnienia obcego pochodzenia części uzbrojenia (kwestie ich importu czy też obecności na Lednicy obcego elementu etnicznego). Zbiór militariów oraz zabytków kultu chrześcijańskiego i artefaktów luksusowych warto zaprezentować szerzej w formie publikowanego katalogu.

Bibliografia

SKRÓTY

FAP – Fontes Archaeologici Posnanienses, Poznań
 PMMAiE – Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna, Łódź
 SL – Studia Lednickie, Poznań
 SLA – Slavia Antiqua, Poznań
 SpAr – Sprawozdania Archeologiczne, Kraków

- ANDERSZOWA K., ŁOMNICKI J., NOWAK A., SZENICOWA W.,
 1963 *Sprawozdanie z prac badawczych na Ostrowie Lednickim w 1961 roku*, SpAr t. 15, s. 218-230.
- BANASZAK D.,
 2000 *Pozostałości domniemanej wczesnośredniowiecznej pracowni złotniczej ze stanowiska 12 w Rybitwach*, SL t. VI, s. 45-68.
- BANASZAK D., TABAKA A.,
 2008 *Drewniane budownictwo mieszkalne Ostrowa Lednickiego* (mps Archiwum MPP).
- GŁADYKOWSKA-RZECZYCKA J.J., WRZESIŃSKA A., SOKÓŁ A.,
 2000 *Morfologiczne i radiologiczne badania szkieletu ołtrzymki z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska na Ostrowie Lednickim*, SL t. VI, s. 239-276.
- GÓRECKI J.,
 1980 *Z badań ratowniczych na cmentarzysku ludności kultury wejherowsko-krotoszyńskiej w Imielniku, woj. poznańskie*, FAP t. 29, s. 46-48.
 1984 *Groby ludności kultury pomorskiej w Dziekanowicach, woj. poznańskie*, FAP t. 33, s. 43-45.
 1985 *Wczesnośredniowieczna łódź z Ostrowa Lednickiego koło Gniezna*, FAP t. 34, s. 86-93.
 1987 *Sprawozdanie z badań archeologicznych i sondażowych przeprowadzonych na Ostrowie Lednickim stan. 1 (gród), wykop II w 1987 r.* (mps Archiwum MPP).
 1991 *Preromańskie pochówki panujących i dostojników w tzw. II kościele na Ostrowie Lednickim*, SL t. II, s. 117-130.
 1994a *Gazyfikacja gminy Łubowo – nadzory archeologiczne*, SL t. III, s. 405.
 1994b *Odkrycie cmentarzyska szkieletowego w Falkowie, gm. Łubowo, stan 18*, SL t. III, s. 397.
 1996a *Nekropola tzw. II kościoła na Ostrowie Lednickim*, SL t. IV, s. 137-156.
 1996b *Na marginesie lednickich odkryć – kilka uwag w kwestii urządzeń chrześcijańskich z Ostrowa Lednickiego*, SL t. IV, s. 103-136.
 2000 *Rzeźbiony grzebień z Ostrowa Lednickiego – próba interpretacji*, SL t. VI, s. 13-44.
 2001a *Gród na Ostrowie Lednickim na tle wybranych ośrodków grodowych pierwszej monarchii piastowskiej*, Poznań.
 2001b *Waffen und Reiterausrüstungen von Ostrów Lednicki – zur Geschichte des frühen polnischen Staates und seines Heeres*, „Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters“ t. 29, s. 41-86.
 2002 *Ostrów Lednicki na tle wczesnośredniowiecznej sieci osadniczej rymny Jeziora Lednickiego*, SL t. VII, s. 29-41.
 2005 *Ze studiów nad rozwojem, pochodzeniem oraz funkcją trzyczęściowych rogowych pojemników okresu wczesnego średniowiecza*, SL t. VIII, s. 85-129.
 2006 *Umocnienia brzegowe Ostrowa Lednickiego* (mps Archiwum MPP).
 2008 *U źródeł chrześcijaństwa w Polsce – stauroteka z Ostrowa Lednickiego* (mps Archiwum MPP).
- GÓRECKI J., KARA M., ŁASTOWIECKI M., WRZESIŃSKI J.,
 2003 *Umocnienia obronne Ostrowa Lednickiego* (mps Archiwum MPP).
- GÓRECKI J., ŁASTOWIECKI M., WRZESIŃSKI J.,
 1993 *Nowe wyniki badań archeologicznych na Ostrowie Lednickim (stanowisko 1)*, [w:] *Przeszłość regionu Ostrowa Lednickiego i jego perspektywy*, s. 27-34.
 1994 *Wczesnośredniowieczne budownictwo mieszkalne Ostrowa Lednickiego*, SL t. III, s. 21-46.
 1996 *Gródek na Lednicze*, SL t. IV, s. 197-246.
- GRAY T.S.,
 2003 *The Role of Imported Materials at Ostrów Lednicki in Transformations of the Early Medieval Polish State*, Ann Arbor.
- INFORMATOR ARCHEOLOGICZNY
 1979 *Badania 1978 r.*, Warszawa.
 1989 *Badania 1988 r.*, Warszawa.
- KURNATOWSKA Z.,
 1989 *Kierunki badań nad Ostrowem Lednickim i jego regionem osadniczym*, SL t. 1, s. 7-16.
 2004 *Ostrów Lednicki in the early Middle Ages*, [w:] *Polish Lands at the Turn of the First and the Second Millenia*, Warsaw, s. 167-184.
 2009 *Badania interdyscyplinarne Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*, [w:] *Custodia Memoriae*, Poznań.
- KURNATOWSKA Z. (RED),
 2000 *Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim, I, Mosty traktu gnieźnieńskiego*, Lednica – Toruń.
- KURNATOWSKA Z., KURNATOWSKI S.,
 1991 *Zasiedlenie regionu Lednicy w pradziejach i średniowieczu w świetle dotychczasowych badań*, [w:] *Wstęp do paleoekologii*, s. 35-42.
- LEŚNY J.,
 1974 *W sprawie kultu pogańskiego na Ostrowie Lednickim we wczesnym średniowieczu*, SLA t. 21, s. 119-135.
 1976 *Początki, rozwój i upadek kasztelanii na Ostrowie Lednickim*, „Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 23, s. 5-37.
- ŁASTOWIECKI M.,
 1977 *Sprawozdanie z badań we wschodniej części podgródzia na Ostrowie Lednickim* (mps Archiwum MPP).
 1978 *Sprawozdanie z terenowych prac na Ostrowie Lednickim w roku 1978* (mps Archiwum MPP).

- 1989 *Stratygrafia i chronologia Ostrowa Lednickiego*, SL t. I, s. 17-70.
 - 1993a *Oznaczanie i metoda przeprowadzonych badań oraz stratygrafia w rejonie budowli*, [w:] *U progu*, s. 41-63.
 - 1993b *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przyczółka wczesnośredniowiecznego mostu wschodniego (tzw. gnieźnieńskiego) na Ostrowie Lednickim, gm. Łubowo, woj. poznańskie*, st. 2, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 2, s. 133-155.
 - 1995 *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w 1995 r. przez MPP na Lednicy na stanowisku Dziekanowice 22 B* (mps Archiwum MPP).
 - 1996a *Interwencyjne badania archeologiczne na terenie gm. Łubowo w 1994 r.*, SL t. IV, s. 477-482.
 - 1996b *Archeologiczne badania naziemne na reliktach przyczółka mostu zachodniego (tzw. poznańskiego) na Ostrowie Lednickim – Rybitwy st. 12*, SL t. IV, s. 247-260.
 - 1998 *Interwencyjne badania archeologiczne na terenie Lednickiego Parku Krajobrazowego*, SL t. V, s. 353-359.
 - 2000 *Archeologiczne badania naziemne przyczółka mostowego na Ostrowie Lednickim*, [w:] *Wczesnośredniowieczne mosty*, s. 29-48.
 - 2001 *Badania na stanowisku archeologicznym Dziekanowice 21 w roku 2001* (mps Archiwum MPP).
 - 2002 *Badania osady z okresu rzymskiego i wczesnośredniowiecznego w Dziekanowicach, gm. Łubowo, st. 21 (za 2002 r.)* (mps Archiwum MPP).
- NADOLSKI M.,
- 1976 *Sprawozdanie z badań Ostrowa Lednickiego przeprowadzonych w 1976 r.* (mps Archiwum MPP).
 - 1977 *Sprawozdanie z badań Ostrowa Lednickiego przeprowadzonych w 1977 r.* (mps Archiwum MPP).
- NOWAK A.,
- 1965 *Sprawozdanie z prac archeologicznych, przeprowadzonych na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno, w 1962 roku*, SpAr t. 17, s. 181-189.
 - 1966 *Badania archeologiczne na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno, w 1963 roku*, SpAr t. 18, s. 179-189.
 - 1972 *Ostrów Lednicki we wczesnym średniowieczu w świetle badań archeologicznych* (niepublikowana rozprawa doktorska w Instytucie Prehistorii UAM w Poznaniu).
- SIKORSKI A., WRZESIŃSKA A., WRZESIŃSKI J.,
- 2005 *Fragmenty tkanin z dwóch wczesnośredniowiecznych grobów cmentarzyska „Mały Skansen”. Kilka uwag o ubraniu wczesnośredniowiecznym*, SL t. VIII, s. 149-166.
- TABAKA A.,
- 2002 *Skarb czy zguba? – O kruszcowym znalezisku na przyczółku mostu gnieźnieńskiego*, SL t. VII, s. 51-58.
 - 2005 *Domniemane miejsce targowe na Ostrowie Lednickim*, SL t. VIII, s. 131-144.
- TOBOLSKI K. (RED.),
- 1991 *Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego*, Poznań.
- WRZESIŃSKA A., WRZESIŃSKI J.,
- 1996 *Cmentarzysko szkieletowe w Siemianowie – archeologiczne badania ratownicze*, SL t. IV, s. 313-324.
 - 1998 *Próba interpretacji struktury społecznej ludności na cmentarzysku. Doniesienia wstępne*, SL t. V, s. 13-27.
- WRZESIŃSKI J.,
- 1989 *Cmentarzysko szkieletowe w Dziekanowicach, gm. Łubowo, st. 2*, SL t. I, s. 103-146.
 - 1991 *Lednicka plakietka z orlem oraz kilka uwag na temat adaptacji i rozpowszechniania się orla – symbole*, SL t. II, s. 133-158.
 - 1994 *Lednicki przyczynek do znajomości plecionkarstwa*, SL t. III, s. 151-172.
 - 1998 *Groby z mieczami na terenie Polski wczesnopiastowskiej (X-XIII wiek)*, PMMAiE t. 40, s. 7-29.
 - 2000a *Misa brązowa z cmentarzyska w Dziekanowicach – próba interpretacji*, SL t. VI, s. 185-201.
 - 2000b *Noże żelazne w grobach na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku w Dziekanowicach*, SL t. VI, s. 91-124.
 - 2000c *Theutonici fundas cum lapidibus rotabant – proca, broń zapoznana*, SL t. VI, s. 125-139.
 - 2006 *Kościół na Ostrowie Lednickim – odkrycie, interpretacje, rekonstrukcje*, „Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski” t. 3/1, s. 166-188.
 - 2007 *Sprawozdanie z badań ratowniczych przeprowadzonych na Ostrowie Lednickim w 2007 r.* (mps Archiwum MPP).
 - 2008 *Sprawozdanie z badań przeprowadzonych na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku w Dziekanowicach – stan. 21 w 2008 r.* (Łasko).
- WRZESIŃSKI J., KARA M.,
- 2004 *Kościół nr II na Ostrowie Lednickim – kamienny czy drewniany?*, [w:] *Początki architektury monumentalnej w Polsce*, Gniezno, s. 157-180.
- ŻUROWSKA K., RODZIŃSKA-CHORAŻY T., BIEDROŃ A., ŁASTOWIECKI M., WĘCŁAWOWICZ T., WRZESIŃSKI J.,
- 1993 *U progu chrześcijaństwa w Polsce. Ostrów Lednicki*, t. 1-2, Kraków.

Archaeological Research into Ostrów Lednicki (Lednica Holm) in the Context of the Fortieth Anniversary of the Museum of the First Piasts at Lednica

Summary

The Museum of the First Piasts at Lednica was established in 1969. This event initiated a vast research program revolving around the excavation research of Ostrów Lednicki (Lednica Holm) and some selected sites in its immediate vicinity. The most extensive work began in 1982 when The Interdisciplinary Team for the Comprehensive Research of the Region of Lednica was established at the Museum (cf. Kurnatowska, in this volume).

Archaeological investigations of Lednica Holm have been focused on the architectural development of its monuments, on the fortification and other elements of the site's infrastructure, as well as on the necropolises situated here.

In 1988-89 painstaking research of the palatium was conducted. That work resulted in the discovery of two baptismal fonts (dated to the mid-tenth century) in the chapel of the palace. Moreover, a detailed chronology was determined for the historic buildings and the stages of their construction (or alteration).

The research into the single-nave church provided equally interesting data. The building was recognized as having been founded by Mieszko I (a bit later than the palatium). Its new reconstruction was proposed in the form of a wooden edifice.

Numerous remains of the timbered residential buildings, both inground and aboveground ones, have been discovered in many points of the stronghold – as well as within the settlement outside its ramparts. This includes portions of the preserved walls, floors, and corridors.

The analysis of the fortification system of the island has been of great importance. Research was conducted into the southern rampart (its face and slopes), the western one, and into the strengthening of the shore. The results of this research bespeak a new outline of the development of Lednica Holm's fortification (4 stages from the end of the 9th to the 12th century).

The roads of the island and the abutment of the eastern bridge (from the second half of the 10th century) were also studied, as well as the burial grounds located on the island – namely, on the rampart in the area of the palatium, and at the detached church.

At that same time research into the burial sites located outside the island became of great significance. Apart from two prehistoric burial grounds (Imielenko 1, Dziekanowice 2) the work was focused mainly on

examination of the early medieval necropolises Dziekanowice 2 and 22. The most intensive research was connected with Dziekanowice 22 (1604 graves). The findings from that site considerably expanded our knowledge about burial observances in the 11th and 12th centuries. The excavation work carried out on several other burial sites was of a narrower range. In fact, it was limited to the rescue efforts (Fałkowo 18, Lednogóra 45, Siemianowo 9).

Research carried out in the area of Lake Lednica's protection zone as a part of the Polish Archaeological Record project (PAR, Polish abbreviation: AZP) yielded significant results. Besides that, study of the cone-shaped mounds has started – prominently among them the fourteenth-century defensive object on the holm of Ledniczka.

Scientific attention was also directed towards the open settlements in the nearer and farther vicinities of Lednica Holm. The following sites were examined: Dziekanowice 21 and 22 B; and an interesting artisan settlement (the goldsmith's workshop) at the abutment of the Poznań bridge, which was studied on the shore of Lake Lednica from the western side (Rybitwy 12). The investigation of many other sites was usually of much narrower range, involving primarily rescue work.

The second aspect of the archaeologists' activities at the Museum has focused on methodological analysis and efforts at the comprehensive presentation of findings. They resulted in diagrams of the stratigraphy and chronology of Lednica Holm and the dating of the palatium (M. Łastowiecki). Work on the strengthening constructions on the island and the abutments of its bridges is very important (Z. Kurnatowska, J. Górecki, M. Kara, M. Łastowiecki, J. Wrzesiński). Moreover, the scientists grappled with the issue of the single-nave church (J. Wrzesiński, M. Kara) and its burial ground (J. Górecki). Funeral rite studies were also carried out with the burial mound in Dziekanowice (A. and J. Wrzesiński).

The research focusing on the material aspects of culture has been invested with great significance. Here we should mention the studies of a tile with the effigy of an eagle, a dugout, bronze bowls, knives, fabrics, coins, the liturgical combs, horn vessels, and the staurotheke (J. Wrzesiński, J. Górecki, A. Tabaka). The subject of craft production has also been tackled, both generally and in a detailed way (in the field of goldsmithing and

weaving; D. Banaszak, A. Tabaka, J. Wrzesiński). Nor have studies into weaponry been passed over. They have been presented in publications both in Poland and abroad (J. Górecki, J. Wrzesiński).

A comprehensive presentation of the issues surrounding Lednica Holm has been presented in Polish by J. Górecki, whilst the English-language world of archaeology may boast the publication by T.S. Gray.

Hitherto the research work has been predominately focused on examination of the early medieval sites. This expertise needs to be supplemented with the incompletely studied materials from the older sites. The results gained in the course of the Polish Archaeological Record project have revealed that the area of Lake Lednica is extremely rich in artifacts related to prehistoric settlement. This offers a good point of departure for further such research.

Work on Lednica Holm should be focused on the suburbium, which has yet to be adequately studied. The possibilities of non-invasive technologies (georadar surveys, electrical resistance measurements) should also be used in archaeological research. In the future the tools of aerial photography ought to be widely applied.

The studies connected with the collection of militaria from Lednica Holm are worth expanding. Moreover the militaria may be presented in the form of a catalogue, similarly as with the relics connected with Christian worship and the luxury items. Moreover, the studies aimed at explaining the role of Ostrów Lednicki (Lednica Holm) in the Piast monarchy and its position in the ecclesiastical organization of 10th-century Poland need to take on a whole new dimension.

Giecz. Gródek przedpaństwowy – wczesnopiastowski gród centralny – ośrodek kasztelański

Gród w Gieczu jest jednym z wielu wczesnopiastowskich ośrodków władzy, o których informacje stosunkowo często odnajdujemy we wczesnośredniowiecznych oraz późniejszych źródłach pisanych (Pokora 2000). Należy on jednak do nielicznej grupy miejsc, których znaczenie w kilkusetletnim okresie panowania dynastii Piastów ocenione zostało przez pryzmat zaledwie dwóch (*nota bene* bardzo cennych) wzmianek. Pierwszą z nich jest zawarte w Kronice polskiej Galla Anonima wskazanie Gieczy jako jednego z czterech grodów, skąd pochodziła znaczna część sił zbrojnych Chrobrego¹ – władcy identyfikowanego przez późniejszych Piastów ze „złotym wiekiem” panowania dynastii. Drugą, opis zajęcia Gieczy przez drużynę księcia czeskiego Brzetysława I i przesiedlenie jego mieszkańców do Czech (1038), co opisał w swoim dziele czeski kronikarz Kosmas². W oparciu o treści zawarte we wspomnianych źródłach oraz cenny zestaw zabytków znajdujących luźno w okolicy grodziska³, uformował się, do tej pory mocno zakorzeniony – również w świadomości środowiska naukowego (historyków i archeologów) – pogląd o niezaprzeczalnie dużej, lecz krótkotrwałej i ograniczonej tylko do okresu monarchii wczesnopiastowskiej, randze ośrodka gieckiego, o którego upadku miała zdecydować katastrofa czeskiego najazdu. Ten niezwykle uproszczony obraz dziejów Gieczy uległ zdecydowanej korekcie, na co w znacznym stopniu wpłynęły m.in. wyniki badań archeologicznych prowadzonych na terenie grodziska oraz w jego najbliższej okolicy.

Historią oraz kulturą materialną grodu położonego na półwyspie ukształtowanym przez zachodni brzeg nieistniejącego już dzisiaj jeziora zaczęto się intereso-

wać w 1. połowie XX wieku. Wyniki krótkotrwałych badań powierzchniowych Schwartza (1911) oraz prospekcji terenowych Józefa Kostrzewskiego (1923) (Hensel 1953) dobitnie wskazywały na zasadność prowadzenia w Gieczu (zarówno na grodzisku, jak i na jego zapleczu) systematycznych, wieloaspektowych badań wykopaliskowych.

Planowe prace archeologiczne zostały jednak rozpoczęte dopiero w okresie powojennym, w ramach ogólnopolskiej akcji koordynowanej przez Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego. Podczas tych wielosezonowych (1949-1966) prac terenowych, kierowanych przez Bogdana Kostrzewskiego, skupiono się przede wszystkim na badaniach grodziska (Giecz-Grodziszczko, stan. 1) – por. ryc. 1. Ich problematyka obejmowała kwestie związane z chronologią stanowiska, jego umocnieniami oraz z jednym z elementów organizacji przestrzennej grodu, a mianowicie odkrytą wówczas architekturą kamienną. Eksplorację konstrukcji obronnych wału obwodowego przeprowadzono w dwóch miejscach: w jego południowym (niedokończony wykop z lat 1950 i 1952) oraz północno-wschodnim odcinku (1960, 1961). Kontynuacją tych ostatnich były prace przy północno-wschodnim fragmencie przedwału (1964-66). Penetracją archeologiczną (1959) objęto również fragment słabo rysującego się na powierzchni wału wewnętrznego. Badania wnętrza grodziska skoncentrowano głównie w jego południowej partii, gdzie odkryto kamienne fundamenty palatium książęcego (1949-1960); por. ryc. 2, 3. Uzupełniały je dwa sezony badań w północnej części stanowiska, kiedy to (1961, 1962) ujawniono fragment muru kościoła grodowego (ryc. 4). W nieco mniejszym zakresie penetrowano bezpośred-

¹ Większe są zaiste i liczniejsze czyny Bolesława, aniżeli my to możemy opisać lub prostym opowiedzieć słowem. Bo jakież to rachmistrz potrafiłby mniej więcej pewną cyfrą określić żelazne jego łufce, a cóż dopiero przytoczyć opisy zwycięstw i tryumfów takiego ich męstwa! Z Poznania bowiem [miał] 1300 pancernych i 4000 tarczowników, z Gniezna 1500 pancernych i 5000 tarczowników, z grodu Władysława 800 pancernych i 2000 tarczowników, z Gieczy 300 pancernych i 2000 tarczowników, ci wszyscy waleczni i sprawni w rzemiośle wojennym; Gall Anonim, ks. I, rozdz. 8.

² Por. przypis 13.

³ Były to obok najbardziej znanego, dobrze zachowanego szyszaka paradnego z X/XI wieku (o bliżej nieokreślonym miejscu odkrycia) przypadkowe znaleziska kilku znaczących, datowanych na monarchię wczesnopiastowską, skarbow srebrnych (Borzejewo, Dębicz, Węgierskie czy wyróżniające się swoją zawartością 2 skarby z Dzierżnicy zlokalizowane na południowym stoku górującego nad równinną okolicą wzgórza Górzno odległego o ok. 2 km od grodu); por. Ślaski 1953.

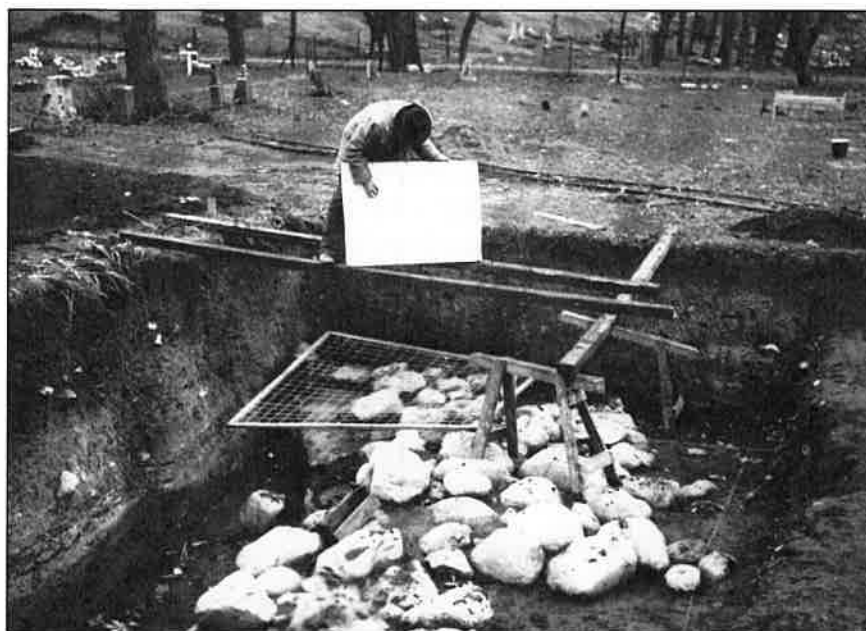

Ryc. 1. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Zdjęcie lotnicze grodziska wykonane w 1961 roku – przed powstaniem Rezerwatu Archeologicznego (fot. Archiwum MPP na Lednicy)
Fig. 1. Giecz-Grodziszczko, site 1. Aerial photograph of the earth mound taken in 1961 – before the Archaeological Reserve was established (photograph – Archive of the Museum of the First Piasts at Lednica – MFPL)

nie zaplecze grodu (ryc. 5). Pracami terenowymi objęto (1951) wycinek złądownego jeziora otaczającego od wschodu półwysep, ponad którego powierzchnią – na odcinku długości ok. 180 m – były widoczne dwa rzędy pali łączące obydwie brzożę jeziora. Sugerowały one istnienie w tym miejscu mostu (Giecz, stan. 2) umożliwiającego komunikację grodu ze wschodnią stroną jeziora. Przy wschodnim brzożę jeziora odkryto fragment kolejnej konstrukcji mostowej, oddalonej od wspomnianej o ok. 100 m na południe, którą poddano badaniom sondażowym (1961). W roku 1959 na terenie sąsiadującym z grodem od północy zarejestrowano cmentarz wczesnośredniowieczny oraz ślady wcześniejszego osadnictwa, zinterpretowane jako tzw. osada przyrodowa (Giecz, stan. 4). Rozpoznano również częściowo znajdującą się kilkaset metrów na południe od

grodu, przy przepływającej w pobliżu rzece Maskawie (Maskawa, Żrenica) wczesnośredniowieczną przeprawę przez rzekę, tzw. Skłoków (Chłapowo, stan. 3). Podczas prac ratowniczych prowadzonych przy romańskim kościele p.w. św. Mikołaja i Wniebowzięcia NMP, rozpoznano wycinkowo również osadę tzw. targową (Giecz, stan. 3). Była ona połączona z grodem wspomnianym już mostem drewnianym. Podsumowaniem długoletnich przedsięwzięć badawczych była przedstawiona w latach 60. XX wieku próba rekonstrukcji rozwoju przestrzennego grodu (Kostrzewski 1966, 1968).

Ranga odkryć dokonanych na grodzisku podczas badań milenijnych sprawiła, że postanowiono objąć ten obiekt szczególną opieką. Decyzją Ministerstwa Kultury i Sztuki z roku 1959 na jego terenie powstał Rezerwat Archeologiczny, który został uroczystie otwarty

Ryc. 2. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Bolesław Promiński podczas dokumentacji rysunkowej fundamentów rotundy odsłoniętej w 1949 roku (fot. Archiwum MAP)
Fig. 2. Giecz-Grodziszczko, site 1. Bolesław Promiński drafting documentation of the foundations of the rotunda uncovered in 1949 (photograph – Archive of the Poznań Archaeological Museum – PAM)

Ryc. 3. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Fundamenty palatium w Gieczu podczas badań 1953 (fot. Archiwum MAP)
Fig. 3. Giecz-Grodziszczko, site 1. Foundations of the palatium in Giecz during research 1953 (photograph – Archive of PAM)

21 lipca 1963 roku. Wtedy to dotychczasowa Giecka Stacja Archeologiczna (związana z Instytutem Historii Kultury Materialnej PAN) została zamknięta, a bezpośredni nadzór nad nowo powstałym rezerwatem na nieco ponad dwadzieścia lat przejęło Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. W tym to czasie placówka giecka skupiła się na działalności edukacyjnej, rezygnując prawie całkowicie z badań terenowych. Prace wykopaliskowe ograniczyły się do wspomnianego już rozpoznania północno-wschodniego przedwala grodziska (1964-66) oraz sondażowej eksploracji (1975) zachodniego odcinka wału wewnętrznego (Grabska 1977).

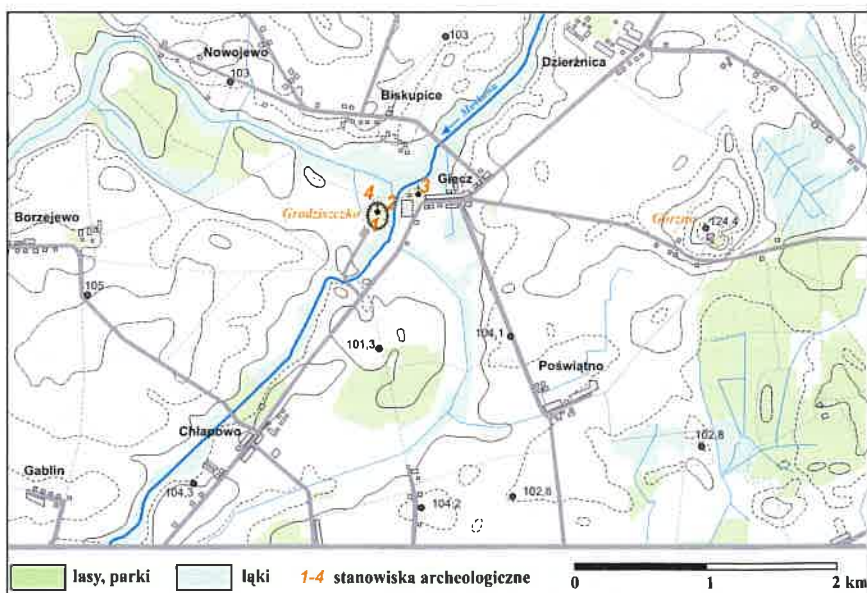
W roku 1984 Rezerwat Archeologiczny w Gieczu został włączony w struktury organizacyjne Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Do roku 1993, kiedy rozpoczął się kolejny, kontynuowany do chwili obecnej, etap systematycznych badań okręgu gieckiego, dwukrotnie poddano go niewielkim badaniom sondażowym. Pierwsze z nich miały charakter ratowniczy. Przeprowadzono je w latach 1986-87 na osadzie oraz cmentarzysku ludności kultury wschodniopomorskiej, w pobliżu przypuszczalnej osady Skłoków (Górecki 1991, Wrzesiński

1994). W roku 1990 natomiast eksploracją wykopu sondażowego usytuowanego na stanowisku 2 wzbogacono dotychczasowe dane na temat szczegółów konstrukcyjnych drogi – mostu (Polcyn I., Polcyn M. 1994), a dzięki analizom dendrochronologicznym jego elementów

Ryc. 4. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Odsłonięta północna ściana kościoła grodzowego w Gieczu podczas badań prowadzonych w 1962 roku (fot. Archiwum MAP)
Fig. 4. Giecz-Grodziszczko, site 1. Disclosure of the northern wall of the stronghold church in Giecz during the research conducted in 1962 (photograph – Archive of PAM)

Ryc. 5. Giecz. Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy (rys. T. Krysztofiak)
Fig. 5. Giecz. Early medieval settlement complex (drawing by T. Krysztofiak)

Ryc. 6. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Widok na grodzisko od strony południowo-zachodniej (fot. W. Stępień; marzec 2007)

Fig. 6. Giecz-Grodziszczko, site 1. View on the earth mound from the south-western side (2007) (photograph by W. Stępień; March 2007)

konstrukcyjnych pozyskanych podczas tych prac uszczegółowiono datowanie reliktu (Krapiec 1994).

Nowy etap systematycznych badań wykopaliskowych objął problematykę związaną z chronologią grodziska (badania umocnień wzbogacone analizą dendrochronologiczną drewna konstrukcyjnego wału) oraz jego architekturą kamienną (ryc. 6). Konstrukcje obronne grodu rozpoznano w dwóch fragmentach wału obwodowego: w części południowo-wschodniej (tzw. przekop A; 1995-1997; Krysztofiak 1998; Krapiec, Krysztofiak 2003) oraz w jego partii północnej (1999, 2000; Krapiec, Krysztofiak 2003). Wiedzę na temat kamiennej architektury grodowej wzbogacono ujawnieniem zarysu i rozpoznaniem stratygrafii kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela (1997-2002, 2004; Krysztofiak 2000; 2004), a także przez badania weryfikacyjne przy fundamentach palatium (1993; Krysztofiak 2006).

Pracami o charakterze ratowniczym, związanymi z konserwacją kościoła romańskiego p.w. św. Mikołaja i Wniebowzięcia NMP na stanowisku 3 w Gieczu (1993, 1994, 1997-2000) zweryfikowano wcześniejsze ustalenia na temat tego zabytku (Dzięciołowski, Indycka, Krysztofiak 1993; Krysztofiak 2000; 2002). Przy okazji tych prac w wykopach sondażowych eksplorowanych na zewnątrz budowli odsłonięto szczątkowo zachowane ślady osadnictwa wcześniejszego od powstania kościoła. W roku 1999 wznowiono badania na sąsiadującym z grodziskiem od północy cmentarzysku wczesnośredniowiecznym (Giecz, stan. 4; Indycka 2000; 2005), które rokrocznie poszerzają naszą wiedzę na temat struktury demograficznej populacji zamieszkującej gród i jego zaplecze oraz dostarczają coraz to nowych danych

na temat różnych działań ludzkich w tym miejscu przed powstaniem cmentarza⁴.

Z gieckim kompleksem osadniczym wiąże się też znajdująca się w odległości ok. 3 km na północny zachód od grodu osada wczesnośredniowieczna stanowiąca najmłodszy horyzont osadniczy wielokulturowego stanowiska w Stroszkach (stan. 1) badanego ratowniczo w latach 1982-1986 i 1999-2001 (Gałęzowska 2005). Uzupełnieniem badań stacjonarnych nad osadnictwem mikroregionu gieckiego były wyniki prospekcji powierzchniowych AZP (1985) oraz nadzorów archeologicznych prowadzonych w pobliżu grodu w związku z drobnymi inwestycjami (Giecz, stan. 3; Brzostowicz, Machajewski 2002). Wyczerpują one listę przedsięwzięć badawczych, na których podstawie powstał przedstawiony poniżej zarys historii miejsca⁵.

Okres plemienny (VIII – początek X wieku)

Ślady najwcześniejszej działalności ludzkiej w okresie wczesnośredniowiecznym w rejonie Giecza sięgają doby plemiennej. Jak wynika z przeprowadzonej analizy zasiedlenia Wielkopolski z czasów przedpiastowskich, na tle datowanego na ten czas rozproszonego, słabego i nierównomiernego osadnictwa charakteryzującego centrum późniejszego państwa wczesnopiastowskiego, mikroregion giecki wyróżnia większe zagęszczenie śladów osadnictwa (Kurnatowska 2000). Spośród datowanych na ten okres stanowisk, znanych przede wszystkim z badań powierzchniowych, zaledwie kilka poddanych było eksploracji archeologicznej (głównie o charakterze ratowniczym). Jedno z nich zarejestrowano w odległości ok. 0,5 km na południowy wschód od półwyspu Je-

⁴ Od roku 2000, w porozumieniu z MPP na Lednicy, w badaniach stanowiska uczestniczyli również studenci z USA, Kanady, Australii, Wielkiej Brytanii oraz Hiszpanii odbywający w Gieczu swoje praktyki zawodowe w ramach szkoły letniej (*Fieldschool of Mortuary Archaeology*), projektu koordynowanego przez Fundację ŚLAVIA.

⁵ W latach 1997-2002 w okolicy Giecza realizowano jeszcze szerokopłaszczyznowe prace wykopaliskowe wyprzedzające budowę autostrady A2 biegnącej w odległości ok. 0,7 km na południe od grodziska. W niniejszym artykule nie uwzględniono wyników tych prac, gdyż pozyskane w ich trakcie materiały wczesnośredniowieczne są obecnie przedmiotem opracowań archeologów związanych z Zespołem Badań Autostrad.

ziora Gieckiego, przy jego południowo-zachodnim brzegu, tuż przy korycie rzeki Moskawy (Chłapowo, stan. 3). Zidentyfikowano je z osadą przy brodzie o nazwie Skłoków, kontrolującą przeprawę przez rzekę⁶. Odsłonięte na stanowisku pozostałości chat naziemnych oraz półziemianek z kamiennymi paleniskami zawierały materiał ceramiczny pozwalający odnieść początki osady do czasów plemiennych (Kostrzewski 1966). Na badanym ratowniczo, wielokulturowym stanowisku w Stroszkach (stan. 1), położonym ok. 3 km na północny wschód od Giecza na wschodnim brzegu Moskawy, ujawniono fragment osady wczesnośredniowiecznej (Brzostowicz 1996; 2003, Gałęzowska 2005). Na podstawie analizy źródeł pozyskanych z ponad 60 obiektów związanych z osadą (budynki naziemne, ziemianki, jamy, paleniska, dołki posłupowe) jej funkcjonowanie określono ogólnie na fazy B-C/D wczesnego średniowiecza (Brzostowicz 2003). Z osiedlem przedpaństwowym związane 29 obiektów, w których obok ceramiki naczyniowej, kości zwierzęcych oraz polepy znaleziono kilka noży żelaznych, przęślików glinianych, kolców kościanych, łyżwę kościaną oraz parę nieokreślonych przedmiotów z żelaza i kości zwierzęcych.

Badania sondażowe prowadzone przez ekipę Bogdana Kostrzewskiego po wschodniej stronie Jeziora Gieckiego (Giecz, stan. 3) odsłoniły pozostałości osady (w dotychczasowej literaturze tzw. targowej), której początki hipotetycznie odniesiono do IX wieku (Kostrzewski 1966). Późniejsze prace wykopaliskowe przy romańskim kościele p.w. św. Mikołaja i Wniebowzięcia NMP oraz wynik nadzoru archeologicznego podjętego podczas inwestycji budowlanej prowadzonej w niedalekiej odległości od kościoła, potwierdziły to przypuszczenie. Odsłonięto fragmenty dwóch obiektów (najprawdopodobniej mieszkalnych). Pozyskany z nich materiał ceramiczny pozwala na datowanie najwcześniejszych reliktyw wczesnośredniowiecznego osadnictwa na stanowisku już na VIII stulecie. Wymowa odsłoniętych wówczas źródeł wskazuje na kontynuację zasiedlenia tego miejsca również w IX wieku (Krysztofiak 2009). Niestety, fragmentaryczne rozpoznanie stanowiska nie daje odpowiedniej podstawy do ustalenia intensywności i charakteru zabudowy oraz podjęcia prób określenia zasięgu najstarszej osady. Można jednak przypuszczać, że miejsce, na którym uchwycono najstarszy wczesnośredniowieczny relikw osadniczy, a było to wyniesienie terenowe otoczone z dwóch stron wodami jeziora, ze względu na swoją atrakcyjność osadniczą, mogło stanowić punkt wyjścia dalszego rozwoju przestrzennego osady. Niewykluczone też, że jej zabudowa w pierwszym etapie jej funkcjonowania mogła koncentrować się na terenie położonym na zachód od kościoła. Sugerować

mogą to również wspomniane już wcześniej „ślady wcześniejszego osadnictwa” zlokalizowane podczas badań milenijnych na terenie folwarku (Kostrzewski 1968).

Prace archeologiczne prowadzone w ostatnich latach na terenie grodziska dodały kolejny element do dotychczasowej listy stanowisk o metryce plemiennej. Pod relikdami umocnień południowo-wschodniego odcinka obwałowań grodowych odsłonięto pozostałości IX-wiecznej osady otwartej (tzw. I poziom osadniczy południowej partii półwyspu; Krysztofiak 2006). Tworzyła je warstwa intensywnej spalenizny zawierająca bogaty, bardzo silnie rozdrobniony materiał ceramiczny, który odznaczał się zestawem cech techno-stylistycznych znajdujących swoje odpowiedniki w zespołach datowanych w Wielkopolsce ogólnie na tzw. fazę C wczesnego średniowiecza (Hilczerówna 1967). Uściślenia czasu powstawania nawarstwień I. etapu osadnictwa w południowej partii półwyspu Jeziora Gieckiego dostarczyły dane dendrochronologiczne. W odsłoniętych po zewnętrznej stronie nasypu wału torfiastych warstwach biogenicznych zalegających pod pozostałościami umocnień obronnych I. fazy, oprócz licznych drobnych drewnianych odpadów produkcyjnych w postaci niewielkich ścinków czy też drobnych gałęzi, ujawniono duże konary drzew ze śladami częściowej obróbki oraz starannie opracowaną deskę. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można sądzić, iż materiał ten dostał się do przybrzeżnej partii jeziora podczas zagospodarowywania południowo-wschodniego skraju półwyspu drewnianą zabudową. Analiza dendrochronologiczna przyniosła serię dat określających czas ścięcia tego drzewa na lata 869-886 (Krąpiec, Krysztofiak 2003), co pozwala na ustalenie chronologii I. poziomu osadniczego na 2. połowę IX wieku (a ściślej na 4. ćwierć tego stulecia).

Szczególnie istotne informacje, tłumaczące wspomniane wcześniej zauważalne zagęszczenie osadnictwa w rejonie Giecza (na którego podstawie wnioskować można było o ukształtowaniu się na tym obszarze już w okresie przedpaństwowym pewnej wspólnoty terytorialnej), przyniosły prace wykopaliskowe prowadzone przy północnym odcinku umocnień grodowych. Kontekst stratygraficzny najstarszej, z trzech wyróżnionych w odsłoniętym fragmencie profilu obronnego, fazy budowy wału, w połączeniu z wynikami analiz dendrochronologicznych drewna konstrukcyjnego, pochodzącego z jego reliktyw, pozwala odnieść genezę gieckiego grodu do okresu poprzedzającego tworzenie nowych, wczesnopiastowych struktur organizacyjnych, a więc do okresu plemiennego.

Podstawa wału, o szerokości ok. 8 m, w partii środkowej została częściowo terasowato ukształtowana w szarobieżowej gytii wapiennej. Stoki dwóch ujawnionych

⁶ Miejsce to wspomniane zostało przy okazji nadania przez księcia Przemysła kościołowi św. Jana zrebu dziesiętników książęcych w dokumencie datowanym na 1253 r. (wg Pokora 2000).

Ryc. 7. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Dolne partie umocnień obronnych gródka plemiennego (fot. M. Nowacki; październik 2000)
Fig. 7. Giecz-Grodziszczko, site 1. Lower part of the defensive earthwork of the small tribal fortified settlement (photograph by M. Nowacki; October 2000)

stopni terasy, opadającej w kierunku północnym, zewnętrznym, dodatkowo wzmocniono belkami, zorientowanymi równolegle do linii biegu wału. Stos wewnętrzny nachodził na torfiastą, silnie nasyconą spalenizną warstwę osadniczą, zalegającą na warstwie szarżółtego, drobnziarnistego piasku, oddzielającą ją od szarobieżowej wapiennej gytii. Konstrukcję zewnętrznego, północnego stosu nasypu wzniesiono na warstwach biogenicznych i ustabilizowano dębowymi kłódami, ułożonymi poziomo na stropie grząskiego, podmokłego kompleksu warstw. Konstrukcję tę wzmocniono dodatkowo ściśle przylegającym do zewnętrznej kłody palem, ukośnie i głęboko wbitym w podłoże. Analogicznie ułożone drewno zaobserwowano również na odcinku długości ok. 4 m po północnej stronie zewnętrznego lica wału (ryc. 7). Nie stanowiło ono jednak tak zwartego układu, jak w przypadku drewna stabilizującego stos nasypu. Relikty te najprawdopodobniej stanowią pozostałość odsadzki (a dokładniej poziomu stabilizującego jej najniższą partię), całkowicie zniszczonej podczas budowy kolejnej fazy umocnień. Łącznie z odsadzką profil obronny umocnień wału 1. fazy miałby więc podstawę o szerokości ok. 12 m. Górne poziomy konstrukcji 1. fazy wału zostały zniwelowane podczas kolejnej, 2. fazy przebudowy umocnień.

W nasypie najstarszego wału w Gieczu zarejestrowano niewielki zbiór fragmentów naczyń ręcznie lepionych i/lub obtaczanych przykrawędnie. Z uwagi jednak na charakter obiektu trudno uznać wspomniany fakt za wiarogodną przesłankę do jego datowania. Ustalenie chronologii interesujących nas umocnień oparto na ana-

lizie zespołów ceramiki zawartych w warstwach osadniczych odsłoniętych po wewnętrznej stronie nasypu. Dolną granicę powstania założeń obronnych wyznacza podchodząca pod konstrukcję torfiasta warstwa nasyciona spalenizną (śląd osadnictwa przedgrodowego). Oprócz bogatego materiału archeozoologicznego w warstwie tej zarejestrowano spory zbiór ceramiki. Jest to kilkadziesiąt fragmentów naczyń wykonanych wyłącznie techniką częściowego, przykrawędnego obtaczania, odznaczających się (z pojedynczymi wyjątkami) całkowitym brakiem zdobienia, o formach charakterystycznych dla tzw. grupy B. Górną granicę powstania umocnień wyznacza zawierająca nieliczny zbiór fragmentów ceramiki warstwa osadnicza nakładająca się na stos wewnętrzny umocnień, której powstanie w świetle analizy ceramiki odnieść można ogólnie do IX stulecia. Ten wyznaczony metodami archeologicznymi przedział czasu (IX wiek), w którym umieścić można powstanie grodu w Gieczu, uściślony został analizą dendrochronologiczną drewna pozyskanego z konstrukcji obwałowań. Seria dat dendrochronologicznych (od po 806 do 865 roku), otrzymanych w wyniku analizy pozostałości najstarszych gieckich umocnień, wraz z korespondującym z nimi datowaniem archeologicznym konstrukcji, wskazują jednoznacznie na początek 2. połowy IX stulecia, jako czas budowy wałów obronnych. Pozwala to na umieszczenie początków grodu w Gieczu (na obecnym etapie badań jako jedyne spośród centralnych ośrodków państwa wczesnopiastowskiego) już w okresie przedpaństwowym. Warto przy tym podkreślić, iż dendrodaty z konstrukcji obronnych najstarszego gieckie-

go grodu są wcześniejsze od ustaleń dotyczących niszczonej planową akcją z 1. połowy X wieku innych, zbadanych metodą dendrochronologiczną grodów plemiennych (Bruszczewo – po 895/902; Brzostowicz 2002, Spławie – po 899; Kara, Krapiec 2000, Daleszyn – po 899; Kara, Krapiec 2000).

W wyniku dotychczasowych badań nad pozostałościami gieckiego grodu plemiennego został archeologicznie poświadczony północny fragment jego linii obronnej. Tworzy ona elipsowaty łuk wytyczający wyraźnie zachodni i wschodni zasięg tej części umocnień. Są to jednak dane dotyczące niewielkiego wycinka całości konstrukcji, nie wystarczające do rekonstrukcji całego zasięgu obwałowań plemiennych. Jednakże zakładając, że wał ujawnionej w profilu północnym 2. fazy o charakterystycznej konstrukcji licującej zewnętrzny stok nasypu, nakładał się na najstarsze umocnienia na całym ich obwodzie, wskazówką pomocną przy wytyczeniu jego południowego przebiegu, a pośrednio znajdujących się pod nim reliktyw grodu plemiennego, mogą być wyniki wcześniejszych prac wykopaliskowych przeprowadzonych w roku 1975 w zachodniej partii

tw. wału wewnętrznego (Grabska 1977). Odsłonięto wówczas analogiczne pod względem sposobu wykonania (również w szczegółach konstrukcji) kamienne licowanie tego odcinka umocnień. Zbieżności te, w połączeniu z kontekstem stratygraficznym obydwu reliktyw, sugerować mogą powiązanie ich w jeden obiekt, wiążący się z 2. fazą umocnień, która nakładała się na wał IX-wiecznego grodu. Zarejestrowany na wale wewnętrznym fragment płaszcza kamiennego mógłby wyznaczać południowo-zachodni zasięg umocnień 2. fazy, a pośrednio również być podstawą określenia południowej granicy obwałowań grodu plemiennego.

W oparciu o powyższe obserwacje można przypuszczać, że plemienny gród w Gieczu obejmował swoim zasięgiem jedynie północną część półwyspu. Przy założeniu, że na całym obwodzie jego umocnienia odznaczałyby się podstawą o podobnej szerokości (łącznie z odsadzką ok. 12 m), stanowił on warownię wykreśloną na planie mniej lub bardziej regularnego okręgu o zewnętrznej średnicy ok. 70 m, z majdanem o średnicy ok. 45 m (ryc. 8). Najstarszy giecki gród pod względem wymiarów nie odbiegałby od zauważalnej na obszarze

Ryc. 8. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Próba rekonstrukcji zasięgu gródka plemiennego z 2. połowy IX wieku (rys. T. Krysztofiak)
Fig. 8. Giecz-Grodziszczko, site 1. An attempt at reconstructing the range of the small tribal fortified settlement from the second half of the 9th century (drawing by T. Krysztofiak)

Ryc. 9. Wzgórze Górzno – przypuszczalne miejsce kultowe znajdujące się ok. 2,5 km na wschód od grodu w Gieczu (fot. T. Krysztofiak; październik 2006)

Fig. 9. Górzno Hill – a place of hypothetical pagan worship located around 2.5 km east of the stronghold in Giecz (photograph by T. Krysztofiak; October 2006)

całej Wielkopolski okresu plemiennego tendencji do wznoszenia niedużych, a w jej centralnej części, stosunkowo rzadko rozmieszczonych, ośrodków grodowych. Najbliższe terytorialnie Gieczowi przykłady to datowane na okres plemienny grodziska w Górze (st. 1; o średnicy 30-42 m z wnętrzem ok. 20 m), Trzeku (st. 1; o średnicy ok. 85-90 m, z wnętrzem ok. 30×40 m), Spławiu (st. 2; o średnicy wnętrza ok. 35-45 m), czy Moraczewie (st. 1, w I. fazie jednoczłonowe o średnicy ok. 40 m); por. Kurnatowska, Łosińska 1990.

Niewielki zakres prac wykopaliskowych przeprowadzonych do tej pory zarówno na majdanie grodu, jak i w rejonie wału wewnętrznego, uniemożliwia podjęcie jakiegokolwiek próby umiejscowienia bramy grodowej. Z podobnymi trudnościami spotykamy się przy ustalaniu zagospodarowania wnętrza grodu plemiennego. Skale trudności zwiększa niedostępność terenu do badań przez współczesną zabudowę (drewniany, XVIII-wieczny kościół parafialny) oraz znajdujące się po jej północnej stronie, bardzo dobrze zachowane relikty wczesnośredniowiecznego kościoła grodowego, które zajmują większą część wnętrza najwcześniejszej warowni w zaproponowanych powyżej granicach.

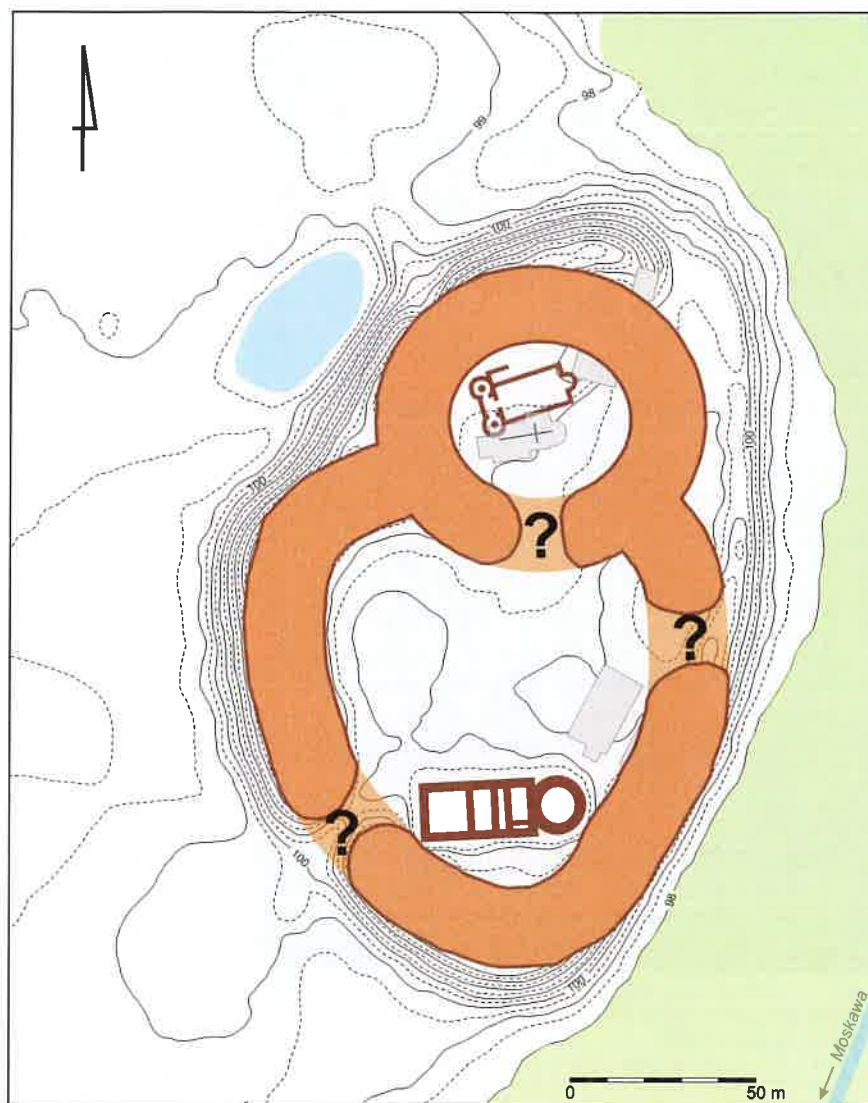
Rozwiązania wymaga problem ewentualnych urządzeń komunikacyjnych umożliwiających bezpośrednie połączenie plemiennego grodu, usytuowanego na półwyspie ukształtowanym przez zachodnią linię brzegową jeziora, ze wschodnim jego brzegiem. Rząd pali drewnianych ujawnionych w trakcie prac sondażowych (1961) prowadzonych przy wschodnim brzegu złodowaczonego jeziora (naprzeciw południowo-wschodniego odcinka zrekonstruowanego biegu wału grodu I. fazy) nie wyklucza ich istnienia. Jednakże niewielki zakres

badania nie umożliwił pozyskania nie tylko danych dotyczących szczegółów samej konstrukcji, lecz również podstaw do określenia jej chronologii (Kostrzewski 1964). Może jednak należy się liczyć z pierwotnym zamysłem nieosłabiania takimi urządzeniami naturalnych walorów obronnych miejsca, wobec czego możliwe jest chronologiczne przyporządkowanie tych relikwów dopiero grodowi okresu wczesnopaństwowego.

Z całą pewnością jednak na czas funkcjonowania gródka plemiennego, datować można początki intensywnej działalności ludzkiej na terenie sąsiadującym z nim od północy (Giecz, stan. 4), oddzielonym od półwyspu niezbyt szeroką i płytką zatoką jeziorną. Z pierwszym etapem funkcjonowania tego miejsca w okresie wczesnośredniowiecznym wiąże się kompleks różnej wielkości obiektów o przeważnie owalnych zarysach, o długości przekraczającej nawet 10 m. Ich wypełniska w pierwszym etapie funkcjonowania stanowiła, łącząca wszystkie wspomniane zagłębienia, spalenizna miejscami przewarstwiona piaskiem. Zarejestrowano w niej oprócz liczego zbioru archeozoologicznego bardzo bogaty homogeny zespół ceramiki naczyniowej o zestawie cech charakterystycznych dla garncarstwa fazy C wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce⁷. Kontekst stratygraficzny obiektów świadczy o ich jednoczesnym wykorzystywaniu do bliżej nieokreślonych praktyk. Nie można wykluczyć kultowego charakteru tego miejsca, zważywszy na fakt, że w zbadanej do tej pory partii stanowiska nie odsłonięto żadnego, przyporządkowanego temu horyzontowi czasowemu, obiektu o przeznaczeniu mieszkalnym czy też produkcyjnym. Kwestia ta wymaga jednak kontynuacji badań terenowych oraz szerszych studiów porównawczych.

⁷ Na obecnym etapie badań (przed sfinalizowaniem opracowania ceramiki) brak odpowiednich podstaw do ściślejszego określenia chronologii warstwy. Z pewnością okres funkcjonowania obiektów odpowiada I fazie grodu. Niewykluczona jest jednak ich jeszcze wcześniejsza metryka.

Ryc. 10. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Próba rekonstrukcji zasięgu grodu wczesnopiastowego (ok. 925-1038) z usytuowaniem reliktów architektury kamiennej (rys. T. Krysztofiak)
 Fig. 10. Giecz-Grodziszczko, site 1. An attempt at reconstructing the range of the early state stronghold (ca. 925-1038) with the location of the remains of the stone architecture (drawing by T. Krysztofiak)

Omawiając osadnictwo doby plemiennej rejonu Gieczy, należy w końcu wspomnieć o charakterystycznym elemencie krajobrazu tej okolicy, jakim jest wzgórze Górzno (ryc. 9). Ten najwyższy punkt wysokościowy Równiny Średzkiej (ok. 125 m n.p.m.) oddalony jest od grodu zaledwie o 2,5 km w kierunku wschodnim. Wzgórze to (znajdujące się w granicach administracyjnych wsi Dzierżnica) kojarzone było dotychczas przede wszystkim z gieckim grodem okresu wczesnopiastowego. Na jego południowym stoku znaleziono bowiem dwa wyjątkowo bogate skarby srebrne datowane na lata 990-1000 oraz ok. 1050 roku (Ślaski 1953)⁸. W świetle ostatnich badań nieprzypadkową wydaje się być lokalizacja olbrzymich depozytów srebrnego kruszcu właśnie w tym miejscu. Wzgórze Górzno – zdecydowanie dominujące nad równiną okolicą – mogło wcześniej, dla społeczności plemiennej skupionej wokół grodu w Gieczu, funkcjonować jako punkt odniesienia w sferze kultury symbolicznej (Kara 2004).

Okres wczesnopiastowy (2 ćwierć X – 2 ćwierć XI wieku)

Przełom, jaki dokonywał się w Wielkopolsce w 1. połowie X stulecia, a polegający na niszczeniu plemiennych struktur osadniczych opartych na licznych małych grodach z jednoczesną budową na ziemi gnieźnieńskiej nowych, obszernych założeń grodowych (Kurnatowska 2000), oszczędził niewielki gródek znajdujący się na półwyspie Jeziora Gieckiego. Co więcej, dokonano przebudowy starych umocnień, a przez otoczenie południowej części cypla imponującymi obwałowaniami (ryc. 10) stworzono potężny ośrodek o bardzo silnym zapleczu osadniczym, wpisany w sieć głównych centrów władzy formującego się państwa gnieźnieńskiego.

Przebudowa plemiennego grodu „wyjściowego” polegała na powiększeniu jego wnętrza przez przesunięcie wcześniejszego zrębu umocnień na zewnątrz oraz oblicowaniu zewnętrznego stoku nowego wału (najprawdopodobniej na całym jego obwodzie) starannie

⁸ W literaturze wspomina się również zamek wzniesiony na jego kulminacji w czasach późniejszych i rozebrany w 1. połowie XIX wieku (Kostrzewski 1966).

Ryc. 11. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Płaszcz kamienny licujący północną partię umocnień grodowych z 1. połowy X wieku (fot. M. Nowacki; sierpień 2000)

Fig. 11. Giecz-Grodziszczko, site 1. Stones facing the northern part of the stronghold's earthwork from the first half of the 10th century (photograph by M. Nowacki; August 2000)

skonstruowanym płaszczem kamiennym (Krapiec, Krysztofiak 2003); por. ryc. 11. Jednocześnie (lub w niewielkim odstępie czasu) dobudowano do niego od południa

Ryc. 12. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Południowo-wschodni odcinek umocnień grodu podczas badań prowadzonych w sierpniu 1997 roku (fot. T. Krysztofiak)

Fig. 12. Giecz-Grodziszczko, site 1. South-eastern section of the stronghold's earthwork during the research conducted in August 1997 (photograph by T. Krysztofiak)

drewniano-ziemne konstrukcje obronne obejmujące swym zasięgiem pozostałą partię półwyspu. Powstały w ten sposób drugi człon grodu otaczał wał o szerokości podstawy ok. 16 m, zbudowany z kilku stosów wzniesionych w konstrukcji rusztowej (ryc. 12). Najniższe partie stosu zewnętrznego dodatkowo wzmacniała (spotykana również w innych piastowskich inwestycjach grodowych) konstrukcja hakowa (ryc. 13). Nasyp I. fazy południowego członu grodu stabilizowała przylegająca do niego od strony zewnętrznej drewniano-ziemna odsadzka. Zasięg tego zbudowanego w konstrukcji przekładkowej obiektu o szerokości ok. 3 m ograniczały od zewnątrz i wewnątrz pojedyncze rzędy pionowych, głęboko wbitych w podłoże pali/desek. Łącznie z odsadzką szerokość profilu obronnego południowo-wschodniego odcinka umocnień grodowych tej fazy sięgała ok. 19 m. Określony metodami archeologicznymi dość szeroki przedział czasu (I połowa X wieku), w jakim doszło do realizacji opisanych powyżej inwestycji, w których efekcie wyznaczona została linia umocnień określająca granice twierdzy w późniejszych okresach jej funkcjonowania⁹, uściśliły wskazania dendrochronologii. Analiza luźno, nieregularnie rozmieszczonych w warstwie torfu kłód i belek dębowych ze śladami obróbki, które najprawdopodobniej znalazły się tam podczas wznoszenia najstarszej fazy drewniano-ziemnych konstrukcji obronnych wyróżnionej w tym odcinku profilu obronnego, dostarczyła serii 13 dendrodat: od około 883 do 925 roku. Na tej podstawie budowę członu południowego grodu w Gieczu odnieść można najwcześniej do początku 2. ćwierci X wieku.

Niewielki zakres prac wykopaliskowych prowadzonych na majdanie grodu uniemożliwia rekonstrukcję jego organizacji przestrzennej. Rozpoznane archeologicznie przywałowe partie wnętrza ujawniły jedynie sekwencje warstw osadniczych świadczące o intensywności

⁹ Następne przebudowy wału polegały na poszerzaniu jego podstawy i przesuwaniu zasadniczego zrębu umocnień w kierunku zewnętrznym, co prowadziło jednocześnie do powiększenia powierzchni wnętrza grodu.

Ryc. 13. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Konstrukcja hakowa wału grodu w Gieczu (ok. 925 roku) ujawniona w południowo-wschodnim odcinku umocnień (fot. T. Krysztofiak; sierpień 1997)
Fig. 13. Giecz-Grodziszczko, site 1. The hook construction of the rampart of the stronghold in Giecz (ca. 925), uncovered in the south-eastern section of the earthwork (photograph by T. Krysztofiak; August 1997)

nym, X-wiecznym użytkowaniu grodu. W granicach eksplorowanych wykopów nie odkryto obiektu o charakterze mieszkalnym, chociaż niewykluczone jest taka funkcja jednego z nielicznych wyróżnionych obiektów związanych z II. poziomem osadniczym (I faza grodowa datowana na 1. połowę X wieku), odsłoniętego w niewielkim fragmencie w południowej części grodu (Krysztofiak 2006).

W 2. połowie X stulecia powiększono powierzchnię użytkową grodu, przesuwając lico wewnętrzne dotychczasowych umocnień o około 2 m w kierunku jądra wału, a lico zewnętrzne o ok. 6 m w kierunku jeziora, poszerzając tym samym podstawę nasypu wału do ok. 21 m¹⁰. Profil obronny tej fazy wału uzupełniały rzędy nieokorowanych pali-czostków ukośnie wbitych w dno przybrzeżnej partii jeziora. Drewno użyte do wzniesienia nowych drewniano-ziemnych stosów umocnień, w konstrukcji przekładkowej i rusztowej, zachowało się bardzo źle. Szczęśliwie dobrze zachowały się elementy spalonej konstrukcji zwieńczającej, które poddano analizie dendrochronologicznej. Z serii 23 prób

najmłodsze zachowane przyrosty datowane są na okres od około 968 do roku 986. Na podstawie powyższych wskazań wzmocnienie walorów obronnych grodu, datowane ogólnie (w oparciu o analizę materiału ceramicznego z warstw osadniczych o ściśle określonych relacjach do relikwów opisanej fazy umocnień) na 2. połowę X wieku, można zawęzić do 2. połowy lat 80. tego stulecia.

Pod koniec X stulecia grodowi w Gieczu, podobnie jak i innym grodom centralnym, nadano więc bardziej monumentalny i reprezentacyjny charakter. Dokonano tego nie tylko przez wspomniane wzmocnienie walorów obronnych twierdzy, lecz również (a może przede wszystkim) przez zagospodarowanie jej wnętrza architekturą kamienną. W świetle ostatnich ustaleń podjęta już w tym czasie lub najpóźniej na przełomie X/XI wieku, budowa w południowej partii grodu palatium książęcego wymownie świadczy o rezydencjonalnej funkcji miejsca (Krysztofiak 2006, t.d.l.). Odsłonięta w latach 1949-1961 korona fundamentów tego założenia wykreśliła plan zorientowanej po osi wschód-zachód wyraźnie dwuczłonowej budowli (ryc. 14). Większa jej

Ryc. 14. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Fundamenty palatium książęcego zimą (fot. T. Krysztofiak; styczeń 2006)
Fig. 14. Giecz-Grodziszczko, site 1. The foundations of the palatium in winter (photograph by T. Krysztofiak; January 2006)

¹⁰ Ustalenia te odnoszą się do lepiej rozpoznanego południowo-wschodniego odcinka umocnień grodowych. Badania przy północnym ich fragmencie do tej pory ograniczyły się jedynie do eksploracji wewnętrznej partii wału; nieznany jest więc pełny profil obronny tej partii umocnień.

Ryc. 15. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Rzut poziomy reliktów architektonicznych odsłoniętych w trakcie badań prowadzonych w latach 1998-2002 (rys. T. Krysztofiak; opr. cyfr. P. Namioła)
 Fig. 15. Giecz-Grodziszczko, site 1. A plan of the architectural relics that were disclosed during the research conducted from 1998 to 2002 (drawing by T. Krysztofiak; digital layout by P. Namioła)

część miała kształt wydłużonego prostokąta, podzielonego wewnątrz na pięć pomieszczeń o niejednorodnej powierzchni. Jej fundamenty sprzężone były od strony wschodniej z fundamentami kaplicy wykreślonej na planie rotundy. Długość całego kompleksu wynosi 47 m (w tym część pałacowa 35 m).

Szerokość partii pałacowej, odpowiadająca średnicy rotundy, wynosi 16 m. Fundamenty zbudowano z dwóch warstw dużych kamieni narzutowych łączonych szarozielonką, tłustą gliną. Koronę dodatkowo wyrównano mniejszymi kamieniami otoczkowymi. Głębokość wkopu fundamentowego w miejscach zbitych wynosiła ok. 60 cm. Szerokość fundamentów części pałacowej (zarówno muru obwodowego, jak i murów podziału wewnętrznego) wynosi ok. 2 m. Szersza od nich była ława fundamentowa kaplicy pałacowej, sięgająca 3 m. Na opadającą lekko w kierunku zachodnim koronę fundamentów nakładały się warstwy osadnicze pozbawione jakichkolwiek śladów destruktu partii naziemnej budowli (w postaci chociażby większych skupisk łamanych kamieni czy też grud zaprawy). Okoliczność ta, w powiązaniu z brakiem pozostałości poziomu

użytkowego budynku dała podstawę do postawienia hipotezy o odstępianiu, z trudnych do ustalenia przyczyn, od tej zakrojonej na wielką skalę inwestycji już na poziomie jej fundamentów.

Niemniej jednak, w oparciu o odsłonięty plan założenia, powstała jedyna, jak do tej pory, próba rekonstrukcji bryły tego nigdy nie zrealizowanego projektu. Jej autorka, Krystyna Józefowiczówna, zakładając nieprzypadkowość znacznej szerokości ławy fundamentowej rotundy, postawiła hipotezę o dwukondygnacyjnej części naziemnej kaplicy z pierwszą kondygnacją wieloniszową, z wnękami ukrytymi w grubości muru. Część pałacowa miała składać się z wyraźnie wyodrębnionej wyższej części zachodniej, niższej części wschodniej oraz z korytarza łączącego kaplicę z aulą (Józefowiczówna 1969). Przeprowadzona ostatnio analiza materiałów archiwalnych z badań milenijnych zrealizowanych w rejonie palatium dostarczyła kilku przesłanek wskazujących na funkcjonowanie na miejscu planowanej kaplicy pałacowej drewnianej budowli o przeznaczeniu sakralnym (Krysztofiak 2006). Jedną z nich jest zalegająca na koronie fundamentów rotundy warstwa intensywnej

spalenizny. Jej zasięg, zasadniczo odpowiadający zarysowi kamiennego obiektu i tylko nieznacznie wykraczający poza jego granice, pozwala postrzegać w niej relikտ spalonego drewnianego budynku. Funkcję sakralną tej budowli sugeruje zlokalizowany w jej zgłiszczach (lub w bezpośrednim ich sąsiedztwie) nieliczny, aczkolwiek bardzo wymowny, zestaw zabytków o charakterze liturgicznym. Są to pozostałości drewnianej skrzyneczki relikwiarzowej w postaci zbioru kilkuset kościanych i rogowych fragmentów jej okładziny, rogowa ażurowa płytką zdobiona motywem stykających się ze sobą palmet (okładzina analogicznej skrzyneczki?/księgi liturgicznej?) oraz wykonana z poroża jelenia podstawka niewielkiej, w znacznym stopniu zniszczonej figurki, której zachowany niewielki fragment świadczący o artystycznym kunszcie jej twórcy pozwala postrzegać w niej wytwór specjalnego znaczenia.

Do asortymentu przedmiotów o przeznaczeniu sakralnym włączyć należy również 2 niewielkie fragmenty kielicha dzwonu(-ów?) pozyskane również we wschodniej części południowej partii majdanu grodu w niewielkiej odległości od wspomnianych wyżej przedmiotów rogowych oraz fragmenty brązowej, częściowo pod wpływem wysokiej temperatury zdeformowanej obręczy – najprawdopodobniej korony oświetleniowej. W świetle powyższych danych można stwierdzić, że pierwotny, imponujący projekt został zredukowany do drewnianej kaplicy funkcjonującej w 1. połowie XI wieku. Najprawdopodobniej w tym czasie pozostała część południowej partii grodu, przeznaczoną wcześniej na część pałacową, zagospodarowano zabudową mieszkalną, o czym świadczą relikty 9 spalonych chat drewnianych, ujawnionych nad relikmtami kamiennych fundamentów planowanej części pałacowej projektowanego założenia¹¹.

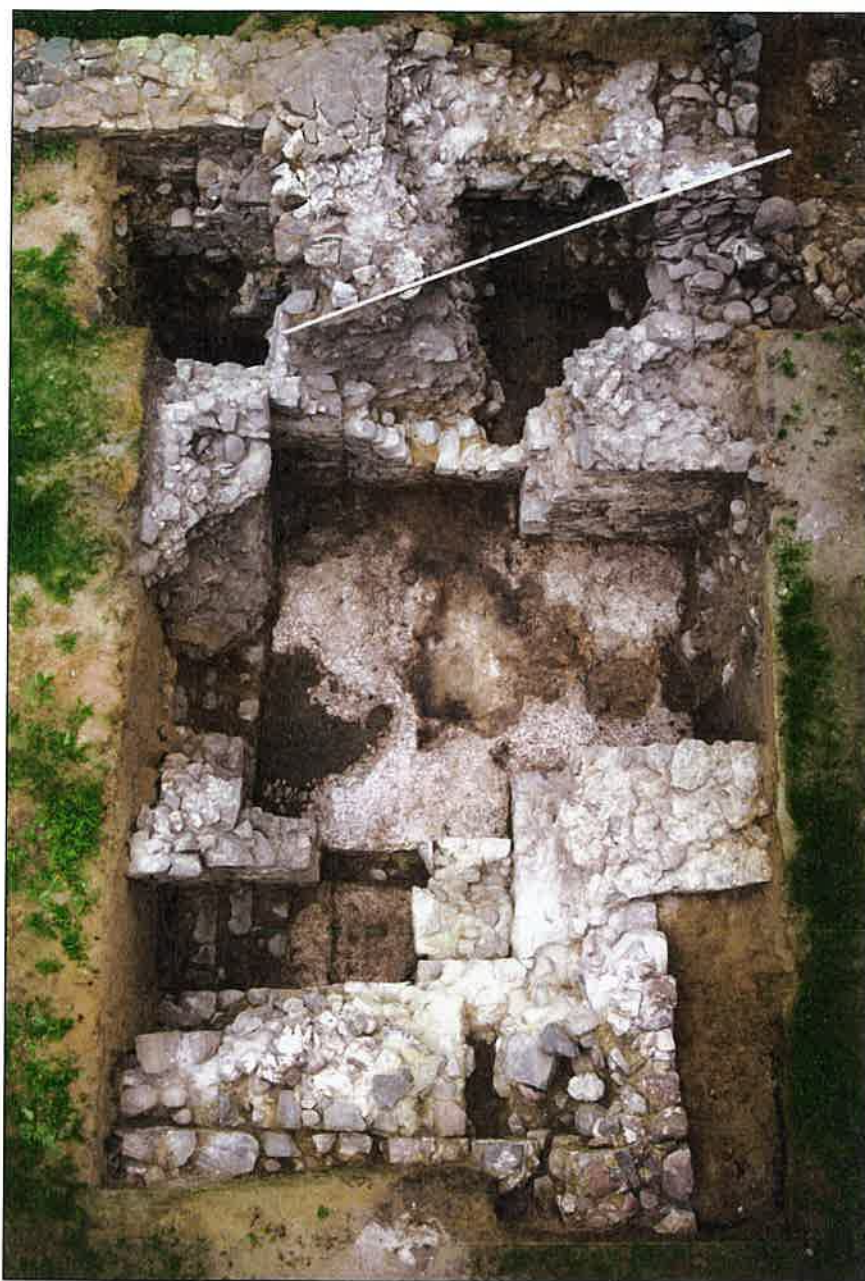
Na początku XI stulecia, w północnym członie warowni doszło natomiast do realizacji innego założenia architektonicznego – kościoła grodowego odznaczającego się wyjątkową na ziemiach polskich architekturą (Krysztofiak 2004). Był to kościół jednonawowy zakończony od wschodu półkolistą apsydą (ryc. 15). Długość korpusu nawowego wynosiła ok. 19 m, szerokość 11 m (obydwie wielkości liczone od lic zewnętrznych murów). Apsydę wykreślono na planie półkola o promieniu równym ok. 2,5 m. Wejście do świątyni znajdowało się w południowej ścianie nawy. Do pierwotnej koncepcji architektonicznej budowli należało unikato- we, do tej pory nie zanotowane na terenie ziem polskich, rozwiązanie jej części wschodniej, gdzie pod wyniesionym chórem umieszczono kryptę (ryc. 16, 17) o poziomie użytkowym obniżonym w stosunku do poziomu posadzki nawy o ok. 1,2 m (Krysztofiak 2000;

Rodzińska-Chorąży 2000; 2001). Jej ściany były pokryte tynkiem, który miejscami zachował się do wysokości ok. 0,4 m od poziomu użytkowego. W destrukcie tynku opadłym z górnych partii południowo-zachodniego narożnika korytarza zachodniego odkryto skarb złożony z ośmiu brązowych, platerowanych srebrem esowatych kabłączków skroniowych (ryc. 18). Ten jednorodny typologicznie zespół, odznaczający się cechami pozwalającymi datować go najpóźniej na 1. połowę XI stulecia (Kóčka-Krenz 1971), potwierdza chronologię I. fazy kościoła ustaloną wcześniej na podstawie danych stratygraficznych. Charakterystyczny układ przestrzenny krypty w powiązaniu z brakiem w jej wnętrzu pochówków oraz obecność niszy umieszczonej w ścianie zachodniej wskazuje wyraźnie na funkcję tego obiektu, który przeznaczony miał być kultowi relikwii. Przeprowadzona przez Teresę Rodzińską-Chorąży analiza formalno-stylowa I. fazy budowli, a szczególnie jej wschodniej części (z wyniesionym chórem i znajdującą się pod nim kryptą relikwiarzową), wskazuje na południowe (północnoitalskie) inspiracje ujawnionych w niej rozwiązań architektonicznych (Rodzińska-Chorąży 2001). Wydaje się jednak, że wzorców organizacji przestrzeni, jaki prezentuje krypta gieckiego kościoła, szukać można też w architekturze ottońskiej, której oddziaływania na architekturę wczesnopiastowską, jak wskazują inne przykłady, trudno przeceniać.

Kultowi jakiego świętego służyć miała krypta kościoła na grodzie w Gieczu? To zagadnienie być może nigdy nie doczeka się zdecydowanego rozstrzygnięcia. Niemniej jednak wskazuje ono na znaczną rangę świątyni, bowiem należy przypuszczać, iż dzięki umieszczonym w niej relikwiiom, już od momentu konsekracji ogniskowała ona nie tylko lokalne życie religijne, ale miała znacznie szerszy zasięg oddziaływania. Symboliczny wymiar tego aktu dodatkowo potęguje fakt, iż zaistniała na początku XI wieku fundacja ulokowała kościół w północnym, mniejszym członie grodu powstałym na bazie gródka plemiennego stanowiącego punkt wyjścia dla późniejszej potężnej warowni. Umieszczenie relikwii nieznanego świętego w krypcie świątyni grodu gieckiego, z pominięciem kościołów katedralnych nowo utworzonych biskupstw, przemawia za zamiarem wyróżnienia Gieczy i być może zamanifestowania szczególnej więzi łączącej dynastię Piastów z tym miejscem.

Najprawdopodobniej jeszcze z okresem monarchii wczesnopiastowskiej można wiązać realizację potężnej, inspirowanej architekturą ottońską (Węclawowicz 2000) inwestycji wzbogacającej pierwotną architekturę kościoła, a jednocześnie wyposażającej ją w nowe treści. Do zachodniej ściany nawy dobudowany został im-

¹¹ Odkrywcą palatium obiekty te wiązał z kolejnym etapem funkcjonowania grodu, mającym miejsce po przerwie spowodowanej najazdem księcia czeskiego Brzetysława na Giecz (1038), ustalając więc ich chronologię na 2. połowę XI wieku. (Kostrzewski 1966; 1968). Biorąc jednak pod uwagę zmienne ostatnio datowanie relikwtów kamiennych, można hipotetycznie założyć ich równoczesne funkcjonowanie z drewnianą kaplicą.

Ryc. 16. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Krypta kościoła grodowego z lotu ptaka (fot. T. Krysztofiak; wrzesień 2004)

Fig. 16. Giecz-Grodziszczko, site 1. A bird's eye view of the crypt of the stronghold church (photograph by T. Krysztofiak; September 2004)

nujący, tróczłonowy maszyw złożony z dwóch okrągłych wież ze spiralnymi klatkami schodowymi, flankującymi od północy i południa w planie prostokątne, prawie kwadratowe pomieszczenie międzywieżowe. Jedyne wejście do maszywu prowadziło od nawy otworem drzwiowym usytuowanym na osi kościoła. Kontekst stratygraficzny fundamentu odsłoniętego po północnej stronie nawy i biegnącego równoległe do osi kościoła daje podstawy do przypuszczeń o planowanej (i nie zrealizowanej), przypadającej na ten czas rozbudowie pierwotnie jednonawowej budowli w założeniu o układzie bazylikowym (Krysztofiak 2004). Wyjaśnienie tego problemu przynieść może jednak tylko kontynuacja badań terenowych.

Jak wynika z analiz dendrochronologicznych na okres monarchii wczesnopiastowskiej datować można powstanie mostu łączącego gród ze wschodnim brze-

giem jeziora (lata 20. XI wieku; Krąpiec 1994). Konstrukcja mostowa, której ślady były widoczne na tle zławodowanej powierzchni jeziora w postaci wyraźnie rysujących się dwóch oddalonych od siebie o ok. 6 m, równoległych rzędów pali drewnianych biegnących na odcinku ok. 180 m, była usytuowana ok. 100 m na północ od najprawdopodobniej wcześniejszego, analogicznego urządzenia. Elementy pionowe mostu były wzmocnione wbitymi skośnie po ich bokach palami zabezpieczającymi całość przed rozsunięciem. Zaobserwowano też sporadyczne wzmocnienia dodatkowymi urządzeniami na osi drogi w postaci nieregularnie występujących dodatkowych pali umieszczonych pomiędzy dwoma bierwionami (Malinowski 1951; Polcyn I., Polcyn M. 1994). Do ich wykonania użyto gatunki drewna bardzo trwałego (dąb, wiąz), w poziomych czę-

Ryc. 17. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Północny korytarz wejścia do krypty w trakcie badań prowadzonych w październiku 2000 roku (fot. M. Nowacki)
Fig. 17. Giecz-Grodziszczko, site 1. The northern corridor of the entrance to the crypt during the research conducted in October 2000 (photograph by M. Nowacki)

ściach zanotowano większą ilość materiału odznaczającego się słabszą wytrzymałością (sosna); Krapiec 1994. Znaczna szerokość mostu (6 m), umożliwiająca ruch dwukierunkowy, dobitnie wskazuje na znaczenie tego urządzenia stanowiącego jeden z najbardziej strzeżonych odcinków dalekosiężnego szlaku komunikacyjno-handlowego łączącego wschodnią część państwa piastowskiego z jego centrum. Podczas prac wykopaliskowych realizowanych w roku 1964 przy północno-wschodniej zewnętrznej stopie wału, odsłonięto układ drewna zinterpretowany przez jego odkrywców jako zachodni skraj konstrukcji wspomnianej drogi, zmieniającej w tym miejscu swoją orientację w kierunku północno-zachodnim (w kierunku Poznania), por. Kostrzewski 1966. Interesującą kwestię zachodniej kontynuacji traktu podjęto podczas badań prowadzonych w ostatnich latach na stanowisku 4¹². W południowej partii stanowiska założono sondaż długości 22 m. Objął on swoim zasięgiem północną stopę wału, biegł w poprzek północnego przedwału aż do drogi polnej będącej kontynuacją współczesnej grobli łączącej wschodni i zachodni brzeg mokradeł stanowiących relikty nie istniejącego już dziś jeziora. W sondażu ujawniono jedynie zalegający pod humusem układ torfiastych warstw, które ukształtowały się na postglacialnych piaskach. Nie odnotowano w nim reliktyw jakiegokolwiek konstrukcji

Ryc. 18. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Skarb kabłączków skroniowych znalezionych w warstwie tynku opadłego z górnych partii południowo-zachodniego narożnika krypty (fot. P. Namiota; sierpień 2001)
Fig. 18. Giecz-Grodziszczko, site 1. The hoard of temple rings found in the layer of plaster that fell off the upper parts of the south-western corner of the crypt (photograph by P. Namiota; August 2001)

drewnianej, której istnienie byłoby wymogiem zachodniej kontynuacji traktu na tym podmokłym terenie. Z wykopu pozyskano głównie fragmenty późnośredniowiecznej i nowożytnej ceramiki naczyniowej, fragmenty kafli i szkiele. W świetle wyników dotychczasowych badań nad gieckimi urządzeniami komunikacyjnymi problem zachodniej kontynuacji dalekosiężnego szlaku handlowo-komunikacyjnego pozostaje więc nadal kwestią otwartą. Niewykluczony jest jego bieg na terenie dotychczas nie eksplorowanym (być może pod obecną drogą polną?). Ostateczne ustalenie przebiegu traktu od Gieczy w kierunku Poznania wymaga kontynuacji badań wykopaliskowych.

Układ drewna ujawniony podczas badań prowadzonych w roku 1964 na północno-wschodnim podwalu grodziska zasugerował również odgałęzienie drogi-mostu w kierunku południowym. Rząd pali biegnący wzdłuż zewnętrznego stoku wschodniego odcinka wału, odsłonięty wcześniej (1962) w wykopie oddalonym od tego miejsca o ok. 85 m na południowy wschód, wzmocnił to przypuszczenie. Niewykluczone, że zarejestrowane relikty mogły być pozostałością pomostu prowadzącego bezpośrednio do grodu, co pozwalałoby na hipotetyczne umiejscowienie (do tej pory nie zlokalizowanej archeologicznie) głównej bramy grodowej we wschodnim odcinku umocnień. Umieszczenie od strony jeziora bramy, do której prowadziłby biegnący wzdłuż wału na odcinku kilkudziesięciu metrów odsłonięty pomost, dodatkowo wzmocniałoby walory obronne twierdzy. Do końca lat 30. XI stulecia, jak wykazały analizy dendrochronologiczne materiału pozyskanego podczas badań prowadzonych w roku 1990, dokonano

¹² Informacje ustne prowadzącej wspomniane badania E. Indyckiej, której w tym miejscu pragnę za ich przekazanie serdecznie podziękować.

przynajmniej trzech napraw konstrukcji następujących po sobie w kilkuletnich odstępach czasowych (1029, 1035 i 1039; por. Krapiec 1994). Biorąc pod uwagę stosunkowo późne, w zestawieniu z chronologią faz rozbudowy grodu (lata 30. i 80. X wieku), datowanie opisanego powyżej obiektu, sądzić można, że przynajmniej do czasu jego budowy bezpośrednią komunikację pomiędzy obydwoma brzegami jeziora umożliwiała nie do końca przebadana południowa konstrukcja mostowa, której funkcjonowanie hipotetycznie umieścić można najpóźniej w okresie pierwszej rozbudowy warowni (lata 30. X wieku). Do czasu jej pełniejszego rozpoznania nie można wykluczyć jej wcześniejszej metryki sięgającej okresu plemiennego.

Powstanie na półwyspie Jeziora Gieckiego potężnego ośrodka było ważnym elementem inspirowanej i realizowanej przez pierwszych Piastów, zakrojonej na wielką skalę akcji inwestycyjnej, prowadzącej do powstania nowych struktur osadniczych organizujących terytorium tworzącego się państwa gnieźnieńskiego. Duże znaczenie polityczne, gospodarcze i religijne, jakie nadała grodowi dynastia, wpłynęło niewątpliwie na okrzepnięcie i dalszy rozwój wcześniejszych osad oraz przyczyniło się do większego zagęszczenia osadnictwa wokół grodu.

Na X wiek poświadczony jest dalszy rozwój osady (Giecz, stan. 3), znajdującej się po wschodniej stronie jeziora, połączonej z grodem wspomnianym mostem. Na ten okres określono chronologię kilku obiektów, których spagowe partie odsłonięto podczas prac ratowniczych prowadzonych przy romańskim kościele p.w. św. Mikołaja i Wniebowzięcia NMP (Krysztofiak 2002; 2009). Podobne ustalenia powstały w wyniku badań ratowniczych prowadzonych przy okazji zakładania linii światłowodowych (Brzostowicz, Machajewski 2002). Nie znany jest jednak do tej pory zasięg oraz układ przestrzenny osady. Eksploracja sondażu założonego

ok. 150 m na południe od kościoła romańskiego dostarczyła danych pomocnych tylko w określeniu jej granic w późniejszym okresie funkcjonowania (XII-XIII wiek); por. Kostrzewski 1951. Cały czas funkcjonowała przeprawa przez rzekę Moskawę (Skłoków) (Kostrzewski 1966). Przynajmniej do połowy X wieku (Brzostowicz 1996; Gałęzowska 2005) istnieje też, znajdująca się przy trakcie łączącym Giecz z Gnieznem, osada w niedalekich Stroszkach.

Na północ od półwyspu grodowego funkcjonuje jeszcze przez okres monarchii wczesnopiastowskiej miejsce o hipotetycznej funkcji kultowej (Giecz, stan. 4). Kontynuację zauważalnych już w okresie wcześniejszym, bliżej nieokreślonych praktyk zaobserwowano w postaci kolejnych warstw stanowiących wypełniska obszer-nych owalnych struktur. Na ten odcinek czasu datowane są też kolejne obiekty, których przeznaczenie na obecnym etapie badań również wymyka się jednoznacznym ustaleniom.

Jednym z nich jest zlokalizowany w północno-wschodniej części zbadanej do tej pory południowej partii stanowiska wycinek obszernej struktury odsłoniętej do tej pory na odcinku ok. 30 m (w rozpoznanym miejscu o szerokości ok. 17 m), datowanej wstępnie na 2. połowę X wieku (Krysztofiak 2007; 2008). Jego partię stropową cechowała różnorodność treści geologicznej, a co charakterystyczne i zastanawiające, zaobserwowano w niej m.in. 3 regularne piaszczyste odcinki, z bardzo wyraźnymi śladami po konstrukcjach drewnianych. W partii spagowej wschodniej części omawianej struktury zarejestrowano ślady konstrukcji drewnianych przypominających układ przekładkowy. Uzupełniał ją rząd dołków posłupowych biegnący wzdłuż południowej granicy badanego wycinka (ryc. 19). Były to pozostałości po ostro zaostrzonych palach wbitych ukośnie (górną partią nachylone były w kierunku grodu) i głęboko w gliniaste podłoże. Niestety, nieznany do

Ryc. 19. Giecz, stan. 4. Ślady konstrukcji drewnianych ujawnionych na spagu jednego z obszer-nych obiektów funkcjonujących na terenie stanowiska przed powstaniem cmentarza (fot. T. Krysztofiak; lipiec 2006)

Fig. 19. Giecz, site 4. The remnants of the timbered structures discovered in the bottom of one of the large objects that had been functioning in the area of the site before the cemetery came into being (fot. T. Krysztofiak; July 2006)

Ryc. 20. Giecz, stan. 4. Strop jednego z obiektów o przypuszczalnej funkcji kultowej (fot. T. Krysztofiak; czerwiec 2005)
 Fig. 20. Giecz, site 4. The roof of one of the objects which hypothetically served as a place of worship (photograph by T. Krysztofiak; June 2005)

tej pory jest całkowity zasięg tej niezwykle interesującej struktury o cechach nie znajdujących analogii w opublikowanych materiałach badanych osad wczesnośredniowiecznych. Ponadto nie określono jeszcze jej wschodniego oraz zachodniego zasięgu, co negatywnie wpływa na próby wiążącego określenia jej funkcji. Nie można wykluczyć ewentualnego obronnego charakteru obiektu, a znajdujące się w jego obrębie relikty konstrukcji drewnianych pozwalają na wskazanie miejsca znajdującego się na północ od dotychczas eksplorowanego jako centrum do tej pory odsłoniętych, trudnych do jednoznacznej interpretacji obszernych struktur.

Niezwykle interesująco przedstawia się również obiekt wkopany w jedno ze wspomnianych starszych zagłębień (ryc. 20). Miał on zarys prostokąta ($5,5 \times 3$ m) zorientowanego dłuższym bokiem wzdłuż linii w przybliżeniu N-S. W jego obrębie uchwycono czytelne, aczkolwiek słabo zachowane, ślady konstrukcji drewnianej. Od belki biegnącej po dłuższej osi obiektu odchodziły prostopadłe względem niej, równomiernie rozmieszczone deski sięgające jego granic otoczonych pasem mniej lub bardziej intensywnej spalenizny. Symptomatyczny dla opisywanej struktury jest prawie całkowity brak materiału ruchomego. Nieliczny, rozdrobniony materiał ceramiczny i archeozoologiczny zarejestrowano jedynie w okalającym jego wnętrze pasie spalenizny. Najprawdopodobniej funkcjonalnie z tym obiektem wiążą się 2 rzędy dołków posłupowych biegnące równoległe do jego północnej granicy i oddalone od niej o ok. 1 m i 1,5 m. Cechy charakteryzujące ten obiekt wykluczają jego funkcję mieszkalną czy też produkcyjną. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przypuszczać, że stanowi on pozostałość budynku związanego z bliżej nieokreślonymi praktykami kultowo-obrządo-

wymi. Przy jednoczesnym odnotowaniu na dotychczas zbadanej południowej części stanowiska braku jakiegokolwiek obiektu o charakterze typowo osadowym, hipoteza ta zyskuje większe podstawy prawdopodobieństwa. Jednak ostateczne wnioski dotyczące określenia funkcji tego miejsca w okresie przed- i wczesnopiastowym uzależnić należałoby od szerszego rozpoznania stanowiska oraz przeprowadzenia studiów porównawczych.

Gród kasztelański (2 połowa XI – koniec XIII / początek XIV wieku).

Efektom kryzysu, jaki dotknął młode państwo piastowskie w latach 30. XI stulecia, był upadek znaczenia politycznego monarchii prowokujący m.in. grabieżcze najazdy zewnętrzne. Dla centrum państwa wczesnopiastowskiego szczególnie brzemienne w skutki był najazd księcia czeskiego Brzetysława I (1038). Wyprawa czeska, której głównym propagandowym celem było odebranie czczonych w gnieźnieńskiej katedrze relikwii św. Wojciecha, rabując i niszcząc zajmowane po drodze grody, zachwiała podstawami wypracowanej przez pierwszych Piastów struktury organizacyjnej ich państwa. Zamieszczony przez dziejopisa czeskiego Kosmasa w jego *Chronica Boemorum* obszerny opis zajęcia gieczkiego grodu przez drużynę Brzetysława sprawił, że historia Gieczy została nierozdzielnie związana z czeskim epizodem. Wydaje się, o czym już wspomniano we wstępie, że zanotowane w dziele Kosmasa okoliczności opanowania grodu oraz informacja o przesiedleniu jego mieszkańców do Czech¹³, miały również swoje konsekwencje w powstaniu funkcjonującego do tej pory w literaturze przedmiotu poglądu o bezpowrotnej utracie przez Giecz znaczenia, jakie posiadał ten ośrodek w cza-

¹³ I gdy przyszedł do grodu Giecz, grodzianie oraz wieśniacy, którzy się tam schronili, nie czując się na siłach znieść uderzenia księcia, wyszli mu naprzeciw niosąc złotą gałązkę, co było znakiem poddania się i pokornie prosili, aby ich w pokoju z ich trzodami i innymi przynależnościami przeniósł do Czech. Książę, dogadując ich prośbom, skoro przeprowadził ich do Czech, dał im niemalą część lasu zwanego Cernin, ustanawiając jednego z nich ich zwierzchnikiem i sędzią, i postanowił, aby tak oni, jak ich potomkowie żyli na wieki według prawa, jakie mieli w Polsce, z którego się wywodzili, aż do dziś zwani są Gieczanami; Kosmas, ks. II, rozdz. II.

sach monarchii wczesnopiastowskiej. Przeczy tej opinii zarówno wymowa źródeł pisanych, cytowanych o wiele rzadziej, niż kroniki Galla Anonima i Kosmasa, jak również wyniki prac wykopaliskowych wznovionych w ostatniej dekadzie XX wieku na terenie gieckiego zespołu osadniczego. Wskazują one na szerokie spektrum inwestycji podejmowanych od 2. połowy XI wieku na grodzie i w jego bezpośrednim sąsiedztwie oraz na silne zaplecze osadnicze dające mocne podstawy polityczno-ekonomicznego znaczenia ośrodka. Po restytucji monarchii piastowskiej gród w Gieczu odzyskał swoje miejsce w strukturze administracyjnej państwa. Przyuszczalnie już w 2. połowie XI wieku stał się on siedzibą rozległej kasztelanii.

Podjęta w tym czasie odbudowa twierdzy znalazła oczywiście swój wyraz w naprawie i rozbudowie konstrukcji obronnych. W efekcie datowanej na ten okres przebudowy wału południowego członu grodu (3 i ostatnia faza przebudowy umocnień w tej partii obwałowań) wcześniejszy nasyp oblicowano płaszczem kamiennym, a dolną jego partię ustabilizowano kamiennie-gliniastą odsadzką (Krysztofiak 1998; Krapiec, Krysztofiak 2003). Konstrukcję kamienną od warstwy destruktu wału 2 fazy oddzielała pokrywa szarożółtozielonkawej gliny przemieszanej ze spiaszczoną próchnicą, w południowej partii nasypu zastąpiona warstwą drobno- i średnioziarnistego piasku. Zarówno glina, jak i piasek, w miejscu styku z zalegającą poniżej warstwą spaleni-ny były lekko nadpalone – ich barwa przybrała pomarańczowe zabarwienie. Płaszcz kamienny, licujący zewnętrzny stok wału, zbudowano z jednej warstwy dużych, niekiedy przyciosanych, ciasno ułożonych kamieni narzutowych. Jedynie w górnej partii nasypu, nad pokrywą piaszczystą, wystąpiła płaszczyna złożona z kamieni drobniejszych (otoczakowych oraz okrzesków kamiennych), między którymi zarejestrowano dużą ilość fragmentów polepy. Najlepiej zachowała się najniższa część konstrukcji kamienniej. Kamiennie lico stoku zewnętrznego dochodziło do spalonej, skrzyniowej konstrukcji zwieńczającej, której fragment ujawniono w szczytowej partii nasypu. Lico wału 3. fazy, w porównaniu z fazą poprzednią, cofnięto o ok. 1 m w stronę jądra. Zewnętrzny zasięg płaszcza kamiennego wyznaczał rząd dużych kamieni wkopanych w nasyp wału 2. fazy. Elementem stabilizującym nasyp była gliniano-kamienna odsadzka, zalegająca częściowo na rozsypisku wału fazy 2., a częściowo na ok. 0,5-metrowej miąższości osadach naturalnych (przewarstwiające się nakłady piasku, żwiru i mułku), nachodzących na warstwę torfu. Ta zbudowana w dwóch etapach konstruk-

cja o szerokości ok. 2,5 m miała wysokość ok. 0,5 m. Do tej pory nie odsłonięto całego profilu obronnego północnego odcinka umocnień. W tej partii wału nie rozpoznane są jeszcze konstrukcje jego zewnętrznego stoku, stąd od kontynuacji badań terenowych uzależnione jest rozwiązanie problemu ewentualnego wzmocnienia całej linii umocnień wspomnianym kamiennym płaszczem zewnętrznym, uchwyconym podczas badań południowego odcinka umocnień. Z odsłoniętego fragmentu profilu można jedynie wywnioskować z całą pewnością, że przy północnym odcinku wału częstsze były inwestycje polegające na poszerzaniu powierzchni użytkowej majdanu przez kilkukrotne przesuwanie zrębu umocnień na zewnątrz.

Ograniczenie powierzchni północnego członu warowni, narzucone niejako niewielkimi wymiarami wyjściowego dlań grodu plemiennego, z biegiem czasu stało się coraz bardziej dotkliwe. Podczas odbudowy grodu w 2. połowie XI wieku, dokonano renowacji wnie-sionego tutaj na początku XI stulecia kamiennego kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela. W późniejszym okresie (XII-XIII wiek) zrealizowano przy nim szereg inwestycji wzbogacających dotychczasową architekturę obiektu oraz wzniesiono w jego sąsiedztwie kolejne kamienne budowle. Zakres tych przedsięwzięć niewątpliwie wpłynął na podjęcie decyzji o niwelacji wału wewnętrznego ograniczającego zasięg przedsięwziętych inwestycji. Gród przestał istnieć w swej dwuczłonowej postaci najprawdopodobniej w XIII wieku, na co wskazują wyniki prac wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 1959 i 1975 (Kostrzewski 1966; Grabska 1977).

Wspomniane prace przy kościele grodowym polegały na rozbudowie jego części wschodniej. Całe lico wschodnie świątyni (łącznie z apsydą) otoczono ściśle do niego przylegającym, szerokim na ok. 1,6 m, murem biorącym swój początek przy północno-wschodnim narożniku korpusu nawowego i kontynuującym swój bieg w kierunku południowym (ryc. 15). Przedsięwzięcie to, którego wynikiem było poszerzenie powierzchni użytkowej chóru wschodniego, miało swoje konsekwencje również w zmianie ciągu komunikacyjnego krypty. Jednocześnie bowiem, po uprzednim zamurowaniu przejścia z korytarza północnego do wnętrza krypty¹⁴, przebito od zewnątrz do niego wejście, umożliwiając przejście do nawy kościoła od strony wschodniej¹⁵. Wejście to o wysokości ok. 2 m (szerokości ok. 0,8 m) wieńczyła półkolista arkada (ryc. 21). Starannie licowane ściany korytarza wejścia wschodniego (zaprawa gipsowa) pokryte były warstwą tynku (na części pozyskanych z destruktu fragmentów zaobserwowano ślady

¹⁴ Upatrywać w tym można zmiany funkcji krypty; komunikację z nią zredukowano do zaledwie jednego wejścia (korytarzem południowym).

¹⁵ Przed rozpoznaniem całości dostępnej do eksploracji archeologicznej części krypty założono, że wejście północno-wschodnie służyć miało bezpośrednio, z pominięciem nawy kościoła, połączeniu wnętrza krypty z jednym z pomieszczeń nie rozpoznanych jeszcze założenia znajdującego się po wschodniej stronie kościoła (Krysztofiak 2004). Wyniki prac wykopaliskowych przeprowadzonych w roku 2004 podczas odsłaniania pozostałej części obiektu zweryfikowały powyższą hipotezę.

Ryc. 21. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Wejście północno-wschodnie do kościoła grodowego (fot. M. Nowacki; październik 2001)
Fig. 21. Giecz-Grodziszczko, site 1. The north-eastern entrance to the stronghold church (photograph by M. Nowacki; October 2001)

malowania). Oryginalnym rozwiązaniem części podziemnej tegoż wejścia, znajdującej się na zewnątrz zasadniczej bryły kościoła, jest ograniczenie jej przestrzeni nie kamiennym obmurowaniem, lecz drewnianym szalunkiem ściany oraz stropu. Zachowane do wysokości ok. 1 m, odsłonięte na niewielkim odcinku pozostałości spalonej konstrukcji biegły w odległości ok. 2 m od muru otaczającego apsydę kościoła I. fazy i skręcały pod kątem ok. 40° na północ, otaczając północno-wschodni narożnik świątyni. Opisana drewniana struktura została odsłonięta na niewielkim odcinku, nieznanym jest więc jej całkowity zasięg. Stan jej rozpoznania pozwala jednak na jej funkcjonalne powiązanie z nowo powstałym północno-wschodnim wejściem do krypty. Wykorzystanie w ten sposób materiału drewnianego, nie zanotowane dotychczas na analogicznych obiektach z ziem polskich, to niewątpliwie nowy przyczynek do badań nad najwcześniejszą architekturą sakralną Polski. Niewykluczone, iż z tym etapem rozbudowy wschodniej części kościoła wiąże się destrukcja muru odkryty w niewielkim fragmencie w sondażu oddalonym o ok. 11 m na południowy wschód od południowo-wschodniego narożnika kościoła. Specyfika budulca oraz użyta do konstrukcji tego muru zaprawa odpowiada bowiem cechom

konstrukcyjnym zarejestrowanym w murze otaczającym wschodnią część kościoła, którego południowy zasięg pozostaje jeszcze nieznanym.

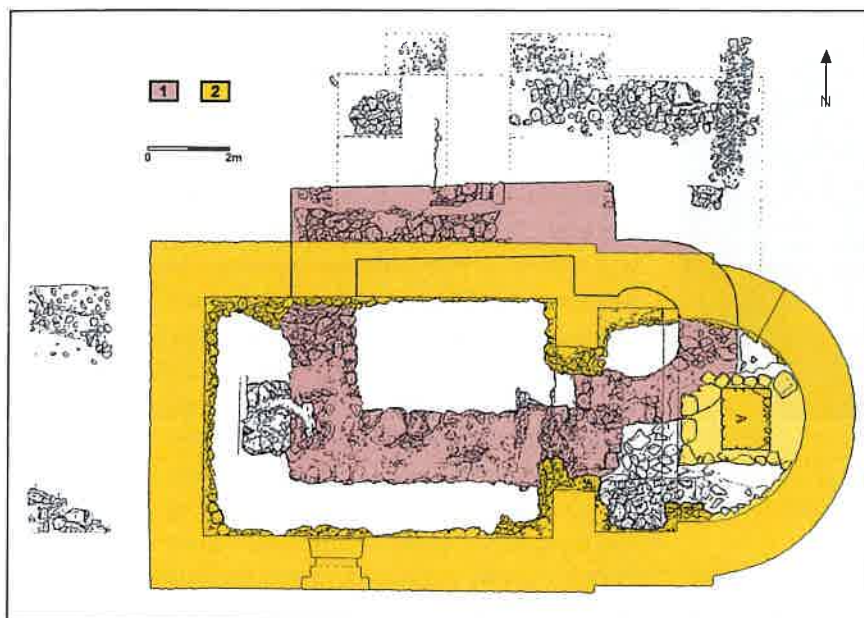
Biorąc pod uwagę usytuowanie i charakter relikwów łączących się z późniejszą fazą, ujawnionych na wschód od kościoła, sądzić należy, że stanowią one niewielki fragment większej całości, której pozostałości spodziewać się można pod budynkiem plebani. Utworzenie nowego wejścia do krypty od strony wschodniej (niejako od zewnątrz) ma w tym kontekście swoją wymowę. Rodzą się bowiem pytania: skąd wyprowadzony był łączący się z nim podziemny korytarz od strony północnej ograniczony drewnianą konstrukcją? Jakie przyczyny legły u podstaw decyzji o zredukowaniu komunikacji z wnętrzem krypty do jednego wejścia oraz umożliwieniu dostępu do nawy kościoła od strony wschodniej? Podjęcie próby odpowiedzi na te kwestie przed rozpoznaniem układu przestrzennego sugerowanej budowli zdaje się być przedsięwzięciem zbyt karkołomnym. Z całą pewnością jednak zbadanie jej pozostałości ukrytych jeszcze w piwnicach probostwa w znacznym stopniu przyczyni się również do określenia charakteru zmian funkcji kościoła (a i też samego grodu).

Równie zagadkowo rysuje się (na podstawie kontekstu stratygraficznego relikwitu) współczesna najmłodszej fazie funkcjonowania kościoła, wolnostojąca budowla, której pozostałości odkryto w odległości ok. 2,2-2,4 m od masywu zachodniego (ryc. 22). Ścianę wschodnią jej północno-wschodniego narożnika, zachowanego do maksymalnej wysokości ok. 1,3 m, odsłonięto na odcinku ok. 4 m. Biegła ona prawie równolegle do zachodniego muru pomieszczenia międzywieżowego. Licowały ją duże, ułożone warstwami, lekko ciosane kamienie spojone szarobiałą zaprawą gipsową. Przeznaczenie tej budowli, nierozpoznanej w sposób pozwalający na rekonstrukcję jej układu przestrzennego, pozostaje na obecnym etapie badań jeszcze niejasne.

Mimo że badania wykopaliskowe przeprowadzone dotychczas na terenie grodziska objęły dość znaczną powierzchnię południowego jego czołu, pozyskane in-

Ryc. 22. Giecz-Grodziszczko, stan. 1. Lico ściany wschodniej wolnostojącej budowli odsłoniętej na zachód od kościoła grodowego (fot. T. Krysztofiak; październik 2002)
Fig. 22. Giecz-Grodziszczko, site 1. The facing of the eastern wall of the detached building uncovered to the west of the stronghold church (photograph by T. Krysztofiak; October 2002)

Ryc. 23. Giecz, stan. 3 – kościół p.w. Wniebowzięcia NMP i św. Mikołaja. Rzut poziomy relikwów architektonicznych odsłoniętych podczas badań archeologicznych; 1 – I faza (koniec XI wieku), 2 – II faza (XII/XIII wieku) (rys. W. Kujawa) (opr. cyfr. P. Namiota)

Fig. 23. Giecz, site 3. The church dedicated to the Assumption of the Blessed Virgin Mary and to Saint Nicholas. A plan of the architectural relics disclosed during the archaeological research; 1 – I stage (the end of the 11th century), 2 – II stage (12th and 13th centuries); (drawing by W. Kujawa) (digital layout by P. Namiota)

Ryc. 24. Giecz, stan. 3. Fundamenty I fazy kościoła p.w. Wniebowzięcia NMP i św. Mikołaja (fot. M. Nowacki; czerwiec 1998)

Fig. 24. Giecz, site 3. The foundations of stage I of the church dedicated to the Assumption of the Blessed Virgin Mary and to Saint Nicholas (photograph by M. Nowacki; June 1998)

formacje na temat charakteru zagospodarowania tej części warowni w okresie od 2. połowy XI do końca XIII wieku przedstawiają się nad wyraz skromnie. Główną przyczyną tego stanu jest fakt, iż prawie cały teren poddany eksploracji wykorzystywany był w 1. połowie XX wieku jako cmentarz parafialny. Głębokie wkopy grobowe w znacznym stopniu zniszczyły pierwotny układ warstw, a niczym niezakłóconą stratygrafię odsłanianą tylko w niewielkich fragmentach. Pełną, nie zniszczoną sekwencję stratygraficzną odsłonięto jedynie w jednym wykopie usytuowanym w pobliżu południowo-wschodniego odcinka umocnień. Bogata stratyfikacja tego miejsca, którą odczytać można z zachowanej dokumentacji tych badań, poświadcza intensywne użytkowanie przywałowej części majdanu w interesującym nas czasie. Niestety, bliższe określenie chronologii wyróżnionych tu jednostek stratygraficznych uniemożliwia

znaczny stopień przemieszczenia pozyskanego z nich materiału ceramicznego (mogącego być w tym przypadku jedyną podstawą datowania).

Trakt komunikacyjny pomiędzy obydwojema stronami jeziora zaczął być wykorzystywany po najeździe księcia Brzetysława stosunkowo szybko. Świadczą o tym wykazane analizą dendrochronologiczną naprawy mostu, datowane na lata 1045, 1048, 1050 oraz na okres późniejszy (1055?-1070) (Krapiec 1994). Konstrukcja tego obiektu przypuszczalnie na początku XII stulecia uległa zmianom, wskutek czego zaczął on funkcjonować jako grobla (Polcyn I., Polcyn M. 1994).

Na terenie osady, znajdującej się po wschodniej stronie jeziora, w 2. połowie XI wieku, a najprawdopodobniej pod koniec tego stulecia, na niewielkim wyniesieniu zbudowano kamienny kościół p.w. św. Mikołaja i Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Jego fun-

damenty odsłonięto podczas ratowniczych badań wykopaliskowych wewnątrz konserwowanego romańskiego założenia z XII/XIII wieku (Krysztofiak 2002); por. ryc. 23, 24. Pierwsza budowla sakralna na osadzie była niewielką świątynią jednonawową (o nawie prostokątnej długości ok. 8 m i szerokości ok. 7 m¹⁶), zakończoną od wschodu apsydą na poziomie fundamentów odznaczającą się zarysem podkowiastym o promieniu równym odcinkowi ok. 2,5 m. Najprawdopodobniej w partii muru naziemnego apsydy była półkolistą (podkowiastą?). Niewykluczone jest również ewentualne wzniesienie jej na planie prostokąta. Budowla w tej postaci funkcjonowała co najmniej przez jedno stulecie (XII wiek). Na przełomie XII i XIII wieku bądź na początku wieku XIII, na jej miejscu zbudowano nowy kościół, do którego wzniesienia częściowo wykorzystano fundamenty wcześniejszej budowli.

Kościół II. fazy był zorientowany idealnie po linii wcześniejszej świątyni, z nieznacznym przesunięciem w stosunku do starszej budowli na południe. Zbudowany z kostki granitowej nowy kościół był założeniem znacznie większym od świątyni I. fazy (o długości po osi ok. 17 m¹⁷); por. ryc. 23, 25. Była to budowla jednonawowa, z krótkim przęsłem prezbiterialnym zakończonym od wschodu półkolistą apsydą. Wewnątrz apsydy ujawniono relikwiarz mensy ołtarzowej wykonanej z ciosów. Zarejestrowany w zachodniej części nawy, usytuowany na osi kościoła fundament filara kamiennego nie wyklucza zaaranżowania tej partii wnętrza jako empory¹⁸. Z całą pewnością przy kościele powstał cmentarz, który został prawie w całości zniszczony późniejszymi, nowożytnymi praktykami funeralnymi zarówno we wnętrzu, jak i na zewnątrz świątyni. Zaledwie jeden grób, odsłonięty pomiędzy fundamentami ścian południowych młodszego i starszego kościoła, z dużą dozą prawdopodobieństwa uznać można za pochówek wczesnośredniowieczny. Wskazuje na to nie tylko jego orientacja (wschód-zachód), lecz również pozycja stratygraficzna oraz zarejestrowane wewnątrz wkopu grobowego nikielne ślady drewnianej skrzyni o formie charakterystycznej dla wczesnośredniowiecznego rytu pogrzebowego.

Na podstawie danych archeologicznych pozyskanych z terenu osady trudno jednoznacznie odnieść się do często jej przypisywanego targowego charakteru, jaki miała uzyskać w opisywanej fazie rozwoju gieckiego zespołu osadniczego (Wędzki 1958; Kostrzewski 1968). Archeologiczne potwierdzenie nieodłącznego elementu tego typu osad, a więc ewentualnego placu targowego, który miałby znajdować się na południe od kościoła, wskutek bezpowrotnego zniszczenia tego terenu przez kilkuset-

Ryc. 25. Giecz, stan. 3. Apsyda romańskiego kościoła p.w. Wniebowzięcia NMP i św. Mikołaja nocą (fot. T. Krysztofiak; maj 2008)
Fig. 25. Giecz, site 3. The apse of the Romanesque church dedicated to the Assumption of the Blessed Virgin Mary and to Saint Nicholas at night (photograph by T. Krysztofiak; May 2008)

letnią nekropole przykościelną jest znacznie utrudnione, a być może nawet niemożliwe. Charakterystyczny dla miejsc, na których dochodziło do wymiany i handlu jest też szczególny zestaw materiału zabytkowego ze znaczącym zbiorem przedmiotów obcej proveniencji. Na tego typu stanowiskach spodziewać się też można wyraźnych śladów produkcji rzemieślniczej. Niestety, giecką osadę cechuje dotychczasowy brak wypunktowanych wyżej wyznaczników, jak również odpowiednich odniesień w źródłach pisanych. Problem targowego charakteru osady w późniejszych fazach jej funkcjonowania (*nota bene* prawdopodobnego) jest więc nadal kwestią otwartą i przed szerszym rozpoznaniem stanowiska pozostaje tematem dalszych teoretycznych dociekań.

W 2. połowie XI wieku, na północ od grodu, na miejscu wcześniejszego miejsca o hipotetycznie kultowym charakterze, powstał cmentarz ludności zamieszkującej gród oraz jego bezpośrednie zaplecze (Indycka 2000; 2005). Rozpoznana do tej pory południowa część cmentarzyska, na której odsłonięto dotychczas 274 groby

16 Podano odległości pomiędzy zewnętrznymi licami fundamentów. Długości murów naziemnych były odpowiednio zmniejszone o szerokość odsadzeki fundamentowej, powierzchnia wnętrza kościoła natomiast o grubość murów.

17 Licząc od zewnętrznych lic murów.

18 Jednakże, z uwagi na brak danych jednoznacznie wskazujących na ścisłe powiązanie tego relikwiarza z II fazą romańską kościoła, stwierdzenie to umieścić należy w grupie hipotez roboczych. Niewykluczone jest bowiem jego późniejsza metryka.

Ryc. 26. Giecz, stan. 4. Grób kobiety zmarłej w wieku 25-35 lat umieszczony w jamie z obstawą kamienną (fot. T. Krysztofiak; sierpień 2008)
Fig. 26. Giecz, site 4. The grave of a woman who died between 25 and 35 years of age, placed in a hollow lined with stones (photograph by T. Krysztofiak; August 2008)

(ryc. 26, 27), dostarczyła wielu informacji na temat organizacji jego przestrzeni, a znajdujące przy pochówkach wyposażenie pozwoliło określić ramy czasowe jego funkcjonowania na 2. połowę XI – XII/XIII wieku. Prace wykopaliskowe na gieckiej nekropoli są kontynuowane, do tej pory nie znany jest jej całkowity zasięg. Niemniej jednak, jej południowa część dostarczyła już wielu interesujących informacji dotyczących organizacji przestrzeni cmentarzyska. Charakterystyczne dla stanowiska było jego ogrodzenie od południa (od strony grodu) i południowego wschodu drewnianym dwu- a miejscami trójrzędowym płotem palisadowym (Indycka 2005; Miciak 2005). Do tej pory nieznany jest całkowity zasięg tej konstrukcji. Na uwagę zasługuje

również rozplanowanie grobów cechujące się wyraźnymi ich koncentracjami oddzielnymi dość rozległymi pustymi przestrzeniami. Na obecnym stanie badań trudno ustalić przyczyny zaobserwowanej prawidłowości w rozmieszczeniu pochówków. Z całą pewnością jednak chowanie zmarłych w obrębie ściśle wydzielonych kwater miało charakter planowy. Zastanawiające jest, że prawie wszystkie sytuowano w obrębie wcześniejszych, obszernych obiektów – śladów trudnej do jednoznacznych interpretacji działalności człowieka na tym terenie w okresie plemiennym i wczesnopaństwowym (Krysztofiak 2008). Prowadzona obecnie wieloaspektowa analiza danych archeologicznych w powiązaniu ze szczegółowymi badaniami antropologicznymi

Ryc. 27. Giecz, stan. 4. Przykład pochówku umieszczonego we wkopie wcześniejszego grobu (fot. T. Krysztofiak; sierpień 2007)
Fig. 27. Giecz, site 4. An example of a burial that was dug into an earlier grave (photograph by T. Krysztofiak; August 2007)

Ryc. 28. Giecz, stan. 4. Kolia z karneolu (XI-XII wiek) znaleziona w jednym z grobów odsłoniętych na cmentarzysku w roku 2005 (fot. P. Namiota)

Fig. 28. Giecz, site 4. A carnelian necklace (11th-12th century) that was found in one of the graves uncovered at the burial ground in 2005 (photograph by P. Namiota)

Ryc. 29. Giecz, stan. 4. Kolia z kryształu górskiego (XI-XII wiek) znaleziona w jednym z grobów odsłoniętych na cmentarzysku w roku 2005 (fot. P. Namiota)

Fig. 29. Giecz, site 4. A rock crystal necklace (11th-12th century) that was found in one of the graves uncovered at the burial ground in 2005 (photograph by P. Namiota)

materiału osteologicznego niewątpliwie może się przyczynić do wyjaśnienia tej kwestii.

Bogaty i różnorodny zestaw przedmiotów (ryc. 28-31), jaki odkryto w grobach oraz na powierzchni stanowiska, dał podstawy do chronologizacji gieckiej nekropoli.

Wskazuje on też na kierunki, z których szły impulsy kształtujące kulturę elit ówczesnego społeczeństwa zamieszkującego gród i jego okolice. Znajduje się w nim spora grupa importów, wśród których liczny jest też zestaw znalezisk unikatowych, jak chociażby brązowy stylus o wyjątkowej formie (Indycka 2006); por. ryc. 32.

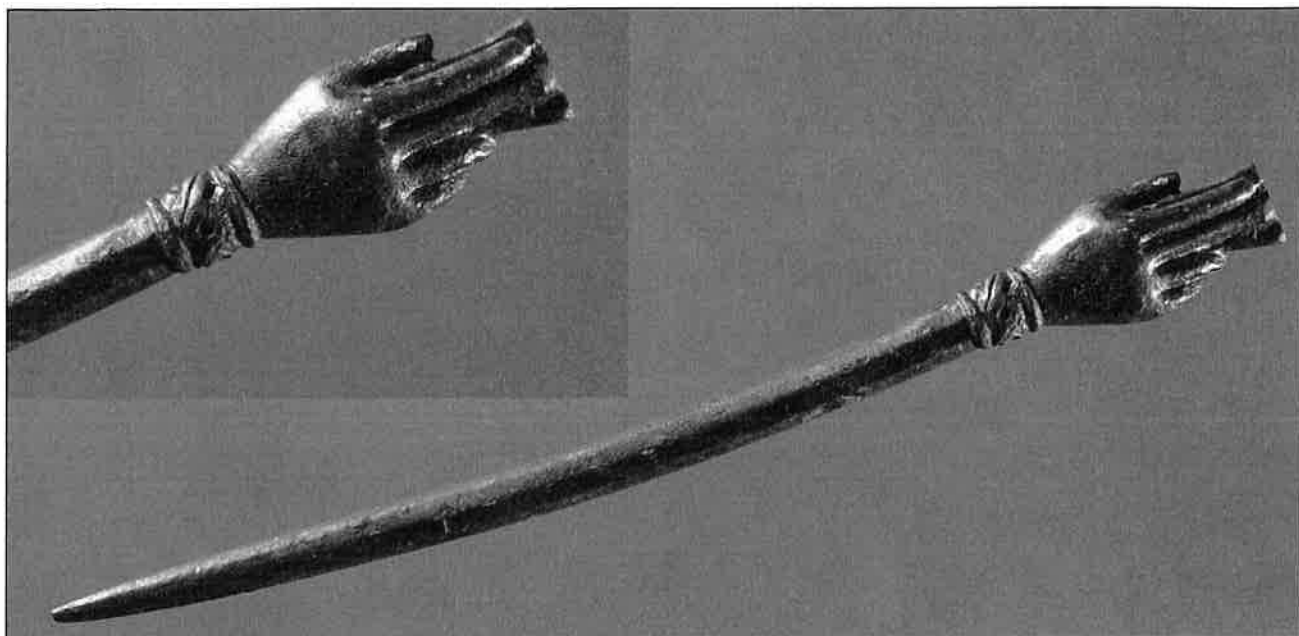
Ryc. 30. Giecz, stan. 4. Pierścień typu Orszymowice (XI-XII wiek) znaleziony w jednym z grobów odsłoniętych na cmentarzysku w roku 2006 (fot. P. Namiota)

Fig. 30. Giecz, site 4. A ring of the Orszymowice type (11th-12th century) that was found in one of the graves uncovered at the burial ground in 2006 (photograph by P. Namiota)

Ryc. 31. Giecz, stan. 4. Srebrna bransoleta (XI-XII wiek) znaleziona w jednym z grobów odsłoniętych na cmentarzysku w roku 2005 (fot. P. Namiota)

Fig. 31. Giecz, site 4. A silver bracelet (11th-12th century) that was found in one of the graves uncovered at the burial ground in 2005 (photograph by P. Namiota)

Ryc. 32. Giecz, stan. 4. Stilus brązowy znaleziony w roku 1999 w warstwie humusu na cmentarzysku (fot. P. Namiota)
Fig. 32. Giecz, site 4. A bronze stylus found in 1999 in the layer of humus at the burial ground (photograph by P. Namiota)

Uwagi końcowe

Przedstawiony powyżej zarys rozwoju osadnictwa na terenie wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego w Gieczu powstał na podstawie obecnego archeologicznego rozpoznania interesującego nas terenu. Wznowione po prawie 40-letniej przerwie w roku 1993 systematyczne badania wykopaliskowe grodu i jego najbliższego zaplecza spowodowały znaczący przyrost źródeł dotyczących historii tego miejsca, zwłaszcza odnoszących się do okresu przed- i wczesnopaństwowego. Dzięki badaniom prowadzonym przy architekturze murowanej Giecza (na grodzie – przy kościele p.w. św. Jana Chrzciciela oraz na osadzie – przy romańskim kościele p.w. św. Mikołaja i Wniebowzięcia NMP), na cmentarzysku oraz przy moście/grobli zwiększył się też zasób informacji rozjaśniających późniejsze fazy funkcjonowania gieckiego zespołu osadniczego. Wyniki prac wykopaliskowych w znaczny sposób pozwoliły na nowe spojrzenie na znaczenie Giecza w procesie kształtowania się oraz krzepnięcia struktur organizacyjnych polskiej państwowości, jak również na jego rolę w późniejszym okresie funkcjonowania państwa piastowskiego.

Potwierdzona została wczesna metryka grodu, który już w okresie plemiennym stanowił centralne miejsce dla kształtującej się w jego okolicy pewnej wspólnoty terytorialnej. Fakt ten przedstawia się niezwykle interesująco w zestawieniu z chronologią innych ośrodków, których powstanie wiązało się z budową tzw. obszaru centralnego podległego silnej władzy formującej się dynastii i stanowiącego punkt wyjścia dalszych działań poszerzających zasięg tworzącego się państwa (Kurnatowska 2003). Obszar ten został wykreowany w latach 920-940 (Kara, Krapięć 2000; Kurnatowska

2000), kiedy to na terenie ziemi gnieźnieńskiej powstała zagęszczona sieć grodów (Poznań, Gniezno, Ostrów Lednicki, Grzybowo), do której włączona została stara warownia w Gieczu, rozbudowana w tym okresie przez pierwszych Piastów do wymiarów potężnej, dwuczłonowej twierdzy. Plemienna geneza ośrodka gieckiego z grodem o silnym zapleczu osadniczym, na obecnym etapie badań wyróżniająca Giecz spośród wymienionych ośrodków centralnych ścisłej domeny piastowskiej, uzasadnia hipotezę o postrzeganiu go jako rodowej siedziby Piastów (Kurnatowska 2002; 2003). Przypuszczenie to potwierdza notowana przez cały czas trwania państwa piastowskiego dbałość przedstawicieli dynastii o to miejsce, wynikająca oczywiście również z decyzji o włączeniu grodu w struktury organizacyjne państwa. Stał się on jednym z ośrodków władzy książęcej, ze wszystkimi wynikającymi z tego faktu konsekwencjami. Zyskał monumentalny kształt, jego wnętrze zagospodarowano architekturą kamienną manifestującą nowe treści religijne. Został ponadto ważnym punktem strategicznym broniącym od południa dostępu do grodów w Gnieźnie i Poznaniu.

Najprawdopodobniej skutki kryzysu monarchii wczesnopiastowskiej i najazdu księcia czeskiego Brzetysława ziemia giecka odczuła podobnie jak inne terytoria domeny piastowskiej. Przesiedlenie mieszkańców Giecza do Czech nie spowodowało totalnej pustki osadniczej, o czym świadczą ślady napraw mostu przeprowadzanych już w latach 40. XI wieku. Zatem po restytucji władzy państwowej ośrodek odzyskuje swoje znaczenie. W odbudowanym grodzie, przy kościele p.w. św. Jana Chrzciciela, realizowane są intensywne inwestycje budowlane, których rozmach odczytać można

z nie do końca jeszcze rozpoznanych reliktyw budowli przylegających do świątyni od wschodu oraz ze śladów wolnostojącego założenia sąsiadującego z kościołem od zachodu. Gród został otoczony gęstszą siecią powiązanych z nim osad otwartych. Na jednej z nich, położonej na przeciwległym brzegu jeziora, pod koniec XI wieku wzniesiono niewielki kościół p.w. św. Mikołaja i Wniebowzięcia NMP, zastąpiony na przełomie XII/XIII stulecia większą budowlą. Wysoki status społeczny mieszkańców grodu i okolic potwierdzają liczne zabytki, bardzo często o charakterze luksusowym, pozyskane m.in. z badań cmentarzyska. Na znaczenie ośrodka w tym czasie w państwowych i kościelnych strukturach administracyjnych wskazuje ustanowienie go siedzibą rozległej kasztelanii oraz podniesienie kościoła grodowego do rangi kościoła tytu-

larnego archidiakonu poznańskiego większego (1298; Nowacki 1964).

Bliższe ustalenie przyczyn utraty przez Giecz politycznego i ekonomicznego znaczenia, co dokonało się pod koniec XIII stulecia, wymaga dalszych wnikliwych studiów porównawczych oraz badań terenowych. Mimo dokonanego w ostatnich latach poszerzenia zasobu danych archeologicznych odnoszących się do tego wycinka czasu, zauważalny jest jednak jeszcze dotkliwy niedobór źródeł. Kontynuacja prac wykopaliskowych, prowadzonych w szerszym niż dotąd zakresie, z pewnością może przybliżyć przedstawiającą się w wielu kwestiach zagadkowo schyłkową fazę funkcjonowania Gieczy. Dzięki temu będzie można podjąć próbę wyjaśnienia okoliczności, które po długoletnim okresie prosperity tego ośrodka doprowadziły do jego upadku.

Bibliografia

GALL ANONIM

Anonim tzw. Gall, *Kronika Polska*, przeł. R. Grodecki, oprac., wstęp i przypisy M. Plezia, wyd. V, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982.

KOSMAS

Kosmasa Kronika Czechów, tłum., wstęp i komentarze M. Wojciechowska, Warszawa 1968.

BRZOSTOWICZ M.,

1996 *Grzebięń rogowy z osady wczesnośredniowiecznej w Stroszkach, gm. Nekla, woj. poznańskie, stanowisko 3*, [w:] *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, t. 1, Z. Kurnatowska (red.), Wrocław, s. 269-274.

2002 *Bruszczeński zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*, Poznań.

2003 *Rozwój osadnictwa średniowiecznego na ziemi wrzesińskiej w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] *Archeologia powiatu wrzesińskiego*, M. Brzostowicz (red.), Poznań-Wrzesnia, s. 89-118.

BRZOSTOWICZ M., MACHAJEWSKI H.,

2002 *Nowe materiały do badań nad osadnictwem średniowiecznym i nowożytnym na terenie Gieczy i Targowej Góry w woj. wielkopolskim*, *Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski*, t. 1, s. 232-250.

DZIECIOŁOWSKI E., INDYCKA E., KRYSZTOFIAK T.,

1993 *Badania ratownicze przeprowadzone w 1993 roku w romańskim kościele w Gieczu*, *Kronika Wielkopolski*, nr 2, s. 51-60.

GAŁĘZOWSKA A.,

2005 *Osady kultur pomorskiej, przeworskiej i wielbarskiej w Stroszkach w powiecie wrzesińskim*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 40, s. 281-400.

GÓRECKI J.,

1991 *Cmentarzysko ludności kultury wschodniopomorskiej w Chłapowie, gm. Dominowo, woj. wielkopolskie*, „*Studia Lednickie*”, t. II, s. 165-201.

GRABSKA M.,

1977 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Gieczu, woj. Poznań*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 26, s. 213.

HENSEL W.,

1953 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 2, Poznań.

HILCZERÓWNA Z.,

1967 *Dorzecze górnej i środkowej Oby od VI do początków XI wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

INDYCKA E.,

2000 *Z badań nad cmentarzyskami gieckiego kompleksu osadniczego*, „*Studia Lednickie*”, t. VI, s. 69-90.

2005 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Gieczu, stan. 4, woj. wielkopolskie. Dotychczasowe wyniki badań*, „*Studia Lednickie*”, t. VIII, s. 175-196.

2006 *Unikatowy wczesnośredniowieczny rylce do pisania z Gieczy*, [w:] *Lapides viventes. Księga dedykowana prof. dr hab. Klementynie Żurowskiej*, T. Rodzińska-Choraży, A. Włodarek (red.), Kraków, s. 311-318.

JÓZEFOWICZÓWNA K.,

1969 *Sztuka w okresie wczesnoromańskim*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, J. Topolski (red.), t. 1, Poznań, s. 114-156.

KARA M.,

2004 *Archeologia o początkach państwa polskiego (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Kolory i struktury średniowiecza*, W. Fałkowski (red.), Warszawa, s. 253-317.

KARA M., KRAPIEC M.,

2000 *Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski*, [w:] *Ziemia polska w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, H. Samsonowicz (red.), Kraków, s. 303-328.

KOSTRZEWSKI B.,

1951 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Gieczu w roku 1951* (mps Archiwum Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu).

1963 *Badania archeologiczne nad budownictwem kamiennym w Gieczu, pow. Środa Wlkp.*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 14, s. 218-220.

1964 *Wyniki badań archeologicznych w Gieczu w latach 1960 i 1961*, „*Sprawozdania Archeologiczne*”, t. 16, s. 170-176.

1966 *Gród piastowski w Gieczu*, wyd. 2, Poznań.

1968 *Zespół osadniczy w Gieczu. Przyczynek do zagadnienia formowania się miast przedlokacyjnych w Polsce*, [w:] *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej. Warszawa 14-18 IX 1965*, t. IV, W. Hensel (red.), Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 318-331.

KÓČKA-KRENZ H.,

1971 *Esowate kablączki skroniowe z terenu Polski północno-zachodniej*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 22, s. 97-143.

KRAPIEC M.,

1994 *Analiza anatomiczna i dendrochronologiczne datowanie drewna*, [w:] Polcyn M., Polcyn I., Krapiec M., Milecka K., Indycka E., *Rezultaty badań przyrodniczo-archeologicznych przeprowadzonych na wczesnośredniowiecznym moście/grobli w Gieczu gm. Dominowo, stan. 2*, „*Studia Lednickie*”, t. III, s. 212-216.

KRAPIEC M., KRYSZTOFIAK T.,

2003 *Potwierdzenie plemiennej metryki grodu w Gieczu*, „*Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*”, t. 6, s. 32-51.

- KRYSZTOFIAK T.,
1998 *Z badań nad chronologią umocnień obronnych grodu gieckiego*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, H. Kóčka-Krenz., W. Łosiński (red.), Poznań, s. 150-157.
2000 *Nowo odkryte relikty architektury romańskiej w Gieczu*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie zjazdu gnieźnieńskiego*, A. Buko, Z. Świechowski (red.), Warszawa, s. 74-84.
2002 *Romański kościół p.w. św. Mikołaja i Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Gieczu – wyniki prac archeologicznych*, „Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski”, t. 1, s. 33-47.
2004 *Wczesnopiastowski kościół p.w. św. Jana Chrzciciela na grodzie w Gieczu w świetle najnowszych odkryć*, [w:] *Początki architektury monumentalnej w Polsce*, T. Janiak (red.), Gniezno, s. 181-198.
2006 *Palatium w Gieczu – archeologiczne podstawy datowania relikwów*, [w:] *Lapides viventes. Księga dedykowana prof. dr hab. Klementynie Żurawskiej*, T. Rodzińska-Choraży, A. Włodarek (red.), Kraków, s. 286-301.
2007 *Rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka grodowego w Gieczu w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] *Architektoniczno-przyrodnicze podstawy rekonstrukcji wczesnośredniowiecznych założeń obronnych Gieczy*, A. Grygorowicz, K. Milecka, K. Tobolski (red.), Poznań, s. 15-39.
2008 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych w roku 2008 na stanowisku 4 w Gieczu, pow. Środa Wlkp.*, (mps Archiwum Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu).
2009 *Początki osady przygodowej w Gieczu (stan. 3) w świetle materiałów archeologicznych*, [w:] *Ad Oderam fluvium. Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, B. Gruszka (red.), Zielona Góra, s. 241-264.
- KURNATOWSKA Z.,
2000 *Wielkopolska w X wieku i formowanie się państwa polskiego*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej Europy*, Kraków, H. Samsonowicz (red.), s. 99-117.
2002 *Początki Polski*, Poznań.
2003 *Proces formowania się państwa polskiego*, [w:] *Civitas Schinesge cum pertinentiis*, W. Chudziak (red.), Toruń, s. 33-49.
- KURNATOWSKA Z., ŁOSIŃSKA A.,
1990 *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Wielkopolsce*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, Z. Kurnatowska (red.), Poznań-Wrocław-Warszawa, s. 105-153.
- MALINOWSKI T.,
1951 *Odkrycie wczesnohistorycznej drogi w Gieczu*, „Z Otchłani Wieków”, t. 20, s. 189-196.
- MICIĄK M.,
2005 *Grodzenie cmentarzyska w Gieczu, woj. wielkopolskie, na tle podobnych cmentarzysk na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu*, Poznań, (praca magisterska w Instytucie Prahistorii UAM).
- NOWACKI J.,
1964 *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej urząd*, Poznań.
- POKORA P.,
2000 *Źródła do historii kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela na grodzisku oraz kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP i św. Mikołaja w Gieczu*, (mps Archiwum Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu).
- POLCYN I., POLCYN M.,
1994 *Stratygrafia mostu/groblu w oparciu o litologię warstw, układ konstrukcji i wyniki analizy wioślarek (Cladocera)*, [w:] Polcyn I., Polcyn M., Krapiec M., Milecka K., Indycka E., *Rezultaty badań przyrodniczo-archeologicznych przeprowadzonych na wczesnośredniowiecznym moście/groblu w Gieczu gm. Dominowo, stan. 2*, „Studia Lednickie”, t. III, s. 206-211.
- RODZIŃSKA-CHORAŻY T.,
2000 *Co nam mówi architektura murowana?*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, H. Samsonowicz (red.), Kraków, s. 361-387.
2001 *Krypta kościoła grodowego pod wezwaniem świętego Jana Chrzciciela w Gieczu – analiza formy i funkcji*, [w:] *Magistro et Amico. Księga Pamiętkowa dedykowana prof. Lechowi Kalinowskiemu*, Kraków, s. 165-185.
- ŚLĄSKI J.,
1953 *Wielka własność ziemiska na obszarze wczesnośredniowiecznej kasztelanii gieckiej (wczesnopolskie skarby srebrne jako materiały do społeczno-gospodarczej analizy osadnictwa)*, „Przegląd Archeologiczny”, t. IX, s. 271-278.
- WĘCŁAWOWICZ T.,
2000 *Karolińsko-ottoński kościół grodowy w Gieczu p.w. św. Jana Chrzciciela*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, H. Samsonowicz (red.), Kraków, s. 420-421.
- WĘDZKI A.,
1958 *Rozwój i upadek grodu gieckiego*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. IV, z. 2, s. 5-37.
- WRZESIŃSKI J.,
1994 *Osada ludności kultury łużyckiej w Chłapowie, gm. Dominowo, stanowisko 3*, „Studia Lednickie”, t. III, s. 173-202.

Giecz: The Pre-State Fortified Settlement – a Leading Early Piast Stronghold – a Castellan's Seat

Summary

This article presents the results of the long-lasting excavation work carried out in the microregion of the early medieval settlement in Giecz. The central point of this microregion is the stronghold – one of the most important centers of the early Piast dynasty (10th and 11th centuries).

The brief outline of the history of the archaeological research presented in this article can be divided into two main stages. During the first one (1949-1966) the topography of the stronghold was examined, along with its closest proximity. Then the relics of the stone architecture of the burg (the foundations of the palatium and of the church dedicated to St John the Baptist) and the remains of its timbered buildings were discovered. Fragmentarily the earthwork of the stronghold was also examined. The remnants of the open settlement and the relics of the bridge that once joined the burg with the settlement on the other side of the lake were also analyzed. The rescue work conducted inside the Romanesque church dedicated to St Nicholas and to the Assumption of the Blessed Virgin Mary, which is situated on that settlement, resulted in the discovery of the foundations of an earlier temple. A survey of the area adjacent to the earth mound from the north disclosed an early medieval burial ground.

Once the intensive research had been finished, Giecz found itself forgotten from any significant scientific undertakings. Not until the Archaeological Reserve in Giecz was included within the organizational structures of the Museum of the First Piasts at Lednica did the next stage of research begin. This stage of exacting research of the site in Giecz, underway to this day, started in 1990 after a decades' long hiatus. Since then, all the previously examined important objects of the stronghold (the stone architecture and earthwork constructions) have been analyzed to a much greater extent than ever before. Rescue research was again carried out at the settlement's Romanesque church. The extensive research into a significant part of the burial ground has revealed some interesting remnants of earlier human activity in this area. The results of excavation work were supported by new research methods (dendrochronology) and substantially supplemented, especially with reference to the base of the stronghold, via non-invasive methods (aerial photography).

This article presents an attempt to recreate the spatial development of the Giecz microregion in a chronological perspective, that is with reference to the stages of the formation and strengthening of the Piast monarchy.

The pre-state period (the 8th to the first quarter of the 10th century). Already in that time the Giecz microregion was characterized by considerable settlement density, something which was quite distinctive against the background of the otherwise sparsely populated adjacent areas of the Piast domain then. In that time on the area centered along the middle course of the Moskawa river (one of the tributaries of the Warta river) a territorial community developed. This is testified to by the small fortified settlement erected in the 860s in the northern part of the peninsula of the no longer existing lake. The remnants of an open settlement contemporary with the small fortified settlement were uncovered in the southern part of the peninsula and on the other side of the lake. A place intended for pagan worship has been partially studied in the direct vicinity of the small fortified settlement, to the north of its rampart. Some 2 kilometers away from this settlement is Górzno hill, which should also be indicated as a place full of symbolic meaning.

The early state period (the second quarter of the 10th to the first half of the 11th century). In the first half of the 10th century the decision was made to include the stronghold in Giecz within the organizational structures of the newly created Piast state. Thus Giecz became one of the power centers, with all the relevant consequences of that. It need be emphasized that, conversely as with other centers of power (Gniezno, Poznań, Ostrów Lednicki, Grzybowo) built at that time within the territory of the early Piast monarchy, Giecz alone boasts tribal origins.

Giecz came to play an essential political, economical, religious, and military role in the Piast dynasty. Around 925 it was turned into a mighty two-part stronghold. The original tribal fortified settlement was rebuilt by enlarging its interior via moving the earlier foundation of the earthwork to the outside. At the same time (or just a bit later) timbered and earthen defensive structures were added from the south. They encompassed the remaining part of the peninsula. Then the earthwork was outlined, something which determined the borders of the stronghold in the following periods of its existence. The subsequent alterations of the rampart consisted in the enlarging of its foundations and moving it to the outside. This resulted in an increase of the interior space of the stronghold. In the second half of the 10th century the open place inside the stronghold became the site of stone architecture. At the close of

that century in the southern part of the stronghold the erection of a palatium with a palace chapel began. This investment, planned on a grand scale, was however reduced to the wooden chapel located on the foundations of the stillborn rotunda. In the beginning of the 11th century St John the Baptist's church (with a unique reliquary crypt) was erected in the northern portion of the stronghold. In those years the density of the open settlement also increased. On the eastern side of the lake a settlement developed which was joined to the burg by a two-hundred-meter-long two-way bridge. To the north of the stronghold a place deduced to have had a pagan worship nature still functioned until the third quarter of the 10th century. The 1030s witnessed the end of this stage in the history of Giecz – re: the crisis of the monarchy and the invasion of the Bohemian Prince Bretislav into Greater Poland, which resulted in the stronghold's being razed by fire and the relocation of the people dwelling in Giecz to Bohemia.

The castellan's seat (the second half of the 11th century to the years just prior to or just following 1300). Once the monarchy had been reconstituted, Giecz regained its previous significance. It was included in the structures of the reviving state as the seat of a large and thriving castellany. This is attested to not only by written sources, but also by archaeological findings. The latter indicate the vast array of investments made within the burg and its closest vicinity from the second half of the 11th century and the developed settlement base that offered strong foundations for Giecz's political and economical significance. In the second half of the 11th century the defensive structures of the stronghold were rebuilt, while the stone St John the Baptist's church was renovated. Later (12th and 13th centuries) many investments enriching the existing architecture were made at this church, and new stone structures were built in its neighborhood. The scope of those

undertakings undoubtedly influenced the decision to level the inner rampart, which confined the range of the planned investments. In its two-part form the burg ceased to exist most probably in the 13th century.

Within the settlement on the eastern side of the lake a small stone church was erected at the end of the 11th century. It was dedicated to the Assumption of the Blessed Virgin Mary and to Saint Nicholas. At the end of the 12th century it was replaced with a bigger temple. In the second half of the 11th century, to the north of the burg, where the place of a hypothetically pagan worship nature had been situated, a cemetery came to being. It was connected with the people living in the stronghold and in its direct proximity. A rich and diverse set of artifacts discovered both in the graves and on the surface of this site have made it possible to determine the chronology of the Giecz necropolis, which existed at least until the turn of the 12th century. Those artifacts also bespeak the impulses that contributed to the culture of the elites of the community then dwelling in the stronghold and its vicinities. Those items include a considerable group of imported objects, many of which are altogether unique findings.

Thus the most recent research has enabled the new perspective on Giecz. It differs considerably from the image of the role and significance of the Giecz stronghold within the structures of the Piast monarchy that coalesced after the first stage of research and went on to prevail in the literature. The view that Giecz's prestige was but short-term, limited to the period of the early Piast monarchy, needs to be rejected. The fundamental significance of Giecz lasted throughout the Piast dynasty's reign. Moreover, the origins of the burg are altogether exceptional, as they reach back to the tribal period. Therefore the hypothesis can be ventured that Giecz may well be identified as the family residence of the Piast dynasty.

Grzybowo pod Wrześnią. Wczesnopiastowski gród na szlaku z Giecza do Gniezna

Okazałe, doskonale zachowane grodzisko w Grzybowie – Rabieźcach, niedaleko Wrześni, pięknie wpisane w miejscowy krajobraz, zostało odnotowane zarówno we wczesnych XIX-wiecznych, jak i XX-wiecznych inwentarzach grodzisk wielkopolskich (por. Kowalenko 1938, s. 218).

Obiekt ten budził zrozumiałe zainteresowanie badaczy starożytności, ale pamięć o czasie jego powstania dawno zaginęła, bowiem nie znalazł on uwiecznienia na kartach historii. W Wielkopolsce do naszych czasów zachowało się ponad sześćset tego typu reliktyw, ale niewiele z nich dorównuje wielkością i stanem zachowania grodzisku w Grzybowie. Wały tej konstrukcji sięgają dziewięciu metrów wysokości, a ich całkowita długość wynosi ponad 700 metrów, powierzchnia grodziska zaś ma 4,7 ha. W zarysie obiekt zbliża się do prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami. W dwóch miejscach widoczne są przerwy w wale, być może po bramach wiodących do grodu.

Miejscowa ludność miejsce to określała jako „okopy szwedzkie” (w późniejszych badaniach okazało się, że nazwa ta nie była zupełnie niewłaściwa). Niemniej na sztabowej mapie niemieckiej (Messtischblatt 2001) grodziska w Grzybowie nie określono terminem „Schweden Schanze” (najczęściej stosowanym w odniesieniu do grodzisk, tożsamym z nazwą używaną w miejscowej tradycji), lecz „Slaven Schanze”, czyli okop słowiański (Kowalenko 1938, s. 218).

Zachowała się wiadomość, iż pod koniec XIX wieku odkryto w wale grodziska skarb monet srebrnych; niestety monety zostały rozproszone i nie zachowały się do naszych czasów, uniemożliwiając określenie chronologii znaleziska. W tym też okresie, w 1878 roku, prowadził na grodzisku niewielkie wykopaliska sondażowe niemiecki badacz Wilhelm Schwartz (1878, s. 315; por. też Kaczmarek 1997). Po nim zainteresował się tym obiektem dopiero w latach międzywojennych gimnazjalista – Olgierd Brzeski, który spędzał w Grzybowie wakacje u swojej ciotki, właścicielki Grzybowa – Stefanii Lutomskiej. Początkowo grodzisko było wymarzoną

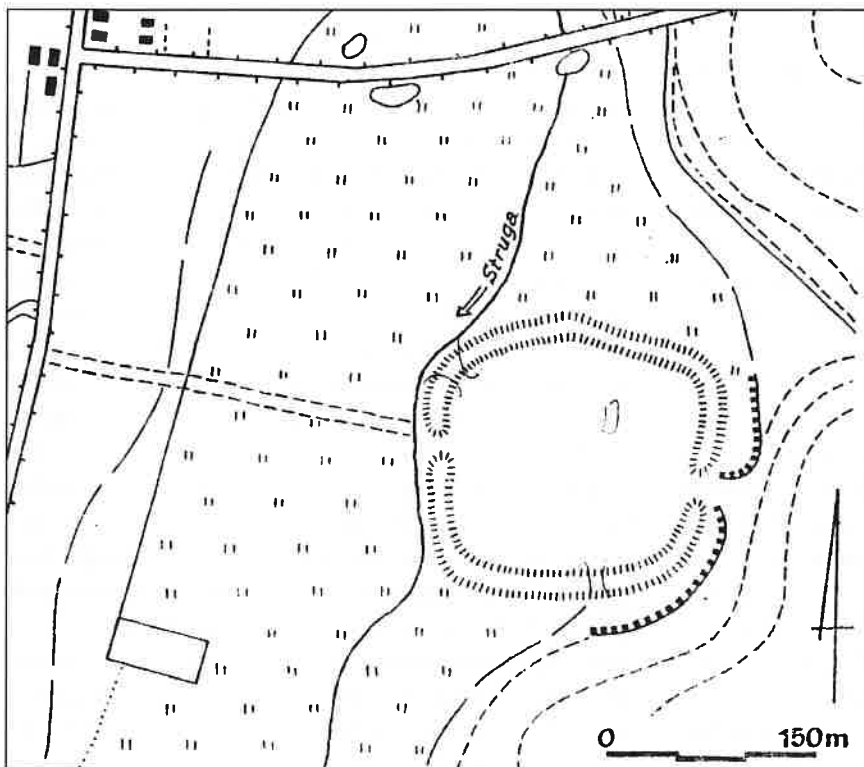
miejszem rozgrywania srogich bitew dwu armii składających się z miejscowych chłopaków. Wodzem jednej armii był Olek Brzeski, drugiej – jego kuzyn Henryk Lutomski. Owe zabawy przerodziły się jednak u Brzeskiego w zainteresowanie przeszłością tego terenu. W roku 1937 chłopiec sporządził plan grodziska oraz wykonał pośrodku niego sondaż. Znalezione skorupy i kości zaniósł do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu i po konsultacji z Aleksandrą Karpińską, która określiła je jako pochodzące z X wieku, opublikował jako 17-latek wyniki swych pierwszych „badań archeologicznych” w czasopiśmie „Z Otchłani Wieków” (Brzeski 1938). Młody Brzeski zafascynował się archeologią po zwiedzeniu Biskupina, był potem częstym gościem w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu i zapewne niebawem powiększyłby grono zawodowych archeologów. Niestety wrzesień 1939 roku pokrzyżował te plany. Z początkiem wojny Brzeski przedostał się do Francji i wstąpił do wojska polskiego. Internowany w Szwajcarii, tam zdał maturę i ukończył studia chemiczne, a następnie związał się z przemysłem farmaceutycznym, dorabiając się sporego majątku. Jak napisał w swoich wspomnieniach: *zapaliłem się do archeologii jako młody chłopiec przed wojną, kiedy zacząłem kopać w Grzybowie. Gdy zbliżała się emerytura, postanowiłem wybrać tę dziedzinę jako swoją drugą karierę* (Wspomnienia mps). Jak prawdziwy naukowiec przygotował się do swej „drugiej kariery” starannie. Ukończył kursy archeologii na paru uniwersytetach i odbył praktykę terenową w różnych rejonach świata. W końcu, prawie w pięćdziesięciolecie swej pierwszej archeologicznej publikacji, powrócił do Grzybowa z zamiarem kontynuowania tam wykopalisk, które chciał też finansować. Był to rok 1987, zatem czas wyjątkowo niesprzyjający takim planom. Brzeski jednak nie ustąpił. Korzystając z kielkującego w Polsce kapitalizmu, zamierzał z własnych funduszy założyć „Fundację Brzeskich”, upamiętniającą zasłużonych, zwłaszcza w walkach wyzwoleniczych, członków rodziny Brzeskich, a jednym z głównych celów tej fundacji miało być finansowe wspieranie badań wykopaliskowych w Grzybowie.

Warto wspomnieć, iż Olgierd Brzeski nawiązał swymi działaniami do tradycji rodzinnej, bowiem również jego ojciec, Leon Brzeski, współzałożyciel i dyrektor naczelny Banku Cukrownictwa w Poznaniu w latach międzywojennych, przyczynił się do wsparcia finansowego przez ów Bank badań wykopaliskowych sławnego grodu kultury łużyckiej w Biskupinie. Prowadzone w latach 30. XX wieku szerokopłaszczyznowe wykopaliska w Biskupinie zasłynęły z zastosowania rozmaitych nowoczesnych metod, zwłaszcza dokumentacji badań, a także z zaproszenia do współpracy badaczy innych dyscyplin naukowych (por. Badacze Biskupina 2005). Również nowatorskie było finansowanie tych niezwykle długotrwałych i pracochłonnych (a także kosztownych) badań, m.in. przez pobudzany umiejętną popularyzacją (dziś powiedzielibyśmy medialną) sponsoring rozmaitych firm, instytucji i osób prywatnych, co było czymś niewątpliwie niezwykle w ówczesnej praktyce archeologii polskiej.

Trzeba było wiele wysiłku, żeby Fundację Brzeskich zarejestrować, a ponadto przekonać środowisko naukowe, że tego typu inicjatywa ma rację bytu. Musimy pamiętać, że fundacja stawiająca sobie za zadanie cele naukowe, dziś, zdawałoby się, rzecz normalna, w tamtych latach była u nas zupełnie nieznana. Brzeski nigdy się jednak trudnościami nie zrażał i dopiął swego. Fundacja została afiliowana przy Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, które zapewniło jej wsparcie merytoryczne i administracyjne. Zarazem Towarzystwo objęło patronat nad badaniami w Grzybowie i przez Komisję Archeologiczną PTPN sprawowało pieczę merytoryczną nad ich przebiegiem.

Ostatecznie fundacja rozpoczęła działalność w 1991 roku, ale badania w Grzybowie rozpoczęły się wcześniej – Brzeski nie chciał czekać i pierwsze sezony opłacał z własnej kieszeni. Rozmaite trudności i przygody początków prac badawczych w Grzybowie barwnie opisał kierujący w terenie tymi poczynaniami i odtąd na stałe związany z badaniami w Grzybowie – Mariusz Tuszyński (2004). Była to jedna z pierwszych ekspedycji archeologicznych działających nie w oparciu o finansowaną przez państwo instytucję naukową, lecz z ramienia ciała społecznego – Komisji Archeologicznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, która środki na badania czerpała z Fundacji Brzeskich, dotacji władz wojewódzkich i samorządowych oraz sponsoringu prywatnego. Nie były to przy tym doraźne prace ratownicze, lecz systematyczne wieloletnie badania archeologiczne, zmierzające do uzyskania możliwie obfitych informacji o tym stanowisku.

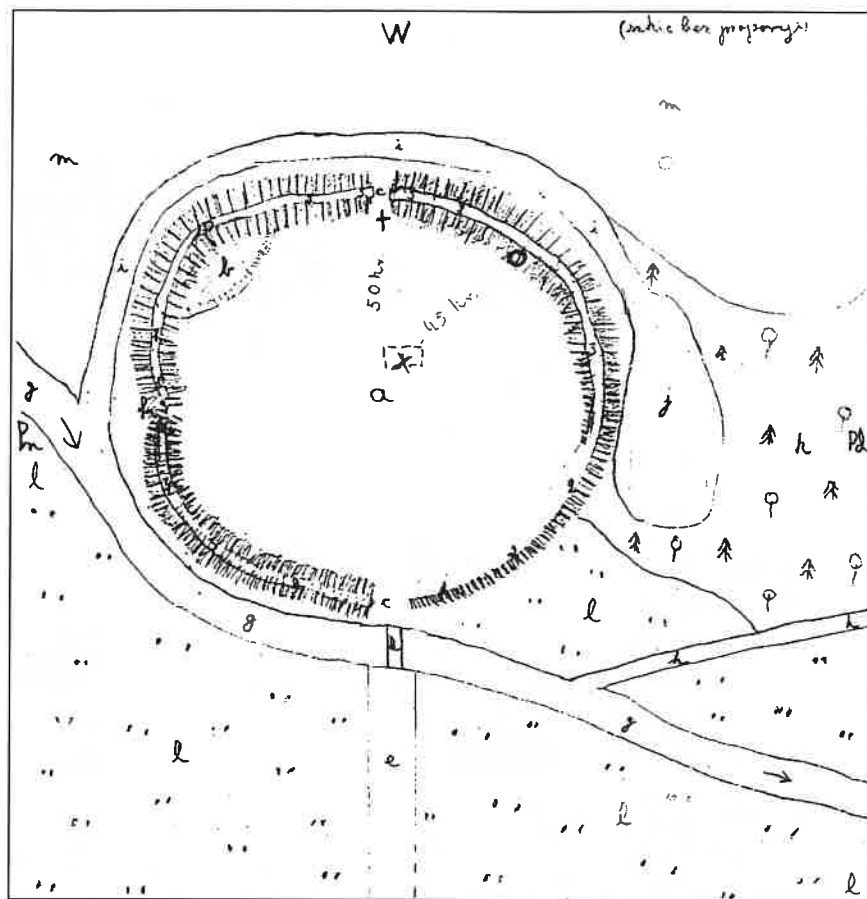
Tak się szczęśliwie złożyło, że szczegółowy plan warstwicowy grodziska w Grzybowie został wykonany (przez Mariusza Tuszyńskiego) już w 1984 roku, w związku z prowadzoną przez Pracownię Wczesnośredniowieczną IHKM w Poznaniu akcją weryfikacji i dokumentacji grodzisk wczesnośredniowiecznych w Wielkopolsce. Zatem można było od razu przystąpić do prac badawczych. Ponieważ wielkość grodziska sprawiała trudności w ułożeniu sensownego planu badań, więc w pierwszym sezonie, w 1988 roku, przeprowadzono (oczywiście przy czynnym udziale Olgierda Brzeskiego) tygodniowe badania wiertnicze celem uzyskania wstępnej orientacji w stratygrafii obiektu. Oczywiście odbyło się to przy czynnym udziale Olgierda Brzeskiego, który uczestni-

Ryc. 1. Szkic grodziska w Grzybowie na podstawie mapy sztabowej (Messtischblatt 2001) (Wg Münch 1946)

Fig. 1. A sketch of the earthwork in Grzybowo based on a military map (Messtischblatt 2001) (According to Münch 1946)

Ryc. 2. Szkic grodziska w Grzybowie wykonany przez Olgierda Brzeskiego w 1937 roku (Archiwum MAP)
Fig. 2. A sketch of the earthen mound in Grzybowo drawn by young Olgierd Brzeski in 1937 (Archive of the Poznań Archaeological Museum)

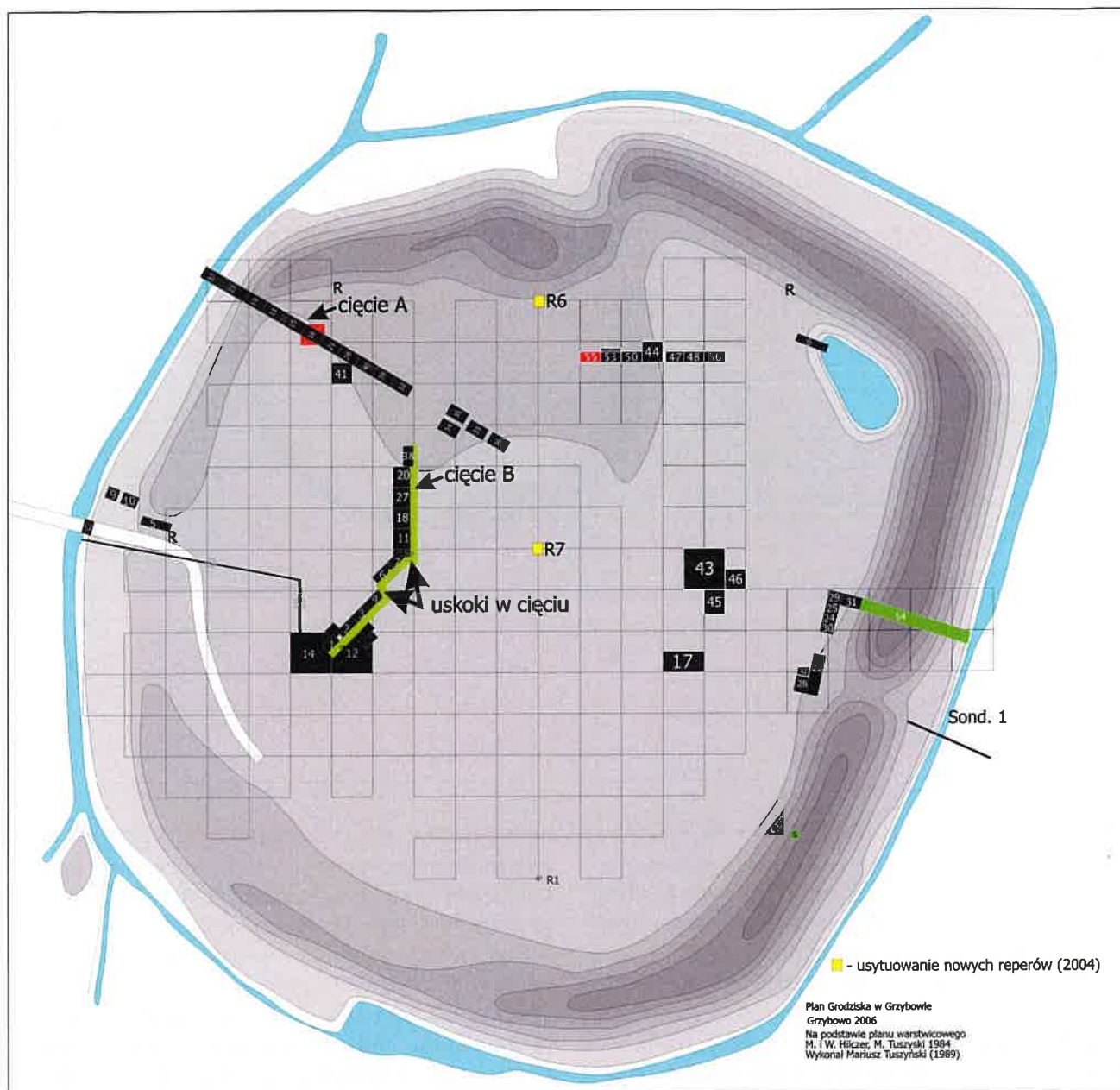
czył też w późniejszych badaniach (por. Brzeski, Kurnatowska, Tuszyński 2000). Wyniki wstępnej prospekcji wskazały, że charakter obiektu jest bardziej skomplikowany, niż się spodziewano, co zostało w pełni potwierdzone podczas wieloletnich badań.

Utrudnieniem pierwszych lat badań był fakt dość intensywnego wykorzystywania gospodarczego wnętrza grodziska. Dopiero w 1997 roku udało się trwale zabezpieczyć cały obszar, dzięki bowiem inicjatywie ówczesnego wojewody poznańskiego, Włodzimierza Łęckiego, jesienią 1997 roku grodzisko zostało zakupione przez Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Wówczas też utworzono związaną organizacyjnie z Muzeum „Pracownię – Gród w Grzybowie”. W 2003 roku również teren przylegający do grodziska został zabezpieczony, zakupiła go bowiem gmina Września. A trzeba pamiętać, iż w najbliższym sąsiedztwie obiektu rozciągała się sprzężona z nim osada, ułamkowo rozpoznana, o charakterze niewątpliwie usługowym i produkcyjnym.

Grodzisko grzybowskie leży na lewym brzegu rzeki Strugi, zwanej też Rudak i ta druga nazwa znajduje pełne uzasadnienie, bowiem okolica jest bogata w rudę darniową, a u stóp grodu funkcjonowała wspomniana wyżej osada, m. in. pozyskująca żelazo. Rzeka ta uchodzi do Warty w niewielkiej odległości od ważnego wczesnopiastowskiego grodu w Łądzie i w ten sposób wchodzi w system rozwinętych w tej części Wielkopolski lokal-

nych połączeń wodnych, mających niewątpliwie duże znaczenie we wczesnym średniowieczu. Od zachodu i częściowo od północy i południa otaczają grodzisko podmokłe łąki (ryc. 1). Obecne wejście na teren grodziska od zachodu zostało przekopane najpewniej w XIX wieku w celu ułatwienia gospodarczej eksploatacji jego wnętrza. Wiązało się to ze zniesieniem fragmentu wału w tej partii. Zapewne w trakcie tych prac odkryto skarb srebrny, o którym poniżej. Suchszy i nieco wyżej położony teren znajdował się na wschód od grodziska i z tamtej strony było zapewne dojście do grodu, czego świadectwem jest znajdujące się w tej części obwałowań zakłębienie w wale – pozostałość dawnej bramy. Wewnątrz grodziska, w partii północno-wschodniej znajduje się niewielki stawek – oczko wodne – o powierzchni ok. 3 arów. W wyniku badań przeprowadzonych w tym rejonie udało się wykazać, iż pierwotnie był to spory odkryty zbiornik wodny. Otaczający obecnie grodzisko rów, połączony ze Strugą, został wykopany dopiero w 1935 roku. Łączy się on z małym stawkiem w pobliżu południowego ramienia wałów, pozostałością ponoć większego jeziora. W okolicy znajduje się niewielki zagajnik (ryc. 2).

Blisko już dwudziestoletnie prace wykopaliskowe na grodzisku grzybowskim (ryc. 3) pozwalają na niektóre ustalenia zarówno szczegółowe, jak i odnoszące się do szerszej problematyki tego tak ważnego okresu polskich

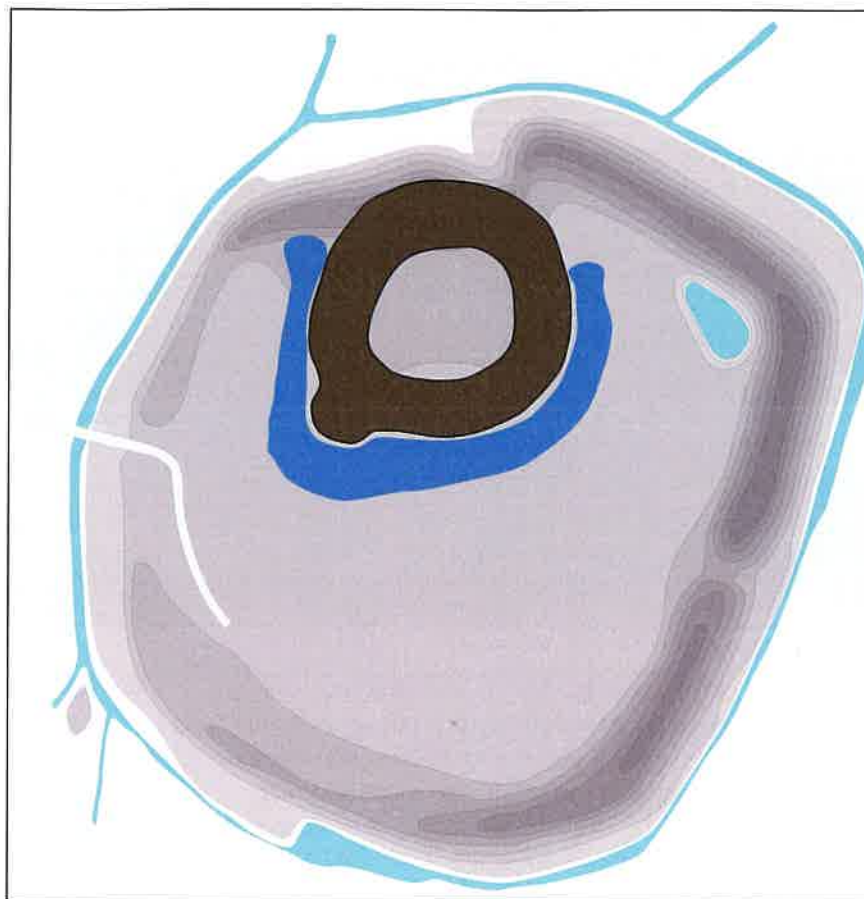
Ryc. 3. Plan warstwicowy grodziska w Grzybowie z naniesionymi wykopami (wykonany przez M. Tuszyńskiego)
 Fig. 3. A plan of the hypsometric layers of the earthen mound in Grzybowo with the archaeological excavations (by M. Tuszyński)

dziejów. Stwierdzono, iż gród najprawdopodobniej po-
 budowano na surowym korzeniu. Teren, na którym
 wzniesiono obiekt, był jednak penetrowany, od starszej
 epoki kamiennej poczynając. Wszystkie zabytki z wcze-
 niejszych okresów znajdowano na złożu wtórnym,
 w warstwach i obiektach wczesnośredniowiecznych.
 Można tu wymienić obfity zbiór paru tysięcy wiórów,
 odłupków, łusek i narzędzi wykonanych z krzemienia.
 Jacek Marciniak (mps) wyróżnił wśród nich artefakty me-
 zolityczne, jak również zabytki neolityczne. Znalezio-
 no też zapinkę z okresu przedrzymskiego oraz fragment
 zapinki z okresu rzymskiego. Do okresu rzymskiego za-
 pewne odnosi się fragment wielobarwnego paciorka szkla-
 nego. Kolekcję tę uzupełnia kilka niecharakterystycznych
 ułamków ceramicznych naczyń pradziejowych.

Egzystencja grodu mieści się jednak w całości w okre-
 sie wczesnośredniowiecznym, w odcinku pokrywającym
 się z czasami wczesnopiastowskimi. Na podstawie do-
 tychczasowych badań, także elektrooporowych i wiert-
 niczych, oraz wyników analiz stratygraficznych i dendro-
 chronologicznych, można podjąć wciąż jeszcze wstępną
 próbę przedstawienia początków i przekształceń grodu
 w Grzybowie (Kurnatowska, Tuszyński 2003a).

Jak już wspomniano, gród wzniesiono na surowym
 korzeniu. Nie znaleziono dotąd obiektów z wczesnego
 średniowiecza, których zawartość lub poziom straty-
 graficzny mogłyby wskazywać na ich przedgrodową me-
 trykę. Początkiem zatem był pobudowany w północno-
 zachodniej części obecnego grodziska niewielki gródek.
 Usytuowano go nad rzeką Strugą i, jak wynika z badań,

Ryc. 4. Plan warstwicowy grodziska w Grzybowie z rekonstrukcją zasięgu starszego grodu (wykonany przez M. Tuszyńskiego)
Fig. 4. A plan of the hypsometric layers of the earthen mound in Grzybowo with the reconstruction of the range of the older fortified settlement (by M. Tuszyński)

na suchszej owalnej wysepce otoczonej podmokłym terenem, w pobliżu dość sporego, wspomnianego wyżej, odkrytego w badaniach zbiornika wodnego. Można sądzić, iż takie usytuowanie grodu miało związek z ówczesnym wodnym systemem komunikacyjnym. Rzeką Strugą można było dopłynąć do Warty, pełniąc nie tylko funkcję wielkiej arterii umożliwiającej dalekosiężną komunikację z północnego zachodu na południowy wschód (por. Kurnatowscy 2001), ale także poprzez sieć dopływów z ziemi gnieźnieńskiej, łączącej różne regiony leżące w jej obrębie. Płynąc zaś w górę rzeki Strugi, można było się dostać w pobliże Gniezna.

Najstarszy gród miał dość regularny kształt zbliżony w planie do koła, co udało się zrekonstruować na podstawie wyników badań wykopaliskowych i elektrooporowych (ryc. 4). W partii południowo-zachodniej stwierdzono, na odcinku około 20 m, znaczne poszerzenie wału. W części północnej wał małego grodu był powiązany z wałem grodu większego – zauważalne tam lekkie ugięcie sugeruje pierwotne zaokrąglenie wału.

Uzyskano cały przekrój profilu obronnego wału grodu mniejszego. Parametry wielkościowe obiektu przedstawiają się następująco: średnica ogólna około 80 m, średnica majdanu około 30 m, szerokość podstawy do 17 m, maksymalnie 25 m. Od strony wschodniej i południowej gródek opływał ciek wodny; być może gródek był otoczony wodą także od strony zachodniej.

Najstarszym uchwyconym elementem w południowej partii wału były trzy bardzo szerokie (do 35 cm) draniace ułożone w rodzaj podłogi oraz równoległy do nich rząd siedmiu słupów sytuowanych nieregularnie co 1-2 m (z niewielkimi odchyłkami) na linii o długości 9 metrów. Te konstrukcje zostały wydatowane dendrochronologicznie na lata 918-922 (Krapiec 1998; Kara, Krapiec 2000). Usytuowane są one nieco ukośnie w stosunku do układu późniejszych konstrukcji wału. Na nich zalegała odsadzka wału w miejscu wspomnianego wyżej poszerzenia. Z dolnej warstwy tej odsadzki, zbudowanej w konstrukcji rusztowej umocnionej zakotwionymi hakami, uzyskano daty pozwalające odnieść czas jej budowy do lat 930-935. Można sądzić, że między tymi datami (918/22 – 930/35) zawiera się czas budowy małego grodu w Grzybowie. Należy się jednak liczyć z faktem, iż daty te pochodzą z partii najprawdopodobniej nieco później dobudowanej, zatem początek grodu można wyznaczać na lata 20. X wieku. Szerokość wału uchwycona w przekopie zachodniego odcinka wynosiła 17 m, jedynie w partii południowo-zachodniej wał został następnie poszerzony. Jądro wału posadowione bezpośrednio na próchnicy pierwotnej zbudowano w konstrukcji rusztowej, zachowanej w postaci cienkich smużek. Szerokość stosów konstrukcyjnych tworzących nasyp wału wynosiła 2,2-2,4 m. Wał zbudowano głównie z drewna dębowego uzupełnianego jesionem. Jak wynika z lepiej

Ryc. 5. Profil wału dużego grodu z widocznymi stosami konstrukcji rusztowej (fot. M. Tuszyński) (por. ryc. 11, Kurnatowska, Tuszyński 2003)
Fig. 5. A profile of the rampart in the big stronghold showing its timber construction (photograph by M. Tuszyński) (cf. fig. 11, Kurnatowska, Tuszyński 2003)

zachowanej partii odsadzki, drewno pozyskiwano z wieloletnich nawet drzew dębowych i tak grube bale rozszczepiano następnie klinami na belki o przekroju trójkątnym. Wymagało to ogromnego nakładu pracy, a zarazem świadczy o istnieniu w okolicy dziewiczych lasów (i to jeszcze nadal w momencie kończenia budowy tego grodu).

Duży gród, którego pozostałością jest zachowane w terenie grodzisko, został pobudowany niewiele później. Z drewna konstrukcyjnego wału tego grodu uzyskano daty zawierające się w przedziale od po 911 do po 925, oraz z podwalin datę 921 lub (co bardziej prawdopodobne) 940 (Krapiec 1998; Kara, Krapiec 2000). Również z wykopu we wschodniej partii umocnień pozyskano datę 936, co pośrednio potwierdziły także analizy drewna 14C z tej partii umocnień. Daty wczesne mogą być mylące, bowiem należy się liczyć z potwierdzoną także na innych obiektach praktyką wykorzystywania drewna rozbiórkowego. Być może zatem właśnie ostatnia data – 940 – wskazuje na czas przystąpienia do budowy tego wielkiego założenia obronnego. W każdym razie decyzja przekształcenia małego gródka w potężną twierdzę musiała zapaść w niewiele lat po ukończeniu budowy obiektu starszego. Oczywiście z uwagi na znaczne rozmiary dużego grodu, jego budowa rozciągała się na szereg lat. Nie możemy też wykluczyć, iż pierwotnie było to, przynajmniej przez jakiś czas, założenie dwuczęściowe. W każdym razie była to potężna inwestycja, wymagająca wielkich nakładów pracy już przy samym zgromadzeniu budulca, a wspominaliśmy, iż należy się liczyć z obecnością w okolicy lasów dziewiczych, skąd pozyskanie drewna nie było sprawą prostą. Może zatem już w pierwotnych planach mieścił się projekt pobudowania większego grodu, a mały gródek miał być obiektem tymczasowym?

Dotychczasowe badania wykopaliskowe, dzięki którym uchwycono wał grodu dużego w partii północno-zachodniej na całej jego szerokości, uzupełnione prowadzonymi wspólnie z inż. Berndtem Petrim studiami nad statyką obronnych konstrukcji drewniano-ziemnych, pozwalają na podjęcie próby odtworzenia profilu obronnego tego grodu. Wał miał 27 m u podstawy.

Ryc. 6. Naczynie z ofiary zakładzinowej pod wałem (fot. M. Tuszyński; j.w., ryc. 13)
Fig. 6. The vessel from the foundation sacrifice beneath the rampart (photograph by M. Tuszyński; as above, fig. 13)

Ryc. 7. Poszukiwanie skarbu na grodzisku w Grzybowie. Z lewej strony Mirosław Andrałojć, z prawej – Mariusz Tuszyński (fot. z archiwum ekspedycji Grzybowskiej; Tuszyński 2004, ryc. 74)
Fig. 7. Searching for the treasure on the earthwork in Grzybów. From the left – Mirosław Andrałojć, from the right – Mariusz Tuszyński (photograph from the archive of the Grzybów expedition; Tuszyński 2004, fig. 74)

Przed jego posadowieniem wyrównano nieco teren (jedynie pod częścią wału zachowała się warstwa próchnicy pierwotnej), a stos wewnętrzny stanowiący jego stopę zagłębiono nieco w całość. Korpus wału stanowiło 12 stosów konstrukcyjnych (ryc. 5). Wał zbudowano w konstrukcji rusztowej, umocnionej w podwalinach hakami (przynajmniej stos wewnętrzny). Dwa stosy wewnętrzne były pochylone w kierunku wnętrza wału (w tym przypadku na zachód), pozostałe zaś stosy od strony zewnętrznej również były pochylone w kierunku wnętrza wału czyli ku wschodowi. Pod ostatnim stosem od strony zewnętrznej uchwycono ślady tzw. ofiary zakładzinowej (ryc. 6). W płytkiej jamie znajdowało się rozbite naczynie, które udało się w całości zrekonstruować. Warto dodać, iż stosunkowo częste odkrywanie na różnych stanowiskach pod wałem różnego typu ofiar zakładzinowych (por. Hilczer-Kumatowska 1982, s. 53-54) wskazuje, iż musiały one występować w wielu miejscach całego obwodu wału. Inne, np. organiczne elementy tej ofiary, jeśli były – nie zachowały się do naszych czasów. Odsadzka od strony rzeki-fosy o szerokości ok. 7 m była nieumocniona.

Ważnym uzupełnieniem rozpoznania konstrukcji umocnień grodu grzybowskiego były badania przeprowadzone w latach 2005-2006 w zachodniej partii, w związku z planowaną tam budową pawilonu muzealnego (Łastowiecki 2006). Przekop został usytuowany w obniżeniu – przerwie w wale, ale zahaczał również o zbocze zniszczonego wału. Według interpretacji prowadzącego badania i następnie autora ich opracowania, Mateusza Łastowieckiego (2006), mielibyśmy tam do czynienia nie z jednorazową akcją budowlaną, lecz z trzema jej fazami. Na taką możliwość interpretacyjną wskazują pozostałości zniszczonego lica kamiennego

w postaci zwaliska i ślady spalenizny na stoku. Szerokość wału tej fazy ocenia autor na ok. 8 m. W drugiej fazie wał miałby zostać poszerzony w kierunku zewnętrznym o 2, a wewnętrznym o 1 stos konstrukcyjny, zatem szerokość jego miałaby wynosić ok. 14-15 m. Dopiero w kolejnej fazie wał miałby osiągnąć szerokość 24 m, przy czym poszerzenie to wypełniają nasypy piaszczyste z plamami spalenizny.

Wydaje się, że kwestia budowy wału zachodniego wymaga ponownej szczegółowej analizy wszystkich przebadanych przekrojów w tej partii umocnień. Nie budzi większych kontrowersji datowanie powstania umocnień i wyróżnionej przez M. Łastowieckiego ich rozbudowy, jedynie ostatnia faza datowana jest naszym zdaniem zbyt późno. Wynika to z nieuwzględnienia specyfiki ceramiki grzybowskiej, nie nawiązującej swą stylistyką do ceramiki przeważającej w Wielkopolsce, lecz przypominającej bardziej ceramikę pomorską.

Nawiązując do wspomnianej wyżej ofiary zakładzinowej pod wałem trzeba wspomnieć o jeszcze jednym elemencie, być może o podobnym charakterze, a mianowicie o znalezionym przy rozwożeniu wału od strony zachodniej skarbie srebrnym. Sprawą tego skarbu zainteresował się Mirosław Andrałojć (ryc. 7), badający systematycznie miejsca dawnych odkryć skarbow srebrnych w Wielkopolsce (por. Andrałojć, Andrałojć 2002). Ponieważ uznał on, opierając się na swych dotychczasowych doświadczeniach, iż skarb nie był przez odkrywców wydobyty w całości, więc zainicjował poszukiwanie jego pozostałości przy pomocy wykrywacza metalu. Istotnie okazało się, iż ziemia z przekopanego w XIX wieku wejścia na grodzisko od północy została rozplanowana we wnętrzu grodziska (Tuszyński 2004, s. 74-80). Systematyczne poszukiwania dały w efekcie ok. 700 fragmentów monet, prawie wyłącznie dirhemów z czasu od wieku VIII do 954 roku oraz około 150 ułamków ozdób srebrnych, głównie kolczyków różnych typów, a także fragment kaptorgi. Wyróżniono nadto fragmenty monet zachodnioeuropejskich: bawarskiej i włoskiej, które wraz z dirhemami pozwalają datować ukrycie skarbu na lata 60. X wieku.

Wschodnia partia obwałowań dużego grodu miała inny charakter, niż wały od strony zachodniej i południowej. Jak się wydaje, do wzniesienia wału w tej partii użyto przede wszystkim gliny (miejscami widać, iż jest ona przepalona) – dlatego być może tak dobry jest stan jego zachowania.

Uzyskano też pewne informacje na temat wschodniej bramy grodowej. Przekop po zewnętrznej stronie wału, przecinający przedpole grodu ujawnił płytkie – do 1,5 m – nieckowate zagłębienie o szerokości około 20 m. Zapewne była to tzw. przykopa, czyli zagłębienie powstałe podczas wydobywania materiału ziemnego, służącego jak wypełniacz drewnianych konstrukcji wału.

Ryc. 8. Grzybowo. Fragment bruku, zalegający na przedprożu bramy wschodniej (fot. M. Nowacki; Tuszyński 2004, ryc. 56)
Fig. 8. Grzybowo. A fragment of pavingstones lying in front of the eastern gateway (photograph by M. Nowacki; Tuszyński 2004, fig. 56)

Na przedpolu bramy, od strony wnętrza grodziska, uchwycono natomiast pozostałości kilkupoziomowego bruku o szerokości do 2 m, którym wyłożono drogę w okolicach bramy grodu (ryc. 8), usytuowaną dokładnie naprzeciw obniżenia w wale – czyli otworu bramnego. Po obu stronach bruku uchwycono rumowisko kamienne, rodzaj nieregularnego murka ułożonego równolegle do biegu wału, a po jego zachodniej stronie znaleziono duże ilości przepalanej polepy i drobin zwęglonego drewna i znaczną ilość przedmiotów żelaznych, w tym sporej wielkości grot oszczepu. Wstępnie obiekt zinterpretowano jako pozostałość podwalin wieży flankującej bramę grodu od strony wnętrza.

Dotychczasowe badania koncentrowały się przede wszystkim na rozpoznaniu umocnień grodów grzybowskich. Uzyskano jednak również pewne informacje na temat wnętrza tych grodów.

Wnętrze grodu małego zbadano dotychczas ułamkowo i wiele kwestii jest niejasnych. Udało się jednak stwierdzić dużą miąższość i dobry stan zachowania warstw na majdanie, co dobrze rokuje dalszym badaniom. Istotnym odkryciem były ślady rozwleczonego paleniska z dużą ilością popiołów, w którego okolicy znaleziono kilkadziesiąt fragmentów blaszek z metali kolorowych (miedź, brąz i srebro) oraz kilka finezyjnych małych narzędzi żelaznych, co sugeruje istnienie tu pracowni złotnika.

Wykopy w partii zachodniej grodziska ujawniły rozmaite obiekty związane chronologicznie z okresem funkcjonowania małego grodu. Charakter i funkcja odkrytych konstrukcji wymaga jeszcze pogłębionej analizy, ale nie można wykluczyć ich funkcji kultowej.

Informacje na temat zabudowy dużego grodu, z uwagi na jego znaczne rozmiary są ułamkowe, sugerują

Ryc. 9. Pozostałości niewielkich obiektów na majdanie grodziska w Grzybowie (fot. T. Krysztofiak; Tuszyński 2004, ryc. 44)
Fig. 9. The remains of small objects within the interior of the stronghold in Grzybowo (photograph by T. Krysztofiak; Tuszyński 2004, fig. 44)

Ryc. 10. Grzybowo. Zarys fragmentu ziemianki, w której znaleziono ułamek dirhemu (fot. M. Tuszyński) (por. ryc. 5, Kurnatowska, Tuszyński 2003)

Fig. 10. Grzybowo. The outline of a fragment of the subterranean dwelling where a portion of a dirham was found (photograph by M. Tuszyński) (cf. fig. 5, Kurnatowska, Tuszyński 2003)

jednak, iż można się liczyć z określonym prawidłowym rozplanowaniem wnętrza tej budowli. W wykopach usytuowanych bliżej środka majdanu natrafiano na pozostałości raczej niewielkich obiektów (ryc. 9) o niewyjaśnionej do końca funkcji. Większe obiekty o charakterze domostw ziemiankowych, w tym duży, bardzo zniszczony, obiekt w pobliżu bramy wschodniej (ryc. 10), lub naziemnych, jak te, uchwycone w zachodniej partii grodziska, sytuowane były pod wałami grodu. Na podstawie wyników wierceń stwierdzono, iż zapewne część majdanu była wybrukowana. Wspomniany duży budynek w pobliżu bramy wschodniej był prawdopodobnie użytkowany tylko w początkowym okresie funkcjonowania grodu, bowiem przykrywała go warstwa kulturowa. W wypełniku znaleziono kilka tysięcy ułamków ceramiki i kości oraz, co zasługuje na specjalne podkreślenie, fragment dirhema arabskiego.

Najmłodszy horyzont zabudowy grodu grzybowskiego, przypadający zapewne na początek XI wieku, dokumentuje odkryty fragmentarycznie w partii północno-zachodniej duży obiekt o charakterze produkcyjnym – zapewne pozostałość kuźni (ryc. 11) – który nawarstwił się na zniwelowaną częściowo wewnętrzną partię wału.

Niespełna dwadzieścia sezonów badawczych grodziska w Grzybowie przyniosło znaczną liczbę znalezisk ruchomych. Poza wspomnianymi wyżej z wcześniejszych epok i okresów (z najliczniejszymi zabytkami krzemiennymi), ogromną większość znalezisk można odnieść do czasu funkcjonowania grodu, mimo iż przedmioty znajdujące się często w warstwie ornej. Wieleletnia uprawa rolna przyczyniła się niewątpliwie do destruk-

cji górnych partii obiektów i rozwleczenia znalezisk¹. Dlatego też czasem trudno uchwycić pierwotny inwentarz poszczególnych obiektów. Niekiedy z dużą dozą prawdopodobieństwa można im przypisać znaleziska

Ryc. 11. Pozostałość pracowni złotniczej w Grzybowie (fot. M. Tuszyński)

Fig. 11. The remnants of the goldsmith's in Grzybowo (photograph by M. Tuszyński)

¹ Dlatego sytuowanie we wnętrzu grodziska, w trakcie festynów archeologicznych odbywających się co roku w Grzybowie, rozmaitych pracowni wytwarzających według dawnej technologii przedmioty nawiązujące do znanych we wczesnym średniowieczu jest niewłaściwe, bowiem czasem trudno odróżnić współczesne „odpady produkcji” pozostałe po tej działalności, od zabytkowych, co może wprowadzić niepotrzebne zakłócenia w badaniach.

zalegające ponad stropem wypełniska, w warstwach je przykrywających. Dlatego też zrezygnujemy na razie z dokładniejszej charakterystyki inwentarza poszczególnych obiektów, wymaga to bowiem bardziej szczegółowej analizy, i ograniczymy się do zbiorczej charakterystyki znalezisk ruchomych, zwracając uwagę na poszczególne ich kategorie. Najliczniejsze są znaleziska wiążące się z życiem codziennym mieszkańców; obok bardzo licznych ułamków naczyń, czy odpadków kuchennych, zwłaszcza kości zwierzęcych, wymienimy tu liczne noże żelazne (60 sztuk), różnej wielkości, igły i szydła zarówno z żelaza, jak i z kości, stępor drewniany służący do wyrobu kaszy, przeszłiki gliniane, a także kamień z półkulistą wnęką, który służył być może jako biegun drzwi.

Znaleziono też szereg przedmiotów wskazujących na uprawianie w grodzie rękodzieł. Na szczególną uwagę zasługuje wspomniana wyżej pracownia złotnicza (ryc. 11) w obrębie starszego gródka. Z grodu dużego pochodzą m. in. fragmenty glinianych tygielków służących odlewnikom metali kolorowych, a także takie narzędzia, jak: pałka ciesielska, wiertło do drewna, liczne fragmenty drutów, blaszek żelaznych i gwoździ. Te ostatnie mogą częściowo wiązać się z późniejszymi okresami. Ze schyłkowym okresem funkcjonowania grodu można łączyć wspomnianą wyżej kuźnię, w której obrębie znalazło się między innymi kamienne kowadło, liczne żuźle i fragmenty rozmaitych przedmiotów żelaznych.

Pozostałe kategorie znalezisk wskazują wyraźnie na wysoki status społeczny mieszkańców grodu. Wymienić tu trzeba przede wszystkim drobne, lecz mimo to charakterystyczne, elementy uzbrojenia, a więc kółka od kolczugi, fragment łuku, groty strzał i oszczepu, może też niektóre większe noże. Mieszczą się tu również sprzączki do pasa i ozdoby, w tym jedno pozłacane, okucia. Przedmiotami będącymi ówczesnymi wyznacznikami pozycji społecznej były też licznie znajduwane, starannie wykonane grzebienie z poroża, kościane, zdobione okucia szkatulek drewnianych, fragmenty pięknie ornamentowanych krążków – pionków do gry. Przedmioty te, dzieło wyspecjalizowanych rzemieślników, sprowadzano z ośrodków nadmorskich, bądź też wykonywali je na miejscu przybyli stamtąd wędrowni rzemieślnicy. Również ośelki z fyllitu, noszone u pasa, sprowadzano najpewniej z Pomorza Zachodniego. Inne przedmioty ozdobne, wykonane z poroża – zwłaszcza część starannie ornamentowanych cylindrycznych pionków do gry – mają nawiązania do strefy południowej, czesko-morawskiej (por. Kurnatowska, Tuszyński 2003b). W okolicach dużego obiektu w zachodniej części grodziska znaleziono srebrny kabłączek bardzo ma-

łych rozmiarów i niewielki fragment srebrnej zawieszki od zauszniczy. Na szczególne podkreślenie zasługują liczne, różnej wielkości i kształtu paciorki ze szkła, karneolu, bursztynu, kryształu górskiego, a także ze skamielin i gliny. Jak wiadomo pełniły one w tym okresie różną rolę – obok funkcji dekoracyjnych były też powszechnie stosowane jako pieniądz niemonetarny. Wśród znalezisk notujemy także monety, co jest niezmiernie rzadkim przypadkiem w nawarstwieniach osadniczych z X wieku: wspomniany już fragment dirhema znaleziony w dużej ziemiance przy bramie, moneta nawiązująca do krzyżówek saskich typu II z I. połowy lub I. ćwierci XI wieku (określił S. Suchodolski, 1998) oraz brakteat guzickowy z I. połowy XI wieku.

Oczywiście najliczniejsze są fragmenty naczyń glinianych, wśród których przeważają pochodzące z naczyń wykonanych techniką całkowitego obtaczania; w zespołach dotąd analizowanych fragmenty naczyń obtaczanych częściowo stanowią niezbyt duży odsetek. Naczynia obtaczane całkowicie charakteryzują się dobrym standardem wykonania, a cechą charakterystyczną jest dość uboga ornamentyka, często ograniczona do bruzd poziomych nanoszonych płaszczyznowo, bądź w pasmach, co może wskazywać na pomorski nurt wytwórczości ceramicznej. Warto tu zauważyć, że wspomniane wyżej naczynie z ofiary zakładzinowej pod wałem dużego grodu należało do grupy naczyń obtaczanych w górnej partii.

Częściowo przeanalizowane materiały zoologiczne z obiektów i warstw związanych z dużym grodem (Makowiecki 2007) wskazują na preferencje żywieniowe mieszkańców grodu w Grzybowie (znaczna przewaga kości świni – 56,8% nad kośćmi bydła – 32,5%), co znajduje wyrażne analogie w innych grodach centralnych tego czasu (por. Makowiecki 2001, s. 120). Wśród niezbyt licznych kości zwierząt dzikich (zaledwie 1,9%) przeważają szczątki dzika i jelenia, co jest też świadectwem dużej jeszcze lesistości okolic grodu. Na podkreślenie zasługuje znalezienie wśród szczątków ryb, obok gatunków pospolitych, kości jesiotra, a zwłaszcza śledzia².

Podsumowując dotychczasowe badania grodziska w Grzybowie, można stwierdzić, iż przyniosły one ważne uzupełnienie dotychczasowego obrazu formowania się państwa polskiego. Zetknęliśmy się tutaj z inwestycją grodową realizowaną najprawdopodobniej przez pierwszych Piastów w konkretnym celu politycznym. Pobudowany w pierwszych dziesięcioleciach X wieku niewielki gródek zbliżony był wymiarami i konstrukcją wałów do wielu analogicznych gródek z końca IX

2 Znalezisko kości śledzia, zupełnie wyjątkowe wśród materiałów paleoichtiologicznych z grodów wielkopolskich, zawdzięczamy niewątpliwie stosowanej konsekwentnie metodyce eksploracji warstw, polegającej na ich przesiewaniu przez sita, co przyniosło również znaczne pomnożenie rozmaitych drobnych przedmiotów, m.in. także paciorków szklanych.

Ryc. 12. Pierścień skandynawski z Grzybowo (fot. M. Tuszyński)
Fig. 12. The Scandinavian ring from Grzybowo (photograph by M. Tuszyński)

i przełomu IX/X wieku. Najpóźniej około 940 roku, a zapewne nieco wcześniej, podjęto przebudowę owego gródka w potężną twierdzę, przewyższającą rozmiarami wznoszone czy przebudowywane w tym samym czasie duże wczesnopiastowskie grody centralne, jak np. Giecz czy Ostrów Lednicki. Nie tylko chronologią i rozmiarami, ale także usytuowaniem nad rzeką Strugą, połączoną, jak wskazywaliśmy powyżej, z rozbudowanym systemem wodnym dorzecza Warty w tej części Wielkopolski, wpisuje się Grzybowo w sieć wczesnopiastowskich grodów obszaru centralnego tworzonego państwa (Kurnatowska 2002, s. 60 i n.). Liczne materiały ruchome wskazują, iż mieszkańcy grodu należeli do najwyższej ówczesnej elity, blisko związanej z dynastią, pełniącej istotne funkcje państwowe. Mogli swobodnie korzystać ze zorganizowanych wówczas przez Piastów możliwości dalekosiężnych kontaktów w różnych kierunkach. Sporo znaleziono też elementów uzbrojenia: groty strzał i oszczepu, fragmenty kolczug, tak rzadkie znalezisko jak fragment łuku, a także najprawdopodobniej wyznacznik określonej rangi – ozdobny grot z poroża. Z uwagi na wyjątkowe znaleziska, takie jak np. okazały pierścień (ryc. 12), niewątpliwie skandynawski, a także inne zabytki (np. ozdobne okucie pochewki noża o podobnej proveniencji) nie można wykluczyć

obecności wśród mieszkańców grodu Skandynawów, ówczesnych głównych „specjalistów” od organizacji sił zbrojnych. Z kolei niektóre zabytki wykonane z poroża wskazują na ich naddunajski rodowód (Kurnatowska, Tuszyński 2003b). W ten sposób w materiałach z Grzybowo zyskaliśmy nie tylko materialne ślady kierunków, skąd rodząca się elita społeczna państwa wczesnopiastowskiego czerpała wzorce służące demonstracji swego znaczenia i bogactwa kultury (por. Kara, Krapięć 2000, s. 61 i n.), wyrażającej się zwłaszcza w ubiorze i uzbrojeniu, ale zarazem wskazówkę, skąd napływały (zapewne wraz z ludźmi – por. Kara 1991; Kurnatowska, Kara 2005) określone wzorce niezbędne do budowy państwa.

Zastanawia zatem istotna, ale przy tym dość krótkotrwała rola tego dużego grodu w centrum domeny piastowskiej, usytuowanego między Gieczem a Gnieznem, połączonego szlakiem wodnym z ważnym grodem wczesnopiastowskim w Łądzie nad Wartą. Wymaga to dalszych dociekań, także porównawczych. Dziś możemy jedynie wysunąć hipotezę, że być może budowa a następnie przebudowa grodu w Grzybowie, z którego można się było drogą wodną dostać w pobliże Gniezna, oraz czytelna w znaleziskach koncentracja tam ówczesnych elitarnych sił społecznych i militarnych, miały związek ze zrealizowanymi wkrótce planami Piastów opanowania na trwałe tak ważnego dla dalszej budowy państwa ośrodka w Gnieźnie. I tam wkrótce przeniosły się, jak można sądzić, owe siły społeczne i militarne, zgromadzone uprzednio w Grzybowie.

Gród grzybowski nie był już niezbędny w dalszej budowie państwa. Nie otoczono go bogatszym osadnictwem, jak to ma miejsce w przypadku pozostałych grodów centralnych (por. Kurnatowska 2000), nie powstał tam żaden ośrodek kościelny, nie mamy w pobliżu żadnego cmentarza z grobami wojów piastowskich. I niewątpliwie Grzybowo nie przeżyło upadku pierwszego państwa piastowskiego. Monety z początku I. połowy XI wieku określają zapewne końcowy horyzont funkcjonowania grodu. Dokładniejsze przyczyny jego porzucenia są na razie trudne do wyjaśnienia, tym bardziej że pozostałe duże grody centralne znalazły mniej lub bardziej eksponowane miejsce w strukturze administracyjnej drugiego państwa piastowskiego. Można sądzić, iż nie było ważnych podstaw do restytuowania tego ośrodka. Jest też możliwe, iż już wcześniej uznano, że gród w tym miejscu nie jest konieczny w budowanej strukturze państwa piastowskiego. W początkach XI wieku był on jeszcze wykorzystywany, jak się wydaje, przede wszystkim z uwagi na rozwinięte na zapleczu, a także w końcowym etapie w samym grodzie (kuźnia), pozyskiwanie i obróbkę żelaza, a może i inne rękodzieła. Wymaga to oczywiście dalszych badań uwzględniających szerokie tło porównawcze.

W każdym razie po połowie XI wieku nie mamy już wyraźniejszych śladów osadnictwa na terenie grodziska. Było ono, jako wyraźny punkt w terenie otoczony dość potężnym obwałowaniem, wykorzystywane okazjonalnie, jak świadczą znaleziska, zarówno w średniowieczu, jak i zwłaszcza w okresie wojen szwedzkich w XVII wieku. Znaleziska kul ołowianych, żelaznych i kamiennych, a także XVII-wiecznych monet, są tego wyraźnym dowodem. Okres, kiedy dobrze zachowane grodziska były wykorzystywane jako tymczasowe obozowiska wojsk szwedzkich, przyczynił się niewątpliwie do nadawania grodziskom wielkopolskim nazwy „okop szwedzki”. Nie

była to jednak ostatnia „wojskowa” okoliczność wykorzystania walorów obronnych grodziska. W Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu zachowała się wiadomość, iż w 1811 roku obozował w Grzybowie oddział armii francuskiej. W czasach nam współczesnych zaś teren grodziska był uprawiany – bogate w próchnicę i fosfor warstwy kulturowe gwarantowały dobre plony. Obecnie, znalazłszy się od 1997 roku w strukturze organizacyjnej Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, grodzisko w Grzybowie jest otoczone należyłą opieką³ i będzie w dalszym ciągu ważnym elementem historycznego krajobrazu Wielkopolski.

³ Należy jedynie zadbać o to, aby chęć uczynienia z grodziska grzybowskiego coraz bardziej uatrakcyjnionego miejsca „mającego uczynić przeszłość żywą” (co teraz jest powszechną tendencją), nie spowodowała przez zbyt intensywne „ludyczne” wykorzystywanie wnętrza grodziska, a zwłaszcza budowę stałych obiektów w najbliższym jego otoczeniu (słysz się niestety o takich projektach) nie zniszczyło bezpowrotnie naturalnych walorów krajobrazowych jednego z piękniejszych fragmentów historycznego krajobrazu Wielkopolski.

Bibliografia

- ANDRAŁOJC M., ANDRAŁOJC M.,
2002 *Skarby – powrót do źródeł*, „Slavia Antiqua” t. 43, s. 133-153.
- BADACZE BISKUPINA,
2005 *Badacze Biskupina*, A. Grossman, W. Piotrowski (red.), Biskupin.
- BRZESKI O.,
1938 *Grodzisko wczesnohistoryczne w Grzybowie, w powiecie wrzesińskim*, „Z Otchłani Wieków”, t. 13, s. 151-153.
1980 *Wspomnienia* (mps Archiwum ekspedycji).
- BRZESKI O., KURNATOWSKA Z., TUSZYŃSKI M.,
2000 *Dziesięciolecie badań wykopaliskowych grodziska w Grzybowie, gm. Września, hyle woj. poznańskie*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 5, s. 57-72.
- HILCZER-KURNATOWSKA Z.,
1982 *Zakładzina*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. VII, s. 52-54.
- KACZMAREK J.,
1997 *W kręgu Wilhelma Schwartza (czyli sami swoi)*, [w:] *Archeologia i starożytnicy. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70 rocznicę urodzin*, Łódź, s. 87-97.
- KARA M.,
1991 *Z badań nad wczesnośredniowiecznymi grobami z uzbrojeniem z terenu Wielkopolski*, [w:] *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny zachodniej*, L. Leciejewicz (red.), Wrocław-Warszawa, s. 99-120.
- KARA M., KRĄPIEC M.,
2000 *Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku*, H. Samsonowicz (red.), Kraków, s. 303-327.
- KOWALENKO W.,
1938 *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*, Poznań.
- KRĄPIEC M.,
1998 *Oak Dendrochronology of the Neoholocene in Poland (Dendrochronologia dębu w neoholocenie Polski)*, „Folia Quaternaria” t. 69, Kraków, s. 5-133.
- KURNATOWSKA Z.,
2000 *Wielkopolska w X wieku i formowanie się państwa polskiego*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, H. Samsonowicz (red.), Kraków, s. 99-117.
2002 *Początki Polski*, Poznań.
- KURNATOWSKA Z., KARA M.,
2005 *Na tropie Poznania – eponima naszego miasta*, [w:] *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, Z. Kurnatowska, T. Jurek (red.), Poznań, s. 9-26.
- KURNATOWSKA Z., TUSZYŃSKI M.,
2003a *Gród wczesnopiastowski w Grzybowie pod Wrześnią*, [w:] *Archeologia powiatu wrzesińskiego*, M. Brzostowicz (red.), Poznań-Września, s. 163-185.
2003b *Wyroby rógownicze z wczesnośredniowiecznego grodziska w Grzybowie pod Wrześnią*, [w:] *Res et Fontes. Księga Jubileuszowa dr. Eugeniusza Cnotliwego*, Szczecin, s. 257-263.
- KURNATOWSCY Z. I S.,
2001 *Rola szlaków komunikacyjnych w wykreowaniu i dalszym rozwoju wczesnopiastowych ośrodków stołecznych*, [w:] *Instantia est Mater Doctrinae. Księga jubileuszowa Prof. Dr. Hab. Władysława Filipowiaka*, E. Wilgocki i in. (red.), Szczecin, s. 93-100.
- ŁASTOWIECKI M.,
2006 *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w 2006 r. na wale grodziska w Grzybowie-Rabiczycach, pow. Września*, (mps Archiwum MPP).
- MAKOWIECKI D.,
2001 *Hodowla oraz użytkowanie zwierząt na Ostrowie Lednickim w średniowieczu. Studium archeozoologiczne*, „Biblioteka Studiów Lednickich”, t. VI, Poznań.
2007 *Ekspertyza archeozoologiczna zwierzęcych szczątków kostnych z grodziska wczesnośredniowiecznego w miejscowości Grzybowo st. 1, gm. Września*, (mps Archiwum MPP).
- MARCINIAK J.,
(brw) *Charakterystyka surowca i narzędzi krzemiennych z grodziska w Grzybowie*, (mps);
(por. www.archeologia.w.toruniu.pl/grzybowo/rozne/jacek.htm).
- MÜNCH H.,
1946 *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV w.*, Kraków.
- SCHWARTZ W.,
1878 *I. Nachtrag zu den Materialien zur prähistorischen Kartographie der Prov. Posen, Beilage zum Programm des Königl. Fr. W. Gymnasiums in Posen*, Posen.
- SUCHODOLSKI S.,
2008 *Ekspertyza numizmatyczna monety nr inv. 1577* (mps Archiwum ekspedycji).
- TUSZYŃSKI M.,
1995 *Grodzisko w Grzybowie, stan. 1, gm. Września, woj. poznańskie. Doniesienie wstępne*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 3, s. 201-204.
2004 *Spotkania z archeologią. Spotkanie I – Grzybowo 1988-2003*, Toruń.

Grzybowo near Września. The Early Piast Stronghold on the Trail from Giecz to Gniezno

Summary

The impressive, perfectly preserved earthen mound in Grzybowo-Rabieżyce, not far from Września, although one of the biggest in Greater Poland, has yet to be much sung in Polish history. Not until the 19th and 20th centuries did it even appear in the inventories of earthen mounds. At the end of the 19th century a hoard of silver coins was discovered in the rampart of this structure. In 1878 small excavations were carried out here by Wilhelm Schwartz. However, not until the interwar period did a pupil of secondary school show interest in this object. In 1938 Olgierd Brzeski published the results of his first "archaeological research" in the magazine *Z Otchłani Wieków*. During the postwar research into the beginnings of the Polish state Grzybowo was not examined, as it had not been recorded in written sources. Excavation work finally started here in the late 1980s when Brzeski returned to Poland from Canada. After World War II he had amassed a fortune there, thanks to his education in chemistry, and wished to spend the money continuing his boyhood excavations of the earthwork. He established The Brzeskis Foundation, which has been focused on financially supporting the excavation research in Grzybowo. The foundation was affiliated to the Poznań Friends of the Sciences Society (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, PTPN), which extended hands-on scientific patronage over the research in Grzybowo.

The years-long agricultural exploitation of the interior of the earthen mound was to the detriment of both the object itself and the course of research over the first several years. Only in 1997 was the area acquired by the Museum of the First Piasts at Lednica. That was when the "Laboratory – Stronghold in Grzybowo" was established, which operates under the aegis of the Museum. In 2003 the area adjacent to the mound was also secured – this was extremely important as in the stronghold's closest vicinity a settlement dependent on the stronghold once existed.

The nearly two decades of excavation work on the earthen mound in Grzybowo (fig. 3) has enabled researchers to determine both detailed and general aspects of an ever so vital period in the history of Poland. The stronghold was functioning only in the early Piast period (from the 10th to the early 11th century). Originally it was a small fortified settlement with a diameter of about 80 m raised on a drier oval "island" in the midst of marshy land. It was situated on the Struga river, which

was integrated with the period's waterway communication system. Thanks to dendrochronological analyses, the construction of the settlement was determined to have taken place between 918/922 and 930/935. The big stronghold, still discernible in relief, was erected not much later. It may be assumed that the construction of this huge object started around 940 at the latest. For some time it may well have existed as a two-part layout. The ramparts of the stronghold, built of earth over interlocking timbers, was 27 meters wide at its base. Beneath these remains a "foundation sacrifice" was discovered in the form of a crushed vessel. (fig. 6). The hoard of silver coins found in the 19th century, when a part of the western rampart was removed, might have been of a similar nature. Investigation of the remains of this finding were carried out inside the earthwork with the use of a metal detector. This resulted in the discovery of about 700 pieces of coins, Arabic dirhams almost exclusively, dated between the 8th century and 954, as well as of about 150 fragments of silver ornaments. Some portions of Western European coins were also singled out – together with the dirhams they enable specialists to state that the treasure was hidden in the 960s.

Information has also been gained about the eastern gateway of the stronghold. Knowledge about the buildings within the big stronghold is rather fragmentary owing to its considerable size. Nevertheless an exacting layout of the interior can definitely be expected.

The nearly 20 research seasons on the earthen mound in Grzybowo produced a substantial number of important artifacts. Besides the numerous findings connected with everyday life of the stronghold (pottery, animal bones), many items indicating craftwork have been found, for instance goldsmithing (fig. 11) and a foundry for colored metal. A blacksmith's may be associated with the final period of the stronghold. Abundant findings (elements of weaponry, coins, ornaments, fastenings and belt fittings, including a gold-plated one, combs carefully made of antlers, ornamented chest fittings, game pawns and many others) clearly indicate the high social status of the inhabitants of the stronghold.

The research to date into Grzybowo has resulted in important deepening of our knowledge of many issues surrounding the formation of the Polish state. Both chronology and size, especially after the enlargement of the stronghold, but also its location on the Struga river (connected with the waterway system of the Warta river basin in this part of Greater Poland), contributed

to the fact that the stronghold in Grzybowo can be considered a part of the network of the early Piast strongholds of the early Piast state. The inhabitants of the stronghold belonged to the period's highest social elite. Some unique findings (e.g., a magnificent ring – fig. 12) imply that Scandinavians were present among the people living in the stronghold. The Scandinavians were

then particularly skillful in the field of organizing armed forces. Some relics made of antlers must have originated from areas on the Danube. Thus the findings of Grzybowo provide us with material remains of the diverse influences affecting the culture of elites, and also of the sources of the patterns necessary for the development of the Polish state.

Historia badań oraz upowszechniania wiedzy o Radzimi koło Obornik

Patrząc na dorobek 40 lat istnienia Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, należy docenić ogrom pracy, jaki włożono w odkrywanie przeszłości wielu niezwykle istotnych ośrodków kulturowych na terenie Wielkopolski. Muzeum powstało, aby badać przeszłość Ostrowa Lednickiego, ważnej siedziby w państwie pierwszych Piastów. Z czasem objęło ono swymi zainteresowaniami także kolejne istotne grody wczesnopiastowskie: Giecz – uważany często za rodową siedzibę dynastii piastowskiej oraz Grzybowo – wielki wczesnośredniowieczny gród, którego rola w późniejszym okresie uległa zapomnieniu. Na początku XXI wieku Muzeum objęło swym patronatem także badania mniejszego ośrodka średniowiecznego państwa polskiego – Radzimia, w którym mieściła się niegdyś siedziba lokalnych kasztelanów. Radzim, położony w ustronnym miejscu nad Wartą, na pograniczu dwóch gmin (Murowana Goślina i Oborniki) i dwóch powiatów (pozańskiego i obornickiego), przez dłuższy czas badany był tylko powierzchniowo. Dopiero dzięki zainteresowaniu władz powiatu poznańskiego i gminy Murowana Goślina stanem grodziska na tzw. Ostrowie Radzimskim, od 2002 roku rozpoczęto tam badania archeologiczne.

Efektom kilku kolejnych sezonów wykopaliskowych radzimskiego grodziska było powołanie w 2006 roku pracowni archeologicznej „Radzim”, będącej częścią działu archeologicznego lednickiego muzeum. Jednocześnie prowadzone są także działania mające na celu przywrócenie (choćby w zakresie lokalnym) wiedzy o przeszłości Radzimia i radzimskiej kasztelanii oraz o roli, jaką ośrodek radzimski odegrał w historii tej części Wielkopolski. W niniejszym artykule przedstawimy pokrótce historię badań archeologicznych grodziska w Radzimi, a także działań związanych z popularyzacją tego miejsca.

Od dawna ziemia radzimska, bogata w zdeponowane przed laty zabytki, przyciągała uwagę ludzi. Odnajdywane siekiery, topory kamienne z epoki kamienia, brązowe szpile, miecze, groty włóczni z epoki brązu i wczesnośredniowieczny miecz żelazny to tylko niektóre z zabytków odnalezionych w Radzimi pod koniec XIX i w I. połowie XX wieku. Już w latach 1880-1890, w trakcie robót regulacyjnych na Warcie, odnaleziono skarb brązowy z końca II-IV. okresu epoki brązu, kolejne zabytki odkrywano w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych przez miłośników starożytności (np. W. Thamma, G. Thienhausa i J. Galeiskiego z Poznania).

Fot. 1 Studenci archeologii po wycieczce na grodzisko w Radzimi stoją na podwórzu Państwa Szafrąńskich w Murowanej Goślinie. Od prawej Maria Szafrąńska (siedzi), Józef Kostrzewski, Włodzimierz Szafrąński (na tle okna) 1948 (Archiwum Izby Regionalnej w Murowanej Goślinie)

Fig. 1 Archaeology students after the excursion to the earthen mound in Radzim are standing at the courtyard of the Szafrąńskich in Murowana Goślina. From the right: Maria Szafrąńska (sitting), Józef Kostrzewski, Włodzimierz Szafrąński (before the window) 1948 (photograph – Archive of the Regional Room in Murowana Goślina)

bądź przez archeologów. Tu wspomnieć trzeba, iż Radzim, w latach 1919, 1927, 1932, odwiedzany był przez znakomitych archeologów takich, jak Józef Kostrzewski, Zygmunt Zakrzewski czy Zdzisław Rajewski. Po drugiej wojnie światowej kilkakrotnie zbierali tu materiały z powierzchni studenci archeologii pod kierunkiem Józefa Kostrzewskiego (fot. 1) oraz pracownicy Muzeum Archeologicznego w Poznaniu: Stanisław Jasnosz, Włodzimierz Szafranski, a także pracownicy innych instytucji (np. Andrzej Wędzki z Zakładu Słowianoznawstwa PAN w Poznaniu) w latach 1948, 1955, 1962 (Jasnosz 1984, s. 89).

Gród kasztelański w Radzimiru ponownie „odkryto” w kwietniu 2002 roku, w drodze powrotnej z Zielątkowa (gmina Suchy Las), miejsca, gdzie odbywał się rajd rowerowy, w którym uczestniczyli między innymi: Ryszard Pomin – starosta powiatu poznańskiego oraz Tomasz Łęcki – burmistrz Miasta i Gminy Murowana Goślina z rodzinami. Wycieczka wzdłuż Warty zatrzymała się naprzeciw malowniczo położonej wyspy, która właśnie na wiosnę często bywa niedostępna na skutek wysokiego poziomu wody w rzece. Któryś z uczestników wyprawy wspominał, iż w średniowieczu znajdował się na niej warowny gród, a w miejscu gdzie zatrzymali się roweryści niegdyś istniała wieś, która zanikła w XIX wieku. Padła opinia, iż wyspa należy do gminy Oborniki, starosta skonstatował, że ponieważ główny nurt Warty opływa wyspę z lewej strony, więc teren ten należy do gminy Murowana Goślina. Miejsce to wyraźnie zaintrygowało nie tylko niecodziennych turystów rowerowych. Wydaje się, że był to przełomowy moment dla rozbudzenia ciekawości o dawnych mieszkańcach grodu radzimskiego, którzy wpisali się w historię Murowanej Gośliny i jej miejsce na progu XXI wieku.

Pierwszym krokiem ku historii zainicjowanym przez R. Pomina i T. Łęckiego było zorganizowanie (wraz z nauczycielami i uczniami Liceum Ogólnokształcącego w Bolechowie) sesji popularno-naukowej „Radzim – odkrywany gród na Warcie”. Uroczystość, przygotowana głównie przez Mariana Pflanza i Małgorzatę Stężycką, przy współudziale uczniów, nauczycieli, rodziców i absolwentów bolechowskiego liceum, odbyła się w dniu 13 czerwca 2002 roku w świetlicy Ochotniczej Straży Pożarnej w Murowanej Goślinie. Patronat nad obradami objęli: R. Pomin, T. Łęcki oraz Andrzej Kaszubkiewicz, dyrektor Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (Szymczak 2002, s. 1). Na sesji publicznie zaprezentowano pierwsze informacje o Radzimiru, pochodzące zarówno z dotychczas pozyskanych źródeł archeologicznych, jak i z zachowanych źródeł historycznych. Opracowania takie przygotowali dwaj absolwenci Liceum Ogólnokształcącego w Bolechowie – Bartłomiej Haraj (archeolog) i Dariusz Paprocki (historyk), którzy, będąc świeżo po studiach, zaangażowali się w odkry-

wanie dziejów Radzimia. Wykłady wygłosili również przedstawiciele świata nauki: Zofia Kurnatowska i Janusz Górecki z Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, przyrodnik Jędrzej Kasprzak, a także Andrzej Billert. Zaprezentowano materiały filmowe przygotowane przez uczniów z Bolechowa i Murowanej Gośliny oraz wyniki przeprowadzonej przez nich ankiety poświęconej wiedzy o Radzimiru. Sesja zakończyła się dyskusją o celowości rozpoczęcia archeologicznej eksploracji grodziska radzimskiego. Zgodzono się wówczas, iż należy, przy zachowaniu w jak największym stopniu niezmiennego środowiska przyrodniczego okolic grodziska, rozpocząć na nim prace archeologiczne.

Do końca wiosny uzyskano wszelkie pozwolenia, wykonano także mapę sytuacyjno-wysokościową wyspy w skali 1:500 i już 15 lipca 2002 roku rozpoczęto badania wykopaliskowe, którymi kierował B. Haraj. Ekspedycję, w której skład wchodził: Rafał Aleksandrowicz i D. Paprocki uzupełniali wolontariusze z Zespołu Szkół im. gen. Dezyderego Chłapowskiego w Bolechowie, Liceum Ogólnokształcącego Sióstr Urszulanek w Poznaniu, Liceum Ogólnokształcącego św. Marii Magdaleny w Poznaniu i Gimnazjum Nr 2 w Murowanej Goślinie. Badania finansowało starostwo powiatu poznańskiego i gmina Murowana Goślina. Nadzór merytoryczny nad pracami objęło Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, opiekę merytoryczną sprawowała zaś Z. Kurnatowska z Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu. Celem ponad dwumiesięcznych prac było uzyskanie wstępnych informacji o topografii i chronologii grodziska. W lipcu wykonano 35 odwiertów świadrem geologicznym (zarejestrowano liczne warstwy kulturowe, wskazujące na ekstensywne użytkowanie wyspy w średniowieczu). Dodatkowo przeprowadzone odwierty na pagórkach, jak już wtedy słusznie przypuszczano – reliktach wału; wykazały one jednolitość konstrukcji wału, posiadającego w rzucie kształt podkowy. Na jednym z takich wzniesień założony został wykop I, który eksplorowano do calca. Z niego to pozyskano bogaty i zróżnicowany materiał masowy. Najstarsze przedmioty wykonała ludność kultury łżyckiej, najmłodsze zaś pochodzą z okresu wczesnonowżytnego. Przeprowadzone prace pozwoliły stwierdzić, iż gródek stożkowaty w Radzimiru otoczony był wałem, najprawdopodobniej otwartym od północnego zachodu, usypanym z ziemi, z której wydobyto tysiące ułamków ceramiki i kości. Nasyp wzmocniony został płaszczem kamiennym, bez konstrukcji drewnianych. Wał o długości 180 m, szerokości – u podstawy – ponad 20 m zachował się do naszych czasów na wysokość do 4 m (Haraj 2002). Pierwszy sezon dostarczył wiele cennych i zaskakujących informacji, które rozbudziły ciekawość wśród mieszkańców Starczanowa, z sołtysem, Pawłem Bukowskim, na czele, w Nadleśnictwie Łopuchówko ze

Zbigniewem Szelagiem, nadleśniczym oraz w gminie Murowana Goślina. Ukształtowała się więc grupa regionalistów, tworzących bardzo dobrą atmosferę wokół badań archeologicznych na gródku, przy którym przyszło im żyć. Wyniki prac wykopaliskowych zaprezentowano po raz pierwszy w trakcie dożynek w Uchorowie, gdzie oglądał je między innymi arcybiskup Stanisław Gądecki, oraz podczas wystawy „Królowa Rycheza” w Klubie Osiedlowym „Zielone Wzgórze”. Jesienią tego roku rozpoczęto także kwerendę biblioteczno-archiwalną dotyczącą dziejów Radzimia. Przeprowadził ją D. Paprocki, przebywający na stażu absolwenckim w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

Badaniami w 2003 roku zainteresowała się gmina Oborniki, jako że wieś Radzim z parafią, niegdyś ulokowana została na lewym brzegu Warty, w obrębie granic dzisiejszej gminy Oborniki. Warto zaznaczyć, że pamięć o dawnym Radzimiu żyje wśród starszych mieszkańców okolicznych wiosek wchodzących niegdyś w skład parafii przeniesionej w 1873 roku do pobliskiego Maniewa (Paprocki 2004, s. 20).

Wiosną roku 2003 odbyła się wizytacja grodziska radzimskiego przez grono poznańskich naukowców. Wzięli w niej udział Z. Kurnatowska (archeolog), Bolesław Nowaczyk (geomorfolog), Alfred Kaniecki (hydrolog), Stanisław Drzymala (gleboznawca), Mirosław Makohonienko (paleobotanik), J. Górecki (archeolog – reprezentant Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy), przedstawiciele Nadleśnictwa Łopuchówko – nadleśniczy Z. Szelać i Marek Najs (leśniczy ze Starczanowa), Andrzej Billert ze starostwa poznańskiego oraz B. Haraj i D. Paprocki, na co dzień zajmujący się przeszłością kasztelanii radzimskiej. Po zakończeniu tej naukowej wycieczki odbyła się (w gościnnych progach Zespołu Szkół im. gen. Chłapowskiego w Murowanej Goślinie) dyskusja o dalszych kierunkach badań Radzimia. Pod koniec maja odbył się także „Plener radzimski” – inscenizacja teatralna przygotowana staraniem uczniów bolechowsko-goślińskiego Zespołu Szkół pod kierownictwem nauczyciela historii M. Pflanza, bezpośrednio na Ostrowie Radzimskim. Ta niezwykle udana impreza wytyczyła kierunek badań na następne lata. Sezon archeologiczny 2003 na grodzisku radzimskim, był jak miało się okazać, najdłuższy w dotychczasowej historii – prace trwały od początków czerwca do końca października i prowadzono je mimo uzyskania niewielkiego budżetu.

W badaniach finansowanych przez gminę Murowana Goślina, gminę Oborniki i Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, brali udział: Dariusz Paprocki, Rafał Kostka i Aleksandra Popiołkiewicz. Na kulminacji kopca założono wykop II, który podzielono na sześć części. Tego lata eksplorowano dwie części wykopu do poziomu rumowiska zalegającego około 1 m pod humusem.

Rumowisko tworzyły w większości otoczaki, częściowo silnie przepalone w ogniu, polepa z negatywami po konstrukcjach drewnianych i węgle drzewne. Z warstwy destrukcyjnej bliżej nieokreślonego budynku pozyskano ponad 1500 fragmentów ceramicznej stłuczki naczyniowej oraz ciekawe zabytki wydzielone takie, jak: sierp, krzesiwo ogniwkowe, klucz do kłódki, oselki kamienne, kamień żarnowy, przęśliki, groty od kuszy i łuku. Prace przerwano pod koniec września. W sumie pozyskano ponad 8 tys. fragmentów ceramiki i kilkadziesiąt zabytków wydzielonych, datowanych od końca XII do początków XIV wieku. W trakcie badań odsłonięto rumowisko kamieni, które wstępnie zinterpretowano jako podłogę chaty (Haraj 2003). Kolejny sezon miał przynieść wiążącą odpowiedź na temat funkcji gruzowiska kamiennego.

Uczestnicy ekspedycji wzięli także udział w I Jarmarku św. Jakuba w Murowanej Goślinie, podczas którego prezentowali najciekawsze pozyskane zabytki, a ponadto zachęcali dzieci do zabawy w archeologię (na specjalnym sztucznym stanowisku wykopaliskowym można było prowadzić „prace archeologiczne”). Stanowisko cieszyło się niezwykle dużym zainteresowaniem, co odnotowano podczas podsumowania jarmarku.

W związku z rosnącym zainteresowaniem tematyką radzimską podjęto decyzję o zintensyfikowaniu działalności informacyjnej o tym obiekcie. Od końca roku 2003, dzięki staraniom Stowarzyszenia „Rozwój Ziemi Goślińskiej”, rozpoczęto prace nad przygotowaniem niewielkiej publikacji popularno-naukowej poświęconej dziejom Radzimia. „Zarys dziejów Radzimia”, autorstwa D. Paprockiego powstał ostatecznie jesienią roku 2004, a pod koniec tegoż roku został opublikowany w niewielkim nakładzie. Jednocześnie zaś autor został zatrudniony jako pracownik Izby Regionalnej Ziemi Goślińskiej, co wiązało się z możliwością promowania Radzimia w oparciu o tę instytucję.

W kolejnym sezonie wykopaliskowym, prace skupiły się na zbadaniu przywala grodowego, tj. rozpoznania jego stratygrafii i relacji względem konstrukcji wału obronnego. W tym celu prowadzący badania B. Haraj (po zmianie imienia i nazwiska: Kosma Kosmowski) wraz z R. Aleksandrowiczem i A. Popiołkiewicz poszerzyli na wschód wykop I – założony w 2002 roku. Badania, finansowane przez gminę Murowana Goślina i starostwo powiatu poznańskiego, zakończono w lipcu 2004 roku, nie uzyskawszy zadowalających wniosków. Nawarstwienia przywala oraz odnalezione zabytki wskazywały raczej na wtórny ich charakter, uniemożliwiając określenie chronologii konstrukcji obronnej i samego grodu. Dodatkowo siedem odwiertów wykonanych świdrem ręcznym ukazało podobny, jak w wykopie, układ warstw datowanych ułamkami ceramiki na XI-XIII wiek. (Kosmowski 2004). Po zakończeniu tego etapu prac

Fot. 2. Drugi plener radzimski – inscenizacja przedstawia przybycie Św. Radzima Gaudentego do Radzimia, w rolę pierwszego arcybiskupa gnieźnieńskiego wcielił się ksiądz Piotr Koczorowski 2004 (fot. R. Pomin)

Fig. 2. The second Radzim plen-air workshop – St Radim Gaudentius (Radzim Gaudenty) is arriving at Radzim, as St Radzim, the first Archbishop of Gniezno, played by Father Piotr Koczorowski 2004 (photograph by R. Pomin)

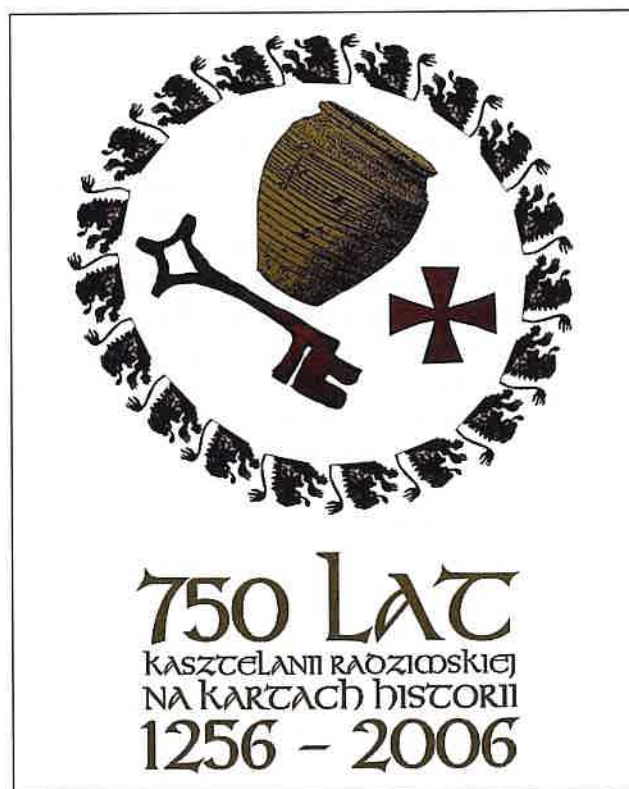
archeologicznych pojawiało się więcej zagadek i problemów naukowych. Wobec zakończenia prac na wale, realizujący badania K. Kosmowski przystąpił do przygotowania artykułu naukowego o konstrukcji wału grodziska radzimskiego. Podobnie jak rok wcześniej stanowisko archeologiczne prezentowało się na Jarmarku św. Jakuba. Kolejny raz odbył się też plener radzimski, stający się wydarzeniem ściągającym na Ostrów Radzimski rzesze widzów. Tym razem na Ostrowie odbyła się inscenizacja przybycia arcybiskupa Radzima Gaudentego (fot. 2), odprawiona została również msza łacińska.

Odpowiedzi na temat chronologii obiektu postanowiono szukać przez eksplorację wykopu II, wytyczonego na kulminacji kopca. Rozpoczęte w maju 2005 roku prace doprowadziły do odsłonięcia rumowiska kamieni, polepy i węgli drzewnych, układających się w bliżej nieokreślone konstrukcje, wówczas zinterpretowane jako fragment zachodniej ściany budowli. Prace zakończono w czerwcu, planując – w następnym sezonie – odsłonięcie całej powierzchni reliktyw obiektu wybudowanego w XIII wieku na szczycie kopca (Kosmowski, 2005).

Rok 2005 przyniósł dalsze postępy w propagowaniu dziejów Radzimia. Rozpoczęły się wówczas przygotowania do wielkich obchodów 750-lecia kasztelanii radzimskiej planowanych na rok 2006 (pierwsza wzmianka o kasztelanii pochodzi z 1256 roku). Dzięki staraniom Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy w Murowanej Goślinie powołany został międzygminny komitet organizacyjny obchodów radzimskich, grupujący przedstawicieli czterech gmin: Czerwonaka, Murowanej Gośliny, Obornik i Suchego Lasu, na którego czele stanął R. Pomin. Patronat nad jubileuszem objęli: arcybiskup metropolita gnieźnieński, Henryk Muszyński, marszałek województwa wielkopolskiego – Marek Woźniak, burmistrz Obornik – Anna Rydzewska, burmistrz Murowanej Gośliny – Tomasz Łęcki, wójt Czerwonaka – Mariusz Poznański oraz wójt Suchego Lasu – Grzegorz Wojtera.

W trakcie kilkunastu spotkań organizacyjnych ustalono program obchodów roku jubileuszowego (fot. 3).

Podobnie jak w latach 2003 i 2004, uczniowie Zespołu Szkół z Bolechowa zorganizowali na Ostrowie Radzimskim „plener radzimski”. Rozpoczęto także prace nad powołaniem Pracowni Archeologicznej „Radzim” przy Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, mającej niejako zinstytucjonalizować dotychczasową pracę wykonywaną przez K. Kosmowskiego. Nieformalnie pracownia rozpoczęła działalność jesienią 2005 roku,

Fot. 3. Logo obchodów 750-lecia kasztelanii radzimskiej na kartach historii 2006 (fot. B. Stefański)

Fig. 3. Logo of the celebrations of the 750th anniversary of the castellany in Radzim on pages of history 2006 (photograph by B. Stefański)

Fot. 4. IV Jarmark św. Jakuba nawiązujący swą tematyką do rocznicy 750-lecia kasztelanii radzimskiej na kartach historii. Inscenizacja walki wojów piastowskich, na tle rekonstrukcji grodu radzimskiego 2006 (fot. T. Mizgier)
 Fig. 4. The 4th St James' Fair on the occasion of the 750th anniversary of the castellany in Radzim on the pages of history. A battle of Piast warriors is being staged against the background of the reconstruction of the Radzim stronghold 2006 (photograph by T. Mizgier)

już po zakończeniu kolejnego sezonu archeologicznego, oficjalnie została otwarta w styczniu roku 2006. Umieszczenie placówki w strukturach muzeum zapewniało odpowiednie warunki do przechowywania zbiorów, jak również eksponowanie najciekawszych zabytków. Jednoosobowa pracownia z siedzibą w Bibliotece Publicznej w Murowanej Goślinie miała również upowszechniać wyniki badań wśród naukowców i lokalnej społeczności.

Rok jubileuszowy rozpoczął się od międzygminnego konkursu historycznego wiedzy o Radzimiu. Finał miał miejsce w Gimnazjum nr 2 w Murowanej Goślinie. W niezwykle wyrównanej rywalizacji ostatecznie zwyciężyła drużyna gospodarzy, o jeden punkt wyprzedzając reprezentację Gimnazjum nr 1 z Murowanej Gośliny, a o dwa punkty – reprezentantów Gimnazjum nr 3 z Obornik. Przez pierwsze miesiące roku na terenie gmin biorących udział w obchodach prowadzone były cztery, zorganizowane przez Biblioteki Publiczne, konkursy radzimskie: plastyczny, literacki, fotograficzny oraz multimedialny. Laureaci mogli odebrać nagrody podczas pierwszego wielkiego wydarzenia obchodów jubileuszowych – kwietniowej sesji popularno-naukowej „750 lecie kasztelanii radzimskiej na kartach historii”, która odbyła się w sali Ośrodka Kultury w Murowanej Goślinie. Sesja zgromadziła wielu znamienitych gości z patronami jubileuszu na czele. Prelekcje na tematy związane z Radzimem wygłosili: Z. Kumatowska, Mieczysław Brust, ks. Zbigniew Kapturczak, a także K. Kosmowski i D. Paprocki. Wyświetlony został film o Radzimiu przygotowany przez uczniów Zespołu Szkół im. gen. Chłapowskiego. Odbyły się również występy muzyczne i taneczne. Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy zaprezentowało wystawę dokumentującą dotychczasowe wyniki badań wykopaliskowych na grodzisku radzimskim. Przy okazji wystawiono również prace laureatów konkursów o Radzimiu. W okresie po

sesji na terenie gmin uczestniczących w obchodach jubileuszu odbywały się liczne odczyty o dziejach kasztelanii radzimskiej, w prasie prezentowano artykuły na ten temat.

W czerwcu odbyła się kolejna wielka impreza jubileuszowa – zlot młodzieży w lewobrzeżnym Radzimiu, połączony z rajdem Maniewo – Radzim oraz mszą świętą za wszystkich radzimskich parafian. Głównym organizatorem uroczystości było środowisko harcerskie Obornik, wspomagane przez obornickie władze miejskie oraz Szkołę Podstawową w Maniewie. Na mecie rajdu zaprezentowano wystawę o grodzie radzimskim, pokazy walk wojów piastowskich oraz występy dzieci z Maniewa.

Ukoronowaniem obchodów jubileuszowych był IV Jarmark św. Jakuba, trwający w dniach 22 i 23 lipca 2006, nawiązujący swą tematyką do rocznicy 750-lecia kasztelanii radzimskiej. Wydarzenie to zostało przygotowane przez gośliński Ośrodek Kultury i Rekreacji, według projektu K. Kosmowskiego. Specjalnie dla celów Jarmarku w centrum Murowanej Gośliny wzniesiono rekonstrukcję grodu radzimskiego, dookoła której przez cały pierwszy dzień prezentowano rozliczne atrakcje: inscenizacje historyczne, walki wojów piastowskich, pokazy średniowiecznego rzemiosła, śpiewy i tańce wywodzące się z czasów średniowiecznych (fot. 4). W drugim dniu jarmarku można było podziwiać występy artystyczne, mające już jednak bardziej nowoczesny charakter. Przy okazji jarmarku w Izbie Regionalnej Ziemi Goślińskiej raz jeszcze zaprezentowano wystawy o Radzimiu: archeologiczną – przygotowaną przez Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy oraz plastyczno-fotograficzną – prac nadesłanych na konkursy o Radzimiu. Podczas dwóch dni jarmarczne atrakcje obejrzało kilka tysięcy osób, które oprócz możliwości uczestniczenia w dobrej zabawie miały także okazję zapoznać się z dziejami i znaczeniem Radzimia. W ten sposób wiedza

o kasztelanii radzimskiej została po raz kolejny rozpropagowana, tym razem – dzięki obecności mediów wielkopolskich – na niespotykaną wcześniej skalę.

W lipcu 2006 roku rozpoczął się kolejny – piąty już sezon wykopaliskowy w Radzimiu, finansowany przez miasto i gminę Murowana Goślina, gminę Oborniki i Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. W ekspedycji kierowanej przez K. Kosmowskiego udział brały studentki Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu oraz wynajęci pracownicy (fot. 5). Skupiono się na poszerzeniu odsłoniętego już gruzowiska, by określić jego wielkość. Ze względu na ograniczone środki finansowe sezon zakończono w październiku. Po wstępnej analizie materiału archeologicznego wyznaczone zostały dwie fazy zasiedlenia wyspy: pierwsza z początków XIII wieku, druga datowana na 2. połowę XIII wieku. Rumowisko zinterpretowano jako pozostałości dwóch budynków będących siedzibą kasztelanów (Kosmowski, 2006).

Po obfitującym w wydarzenia roku 2006, kolejny rok – 2007 okazał się niezwykle spokojny. Tym razem nie zaplanowano badań wykopaliskowych, jednak w kolejnych sezonach postanowiono uzyskać pełniejsze dane o zabudowie i chronologii grodu. W listopadzie tegoż roku nastąpiła zmiana na stanowisku kierownika pracowni „Radzim” – K. Kosmowskiego zastąpił Andrzej Kowalczyk, doktorant Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu. Jedynym wydarzeniem kulturalnym związanym z promowaniem dziejów Radzimia był kolejny już plener historyczny, przygotowany przez Zespół Szkół w Bolechowie, przy współudziale Biblioteki Publicznej w Murowanej Goślinie, na którym zaprezentowano widowisko pt. „Rozejm”, poświęcone układowi, jaki został zawarty w rejonie Radzimia w 1383 roku pomiędzy dwoma stronami wielkopolskiej wojny domowej (sporu Nałęczów z Grzymalitami). Głównym reżyserem spektaklu był M. Pflanz, scenariusz napisał D. Paprocki, a finansowym opiekunem widowiska była, jak zwykle, dyrektorka szkoły w Bolechowie Lidia Szymczak.

Dzięki uzyskanemu dofinansowaniu przez miasto i gminę Murowana Goślina w lipcu 2008 roku rozpoczęto szósty sezon wykopaliskowy na średniowiecznym dworze kasztelańskim. Celem badań było wyeksplorowanie do calca rozpoczętego w 2003 roku wykopu II, by doprowadzić do końca pewien etap badań. Prace prowadziła Danuta Banaszak – pracownik Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, przy współudziale A. Kowalczyka i Pawła Sankiewicza. Ponadto w pracach uczestniczyli: Łukasz Adamski, Krzysztof Hoffman, Patrycja Jakubczyk, Wojciech Kłaskała, Jakub Linetty, Bartosz Mikołajczak, Marta Milewska, Aleksandra Piasta i Aneta Rola – studenci archeologii z Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu (fot. 6 i 7).

Prowadzone przez miesiąc badania przyniosły, w jakimś sensie, odpowiedź czy na terenie dawnej wyspy istniało wcześniejsze od XIII-wiecznego osadnictwo, o którym wzmiankują źródła pisane. Odkopane zabytki świadczą o zasiedleniu wyspy radzimskiej już na początku wczesnego średniowiecza. Ponadto w piasku, z którego usypano stożek, udało się rozpoznać pozostałości konstrukcji drewnianych, wzmacniających kopiec przed osuwaniem się w okresie budowy i funkcjonowania kasztelanii. Pozyskano także wiele zabytków świadczących o codziennych zajęciach i ubiorze mieszkańców wyspy (przekłuwacze, igła kościana, osetki, koser, noże, gwoździe, kabłączki skroniowe, monety – denar krzyżowy i brakteat guziczkowaty, misa żelazna typu śląskiego, haczyki do łowienia ryb, ucha do wiader, okucia brązowe (Banaszak, Kowalczyk 2008). Niestety, nie udało się odnaleźć fundamentów bądź pozostałości po części podziemnej rezydencji kasztelanów. Nie została pobrana też odpowiednia próbka dendrologiczna (niezbędna do datowania).

Najbliższe badania z pewnością zostaną skoncentrowane na odnalezieniu fundamentów wieży mieszkalnej lub innych obiektów z tego okresu oraz – co równie istotne – pełniejszym rozpoznaniu starszych śladów

Fot. 5. Radzim stan 1. Doczyszczanie rumowiska po zniszczonym XIII-wiecznym budynku przez studentki IP UAM w Poznaniu (od lewej Magdalena Płaczek, Alicja Moszycka) i wynajętych pracowników (od prawej Rafał Aleksandrowicz, Rafał Kostka) 2006 (fot. K. Kosmowski)
Fig. 5. Radzim site 1. Students of the Institute of Prehistory (Adam Mickiewicz University in Poznań) are cleaning the heap of rubble after the damaged 13th-century building (from the left: Magdalena Płaczek, Alicja Moszycka) with the help of hired workers (from the right: Rafał Aleksandrowicz, Rafał Kostka) 2006 (photograph by K. Kosmowski)

Fot. 6. Radzim stan 1. Studenci archeologii Łukasz Adamski (z zabytkiem w ręku) i Bartosz Mikołajczak podziwiają wykopaną misę żelazną typu śląskiego 2008 (fot. A. Kowalczyk)
Fig. 6. Radzim site 1. The students of archaeology, Łukasz Adamski (with an artifact in his hand) and Bartosz Mikołajczak are admiring an excavated iron bowl of the Silesian type 2008 (photograph by A. Kowalczyk)

zasiedlenia Ostrowa Radzimskiego (Banaszak, Kowalczyk 2008).

Zwieńczeniem szóstego sezonu badań archeologicznych była sesja popularno-naukowa pt. „Radzim wciąż odkrywany”. Organizatorami obrad była Biblioteka Publiczna w Murowanej Goślinie i Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, honorowy patronat nad sesją sprawował zaś T. Łęcki. Miasto tego dnia gościło jednych z najwybitniejszych archeologów Wielkopolski, Zofię Kurnatowską z Zakładu Archeologii PAN, Hannę Kóckę-Krenz, dziekana Wydziału Historycznego UAM w Poznaniu i Andrzeja Marka Wyrwę – dyrektora Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Na obrady przybyli wykładowcy i doktoranci Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu, pracownicy Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, przedstawiciele Departamentu Kultury Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego, przedstawiciele Nadleśnictwa Łopuchówko,

dyrekcja Biblioteki Publicznej w Obornikach, przedstawiciele Miasta i Gminy Oborniki, pracownicy Izby Regionalnej w Murowanej Goślinie, nauczyciele historii, radni Miasta i Gminy w Murowanej Goślinie, sołtysi gminy Murowana Goślina. Obrady uświetnili swoją obecnością: M. Brust – historyk i regionalista ziemi obornickiej, R. Pomin – radny sejmiku powiatowego, Andrzej Kaszubkiewicz – długoletni dyrektor Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy i M. Pflanz – historyk i długoletni nauczyciel w Zespole Szkół w Bolechowie.

Sesję rozpoczęło wystąpienie Z. Kurnatowskiej zatytułowane „Problematyka grodów kasztelańskich w Wielkopolsce”. Referentka poruszyła szereg zagadnień dotyczących sposobów i kierunków badań nad tzw. gródkami stożkowatymi – czyli wyróżniającymi się w terenie kopcami, na których niegdyś znajdowały się rezydencje kasztelanów. Tę problematykę poruszyła w swym wystąpieniu również H. Kócka-Krenz, która

Fot. 7. Radzim stan 1. Wizytacja stanowiska podczas badań wykopaliskowych w lipcu 2008 roku. Na zdjęciu (od prawej) Zofia Kurnatowska, Danuta Banaszak, Andrzej Kowalczyk, Arkadiusz Tabaka, Janusz Górecki i Marek Najs oglądają wykopane naczynie wczesnośredniowieczne (fot. A. Kowalczyk)

Fig. 7. Radzim site 1. Inspection of the site during the excavation work in July 2008. In the picture (from the right) Zofia Kurnatowska, Danuta Banaszak, Andrzej Kowalczyk, Arkadiusz Tabaka, Janusz Górecki, and Marek Najs are looking at the early medieval vessel that has been excavated (photograph by A. Kowalczyk)

Fot. 8. Radzim stan 1. Wystawa zabytków archeologicznych, w holu XIX-wiecznego Ratusza w Murowanej Goślinie, odkopanych na Ostrowie Radzimskim w 2008 roku (fot. A. Kowalczyk)

Fig. 8. Radzim site 1. An exhibition of the archaeological relics excavated on Radzim Holm in 2008 organized in the 19th-century Town Hall in Murowana Goślina (photograph by A. Kowalczyk)

omówiła kompleks osadniczy w Górze koło Promna, gm. Pobiedziska. Zwróciła uwagę na podobieństwa w ulokowaniu gródków stożkowatych w Górze i Radzimu (w Górze położony na półwyspie, w Radzimu na wyspie czyli w miejscach naturalnie obronnych) oraz na wcześniejsze osadnictwo (pradziejowe i wczesnośredniowieczne) na tych obiektach.

Kolejny referat wygłosił A. Kowalczyk prowadzący badania archeologiczne na Ostrowie Radzimskim. Wystąpienie było sprawozdaniem z szóstego sezonu, podczas którego udało się odkryć ślady osadnictwa z początków wczesnego średniowiecza i pozostałości po rezydencjach kasztelańskich z XIII wieku. Archeolog prezentował bogaty materiał masowy oraz zabytki wydzielone, świadczące o zajęciach i ubiorze mieszkańców wyspy. Część wykopanych zabytków jest ekspozowana na stałej wystawie w Bibliotece Publicznej w Murowanej Goślinie.

Ostatni referat wygłoszony przez D. Paprockiego – pracownika Izby Regionalnej w Murowanej Goślinie przybliżył pierwszego z odnotowanych w źródłach historycznych kasztelana radzimskiego – Beniamina z rodu Zarembów. Historyk pokazał karierę urzędniczą Beniamina od piastowania urzędu kasztelana międzyrzeckiego, przez radzimskiego, do wojewody poznańskiego.

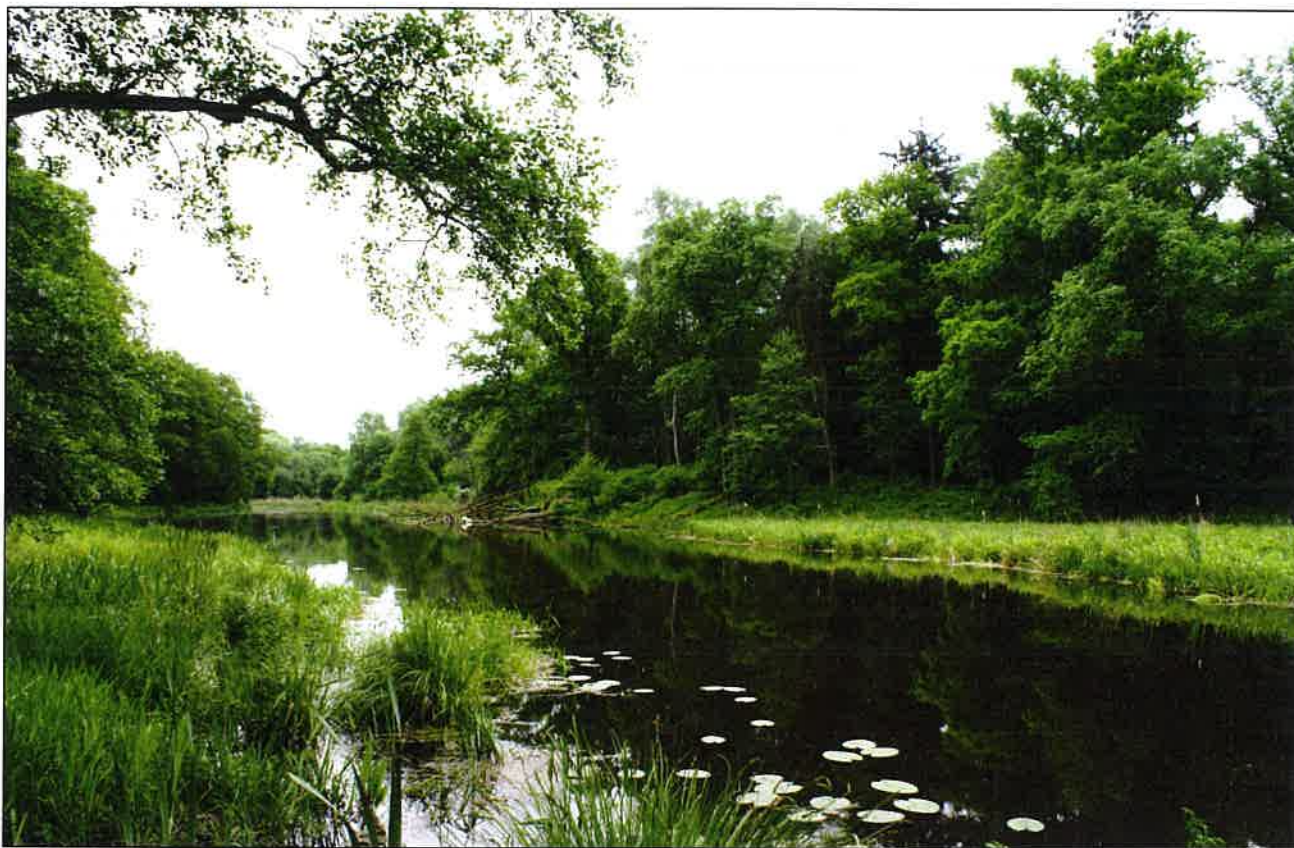
Sesja miała na celu upowszechnianie dziejów Radzimia wśród naukowców, stanowiła próbę zmobilizowania do wzięcia udziału w dyskusji celem przyczynku do wypracowania przyszłościowego planu badań na tym ciekawym obiekcie. Jednocześnie spotkanie naukowców z przedstawicielami władz gminnych, historykami szkół

ziemi goślińskiej, regionalistami przyczyniło się do rozpowszechniania wiadomości stricte naukowych w środowiskach laików. Cele sesji zostały osiągnięte, echa dyskusji pobrzmiwały jeszcze długo wśród uczestników spotkania. Miejmy nadzieję, iż w przyszłości odbędą się kolejne sesje, na których będą widoczne owoce następnych sezonów wykopaliskowych.

Badania na Radzimu nie należą do łatwych nie tylko z archeologicznego (dwa wykopy) i historycznego punktu widzenia (kilka wzmianek w źródłach pisanych), lecz przede wszystkim ze względu na trudny dojazd na stanowisko, warunki bytowe i aprowizację ekspedycji. Wykopaliska i rosnące zainteresowanie tym obiektem byłyby niemożliwe, gdyby nie działalność R. Pomina, T. Łęckiego i P. Bukowskiego, Z. Szeląga, Marii Matelskiej-Busza, dyrektor Biblioteki Publicznej w Murowanej Goślinie i pracowników Izby Regionalnej w Murowanej Goślinie – Norberta Kulsego, a szczególnie D. Paprockiego, pieczęłowicie opracowującego źródła pisane o Radzimu.

Pracownia, mieszcząca się w Bibliotece Publicznej w Murowanej Goślinie, posiada biuro i niewielki magazyn. Ponadto w kilku gablotach przygotowano wystawę najciekawszych zabytków wydobytych z dworu kasztelańskiego i jego zaplecza. Co roku zmieniana jest aranżacja wystawy i zabytki ukazujące dorobek prowadzonych latem badań archeologicznych (fot. 8). Ekspozycji towarzyszy broszura, dzięki której zwiedzający może poznać użytkowe i kultowe funkcje prezentowanych zabytków.

Całość zbioru, licząca ponad 21 tys. ułamków ceramiki naczyniowej, blisko 8 tys. fragmentów kości stano-

Fot. 9. Radzim stan 1. Starorzecze Warty, po prawej stronie wyspa radzimiska 2008 (fot. A. Kowalczyk)
Fig. 9. Radzim site 1. The old Warta river-bed with Radzim Holm to the right 2008 (photograph by A. Kowalczyk)

wiących odpady konsumpcyjne i ponad 200 zabytków wydzielonych przechowywana jest w magazynach Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Utworzona pracownia „Radzim”, wchodząca w struktury ww. muzeum zapewnia należyłą opiekę obiektowi kasztelańskiemu na Ostrowie Radzimskim. Rozpoznanie archeologiczne gródka stożkowatego i całej wyspy będzie niepełne i złudne bez prowadzenia badań archeologicznych nad osadnictwem w okolicy wyspy i wsi nierozłącznie powiązanej ze średniowiecznym dworem kasztelańskim. Zatem w przy-

szłości, po poznaniu osadnictwa na wyspie, planowane są badania na terenie wsi i na prawym brzegu rzeki, w miejscu gdzie mógł znajdować się bród przez Wartę.

Rangę radzimskiego zabytku na wyspie podkreśla Z. Kurnatowska, pisząc: *Jest to jeden z najstarszych obiektów tego typu, a ponadto, w odróżnieniu od bardzo licznych późniejszych, rycerskich czy możnowładczych „dworów na kopcu” z XIV-XV/XVI wieku, ma metrykę zapewne XIII-wieczną (...)* Z uwagi na to, iż jest to obiekt nietypowy, pierwszy tego rodzaju w Wielkopolsce, o trudnej na razie do rekonstrukcji

Fot. 10. Radzim stan 1. Warta obok Radzimia w porannym lipcowym słońcu 2008 (fot. A. Kowalczyk)
Fig. 10. Radzim site 1. The Warta river in the vicinity of Radzim in the morning sun of July 2008 (photograph by A. Kowalczyk)

zabudowie na szczycie stożka, wymaga kontynuacji badań archeologicznych (Kurnatowska 2008)¹.

Na koniec nie można zapominać o walorach przyrodniczych tego miejsca (fot. 9 i 10). Na wyspie, od ponad 150 lat nie prowadzono gospodarki leśnej, nie odnotowano znaczącej ingerencji człowieka. Nie prowadzono wycinki, nie usuwano przewróconych drzew i nie nawożono gleby. W ten sposób zachowało się tutaj 77 gatunków roślin naczyniowych, wchodzących w skład 41 rodzin. Pięć

spośród nich to gatunki częściowo chronione, do których należą: konwalia majowa, kopytnik europejski, pierwiosnka lekarska, marzanna wonna i przylaszcza pospolita (Kasprzak 2002, s. 24-25). Natomiast starorzecze Warty, częściowo zasypane w XIX wieku, stanowi siedlisko bobrów. Należy więc tak prowadzić badania archeologiczne i szeroko rozumiane prace interdyscyplinarne oraz udostępniać obiekt turystom, by możliwie najpełniej zachować unikatowe walory przyrodnicze Ostrowa Radzimskiego.

¹ Cytat pochodzi z opinii prof. Z. Kurnatowskiej o wartości zabytkowej grodziska w Radziniu.

Bibliografia

- BANASZAK D., KOWALCZYK A.,
2008 *Sprawozdanie z szóstego sezonu badań archeologicznych na gródku stożkowatym w Radzimi stan. 1/7 (Starczanowo), gm. Murowana Goślina, pow. poznański, woj. wielkopolskie* (ob. AZP 48-27), (mps Archiwum MPP).
- HARAJ B.,
2002 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Radzimi (obwód Starczanowo), stan. 1, gmina Murowana Goślina, powiat poznański, województwo wielkopolskie w 2002 roku*, (mps Archiwum MPP).
2003 *Sprawozdanie z badań archeologicznych średniowiecznego grodziska stożkowatego w Radzimi (na Ostrowie Radzimskim), stan. 1, gm. Murowana Goślina, woj. wielkopolskie w 2003 roku*, (mps Archiwum MPP).
- JASNOSZ S.,
1984 *Materiały i studia do dziejów osadnictwa starożytnego i wczesnośredniowiecznego Ziemi Obornicko-Rogozińskiej*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 33, s. 55-166.
- KASPRZAK J.,
2002 *Walory przyrodnicze Radzimia*, [w:] *Radzim zapomniany gród na Warcie*, L. Szymczak (red.), Murowana Goślina, s. 24-28.
- KOSMOWSKI K.,
2004 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Radzimi (Starczanowo), stan. 1 (7,48-27 AZP), gm. Murowana Goślina, woj. wielkopolskie. Rok 2004 – przywile grodowe (wykop IC)*, (mps Archiwum MPP).
2005 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 2005 r. na grodzisku w Radzimi, stan. 1, gm. Murowana Goślina, woj. wielkopolskie*, (mps Archiwum MPP).
2006 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych średniowiecznego grodziska stożkowatego w Radzimi (na Ostrowie Radzimskim), stan. 1, gm. Murowana Goślina, woj. wielkopolskie w 2006 roku*, (mps Archiwum MPP).
- KOSTRZEWSKI B.,
1948 *Naczynie wczesnohistoryczne z Radzimia, w pow. obornickim z ornamentem postaci ludzkich*, „Slavia Antiqua”, t. 1, s. 568-571.
- KURNATOWSKA Z.,
2008 *Opinia o wartości zabytkowej grodziska w Radzimi*, (mps Archiwum MPP).
- PAPROCKI D.,
2004 *Dzieje Radzimia w zarysie*, Murowana Goślina.
- SZYM CZAK L.,
2002 *Przedmowa*, [w:] *Radzim zapomniany gród na Warcie*, L. Szymczak (red.), Murowana Goślina, s. 1.

Radzim near Oborniki. A History of the Research and Dissemination of its Findings Summary

The achievements of the Museum of the First Piasts at Lednica over the past 40 years are eminently worthy of appreciation. Primarily because of the scale of work put into discovering the past of many of the most important cultural centers in early Greater Poland. The Museum was established in order to examine the past of Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – a highly significant royal residence in the early Piast state. With the passing of time the Museum has also extended its care and research to other noteworthy fortified settlements. In the beginning of this century the research into Radzim – a small center of the medieval Polish state, once the seat of the local castellans – was taken under the wings of the Museum, too.

Radzim is situated on a secluded place on the Warta river, in the borderland of two districts (Murowana Goślina and Oborniki) and two counties (Poznań and Oborniki). For long years it had been examined but superficially. Not until 2002 did archaeological research begin thanks to concern for the condition of the cone-shaped mound on Ostrów Radzimski (Radzim Holm) shown by the authorities of Poznań county and the district of Murowana Goślina. Several successive excavation seasons on the mound of Radzim resulted in 2006 in the establishment of the archaeological laboratory “Radzim” – a part of the archaeological department of the Museum at Lednica. At the same time museologists have been engaged in activities aimed at spreading (even just locally) knowledge about the past of Radzim, its castellany, and the function it served in the history of this part of Greater Poland.

At the end of the 19th century local legends and oral tradition concerning Radzim aroused interest among scientists of various fields, including archaeology. Research first started in 1901. It was continued in 1909, 1912, 1919, 1948, 1950, and 1974 (Janosz 1984, p. 89). The research in 1948 was conducted by the Club of Prehistory Students from Poznań University, under the direction of Józef Kostrzewski – one of Poland’s most outstanding archaeologists (Kostrzewski 1948). The results of that work were the most interesting (photograph 1), especially in that they revealed an abundance of riddles and topics for further research.

The castellan’s burg in Radzim was rediscovered in 2002. Owing to the efforts of Ryszard Pomin – the commissioner of Poznań county, and Tomasz Łęcki – the mayor of the town and district of Murowana Goślina, in

2002 fixed archaeological research began. It was conducted by the Museum of the First Piasts at Lednica and directed by Kosma Kosmowski and Bartłomiej Haraj.

Two excavation pits were organized during five successive excavation seasons (2002-2006). That work was financed by the town and district of Murowana Goślina, Oborniki district, Poznań county, and the Museum of the First Piasts at Lednica. Pit I was dug at one of the hills surrounding the mound. The embankment layers constituting the earthwork were discovered there (Haraj 2002). During the next season pit I was broadened to the east in order to discover the *suburbium* believed to be there (Haraj 2003).

During the second season many bore-holes were drilled on the island. Pit II was dug on the culmination of the mound located in the middle and surrounded with several smaller elevations which most probably are the remains of the earthwork. This pit was explored to the level of a rubble heap (photograph 5; Kosmowski 2006).

In July 2008 (after one summer season was skipped) the sixth excavation season in the medieval castellan’s burg was initiated. This research was conducted for a month and answered the question of whether the settlement on the former island could have existed earlier than the 13th century, as is mentioned in written sources. The objects uncovered proved the settlement of Radzim Holm to have arisen as already at the beginning of the early Middle Ages. Moreover, the cone-shaped mound was built of sand in which the remnants of timbered structures were revealed. These structures were to strengthen the mound to avoid its crumbling during construction and the existence of the castellany.

Knowledge about Radzim Holm has been disseminated since 2002. Three scientific sessions for the general public have been held, with the biggest one organized on the occasion of the 750th anniversary of the castellany in Radzim, (photograph 3). That meeting gathered many eminent guests. Lectures on various subject associated with Radzim were given by: Z. Kurnatowska, M. Brust, Z. Kapturczak, and also K. Kosmowski and D. Paprocki. Moreover, a film was shown about Radzim prepared by the pupils of local schools. There were also music and dance performances.

Popularizing activity consists not only of scientific sessions, but also of “The Radzim plein-air workshops” – theatre shows prepared by pupils from Bolechowo and directed by the history teacher, M. Pflanz. These plays attract more and more spectators to Radzim Holm each

year. In 2004 those in attendance could admire a stage production about the arrival of Poland's early medieval Archbishop Radzim Gaudenty (Radim Gaudentius) at Radzim. The Latin mass was celebrated too (photograph 2).

Every summer in Murowana Goślina St James' Fair takes place. Since 2002 the relics uncovered on Radzim Holm have been presented. The 4th Fair was surely exceptional, as it observed the 750th anniversary of the castellany in Radzim. In the very town center of Murowana Goślina a reconstruction of the stronghold in Radzim was built. Various attractions were offered around the reconstruction – historical performances, fights of the Piast warriors, displays of medieval craftwork, and songs and dances inspired by the Middle Ages (photograph 4).

Apart from these ways for transmitting history, there are many other activities aimed at disseminating knowledge about Radzim.

For instance, it need be noted that the collection of more than 21,000 pieces of pottery, nearly 8,000 bone fragments (consumption waste), and more than 200 individual relics have been deposited in the archives of the Museum of the First Piasts at Lednica. The "Radzim" laboratory located in the building of the Public Library in Murowana Goślina, operating as a part of the Museum at Lednica, provides the castellan's site on Radzim Holm with appropriate care. The archaeological elaboration of the cone-shaped mound and the whole island will be incomplete and skewed if archaeological research is not conducted into the settlement in the vicinity of the island and the village inseparably linked with the medieval court of the castellan. Thus, once the settlement on the island is studied, plans are ready to carry out research into the area of the village and the right riverbank, where the ford across the Warta river might have been situated.

Historia badań etnograficznych w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

W obchodzącym swoje 40-lecie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy etnografia, jako dyscyplina naukowa, pojawiła się dość niespodziewanie, choć można było to przewidzieć, obserwując działania Jerzego Łomnickiego – pierwszego dyrektora muzeum. Wszak J. Łomnicki, będąc jeszcze Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Poznaniu, już we wczesnych latach 60. XX wieku zainicjował pierwsze translokacje drewnianych obiektów na obrzeżu Jeziora Lednica w pobliżu wschodniego przyczółka mostu łączącego we wczesnym średniowieczu Ostrów Lednicki ze stałym lądem. Działania te zrazu mające charakter doraźny i instrumentalny, miały nie tyle doprowadzić do wzbogacenia krajobrazu kulturowego tego terenu, ale co było najistotniejsze, stworzyć zaczątki harmonijnej infrastruktury najpierw na potrzeby rezerwatu archeologicznego, a później – wielodziałowego muzeum na wolnym powietrzu. Według tego założenia muzeum powinno osadzić swoje zaplecze i ekspozycje w parku etnograficznym (Muzeum Wsi Wielkopolskiej), szukającym od wielu lat swojego miejsca w Poznańskim.

Jednak by to osiągnąć, trzeba było zmienić ostateczną lokalizację parku ze szreniawskiej, posiadającej już pozytywnie zrecenzowane założenia naukowo-programowe i rozpoznanie obiektów, na lednicką, która poza wielką wolą działania protagonistów nie miała niczego. Do zmiany lokalizacji pomocne okazało się utworzenie w 1973 roku działu etnograficznego, którego zaistnienie w tym miejscu legitymizowało naukowe podejście muzeum do problemu wielkopolskiego parku, doświadczenie J. Łomnickiego z wcześniejszych translokacji zabytkowych obiektów nad Jezioro Lednica oraz otwarcie drogi krajowej zapewniającej najkrótsze i najdogodniejsze połączenie Ostrowa Lednickiego (Dziekanowic) z Poznaniem. Ostatecznie, decyzja Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i dyrektora Wydziału Kultury i Sztuki UW w Poznaniu o lokalizacji i bezwzględnym przystąpieniu do realizacji Wielkopolskiego Parku Etnograficznego (WPE) w Dziekanowicach zapadła 29 września 1975 roku.

Pracownicy powołanego działu etnograficznego, którzy znaleźli się w terenie, jak to określił Józef Burszta (1978, s.17) wyjąłowym kulturowo i w instytucji, która właściwie nie posiadała żadnego zaplecza, a tym bardziej warsztatu naukowego, mieli w bardzo krótkim czasie przygotować plan zagospodarowania przestrzennego WPE i wykaz obiektów wytypowanych do ewentualnej translokacji. W tym miejscu należy jednak wspomnieć, że sytuacja ta o tyle była łatwiejsza, że istniały już założenia naukowo-programowe i wykaz obiektów wytypowanych przez Stanisława Błaszczyka (1972) do lokalizacji szreniawskiej, nadto wyjątkowa w skali kraju trzatomowa monografia *Kultura ludowa Wielkopolski* (1960; 1964; 1967) pod redakcją J. Burszty i analityczne opracowania Tadeusza Wróblewskiego (1958; 1961) poświęcone wielkopolskiemu budownictwu chłopskiemu. Istotne były też prace Oskara Kolberga (1875; 1876; 1877; 1890), zwracające uwagę na niektóre cechy kultury materialnej i folkloru naszego regionu oraz artykuł S. Błaszczyka (1961) poświęcony kulturze ludowej ziemi kaliskiej. Zatem pierwszym zadaniem badawczym powołanego działu było rozpoznanie i uporządkowanie, na podstawie istniejącej literatury etnograficznej i źródeł

Ryc. 1. Studenci – wolontariusze powracający z badań terenowych. W środku od prawej: Anna Piasecka, Antoni Pelczyk. Lednogóra 1978 (fot. A. Antczak)

Fig. 1. Students-volunteers coming back from field research. In the middle from the right: Anna Piasecka, Antoni Pelczyk. Lednogóra 1978 (photographed by A. Antczak)

archiwalnych, zjawisk zachodzących na wsi wielkopolskiej oraz wytypowanie obiektów i sprawdzenie w terenie ich stanu zachowania by, jak to obrazowo ujął Andrzej Gólski (1976, s. 32-33): *zgrupować taki zbiór budynków i zagród, i tak go ustawić [...] jakby kiedyś ktoś lokalizował w tym miejscu wieś z przełomu XVIII i XIX wieku.*

Od momentu powołania działu etnograficznego (1973 rok) do czasu podjęcia ostatecznej decyzji (29 września 1975) o lokalizacji parku etnograficznego w Dziekanowicach, w zespole pracowało 3 etnografów: A. Gólski (lata: 1973-1976), Tadeusz Osyra (1974-1977) i Marek Krężałek (1975-1979). Trzech romantycznych pionierów, którzy mniej lub bardziej urzeczeni charyzmą J. Łomnickiego, siedząc z nim w szczerym polu lub w prowizorycznej pracowni działu etnograficznego, w miejscowości poza miastem pozbawionej naówczas dogodnego dojazdu i wszelkiej infrastruktury, budowali wizję muzeum etnograficznego na wolnym powietrzu. W tym czasie, mimo dominacji zadań organizacyjnych nad badawczymi, udało się im opracować m.in.: *Plan zagospodarowania przestrzennego WPE oraz Katalog obiektów przeznaczonych do rozbioru i przeniesienia na teren Parku Etnograficznego nad jeziorem Lednica.* Realizacja tych zadań wymagała dużej mobilności, wszak Park, z założe-

nia centralny dla Wielkopolski, został tak zlokalizowany, że dopiero w odległości 50-150 km od niego można było, jeszcze do niedawna znaleźć w miarę dobrze zachowane przykłady tzw. kultury tradycyjnej (Kaliskie, Biskupizna, Chazy, Pałuki, Krajna, Babimojszczyzna, Puszcza Nadnotecka).

Wymóg stworzenia w krótkim czasie koncepcji muzeum typu „wieś”, wielkość powierzchni obszaru badawczego obejmującego tzw. Wielkopolskę właściwą rozciągającą się mniej więcej między rzekami: Obrą – Notecią – Wartą – Baryczą – Orlą oraz przygotowanie pierwszych obiektów do translokacji spowodowało, że badania naukowe miały w istocie charakter objazdowy i inwentaryzacyjny. Chodziło o to, by w jak najkrótszym czasie spenetrować jak największy obszar Wielkopolski, by porównać wyniki kwerend w katalogach Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu ze stanem faktycznym i określić ile obiektów tradycyjnego budownictwa rzeczywiście zachowało się w terenie i jak się ono rozkłada przestrzennie. W pracach tych, dzięki życzliwości prof. J. Burszty, uczestniczyli również studenci z Katedry Etnografii UAM w Poznaniu, którzy w 1974 roku spenetrowali 10 wsi (w powiatach: turkowskim, poddębickim i sieradzkim), wy-

Ryc. 2. Tradycyjny wypas bydła na rowie przydrożnym. Chazy 1980 (fot. A. Pelczyk)
Fig. 2. Traditional pasturage in a roadside ditch. Chazy 1980 (photograph by A. Pelczyk)

Ryc. 3. Jazda wozem w krowim zaprzęgu. Chazy 1980 (fot. A. Pelczyk)
Fig. 3. Riding a cow cart. Chazy 1980 (photograph by A. Pelczyk)

Ryc. 4. Obradlanie ziemniaków. Chazy 1980 (fot. A. Pelczyk)

Fig. 4. Tending to potatoes. Chazy 1980 (photograph by A. Pelczyk)

Ryc. 5. Wizja lokalna w Gałęzewie w roku 1983. Od prawej: Andrzej Kowalski; Antoni Pelczyk; Stanisław Błaszczuk; Jan Król (fot. A. Kaszubkiewicz)

Fig. 5. Visiting Gałęzewo in 1983. From the right: Andrzej Kowalski; Antoni Pelczyk; Stanisław Błaszczuk; Jan Król (photograph by A. Kaszubkiewicz)

konując 30 kart inwentaryzacji skróconej budownictwa drewnianego Wielkopolski wschodniej.

Przystępując w 1975 roku do realizacji Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w Dziekanowicach wiedzano już jak mało z wytypowanych wcześniej obiektów pozostało w terenie i na jakie trudności administracyjne napotka muzeum, by je przejąć. Wszak w połowie lat 70. XX wieku w różnych rejonach Wielkopolski (naówczas podzielonej już na tzw. małe województwa) i na obszarach peryferyjnych przyłączonych administracyjnie do innych regionów (województw) rozpoczęły się rzeczywiste bądź koncepcyjne działania przy realizacji lokalnych muzeów na wolnym powietrzu (Kalisz, Osiek n/Notecią, Wolsztyn, Ochla, Bogdaniec, Sieradz), co nierzadko wywoływało spory. Nie zawsze pracownicy Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, penetrując wschodnią Wielkopolskę w województwach: konińskim, kaliskim i sieradzkim, południową w województwie leszczyńskim, północną w województwach: pilskim i gorzowskim, zachodnią zaś w zielonogórskim, byli tam mile widziani.

W latach 1976-1979 nadal podstawowym zadaniem badawczym działu etnograficznego, choć muzeum podjęło próbę rekonstrukcji stroju mieszkańców Gnieźnińskiego (badania i opracowanie zlecono na zewnątrz), był stan zachowania budownictwa wiejskiego w Wielkopolsce oraz nadzór i szczegółowa inwentaryzacja rozbieranych obiektów. W oparciu o kartotekę Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu stworzono własną kartotekę budownictwa ludowego. Na terenie WPE zmontowano pierwsze obiekty z Kaliskiego, oraz zachodniej i północnej Wielkopolski, dla których wykonano analizy i projekty detali architektonicznych (stolarka drzwiowa, okienna, systemy grzewcze). Przystąpiono do realizacji założenia dworskiego, jako przyszłej siedziby muzeum. Ponadto M. Kręzałek rozpoczął badania gabinetowe i terenowe poświęcone rozwojowi i układowi wielkopolskiego folwarku, którego budowa miała w przyszłości stworzyć historyzującą przestrzeń gospodarstwa folwarcznego, zaadaptowaną na magazyny zbiorów i bazę konserwatorsko-techniczną muzeum. Zostały również podjęte, przy udziale studentów Katedry

Ryc. 6. Historyczna zabudowa Kuźnicy Zbąskiej przed (1985) i po (1995) renowacji (fot. A. Pelczyk, M. Jóźwikowska)

Fig. 6. Historic buildings of Kuźnica Zbąska before (1985) and after (1995) renovation (photograph by A. Pelczyk, M. Jóźwikowska)

Etnografii UAM w Poznaniu, badania terenowe nad stanem zachowania kultury materialnej we wsiach położonych wokół Jeziora Lednica.

Efektom tych działań były opracowania wywiadów wykonane na specjalnych kartach oraz zgromadzenie kilkudziesięciu ruchomych muzealiów. Dla rozpoznania środowiska twórców nieprofesjonalnych z Wielkopolski i terenów przygranicznych zorganizowano nawet plener rzeźbiarski. Niestety, z różnych przyczyn działalność zespołu zaczęła ulegać destabilizacji, wiele podjętych prac zostało zawieszonych, niektóre nawet do dnia dzisiejszego. W 1976 roku z zespołu odszedł A. Gólski, i choć zwolnione miejsce po kilku miesiącach zajął Eugeniusz Effenberg (1976-1977), to i on po niedługim czasie się zwolnił. Krótco po nim odszedł też T. Osyra (1977). Tak więc z pierwszego zespołu z 1978 roku pozostał tylko M. Kręząłek, który w miarę możliwości realizował dotychczasowe zadania badawcze i podtrzymywał kontakt ze studentami poznańskiej etnografii. On też jako jedyny z pierwszego zespołu doczekał się momentu przenosin (1978 rok) do nowych pomieszczeń gabinetowych działu etnograficznego. Jednak już na początku następnego roku i on opuścił muzeum. I oto muzeum, mając dział etnograficzny, powołany przez J. Łomnickiego, by realizować Wielkopolski Park Etnograficzny, zostało bez jego podmiotu, czyli etnografów.

Podsumowując ten czas, możemy stwierdzić, że pierwszy zespół, mimo że działał w bardzo trudnych warunkach organizacyjnych i nie miał takiego wsparcia

naukowego jak podobne zespoły w innych tego typu placówkach (np. Sanok, Lublin, Toruń), to jednak nie zmarnował czasu. Faktem jest, że nie zebrał wielu muzealiów ruchomych, ale i faktem jest też to, że na większy zbiór etnograficzny w muzeum nie było naówczas pomieszczenia. Faktem jest, że nie w pełni prowadzona była dokumentacja naukowa zbioru, ale przy takiej strukturze organizacyjnej, poziomie konserwacji i płynności zespołu niewiele więcej można było osiągnąć. Bezspornym osiągnięciem jest zaś to, że pierwszy zespół etnografów przyczynił się do powstania planu zagospodarowania przestrzennego WPE nad jeziorem Lednica, pozostawił po sobie katalog budownictwa ludowego i wiele inwentaryzacji wytypowanych do translokacji obiektów, że mimo trudności obiektywnych i dużego zaangażowania w prace pozamerytoryczne nie przerwał zbierania materiałów do badań nad zróżnicowaniem formy budownictwa w Wielkopolsce.

Rozpad działu etnograficznego trwał około roku, bowiem już na początku 1980 roku powrócił M. Kręząłek. Niedługo potem zatrudniła się Anna Piasecka – absolwentka poznańskiej Katedry Etnografii, a dwa miesiące później Antoni Pelczyk. Oboje należeli do tej grupy studentów, którzy w latach 1975-1978 przyjeżdżali do muzeum jako wolontariusze i prowadzili badania we wsiach położonych wokół Jeziora Lednica. Nowy zespół w pierwszej kolejności zaczął porządkować dokumentację naukową zbiorów i w miarę możliwości poprawiał warunki przechowywania muzealiów, co

Ryc. 7. Odpoczynek po rozbiórce owczarni w Sasinowie. 1985 rok. Od lewej: Jan Chmielecki, Paweł Budnik, Małgorzata Fryza, Eugeniusz Jaśkiewicz (fot. M. Staśkiewicz)

Fig. 7. Break after the dismantling of a sheep-barn in Sasinowo. 1985. From the left: Jan Chmielecki, Paweł Budnik, Małgorzata Fryza, Eugeniusz Jaśkiewicz (photograph by M. Staśkiewicz)

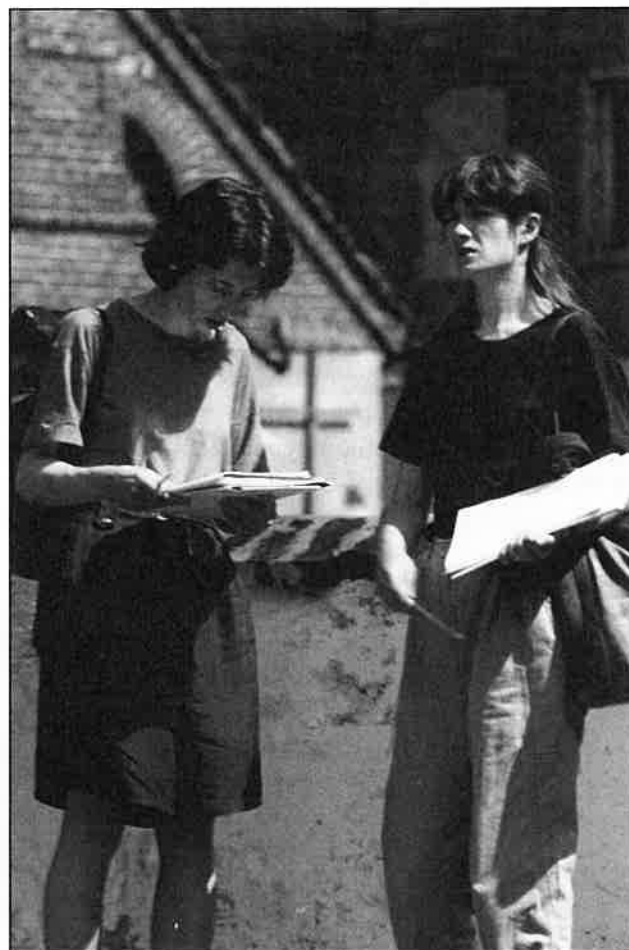

w przypadku ostatniej kwestii na niewiele się zdało, gdyż powierzchni magazynowej muzeum nadal prawie nie było. Motywem przewodnim zadań badawczych, obok badań nad budownictwem, stały się studia nad wystrojem chałupy w poszczególnych regionach Wielkopolski, co związane było z potrzebą przygotowania pierwszych scenariuszy wystaw stałych w poszczególnych zagrodach.

I tak A. Piasecka podjęła badania w byłym powiecie kaliskim, których wyniki przedstawiła w 1981 roku w opracowaniach *Budownictwo ludowe ziemi kaliskiej* (1981a) i *Budownictwo ludowe południowo-zachodniej część regionu kaliskiego w II połowie XIX wieku do I połowy XX wieku* (1981b). Później spenetrowała blisko 30 wsi w byłym powiecie ostrowskim, zakładając kilkadziesiąt kart inwentarzowych dla poszczególnych obiektów budownictwa. Z kolei A. Pelczyk prowadził badania w byłym powiecie rawickim, gdzie główne zainteresowanie kierował na problem odrębności Chazów na pograniczu śląsko-wielkopolskim. W efekcie zostało zbadanych 40 wsi, założonych kilkadziesiąt kart obiektów. Wyniki zaś przedstawiono w opracowaniu *Chazy*, a po latach opublikowano w „Studiach Lednickich” (1998, t. V, s. 187-199). Podjęte badania, szczególnie w Kaliskiem, kontynuowano, choć coraz częściej zmieniały się ich kierunki, co wynikało z potrzeby przygotowania do translokacji kolejnej partii obiektów z innych stron Wielkopolski.

W tym czasie zaczęto więcej uwagi poświęcać też budownictwu w byłych powiatach: poznańskim, śremskim i obornickim, a także na Biskupiznie i w Nowotomyskiem. Niestety, w przypadku tego ostatniego, za sprawą uporu J. Łomnickiego, popełniono kardynalny błąd, przenosząc i lokalizując w zespole folwarcznym dużą, drewnianą stodołę poolęderską. Wydarzenia 1981 roku, kiedy to z muzeum odszedł J. Łomnicki, stanowisko dyrektora objął Andrzej Kaszubkiewicz, a wicedyrektora – M. Krężałek, nie mają naówczas większego znaczenia, gdyż zbiegły się nie tylko z dramatycznymi wydarzeniami w kraju, ale i z nagłą śmiercią J. Łomnickiego. Ten stan zawieszenia radykalnie się

zmienił, gdy A. Kaszubkiewicz, po zaledwie kilku miesiącach dyrektorowania, podjął decyzję o otwarciu w czerwcu 1982 roku ekspozycji WPE. Mroczny początek 1982 roku, stan wojenny, ograniczenia w podróżach po Polsce, ograniczenia w dostępie do środków transportu, nadto priorytetowy cel udostępnienia zwiedzającym WPE przy zaledwie 432 muzealiach ruchomych, kilkunastu mniej lub bardziej wykończonych obiektach stojących w szczerym polu i małej obsadzie

Ryc. 8. Joanna Skworz i Małgorzata Fryza na badaniach terenowych w roku 1985 (fot. J. Koczurba)

Fig. 8. Joanna Skworz and Małgorzata Fryza during field work in 1985 (photographed by J. Koczurba)

merytorycznej, nie rokowały jakiegokolwiek głębszej działalności badawczej. Wszak w tak krótkim czasie należało przygotować ekspozycję – wystrój wnętrz i obejść, a ponadto nadzorować wykończenie obiektów.

Do zadań ściśle merytorycznych powierzonych pracownikom działu etnograficznego, sądzę, że w tym czasie traktowanych przez A. Kaszubkiewicza niepewnie jako zbyt „młodocianych”, należało: 1. opracowanie scenariusza kompleksowego wystroju zagrody kaliskiej, czego dokonała A. Piasecka, i zebranie zespołu ekspozycyjnego, który niestety w większości, z braku własnych, składał się z muzealiów wypożyczonych z Muzeum Narodowego w Poznaniu; 2. zorganizowanie ze zbiorów i przy współpracy pracowników Muzeum Narodowego w Poznaniu wystawy rzeźby ludowej Pawła Brylińskiego; 3. zaprezentowanie wnętrza kaplicy z Otlóczyna, które właściwie ograniczało się do prezentacji niekompletnego ołtarza barokowego; 4. opracowanie przez A. Pelczyka scenariusza wystawy „Sprzęt i narzędzia w przetwórstwie zbożowym”, zrealizowanego w jednym z dziekanowickich wiatraków. Kończąc opis tego wydarzenia, które ostatecznie zakończyło się Ogólnopolską Konferencją Skansenowską (31.08. – 2.09. 1982), warto zapytać: ile osób uzmysłowiło sobie wówczas powierzchowność i ubóstwo „lednickiej” etnografii i muzeum? Mimo wszystko trzeba jednak przyznać rację A. Kaszubkiewiczowi, że sama decyzja otwarcia była całkowicie słuszna, gdyż na kilka lat zdecydowanie przyspieszyła realizację WPE.

Otwarcie ekspozycji WPE, a przedtem zniesienie z dniem 1 marca 1982 ograniczeń w podróżach po kraju i zatrudnienie, na wakującym miejscu po M. Krężałku, Stefana Schulza, absolwenta poznańskiej etnografii o nieprzeciętnym temperamencie „terenowca”, zaczynała skutkować zwiększeniem aktywności badawczej. I tak, choć nadal obowiązywał stan wojenny, ale już bez ograniczeń w podróżach, pracownikom zespołu udało się spenetrować 41 wsi byłego powiatu poznańskie-

go i kilka wsi w Nowotomyskiem. Została nawiązana współpraca z Biurem Dokumentacji Zabytków w Koninie, dzięki której, bez konieczności przejazdów, docierały merytoryczne informacje o zachowanych w tamtym terenie obiektach. Podobny charakter miała również współpraca z Januszem Ratajczakiem, byłym pracownikiem muzeum, który na zlecenie penetrował zespoły folwarczne pogranicza kalisko-leszczyńskiego pod kątem ewentualnej rekonstrukcji w WPE wybranych spośród nich obiektów.

Niewątpliwie w 1982 roku, poza otwarciem WPE, najważniejszym wydarzeniem było zaproszenie do współpracy Stanisława Błaszczyka, autora szreniawskiej koncepcji parku, znawcy terenu, szczególnie Wielkopolski południowej, niestrudzonego badacza plastyki i kultury materialnej. Jego pojawienie się w Dziekanowicach pozwoliło jeszcze raz zanalizować z A. Kaszubkiewiczem lednicką koncepcję założeń parku. Tym bardziej, że wymagała tego aktualna sytuacja, jako że z obiektów ongiś (lata 60. XX wieku) wytypowanych zachowało się zaledwie kilka i to w bardzo złym stanie. Z takich obiektów, przewidzianych już w koncepcji szreniawskiej, ostała się m.in. kuźnia ze Skrzetusza koło Rogoźna, do której powrócono i podjęto próby jej przejęcia. Świadomość braku obiektów do wypełnienia założeń parku wymusiła zintensyfikowanie ich poszukiwań. Ponownie rozpoczęto penetrację Kaliskiego i Nowotomyskiego, a także Pałuk. Efektem tego było zinwentaryzowanie kolejnych obiektów i wytypowanie kilku z nich (m.in. z miejscowości położonych w okolicach Kalisza: Dobrzec, Kościuszków, Godziesze Wielkie, Skrzatki) do przeniesienia. Udostępnienie ekspozycji i zakończenie montażu nowych obiektów, wymagało wyposażenia wnętrz muzealiami ruchomymi, które w miarę możliwości i posiadanych środków, a tych było niewiele, z mniejszym lub większym szczęściem udało się pozyskać. Niestety, gros z nich nie miało większej wartości historycznej czy estetycznej, co osłabiało argu-

Ryc. 9. Ogólnopolska Konferencja Skansenowska w Cedzynie, k. Kielc w 1986 roku. Od lewej: Antoni Pelczyk (fot. L. Markowska)
Fig. 9. All-Poland Open-Air Museums Conference in Cedzyna near Kielce in 1986. From the left: Antoni Pelczyk (photograph by L. Markowska)

Ryc. 10. Przerwa w trakcie rozbiórki stodoły z Rogalina. 1986 rok. Od lewej; Maria Staśkiewicz; Małgorzata Fryza, Janina Szydłowska (fot. M. Olejnik)
Fig. 10. Break during the dismantling of a barn from Rogalin. 1986. From the left: Maria Staśkiewicz; Małgorzata Fryza, Janina Szydłowska (photograph by M. Olejnik)

menty za radykalną poprawą stanu pomieszczeń magazynowych, choć te wydzielono w drewnianym spichlerzu z Dębego koło Czarnkowa.

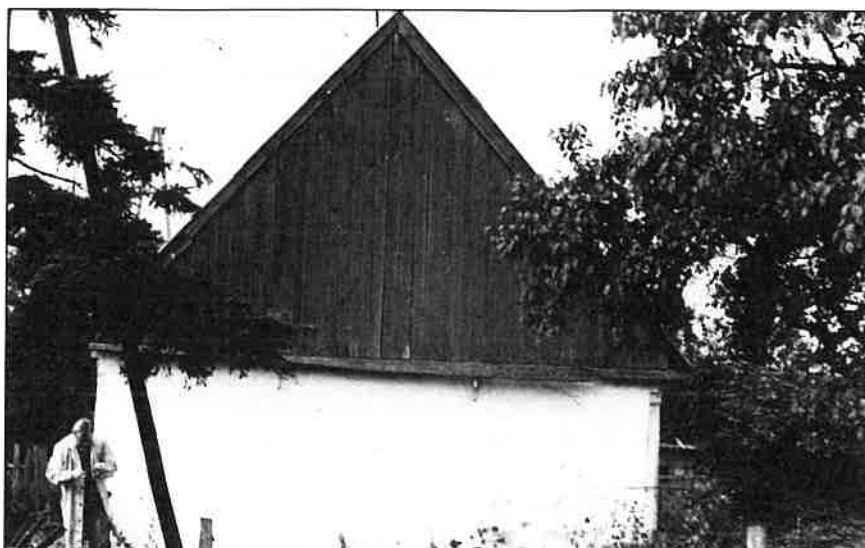
Choć posiadano już jako taką orientację w tradycyjnym rzemiośle, szczególnie zaś w młynarstwie ze względu na uruchomiony w latach 70. XX wieku wiatrak, w którym autentyczny młynarz miał mąkę, to wciąż nie prowadzono osobnych badań dotyczących tego problemu. Jeśli pojawiały się notatki, to były one sporządzane niejako przy okazji. Po raz pierwszy problem tradycyjnego rzemiosła został potraktowany osobno przez A. Piasecką, która nawiązała kontakt z garncarzami pochodzącymi ze słynnych rodzin wielkopolskich garncarzy: Dzieciatkowskich, Czajczyńskich, Poptawskich, Naglewskich. Efektem tego było zapoznanie się z technologią wyrobu garnków i pozyskanie od J. Dzieciatkowskiego warsztatu z podstawowym wyposażeniem. Niestety, z początkiem następnego roku A. Piasecka odeszła z muzeum, a temat, mimo że zorganizowano

wystawę czasową poświęconą wielkopolskiemu garncarstwu, na długie lata przestał być kontynuowany. Wakujące miejsce, jeszcze w tym samym roku, zajęła Hanna (Kosicka) Dudarska, również absolwentka poznańskiej etnografii, która przejęła opiekę nad dokumentacją zbioru etnograficznego i nowo powstałego zbioru artystyczno-historycznego. Zatem zasadniczy zespół znów składał się z 3 osób oraz konsultanta S. Błaszczyka, zatrudnionego (1982-1989) na $\frac{1}{3}$ etatu.

W 1983 roku, jednym z najsłabszych w historii WPE, kontynuowano rozpoczęte rok wcześniej badania nad osadnictwem olęderskim w Nowotomyskiem i okolicy. Niestety w przebadanych wsiach, choć zinventaryzowano 12 obiektów, nie znaleziono żadnego, który nadawałby się do przeniesienia. Z innych działań należy wymienić kontynuację poszukiwań obiektów do zespołu folwarcznego, szczególnie zaś murowanego budynku inwentarskiego, który mógłby być zaadaptowany na bazę warsztatowo-magazynową. W tym przypadku wytypowano budynek inwentarski z folwarku Wysocko Wielkie w Ostrowskiem. Podjęto również poszukiwania obiektów budownictwa wiejskiego w Wielkopolsce północnej, w gminach: Lipka i Wyrzysk. Prowadzone starania o przejęcie kuźni ze Skrzetusza i perspektywa przyszłej w niej ekspozycji skierowały zainteresowanie również na wyposażenie i otoczenie kuźni jako takiej oraz na kowalstwo jako rzemiosło wiejskie. Pierwsze badania podjął S. Schulz, dzięki któremu niewielki dotychczas zbiór przedmiotów kowalskich, pochodzących z różnych drobnych warsztatów, został powiększony o 344 sztuki narzędzi, maszyn i urządzeń pochodzących z jednego zespołu (warsztatu z Tarnowa Podgórnego koło Poznania). Dokonana zaś inwentaryzacja *in situ* pozwoliła, w późniejszym czasie, zaaranżować w nabytej kuźni warsztat kowalski. Zespół niejednokrotnie powracał do tego tematu, a jedno z jego zagadnień – *Kuźnia jako obiekt architektoniczny* – zostało dość dogłębnie zanalizowane i opublikowane (Z. Jasiewicz; A. Pelczyk 2002).

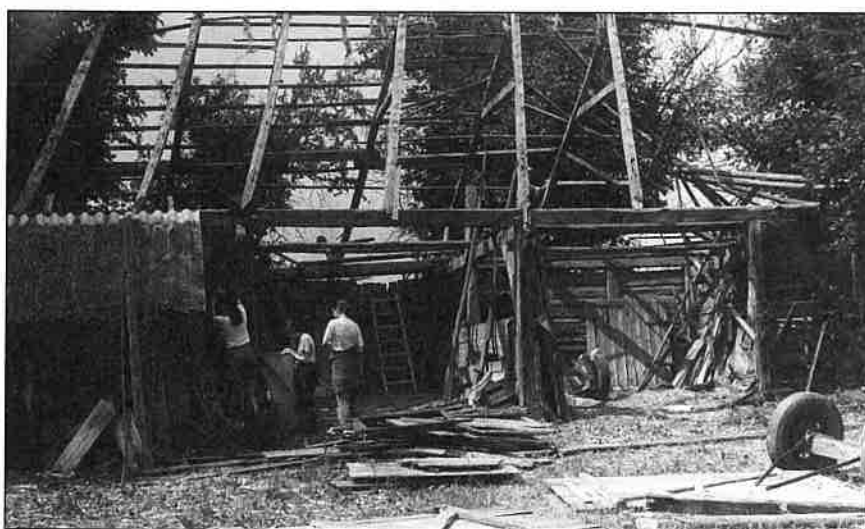
Ryc. 11. Ogólnopolska Konferencja Skansenowska w Radomiu w 1987 roku. W pierwszym rzędzie od prawej: Stanisław Błaszczyk; w drugim od lewej pod piecem: Małgorzata Fryza (fot. A. Sznurowo)
Fig. 11. All-Poland Open-Air Museums Conference in Radom in 1987. First row from the right: Stanisław Błaszczyk; second row from the left under the stove: Małgorzata Fryza (photograph by A. Sznurowo)

Ryc. 12. Jacek Tubacki w trakcie inwentaryzacji chałupy z Dziekanowic 1987 (fot. K. Kwaśniewski)

Fig. 12. Jacek Tubacki making an inventory of a cottage from Dziekanowice 1987 (photograph by K. Kwaśniewski)

Ryc. 13. Inwentaryzacja stodoły w Dąbrówce Kościelnej. 1989 rok. Od lewej: Małgorzata Fryza (fot. A. Pelczyk)

Fig. 13. Inventorying a barn in Dąbrówka Kościelna. 1989. From the left: Małgorzata Fryza (photograph by A. Pelczyk)

W 1983 roku poza kowalstwem zajęto się też wikliniarstwem, a później szewstwem wiejskim, co spowodowane było dołączeniem do zespołu Małgorzaty Fryzy, absolwentki etnografii poznańskiej, bardzo dobrze zorientowanej w zasobach kulturowych Puszczy Nadnoteckiej i żywo interesującej się wieloma zagadnieniami z zakresu kultury tradycyjnej, rzemiosła i muzealnictwa. Niestety jej przybycie nie powiększyło zespołu, bo z niepowetowaną stratą dla muzeum odszedł S. Schulz.

W 1984 roku spenetrowano 57 wsi w celu wytypowania kolejnych obiektów do ewentualnego przeniesienia oraz zinwentaryzowano kilkanaście tradycyjnych systemów grzewczych. Znaczącym wydarzeniem było zorganizowanie narady przedstawicieli placówek etnograficznych i konserwatorów wojewódzkich na temat: „Problemy ochrony zabytków etnograficznych *in situ* oraz krajobrazu wsi wielkopolskiej”. W 1985 roku podjęto ponownie badania nad budownictwem olęderskim w Nowotomyskiem, by ostatecznie zamknąć program zagospodarowania zagrody olęderskiej. Spenetrowa-

no wszystkie wsie w gminie Nowy Tomyśl i kilkanaście w gminach sąsiednich. Pozwoliło to wytypować kilka potencjalnych obiektów do przeniesienia, z których po kilku latach ostatecznie udało się stworzyć zagrodę olęderską. Nadto zebrany materiał został wykorzystany w serii monograficznej *Budownictwo ludowe w Polsce* (Pelczyk 1997). Równolegle z badaniami w Nowotomyskiem, z podobnym zaangażowaniem prowadzono badania w Wielkopolsce północnej, z mniejszym zaś w Wielkopolsce wschodniej (Kaliskie), jako że teren ten, poza Krotoszyńskiem, był już dobrze rozpoznany. W Krotoszyńskiem dość gruntowne badania, nad specyfiką miejscowego budownictwa, przeprowadziła, wraz z Hanną Dudarską, Joanna Skworz – absolwentka poznańskiej etnografii, która podjęła kilkumiesięczną pracę w tutejszym muzeum. Zebrany materiał pozwolił J. Skworz (1985) opracować minimonografię *Budownictwo ludowe ziemi krotoszyńskiej*.

W tym samym czasie M. Fryza i A. Pelczyk zinwentaryzowali układ przestrzenno-architektoniczny wsi Kuźnica Zbąska (gm. Nowy Tomyśl) (ryc. 6), co po-

zwoliło muzeum wystąpić do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu o objęcie jej ochroną konserwatorską. Nadmienić trzeba, że zadanie to było odpowiedzią na apel Rady Wielkopolskich Placówek Skansenowskich i Etnograficznych o podjęcie przedsięwzięć zmierzających do ochrony krajobrazu kulturowego wsi wielkopolskiej. Finalizacja prac wykończeniowych prowadzonych równolegle na kilku obiektach i podjęte prace montażowe przy następnych wymusiły zintensyfikowanie badań nad tradycyjnym wystrojem wnętrz mieszkalnych, rzemieślniczych i gospodarczych. Zadania tego podjęła się M. Fryza, która z biegiem czasu wyspecjalizowała się w tej dziedzinie, czego potwierdzeniem są zorganizowane w muzeum wystawy stałe i opracowania. Na szczególną uwagę zasługują tu dwie stałe wystawy. Pierwsza poświęcona szewstwu, zaaranżowana początkowo (1985 rok) w jednym z wybranych pomieszczeń ekspozycyjnych, a kilkanaście lat później w chałupie, w której rzeczywiście znajdował się warsztat szewca wiejskiego. Druga zaś poświęcona tkactwu, dla której jej autorka ukończyła kurs tkactwa.

We wrześniu 1986 roku H. Dudarska odchodzi na urlop wychowawczy, po którym już nie powróci do muzeum. W 1987 roku badania prowadzono głównie we wsiach położonych w pobliżu Jeziora Lednica. Zasadnicze zagadnienia to: „*Poniatówki* jako typ zabudowy wsi wielkopolskiej” (A. Pelczyk); „*Haft w ubiorze mieszkańców Zakrzewa, Sławna i Głębokiego*” (M. Fryza), a gdy do zespołu dołączył Jacek Tubacki, etnograf – absolwent Uniwersytetu Poznańskiego, również: „*Zasiadłość i ciągłość osadnicza mieszkańców okolicznych wsi*”. Ponieważ w tym czasie zaczął się krystalizować program wschodniej pierzci rekonstruowanej wsi, więc nadszedł czas podjęcia decyzji w sprawie wyboru wiejskiego kościoła i jego przyszłej lokalizacji. Opracowano listę wielkopolskich kościołów, a później rozpoczęto penetrację oraz analizę możliwości i warunków ich pozy-

skania. Niestety, z różnych przyczyn zadanie to było bardzo długo realizowane, ale naówczas istotne było to, by waga i złożoność tego problemu permanentnie docierały do świadomości zainteresowanych i decydentów.

W kolejnym roku zmniejszyła się obsada zespołu, z powodu odejścia J. Tubackiego. Sytuacja ta trwała aż do 1990 roku, stąd w tym czasie nie podejmowano istotniejszych zagadnień badawczych, skupiając uwagę przede wszystkim na dokumentowaniu zbiorów i demontażu oraz montażu nowo nabytych obiektów, a ponadto opracowywaniu niektórych materiałów dotyczących rzemiosła i budownictwa tradycyjnego. W przypadku tego ostatniego dokonano analizy ponad 200 rzutów i elewacji chałup w celu uchwycenia proporcji pomiędzy ich poszczególnymi elementami (Pelczyk 1994). Pod koniec 1990 roku do zespołu dołączyła Marta Romanow-Kujawa, absolwentka IEiAK UAM. Od tego momentu zespół ustabilizował się i, zasadniczo w niezmiennym składzie (w 2003 roku do zespołu dołączyła Adriana Garbatowska, również absolwentka IEiAK – UAM) działa nadal.

Można stwierdzić, że w ostatnim dziesięcioleciu XX wieku w Wielkopolskim Parku Etnograficznym w Dziekanowicach pojawiła się już wykrystalizowana wizja „umeblowanej” ekspozycji zasadniczej. Wcześniejsze zaś penetracje i badania etnograficzne z lat 80. dotyczące różnicowania i typowości form tradycyjnego budownictwa, pozwoliły na w miarę płynne kontynuowanie budowy. Potwierdzają to różne prace konserwatorsko-budowlane wykonywane w tym czasie na kilkunastu obiektach, z których aż 9 włączono w trasę ekspozycji. Wśród tych prac szczególnego wymiaru nabierają działania z przełomu wieków, skupione wokół pozyskania kościoła: najpierw, bez powodzenia, z Golinie koło Konina, a później, zakończone sukcesem, z Wartkowic koło Uniejowa.

Rozbudowa ekspozycji, a co za tym idzie pojawienie się w tym czasie nowych form architektonicznych

Ryc. 14. Wyjazd na Chazy do Zielonej Wsi. 1995 rok. Od prawej: Henryk Gaca; Małgorzata Fryza; Antoni Pelczyk (fot. A. Kaszubkiewicz)

Fig. 14. Expedition to Chazy to Zielona Wieś. 1995. From the right: Henryk Gaca; Małgorzata Fryza; Antoni Pelczyk (photograph by A. Kaszubkiewicz)

Ryc. 15. Wśród Biskupian w Domachowie. 1999 rok. W środku: Małgorzata Fryza (fot. M. Andrzejewska)
Fig. 15. Among the Biskupians in Domachowo. 1999. In the middle: Małgorzata Fryza (photograph by M. Andrzejewska)

(kościół, figury przydrożne, młyn, kuźnia, dwór etc.), o zróżnicowanej funkcji, nadto organizacja różnych imprez plenerowych i oczekiwania społeczne (np. by ekspozycja była atrakcyjna a nie nużąca) przyczyniły się do rozszerzenia listy zagadnień, których dotąd nie uwzględniano w badaniach, a jeśli już, to były one traktowane dość powierzchownie. By temu sprostać w zespole wydzielono zagadnienia niejednokrotnie nowe, które zostają przypisane poszczególnym członkom zespołu, co prowadziło do większej koncentracji nad poszczególnymi problemami. Wśród tych zagadnień szczególnie miejsce zajmują działania z zakresu plastyki, które do tego czasu, poza wspomnianym plenerem

rzeźbiarskim, nie były podejmowane w muzeum, a którymi teraz zajęła się M. Romanow-Kujawa. Wśród pierwszych poczyniła w tym zakresie, pominąwszy organizację wystawy czasowej „Współczesna sztuka ludowa Pałuk”, należy wymienić penetracje i badania wielkopolskich sanktuariów maryjnych (historia sanktuarium, ikonografia cudownych wizerunków) oraz inwentaryzację przydrożnej plastyki kultowej na terenie Lednickiego Parku Krajobrazowego. W pierwszym przypadku działania te zaowocowały wystawą czasową „Images Miraculosae. Wielkopolskie madonny”, w drugim zaś – artykułem o plastyce kultowej okolic Jeziora Lednica na tle wielkopolskiej plastyki przydrożnej (Romanow-Kujawa 1994). Do tej tematyki nawiązywały też późniejsze badania nad historią kultu św. Rocha w Wielkopolsce, sprowokowane wyeksponowaniem w Parku figury przydrożnej tegoż świętego. Rozwijające się zainteresowania plastyką kultową zdecydowały też o zakupie do zbiorów dużej, bo liczącej 365 obiektów, kolekcji porcelanowych figurek świętych, która w 2008 roku została powiększona o dalsze 172 okazy, w rezultacie tworząc efektowną kolekcję liczącą 537 obiektów. Ta decyzja oczywiście nie pozostała bez wpływu na zainteresowania badawcze, gdyż badaczka, jako osoba nabywająca, została już wcześniej (1993 rok) niejako zmuszona zapoznać się z atrybutami świętych, ich życiorysami, a ponadto technologią produkcji ceramiki kultowej i innych dewocjonaliów na potrzeby mieszkańców wsi (wystrój domowych ołtarzyków, kapliczek etc.), co wymagało długich kwerend i studiów gabinetowych.

Włączenie pod koniec XX wieku kilku obiektów do ekspozycji stałej WPE pozwoliło między innymi zaaranżować warsztaty wybranych rzemiosł wiejskich. O niektórych już wspomniałem wcześniej, tu jednak nadmienić trzeba, że w tym czasie nasza wiedza o wybranych rzemiosłach oraz o możliwościach i sposobach ich prezentacji była znacznie dojrzała. Było to efek-

Ryc. 16. Zakup koszy wiklinowych przez Adę Garbatowską na targu w Kole 2003 (fot. Marta Romanow-Kujawa)
Fig. 16. Ada Garbatowska buying the wicker baskets at the market in Koło 2003 (photograph by Marta Romanow-Kujawa)

Ryc. 17. Etnografia eksperymentalna – Małgorzata Fryza przy krosnach 2005 (fot. Marta Romanow-Kujawa)
Fig. 17. Experimental ethnography – Małgorzata Fryza at the loom 2005 (photograph by Marta Romanow-Kujawa)

tem zintensyfikowania przez M. Fryzę inwentaryzacji, w różnych rejonach Wielkopolski, jeszcze czynnych bądź zamykanych warsztatów rzemiosła tradycyjnego (bednarstwo, kołodziejstwo, garbarstwo, rymarstwo, szewstwo, pantoflarstwo, garncarstwo, wikliniarstwo, powroźnictwo) oraz badań nad rękodzielnictwem domowym (tkactwo i hafciarstwo). Zapowiedzią owego zaangażowania były też dwa artykuły autorstwa M. Fryzy (1991a; 1991b), które ukazały się w „Studiach Lednickich” oraz wystawa czasowa „Czepce wielkopolskie”. W kolejnych latach, dzięki owym badaniom, zaaranżowano, bądź uzupełniono w WPE warsztaty: szewca, kołodzieja, tkaczki, garncarza, młynarza, kowala (Fryza 1998b).

Podjęty w latach 90. XX wieku remont karczmy i dworu, które dotąd pełniły funkcje sali wystaw czasowych (karczma) bądź pomieszczeń administracyjno-reprezentacyjnych muzeum (dwór), miał na celu odtworzenie, jeśli już nie autentycznej (pierwotnej) funkcji wybranych pomieszczeń, to przynajmniej zbliżonej do

niej. To z kolei wymagało powrotu do badań, nawiązania kontaktu z dawnymi użytkownikami i członkami rodzin byłych właścicieli oraz sięgnięcia do źródeł i literatury szerzej omawiającej problematykę karczmy wiejskiej i dworu. W obu przypadkach zagadnieniem tym, w połowie lat 90. XX wieku, zajęła się M. Fryza, która na podstawie przeprowadzonych badań oraz zastanych materiałów źródłowych opracowała projekty wystroju poszczególnych pomieszczeń. Większość tych zamierzeń została zrealizowana na przełomie XX i XXI wieku, gdy oba budynki zostały ponownie włączone do zasadniczej ekspozycji. Problemy badawcze z aranżacją ekspozycji dworskiej zostały szerzej omówione w „Studiach Lednickich” (Fryza 2002). W tym miejscu należy też wspomnieć o włączeniu do programu zwiedzania zagrody biskupiańskiej ze Starej Krobi koło Gostynia, która przez długi czas była zamieszkała (ożywiana) przez rodzinę pracowników muzeum. Po przeprowadzeniu remontu wewnątrz chałupy nadano jej nowy wystrój oparty na scenariuszu opracowanym przez M. Fryzę (2000), która w tym celu przeprowadziła badania terenowe pod kątem ciągłości tradycji w 11 wsiach należących do tzw. Biskupizny. Ponadto przejrzała materiały źródłowe oraz dokonała kilku kwerend w muzeach posiadających w swoich zbiorach muzealia z tego etnograficznego regionu.

Omawiając lata 90. XX wieku, nie wspomniałem dotąd o kontynuowaniu badań związanych z budownictwem wiejskim oraz wszelkimi innymi kwestiami dotyczącymi tego zagadnienia. Otóż w owym czasie badania te prowadzono dwutorowo. Z jednej strony, podobnie jak wcześniej, miały one charakter sondażowy i inwentaryzacyjny, z drugiej zaś, w oparciu o zebrany dotąd materiał, interpretacyjny – bardziej teoretyczny (Pelczyk 1994; 1997; 1998; 2002). Wśród nich szczególnego znaczenia, poza kwestią kościoła, nabierają działania badawcze związane z translokacją do WPE chałupy z elementem datowanym na 1602 rok. Obiekt ten, pierwotnie całkowicie drewniany, konstrukcji

Ryc. 18. Etnografia interaktywna – Ada Garbatowska ze szczudłami 2007 (fot. A. Pelczyk)
Fig. 18. Interactive ethnography – Ada Garbatowska on stilts 2007 (photograph by A. Pelczyk)

sumikowo-łatkowej, a w chwili rozbiórki o daleko posuniętej przeróbce, mocno skorodowanych biologicznie i wymieszanych materiałowo ścianach, miał przybrać swoją pierwotną formę. Podjęta decyzja o archaizacji wymagała szerszego spojrzenia na problem szesnasto- i siedemnastowiecznego budownictwa w Polsce. Stąd A. Pelczyk, na bazie zebranych materiałów, podjął próbę stworzenia studialnego modelu domniemanego wyglądu chałupy, który ostatecznie został zaakceptowany i zrealizowany.

Wspomniana kwestia translokacji kościoła i jego montażu w muzeum na tyle dotyczyła badań etnograficznych, na ile trzeba było uporządkować wystrój wnętrza. Zagadnieniem tym zajęła się M. Romanow-Kujawa (2002), która zlustrowała kilkanaście kościołów wiejskich i przeprowadziła tyleż wywiadów z proboszczami, skupiając swoje zainteresowania na zależnościach pomiędzy poszczególnymi okresami roku liturgicznego a wystrojem wnętrza kościoła i na modelu tradycyjnej ludowej pobożności. Z biegiem czasu badania te rozwinęły się do tego stopnia, że M. Romanow-Kujawa została muzealną „kościelną”, koordynującą czasowymi wystrojami kościoła – adekwatnymi do wybranych obchodów liturgicznych (wystrój Grobu Pańskiego, procesja Bożego Ciała, Święto Matki Boskiej Zielnej, Zadzuszki etc.).

Lata pierwszego dziesięciolecia XXI wieku, to okres, w którym kontynuowane są badania związane z budownictwem tradycyjnym, wystrojem wnętrz i plastyką. W tym czasie sfinalizowano kilka zagadnień szczegółowych związanych z montażem i wystrojem zagród (obiekty ze Sławna koło Gniezna, Pakosławia koło Lwówka Wielkopolskiego, Dzierżanowa koło Krotoszyna, Zielonej Wsi koło Rawicza), których realizację rozpoczęto jeszcze w ubiegłym wieku. Podobnie wyglądała też kwestia kościoła z Wartkowic, którego, choć został udostępniony pod koniec 2001 roku, najistot-

niejsze badania były przeprowadzone wcześniej. W tym okresie, większą uwagę zwrócono na kilka zagadnień związanych ze szkolnictwem wiejskim w Wielkopolsce, remizą strażacką, plebanią i organistówką, a więc na obiekty, które z racji funkcji lub pozycji społecznej ich użytkowników pełnią specyficzną rolę w społeczności wiejskiej. Szczególnie aktualny stał się problem pozyskania budynku szkoły, gdyż wytypowany w poprzednich latach obiekt aktualnie nie ma szans na translokację. Niestety, po reformie szkolnictwa sprawa ta stała się bardziej skomplikowana, bowiem wiele szkół zostało wykupionych i zmieniło swoją pierwotną funkcję bądź zostało rozebranych. A. Pelczyk opracował w tym czasie wykaz obiektów, które zawężyły krąg zainteresowań, ale to nie umniejszyło napotykanym trudności, ani nie przyspieszyło pozyskania budynku.

Zdecydowanie lepiej wygląda sprawa wiejskiej remizy strażackiej, której poszukiwania przeprowadzono w różnych stronach Wielkopolski. W tym przypadku istnieje jednak duża świadomość potrzeby przeprowadzenia również badań, które zwrócą uwagę na rolę remizy w życiu dawnej i współczesnej społeczności wiejskiej. Podobnie wygląda sprawa plebanii i organistówki, ale w tym przypadku, z inicjatywy M. Fryzy, już zostały podjęte badania nad stylem życia ich lokatorów, szczególnie zaś wyposażeniem organistówki i warunkami życia organisty w społeczności wiejskiej. Wśród zagadnień, które nie są bezpośrednio związane z budownictwem, szczególną uwagę zwraca prowadzenie przez M. Romanow-Kujawę badań monitorujących stan i poziom współczesnej plastyki nieprofesjonalnej w Wielkopolsce i w jej bliskim sąsiedztwie. Dotychczas udało się skatalogować 22 twórców, których dzieła są systematycznie pozyskiwane do zbioru sztuki nieprofesjonalnej. Aktualnie zbiór ten tworzą 234 obiekty.

Ryc. 19. Marta Romanow-Kujawa na targu w Poddebicach 2008 (fot. A. Garbatowska)
Fig. 19. Marta Romanow-Kujawa on the market in Poddebice 2008 (photograph by A. Garbatowska)

Ryc. 20. Dokąd iść, Panie? Małgorzata Fryza w terenie 2009 (fot. A. Garbatowska)
Fig. 20. "Where shall I go, Lord?" Małgorzata Fryza in the field 2009 (photograph by A. Garbatowska)

Ostatnie lata to także okres, w którym podjęto badania nad tematyką sepulkralną. Tematykę tę zainicjowała M. Romanow-Kujawa. Początkowo zagadnienie to, przy okazji organizacji wystawy „Na mary go włożą na cmentarz zaniosą, do ziemi położą. Śmierć w dawnej społeczności wiejskiej”, sprowadzało się do kwestii plastyki cmentarnej i śmierci w kulturze ludowej, później kontynuowane było w formie fotograficznego dokumentowania wystroju cmentarzy i grobów, na koniec zaś przybrało charakter inwentaryzacji zasobów kulturowych cmentarzy powiatu gnieźnieńskiego. Realizacji tego ostatniego zadania, które jest kontynuowane, podjęła się A. Garbatowska, która w 8 gminach sprawdziła 67 cmentarzy ewangelickich, 7 katolickich i 1 żydowski, zakładając kilkadziesiąt kart obiektów.

Liczba organizowanych różnych imprez plenerowych oraz oczekiwania ich uczestników spowodowały podjęcie działań zmierzających do uatrakcyjnienia tych imprez. Odpowiedzią było zwiększenie oferty wyrobów rzemiosła tradycyjnego, wprowadzenie interaktywnych zajęć plastycznych i sprawnościowych oraz elementów tradycyjnej obrzędowości. By to osiągnąć, A. Garbatowska spenetrowała kilkanaście jarmarków wiejskich odbywających się w różnych zakątkach Wielkopolski, nawiązując kontakt z rzemieślnikami dotąd nie współpracującymi z muzeum. Ponadto przeprowadziła kilkanaście wywiadów dotyczących współczesnej obrzędowości i świętowania na wsi, wykorzystując zebrane materiały przy przygotowywaniu różnych rekwizytów związanych z tradycyjną obrzędowością i świętami aranżowanymi w muzeum. Ciekawą inicjatywą było podjęcie przez A. Garbatowską badań dotyczących tradycyjnych gier i zabaw dziecięcych. Choć temat ten był już podjęty w 1990 roku przez M. Fryzę, przy okazji organizacji wystawy „Zabawy i zabawki dziecięce”, to teraz nabrał on innego znaczenia i wymiaru. W jego realizacji sięgnięto do materiałów źródłowych, przeprowadzo-

no kilka wywiadów w różnych rejonach Wielkopolski, nawiązano współpracę z Pracownią Olimpizmu i Etnologii Sportu Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu, a także ze studentami Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UAM w Poznaniu, którzy przeprowadzili badania ankietowe wśród młodzieży szkolnej w gminie Łubowo. Dotychczasowymi efektami tych działań są wywiady o formach spędzania czasu wolnego przez mieszkańców okolicznych wsi, ponadto opisy zasad kilku tradycyjnych gier oraz zrekonstruowane akcesoria, które wykorzystuje się w trakcie organizowanych imprez plenerowych lub lekcji muzealnych dla młodzieży szkolnej.

Oprócz działań w kwestiach jednostkowych podjęto również zagadnienia mające charakter szerszy, monograficzny. Spośród nich należy wymienić badania archiwalne i terenowe M. Fryzy analizujące sposoby eksponowania wnętrz mieszkalnych i gospodarczych w skansenach polskich oraz projekt badawczy A. Garbatowskiej *Współczesne pogranicze w społeczności lokalnej*, dotyczący współczesnej koegzystencji ludności miejscowej (autochtonicznej) i napływowej we wsiach wielkopolskich zamieszkiwanych przed II wojną światową przez Niemców. Równie interesujące są badania w wybranych wsiach gminy Łubowo na temat zachodzących w nich zmian demograficznych, kulturowych i gospodarczych. W kontekście zaś ewentualnej budowy sektora małomiasteczkowego, jako zaplecza obsługi ruchu turystycznego, A. Pelczyk zainicjował zbieranie wszelkich materiałów archiwalnych związanych z wielkopolskim miasteczkiem rolniczym.

Z przedstawionej historii badań etnograficznych w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy wynika, że były one uzależnione od stabilizacji zespołu, a przede wszystkim zaś od etapu rozwoju muzeum. W pierwszych latach za motyw przewodni należy uznać badania ukierunkowane na różne zagadnienia dotyczące

budownictwa tradycyjnego Wielkopolski i odpowiedniego zaprezentowania go w warunkach muzealnych. Sytuacja ta nie może dziwić, jako że wynika ona z samej istoty muzealnictwa skansenowskiego, w którym podstawowym obiektem i eksponatem poznania naukowego jest budynek. Prowadzone wtedy badania miały charakter sondażowy, inwentaryzacyjny i ilościowy. Jak wspomniałem chodziło o to, by w jak najkrótszym czasie rozpoznać jak największy obszar modernizującej się Wielkopolski, by w efekcie mieć jak najlepszą orientację, ile obiektów tradycyjnego budownictwa rzeczywiście zachowało się w terenie i jak rozkłada się ono przestrzennie pod względem konstrukcji, formy i funkcji.

Od rozpoznania budynku droga badawcza wiedzie do zaaranżowania jego wystroju, stąd spora część przeprowadzonych badań dotyczyła tej kwestii. Wyniki owych badań są ogólnodostępne i zawsze można je zweryfikować, gdyż każdy, kto przybywa do muzeum styka się z nimi bezpośrednio w momencie zwiedzania poszczególnych wnętrz, obejść i zagród, które zostały tu usytuowane w miarę naukowo uporządkowanej przestrzeni. Prowadzone badania pozwoliły zebrać wiele nowych faktów, które wcześniej nie były znane innym badaczom (szczególnie akademickim), ponieważ nie mieli oni możliwości bezpośredniego uczestniczenia w odkrywaniu warstw akumulacji kulturowej w opisywanych przez nich obiektach. I choć owe fakty nie wy-

wróciły wyobrażeń i poglądów na różne kwestie w tej dziedzinie, to w wielu przypadkach stały się dlań istotnym uzupełnieniem. Podejmowane w późniejszym okresie badania miały niejednokrotnie jedynie ogólny kierunek. Były one niejako zwiastunami nowych zainteresowań, które z jednej strony pojawiały się w miarę finalizowania budowy zasadniczego zespołu ekspozycyjnego, z drugiej zaś były efektem nowych trendów i oczekiwań w relacjach nadawca (muzeum) – odbiorca (widz). Zatem oczekiwać należy, że w najbliższym czasie pojawią się czy też zostaną uściślone nowe problemy, których wyjaśnienia podejmą się członkowie zespołu. Ponadto stworzone zostaną opracowania dotyczące zagadnień z zakresu historii kultury materialnej, rzemiosła, współczesnej plastyki, przemian obrzędowości, poszczególnych obiektów i posiadanych zbiorów.

Na koniec należy też uwypuklić fakt, że w muzeum etnografia (etnologia) jest dyscypliną naukową, która weryfikuje jakość i adekwatność zbioru artefaktów związanych z kulturą bytu oraz rejestruje zjawiska kultury, jakie zachodzą we współczesnych społecznościach wiejskich. Jednak nie jest ona ani jedyną, ani główną, ponieważ musi wzajemnie uzupełniać się z muzeologią (muzealnictwem), którą postrzegam jako dyscyplinę (naukę) stosowaną zajmującą się wszelkimi problemami teoretycznymi i praktycznymi związanymi z powstaniem i funkcjonowaniem muzeum, zbioru czy ekspozycji.

Bibliografia

- BŁASZCZYK S.,
1961 *Kultura ziemi kaliskiej w świetle badań terenowych*, [w:] *Osiemnaście wieków Kalisza*, A. Gieysztor (red.), t. II, Kalisz, s. 384-459.
1972 *Skansen wielkopolski w Szreniawie – założenia naukowo-programowe*, [w:] *Muzea skansenowskie w Polsce*, Poznań, s. 275-304.
- BURSZTA J.,
1978 *Problematyka etnograficzna Szlaku Piastowskiego*, „Kronika Wielkopolski”, nr 3 (16), Warszawa-Poznań, s. 11-32.
- FRYZA M.,
1991a *Dokumentacja i ekspozycja rzemiosł ludowych w Wielkopolskim Parku Etnograficznym*, „Studia Lednickie”, t. II, s. 229-237.
1991b *Wiejski warsztat szewski z okresu międzywojennego w zbiorach Wielkopolskiego Parku Etnograficznego*, „Studia Lednickie”, t. II, s. 239-249.
1998a *Wspomnienia dotyczące historii dworu ze Studzieńca (gn. Rogoźno, woj. pilskie) – wywiad*. Informator: Maria Adamska lat 67; (mps Archiwum MPP syg. 307/2/0/203, ss.11).
1998b *Nowe wystawy w Wielkopolskim Parku Etnograficznym*, „Studia Lednickie”, t. V, s. 393-400.
2000 *Szkieł do wystawy stałej w zagrodzie ze Starej Krobi*, „Studia Lednickie”, t. VI, s. 325-330.
2002 *Dwór w Wielkopolskim Parku Etnograficznym*, „Studia Lednickie”, t. VII, s. 239-263.
- GÓLSKI A.,
1976 *Wielkopolski Park Etnograficzny nad Jeziorem Lednickim. Problematyka wybranych zagadnień*, „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku”, nr 22, s. 26-41.
1978 *Wielkopolski Park Etnograficzny na Lednicy*, [w:] *Muzea skansenowskie w Polsce*, Poznań, s. 172-177.
- JASIEWICZ Z., PELCZYK A.,
2002 *Kuźnia jako obiekt architektoniczny w krajobrazie wsi wielkopolskiej od XVIII do XX wieku*, „Studia Lednickie”, t. VII, s. 265-293.
- KOLBERG O.,
1875 *W. Ks. Poznańskie, cz. I. Dzieła wszystkie*, t. 9, Kraków. Reedycja fotooffsetowa, Wrocław-Poznań 1982.
1876 *W. Ks. Poznańskie, cz. II. Dzieła wszystkie*, t. 10, Kraków. Reedycja fotooffsetowa, Wrocław-Poznań 1982.
1877 *W. Ks. Poznańskie, cz. III. Dzieła wszystkie*, t. 11, Kraków. Reedycja fotooffsetowa, Wrocław-Poznań 1982.
1890 *Kaliskie, cz. I. Dzieła wszystkie*, t. 23, Kraków. Reedycja fotooffsetowa, Wrocław-Poznań 1964.
- KULTURA LUDOWA WIELKOPOLSKI,
1960 *Kultura ludowa Wielkopolski*, J. Burszta (red.), t. 1, Poznań.
1964 *Kultura ludowa Wielkopolski*, J. Burszta (red.), t. 2, Poznań.
1967 *Kultura ludowa Wielkopolski*, J. Burszta (red.), t. 3, Poznań.
- PELCZYK A.,
1994 *Kierunki rozwoju chłopskiego budownictwa mieszkalnego wsi wielkopolskiej. Studium proporcji*, „Studia Lednickie”, t. III, s. 21-67.
1997 *Budownictwo ołederskie na równinie nowotomyskiej*, Seria monograficzna. *Budownictwo ludowe w Polsce*, J. Czajkowski (red.), Sanok-Lednica.
1998 *Specyfika tradycyjnego budownictwa mieszkalnego regionu Chazów*, „Studia Lednickie”, t. V, s. 187-199.
2002 *Stan zachowania oraz współczesne formy ochrony tradycyjnej architektury wsi wielkopolskiej*, „Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski”, t. I, s. 117-136.
- PIASECKA A.,
1981a *Budownictwo ludowe ziemi kaliskiej*, (mps Archiwum MPP syg. 307/2/0/197, ss. 17).
1981b *Budownictwo ludowe południowo-zachodniej części regionu kaliskiego w II poł. XIX wieku do I poł. XX wieku*, (mps Archiwum MPP syg. 307/2/0/198, ss. 5).
- ROMANOW-KUJAWA M.,
1994 *Kultowa plastyka przydrożna w Lednickim Parku Krajobrazowym*, „Studia Lednickie”, t. III, s. 255-275.
2002 *Ekspozycja kościoła w Wielkopolskim Parku Etnograficznym*, „Studia Lednickie”, t. VII, s. 329-333.
- SKWORZ J.,
1985 *Budownictwo ludowe ziemi krotoszyńskiej*, (mps Archiwum MPP syg. 307/2/0/196, ss. 21).
- TUBACKI J.,
1987 *Badania Kasztelanii Ostrowskiej. Zasiadłość mieszkańców, zabudowa wsi Dziekanowice*, rkp, ss. 5 + 46 wywiadów (Archiwum MPP syg. 307/2/0/199).
- WRÓBLEWSKI T.,
1958 *Chłopskie budownictwo podcieniowe w Wielkopolsce w XIX i XX w.*, Zeszyty Naukowe UAM w Poznaniu (Archeologia – Etnografia), nr 15, s. 99-222.
1961 *Chłopski dom w Wielkopolsce, jego rozwój i przeobrażenia*, Prace Wydziału Filozoficzno-Historycznego UAM, seria etnografia, nr 1, Poznań.

A History of the Ethnographical Research Conducted by the Museum of the First Piasts at Lednica

Summary

Ethnography as an academic discipline appeared at the Museum of the First Piasts at Lednica somewhat unexpectedly – although it is true that the first director of the Museum, already in the early 1960s, initiated the first translocations of wooden objects in the area of Lake Lednica. Those provisional activities in time enriched the cultural landscape of Lednica's lakeshore. More importantly, they yielded the beginnings of a harmonious infrastructure, first for the archaeological reserve, then for the multi-branch open-air museum. It was assumed that a museum of this type should set its base and expositions in the Wielkopolska Ethnographic Park (the Museum of the Greater Polish Countryside). Hence the location of the future park was changed from Szreniawa to Dziekanowice on Lake Lednica. The establishment of an ethnographic branch of the Museum in 1973 was helpful in accomplishing this change, as it legitimated the scientific approach of the Museum to the problem and prepared the substantial program for the spatial development of the future park. In this way the final decision of the authorities about the location and immediate creation of the Ethnographic Park in Dziekanowice was taken on September 29, 1975.

The nearly 40-year history of ethnographical research by the Museum of the First Piasts at Lednica depicts how much the research depended on the stability of the team of ethnographers, and especially on the separate developmental stages of the Museum itself. In the beginning research was predominantly focused on various issues concerning the traditional architecture of Greater Poland and its appropriate presentation in the conditions of the Museum. This situation was quite natural and indeed dictated by the essence of open-air ethnographic museology, where the given building is the basic exhibit and object of scientific study. The research then conducted was of an exploratory, inventory, and quantitative nature. The objective was to discern as quickly as possible the existent number of traditional buildings preserved in situ across a progressively modernizing Greater Poland. The spatial distribution of

these architectural treasures as regards their construction, form, and function was equally important.

After a given building was identified, the design of its interior became a considerable part of the research conducted by the Museum. The results are public and can easily be examined – every visitor to the Museum comes into direct contact with them while inspecting the individual rooms, farmyards, and homesteads which were exactly situated there. This research permitted the collection of many new ethnographical facts hitherto unknown, even to specialists, as they had had no opportunity to directly uncover the layers of cultural accumulation in the described objects. Although those facts did not revolutionize notions and opinions about various issues in the field of ethnography, in many cases they provided substantial supplementation and/or confirmation.

The research conducted in later stages heralded new interests. On the one hand such interests appeared in the course of accomplishing the basic expositional complex. On the other – they arose from new tendencies and expectations in the relations between the Museum (and its guests). Therefore very soon new issues appeared, ones that were to be dealt with by the members of the Museum's ethnographic team. Thus, further studies will be presented concerning such matters as the history of material culture, crafts, modern plastic arts, the transformation of observances, individual objects, and whole collections.

Finally it should also be emphasized that ethnography (ethnology) at the Museum is a scientific discipline that verifies the quality and compatibility of a collection of artifacts connected with the culture of living standards. It also registers cultural phenomena occurring in modern rural communities. Nevertheless, it is neither the only one nor the main discipline, as ethnography and museology must work in tandem, complementarily. In the author's opinion it is museology that is an applied science dealing with all theoretical and practical issues connected with the creation and functioning of the Museum, along with its collections and expositions.

*Badania
interdyscyplinarne*

Badania interdyscyplinarne w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

Badania oparte o różne źródła, zarówno pisane, jak i lingwistyczne, a także materialne, dawniej w naukach humanistycznych nie były rzadkością, dopiero postępująca specjalizacja sprawiła, iż wyodrębniły się rozmaite dyscypliny i w miarę rozwoju coraz bardziej oddalały się od siebie. Relacje między naukami humanistycznymi a przyrodniczymi, zwłaszcza historyczno-przyrodniczymi, były bardziej skomplikowane, aczkolwiek już dawno zdano sobie sprawę z potrzeby takiej współpracy. Postulaty tego typu były wyśnuwane już w XIX wieku, jednak dość długo, z wyjątkiem badań nad pradziejami w plejstocenie, nie były realizowane. Dopiero podjęte w 1. połowie XX wieku badania na większą skalę pozostałości grodów czy osad i znajdujące tam rozmaite materiały, m.in. pozostałości botaniczne i zoologiczne, a także coraz częstsze rozkopywania cmentarzysk szkieletowych, zmusiły do korzystania z ekspertyz innych nauk, przede wszystkim przyrodniczych i tym samym do poszerzenia problematyki poznawczej. W Polsce takim momentem przełomowym stały się prace wykopaliskowe w Biskupinie (Wiślański 1987; Badacze Biskupina 2005). Od tego czasu zwłaszcza w archeologicznym ośrodku poznańskim utrzymuje się praktyka korzystania z ekspertyz innych nauk, przede wszystkim przyrodniczych. Znalazło to już wyraz w podjętych niedługo przed wybuchem II wojny światowej badaniach grodów wczesnopiastowskich w Gnieźnie, Poznaniu i Kłecku (por. Wiślański 1989/90), a także cmentarzysk średniowiecznych na Ostrowie Lednickim (por. Wrzosek 1931-32), a nasiliło się po II wojnie światowej, w badaniach nad początkami Państwa Polskiego (por. Gieysztor 1953; Hensel 1954; 1963). W latach 50. XX wieku zaczęto także systematycznie rozszerzać pole obserwacji archeologicznej na cały tzw. mikroregion osadniczy o powierzchni od kilku do kilkunastu km² (Kurnatowski, Wiślański 1966; Hensel 1968; Kurnatowski 1973; 1975; Kurnatowska, Łosińska 1990, s. 107), co zwiększało potrzebę podejmowania badań przyrodniczych. Te ostatnie miały jednak nadal głównie charakter prac pomocniczych, nie za-

wsze więc były w pełni przystosowane do rozwiązywania własnych zagadnień poznawczych. Z drugiej strony wyrażane nieraz określone potrzeby badań nad paleośrodowiskiem przez przedstawicieli różnych dyscyplin przyrodniczych nie zawsze znajdowały należyty odzew wśród badaczy pradziejów. Przykładem tego może być konferencja zatytułowana „Studia nad holocenem Polski”, odbywająca się w Krakowie w 1967 roku, w której ze strony prahistoryków aktywny udział wziął chyba tylko Stanisław Kurnatowski, a na której podkreślano pilną potrzebę ściślejszej współpracy specjalistów różnych dyscyplin przyrodniczych a także archeologów (por. „Folia Quaternaria” t. 29, 1968).

Rozpatrując dzieje badań interdyscyplinarnych w Polsce, zwłaszcza humanistyczno-przyrodniczych, Stanisław Kurnatowski (1993) wskazał, iż sformułowanie i następnie dość konsekwentne realizowanie szerokiego programu wielokierunkowych badań regionu Lednicy w latach 80. XX wieku miało znaczenie przełomowe dla tego niezwykle płodnego kierunku studiów o charakterze zespołowym i partnerskim dla przedstawicieli uczestniczących w nich dyscyplin. Oznaczało to bowiem przejście od doraźnych prac usługowych do realizowania własnych problemów badawczych w ścisłej współpracy z przedstawicielami innych dyscyplin i z wykorzystaniem ich możliwości badawczych, a zwłaszcza możliwości pozyskiwania źródeł. Przyniosło to ogromne korzyści wszystkim współpracującym dyscyplinom.

Ostrów Lednicki i cały obszar zlewni Jeziora Lednica wydawał się wystarczająco atrakcyjny dla przedstawicieli dyscyplin nie tylko historycznych, społecznych, ale także biologiczno-ekologicznych oraz nauk o ziemi (Kurnatowska 1989; Tobolski 1989). Uznano zatem, iż badacze z rozmaitych dyscyplin mogliby tutaj realizować prace istotne dla własnej problematyki poznawczej, koordynowane tylko w stosunku do ogólnych założeń programu oraz ze względu na ich komplementarność w stosunku do prac innych współpracujących dyscyplin. W celu koordynacji badań prowadzonych przez pracowników naukowych różnych placówek uniwersyteckich

i z Polskiej Akademii Nauk, krajowych (z Poznania, Krakowa, Torunia i Warszawy), a także z czasem zagranicznych, powołano w roku 1982 Interdyscyplinarny Zespół do Badań Ostrowa Lednickiego i jego Osadniczego Zaplecza (Dzięciołowski, Górecki 1989). Już wówczas zarysowano dość szczegółowy program badań, podzielonych na trzy główne działy: A – Badania archeologiczne, architektoniczne i antropologiczne; B – Badania nad środowiskiem naturalnym, zarówno w rozwoju historycznym, jak i współczesnym; C – Badania nad źródłami pisanymi i pozostałościami kultury ludowej. Ten ostatni dział rozszerzono o zagadnienia nowożytnych przekształceń osadniczo-demograficznych w regionie. W każdym z tych działów wyszczególniono też osoby już w badania zaangażowane, bądź mające brać w nich udział. Doskonale warunki temu przedsięwzięciu zapewniała stała baza instytucjonalna – Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, gdzie badacze zamiescowi mogli znaleźć zakwaterowanie. Na corocznych spotkaniach wymieniano na gorąco wyniki badań i wysuwano postulaty dotyczące kolejnych działań organizacyjnych i merytorycznych. Celem udostępniania na bieżąco wyników tych zespołowych badań uruchomiono specjalne serie wydawnicze: „Studia Lednickie”: (SL I-1989 – IX-2008) oraz Bibliotekę Studiów Lednickich (I-1991 – XI-2006). Warto też odnotować, iż w „Studiach Lednickich” publikowana jest sukcesywnie bibliografia rozmaitych prac odnoszących się do Lednicy i jej regionu.

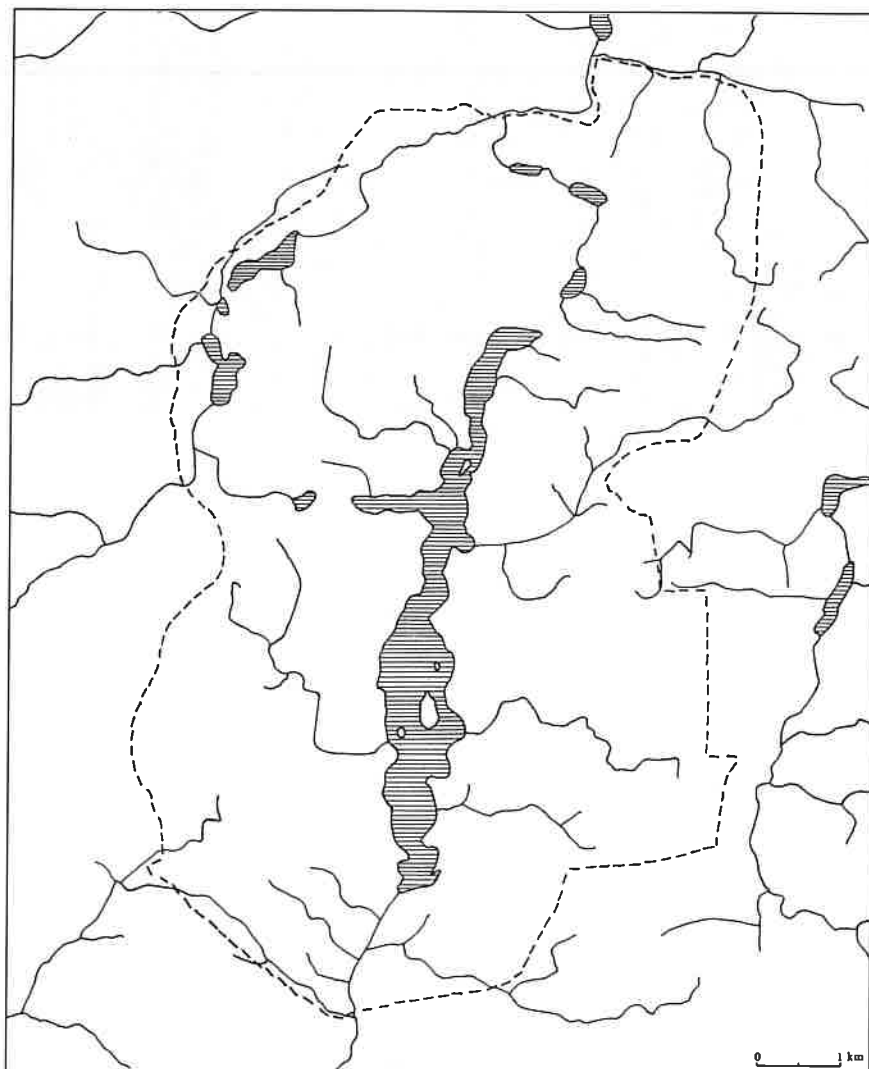
Ożywionym związkom z poznańskim środowiskiem naukowym, zarówno z Uniwersytetu, jak i z Akademii Rolniczej i Politechniki, patronowało od początku Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, wspomagając organizację rozmaitych spotkań krajowych (por. Kurnatowska red. 1993), a także międzynarodowych (por. SL I, 1989, s. 277-79). Ostrów Lednicki nieraz gościł także krajowe czy międzynarodowe gremia specjalistów z różnych dziedzin, np. w roku 1987 – paleobotaników, w roku 1997 – paleoekologów i współpracujących z nimi badaczy (por. SL I, 1989, s. 275-76; Polcyn 1998), a w 1993 roku – studentów sławistyki (SL III, 1994, s. 391-92). Można wspomnieć o zrealizowanym na Lednicy w 1990 roku obozie naukowym dla studentów Zakładu Zaopatrzenia w Wodę i Ochrony Środowiska Politechniki Poznańskiej (SL III, 1994, s. 399-401). Badacze zaangażowani w badania nad regionem lednickim brali też udział w innych spotkaniach międzynarodowych, np. w spotkaniu roboczym paleobotaników w Berlinie w 1992 roku (por. SL III, 1994, s. 387-88). Ważne kwestie omawiano również na konferencji: „Parki Krajobrazowe – Nadgoplański i Lednicki – Strategia ochrony ich zasobów przyrodniczych i kulturowych” (SL IV, 1996, s. 11-102).

W latach 90. XX wieku i na przełomie tysiącleci obserwujemy coraz większe ożywienie badań o charak-

terze interdyscyplinarnym, wiążące się dość często z długoletnimi badaniami archeologicznymi w różnych badanych w tym czasie ośrodkach. Wymienimy tu np. nawiązujące do pionierskich prac z okresu międzywojennego, wielokierunkowe badania w regionie Biskupina, (por. Niewiarowski red. 1995), archeologiczno-przyrodnicze rozpoznanie regionu Kruszwicy i basenu Gopła (Dzieduszycki, Kupczyk 1993), podjęcie podobnych studiów w badanym w tych latach kompleksie osadniczym w Łeknie (por. Wyrwa red. 2000) czy w Kałdusie (Chudziak red. 2004). Ogólnopolski zasięg miała konferencja zorganizowana w 2001 roku w Koszęcinie zatytułowana „Człowiek i środowisko w dobie gospodarki rolno-hodowlanej na podstawie badań archeologicznych i przyrodniczych” (Abłamowicz, Śnieszko red. 2004), a także szereg innych podobnych imprez i przedsięwzięć naukowych. Wszystkie te działania doprowadziły do wykrystalizowania się koncepcji stowarzyszenia, któremu nadano nazwę „Archeologia Środowiskowa”. Stowarzyszenie to zostało powołane na konferencji w Koszęcinie w 2005 roku (por. Makohonienko, Makowiecki, Kurnatowska 2007). Zrzesza ono badaczy różnych specjalności zaangażowanych od lat w rozmaite badania, które zmierzają do uzyskania coraz wyraźniejszego obrazu przemian środowiska pod wpływem rozmaitych czynników. Zadaniem stowarzyszenia jest wspieranie organizacyjnie i wydawnicze interdyscyplinarnych badań nad rozlicznymi relacjami człowiek – środowisko. Od czasu swego powołania stowarzyszenie działa energicznie, organizując kolejne sympozja i konferencje, również o charakterze międzynarodowym i publikując materiały z tych spotkań.

Ośrodek na Lednicy był nie tylko predysponowany, ale także w jakiejś mierze już przygotowany do badań prowadzonych przez specjalistów różnych dziedzin i to dotyczących zarówno czasów zamierzchłych, jak i współczesności. Było to bowiem miejsce niezwykle atrakcyjne dla badaczy różnych specjalności. Wystarczy przypomnieć, iż powstałe w roku 1969 Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy wpisało się w tradycję trwających od wielu już lat badań naukowych realizowanych przez przedstawicieli rozmaitych nauk, przede wszystkim historycznych, ale i przyrodniczych. Już w XIX wieku ruiny budowli kamiennych na wyspie budziły zrozumiałe zainteresowanie badaczy starożytności i sformułowano na ich temat rozmaite, nieraz fantastyczne teorie. Pod koniec XIX wieku pojawia się pierwsze naukowe opracowanie pozostałości architektury na wyspie lednickiej (por. Sokołowski 1876). W okresie międzywojennym mamy do czynienia zarówno z ponownym zainteresowaniem ruinami budowli (por. Zakrzewski 1935), jak i z badaniami, realizowanymi głównie przez antropologów, rozległego cmentarzyska je otaczającego (Wrzosek 1931-32; por. też Łopacka-Szymańska

Ryc. 1. Lednicki Park Krajobrazowy – granice (rys. W. Kujawa)
Fig. 1. The Lednica Landscape Park – its boundaries (drawing by W. Kujawa)

1984). Bogata kolekcja materiałów szkieletowych z tych badań, szczęśliwie zachowana, już w latach powojennych była przedmiotem rozmaitych studiów specjalistycznych i udostępniona w Muzeum Pierwszych Piastów (por. Piontek 2000) nadal jest wykorzystywana.

Szczególnie intensywne badania nastąpiły po II wojnie światowej, gdy Lednica została włączona do ogólnopolskiego programu naukowego związanego z milennium Państwa Polskiego. Zainteresowanie badaczy ponownie zogniskowała architektura Ostrowa Lednickiego (por. m.in. Dalbor 1959; Świechowski 1962; Mikołajczyk 1964; Zachwatowicz 1971). W latach wojny natrafiono na ślad drugiej budowli sakralnej na wyspie, która odsłonięta w całości w latach 1961-1965, stała się dodatkowym przedmiotem studiów, a zarazem polemik (por. Nowak 1965; 1966; Żurowski 1975).

Obok pozostałości architektury pracami wykopaliskowymi objęto także gród, podgrodzie, przeprawy przez jezioro, osadnictwo na brzegach Jeziora Lednica. W latach 70. XX wieku podjęto bardziej już, niż w okresie międzywojennym, systematyczne zespołowe badania archeologiczno-antropologiczne cmentarzysk, poczy-

nając od rozległego cmentarzyska na wschodnim brzegu Jeziora Lednica (por. Dzieciolowski, Górecki 1989; Henneberg, Puch 1989; Wrzesiński 1989). Zainteresowanie badaczy wzbudziły też pochówki odkryte we wnętrzu tzw. II. świątyni (por. Górecki 1991) i na otaczającym ją cmentarzu (Górecki 1996).

Zarazem ogólny postęp studiów osadniczych spowodował zwrócenie uwagi na rozmaite potencjalne możliwości tkwiące w szerszym regionie jeziora Lednica, o krajobrazie wprawdzie poddawany intensywnej gospodarce rolnej, ale wciąż jeszcze słabo przekształconym przez procesy urbanizacyjne i industrializację. Region ten określiły ramowo granice hipotetycznie odtworzonej przez Jana Leśnego (1976) kasztelanii ostrowskiej. Należało teraz wypełnić je obserwacjami archeologicznymi. Pomyślną okolicznością, sprzyjającą badaniom, stało się powołanie w 1988 roku Lednickiego Parku Krajobrazowego (ryc. 1) (por. Kaszubkiewicz 1991). Region ten stał się zarazem dogodnym polem badawczym dla historyków studiujących przekształcenia osadnicze i ludnościowe, a wraz z zaczątkami stale rozbudowującego się skansenu etnograficznego – Parku

Ryc. 2. Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy – konferencja polsko-czeska, a – wystąpienie prof. Zofii Kurnatowskiej, b – wystąpienie dr. Dionizego Kosińskiego 1987 (fot. K. Kwaśniewski)
Fig. 2. The Museum of the First Piasts at Lednica – the Polish-Czech conference: a – Zofia Kurnatowska's address; b – Dionizy Kosiński's address 1987 (photograph by K. Kwaśniewski)

Etnograficznego (por. Pelczyk 2000; 2002) – dla badaczy budownictwa drewnianego i dawnej kultury ludowej nie tylko Wielkopolski. Warto odnotować np. zorganizowaną na Lednicy w roku 1989 konferencję, zatytułowaną „Próba rekonstrukcji drewnianego budownictwa mieszkalnego w przekroju dziejowym” (SL III, 1994, s. 11-67). Podobny był temat – „Rekonstrukcja dawnego budownictwa w rezerwach i skansenach” międzynarodowej konferencji zorganizowanej na Lednicy w 2004 roku z okazji 35-lecia istnienia Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (Biblioteka Studiów Lednickich XI, 2006).

Badania przedstawicieli różnych dyscyplin były wspomagane przez macierzyste instytucje badaczy, a także granty naukowe uzyskiwane z Komitetu Badań Naukowych. Bogate materiały tych wielokierunkowych prac badawczych, a także materiały, zwłaszcza z cmentarzyska na wyspie, z badań dwudziestolecia międzywojennego, były też wielokrotnie przedmiotem prac magisterskich czy doktorskich, w tym wyróżnionych przez niezależne gremia specjalistów (por. SL III, 1994, s. 385; 5, s. 429; Makowiecki 2001).

Warto odnotować wizyty czeskich archeologów na Lednicy, które zapoczątkowały bardzo potrzebną bliską współpracą naukową badaczy polskich i czeskich. Już w 1987 roku zorganizowano na Lednicy z ramienia Komisji Archeologicznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk pierwsze polsko-czeskie seminarium, poświęcone dyskusji na temat „Początków państwa polskiego i czeskiego w świetle nowszych badań archeologicznych” (ryc. 2) (SL I, 1989, s. 277-279; SL II, 1991, s. 11-115). W marcu 1998 roku Ostrów Lednicki gościł grupę czeskich badaczy z Instytutu Archeologicznego w Pradze, a we wrześniu 1999 – badaczy z Mikulčic na Morawach. Goście przedstawili niezwykle ważne i interesujące wyniki wieloletnich różnokierunkowych prac w głównych ośrodkach wielkomorawskich i czeskich, zapoznając się równocześnie z osiągnięciami badań polskich w ośrodkach o zbliżonym charakterze (Górecki 2000). Wizyta ta zapoczątkowała trwającą odtąd systematyczną współpracą badaczy Ostrowa Lednickiego z kolegami czeskimi (Górecki 2002b; Banaszak, Tabaka 2008). Pod koniec 2008 roku odbyło się w Pradze na Uniwersytecie Karola kolokwium „Początki pań-

Ryc. 3. Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy – magazyn zbiorów antropologicznych 2008 (fot. J. Wrześniński)
Fig. 3. The Museum of the First Piasts at Lednica – the store house for anthropological collections 2008 (photograph by J. Wrześniński)

Ryc. 4. Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy – Funeralia Lednickie (fot. M. Jóźwikowska)

Fig. 4. The Museum of the First Piasts at Lednica – Funeralia Lednickie (The Lednica Funerary Conference) (photograph by M. Jóźwikowska)

stwa polskiego”, na którym polscy archeolodzy z Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy i badacze blisko z nimi współpracujący przedstawili wyniki najnowszych badań, zwłaszcza dotyczących Ostrowa Lednickiego i Giecza, co spotkało się z żywym zainteresowaniem kolegów czeskich. Polscy goście w trakcie tej wyprawy mieli z kolei sposobność zapoznać się na miejscu z najważniejszymi stanowiskami wiążącymi się z początkami państwa czeskiego.

Z czasem nawiązano szerszą współpracę międzynarodową – z badaczami i ośrodkami muzealnymi w Niemczech (por. np. Schreiner 1998), także z centrami naukowymi w Stanach Zjednoczonych, czego wyrazem jest np. obszerna, powstała na New York University, rozprawa doktorska Thalii Gray (2003) na temat przedmiotów wyrażających prestiż, zwłaszcza importów, znajdujących na Ostrowie Lednickim i ich roli w procesie formowania się państwa polskiego.

Bogate zbiory antropologiczne z badań międzywojennych, a także prowadzone od lat 70. XX wieku in-

tensywne badania cmentarzysk szkieletowych zarówno w obrębie grodu na wyspie, jak i na brzegu dziekanowickim (Dziekanowice st. 2) (ryc. 3) stały się impulsem do organizowania na Lednicy z inicjatywy Poznańskiego Oddziału Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich i przy udziale Polskiego Towarzystwa Antropologicznego periodycznych warsztatów interdyscyplinarnych wiążących się z szeroko pojętą problematyką śmierci i pogrzebu, określonych ogólną nazwą „Funeralia Lednickie”. Pierwsze takie spotkanie (1994) było poświęcone prezentacji wyników interdyscyplinarnych badań wspomnianego cmentarzyska w Dziekanowicach. Kolejne „Funeralia” (ryc. 4) obejmowały rozmaite zagadnienia, nieraz odległe od badań archeologicznych, a oparte na analizach rozmaitych materiałów źródłowych. Dotyczyły one np. pochówków nietypowych i ich interpretacji, zagadnień demograficznych, różnych aspektów obrzędów wiążących się ze śmiercią i pogrzebem, w tym sposobów traktowania zwłok kobiet i mężczyzn, rolę dzieci w różnych społecznościach, kwestii

Ryc. 5. Pracownia prof. Michała Ćwirko-Godyckiego w dworze ze Studzieńca w Wielkopolskim Parku Etnograficznym 2009 (fot. A. Ziółkowski)

Fig. 5. Professor Michał Ćwirko-Godycki's study at the manor house from Studzieniec in the Wielkopolska Ethnographic Park 2009 (photograph by A. Ziółkowski)

Ryc. 6. Ostrów Lednicki – pierwsze zadaszenie ruin (fot. Archiwum MPP)

Fig. 6. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – the first canopy over the ruins (photograph – Archive of MFPL)

darów grobowych, wreszcie problematyki starości i jej postrzegania w kulturze różnych czasów (por. Wrzeński 2005; Dzieduszycki, Wrzeński red. 2006). Można też wspomnieć, iż w roku 2000 otwarto na Lednicy gabinet – pracownię prof. dr. Michała Ćwirko-Godyckiego (ryc. 5), która to pracownia ma nie tylko przypominać sylwetki światowej sławy antropologów poznańskich – obok Michała Ćwirko-Godyckiego także Adama Wrzeska – zaangażowanych w badania cmentarzysk lednickich, ale także przybliżyć atmosferę tamtych lat, a zarazem udostępnić bogate materiały z ich badań do dalszych studiów i analiz (Piontek 2000).

Oczywiście, działalność muzeum nie ograniczała się, jak wynika z powyższego przeglądu, do jakże ważnej i różnorodnej aktywności naukowej. Zagadnieniem niezwykle istotnym była też sprawa zabezpieczenia i utrwalenia ruin i odkrytych pozostałości architektury w obrębie grodu lednickiego i podejmowano w tej materii rozmaite działania. Pierwsze zadaszenie zabezpieczające ruiny lednickie przed wpływami atmosferycznymi wykonano w 1978 roku (ryc. 6). Ale po dłuższym czasie to zabezpieczenie okazało się niewystarczające, zatem znowu trzeba było od nowa podjąć tę kwestię. Wiązało się to z długotrwałymi przygotowaniami odpowiedniego zadaszenia nad ruiną palatium i kaplicy, organizowano konkursy, m.in. w 1997 ro-

ku wśród studentów Akademii Sztuk Pięknych w Poznaniu (Grygorowicz 1998, s. 167). Projekt autorski zadaszenia (a zarazem rekonstrukcji) przedstawił Aleksander Grygorowicz (1998, s. 154-166). Ostatecznie nową osłonę opracowano i wykonano w latach 2006-2007 (por. Kaszubkiewicz 2008, s. 349). Podobnie konieczna stała się konserwacja i zabezpieczenie odkrytych fundamentów tzw. II budowli (por. np. Kaszubkiewicz 1989).

Ponadto, co jest sprawą oczywistą, zazwyczaj na pierwszym planie była działalność wystawiennicza, co łączyło się z wzbogacaniem kolekcji, a zwłaszcza rozbudową skansenu etnograficznego, przekształconego niebawem w okazały Wielkopolski Park Etnograficzny (ryc. 7), uroczyście otwarty w 1982 roku. Organizowano rozmaite imprezy, konkursy, lekcje muzealne itp. Wystawy były wielokrotnie sprzężone z wynikami aktualnych badań naukowych, a także reagowały na rozmaite rocznice, których na przełomie tysiącleci nie brakowało. W związku z tym można też wspomnieć o współorganizowanych uroczystościach religijnych, np. o obchodzonej uroczystości w grodzie na Lednicy 1000-rocznicy śmierci pierwszego historycznego władcy państwa polskiego – Mieszka I (ryc. 8) (Kaszubkiewicz 1994).

W miarę rozwoju wielokierunkowych badań interdyscyplinarnych, systematycznego wzbogacania mu-

Ryc. 7. Wielkopolski Park Etnograficzny 2009 (fot. J. Wrzeński)

Fig. 7. The Wielkopolska Ethnographic Park 2009 (photograph by J. Wrzeński)

Ryc. 8. Ostrów Lednicki – msza w kaplicy palatium z okazji tysiąclecia śmierci Mieszka I 1992 (fot. M. Jóźwikowska)

Fig. 8. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – Holy Mass being conducted in the chapel of the palatium on the occasion of the thousandth anniversary of the death of Mieszko I 1992 (photograph by M. Jóźwikowska)

zeum przez rozbudowę Wielkopolskiego Parku Etnograficznego, a także powiększenie siedziby muzeum i związanych z nim magazynów i pracowni naukowych, rozbudowywano samą jego strukturę o kolejne działy i pracownie. Tu trzeba wspomnieć zwłaszcza o zorganizowaniu w 1999 roku działu nauk przyrodniczych z trzema pracownikami: paleobotaniczną, antropologiczną i dokumentacji przyrody. Oczywiście nie było to ostatnie słowo w rozbudowie organizacyjnej i merytorycznej Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

* * *

Prace archeologów, a także historyków sztuki, zarówno z Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, jak i z innych współpracujących ośrodków (Poznań, Kraków, Toruń), koncentrowały się przede wszystkim na wczesnośredniowiecznym odcinku dziejów, gdyż najcenniejsze, a jednocześnie dostępne do badań zabytki tego terytorium pochodzą z okresu państwa wczesnopiastowskiego.

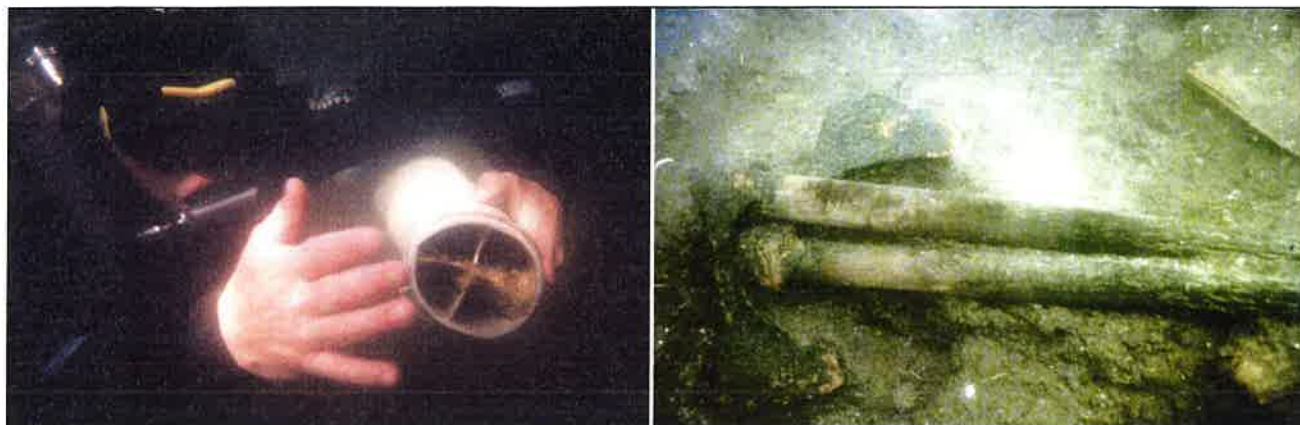
Nie dziwi zatem, iż w końcu lat 80. XX wieku powrócono do bardziej szczegółowego rozpoznania ruin rotundy połączonej z palatium, które to pozostałości

były wciąż przedmiotem dyskusji dotyczącej zarówno dokładniejszej ich chronologii, jak i charakteru. Spodziewano się więc, że bardziej systematyczne badania nad tak istotnym, jednym z najwcześniejszych zespołów architektury w Polsce, pozwolą rozstrzygnąć rozmaite kontrowersje. Zadania tego podjęła się ekipa historyków sztuki z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie pod kierunkiem Klementyny Żurowskiej (ryc. 9). Prace badawcze podjęto w 1987 roku i kontynuowano je do roku 1990. Badaniami, połączonymi z sondażami, objęto przede wszystkim ruiny palatium i kaplicy, odkrywając we wnętrzu kaplicy niezwykle cenne relikty dwu obiektów uznanych za baseny chrzcielne. Rezultaty zarówno prac terenowych, jak i studiów analitycznych i porównawczych opublikowano w dwu solidnych tomach (Żurowska red. 1993). Publikacja ta, bogato dokumentowana i opatrzona dużym aparatem naukowym, nie zakończyła jednak dyskusji nad tym tak ważnym dla początków państwa i chrześcijaństwa w Polsce zabytkiem. Zakwestionowano niebawem funkcję odkrytych w kaplicy-rotundzie basenów (Urbańczyk 1995b), co wiązało się z szerszą kontrowersją na temat pozostałości

Ryc. 9. Ostrów Lednicki – badania we wnętrzu kaplicy 1988 (fot. B. Cynalewski)

Fig. 9. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – research inside the chapel 1988 (photograph by B. Cynalewski)

Ryc. 10. Ostrów Lednicki – badania podwodne (fot. W. Szulta)
Fig. 10. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – underwater research (photograph by W. Szulta)

urządzeń chrzcielnych odkrywanych w badaniach w różnych ośrodkach w Polsce (Urbańczyk 1995a; Rodzińska-Chorąży 1997; Kurnatowska 1998). Do dyskusji na temat genezy i charakteru, a także rekonstrukcji architektury lednickiej i jej interpretacji włączył się aktywnie Gerard Labuda (1984) oraz Aleksander Grygorowicz (1998, s. 103n.). Podjęto również próbę rekonstrukcji drugiej budowli sakralnej, której pozostałości odkryto w grodzie lednickim (Żurowska red. 1993; Biedroń 1993-1994). Ciekawym przyczynkiem do problematyki ośrodka na Ostrowie Lednickim była publikacja Jana Leśnego (1994) na temat legendy o znajdującym się na Lednicy domniemanym tronie monarszym. Ważnym uzupełnieniem studiów nad architekturą kamienną na Lednicy stały się badania petrograficzne Janusza Skoczylasa, rzutujące na technologię i organizację działań w zakresie inicjowanego w Wielkopolsce w tym czasie budownictwa kamiennego (Skoczylas 1990; 1994).

Równolegle rozpoznano główne elementy zabudowy i konstrukcji, a także sprecyzowano chronologię poszczególnych elementów zespołu grodowego, stanowiącego w pierwszym okresie państwa piastowskiego jeden z centralnych ośrodków władzy. Pierwszym podsumowaniem badań tego ośrodka, z uwzględnieniem szerokiego tła porównawczego, stała się rozprawa Janusza Góreckiego (2002a). Niezmiernie ważne i dostarczające bogatych materiałów ruchomych, także przyrodniczych, były realizowane przez badaczy z Instytutu Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu badania mostów (ryc. 10) łączących gród na wyspie z jednym z najważniejszych szlaków lądowych państwa wczesnopiastowskiego (por. Kurnatowska red. 2000; Szulta 2005).

Owe wielokierunkowe badania są kontynuowane, a nad dotychczasowymi ujęciami poszczególnych kwestii prowadzona jest wciąż ożywiona dyskusja. Dochodziło do niej zarówno na periodycznych spotkaniach współrealizatorów badań interdyscyplinarnych, jak i w ramach

Ryc. 11. Ostrów Lednicki – rekonstrukcja II kościoła 2001 wg T. Kasprowicz
Fig. 11. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – reconstruction of "church II" 2001 according to T. Kasprowicz

zainicjowanej, wspomnianej wyżej, konferencji polsko-czeskiej, poświęconej problematyce początków państwa polskiego i czeskiego (por. SL I, s. 277-79) oraz współpracy międzynarodowej. W związku z powyższym podejmuje się także rozmaite prace mające na celu, w miarę możliwości dzięki nowym odkryciom i metodom, weryfikowanie kontrowersyjnych zagadnień.

Na przykład dyskusja dotycząca tzw. II. kościoła (ryc. 11) spowodowała podjęcie badań weryfikacyjnych, dzięki którym zdołano, jak się wydaje, ostatecznie ustalić zarówno chronologię, fazy budowy i użytkowania, jak i charakter budowli (Wrzesiński, Kara 2004). W ostatniej dekadzie sprawa pojawienia się na ziemiach Polski pierwszych zabytków architektury murowanej znów wróciła „na wokandę”. Zainicjował ją Zygmunt Świechowski (2004), odmienne stanowisko, wsparte studiami porównawczymi przedstawiła na tej samej konferencji poświęconej „Początkom architektury monumentalnej w Polsce” (Gniezno 2003), Teresa Rodzińska-Chorąży (2004). Kontynuacją owej dyskusji stały się referaty Z. Świechowskiego i Przemysława Urbańczyka na kolejnej konferencji w Gnieźnie: „Architektura romańska w Polsce. Nowe odkrycia i interpretacje” w 2008 roku i nic nie wskazuje, aby dyskusja nad tymi zagadnieniami niedługo się wyczerpała.

W ostatnich latach bogate materiały z dotychczasowych badań grodu na Ostrowie Lednickim zostały opracowane w ramach grantu KBN kierowanego przez Przemysława Urbańczyka i podsumowanie wyników tych studiów z pełną dokumentacją jest obecnie przygotowywane do publikacji (por. streszczenie wyników – Kurnatowska 2004a).

Trzeba też wspomnieć o realizacji grantu dotyczącego rekonstrukcji wczesnodziejowego zespołu rezydencjonalno-obronnego na Ostrowie Lednickim, która wiązała się też ze wspomnianą wyżej potrzebą zaprojektowania nowego zabezpieczenia reliktyw rotundy i palatium (por. Grygorowicz, Tobolski red. 1998). W nawiązaniu do tego projektu badawczego podjęto

próbę zastosowania nowoczesnej metody rekonstrukcji komputerowej (Siewczyński 2004).

Drugim ważnym kierunkiem badań archeologicznych stało się rozpoznanie zaplecza ludnościowo-osadniczego ośrodka. W dużej mierze badania skoncentrowały się na obszarze osady i cmentarza, usytuowanych na wschodnim brzegu jeziora Lednickiego (ryc. 12) (por. m.in. artykuły w t. V, 1998 „Studiów Lednickich”). Badano także rejon zachodniego przyczółka mostu (Łastowiecki 1996; Banaszak 2000), a zarazem podjęto rozeznanie sieci zasiedlenia całego regionu Lednicy w pradziejach i średniowieczu, która to akcja zbiegła się z Archeologicznym Zdjęciem Polski (Dzięciołowski 1991). Podejmowano także rozmaite badania interwencyjne i ratunkowe na stanowiskach zagrożonych z różnych odcinków pradziejów (przegląd tych badań w kolejnych tomach „Studiów Lednickich”). Dzięki temu można było niejednokrotnie uszczegółowić ogólny obraz zasiedlenia uzyskany na podstawie badań powierzchniowych.

Kontynuacją prac w dziale C były zarówno wspomniane powyżej badania nad kulturą ludową Wielkopolski, jak i badania nad dziejami niektórych rodów mających swe siedziby w obrębie kasztelanii ostrowskiej (Paprocki 2005) oraz studia realizowane w ramach wspomnianego interdyscyplinarnego grantu dotyczącego rekonstrukcji wczesnodziejowego zespołu rezydencjonalno-obronnego, realizowanego na Politechnice Poznańskiej (Grygorowicz, Tobolski 1998: cz. II – Historyczno-prze-strzenne podstawy rekonstrukcji). Warto też wymienić opracowania z dziejów archeologii wielkopolskiej XIX wieku, w tym działalności przedstawicieli ściśle związanego z Lednicą rodu hr. Węsierskich, czy Edwarda hr. Raczyńskiego (Fogel 1991; 1996; Leitgeber 2000), a także publikowane materiały archiwalne (np. Kaczmarek 1998; Leitgeber 2000, i notki [w:] SL III, 1994, Kronika).

Szeroko zakrojone badania przyrodnicze szybko wyszły poza wstępnie zakreślone ramy przestrzenne regionu lednickiego (Tobolski 1989; 1990; 1991; 1993;

Ryc. 12. Ostrów Lednicki – badania przyczółka mostu wschodniego 1988-1990 (fot. M. Jóźwikowska)

Fig. 12. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – research into the abutment of the eastern bridge 1988-1990 (photograph by M. Jóźwikowska)

Tobolski (red.) 1991; 1998; Szeroczyńska 1998a; Filbrandt-Czaja 1998). Aby uzyskać odpowiednią bazę źródłową dla studiów nad różnymi aspektami przekształceń środowiska naturalnego konieczne stało się objęcie badaniami nie tylko daleko dłuższego odcinka czasowego, ale także kolejnych, leżących w sąsiedztwie regionów. Dobrym rozwiązaniem stało się włączenie Gieczy w strukturę Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (1984), dzięki czemu region tego grodziska, usytuowany w zlewni prawobrzeżnego dopływu Warty – Moskawy, na południe od Lednicy, został objęty programem różnorodnych studiów przyrodniczych, co doskonale wpisywało się w szersze studia nad przekształceniami środowiska przyrodniczego w centrum Wielkopolski, zainicjowane na Ostrowie Lednickim (por. np. Milecka 1991; 1994; Polcyn 2003). Niebawem badaniami objęto także dalsze tereny z bogatymi śladami działalności pradziejowej czy wczesnośredniowiecznej człowieka (Gniezno, Kłecko, Łekno) oraz wykorzystano bogate pokłady palinologiczne z jezior: Głęboć (na północ od Gniezna) czy Baba (pod Wągowem), usytuowanych pomiędzy dawnymi skupiskami zaludnienia (Milecka 1998; Tobolski red. 1994; Makohonienko 1991; 1994; 2000). Wzrastający zbiór analiz palinologicznych i makroskopowych roślin wykorzystywano do rozwiązywania zagadnień wynikających z innych opracowań specjalistycznych. Stosowano rozmaite metody ustalania chronologii zdarzeń, korzystając z datowań: C14 i O18, dendrochronologicznych, palinologicznych i archeologicznych.

W badaniach przyrodniczych, zainicjowanych w regionie lednickim, wyróżnić można najogólniej trzy kierunki. Pierwszy, najbardziej tradycyjny, to opracowywanie rozmaitych analiz materiałów z badań archeologicznych, co znacznie zwiększało informacyjną wartość uzyskiwanych materiałów archeologicznych (por. np. Grygorowicz, Tobolski red., 1998). Na szczególne podkreślenie zasługują liczne analizy dendrochronologiczne, umożliwiające istotną korektę dotychczasowych datacji poszczególnych elementów zespołu grodzowego na Ostrowie Lednickim (Krapiec 1998; Kara, Krapiec 2000; Kurnatowska 2004a).

Drugi kierunek prac, prowadzonych intensywniej w pierwszym etapie badań, wiązał się z opisem i oceną obecnego stanu środowiska przyrodniczego na terenie Lednickiego Parku Krajobrazowego. Ich wyniki (zob. SL I-III, V-VIII, Dział B) obok umożliwienia sformułowania bardziej szczegółowej problematyki badawczej, dostarczyły także istotnych wskazań do prawidłowej gospodarki i ochrony zasobów środowiska Lednickiego Parku Krajobrazowego. Wiązała się z tym zorganizowana na Lednicy w roku 1998 konferencja na temat strategii ochrony zasobów przyrodniczych i kulturowych parków krajobrazowych (SL IV, 1996, s. 11-102).

Trzeci kierunek prac badawczych o zadaniach paleoekologiczno-paleolimnologicznych, odznaczał się, co jest zrozumiałe, najszerszymi ramami nie tylko czasowymi, lecz także przestrzennymi obserwacji. Operowanie szerszą perspektywą czasową było niezbędne zarówno do śledzenia przemian sfery biotycznej i czynników ekologicznych, jak i do oceny antropopresji i jej wpływu na kierunki przemian środowiskowych. Niezbędne stało się poznanie wszystkich etapów gospodarczej aktywności człowieka na tle naturalnych, lecz ciągle zmieniających się zdarzeń dynamicznego okresu postglacjalnego. Z kolei stopniowe poznawanie rozwoju miejscowych układów ekologicznych, zwłaszcza fitocenoz leśnych, który przebiegał odmiennie od pozostałych regionów Wielkopolski (Tobolski 1989; 1990; 1991), a także konieczność poznawania różnej intensywności działania antropopresji, warunkowanej intensywnością osadnictwa i rodzajem eksploatacji, zmuszała do zwiększania liczby stanowisk badawczych.

Najważniejsze problemy, na których skupiono uwagę, dotyczyły, tak istotnego dla tej części Wielkopolski zagadnienia, jak morfogeneza niecek jeziornych oraz wiek inicjalnych faz jezior (Tobolski red. 1998). Rozpoznanie geologiczne śródpólnych zbiorników akumulacji biogenicznej odsłoniło system hydrologiczny funkcjonujący w późnym glacie i na progu holocenu. A na podstawie analizy kopalnych owadów zrekonstruowano np. krzywe temperatur lipca i stycznia w późnym glacie i wczesnym holocenie (13 000-9 000 BP). Udało się udokumentować paleobotanicznie wiele miejsc z pozostałościami peryglacjalnej tundry (tzw. flory dryasowej) z przewodnimi gatunkami typowymi dla bezleśnych faz poprzedzających inwazję drzewostanów. A w postglacie okolic Lednicy, Gieczy i Gniezna wykazano istnienie wielogatunkowych lasów o nieznanej dotąd w Wielkopolsce kompozycji florystycznej i strukturze drzewostanów. Wyróżniają się one mianowicie szczególnie obfitym występowaniem graba, zjawiskiem niespotykanym w żadnych z holocenickich lasów środkowej Europy (Tobolski 1990; 1991).

Na podstawie charakterystyki subfosalnych fitocenoz i zoocenoz ekosystemów jeziornych wyznaczono jednostki biostratygraficzne oraz, co miało duże znaczenie dla studiów osadniczych, śledzono związki z działalnością antropogeniczną. Wzbogacono listę florystyczną roślin kopalnych odkrytych w podwodnych warstwach kulturowych przy wczesnośredniowiecznych mostach.

Szczególnie interesujące zjawiska stwierdzono, obserwując antropopresję, która objęła powierzchnie leśne, co ujawniły różne wskaźniki deforestacji i prawdopodobnego wypasu, a w zbiornikach jeziornych – wahania stanu troficznego. Fazy odlesień, udokumentowane palinologicznie, były zbieżne z intensyfikacją

procesów przemodelowań zboczy rynien jeziornych. Interesującym wynikiem było stwierdzenie, iż ekosystemy jeziorne reagowały na każdy przejaw aktywności człowieka, co uwiadamiały różne grupy bioindykatorów roślinnych i zwierzęcych (Tobolski 1991; Litt, Tobolski 1991; Makohonienko 1991; 1994; Milecka 1991; 1994; 1998; Filbrandt-Czaja 1998; Szeroczyńska 1998a; 1998b).

Najstarsze fazy antropopresji wyróżniono dla czasów neolitu i początków epoki brązu. Wskaźniki jej są niezbyt duże, co koreluje z niewielką intensywnością ówczesnego zasiedlenia. Intensywniejsze, stwierdzone archeologicznie osadnictwo (szczególnie w okolicy Giecza) ludności kultur łużyckiej i pomorskiej przy końcu epoki brązu i we wczesnej epoce żelaza, zaznaczyło się dość niskimi wskaźnikami deforestacji (najwyraźniej jeszcze reagowały lasy grabowe). Fakt ten tłumaczyć można by rozproszeniem ówczesnych niewielkich póltek i stosowaniem rozmaitych systemów upraw: od leśno-odłogowej po ogródkową. Wyraźniej zaznacza się, mimo relatywnie słabszego zasiedlenia, eksploatacja czasów późnolateńsko-rzymskich. Mogło to być, z kolei, odbiciem koncentracji pól i wzrostem upraw zbożowych, w tym żyta.

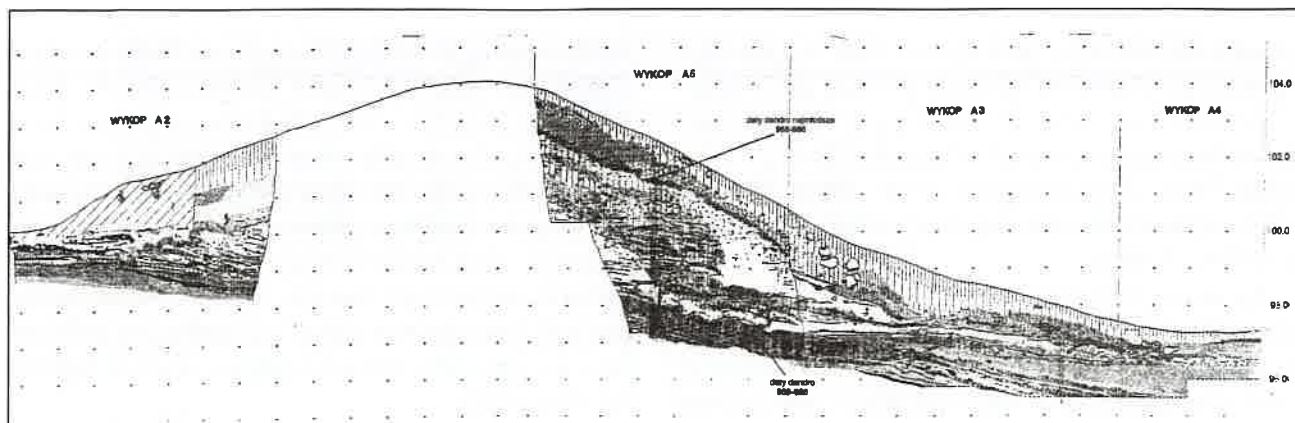
Wskaźniki antropopresji wczesnośredniowiecznej zaznaczają się na omawianym terenie niezwykle dynamicznie, lecz, co jest szczególnie charakterystyczne, odpowiadają dopiero czasom państwa wczesnopiastowskiego (X-XI wiek). Można to było skorelować z uzyskanym z badań powierzchniowych obrazem przemian zasiedlenia regionu Lednicy, a także wokół innych głównych grodów wczesnopiastowskich, pozwalającym stwierdzić wyraźne zagęszczenie zasiedlenia począwszy od X/XI wieku, w wyniku, jak można sądzić, planowej kolonizacji (Kurnatowska 2002, s. 76n.). Trzeba podkreślić również, iż cennym źródłem pozwalającym doprecyzować obraz gospodarczy w okresie wczesnego średniowiecza, zwłaszcza w czasach wiążących się z budową państwa polskiego, stały się nie tylko bogate materiały palinologiczne i paleobotaniczne (Makohonienko, Nalepka 2007), ale również duże zbiory materiałów archeozoologicznych i archeoichtiologicznych (Makowiecki 2003; 2006).

Interesujące wyniki przyniosło także monitorowanie współczesnych zanieczyszczeń Jeziora Lednickiego (por. np. Fiszer, Michałkiewicz 1998; Michałkiewicz, Fiszer 1998), z czym wiązały się rozmaite wnioski dotyczące ochrony naturalnego środowiska w Lednickim Parku Krajobrazowym. Z tym zagadnieniem łączyła się wspomniana wyżej konferencja poświęcona ochronie zasobów kulturalnych i przyrodniczych Parków Krajobrazowych.

Potrzeby poszerzenia pola obserwacji studiów przyrodniczych okazały się zbieżne z potrzebami badań nad

formowaniem się państwa polskiego w perspektywie porównawczej, które doprowadziły do sformułowania poglądu na temat kolejnych etapów rozwoju przestrzennego państwa, z których najwcześniejszym było ukształtowanie się jądra – domeny państwa pierwszych Piastów. Wymagało to objęcia analizą porównawczą pod różnymi aspektami głównych grodów wczesnopiastowskich, usytuowanych w owej domenie. Obok tak znanych ośrodków, jak Gniezno i Poznań, był to Ostrów Lednicki i niewątpliwie Giecz, a z czasem (od 1997 roku) mało uprzednio znane Grzybowo, wreszcie Radzim (od roku 2002).

Gród w Gieczu, rozpoznawany w okresie badań milenijnych, kiedy to ujawniono fundamenty niezrealizowanego zespołu pałacowo-sakralnego, nawiązującego ściśle do Lednicy, był w późniejszych latach, funkcjonując w ramach organizacyjnych Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, jedynie okazjonalnie penetrowany (por. np. Grabska 1977) i nie było widoków na pełniejsze wykorzystanie potencjału badawczego zawartego w tym ośrodku i jego regionie. Dopiero przejście tego ośrodka przez Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy i utworzenie Oddziału – Rezerwat w Gieczu (1984) otworzyło perspektywę dalszych badań o charakterze interdyscyplinarnym nad grodem i jego regionem osadniczym. Prace badawcze w obrębie grodu, podjęte na szerszą skalę w 1993 roku (ryc. 13), umożliwiły zarówno sprecyzowanie chronologii rozwoju przestrzennego grodu, jak i ujawniły nowe elementy jego zabudowy, w tym unikatowy kościół z kryptą (Węclawowicz 2000). Z kolei ponowne zwrócenie uwagi, połączone z niewielkimi badaniami weryfikacyjnymi, a zwłaszcza dokładna analiza dokumentacji z dawnych wykopalisk odkrytych w czasach milenijnych ruin palatium i kaplicy-rotundy, umożliwiły nie tylko dokładniejsze osadzenie w czasie ich budowy, ale i nowe spojrzenie na możliwość wykorzystania nie ukończonej i porzuconej budowli. Jednocześnie penetrowano wykopaliskowo najbliższe zaplecze grodu; w tym kontekście należy wymienić wieloletnie badania cmentarzyska (ryc. 14) usytuowanego za wałem grodu (Indycka 2000; 2005; Hedy 2005), wkopanego w nawarstwienia kulturowe o wciąż trudnym do jednoznacznej interpretacji charakterze, badania osady w rejonie kościoła św. Mikołaja oraz sondáže wewnątrz kościoła, a także badania innych punktów osadniczych w okolicy grodu gieckiego, w tym stanowisk leżących na trasie autostrady. Uzupełnieniem rozeznania osadnictwa regionu gieckiego było wykonanie systematycznych badań AZP. Wyniki tych rozmaitych i różnokierunkowych prac badawczych parokrotnie częściowo publikowane (Krysztofiak 1998; 2000; 2004; Krąpiec, Krysztofiak 2003), zostały ostatnio opracowane szczegółowo w ramach grantu i są obecnie przygotowywane do publikacji (streszczenie wyników por. Kurnatowska 2004b).

Ryc. 13. Giecz – badania archeologiczne wału, przekrój ok. 2000 (rys. T. Krysztofiak)
 Fig. 13. Giecz – archaeological research of the rampart, cross-section ca. 2000 (drawing by T. Krysztofiak)

Podobnie jak zespół grodowy na Ostrowie Ledniczym, również Giecz stanowił przedmiot specjalnych badań zespołowych, dotyczących architektoniczno-prze-strzennych i przyrodniczych podstaw rekonstrukcji wczesnośredniowiecznego zespołu grodowego, w ramach grantu KBN realizowanego na Politechnice Poznańskiej (Grygorowicz, Milecka, Tobolski red. 2007). Należy też wspomnieć o realizowaniu w regionie Giecza badań archeologiczno-antropologicznych z udziałem badaczy amerykańskich (ryc. 15) (Hedy 2005), a ostatnio także niemieckich.

Grodzisko w Grzybowie pod Wrześnią, znakomicie zachowane i rysujące się wyraźnie w krajobrazie, weszło w obręb zainteresowań poznańskiego środowiska naukowego w sposób absolutnie nietypowy. Mimo iż już w końcu XIX wieku zwrócił na nie uwagę Wilhelm Schwartz (1878, s. 315), a historyk Karol Potkański (1922, s. 444-445), wskazał na szczególne usytuowanie tego grodu w połowie drogi między Gieczem a Gnie-

znem, w okresie Millennium, a także później nie przyciągnęło uwagi badaczy, bowiem nie znalazło się w żadnych źródłach pisanych. Nawet wydatowanie materiałów z niewielkiej odkrywki wykonanej przez ówczesnego gimnazjalistę Olgierda Brzeskiego (1938), przy pomocy Aleksandry Karpińskiej na X wiek nie zmieniło sytuacji. Trzeba było dopiero inicjatywy i energicznych działań już wówczas emerytowanego inżyniera – chemika, Olgierda Brzeskiego, zatem nie archeologa, ale silnie związanego z tym miejscem w młodości, aby wręcz wymusić rozpoczęcie badań wykopaliskowych na tym, jak się okazało ważnym i ciekawym stanowisku. Już pierwsze sezony prac wykopaliskowych, w znacznym stopniu finansowane przez inż. Olgierda Brzeskiego, który brał w nich osobiście udział (ryc. 16) (Tuszyński 2004) wykazały, iż mamy tu do czynienia z obiektem niezmiernie ważnym dla problematyki formowania się państwa polskiego (Tuszyński 1995; Brzeski, Kurnatowska, Tuszyński 2000; szerzej na ten temat: Kurnatowska, Tuszyński

Ryc. 14. Giecz – badania cmentarzyska 2008 (fot. T. Krysztofiak)
 Fig. 14. Giecz – research into the burial place 2008 (photograph by T. Krysztofiak)

Ryc. 15. Giecz – uczestnicy amerykańskiego obozu naukowego podczas pracy 2008 (fot. T. Krysztofiak)

Fig. 15. Giecz – participants of the American research camp at work 2008 (photograph by T. Krysztofiak)

w tym tomie). Warto na tym miejscu przypomnieć, iż w przypadku Grzybowia spotykamy się znów z działalnością powiązaną organizacyjnie z Poznańskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk. Bowiem „Fundacja Brzeskich”, założona i uposażona przez Olgierda Brzeskiego przede wszystkim w celu finansowania badań na grodzisku w Grzybowie, została afiliowana przy PTPN, a same prace badawcze na grodzisku są prowadzone z ramienia Komisji Archeologicznej PTPN. Na podkreślenie zasługuje udział od początku tych badań specjalistów z różnych dziedzin, m.in. fizyka Przemysława Kiskowskiego (ryc. 17) z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, który miał już spore doświadczenie w pracach na stanowiskach archeologicznych, m.in. również na Ostrowie Lednickim. Wyniki jego pomiarów elektrooporowych w Grzybowie miały duże znaczenie dla właściwego rozplanowania prac badawczych (Tuszyński 2004). Trzeba też wymienić badania dendrochronologa Marka Krąpca z Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, którego badania nie tylko posłużyły do uściślenia chronologii i periodyzacji budowy umocnień w Grzybowie, ale stały się jednocześnie podstawą opracowania standardu dla drewna dębowego z Wielkopolski, obejmującego czas od 449 do 1032 (Krąpiec 1998, s. 77, ryc. 58A). Warto wspomnieć o uwieńczonych powodzeniem poszukiwaniach skarbu srebrnego (Tuszyński 2004), a zwłaszcza o nawiązanych już w 1995 roku kontaktach niemiecko-polskich, zainicjowanych przez inż. Berndta Petriego (ryc. 18), który wraz z grupą młodzieży brał udział w badaniach wykopaliskowych na grodzisku w Grzybowie i opracował schemat konstrukcji wałów obronnych z uwzględnieniem kwestii statyki (Tuszyński 2004; archiwum ekspedycji), co przez archeologów rzadko jest dostrzegane. Żywe kontakty są kontynuowane przez jego syna Inga Petriego, który pod wrażeniem badań archeolo-

gicznych w Grzybowie wybrał archeologię jako przedmiot studiów, a który jest aktualnie doktorantem na Uniwersytecie w Kilonii, opracowując produkcję żelaza na zapleczu grodu w Grzybowie na tle porównawczym.

Zarówno ważne wyniki badań, jak i niezwykła uroda tego miejsca sprawiły, iż gród w Grzybowie stał się obiektem zainteresowania Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. W roku 1997 grodzisko w Grzybowie stało się częścią składową Muzeum, jako „Pracownia – Gród w Grzybowie”. W ten sposób Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy objęło swą pieczę najważniejsze, poza stołecznymi – Gnieznem i Poznaniem – ośrodki grodowe

Ryc. 16. Grzybowo – dr Olgierd Brzeski w trakcie wykopalisk 1979-1980 (fot. M. Tuszyński)

Fig. 16. Grzybowo – Olgierd Brzeski during excavation work 1979-1980 (photograph by M. Tuszyński)

Ryc. 17. Grzybowo – badania elektrooporowe, dr Przemysław Kiszowski ze studentami 2004 (fot. M. Tuszyński)
Fig. 17. Grzybowo – electrical resistance measurements, Przemysław Kiszowski with students 2004 (photograph by M. Tuszyński)

domeny pierwszych Piastów. Oczywiście nie ograniczyło to zainteresowań badaczy związanych z muzeum jedynie do okresu początków państwa polskiego. Poza Grzybowem, zarówno Lednica, jak i Giecz funkcjonowały jeszcze w tzw. II. państwie piastowskim jako ośrodki kasztelańskie, a ponadto ośrodki najwcześniejszej struktury terytorialnej Kościoła polskiego. W sposób naturalny powodowało to konieczność objęcia badaniami również kolejnego etapu egzystencji państwa pol-

skiego, co badania terenowe zarówno obiektów architektonicznych Lednicy i Gieczy, cmentarzysk, a także studia osadnicze bliższej i dalszej okolicy, znakomicie ułatwiły.

Świadectwem owego poszerzenia chronologicznego horyzontu badawczego stało się zorganizowanie w roku 2006, powiązanej organizacyjnie z Muzeum Pierwszych Piastów – „Pracowni – Gród w Radzimiu” (gród kasztelański z XIII wieku). Położony malowniczo na półwyspie otoczonym ramionami Warty niewielki gródek, o odmiennym charakterze od dominujących dotąd w badaniach wiążących się z Lednicą obiektów badawczych, penetrowany wykopaliskowo od 2002 roku (ryc. 19), otwiera nowe możliwości porównawczych studiów osadniczych w odmiennym od leżących w centrum ziemi gnieźnińskiej mikroregionie, a zarazem możliwości studiów historycznych i historyczno-przyrodniczych (więcej na ten temat por. „Radzim – odkrywany gród na Warcie”, SL IX, 2008, s. 11-113).

Na zakończenie tego krótkiego przeglądu możemy stwierdzić bez przesady, iż badania interdyscyplinarne zogniskowane wokół Lednicy i z czasem innych głównych ośrodków wiążących się z początkami państwa polskiego, w dużym stopniu spełniły nadzieje pokładane w tego typu studiach przez ich inicjatorów. Objęcie tego typu badaniami także innych ośrodków wniosło nową jakość do badań nad różnymi odcinkami pradziejów, a zwłaszcza nad kluczowym dla Wielkopolski czasem formowania się państwa piastowskiego. Wraz z nawiązanymi równolegle ożywionymi kontaktami międzynarodowymi, owocującymi współpracą i wymianą doświadczeń, przyczyniły się wybitnie m.in. do rewizji dotychczasowych poglądów dotyczących procesu powstania państwa polskiego (Kurnatowska 2002; 2008).

Z uwagi na szerokie ramy chronologiczne, badania historyczno-przyrodnicze przyniosły również ważne infor-

Ryc. 18. Grzybowo – inż. Berndt Petri i jego syn Ingo w trakcie prac wykopaliskowych 2004 (fot. M. Tuszyński)
Fig. 18. Grzybowo – engineer Berndt Petri with his son Ingo during the excavation work 2004 (photograph by M. Tuszyński)

Ryc. 19. Radzim – grodzisko kasztelańskie 2005 (fot. K. Kosmowski)
Fig. 19. Radzim – the castellan's stronghold 2005 (photograph by K. Kosmowski)

macje, które posłużyły do studiów nad przemianami (a także niektórymi ich przyczynami) stref zasiedlenia i wiążących się z tym sposobów gospodarowania i eksploatacji środowiska Wielkopolski, zwłaszcza w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza (Kumatowski 1995, s. 7-14;

2008). Bez przesady można zatem stwierdzić, iż badania interdyscyplinarne regionu Lednicy i regionów sąsiednich stały się zarówno zachętą, jak i pewnego rodzaju wzorcem dla coraz częściej podejmowanych podobnych badań w innych regionach nie tylko Wielkopolski.

Bibliografia

- ABŁAMOWICZ D., ŚNIESZKO Z. (RED.),
2004 *Zmiany środowiska geograficznego w dobie gospodarki rolno-hodowlanej. Studia z obszaru Polski*, Katowice.
- BADACZE BISKUPINA,
2005 *Badacze Biskupina*, A. Grossman, W. Piotrowski (red.), wyd. Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, Biskupin.
- BANASZAK D.,
2000 *Pozostałości domniemanej wczesnośredniowiecznej pracowni złotniczej ze stanowiska 12 w Rybitwach*, „Studia Lednickie”, t. VI, s. 45-67.
- BANASZAK D., TABAKA A.,
2008 *Międzynarodowe konferencje w Mikulčicach*, „Studia Lednickie”, t. IX, s. 355-356.
- BIEDROŃ A.,
1993-1994 *Kościół jednonawowy*, [w:] K. Żurowska (red.), s. 91-102.
- BRZESKI O.,
1938 *Grodzisko wczesnohistoryczne w Grzybowie w powiecie wrzesińskim*, „Z Otchłani Wieków”, t. 13, s. 151-153.
- BRZESKI O., KURNATOWSKA Z., TUSZYŃSKI M.,
2000 *Dziesięciolecie badań wykopaliskowych grodziska w Grzybowie, gm. Września, hylę woj. poznańskie*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 5, s. 57-72.
- CHUDZIAK W. (RED.),
2004 *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Kaldusie. Studia przyrodniczo-archeologiczne*, [w:] *Mons Sancti Laurenti*, t. 2, Toruń.
- DALBOR W.,
1959 *Dwór książęcy z X wieku na Ostrowie Lednickim*, „Slavia Antiqua”, t. 6, s. 172-288.
- DZIEDUSZYCKI W., KUPCZYK M.,
1993 *Gopło. Przyroda i człowiek*, Poznań.
- DZIEDUSZYCKI W., WRZESIŃSKI J. (RED.),
2006 *Starość – wiek spełnienia*, „Funeralia lednickie”. Spotkanie 8, Poznań.
- DZIĘCIOŁOWSKI E.,
1991 *Rozmieszczenie stanowisk archeologicznych w Lednickim Parku Krajobrazowym*, [w:] K. Tobolski (red.) 1991, s. 43-56.
- DZIĘCIOŁOWSKI E., GÓRECKI J.,
1989 *Interdyscyplinarne badania Ostrowa Lednickiego i jego osadniczego zaplecza*, „Studia Lednickie”, t. I, s. 185-199.
- FILBRANDT-CZAJA A.,
1998 *Historia roślinności północnej części Lednickiego Parku Krajobrazowego ze szczególnym uwzględnieniem czynnika antropogenicznego*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. III, Poznań, s. 9-41.
- FISZER M., MICHAŁKIEWICZ M.,
1998 *Ocena stanu zanieczyszczenia Jeziora Lednica na podstawie badań fizyko-chemicznych epilimnionu i hypolimnionu*, „Studia Lednickie”, t. V, s. 269-282.
- FOGEL J.,
1991 *Pompeja polska. Z dziejów archeologii wielkopolskiej XIX wieku: działalność Albina hr. Węsierskiego i Zbigniewa hr. Węsierskiego-Kwileckiego*, Poznań.
- 1996 *Edward hr. Raczyński o Ostrowie Lednickim*, „Studia Lednickie”, t. IV, s. 385-405.
- GIEYSZTOR A.,
1953 *Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego w latach 1949-1952*, „Zapiski Archeologiczne”, t. 2, Warszawa.
- GÓRECKI J.,
1991 *Preromańskie pochówki panujących i dostojników w tzw. II kościele na Ostrowie Lednickim*, „Studia Lednickie”, t. II, s. 117-132.
- 1996 *Nekropola tzw. II kościoła na Ostrowie Lednickim*, „Studia Lednickie”, t. IV, s. 137-156.
- 2000 *Goście z Brna*, „Studia Lednickie”, t. VI, s. 477-478.
- 2002a *Gród na Ostrowie Lednickim na tle wybranych ośrodków grodowych pierwszej monarchii piastowskiej*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. VII, Lednica.
- 2002b *Z notatnika podróży – Morawy 2001*, „Studia Lednickie”, t. VII, s. 339-340.
- GRABSKA M.,
1977 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Gieczu, woj. Poznań*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 26, s. 213.
- GRAY T.,
2003 *Precious Network: The Role of Imported Materials at Ostrów Lednicki in Transformations of Early Medieval Polish State*, New York University.
- GRYGOROWICZ A.,
1998 *Podstawy rekonstrukcji wczesnodziejowego zespołu rezydencjonalno-obronnego na Ostrowie Lednickim*, [w:] A. Grygorowicz, K. Tobolski (red.), s. 103-182.
- GRYGOROWICZ A., MILECKA K., TOBOLSKI K. (RED.),
2007 *Architektoniczno-przestrzenne i przyrodnicze podstawy rekonstrukcji wczesnośredniowiecznych założeń obronnych w Gieczu*, Poznań.

- GRYGOROWICZ A., TOBOLSKI K. (RED.),
1998 *Podstawy rekonstrukcji wczesnodziejowego zespołu rezydencjonalno-obronnego na Ostrowie Lednickim*, Bydgoszcz.
- HEDY M. J.,
2005 *Initial Demographic Observations of the Giecz Collection. Sex and Age-at-Death Assessment of Skeletal Remains Excavated at Gz 4 between 1999-2003*, „Studia Lednickie”, t. VIII, s. 197-206.
- HENNEBERG M., PUCH A. E.,
1989 *Charakterystyka demograficzna i morfologiczna ludności pochowanej na cmentarzysku w Dziekanowicach*, stan. 2, „Studia Lednickie”, t. I, s. 147-61.
- HENSEL W.,
1954 *Archeologia i nauki przyrodnicze*, „Wszechświat” nr 9-10, s. 232-35.
1963 *Méthodes et perspectives de recherches sur les centers ruraux et urbains chez les Slaves (VII-XIII s.)*, Academie Polonaise des Sciences. Centre Scientifique à Paris, Conférences 36.
1968 *W sprawie metody mikrogeograficznej w archeologii*, Sprawozdania z prac naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN 3, s. 27-29.
- INDYCKA E.,
2000 *Z badań nad cmentarzyskami gieckiego kompleksu osadniczego*, „Studia Lednickie”, t. VI, s. 69-90.
2005 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Gieczu stan. 4, woj. poznańskie. Dotychczasowe wyniki badań*, „Studia Lednickie”, t. VIII, s. 175-196.
- KACZMAREK J.,
1998 *Nieznaną korespondencją Wilhelma Schwartza w sprawie Ostrowa Lednickiego*, „Studia Lednickie”, t. V, s. 327-339.
- KARA M., KRĄPIEC M.,
2000 *Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski*, [w:] *Ziemię polskie w X wieku*, H. Samsonowicz (red.), Kraków, s. 303-327.
- KASZUBKIEWICZ A.,
1989 *Problemy konserwacji II budowli kamiennej na Ostrowie Lednickim*, „Studia Lednickie”, t. I, s. 171-184.
1991 *Lednicki Park Krajobrazowy*, „Studia Lednickie”, t. II, s. 373-380.
1994 *Uroczystość 1000-lecia śmierci pierwszego władcy Polski Mieszka I na Lednicy*, „Studia Lednickie”, t. III, s. 377-383.
2008 *Nowa osłona nad relikiami wczesnoromańskiego palatium na Ostrowie Lednickim*, „Studia Lednickie”, t. IX, s. 349.
- KRĄPIEC M.,
1998 *Oak Dendrochronology of the Neoholocene in Poland*, „Folia Quaternaria” t. 69, s. 5-134.
- KRĄPIEC M., KRYSZTOFIK T.,
2003 *Potwierdzenie plemiennych metryki grodu w Gieczu*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 6, s. 32-51.
- KRYSZTOFIK T.,
1998 *Z badań nad chronologią umocnień obronnych grodu gieckiego*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich*, H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński (red.), Poznań, s. 150-157.
2000 *Nowo odkryte relikty architektury romańskiej w Gieczu*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, A. Buko, Z. Świechowski (red.), Warszawa, s. 74-84.
2004 *Wczesnopiastowski kościół p.w. św. Jana Chrzciciela na grodzie w Gieczu w świetle najnowszych odkryć*, [w:] *Początki architektury monumentalnej w Polsce*, T. Janiak (red.), Gniezno, s. 181-198.
- KURNATOWSKA Z.,
1989 *Kierunki badań nad Ostrowem Lednickim i jego regionem osadniczym*, „Studia Lednickie”, t. I, s. 7-16.
1998 *Poznańskie baptysterium*, „Slavia Antiqua”, t. 39, s. 51-69.
2002 *Początki Polski*, Poznań.
2004a *Ostrów Lednicki in the Early Middle Ages*, [w:] *Polish Lands at the Turn of the First and the Second Millennia*, P. Urbańczyk (ed.), Warszawa, s. 167-184.
2004b *The Stronghold in Giecz in the Light of New and Old Research*, [w:] *Polish Lands at the Turn of the First and the Second Millennia*, P. Urbańczyk (ed.), Warszawa, s. 207-222.
2008 *Początki i rozwój państwa*, [w:] *Pradzieje Wielkopolski*, M. Kobusiewicz (red.), Poznań, s. 297-395.
- KURNATOWSKA Z. (RED.),
1993 *Przeszłość regionu Ostrowa Lednickiego i jego perspektywy*, Prace Komisji Archeologicznej PTPN 12, Poznań.
2000 *Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim*, t. I – *Mosty traktu gnieźnieńskiego*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. VII.
- KURNATOWSKA Z., ŁOSIŃSKA A.,
1990 *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Wielkopolsce*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, Z. Kurnatowska (red.), Poznań-Wrocław-Warszawa, s. 105-153.
- KURNATOWSKI S.,
1973 *Zakres przestrzenny archeologicznych badań terenowych a przydatność ich dla analizy osadniczej*, Biuletyn Informacyjny PKZ 25, s. 9-42.
1975 *Criteria of Effectiveness of Archaeological Field Research. Works in the Light of Settlement Analyses*, „Archaeologia Polona” t. 16, s. 127-149.
1993 *Miejsce interdyscyplinarnych badań lednickich w badaniach regionalnych Wielkopolski. Uwagi metodyczne*, [w:] *Przeszłość regionu Ostrowa Lednickiego*, s. 5-11.
1995 *Przemiany osadnicze w procesie kształtowania Wielkopolski jako regionu historycznego*, „Slavia Antiqua” t. 35, s. 3-46.
2008 *Jak powstawała Wielkopolska*, [w:] *Pradzieje Wielkopolski*, M. Kobusiewicz (red.), Poznań, s. 51-91.
- KURNATOWSKI S., WIŚLAŃSKI T.,
1966 *Rola archeologii w badaniach historyczno-przyrodniczych nad przemianami środowiska geograficznego*, „Studia z dziejów gospodarstwa wiejskiego”, t. 8, Warszawa, s. 49-55.
- LABUDA G.,
1984 *Wyjaśniające się tajemnice Ostrowa Lednickiego*, [w:] *Mente et litteris*, Poznań, s. 101-110.

- LEITGEBER S.,
2000 *List hr. Albina Belina Węsierskiego z dnia 05.01.1860 roku do Joachima Lelewela w Brukseli*, „Studia Lednickie”, t. VI, s. 495-496.
- LEŚNY J.,
1976 *Początki, rozwój i upadek kasztelanii na Ostrowie Lednickim*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, nr 12/1, s. 5-37.
1994 *Lednickie podanie o tronie monarszym i jego historyczne korzenie*, „Studia Lednickie”, t. III, s. 115-126.
- LITT T., TOBOLSKI K.,
1991 *Materiały do postglacialnej historii roślinności okolic Lednicy. Część I. Badania palinologiczne osadów Jeziora Lednickiego – rdzeń V/86* [w:] K. Tobolski (red.), 1991, s. 57-61.
- ŁASTOWIECKI M.,
1996 *Archeologiczne badania naziemne na reliktach przyczółka mostu zachodniego (tzw. „poznajskiego”) na Ostrowie Lednickim – Rybitwy stan. 12*, „Studia Lednickie”, t. 4, s. 247-260.
- ŁOPACKA-SZYMAŃSKA K.,
1984 *Z historii badań Ostrowa Lednickiego*, „Gniezno. Studia i materiały historyczne”, t. 1, s. 7-25.
- MAKOHONIENKO M.,
1991 *Materiały do postglacialnej historii roślinności okolic Lednicy. Część II. Badania palinologiczne osadów Jeziora Lednickiego – rdzeń I/86 i Wal/87*, [w:] K. Tobolski (red.), 1991, s. 63-70.
1994 *Palinologiczne ślady działalności antropogenicznej w osadach jeziora Głębozek koło Gniezna*, [w:] K. Tobolski (red.), 1994, s. 23-27.
2000 *Przyrodnicza historia Gniezna*, Bydgoszcz-Poznań.
- MAKOHONIENKO M., MAKOWIECKI D., KURNATOWSKA Z. (RED.),
2007 *Studia interdyscyplinarne nad środowiskiem w Polsce, Środowisko – Człowiek – Cywilizacja I*, Poznań.
- MAKOHONIENKO M., NALEPKA D.,
2007 *Palinologia w badaniach stanowisk archeologicznych w Polsce*, [w:] M. Makohonienko, D. Makowiecki, Z. Kurnatowska (red.), s. 189-209.
- MAKOWIECKI D.,
2001 *Hodowla oraz użytkowanie zwierząt na Ostrowie Lednickim w średniowieczu*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. VI, Lednica-Poznań.
2003 *Historia ryb i rybołówstwa w holocenie na Niziu Polskim w świetle badań archeichtiologicznych*, Poznań.
2006 *Archaeozoologists' Contribution to the Improvement of Historians' Conceptions of Subsistence Economy and Environment in Early Medieval Poland – Selected Problems*, [w:] Beiträge zur Archäozoologie und Prähistorische Anthropologie, Benecke N. (Hrg.), V, s. 77-82.
- MICHAŁKIEWICZ M., FISZER M.,
1998 *Zaopatrzenie w wodę obszaru Lednickiego Parku Krajobrazowego*, „Studia Lednickie”, t. V, s. 283-291.
- MIKOŁAJCZYK G.,
1964 *Une résidence des Piasts sur l'île de Lednica (Ostrów Lednicki), distr. Gniezno*, „Archaeologia Polona”, t. 6, s. 219-231.
- MILECKA K.,
1991 *Analiza pyłkowa osadów jeziornych w Gieczu – stan badań*, [w:] K. Tobolski (red.), 1991, s. 147-150.
1994 *Działalność antropogeniczna w epoce brązu i żelaza w diagramie pyłkowym z Gieczy i z jeziora Baba k/Wagowa* [w:] K. Tobolski (red.), 1994, s. 17-22.
1998 *Historia działalności człowieka w okolicach Gieczy i Wagowa w świetle analizy pyłkowej*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. III, Poznań, s. 43-95.
- NIEWIAROWSKI W. (RED.),
1995 *Zarys zmian środowiska geograficznego okolic Biskupina pod wpływem czynników naturalnych i antropogenicznych w późnym glacie i holocenie*, Toruń.
- NOWAK A.,
1965 *Sprawozdanie z prac archeologicznych przeprowadzonych na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno w 1962 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, nr 17, s. 181-189.
1966 *Badania archeologiczne na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno w 1963 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, nr 18, s. 179-189.
- PAPROCKI D.,
2005 *Posiadłość rycerska Latalice w historycznym powiecie gnieźnieńskim oraz wywodzący się z niej ród Latałskich herbu Prawdzic*, „Studia Lednickie”, t. VIII, s. 19-34.
- PELCZYK A.,
2000 *Ewolucja założeń programowych Wielkopolskiego Parku Etnograficznego*, „Studia Lednickie”, t. VI, s. 287-323.
2002 *Wielkopolski Park Etnograficzny. Między tradycyjną wsią a teorią i praktyką skansenową*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. VIII, Poznań.
- PIONTEK J.,
2000 *Pracownia profesora doktora Michała Ćwirko-Godyckiego w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*, „Studia Lednickie”, t. VI, s. 485-486.
- POLCYN M.,
1998 *Konferencja Naukowa w Pracowni Paleobotanicznej Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*, „Studia Lednickie”, t. V, s. 415-416.
2003 *Archeobotaniczna interpretacja wczesnośredniowiecznych podwodnych warstw kulturowych z Ostrowa Lednickiego i Gieczy*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. IX, Lednica-Poznań.
- POTKAŃSKI K.,
1922 *Ze studiów nad ustrojem grodowo-plemiennym*, [w:] Pisma pośmiertne Karola Potkańskiego, t. I, Kraków.
- PRÓBA REKONSTRUKCJI,
1994 *Próba rekonstrukcji drewnianego budownictwa mieszkalnego w przekroju dziejowym. Materiały pokonferencyjne*, [w:] „Studia Lednickie”, t. III, s. 11-67.

- RADZIM,
2008 *Radzim – odkrywany gród na Warcie. Materiały pokonferencyjne*, [w:] „Studia Lednickie”, t. IX, s. 11-113.
- REKONSTRUKCJA,
2006 *Rekonstrukcja dawnego budownictwa w rezerwatach i skansenach*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. XI.
- RODZIŃSKA-CHORĄŻY T.,
1997 *Koliste struktury w Poznaniu i Wiślicy – misy chrzcielne czy urządzenia do mieszania zaprawy?*, [w:] *Wiślica. Nowe badania i interpretacje*, Biblioteka muzealnictwa i ochrony zabytków, seria B, t. XCVIII, Warszawa, s. 61-81.
2004 *Sztuka w Polsce od X do XII wieku – przedromańska, romańska, ottońska, czy wczesnopiastowska?*, [w:] *Początki architektury monumentalnej w Polsce*, T. Janiak, D. Stryniak (red.), Gniezno, s. 37-46.
- SCHREINER P.,
1998 *Richeza – Königin von Polen und Gönnerin der Abtei Brauweiler. Beziehungen zwischen Deutschland und Polen vor 1000 Jahren*, Pulheim.
- SCHWARTZ W.,
1878 *Nachtrag zu den Materialien zur prahistorischen Kartographie der Prov. Posen. Beilage zum Programm des Königl. Fr.W. Gymnasium in Posen*, Posen.
- SIEWCZYŃSKI B.,
2004 *Zabytki architektoniczne Ostrowa Lednickiego w rekonstrukcji komputerowej*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. X, Lednica-Poznań.
- SKOCZYŁAS J.,
1990 *Użytkowanie surowców skalnych we wczesnym średniowieczu w północno-zachodniej Polsce*, Poznań.
1994 *Utilization of Raw Materials in Monumental Architecture of the Great Poland*, Warsaw-Lednica, s. 107-113.
- SOKOŁOWSKI M.,
1876 *Ruiny na Ostrowie Jeziora Lednicy. Studium nad budownictwem w przedchrześcijańskich i pierwszych chrześcijańskich wiekach w Polsce*, Kraków.
- STUDIA NAD HOLOCENEM POLSKI,
1968 *Studia nad holocenem Polski*, „Folia Quaternaria”, t. 29.
- SZEROCZYŃSKA K.,
1998a *Holocenska historia jezior Lednickiego Parku Krajobrazowego na podstawie kopalnych wioślarek*, [w:] *Czwartorzęd Europy Środkowej*, T. Madeyska (red.), „Studia Geologica Polonica”, t. 112, s. 9-103.
1998b *Anthropogenic Transformation of Nine Lakes in Central Poland from Mesolithic to Modern Times in the Light of Cladocera Analysis*, [w:] *Czwartorzęd Europy Środkowej*, T. Madeyska (red.), „Studia Geologica Polonica”, t. 112, s. 123-165.
- SZULTA W.,
2005 *Most zachodni, tzw. poznański przy Ostrowie Lednickim. Wyniki podwodnych badań archeologicznych prowadzonych w latach 1999-2002*, „Studia Lednickie”, t. VIII, s. 69-84.
- ŚWIECHOWSKI Z.,
1962 *Wczesna architektura piastowska około roku 1000*, [w:] *Początki państwa polskiego. Księga Tysiąclecia*, t. 2, Poznań, s. 245-268.
2004 *Wczesna architektura murowana na ziemiach polskich – jak dawna?*, [w:] *Początki architektury monumentalnej w Polsce*, T. Janiak, D. Stryniak (red.), Gniezno, s. 7-23.
- TOBOLSKI K.,
1989 *Problematyka paleoekologiczna w kompleksowych badaniach okolic Jeziora Lednickiego*, „Studia Lednickie”, t. I, s. 201-208.
1990 *Paläoökologische Untersuchungen des Siedlungsgebietes im Lednica Landschaftspark (Nordwestpolen)*, „Offa”, t. 47, s. 109-131.
1991 *Dotychczasowy stan badań paleobotanicznych i biostratygraficznych Lednickiego Parku Krajobrazowego*, [w:] *Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego*, K. Tobolski (red.), Biblioteka Studiów Lednickich, t. I, Poznań, s. 11-34.
1993 *Badania ekologicznej przeszłości Lednickiego Parku Krajobrazowego*, [w:] Z. Kurnatowska (red.), 1993, s. 13-22.
- TOBOLSKI K. (RED.),
1991 *Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. I, Poznań.
1994 *Działalność antropogeniczna w epoce brązu i żelaza rejestrowana w najnowszych diagramach pyłkowych z Wielkopolski*, Poznań.
1998 *Paleoekologiczne studium późnoglacialnych osadów jeziora Lednica w Imiolkach (Lednicki Park Krajobrazowy)*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. IV, Bydgoszcz, s. 69-76.
- TUSZYŃSKI M.,
1995 *Gródzisko w Grzybowie, stan. 1, gm. Września, woj. poznańskie. Doniesienie wstępne*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, s. 201-204.
2004 *Spotkania z archeologią. Spotkanie I – Grzybowo 1988-2003*, Toruń.
- URBAŃCZYK P.,
1995a *Czy istnieją archeologiczne ślady masowych chrztów ludności wczesnopolskiej?*, „Kwartalnik historyczny”, nr 102/1, s. 3-18.
1995b *Ostrów Lednicki – rozwiązanie zagadki?*, „Kwartalnik historyczny”, nr 102/2, s. 97-108.
- WĘCŁAWOWICZ T.,
2000 *Karolińsko-ottoński kościół grodowy w Gieczu p.w. św. Jana Chrzciela*, [w:] *Ziemia polskie w X wieku i ich znaczenie dla kształtowania się nowej mapy Europy*, H. Samsonowicz (red.), Kraków, s. 40-421.
- WIŚLAŃSKI T.,
1987 *Józef Kostrzewski and Natural Sciences*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 3, s. 269-281.
1989/90 *Józef Kostrzewski jako rzecznik współpracy między naukami*, „Slavia Antiqua”, t. 32, s. 36-67.
- WRZESIŃSKI J.,
1989 *Cmentarzysko szkieletowe w Dziekanowicach, gm. Eubowo, st. 2*, „Studia Lednickie”, t. I, s. 103-146.
2005 *Siedem spotkań funeralnych*, „Studia Lednickie”, t. VIII, s. 317-319.

- WRZESIŃSKI J., KARA M.,
2004 *Kościół nr II na Ostrowie Lednickim – kamienny czy drewniany?*, [w:] *Początki architektury monumentalnej w Polsce*, T. Janiak, D. Stryniak (red.), Gniezno, s. 157-180.
- WRZOSEK A.,
1931-32 *Ostrów Lednicki i jego znaczenie dla antropologii*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 6, s. 65-76.
- WYRWA A.M. (RED.),
2000 *Środowisko naturalne i osadnictwo w Łeknieńskim kompleksie osadniczym*, „Studia i materiały do dziejów Pałuk”, t. 3, Poznań.
- ZACHWATOWICZ J.,
1971 *Architektura przedromańska w wieku X i w pierwszej połowie wieku XI*, [w:] *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XII w.*, Warszawa.
- ZAKRZEWSKI Z.,
1935 *Ogólne wyniki badań zabytków na Ostrowie Lednickim*, [w:] *II Zjazd Prehistoryków Polskich*, Kraków.
- ŻUROWSKA K. (RED.),
1993-1994 *U progu chrześcijaństwa w Polsce. Ostrów Lednicki*, t. 1-2, Biblioteka Studiów Lednickich, t. II, Kraków.
- ŻUROWSKI K.,
1975 *Uwagi na temat interpretacji źródeł archeologicznych z Ostrowa Lednickiego*, pow. *Gniezno*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, t. 68, seria Archeologia nr 5, s. 227-239.

Interdisciplinary Research in the Museum of the First Piasts at Lednica

Summary

Demands for interdisciplinary research were made in Polish literature even in the 19th century. However, for quite a long time they were unmet. Not until investigations into the remains of the strongholds or settlements initiated in the first half of the 20th century did archaeologists feel compelled to reach for expert assistance from other disciplines. This occurred, for instance, when discoveries were made of botanical and zoological remnants, as well as with the more and more frequent diggings into ossuary burial places. And so did interdisciplinary cooperation begin. The stunning excavation work in Biskupin turned out to be a pivotal period. Before World War II this was also manifested in the research into early Piast strongholds. After the war it was intensified in the form of research into the beginnings of the Polish state. Expanding the research into the whole settlement microregion increased the need to carry out research in the fields of the natural sciences. Nonetheless, they were still primarily treated as supporting work.

In the 1980s a far-reaching program of multifaceted research into the region of Lake Lednica was devised and then methodically carried out. Such was the beginning of this unusually prolific field of studies based on team work and partnership between representatives of different scientific disciplines historical and natural as well. This tremendously benefited all the cooperating disciplines. The center at Lednica, as a region extremely captivating for researchers of different specialties, to a real extent was already prepared for research of that kind. In order to coordinate the research conducted by scientists of various institutions in Poland and, in time, also from abroad, in 1982 The Interdisciplinary Team for the Comprehensive Research into the Region of Lednica was established. The research program was divided into the following sections: A – archaeological, architectural, and anthropological research; B – research into the development of both the historical and contemporary natural environment; C – research into written sources and the remains of traditional folk culture broadened with the issues of modern settlement and demographical transformations in the region. Special periodicals and book series were published, national and international conferences were organized, as were workshop camps for students of various specialties.

The excavation research with the participation of a range of specialists was predominantly focused on the architecture of Ostrów Lednicki (Lednica Holm). Excavation work encompassed the stronghold, *suburbium*, lake

crossings, and settlements on the shores of Lake Lednica. Systematic archaeological and anthropological team research of the burial places was also carried out.

Attention was also paid to the potential opportunities of the wider region of Lake Lednica. Indeed, its landscape was subjected to overly-intensive farming, but it is still but marginally transformed by urbanization processes and industrialization. A very auspicious circumstance was the establishment of the Lednicki Park Krajobrazowy (The Lednica Landscape Park) in 1988.

Multidirectional excavation research has been continued. Thus, the range of particular issues are still being discussed. Deliberations of this type have been pursued both at the periodic meetings of the participants of the interdisciplinary research, as well as within the framework of international cooperation. Therefore various activities are being undertaken in order to verify controversial matters, as far as possible thanks to new discoveries and methods.

One example of continuation of work in section C was the research into the traditional folk culture of Greater Poland, and also into the history of some families having their residences within the castellany of Ostrów Lednicki. Beyond that, attempts at reconstructing the early medieval residential and defensive complex were made.

The natural research in section B soon reached beyond the initially defined space of the region of Lednica. It is necessary that the studies over different aspects of changes in the natural environment encompass with the research not only a longer period of time, but also a wider space to embrace adjacent regions. With time the area of Giecz was made subject to a program of diverse natural studies, as were yet farther lands boasting ample remains of prehistoric or early historic human activity. Rich palinological beds from lakes Głęboćzek and Baba situated among the former population centers were also used. Various methods of the chronological determination were applied, making use of the following dating systems: C14 and O18, dendrochronological, palinological, and archaeological. Interesting results were also achieved thanks to the monitoring of contemporary pollution in Lake Lednica. Diverse conclusions as regards the protection of the natural environment in the Lednica Landscape Park were associated with the latter.

As it happened, the needs to expand the field of observation of the natural studies coincided with the needs for research into the development of Polish statehood in the comparative perspective. This required comparative

analyses to be carried out in the main early Piast strongholds situated in the heart of the early Piast state. Apart from Gniezno and Poznań and also Ostrów Lednicki (Lednica Holm) this included Giecz, Grzybowo, and Radzim.

Interdisciplinary research focused on Lednica, and in time on other main centers dating back to the beginning of the Polish state. That research measured up to the expectations of its initiators to a considerable degree. It offered a new quality as regards research into different periods of prehistoric times. It also contributed significantly to revision of hitherto views concerning the emergence

of Polish statehood. The historical and natural research served the studies into the transformations of the settlement zones. These changes were also connected with the ways of working the land and the exploitation of the environment of Greater Poland, especially of the Bronze and early Iron Age. Indeed, it is no exaggeration to state that the interdisciplinary research into the Lednica region and its surrounding areas soon became both an incentive and a kind of model for similar research that is now more and more frequently being undertaken in other regions – not only of Greater Poland.

Ekologiczna przeszłość rejonu lednickiego i gieckiego. Podsumowanie trzydziestoletnich badań paleoekologicznych, botaniczno-paleobotanicznych i sozologicznych

1. Wprowadzenie i ogólna charakterystyka trzydziestoletniej aktywności naukowej, dydaktycznej i organizatorskiej¹

Inicjalny etap badań i pierwsze rezultaty

W początkach lat 80. XX wieku ówczesny Zakład Paleoekologii Czwartorzędu Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu podjął badania paleobotaniczne i współczesnej roślinności na Ostrowie Lednickim wraz z przyległym do Jeziora Lednica regionem osadniczym. Silnym magnesem, który skłonił nas do rozpoczęcia regularnych studiów terenowo-laboratoryjnych na tym słynnym historyczno-archeologicznym obszarze, była niska o nim wiedza przyrodnicza. Mimo bliskości uniwersyteckiego Poznania do końca lat 70. niewiele udało się zgromadzić wiadomości o żywej przyrodzie zarówno w otoczeniu Jeziora Lednickiego, jak i o samym akwenie. O tym jeziorze drukiem ukazały się jedynie nieliczne opracowania, z których należy wymienić przedwojenne badania algologiczne proboszcza z Dziekanowic, ks. dr. Franciszka Wawrzyniaka (1930), a po wojnie wyraźnym sygnałem o potencjale poznawczym tego akwenu była wiadomość o odkryciu nowego dla Polski gatunku ramienicy z rodzaju *Tolypella* (Dąb-ska 1971). Z obszaru między Poznaniem a Gnieznem pojawiały się jedynie sporadyczne informacje paleobotaniczne, szczególnie brakowało nowoczesnych analiz palinologicznych.

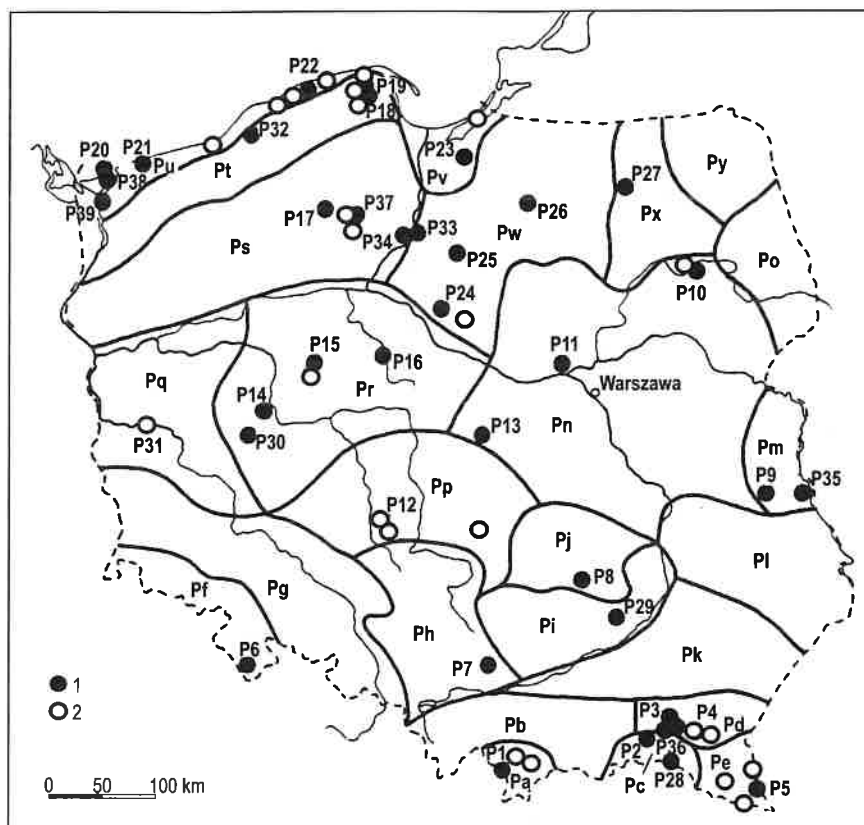
Taką szansę – dotąd nie podjętą nawet w ramach „akcji” badań nad początkami państwa polskiego² – dla tego regionu stwarzają liczne zbiorniki wodne oraz obficie rozmieszczone torfowiska – naturalne i najbardziej wiarygodne archiwa dziejów przyrody i gospodarczej aktywności. Śledzenie efektów antropopresji, jakie niewątpliwie ze znaczną intensywnością musiały się pojawić w trakcie krystalizującej się polskiej państwowości, na tym terenie jawiło się szczególnie zachęcająco dzięki

bezpośredniej możliwości konfrontowania uzyskanych wyników (i ich wielokrotnych powtórzeń) z zachowanymi zabytkami lądowymi i podwodnymi (np. relikty mostów, subakwalne warstwy kulturowe). Równie atrakcyjnie rysowała się, podejmowana niejako „przy okazji”, problematyka stratygraficzna oraz morfogenezy środkowej Wielkopolski, także możliwa do wyjaśnienia badaniami paleoekologicznymi (na przykład kontrowersyjna sprawa deglacjacji arealnej czy frontalnej). W związku z nową rzeczywistością polityczną wzrosła nadzieja na pełniejsze, bardziej wszechstronne ujmowanie problematyki ochrony przyrody. Dążyłem także do silniejszego zakotwiczenia strategii na faktach z przeszłości ekologicznej określonych ekosystemów oraz krajobrazów, o czym wzmiankowali twórcy nowoczesnej ochrony przyrody (Tobolski 1999; 2008b). Pierwszy raz w ustawie o ochronie przyrody (z roku 1991) zapisano wymóg posiadania planów ochrony parków narodowych, rezerwatów i parków krajobrazowych, wywołując intensywne dyskusje o sposobach ich wykonawstwa. Nasze dążenia, aby oprócz ochrony przyrody na mocnych naukowych podstawach, zaczęły nabierać realnych kształtów, co wtedy zbyt optymistycznie (a może naiwnie?) ocenialiśmy. Zbiegły się bowiem z nieco wcześniejszym (w 1988 roku) powołaniem pierwszego w Wielkopolsce Lednickiego Parku Krajobrazowego. Kierowanie tym parkiem powierzono dyrekcji Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, co umocniło moją nadzieję na realizację ochrony przyrody na podstawie solidnie podbudowanej wiedzy o przeszłości, ponieważ o utworzeniu tego parku krajobrazowego zadecydowało dziedzictwo historyczne³, nie zaś walory przyrodnicze, wówczas jeszcze nie rozpoznane. Moje doświadczenia w zakresie ochrony przyrody – z dużym pożytkiem dla tego parku krajobrazowego – dość wydatnie się wzbogaciły uczestnictwem w zespole ekspertów sejmowej

¹ Autor części 1. – Kazimierz Tobolski.

² W świetle publikacji można wnosić, iż wówczas na Obszarze Lednogóskim podejmowano wiele „milenijnych” opracowań, które nawet literacko zrelacjonował Paweł Jasienica. Żadna z ówczesnych osób, które decydowały o programie tych badań, bądź im doradzały, nie skojarzyła wyraźnego sygnału, jakim była przedwojenna jeszcze publikacja B. Jaronia (1939) o roślinnych znaleziskach odkrytych w toku wykopalisk w Gnieźnie.

³ Występowano nawet z wnioskiem o zmianę nazwy na „Lednicki Park Historyczno-Krajobrazowy” (por. Kurnatowska 1991 s. 396).

Ryc. 1. Podział Polski na paleoekologiczne obszary wzorcowe (*type regions*) i stanowiska wzorcowe (1) i uzupełniające (2) wg Ralska-Jasiewiczowa (1987)

Fig. 1. The division of Poland into the palaeoecological type regions as well as the reference (1) and secondary reference (2) sites. According to Ralska-Jasiewiczowa (1987)

podkomisji, ustanowionej do prac nad ustawą o ochronie przyrody (uchwaloną 14.X.1991).

Wszystkie wyżej wyrażone nadzieje korzystnie się zazębiały – co wówczas odebrałem z dużym optymizmem – z powstaniem w 1982 roku Interdyscyplinarnego Zespołu do Badań Ostrowa Lednickiego i jego Osadniczego Zaplecza (Dzięciołowski, Górecki 1989). Zespół ten skupiał realizatorów trzech grup zagadnień:

A – badania archeologiczne, architektoniczne i antropologiczne (z 6 zadaniami badawczymi, m.in. archeologiczne badania wykopaliskowe, podwodne badania relikwów mostów, badania antropologiczno-archeologiczne);

B – badania nad środowiskiem naturalnym (z 5 zadaniami: badania geomorfologiczne, geologiczne, glebowe, współczesnych i historycznych elementów strukturalnych biocenozy Jeziora Lednickiego oraz nasze badania paleoekologiczne);

C – badania źródeł pisanych i pozostałości kultury ludowej (z 3 zadaniami: historia kasztelanii, mikroregionu i etnograficzne).

Nowe pomysły oraz częściowo opracowywane materiały z rejonu Jeziora Lednica już w początkowej fazie realizacji studiów paleoekologicznych zostały włączone do dwóch rozległych projektów badawczych. Pierwszym z nich, o dziesięcioletnim okresie realizacji (1977-1987), był Międzynarodowy Program Korelacji Geologicznej

(IGCP 158)⁴ z tematem „Zmiany paleohydrologiczne strefy umiarkowanej podczas ostatnich 15 tysięcy lat”⁵. Obejmował dwa podprojekty: A – środowiska fluwialne i B – środowiska jeziorne i torfowiskowe. Struktura drugiego podprogramu badawczego (IGCP 158B) uwzględniała obszary wzorcowe (*type region*), jednostki niższego rzędu – wzorcowe tereny (*reference area*) oraz w nich umieszczone stanowiska wzorcowe (*reference site*), zróżnicowane jako podstawowe – (*primary reference site*) i uzupełniające – (*secondary reference site*) (Berglund 1986). W rejonie Jeziora Lednica do rangi podstawowego stanowiska wzorcowego zostało zatwierdzone Jezioro Skrzetuszewskie (o symbolu P-15), reprezentujące (wraz z dwoma innymi) wzorcowy obszar P-r nazwany: Pojezierze Poznań-Gniezno-Kujawy⁶ (Tobolski, Okuniewska-Nowaczyk 1989). Te nieco skomplikowane terminy lepiej objaśni załączona ryc. 1.

Drugą sposobność realizacji naszych badań na lednickim obszarze stworzył krajowy Centralny Program Badań Podstawowych CPBP 04.10 zatytułowany „Ochrona i kształtowanie środowiska przyrodniczego” z tematem 04.10. 01. 01. 03: „Paleoekologia i paleohydrologia Niżu Polskiego jako podstawa dla wnioskowań o przemianach środowiska przyrodniczego”. Należał do głównego elementu szerszego terytorialnie tematu paleoekologiczno-paleohydrologicznego, obejmującego dwa

⁴ International Geological Correlation Program.

⁵ Palaeohydrological changes in the temperate zones during the last 15 000 years, A – fluvial environments, B – lake and mire environments.

⁶ Poznań-Gniezno-Kujawy Lake District.

reprezentatywne obszary testowe w północno-zachodniej Polsce. Jeden z nich stanowił Lednicki Park Krajobrazowy, drugim zaś był południowo-wschodni i centralny region Borów Tucholskich (Tobolski red. 1990).

Umieszczenie badań paleoekologicznych rejonu Jeziora Lednica w dwóch prestiżowych, wysoko notowanych programach naukowych może być świadectwem zadowalającego poziomu zrealizowanych badań, bez obciążania kosztami Muzeum Pierwszych Piastów. Główny bowiem ciężar finansowy i administracyjny (związany z profitem obowiązującego wówczas „narzutu”), poniosła moja macierzysta uczelnia, czyli Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Pierwsze wyniki analiz palinologicznych, jak i charakterystyka osadów Jeziora Skrzetuszewskiego przyniosły zaskakujące, wręcz rewelacyjne rezultaty. Sprawiły nawet wrażenie niewiarygodnych, z podejrzeniem bądź metodycznych błędów, bądź pomyłki lub zanieczyszczenia w trakcie prac terenowych, dlatego wstrzymałem się z ich opublikowaniem (rdzeń S/84) do czasu wykonania kolejnej serii analiz z rdzenia (S/87), pobranego w profundalu tego jeziora.

Diagramy pyłkowe z Jeziora Skrzetuszewskiego były niepodobne do znanych nam wyników analiz osadów holocenów, nie tylko z obszaru Wielkopolski. Wyróżniały się dużą reprezentacją drzew liściastych w czasie optimum klimatycznego, a w młodszych odcinkach maksymalnymi zawartościami ziaren pyłku grabu (Tobolski 1988), jakich dotąd nie notowaliśmy w holocenów osadach na terenie środkowej Europy, lecz jedynie w interglaciale eemskim. Znamienne kształty posiadała procentowa krzywa tego drzewa, wykazując swoiste fluktuacje spowodowane dużymi różnicami w procentowych zawartościach. Z ich depresjami korelowały znaczne procentowe wzrosty palinologicznych wskaźników aktywności antropogenicznej. Kolejną nadzwyczaj korzystną, acz nieoczekiwaną, okolicznością były osady zalegające na dnie tego jeziora. Były nimi drobnodetrytusowe gytie, całkowicie pozbawione węgla wapnia, gwarantujące (co w pełni się sprawdziło) możliwość uzyskania poprawnych rezultatów datowań radiowęglowych. Występowanie bezwapiennych osadów na dnie Jeziora Skrzetuszewskiego było z kilku powodów obiecujące, ponieważ we wszystkich pozostałych jeziornych akwenach Lednickiego Parku Krajobrazowego są obecne gytie wapienne (niekiedy razem z kredą jeziorną).

Tematyczne i terytorialne kręgi badawcze

Odkrycie bezwapiennych osadów w Jeziorze Skrzetuszewskim oraz nowe, w pełni powtarzalne rezultaty

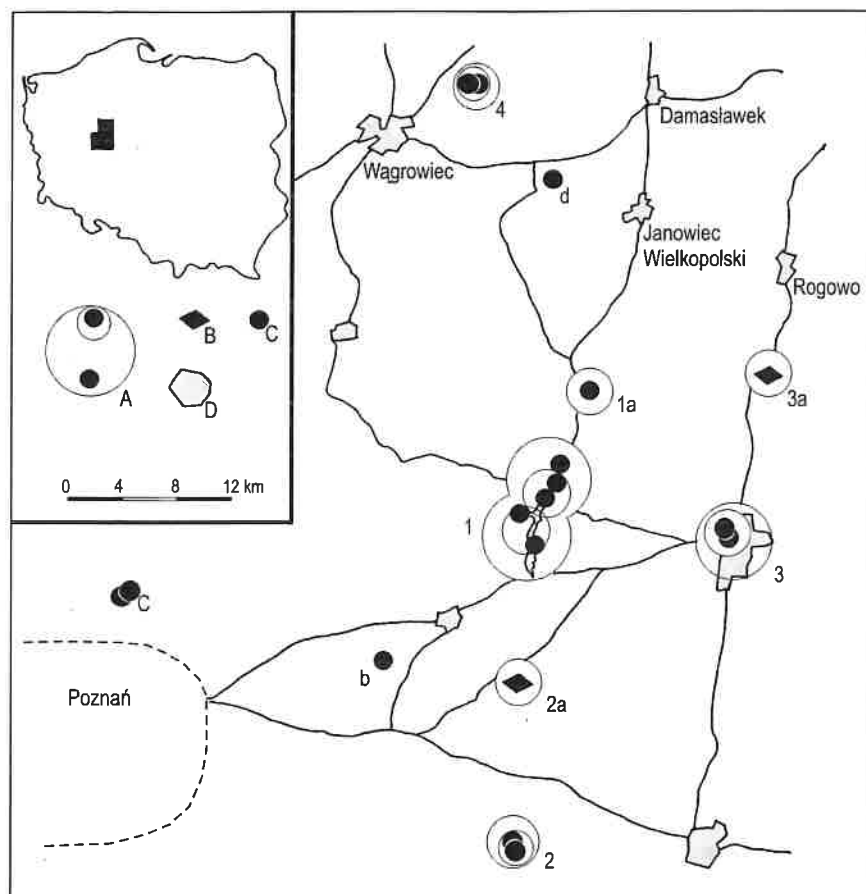
w rdzeniach osadów z litoralu i profundalu tego zbiornika, siłą rzeczy indukowały konieczność podejmowania dalszych analiz z sąsiednich zbiorników, a także w innych obszarach, również o znaczącym bogactwie artefaktów archeologicznych. Pojawiające się w związku z tym nowe zagadnienia były ofertami badawczymi dla dyplomantów Zakładu, studiujących tokiem indywidualnym oraz stanowiły wyzwanie dla doktorantów i habilitantów, zdecydowanych podjąć serie długotrwałych prac z gwarancją udoskonalania własnego warsztatu badawczego i intelektualnego rozwoju, którego metę nierzadko wyznaczał tytuł profesorski. Powiększenie inwentarza stanowisk badań często dokonywało się z poszerzeniem metod badawczych. W większości przypadków główną metodą pozostała analiza pyłkowa, lecz podejmowano także badania z punktem ciężkości położonym na znaleziska makroskopowe oraz w szczególnych przypadkach nawet na szczątki pochodzenia zwierzęcego (przede wszystkim bezkręgowców – kopalne wioślarki i owady).

Kręgi badań paleoekologicznych zaczęły się również organizować na nowych obszarach, zwiększając terytorialne rozprzestrzenienie w środkowej Wielkopolsce stanowisk badań paleoekologicznych, nawiązujące metodyką i zakresem badań do obszaru lednickiego. Ich programy badawcze stawiały na naczelnym miejscu analizę palinologiczną, tworząc tym samym poprawną metodologicznie płaszczyznę porównawczą, zwłaszcza biostratygraficzną, ale także historyczno-geobotaniczną i paleoekologiczno-paleolimnologiczną.

Oprócz inicjalnego obiektu badawczego Jeziora Skrzetuszewskiego wkrótce podstawowymi analizami objęto utwory biogeniczne pobrane z kilku miejsc w Jeziorze Lednica, na Ostrowie Lednickim i Małej Lednicze oraz osady innych jezior Lednickiego Parku Krajobrazowego, jak i wypełnione osadami jeziorno-torfowymi małe zbiorniki. Szczególnie zainteresowały nas tajemnicze pod względem pochodzenia wąskie, wydłużone rynnokształtne formy, często kryjące w spagu paleobotaniczne dowody obecności tundry peryglacialnej.

Szeroki program badawczy zrealizowano także w Gieczu, na terenie Gniezna oraz w obrębie Jeziora Łeknieńskiego (koło Wągrowca). Natomiast nie zdołaliśmy rozpocząć badań w żadnym z jeziorno-torfowiskowych obiektów usytuowanych na wschód od Gniezna, najlepiej w okolicach Trzemeszna. Dysponowalibyśmy łącznikowymi obiektami porównawczymi z rynną Jeziora Gopło (nawiasem dodając: osady tego akwenu także pilnie wymagają nowych badań palinologicznych)⁷, co również odnosi się do doliny Noteci w pobliżu tego jeziora.

⁷ Choćby w związku ze sprawą kopalnictwa węgla brunatnego oraz emocjami wywołanymi obawą o należyty stan limnologiczny tego akwenu. Oburzaające: jak można podejmować działania ingerujące w układy hydrogeologiczne i ekologiczne, bez podstawowej wiedzy o postglacialnej historii tych układów, zwłaszcza niewiedzy o przyrodniczych dziejach Jeziora Gopło na tle holocenów przemian klimatycznych i dotychczasowego przebiegu antropopresji na tym – z wielu powodów – unikatowym obszarze.

Ryc. 2. Terytorialno-tematyczne kręgi badań paleoekologicznych i paleolimnologicznych, zogniskowane wokół centralnego obszaru Jeziora Lednickiego. A – duże i mniejsze kręgi, B – stanowiska łącznikowe, C – stanowiska badań palinologicznych, formalnie nie należące do tematyki badań „lednickich”, D – miejscowości połączone szosami różnej rangi

Fig. 2. Territorial and thematic ranges of the palaeoecological and palaeolimnological research, focused upon the central area around Lake Lednica. A – big and smaller ranges; B – connecting sites; C – sites of the palinological research, formally not included into the subject matter of Lednica research; D – places linked by roads of different types

Kręgi tematyczne nie zamykały się na holocenijskiej tematyce powiązanej z problematyką antropogeniczną. Musieliśmy także sięgać do zagadnień florystyczno-klimatycznych w późnym glacie, spowodowanych odkryciem na badanym terenie wielu stanowisk glacialnych roślin. Reprezentują one florystyczne składniki arktyczno-subarktycznej strefy peryglacialnej, należące do bardzo rzadkich znalezisk kopalnych roślin w Polsce niżowej. Rozpoznanie tych stanowisk, niezależnie od tematyki epiontologicznej, zostało również podyktowane tematyką ochrony przyrody, gdyż w takim przypadku koniecznością było wyznaczenie stanowisk dokumentacyjnych – ustawowej formy ochrony przyrody, która zabezpieczy unikatowe w Wielkopolsce stanowiska flor glacialnych. Kierowaliśmy się ponadto względami paleogeograficzno-archeologicznymi, uwzględniając prawdopodobną możliwość natrafienia na stanowiska paleolityczne i mezolityczne. Stanowisko kultury hamburskiej zostało odkryte koło Mirkowic, między Wągrowcem a Janowcem Wlkp. (Kabaciński i inni 1999).

Rozmieszczenie w środkowej Wielkopolsce stanowisk badań paleoekologicznych, zestawionych w schematycznych kręgach tematyczno-terytorialnych, ilustruje ryc. 2. Zostały oznakowane różną średnicą kół, niekiedy się nakładających, sygnalizując więcej niż jedną zastosowaną metodę badań. Podstawowa dla nas metoda badań palinologicznych została uwypuklona czarną bar-

wą (kółkiem, a w przypadku stanowisk łącznikowych czworobokiem).

Najobszerniejszym kręgiem tematyczno-terytorialnym jest krąg lednicki (nr 1 na ryc. 2). Mieści najwięcej stanowisk badań z najszerzym wachlarzem zastosowanych metod, co wynika zarówno z kluczowej pozycji archeologiczno-historycznej tego miejsca z nagromadzonymi tam unikatowymi obiektami, jak i z tam podjętych prac badawczych z zakresu paleoekologii, paleobotaniki (zwłaszcza archeobotaniki), paleontologii i innych pokrewnych specjalizacji oraz dyscyplin.

Dalsze stanowiska na ryc. 1 to:

2. Krąg giecki, w obrazie paleoekologicznym jawi się jako bliźniaczy z Lednicą.

3. Krąg gnieźnieński, z licznymi jeziornymi zbiornikami. Zawiera dużo wspólnych cech z diagramami pyłkowymi z kręgu lednickiego i gieckiego.

4. Krąg łeknieński, paleoekologicznie mniej podobny do powyższych, może z powodu nie tak znacznego naukowego zainwestowania.

Nie powstał krąg w okolicy Poznania, bowiem znane nam fakty przyrodnicze znacznie się różnią od czterech kręgów, zwłaszcza od dwóch pierwszych.

Palinologiczne stanowiska łącznikowe. W pewnym oddaleniu (kilku-kilkunastokilometrowym) wyznaczono palinologiczne stanowiska o przeznaczeniu

łącznikowym. Ich celem było wykazanie podobieństw oraz różnic w diagramach z torfowiskowo-jeziornych obiektów usytuowanych w sąsiedztwie. Zbadano następujące stanowiska łącznikowe:

1a – Kłęcko, wiercenie (K/90) wykonano na torfowisku między grodziskiem a zachodnim brzegiem. Osady torfowo-jeziorne o miąższości 4,70 m).

2a – Jezioro Baba (niedaleko Wagowa), podwodne wiercenie (B/91) na głębokości 6,38 cm. Miąższość osadów 8,62 m.

3a – Jezioro Głęboć (przy szosie Gniezno-Żnin), podwodne wiercenie (Gl 1/91). Głębość wody 9,30 m, miąższość osadów 11,8 m.

Bardziej szczegółowe opisy dwóch głównych obszarów badawczych (lednickiego i gieckiego), niektórych osiągnięć archeobotanicznych oraz zagadnienia ochrony przyrody zostaną przedstawione w części 2. niniejszego artykułu.

Dydaktyka i prace dyplomowe

Naukowa atrakcyjność paleoekologiczna Jeziora Lednickiego wraz ze słynnym Ostrowem Lednickim i niemniej interesującym otoczeniem tego akwenu, skupiającym kilka kolejnych jezior oraz liczne zbiorniki torfowiskowe i wiele stanowisk archeologicznych, stwarza silne bodźce do naukowego poznania i niesztampowego kształcenia ambitnej młodzieży akademickiej, z punktem ciężkości nakierowanym na charakterystykę przyrodniczo-archeologicznych współzależności. Przełomowe zdarzenia polityczne w początkach lat 80. ubiegłego wieku (zwłaszcza aktywność związku zawodowego „Solidarność” i otwartość władz naszej Uczelni) sprzyjały w większej niż wcześniej mierze uczestnictwu chętnych studentów w badaniach naukowych, zespolonych z indywidualnym tokiem studiów. W realizacji tych zamierzeń wielce przydatną okazała się stacja terenowa, którą Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy przygotowało naszemu Zakładowi na wspólne potrzeby naukowo-dydaktyczne.

Pierwszymi dyplomantami – absolwentami indywidualnych studiów z zakresu paleoekologii w naszym zakładzie byli dwaj studenci archeologii: Mirosław Makohonienko, student z Uniwersytetu Łódzkiego i Marek Polcyn z Uniwersytetu w Poznaniu, autorzy prac magisterskich w naszym zakładzie:

M. Makohonienko: *Badania palinologiczne osadów Jeziora Lednickiego* – rdzenie L/86 i Wa/87;

M. Polcyn: *Badania paleobotaniczne podwodnych warstw kulturowych w obrębie wczesnośredniowiecznego mostu poznańskiego na Ostrowie Lednickim*.

Bardzo dobre opracowania obu magistrantów⁸ przedstawiono do oceny i nadania stopnia magisterskiego w macierzystych instytucjach archeologicznych, co się stało w 1989 roku z zaznaczeniem paleoekologicznej specjalizacji. Natomiast swoje prace doktorskie obaj z dużym sukcesem obronili w 1998 roku, na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Powyższy przykład kształcenia w zakresie paleoekologii, zarówno na poziomie magisterskim, jak i doktorskim, jest świadectwem niełatwej drogi zdobycia wysokich kwalifikacji w zakresie paleoekologii wspólnie z archeologią, uwieńczonych uniwersyteckimi dyplomami absolwenta studiów magisterskich i doktorskich. Dyplomy te poświadczały szeroki wachlarz kwalifikacji – efekt skutecznego kształcenia interdyscyplinarnego na obu poziomach: magisterskim i doktorskim, wyprzedzając o niemal dwadzieścia lat „bolońską ideę” trójstopniowego wykształcenia. Należy wyjaśnić, iż udokumentowana dyplomami magisterskimi rozległość zdobytej wiedzy objęła archeologię oraz geografii (dr M. Makohonienko uzyskał dyplom laureata pierwszej nagrody) oraz dyplomy doktorskie w zakresie nauk biologicznych. Wzmiankowany powyżej przykład toku studiów nie był wyjątkowym zbiegiem okoliczności w karierze dwóch młodych archeologiczno-przyrodniczych entuzjastów. Stał się zwyczajem, a także ofertą dla zdolnej młodzieży, uzyskania wysokich kwalifikacji w zakresie zazębiających się, lecz trudnych dyscyplin przyrodniczo-archeologicznych. Niektórzy kolejni absolwenci studiów archeologicznych także uzyskali dyplomy doktorskie z nauk przyrodniczych. Tych prekursorskich osiągnięć nie udało się ująć w formalne ramy. Na UAM podjęliśmy próbę połączenia podstawowego kształcenia archeologiczno-paleoekologicznego z możliwością kontynuacji na studiach doktorskich. Na przeszkodzie – tym razem – stanął mój macierzysty Instytut, odmawiając akceptacji tego wspólnego przedsięwzięcia, które przygotowałem z poznańską archeologią uniwersytecką⁹. Od kilku lat uczestniczę w dydaktycznych zajęciach archeologicznej specjalności „eko-archeologia” na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Niestety, tamtejsze studia nie posiadają ściślejszej łączności z tematyką paleoekologiczno-archeologiczną środkowej Wielkopolski. Pomimo trudności, których rąbek uchyliłem, opisując drogę do dysertacji magisterskiej, a następnie doktorskiej dwóch moich współpracowników, nasz Zakład patronował następującym opracowaniom:

– 10 prac magisterskich;

⁸ Praca magisterska M. Makohonienko została nagrodzona w konkursie prac magisterskich: *Mirosław Makohonienko w roku 1989 był laureatem pierwszego miejsca w konkursie prac magisterskich w zakresie geografii (...)* (por. Historia geografii polskiej 2008, s. 502).

⁹ Informator o studiach Instytutu Prahistorii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu (1992), z tam zawartą informacją: K. Tobolski – archeologia środowiskowa, omówienie treści przedmiotów.

– 7 prac doktorskich (obrona na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu w Lund – (Szwecja), na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi UMK w Toruniu, po jednej na Wydziale Biologii i na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych UAM w Poznaniu.

– 2 rozprawy habilitacyjne:

Thomas Litt – Uniwersytet w Halle (Niemcy),

Krystyna Szeroczyńska – Instytut Nauk Geologicznych PAN Warszawa.

O wysokim poziomie wymienionych prac naukowych niech świadczy fakt opublikowania wyników ośmiu (z dzieściu) rozpraw magisterskich oraz sześciu (z siedmiu) dysertacji doktorskich. Tematy wszystkich rozpraw, nazwy uczelni, daty ukończenia przewodów zostaną szerzej opisane w oddzielnym artykule. W tym miejscu należy jednak przypomnieć o zajęciach dydaktycznych na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych UAM, przeznaczonych dla grup studenckich, osób studiujących tokiem indywidualnym oraz o nieformalnym bloku zajęć w ramach kształcenia młodej kadry. Były to zajęcia terenowe z punktem ciężkości położonym na paleoekologię i akumulację osadów biogenicznych. Wielokrotnie nauczaliśmy także, wraz z prezentacją niektórych rezultatów (również studentów spoza Polski), metod badań terenowych oraz ustalania genezy i klasyfikacji osadów limniczno-torfowych.

Współpraca naukowo-dydaktyczna

Naszymi badaniami paleoekologicznymi zainteresowało się dość szerokie grono krajowych i zagranicznych współpracowników. Należały do nich indywidualne osoby, instytuty oraz jednostki dydaktyczno-badawcze. Ponieważ ten temat wymaga odrębnego opracowania, więc poniżej przypomnę jedynie wybrane przykłady.

A. Instytut für Ur- und Frühgeschichte Uniwersytetu w Kilonii, kierowany przez Michaela Müller-Willego, który, szczególnie kiedy pełnił funkcję rektorską, rozwinął szerokie kontakty umożliwiające publikowanie naszych prac w instytutowym wydawnictwie Offa – (Tobolski 1990), pobyty naukowe naszych asystentów (K. Milecka, M. Makohonienko) i dydaktyczne – wykłady (K. Tobolski), a także pomoc w podwodnych wierceniach (Hartmuth Usinger z zespołem, palinolog oraz konstruktor w owym czasie najlepszego na świecie sprzętu do podwodnego pozyskiwania rdzeni osadów limnicznych) – wiercenia w Jeziorze Lednickim i Świętokrzyskim w Gnieźnie.

B. Instytut Nauk Geologicznych PAN w Warszawie. Jednym z rezultatów współpracy były badania kopalnych wioślarek (K. Szeroczyńska) i ich korelacja z wynikami analiz palinologicznych. Rezultaty przedstawiono w kilku krajowych i zagranicznych publikacjach, a niektóre fosylia zostały włączone do atlasu środkowo-

i północnoeuropejskich wioślarek (Szeroczyńska, Sarmaja-Korjonen 2007). W muzeum na Lednicy odbywały się wspólne seminaria, natomiast bez powodzenia zakończyły się starania o wspólne opracowanie mapy geologicznej w dokładnej skali (powierzchnia 15%-towa) fragmentu mapy w skali 1:50 000.

C. Pobyty studentów-praktykantów i doktorantów: Ortrud Hilbig i Thomas Litt – absolwenci studiów archeologicznych w Halle i Dreźnie – w czasach NRD); doktoranci z Uniwersytetu w Lund – Geoffrey Lemdahl, Dan Hammarlund.

D. Krajowi i zagraniczni eksperci:

– Uli Eicher – Szwajcaria, wybitny badacz trwałych izotopów tlenu i węgla, wykonał analizy osadów Jeziora Lednickiego oraz Jezior Kamionek i Linie.

– Kazimierz Więckowski z Instytutu Geografii PAN w Warszawie, konstruktor sondy do podwodnych wierceń jeziornych osadów dennych. Dwukrotnie pobierał wielometrowe rdzenie z Jeziora Lednica (w porze letniej) oraz ponownie zimą z lodu Jezior Lednica, Kamionek i Linie.

– Bożena Bogaczewicz-Adamczak z Uniwersytetu Gdańskiego, wybitna diatomolog, (znawczyni kopalnych okrzemek). Zbadała osady Jeziora Skrzetuszewskiego.

– Marie-José Gaillard, wówczas z Uniwersytetu w Lund, zajmowała się palinologicznymi spektrami powierzchniowymi, współautorka publikacji (Makohonienko, Gaillard, Tobolski 1998) prezentującej wyniki wspólnych badań.

E. Współpraca z toruńskimi archeologami podwodnymi z Zakładu Archeologii Podwodnej Instytutu Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (Andrzej Kola i Gerard Wilke) zaowocowała pozyskaniem unikatowych materiałów badawczych, nieznanymi wcześniej subakwalnych warstw kulturowych.

Natomiast nie spełniły się nasze nadzieje na opracowanie mapy zalegania osadów dennych w Jeziorze Lednickim, która byłaby wiarygodnym geologicznym dokumentem pogłębiającym zagadnienie mostów przy rezydencji pierwszych Piastów na Ostrowie Lednickim. Wykonanie badań i napisanie dysertacji doktorskiej zaproponowałem Waldemarowi Ossowskiemu, absolwentowi podwodnej archeologii w Toruniu, w ramach Zaocznego Studium Doktoranckiego przy naszym Wydziale UAM.

F. Bardziej owocna była współpraca z Instytutem Architektury i Planowania Przestrzennego Politechniki Poznańskiej, zwłaszcza z Aleksandrem Grygorowiczem.

Jej rezultatem – między innymi – są dwie książki (1998 i 2007), pokłosie grantów zarządzanych przez Politechnikę Poznańską. Pierwsza z nich, zatytułowana *Podstawy rekonstrukcji wczesnodziejowego zespołu rezydencjalno-obronnego na Ostrowie Lednickim* (Grygorowicz, Tobolski 1998) nie została życzliwie przyjęta przez archeologów¹⁰, nagrodzona jednak w 2001 roku przez Ministra Infra-

¹⁰ Górecki (2002) w t. VII *Biblioteki Studiów Lednickich* dwukrotnie (s.9 i 59) umieścił tej samej treści kaśliwą uwagę: *konceptę próbował rozwinąć, a w rezeultacie sprowadził na obrzeże poważnej dyskusji naukowej A. Grygorowicz (1998).*

struktury nagrodą III stopnia za wybitne osiągnięcia twórcze w dziedzinie planowania przestrzennego i urbanistyki. Drugie książkowe opracowanie (Grygorowicz, Milecka, Tobolski 2007), opisujące założenia obronne Gieczu, zawiera wiele nowych rezultatów badań, poszerzających stan dotychczasowej wiedzy, zwłaszcza z zakresu paleolimnologii i paleogeografii. Jednym z punktów ciężkości były bowiem morfologia i cechy paleolimnologiczne wczesnośredniowiecznych jezior, które wówczas okalały gród w Gieczu.

Kontakty międzynarodowe

Były liczne, bowiem stopniowo, w miarę pojawiania się kolejnych rezultatów badań rosła liczba osób wizytujących Lednicki Park Krajobrazowy, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy oraz muzealną filię w Gieczu. O wizytach niektórych paleobotaników informowaliśmy (Tobolski 1989c; 1991; Milecka 2002) w „Studiach Lednickich”. Wspomnieć należy o dwóch wizytach gości z Finlandii. W 1988 roku przez dwa dni na Lednicy przebywali Yrjö Vasari i C.A. Haegeström z Instytutu Botaniki szwedzkojęzycznego uniwersytetu w Helsinkach, z sześciuosobową grupą studentów. Podstawowym celem ich jedenastodniowego pobytu w Polsce były kursowe zajęcia dydaktyczne z zakresu geobotaniki i paleoekologii, zapoznające studentów z aktualnym stanem polskich badań kopalnych flor z postglacjału i zjawisk antropopresji. Była to już trzecia bytność Y. Vasariego na Lednicy, pierwszy raz przyjechał w końcu lat siedemdziesiątych. Wcześniej, w 1976 roku Ostrów Lednicki, a także okolice Gniezna i Biskupin odwiedzili czterej znamienici badacze torfowisk: z Finlandii Seppo Eurola i Rauko Ruuhijärvi, z Estonii Victor Masing i Kamil Rybniczek¹¹ z ówczesnej Czechosłowacji.

Międzynarodowe i krajowe imprezy naukowe

O niektórych z nich nieco informacji zamieściłem w wyżej wzmiankowanych publikacjach. Tutaj wspomnę o kilku najważniejszych.

W ramach 14 światowego kongresu botanicznego w zachodnim Berlinie, w dniu 3 sierpnia 1987 roku na Ostrowie Lednickim rozpoczęła się 24 paleobotaniczna wycieczka z ośmiodniowym programem od flor najmłodszych (na przykładzie rejonu Jeziora Lednickiego) po jurajskie w okolicach Krakowa. Uczestniczyła w niej kilkunastoosobowa grupa paleobotaników z Australii, Japonii, Kanady, Republiki Federalnej Niemiec, Stanów Zjednoczonych i Włoch. Drugi dzień, który także prowadziłem, objął paleobotaniczne stanowiska w dolinie Warty (Rogalin, Śrem). Wydano specjalny przewodnik z autoryzowanymi doniesieniami (Tobolski 1987).

Uaktualnionym powtórzeniem powyższego programu paleobotanicznej prezentacji, tym razem dla polskich paleobotaników (dla których udział nie tylko w berlińskim kongresie, lecz także wspólny przejazd w Polsce był niemożliwy) było dwudniowe spotkanie w dniach 25 i 26 maja 1988 roku, zatytułowane „Spotkania Paleobotaniczne Poznań'88”. Program w swoim założeniu stanowił powtórkę (tym razem w języku polskim, lecz przedstawiono także nowe rezultaty) dwóch pierwszych dni paleobotanicznej wycieczki nr 24 kongresu botanicznego. W spotkaniu uczestniczyło około 30 osób z siedmiu ośrodków uniwersyteckich oraz z instytutów Polskiej Akademii Nauk. Krótką informację na ten temat opublikowałem w „Sprawozdaniach Komitetu Badań Czwartorzędu PAN” (Tobolski 1989b).

W roku 1988 odbyła się na Ostrowie Lednickim terenowa sesja w ramach międzynarodowych warsztatów dendrochronologicznych (*Dendrochronological workshop*), poświęcona głównie stanowiskom archeologicznym. Uczestnicy, m.in. Dieter Eckstein z Niemiec, Fritz Hans Schweingruber ze Szwajcarii oraz Thomas Bartholin z Szwecji zapoznali się z aktualnym stanem badań paleoekologicznych oraz wnieśli interesujące spostrzeżenia na temat stanu lesistości w świetle studiów dendrochronologicznych.

W ramach dziesięcioletniego programu badawczego IGCP 158B kilkakrotnie w rejonie Jeziora Lednickiego przebywali liderzy tego programu, zwłaszcza Björn Berglund (Szwecja) oraz inni europejscy uczestnicy.

We wrześniu 2001 roku na Ostrowie Lednickim oraz w innych miejscach Lednickiego Parku Krajobrazowego oraz w Gieczu przebywali uczestnicy jubileuszowej XXV „Moorexkursion”, terenowej sesji paleobotaniczno-paleoekologicznej, corocznie organizowanej przez Szwajcarów. Celem spotkań międzynarodowego grona paleobotaników jest poznanie i dyskusowanie aktualnego stanu poznania przeszłości ekologicznej. Wśród uczestników byli wybitni, mocno utytułowani znawcy zagadnień jak: Herbert E. Wright Jr. z Minneapolis, Karl-Ernst Behre z Wilhelmshaven oraz organizatorka – Brigitta Ammann z Berna. Krótką informację o tym spotkaniu podała K. Milecka (2002).

Dorobek publikacyjny

Jest zawarty w czasopiśmie krajowych i zagranicznych oraz w kilku książkach. Sporo tematów opublikowano w seryjnym wydawnictwie (od 1989 roku) „Studia Lednickie”. Dotąd ukazało się osiem tomów tej serii (ostatni w 2005 roku). Od pierwszego tomu jestem członkiem sześciuosobowego Kolegium Redakcyjnego. W roku 1991 pojawiło się kolejne wydawnictwo Muzeum

¹¹ Byli uczestnikami Kongresu Torfowego w Poznaniu w 1975 roku. Prosim o jakiś ciekawszy wyjazd terenowy w zamian za oficjalny, gdyż organizatorzy kongresu zaplanowali objazd po Państwowych Gospodarstwach Rolnych. Z tego *ad hoc* całodziennego wyjazdu pozostała fotografia, którą zamieściłem w zbiorze zdjęć (Tobolski 2007).

Pierwszych Piastów na Lednicy – *Biblioteka Studiów Lednickich* w postaci zwartych książek formatu A4. W pierwszym tomie ukazały się wyniki rekonesansowego etapu naszych badań paleoekologicznych, dlatego książka otrzymała tytuł *Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego*. Druk tego tomu pokrył Centralny Program Badań Podstawowych, cały nakład zaś nieodpłatnie przekazałem dyrekcji Muzeum Pierwszych Piastów. Z dotychczasowych dziewięciu tomów tego wydawnictwa jeszcze trzy (III, IV i IX) poświęcono tematyce paleoekologicznej:

t. III (z roku 1998) – skrócone wersje dwóch rozpraw doktorskich: Filbrandt-Czaja (1998) i Milecka (1998);

t. IV. (z roku 1998) – wieloautorskie opracowanie osadów w Imiołkach;

t. IX. (z roku 2003) – skrócona wersja rozprawy doktorskiej M. Polcyna (2003).

Natomiast kilka dobrych opracowań nie znalazło się na łamach Biblioteki Studiów Lednickich. Zależało mi zwłaszcza na wybitnej, wręcz wzorcowej rozprawie doktorskiej Tomasza Schuberta, który dużo wysiłku zainwestował w unikatowe metodycznie geologiczne badania osadów biogenicznych Ostrowa Lednickiego. Dlatego trud wydawniczy musiało przejąć nasze ubogie wydawnictwo zakładowe, umieszczając w czwartym tomie prac Zakładu Biogeografii i Paleoekologii UAM jedynie skróconą wersję dysertacji (Schubert 2003). Być może z tego powodu wydawnictwo to, jako nie „swoje”, uszło uwadze większości archeologów.

Z krajowych, głównie obcojęzycznych wydawnictw, lecz nie o archeologicznym profilu, godne szczególnej uwagi teksty opublikowali: Szeroczyńska (1998a), Litt (1988) i inni, a w zagranicznych także Szeroczyńska (1991) oraz Tobolski (1990), Tobolski, Litt (1994). Są to jedynie nieliczne przykłady z dość obfitej listy publikacji, której należy przeznaczyć oddzielne omówienie. Dlatego zamknięciem tego podrozdziału będzie informacja o łącznej liczbie opublikowanych tytułów (książki, rozdziały, artykuły notatki, sprawozdania) opisujące zagadnienia przez nas badane.

Ogólna liczba publikacji, bez uwzględnienia tekstów rękopiśmiennych oraz niemal gotowych do druku kilku dysertacji doktorskich, zasługujących na opublikowanie *in extenso* (np. Milecka, Schubert, Polcyn), obejmuje ponad 130 tytułów.

2. Ważniejsze rezultaty badań

A. Rejon jeziora Lednickiego¹²

Podsumowanie początkowego etapu sześciolletnich badań (1984-1990) opublikowaliśmy w *Bibliotece Studiów*

Lednickich, wypełniając pierwszy tom serią artykułów pod tytułem *Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego* (Tobolski 1991 red.). Pomimo że badania te miały charakter prac rekonesansowych, już wówczas odnotowano kilka znaczących osiągnięć. Nie były one zaskoczeniem, gdyż podejmowaliśmy badania z pełnym przekonaniem o wyróżniającej się naukowej atrakcyjności terenu naszych badań, wiedząc, że rejon jeziora Lednickiego pod względem paleoekologicznym należy do najciekawszych terenów na Niżu Europejskim (Tobolski 1989a). Punkt ciężkości naszych badań dotyczył przeszłości ekologicznej, przede wszystkim nakierowanej na okres wczesnego średniowiecza, co nie zwalniało nas od konieczności ujęcia wielu zagadnień w ramach całego postglacjalu.

Rekonesansowe prace objęły szeroki program badań palinologicznych oraz wiele stanowisk z roślinnymi znaleziskami szczątków makroskopowych. Rozmieszczenie punktów badawczych ilustruje ryc. 3. O rozmiarze studiów palinologicznych może świadczyć liczba 782 analizowanych prób. W przypadku tego terenu były to prace pionierskie, być może dlatego przyniosły tak zaskakujące rezultaty. Z ważniejszych należy wymienić dużą procentową zawartość ziaren pyłku grabu wraz z charakterystycznymi fluktuacjami procentowych krzywych sporomorf tego drzewa. Poza palinomorfami i roślinnymi szczątkami makroskopowymi (i niektórych grup owadów) zbadano również okrzemki oraz kopalne wioślarki, trwałe izotopy węgla i tlenu. Wydatowano metodą radiowęglową 59 prób. Poza wymienioną tematyką na uwagę zasługują analizy podwodnych warstw kulturowych dobrze wyróżnialne na podstawie kilku grup makroskopowych znalezisk roślinnych. Do ważnych osiągnięć należy włączyć pierwsze kopalne znaleziska flor glacialnych, stwierdzone zarówno w północnej części Jeziora Lednica (Makohonienko, Tobolski 1991), jak i w kilku rynnoksztalnych zbiornikach wypełnionych osadami biogenicznymi (Litt 1988; Kubiak, Polcyn 1991). Liczbę stanowisk tej wskaźnikowej grupy roślinnych znalezisk powiększono o stanowiska w Imiołkach oraz na Ostrowie Lednickim.

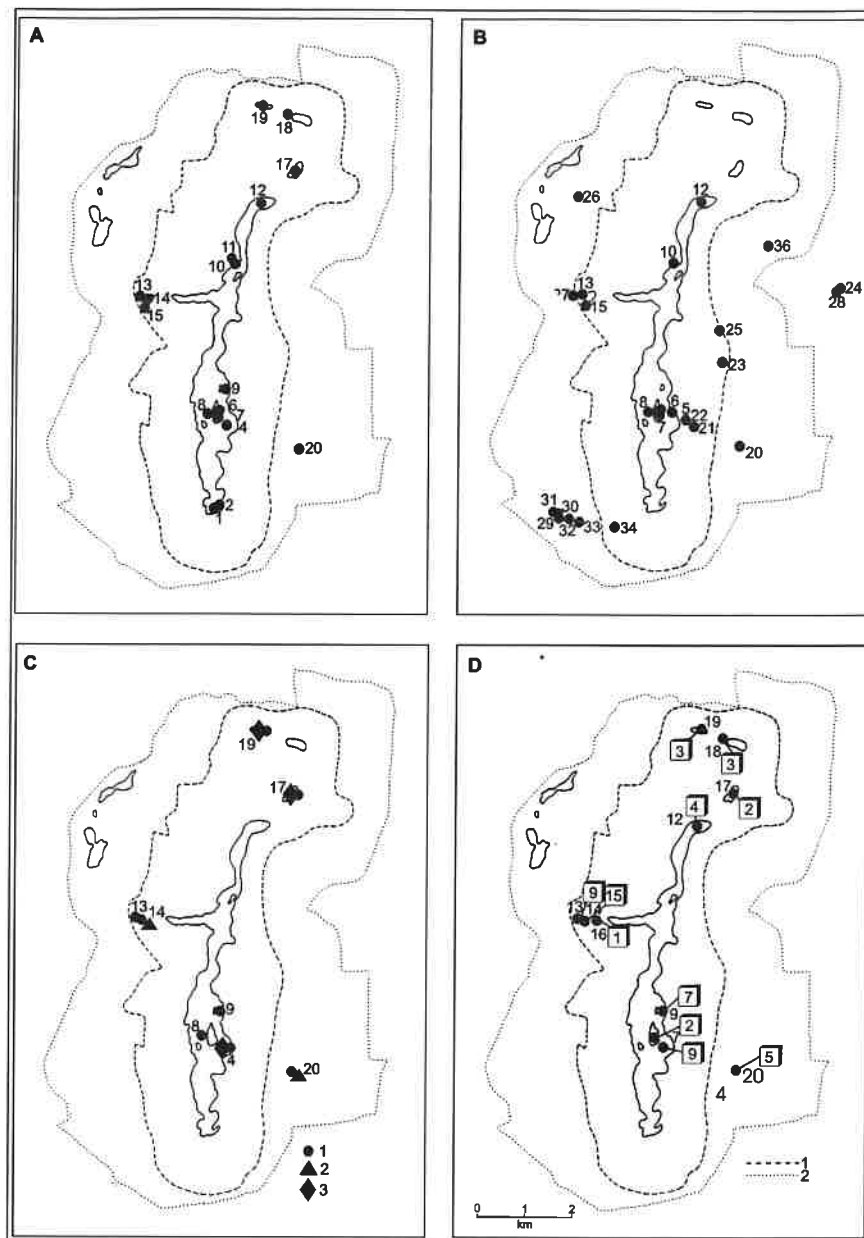
Poza materiałami pochodzącymi z terenu Lednickiego Parku Krajobrazowego, w pierwszym tomie Biblioteki Studiów Lednickich zamieszczono sygnalne informacje o rozpoczętych badaniach paleoekologicznych w Gieczu (Milecka 1991) i Gnieźnie (Filbrandt, Makohonienko 1991). Te prace z dużym sukcesem były kontynuowane w następnych latach.

Kolejny okres badań zaowocował kilkoma znaczącymi monografiami oraz sporą liczbą nowych artykułów i notatek. Uproszczoną ilustrację rozmieszczenia jedynie ważniejszych stanowisk zawiera ryc. 4, infor-

¹² Autor części 2. A. – Kazimierz Tobolski.

Ryc. 3. Rozmieszczenie punktów badawczych rekonesansowego programu badań (stan badań w dniu 15.VII.1990). A – stanowiska badań palinologicznych, B – stanowiska badań roślinnych szczątków makroskopowych, C – stanowiska badań kopalnej flory okrzemkowej (1), wybranych grup zwierząt: wioślarek (*Cladocera*) i owadów (2), trwałych izotopów (3), D – obiekty datowane metodą radiowęglą (w kwadratach liczba datowanych prób) (Tobolski 1991)

Fig. 3. The distribution of research points of the reconnaissance research program (state of research of 15th July 1990). A – sites of the palinological research; B – sites of the macroscopic plant remains research; C – sites of the fossil diatom flora research (1), selected groups of animals: daphnia (*Cladocera*) and insects (2), stable isotopes (3); D – objects dated with the use of radiocarbon (C^{14}) (in square brackets – number of dated samples) (Tobolski 1991)

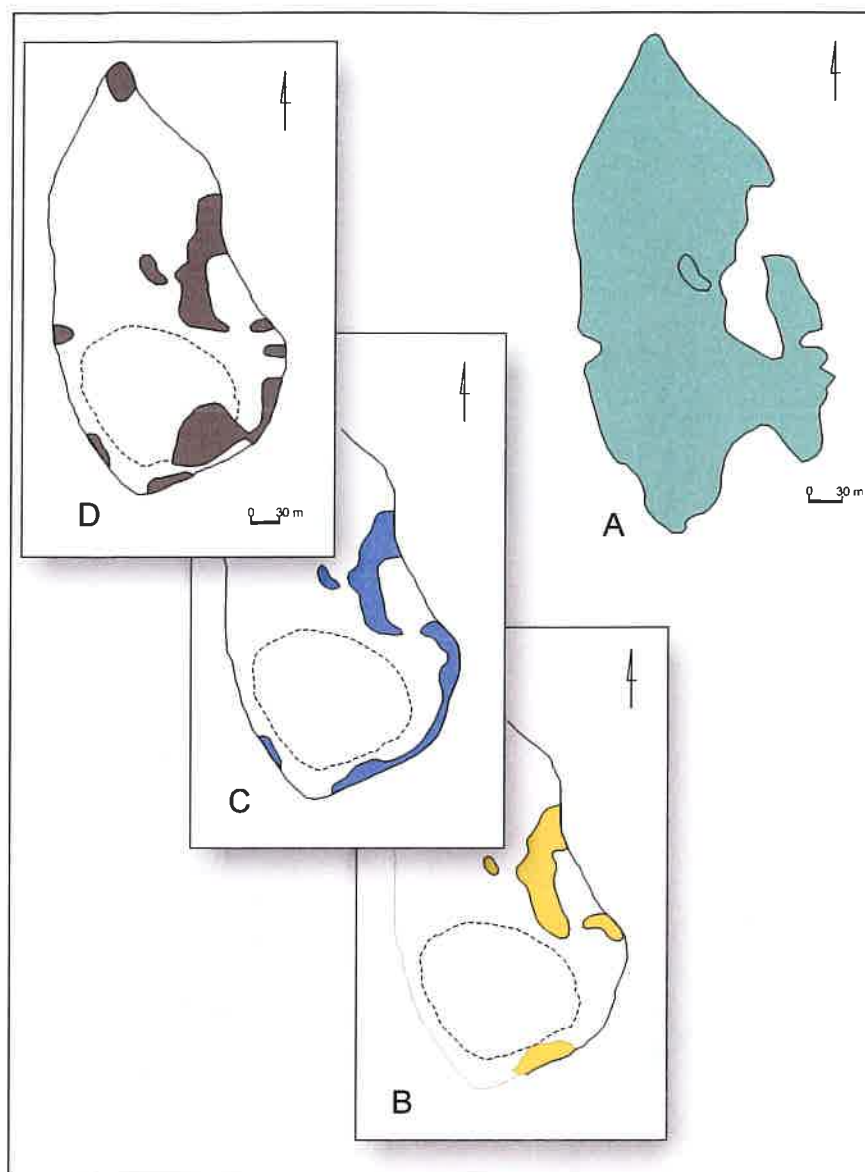

mująca jednocześnie o nowym biegu granic Lednickiego Parku Krajobrazowego oraz o obszarze objętym ochroną konserwatorską. Ponieważ pełna charakterystyka dokonań paleoekologicznych w kolejnym etapie badań (po 1990 roku) nie zmieści się w tym przeglądowym wydawnictwie, więc wymienię jedynie kilka najważniejszych przykładów.

Badania kopalnych wioślarek. K. Szeroczyńska w 1998 roku opublikowała w „*Studia Geologica Polonica*” (vol. 112) zbiór artykułów (wypełniając wynikiem całego tomu) w oparciu o własne analizy (Szeroczyńska 1998a) uprzednio palinologicznie zbadanych osadów z Jeziora Lednica (rdzenie I/86 V/86. Wal/87), z Jeziora Skrzetuszewskiego (S/87), ponadto z Jeziora Linie (Lin/87) i Jeziora Kamionek (Ka/87). Analizom chemicznym i mikroskopowym poddano kilkaset prób. Na ich podstawie

prześledzono historię wymienionych akwenów, opisano antropogeniczne przemiany oraz porównano wyniki z kilkoma kluczowymi opracowaniami (m.in. wynikami badań osadów Jeziora Biskupińskiego, Woryty, Gościąż i z Borów Tucholskich (Szeroczyńska 1998 b).

Późnoglacialne osady jeziorne w Imiołkach. Wyniki zbiorowego opracowania zajęły tom IV *Biblioteki Studiów Lednickich* z roku 1998. Unikatową rangę tego obiektu wyznaczają prealleródzkie osady jeziorne, spoczywające pod około 5-hektarową łaką (później częściowo zniszczoną) z bogatą florą roślin tundrowych i zapisem klimatyczno-florystycznych zdarzeń od schyłku zlodowacenia vistuliańskiego, przez cały późny glacjał, aż do okresu preborealnego. Obiekt ten wzbudził duże zainteresowanie badaczy czwartorzędu, dlatego w ekipie naukowej znalazło się czterech gości z zagranicy (dwaj ze Szwecji, z Niemiec i Holandii).

Ryc. 4. Rozmieszczenie osadów limnicznych i torfowiskowych na Ostrowie Lednickim: A – pierwotny kształt wyspy (w środku niewielkie oczko wodne z najstarszą na wyspie florą dryasową), B-D – etapy wypełnień: B – osadami mułkowymi, C – gytją, D – torfami (Schubert niepubl.)

Fig. 4. The distribution of the limnic and peat bog sediments on Ostrów Lednicki (Lednica Holm): A – the original shape of the island (in the middle – small pond with the oldest Dryas flora on the island); B-D – filling stages: B – with loamy sediments, C – gyttja, D – peats (Schubert unpublished)

Pomimo kilku apeli oraz wieloaspektowego uzasadnienia (Tobolski 1998), mój wniosek o objęcie tego obiektu ochroną ustawową (w postaci bardzo niskiej rangi ochronnej, tylko jako stanowiska dokumentacyjnego) nie doczekał się realizacji. Szkoda, chodziło nam jedynie o umożliwienie w przyszłości pobrania kolejnej serii materiałów celem przeprowadzenia nowych, jeszcze precyzyjniejszych badań tego kluczowego dla Niżu Europejskiego stanowiska.

Torfowiska przy południowym krańcu Jeziora Lednickiego. Zostały zbadane w ramach przygotowywania prac magisterskich przez studiujących w naszym Zakładzie tokiem indywidualnym G. Kowalewskiego i R. Wiśniewskiego (1994). Dobrze opracowanie geologiczne nie doczekało się kontynuacji w zakresie badań pyłkowych i znalezisk makroskopowych, o czym niedawno wzmiankowałem (Tobolski 2008), sugerując możliwość uzyskania nowych informacji w świetle opublikowanych przez J. Góreckiego (2002) wczesnośred-

niowiecznych punktów osadniczych w sąsiedztwie tych torfowisk.

Utwory biogeniczne Ostrowa Lednickiego. Boga-ta seria wierceń osadów biogenicznych (ryc. 5, 6) i specjalistyczne badania paleokarpologiczne wykonane przez T. Schuberta (2003) odsłoniły na Ostrowie Lednickim nieznanne dotąd fakty (ryc. 7). Do najważniejszych należy odkrycie flory dryasowej i torfowiska wieku późnoglacialnego oraz udokumentowanie naturalnych i antropogenicznych przekształceń tej wyspy.

Lednicki Park Krajobrazowy. Pierwszy syntetyczny obraz przyrody tego Parku Krajobrazowego, wraz z trzema wykazami taksonów przedstawiono w publikacji pt. „Tymczasowy wykaz współczesnych i kopalnych roślin oraz awifauny Lednickiego Parku Krajobrazowego” (Tobolski 1993). Ta niewielka książeczka przyniosła zarys informacji o przyrodzie w postaci czterech uproszczonych kartogramów kilku elementów przyrodniczych (ukształtowanie powierzchni, wody powierzchniowe, te-

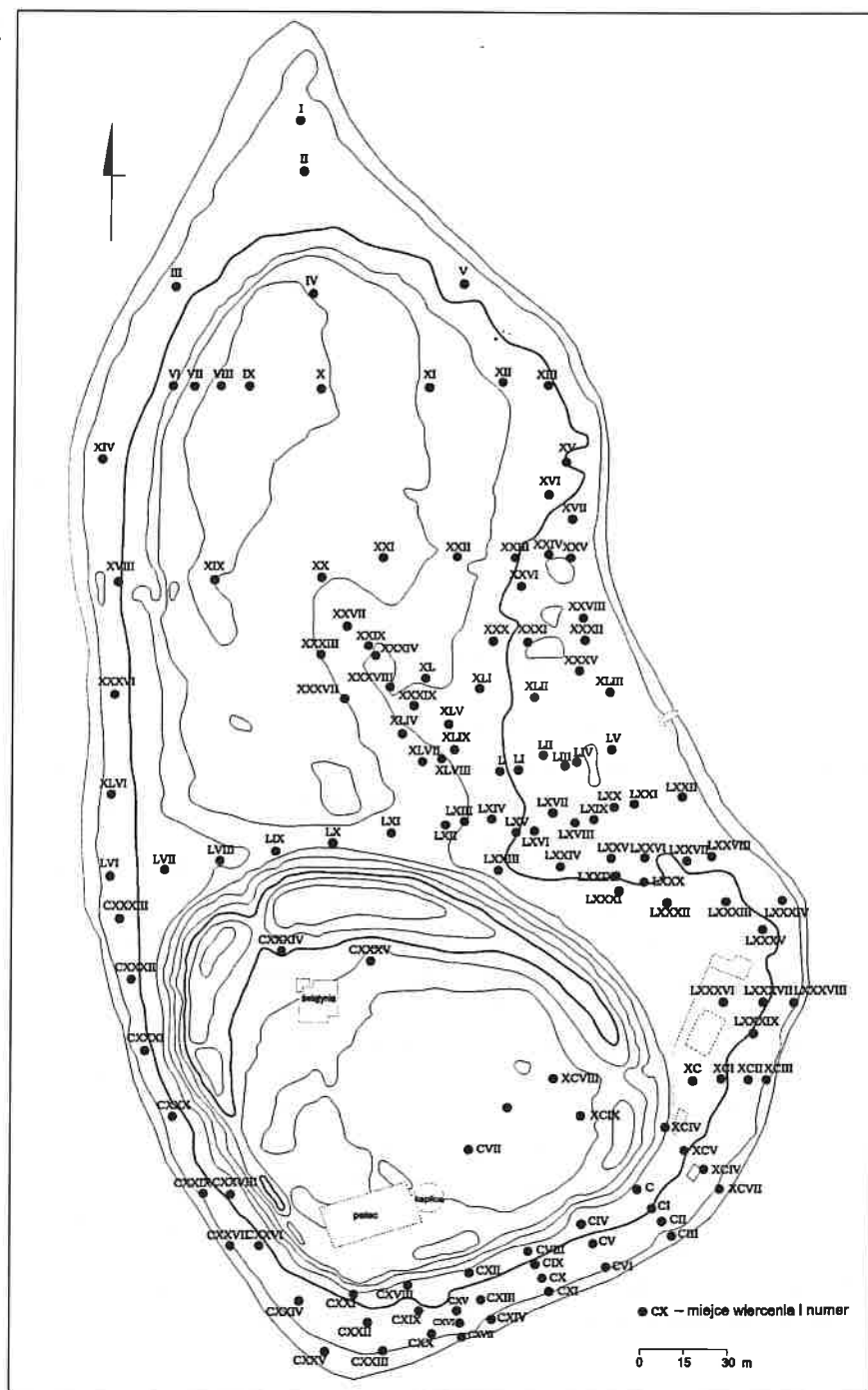
reny bagienne, łąki i lasy) wraz z krytycznym przeglądem niektórych kartogramów florystycznych i faunistycznych. Tymczasowa lista florystyczna (Jackowiak, Tobolski 1993) wykazała 528 gatunków współczesnych roślin naczyniowych, co wówczas stanowiło około 30% flory Wielkopolski. Aktualna lista florystyczna współczesnych roślin jest znacznie bogatsza, a stanie się jeszcze obfitsza po przeprowadzeniu szczegółowej inwentaryzacji nowych, ostatnio do LPK przyłączonych obszarów.

Ówczesny spis (do końca roku 1992) stanu ornitofauny Lednickiego Parku Krajobrazowego wykazał 115 gatunków, wśród nich 105 gatunków lęgowych i 4 prawdopodobnie lęgowe. Poza trzema gatunkami wszystkie

podlegają ochronie: całorocznej (99 gatunków) i okresowej (13 gatunków; Bednorz, Kosiński 1993). Kolejne opracowanie awifauny tego Parku (Bednorz, Kosiński 1996) zanotowało 141 gatunków ptaków, z 118 gatunkami lęgowymi. Według autorów wymieniona liczba gatunkowa stanowi 44,5% ptaków Wielkopolski oraz 33,1% w skali kraju. Wyniki waloryzacji wskazały na bardzo zróżnicowane miejsca pod względem wartości ornitologicznych. Do obszarów o największych wartościach należą trzciniska i tereny bagienne, które jednocześnie są najbardziej zagrożone, między innymi przez wypalania (okolice Komorowa i nad jeziorem Lednica).

Ryc. 5. Rozmieszczenie punktów wierceń na Ostrowie Lednickim na tle topografii tej wyspy (Schubert 2003).

Fig. 5. The distribution of the drilling points on Ostrów Lednicki (Lednica Holm) against the topographical background of the island (Schubert 2003).

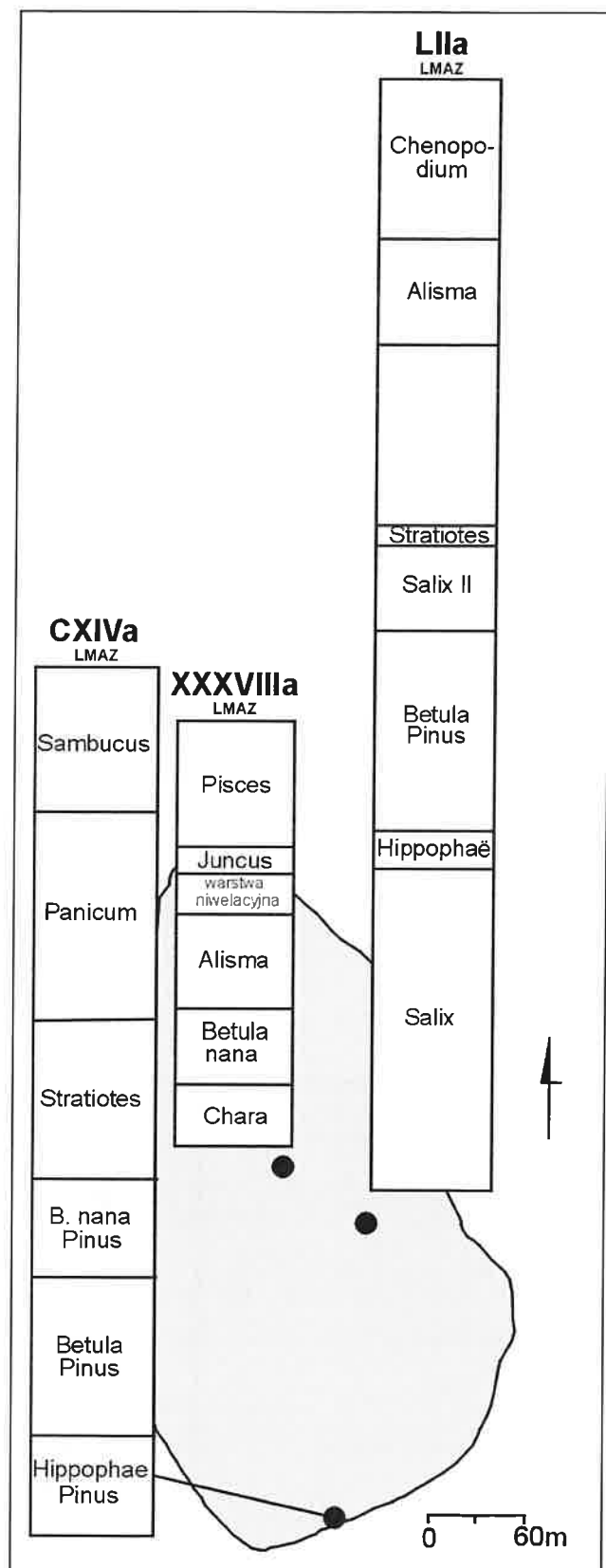

Studia archeobotaniczne w nawiązaniu do współczesnej flory. Poza stanem poznania współczesnych roślin oraz awifauny, dla Lednickiego Parku Krajobrazowego sporządzono także wykaz poznanych (do roku 1992) roślin kopalnych (Tobolski, Polcyn 1993). Stwierdzono 261 taksonów roślin naczyniowych, (głównie w randze gatunku), 6 taksonów mchów liściastych (*Bryophyta*) oraz 7 taksonów *Charophyta*, rozpoznanych na podstawie oospor. Do wykazu roślin naczyniowych włączono taksony reprezentowane zarówno przez formy karpologiczne, jak i palinomorfy. Do dzisiaj listy taksonów znalezisk makroskopowych oraz sporomorf zostały znacznie wzbogacone, między innymi dzięki dwóm monograficznym opracowaniom: T. Schuberta (2003) i M. Polcyna (2003). Cały inwentarz flor kopalnych, zwłaszcza regionu Jeziora Lednickiego, zasługuje na syntetyczne publikacje z diagnozami, kluczami do oznaczenia, a przede wszystkim ubogacone pełną ikonografią.

B. Rezerwat archeologiczny w Gieczu¹³

Prace paleoekologiczne w Rezerwacie Archeologicznym w Gieczu zostały zainicjowane już pod koniec lat 80. przez Kazimierza Tobolskiego, współautora niniejszej publikacji. Rozpoczęły się one jako naturalna konsekwencja, ciąg dalszy prac paleobotanicznych i paleolimnologicznych od dobrych kilku lat prowadzonych w rejonie Lednicy. Wymieniony badacz uznał – i oczywiście słusznie – że Giecz jest równie ważnym ośrodkiem państwowości polskiej we wczesnym średniowieczu i jako taki wymaga poważnych, szeroko zakrojonych badań paleośrodowiskowych.

Wynikiem tych zainteresowań i jednocześnie praktycznym początkiem prac paleoekologicznych w Gieczu były wiercenia sondażowe na łące otaczającej grodzisko wczesnośredniowieczne. Kilka próbnych analiz pyłkowych wykonanych z tego odwiertu utwierdziło K. Tobolskiego w przekonaniu, że jest to wartościowy materiał paleobotaniczny, który umożliwi uzyskanie pełnego obrazu przemian przyrody zarówno w okresie najważniejszego, z punktu widzenia Rezerwatu Archeologicznego, okresu wczesnego średniowiecza, ale także w okresie poprzedzającym zagospodarowanie tego terenu przez pierwszych Piastów, jak i w czasie sięgającym współczesności. W 1989 roku pobrano pierwszy rdzeń osadów organicznych usytuowany na zachód od wału grodziska, o miąższości 7 m. Zachęcające wyniki analizy pyłkowej, którą wykonano dla prób pobranych z tego rdzenia pozwoliły na pełne zaangażowanie w analizę problematyki środowiskowej w Gieczu. Efektem tej pracy była rozprawa doktorska K. Mileckiej – współautorki niniejszego artykułu, obroniona w 1996 roku na Wydziale Nauk o Ziemi Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Główną

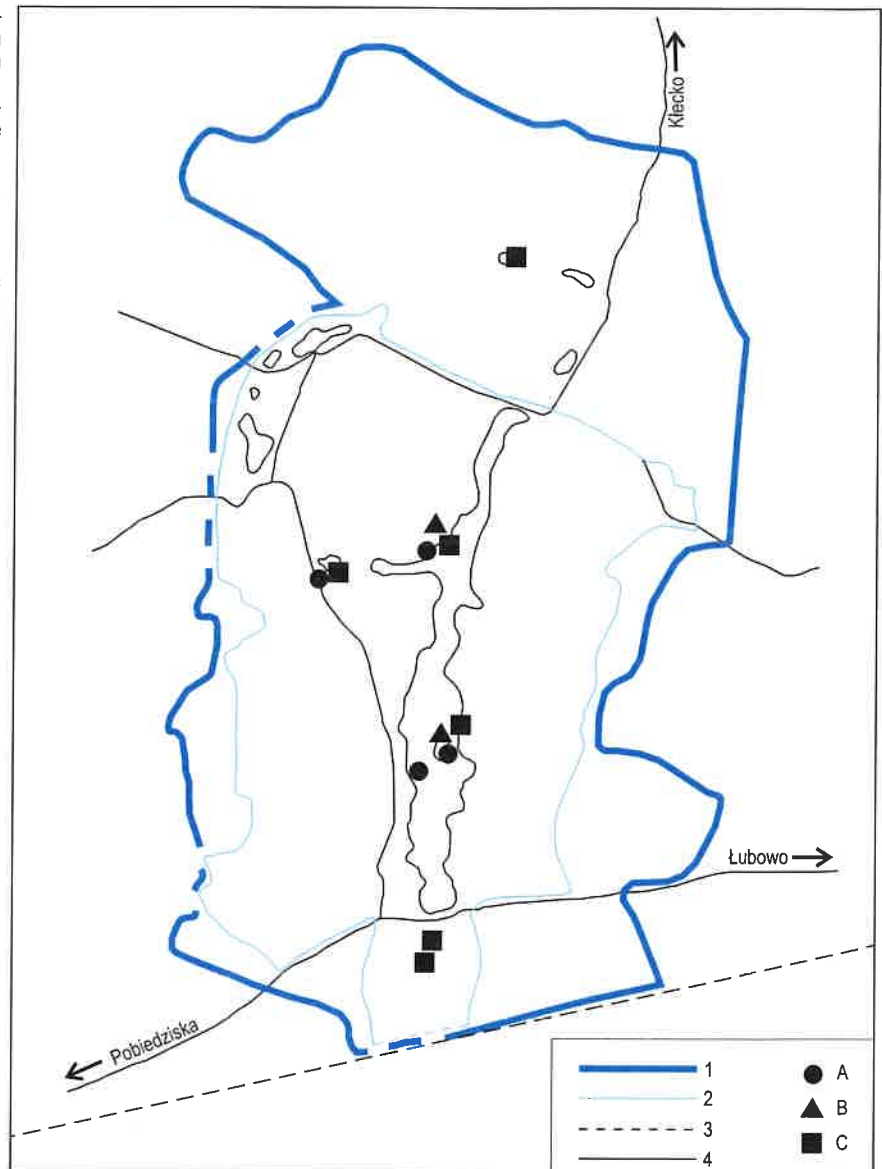
Ryc. 6. Lokalizacja miejsc pobrania rdzeni do analiz paleobotanicznych oraz poziomy znalezisk makroskopowych (Schubert 2003)

Fig. 6. Location of places where cores for the palaeobotanical analyses were taken and the levels of the macroscopic findings (Schubert 2003)

¹³ Autor części 2.B. – Krystyna Milecka.

Ryc. 7. Rozmieszczenie stanowisk ważniejszych nowszych badań paleoekologicznych w Lednickim Parku Krajobrazowym. 1 – nowa granica Lednickiego Parku Krajobrazowego, 2 – granica ochrony konserwatorskiej, 3 – linia kolejowa Poznań-Gniezno, 4 – ważniejsze szosy; A – stanowiska badań palinologicznych, B – roślinnych znalezisk makroskopowych, C – inne grupy badań (m.in. torfowiskowe, tafonomiczne)

Fig. 7. The distribution of sites of the more important recent palaeoecological research in the Lednica Landscape Park. 1 – new boundary of the Lednica Landscape Park; 2 – limit of the conservation protection; 3 – the Poznań-Gniezno railway; 4 – more important roads; A – sites of the palinological research; B – sites of the macroscopic plant findings; C – other groups of research (for instance of peat bog, taphonomical)

treść tej pracy stanowiła interpretacja analiz pyłkowych wykonanych dla trzech rdzeni osadów organicznych usytuowanych w różnych punktach wokół grodziska. Rdzeń pierwszy nie sięgał dna zbiornika i ilustrował przemiany środowiska przyrodniczego w okolicy Giecza od optimum klimatycznego holocenu do czasów współczesnych. Rdzeń drugi pobrano ze szczególną starannością, aby uzyskać możliwie pełną sekwencję osadów. Chodziło o warstwy odzwierciedlające początek akumulacji biogenicznej w misie jeziornej i określenie chronologii początków funkcjonowania zbiornika oraz jego genezy. Cel ten nie do końca został osiągnięty, ponieważ z powodu przeszkód technicznych nie uzyskano odwiertu sięgającego pierwotnego dna. W efekcie możliwa była interpretacja zmian środowiska w otoczeniu stanowiska podczas okresu holocenu, natomiast osadów późnoglacialnych nie uzyskano. Trzeci rdzeń osadów pobrano bezpośrednio z odsłoniętego profilu założenia archeologicznego, który wykonano latem 1990 roku (patrz niżej). Analizę tego rdzenia

wykonano w celu korelacji układu warstw akumulacyjnych naturalnych oraz sztucznych związanych z konstrukcją badanego obiektu, w zestawieniu z pełną, naturalną sekwencją dwóch pierwszych odwiertów. Szczegółowy opis całego profilu archeologicznego z interpretacją chronologiczną oraz sugestią pochodzenia warstw „obcych” został opublikowany w „Studiach Lednickich” (Kubiak, Makohonienko, Polcyn 1991a).

Analiza pyłkowa trzech wyżej wspomnianych rdzeni osadów z otoczenia wałów pozwoliła na pełną interpretację paleoekologiczną sukcesji roślinności w rejonie Giecza oraz na porównanie wyników z innymi stanowiskami środkowej Wielkopolski, przede wszystkim jeziora Lednickiego i Gniezna. Na podstawie osadów gieckich wyróżniono siedem poziomów pyłkowych, pozwalających na analizę poszczególnych etapów sukcesji roślinności. Okolice Giecza okazały się gęsto zamieszkałe nie tylko w okresie wczesnego średniowiecza, czego dowodziły wcześniej licznie prowadzone prace archeologiczne, ale

były także tradycyjnym ośrodkiem osadniczym już od neolitu. W warstwach akumulowanych w tym okresie stwierdzono nieliczne, ale wyraźne dowody obecności i aktywności gospodarczej człowieka. Systematyczne zwiększanie się ilościowe i jakościowe wskaźników antropopresji dało świadectwo relatywnie intensywnej działalności człowieka w epoce brązu i zwłaszcza w okresie wpływów rzymskich w Europie. Najsilniejsze przemiany środowiska naturalnego zostały dokonane na ziemi gieckiej podczas formowania się państwowości polskiej. Wtedy Giecz stał się ważnym ośrodkiem osadniczym oraz siedzibą książęcą, czego dowodzi rozpoczęta z ogromnym rozmachem jak na owe czasy, budowa palatium na wzór lednicki. Zdarzenia dziejowe uniemożliwiły dokończenie dzieła, ale nie udaremniły powstania silnego ośrodka osadniczego, który funkcjonował aktywnie jako ośrodek handlowy, gospodarczy i administracyjny co najmniej do czasów powstania kasztelanii w XIII wieku. Liczne ślady tej intensywnej gospodarki człowieka stwierdziliśmy w osadach limnicznych zakumulowanych w kopalnym zbiorniku gieckim oraz w warstwach kulturowych nagromadzonych wzdłuż zbudowanego we wczesnym średniowieczu mostu, później przekształconego w groblę, który łączył gród z handlową osadą Giecz. Po uznaniu tego obiektu za ważne świadectwo zdarzeń sprzed tysiąca lat, w 1990 roku przeprowadzone zostały właściwie w niewielkim zakresie prace archeologiczne, ograniczone do poprzecznego transektu przez dawną drogę. Wyznaczały ją pozostałości konstrukcji wynurzające się w postaci drewnianych pali nad łąkową roślinność panującą na terenie całkowicie wypłyconego już jeziora. Prace archeologiczne, obok wielu danych natury archeologiczno-historycznej, dostarczyły materiału do badań paleośrodowiskowych. Dokładnie opisano wszystkie warstwy wyróżnione w profilu wschodnim, łącznie z interpretacją pochodzenia warstw antropogenicznych. Materiały z profilu zostały poddane analizie pyłkowej (wspomniany wyżej rdzeń trzeci), kopalnych *Cladocera* (opisane przez I. Polcyn) szczątków makroskopowych roślin, autorstwa współautora – M. Polcyna.

Bardzo cennym źródłem informacji okazały się również autentyczne pozostałości pali drewnianych stanowiących podstawę konstrukcji mostu, a także elementów wprowadzanych podczas kolejnych napraw i umocnień oraz podczas przekształcania obiektu w groblę. Dzięki nim Marek Krąpiec mógł wykonać analizy dendrochronologiczne i dokładnie osadzić w czasie poszczególne etapy konstrukcji mostu.

Drugim bardzo ważnym okresem badań środowiskowych w Gieczu był czas realizacji projektu, którego kierownikiem był Aleksander Grygorowicz z Politechniki Poznańskiej. Istotą tego projektu stanowiło pyta-

nie o środowiskowe uwarunkowania walorów obronnych Gieczy, czyli inaczej mówiąc, kwestia wyboru miejsca pod budowę grodu. Rozmach prac prowadzonych podczas tego zadania został znacznie ograniczony przez wydatne obniżenie funduszy przyznanych nam przez ministerstwo. Niemniej podstawowy cel został osiągnięty, czego dowodzi książka – pokłosie grantu – relacjonująca jego najważniejsze wyniki.

C. Powstanie pracowni paleoekologicznej¹⁴

W 1989 roku Marek Polcyn objął etat w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Zatrudnienie w muzeum absolwenta specjalizującego się w archeologii środowiskowej miało na celu zapoczątkowanie organizacji pracowni przyrodniczej osadzonej trwale w strukturach muzealnych. W styczniu 1990 roku, w Poznaniu, podpisano porozumienie o współpracy pomiędzy UAM reprezentowanym przez ówczesnego rektora, prof. Bogdana Marcińca oraz prof. Kazimierza Tobolskiego a Muzeum Pierwszych Piastów (działającym z upoważnienia Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego), reprezentowanym przez dyrektora Andrzeja Kaszubkiewicza. Umowa dotyczyła współpracy stron w badaniach nad zapleczem osadniczym i postglacjalnymi paleośrodowiskami terenu Lednickiego Parku Krajobrazowego, która miała być realizowana dzięki utworzonej w tym celu pracowni paleoekologicznej. Planowany profil współdziałania obu instytucji, który miał być realizowany przez nowo powstałą pracownię, był na ów czas nowatorski, a można śmiało powiedzieć, że i dziś miałby znamiona inicjatywy wyjątkowej pod wieloma względami. Warto tu przytoczyć zakres współpracy, jaki zarysowano w podpisanej umowie. Ustalono, że obejmie ona przede wszystkim:

- badania terenowe i laboratoryjne,
- konserwację znalezisk roślinnych pochodzących z badań archeologicznych i paleoekologicznych,
- koordynację badań paleośrodowiskowych oraz związane z nimi doradztwa naukowe obejmujące także zagadnienia ochrony Lednickiego Parku Krajobrazowego,
- działalność popularyzatorską,
- tworzenie warunków do terenowych i laboratoryjnych zajęć dydaktycznych,
- stworzenie podstaw realizacji specjalistycznych zajęć dydaktycznych o zasięgu krajowym i międzynarodowym w zakresie paleoekologii postglacjalnej i archeobotaniki strefy umiarkowanej.

W ramach umowy strony podjęły się szeregu zobowiązań. Uniwersytet obligował się m.in. do opieki merytorycznej i organizacyjnej przy tworzeniu pracowni, udostępnienia sprzętu specjalistycznego, szkolenia kadry i pełnienia kierownictwa naukowego. Muzeum natomiast zobowiązało się do udostępnienia odpowied-

¹⁴ Autor części 2.C. – Marek Polcyn.

nich pomieszczeń dla pracowni, powierzchni magazynowej oraz współudziału w obciążeniu etatowym.

Pracownię paleoekologiczną zlokalizowano w zabytkowej chacie z Marianowa, etnograficznym obiekcie muzealnym znajdującym się we wsi Rybitwy. Znajdowało się w niej pomieszczenie z kilkoma stanowiskami pracy, pokój gościnny, a także mieszkanie służbowe. Jako magazyn wykorzystano strych obiektu. Pracownia paleoekologiczna zlokalizowana we wsi Rybitwy stała się na kilka lat miejscem intensywnych badań naukowych oraz bazą wypadową dla wielu eksploracji terenowych.

Badania terenowe i praca naukowa

Latem roku 1990, z inicjatywy pracowni paleoekologicznej MPP oraz przy współudziale Zakładu Paleoeologii Czwartorzędu Instytutu Badań Czwartorzędu UAM rozpoczęto interdyscyplinarne wykopaliska archeologiczne średniowiecznego mostu i grobli na terenie oddziału muzeum w Gieczu. Zasadniczym celem podjętych prac było pozyskanie materiałów do szerszych studiów nad warstwami kulturowymi tworzącymi się w środowisku wodnym. Wcześniejsze odwierty przeprowadzone na tym obiekcie potwierdziły obecność osadów limnicznych i torfowych o charakterze antropogenicznym (Polcyn, Wierzbicki 1991), jednakże objętość uzyskanych tą drogą materiałów była niewystarczająca do przeprowadzenia zamierzonych analiz. Dlatego podjęto decyzję o wykonaniu odkrywki geologicznej w poprzek mostu i grobli, w celu odsłonięcia profilu obiektu, jak również warstw znajdujących się pod nim i nad nim. Zlokalizowanie odkrywki w przestrzeni reliktyw archeologicznych nałożyło na badaczy konieczność przeprowadzenia regularnych wykopalisk archeologicznych, których przebieg i wstępne wyniki opublikowano (Kubiak i in. 1991a). Dalsze wyniki analiz przedstawiono drukiem w roku 1994 (Polcyn i in. 1994). Wykopaliska przeprowadzono w ciągu niecałych dwóch miesięcy letnich wakacji, podczas których odsłonięto drewniane konstrukcje grobli, a pod nimi architektoniczne założenia wcześniejszego mostu. Do najznamiętszych odkryć archeologicznych należało znalezisko rewelacyjnie zachowanego miecza z całkowitym drewnianym uchwytem, dwustronne dziwerowaną głownią ze wzorem jodełkowym oraz ornamentem na głowicy. Na dodatek na głowni, tuż przy jelu, znajdowała się do dziś nie odczytana inskrypcja (Kubiak i in. 1991b).

W następstwie odkrycia dużej ilości elementów drewnianej, dębowej architektury mostu i grobli nawiązano kontakt ze specjalistą w zakresie datowania metodą dendrochronologii – Markiem Krąpcem. Wyniki jego analiz weszły w skład skal dendrochronologicznych dla centralnej Wielkopolski, nad którymi pracował w owym czasie i zostały opisane w jego pracy doktorskiej. Przyjazd M. Krąpca do Gieczy i wspólne badania zapoczątkowały trwającą do dziś współpracę między jego laboratorium a Muzeum Pierwszych Pia-

stów na Lednicy i zaowocowały precyzyjnymi datowaniami obiektów drewnianych zarówno w Gieczu, jak i na Ostrowie Lednickim (Krąpiec 1992; Kara, Krąpiec 2000; Zielski, Krąpiec 2004).

Materiały pozyskane w trakcie gieckich wykopalisk stały się jednak przede wszystkim przedmiotem badań paleośrodowiskowych, głównie analizy palinologicznej, *Cladocera* i szczątków makroskopowych roślin. Studia te wchodziły w skład szerszych projektów badawczych realizowanych w ramach prac doktorskich przez pracowników pracowni paleoekologicznej MPP i Zakładu Paleoeologii Czwartorzędu UAM.

Badania palinologiczne osadów mostu i grobli prowadzone przez K. Milecką wpisały się dobrze w zainicjowane pod koniec lat 80. XX wieku, przez K. Tobolskiego prace paleoekologiczne na terenie Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu. Po serii wierceń sondażowych na łące otaczającej gieckie grodzisko, w 1989 roku pobrano dwa rdzenie osadów organicznych w dolinie rzeki Moskawy, na zachód od wału grodziska. Odwierty nie sięgnęły dna zbiornika, jednakże analizowany materiał dostarczył danych do interpretacji przemian szaty roślinnej w okolicy Gieczy od optimum klimatycznego holocenu do czasów współczesnych. Materiały pobrane podczas wykopalisk mostu i grobli wykorzystano do korelacji układu warstw naturalnych poprzedzających konstrukcję obiektu oraz antropogenicznych związanych z procesem budowy i powstaniem przeprawy, z naturalną sekwencją dwóch głębokich odwiertów. Wyniki studiów palinologicznych zostały opisane i zinterpretowane przez K. Milecką w jej pracy doktorskiej, opublikowanej w roku 1998 (Milecka 1998).

Badaniem kopalnych wioślarek, *Cladocera*, zajęła się Ilona Polcyn, która w owym czasie uczyła się i zdobywała doświadczenie w tej cennej metodzie paleoekologicznej, współpracując z K. Szeroczyńską z Instytutu Nauk Geologicznych PAN w Warszawie. W owym czasie Polcyn woluntaryjnie pracowała w pracowni paleoekologicznej MPP, a K. Szeroczyńska bywała tam gościem, angażując się jednocześnie w inne projekty realizowane na terenie Lednickiego Parku Krajobrazowego przez K. Tobolskiego. Wyniki analizy wioślarek z rdzeni pobranych w Gieczu rzuciły światło na zmiany trofii jeziora, ze szczególnym uwzględnieniem aktywności gospodarczej człowieka. Otrzymaliśmy obraz płytkiego, zarastającego jeziora, które tysiąc lat temu otaczało gród w Gieczu. Rezultaty badań paleolimnologicznych I. Polcyn ujęte zostały w jej doktoracie obronionym w roku 1997 (publikowany częściowo). Analizy *Cladocera* dostarczyły interesujących wyników ze stanowisk na terenie LPK, w tym z Imiołek (Polcyn 1998) oraz przyczółku mostu gnieźnieńskiego na Ostrowie Lednickim (Polcyn, Tobolski 1998).

Wykopaliska w Gieczu dostarczyły też materiałów badawczych ich inicjatorowi, M. Polcynowi, który stu-

diował naturę archeologicznych warstw kulturowych deponowanych w środowisku wodnym. Badania nad tym zagadnieniem rozpoczęto jeszcze w 2. połowie. lat 80. XX wieku, w rejonie pozostałości mostu poznańskiego przy Ostrowie Lednickim przy okazji prowadzonych tam archeologicznych eksploracji podwodnych. Wyniki tych prac (Polcyn 1991) zachęcały do szerszych badań, do których włączono materiały z przyczółka mostu gnieźnieńskiego na Ostrowie Lednickim oraz z wykopalisk w Gieczu. Rezultaty tych prac, umożliwiające rekonstrukcję zbiorowisk roślinnych w otoczeniu wczesnośredniowiecznych stanowisk, stały się przedmiotem rozprawy doktorskiej i zostały opublikowane (Polcyn 2003).

Goście pracowni paleoekologicznej

W początku lat 90. chata z Marianowa, siedziba pracowni paleoekologicznej, była też miejscem spotkań badaczy różnych nauk przyrodniczych pochodzących z Europy (niektórzy wspomniani już w tekście) i USA. Należeli do nich: Artur Brande, Thomas Litt, Hartmuth Usinger i Walter Dörfler (Niemcy), Uli Eicher (Szwajcaria), Geoffrey Lemdahl i Dan Hammerlund (Szwecja), Irwin Rovner, Peter Bogucki i Thalia Gray (USA).

Irwin Rovner zapoczątkował długoletnią i owocną współpracę w dziedzinie analizy fitolitów. Thalia Gray, absolwentka New York University związała się z terenem lednickim na kilka lat, co zaowocowało zupełnie nieznaną szerzej w Polsce pracą dokorską: *Precious Networks: The Role of Imported Materials at Ostrów Lednicki in Transformations of the Early Medieval Polish State* (Gray, 2004).

Przenosiny pracowni i narodziny działu nauk przyrodniczych

W roku 1993 pracownia została przeniesiona z Rybitw do nowo oddanego do użytku budynku owczarni z Wysocka na terenie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego. W 1996 nastąpiły kolejne przenosiny do budynku jednej z oficyn, gdzie znajduje się do dnia dzisiejszego. W tym okresie odbyły się dwa wyjazdy stażowe M. Polcyna i I. Polcyn do USA, w celu nauki i praktyki analizy fitolitów (wizyta na Uniwersytecie Stanowym Północnej Karoliny w Raleigh i Uniwersytecie Georgii w Athens). Oba wyjazdy związane były z nigdy nie sformalizowaną współpracą z profesorem Irwinem Rovnerem. W USA testowano głównie materiały z wykopalisk w Polsce (Polcyn i in. 2001) i Afryce Zachodniej; te ostatnie pozyskano w ramach współpracy z Uniwersytetem we Frankfurcie nad Menem (Polcyn i in. 1997). Studia nad krzemionką biogeniczną (fitolitami), pioniersko rozpoczęte przez pracownię paleoekologiczną MPP na terenie kraju zaowocowały rozdziałem na ich temat w *Przewodniku do Badań Archeobotanicznych* wydanym w serii *Vademecum Geobotanicum* w roku 2005 (Polcyn i in.). Badania krzemionkowych mikropozostałości w pra-

cowni zostały zawieszone z uwagi na czynniki pozanaukowe, jednakże ze względu na ich niewyczerpany potencjał i możliwości poznawcze temat ten powinien powrócić do planów badawczych.

W 1997 roku podpisano umowę o współpracy pomiędzy Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy a Instytutem Nauk Geologicznych PAN w Warszawie. W jej wyniku I. Polcyn otrzymała etat opłacany przez stronę warszawską, ale realizowany w pracowni. W roku 1999 powołano do życia dział nauk przyrodniczych, a na stanowisko kierownika powołano M. Polcyną. W skład działu weszły trzy pracownie: paleoekologiczna, antropologiczna i dokumentacji przyrody.

D. Problematyka ochrony przyrody¹⁵

Lednicki Park Krajobrazowy należy do najmniejszych polskich parków krajobrazowych. Był pierwszym w ówczesnym województwie poznańskim. Z tym obszarem byłem silnie związany tematyką badawczą, a przez dziesięć lat (od 1 maja 1991 do 30 czerwca 2001), pracując na pół etatu w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy miałem z tym obszarem (Park Krajobrazowy, jego otulina i przyległe tereny) liczne powiązania zawodowe.

Ponieważ głównym walorem tego parku nie była przyroda, lecz przestrzeń zasobna w historyczną tradycję oraz bogactwo archeologicznych pokładów deponowanych w utworach geologiczno-glebowych, więc nie dziwi, że przeważnie błędnie postrzegano tę formę ochrony przyrody. Najczęściej identyfikowano park krajobrazowy z angielskimi parkami krajobrazowymi, bądź z naszymi parkami podworskimi. Stanowiska w tym parku krajobrazowym obejmowali pracownicy nie obeznani z przyrodą, kierujący się względami estetycznymi i często bajkowym wyobrażeniem o „krajobrazie”. Nierzadko dyletantyzm wzmocniony nadgorliwością czynił z parku krajobrazowego formę ochrony nadzwyczaj restrykcyjną, co najmniej równą parkom narodowym. Taką sytuację petryfikowały dwie okoliczności:

- Lednicki Park Krajobrazowy nie dysponował żadnymi etatami, bowiem wszystkie czynności dla tego parku wykonywali pracownicy zatrudnieni na etatach Muzeum Pierwszych Piastów.

- Różnorakie ujmowanie parku krajobrazowego zrodziło serię trudności, akcentowanych przy podejmowaniu starań o opracowanie planów ochrony.

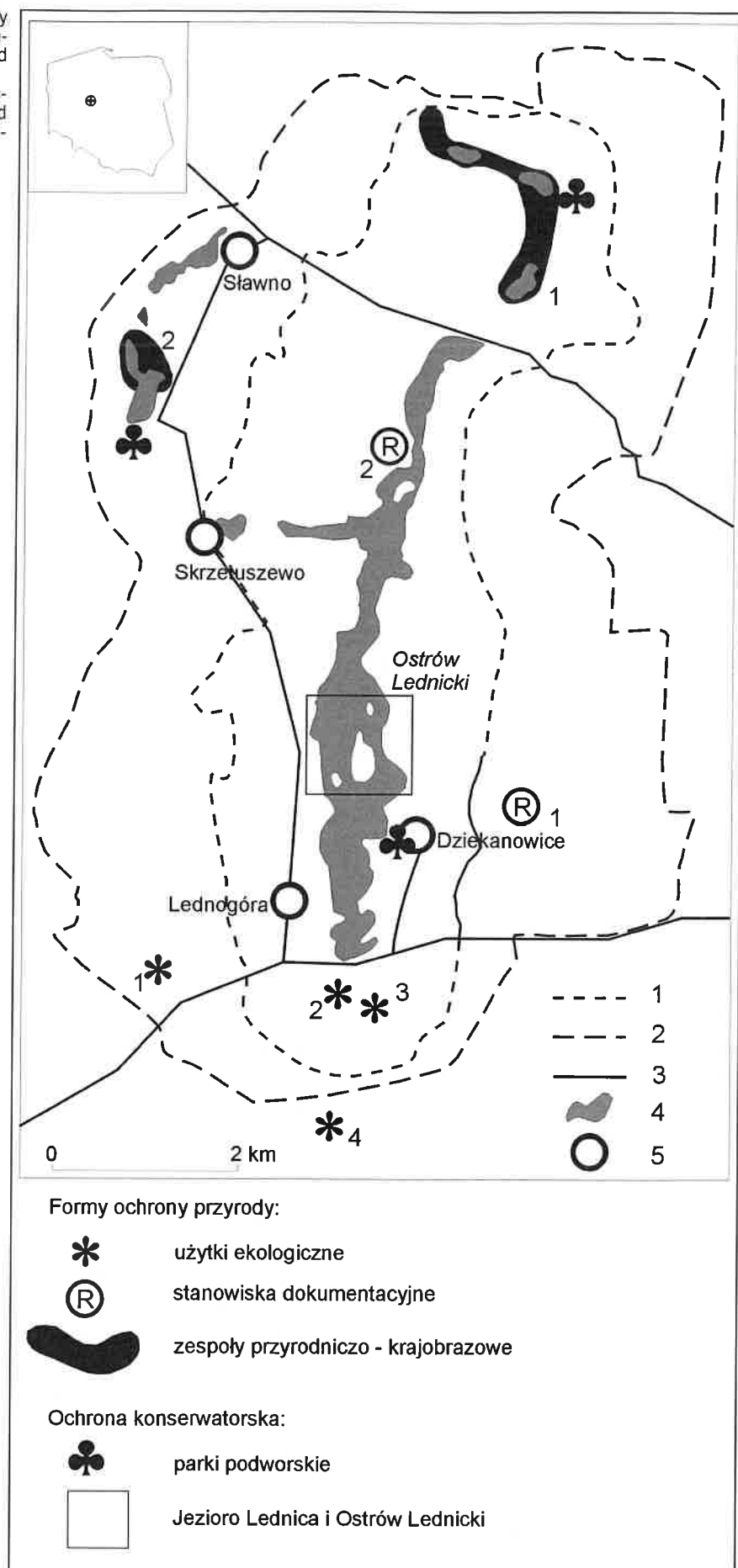
Konsekwencją do dzisiaj brakującego planu ochrony są duże przekształcenia w strukturze krajobrazu, objętego przed ponad dwudziestu laty ochroną ustawową, dodatkowo wzmocnioną dla kilku miejsc ochroną konserwatorską.

Dlatego nadal bezkarnie pozostaje, o czym przed kilkoma laty sygnalizowałem (Tobolski 2001), lekceważące

¹⁵ Autor części 2.D. – Kazimierz Tobolski.

Ryc. 8. Propozycja form ochrony przyrody w Lednickim Parku Krajobrazowym przedstawiona w 1996 roku (Tobolski 1966), dotąd nie zrealizowana

Fig. 8. Suggestion of forms of natural protection in the Lednica Landscape Park presented in 1996 (Tobolski 1966), hitherto unaccomplished

traktowanie niektórych układów przyrodniczych jako podstawowych struktur ochronnych (układy zlewniowe, buforowe strefy roślinności bagiennej okalające zbiorniki wodne). Tym niechcianym zdarzeniom sprzyja przypadkowe i niewystarczające finansowanie ochrony przyrody, przede wszystkim brak akceptacji oraz środków na badania naukowe, inwentaryzacyjne, monitoringu przyrodniczego oraz na wydawnictwo publikacji przyrodniczych. Te lakonicznie zestawione trudności, osiem lat temu opublikowane, w ostatnim czasie wydatnie się nasiliły.

Podstawowym dokumentem, swoistym drogowskazem wytyczającym wszystkie czynności (oraz studzącym zbytnią gorączkę niekontrolowanych działań) jest plan ochrony parku krajobrazowego. W tym miejscu należy przypomnieć stwierdzenie R. Olaczka (1997), iż żaden plan ochrony nie jest celem, lecz ma być narzędziem, środkiem, umożliwiającym realizację ochrony przyrody. Jego najważniejszym elementem jest synteza zawierająca wykaz wszystkich zadań ochronnych o nazwie „operat generalny”. Posiadanie takiej syntezy nie powinno zmuszać do wykonywania operatów tematycznych, ponieważ rozległość opracowania planu ochrony jest uzależniona od stopnia nagromadzonej wiedzy o parku krajobrazowym. Im więcej zostało nagromadzić wiedzy, tym mniej kosztowny będzie plan ochrony.

Lednicki Park Krajobrazowy od chwili powołania był administracyjnie oraz personalnie związany z Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, lecz później stał się częścią składową Zespołu Parków Krajobrazowych. Trudno zrozumieć decyzję o wchłonięciu Lednickiego Parku Krajobrazowego do grupy znacznie rozleglejszych, ale o mniejszych tradycjach, a jednocześnie gorzej rozpoznanych parków krajobrazowych o typowej naturze przyrodniczej, skoro, LPK, jak pisała Z. Kurnatowska (1996, s. 39a) [...] *sam w sobie jest wartością historyczną – przykładem krajobrazu rolniczego Wielkopolski, niezakłóconego intensywniejszą urbanizacją i industrializacją*. Nie uszanowano nawet wielkopolskiej cechy, gdyż zdaniem A. Kaszubkiewicza (1997) o podporządkowaniu tego parku Muzeum Pierwszych Piastów zadecydowały względy oszczędnościowe. Resort ochrony środowiska i władze wojewódzkie potraktowały to dosłownie, ponieważ przez wiele lat nie przyznały na potrzeby parku żadnego etatu (Tobolski 2001). Jednym z rezultatów komasacji wielkopolskich parków krajobrazowych jest likwidacja odnośnej rady naukowo-społecznej¹⁶.

Dążność do posiadania planu ochrony pojawiła się „oddolnie” wraz z utworzeniem parku krajobrazowego, gdyż już wówczas dojrzała potrzeba sformułowania wiążącego i zaakceptowanego opracowania wskazań

ochronnych dla tego terenu, formalnie przypisanego ochronie przyrody. Wcześniej wspomniałem o zbieżności tego dążenia z moją powinnością w zespole ekspertów sejmowej podkomisji (Denisiuk 1992).

Merytoryczną gotowość do wykonania planu ochrony Lednickiego Parku Krajobrazowego, a także jednego z „leśnych” parków krajobrazowych na terenie Wielkopolski sygnalizowaliśmy, wraz z ówczesnym konserwatorem wojewódzkim, tuż po uchwaleniu ustawy z 1991 roku (Kasprzak, Tobolski 1992). Wskazaliśmy na najważniejsze elementy, jakie powinien posiadać plan ochrony parku krajobrazowego. Niestety, ani wówczas, ani do dzisiaj nie pojawił się żaden sygnał, zezwalający na podjęcie planu ochrony Lednickiego Parku Krajobrazowego.

Uznania nie zdobyła również propozycja (Tobolski 1996) utworzenia nowych form ochrony przyrody w Lednickim Parku Krajobrazowym. Chodzi wyłącznie o „niski rząd” przestrzenne formy ochrony przyrody, nie wymagające starań ani ogólnokrajowych, ani nawet wojewódzkich. Tymi formami ochrony miały być: użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Ich rozmieszczenie opublikowane przed piętnastoma laty (Tobolski 1996) na tle starych granic parku krajobrazowego, przedstawia ryc. 8.

3. Podsumowanie i zamierzenia na przyszłość¹⁷

Rozpoczęte przed trzydziestu laty wielokierunkowe badania przeszłości ekologicznej, wraz z nawiązaniami do niektórych współczesnych zdarzeń, objęły nie tylko Lednicki Park Krajobrazowy, lecz także kilka sąsiadujących obszarów. Należy do nich niemal paleoekologicznie identyczny Giecz, a także Gniezno z najbliższym otoczeniem, jak również okolice Jeziora Łekno koło Wągrowca. Te badania należy kontynuować, a nawet nie stronić od podjęcia rewizji już wcześniej analizowanych obiektów. Dotyczy to przede wszystkim unikatowego stanowiska flor peryglacialnych w Imiołkach i jeziora Lednica, zwłaszcza podjęcia nowej serii analiz palinologicznych bardzo „szczelnie” opróbowanych rdzeni osadów. Wielce pożyteczną byłaby tematyczna ekspansja w kierunku wschodnim, zwłaszcza do okolic Trzemesznej oraz doprowadzenie do podjęcia rewizji wyników badań osadów Jeziora Gopło, szczególnie ich stropowych sektorów.

Z większą niż dotąd troską trzeba zadbać o spopularyzowanie rezultatów badań w krajowych i międzynarodowych wydawnictwach naukowych, nie wyłącznie o profilu historyczno-archeologicznym. Równie ważną powinnością wydawniczą są pozycje popularnonaukowe i podręcznikowe.

¹⁶ Rada ta pełniła rolę łącznika z lokalną społecznością, a przede wszystkim była pomostem i drogowskazem dla profesjonalnego wykonania zadań ochronnych walorów krajobrazowych, historyczno-kulturowych i przyrodniczych. Należy z naciskiem podkreślić, że ta rada pracowała społecznie czyli bezpłatnie (Tobolski 2001, s. 78)!

¹⁷ Autor części 3. – Kazimierz Tobolski.

Bibliografia

- BERGLUND B.E.,
1986 *Palaeoecological reference areas and reference sites*, [w:] *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology* B.E. Berglund (ed.), Chichester – New York – Brisbane – Toronto – Singapore, s. 111-126.
- BEDNORZ J., KOSIŃSKI Z.,
1993 *Tymczasowa lista fauny ptaków*, [w:] *Tymczasowy wykaz współczesnych i kopalnych roślin oraz awifauny Lednickiego Parku Krajobrazowego*, K. Tobolski (red.), Poznań, s. 55-62.
1996 *Awifauna Lednickiego Parku Krajobrazowego*, „Studia Lednickie”, t. IV, s. 59-77.
- DĄBMSKA I.,
1971 *Tolypella glomerata (Desvaux) v. Leonardi*, nowy dla Polski gatunek z rodziny Characeae. Badania fizjograficzne nad Polską Zachodnią, 24, B-Biologia, s. 275-279.
- DENISIUK Z.,
1992 *Nowa ustawa o ochronie przyrody na tle tradycji i historycznych regulacji prawnych*, „Chrońmy Przyrodę Ojczyzn”, nr 49, 1, s. 5-17.
- DZIECIOŁOWSKI E., GÓRECKI J.,
1989 *Interdyscyplinarne badania Ostrowa Lednickiego i jego osadniczego zaplecza*, „Studia Lednickie”, t. I, s. 185-199.
- FILBRANDT-CZAJA A.,
1998 *Historia roślinności północnej części Lednickiego Parku Krajobrazowego ze szczególnym uwzględnieniem czynnika antropogenicznego*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. III, Lednica-Poznań, s. 9-41.
- FILBRANDT A., MAKOHONIENKO M.,
1991 *Wstępna informacja o przemianach szaty roślinnej w okolicach Gniezna we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego*, K. Tobolski (red.), Biblioteka Studiów Lednickich, t. I, s. 151-157.
- GÓRECKI J.,
2002 *Ostrów Lednicki na tle wczesnośredniowiecznej sieci osadniczej rynnny Jeziora Lednickiego*, „Studia Lednickie”, t. VII, s. 29-41.
- GRAY T.,
2004 *Precious Networks: The Role of Imported Materials at Ostrów Lednicki in Transformations of the Early Medieval Polish State*, University of Michigan, Dissertation Services, s. 1-556.
- GRYGOROWICZ A., MILECKA K., TOBOLSKI K. (RED.),
2007 *Architektoniczno-przestrzenne i przyrodnicze podstawy rekonstrukcji wczesnośredniowiecznych założeń obronnych Gieczy*, UNI-DRUK, s. 204.
- GRYGOROWICZ A., TOBOLSKI K. (RED.),
1998 *Podstawy rekonstrukcji wczesnośredniowiecznego zespołu rezydencjonalno-obronnego na Ostrowie Lednickim*, Bydgoszcz, s. 182.
- HISTORIA GEOGRAFII POLSKIEJ,
2008 *Historia geografii polskiej*, A. Jackowski, S. Liszewski, A. Rychling (red.), Warszawa, s. 502.
- JACKOWIAK B., TOBOLSKI K.,
1993 *Tymczasowa lista florystyczna współczesnych roślin naczyniowych*, [w:] *Tymczasowy wykaz współczesnych i kopalnych roślin oraz awifauny Lednickiego Parku Krajobrazowego*, K. Tobolski (red.), Muzeum Pierwszych Piastów, Poznań, s. 19-42.
- JARON B.,
1939 *Średniowieczne szczątki roślinne z wykopalisk w Gnieźnie*, [w:] *Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk*, J. Kostrzewski (red.), Biblioteka prehistoryczna, t. IV, Poznań, s. 273-316.
- KABACIŃSKI J., BRATLUND B., KUBIAK L., MAKOWIECKI D., SCHILD R., TOBOLSKI K.,
1999 *The Hamburgian Settlement at Mirkowice: Recent Results and Research Perspectives*, „Folia Quaternaria”, t. 70, s. 211-238.
- KARA M., KRĄPIEC M.,
2000 *Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski*, [w:] *Ziemia polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, H. Samsonowicz (red.), Kraków, s. 303-327.
- KASPRZAK K., TOBOLSKI K.,
1992 *Projekt ochrony parków krajobrazowych na przykładzie Lednickiego i Sierakowskiego Parku Krajobrazowego w woj. Poznańskim*, „Parki Narodowe”, t. 4, s. 2-4.
- KASZUBKIEWICZ A.,
1997 *Symbioza zespołu muzealnego z parkiem krajobrazowym na przykładzie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Sympozjum konserwatorsko-naukowe „Ochrona środowiska – ochrona zabytków”*, Warszawa-Janowiec, s. 35-40.
- KOWALEWSKI G., WIŚNIEWSKI R.,
1994 *Zbiorniki akumulacji biogenicznej na południe od jeziora Lednica*, „Studia Lednickie”, t. III, Poznań-Lednica, s. 277-308.
- KRĄPIEC M.,
1992 *Skale dendrochronologiczne późnego holocenu południowej i centralnej Polski*, Kwartalnik AGH – Geologia, t. 18 (3), Kraków, s. 37-119.
- KUBIAK L., MAKOHONIENKO M., POLCYN M.,
1991a *Wstępne doniesienie z badań średniowiecznego mostu/groblu w Gieczy koło Środy Wlkp.*, „Studia Lednickie”, t. II, s. 217-227.
1991b *Znalezisko miecza w obrębie średniowiecznego mostu/groblu w Gieczy*, „Studia Lednickie”, t. II, s. 367-368.
- KUBIAK L., POLCYN M.,
1991 *Nowe znaleziska flor dryasowych w Lednickim Parku Krajobrazowym*, [w:] *Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego*, K. Tobolski (red.), Biblioteka Studiów Lednickich, t. I, s. 111-114.

- KURNATOWSKA Z.,
1991 *Problemy zagospodarowania przestrzennego Lednickiego Parku Krajobrazowego*, „Studia Lednickie”, t. II, s. 395-396.
1996 *Zasoby kulturowe w Lednickim Parku Krajobrazowym i problem ich zabezpieczenia*, „Studia Lednickie”, t. IV, s. 39-45.
- LITT T.,
1988 *Untersuchungen zur Spätglazialen Vegetationsentwicklung bei Dziekanowice (Umgebung Lednogóra, Wielkopolska)*, „Acta Paleobotanica”, t. 28 (1,2), s. 49-60.
1994 *Paläoökologie, Paläobotanik und Stratigraphie des Jungquartärs im nordmitteleuropäischen Tiefland*, „Dissertatione Botanicae”, Band 227, Berlin-Stuttgart, s. 185.
- MAKOHONIENKO M., GAILLARD M.-J., TOBOLSKI K.,
1998 *Modern Pollen/Land-Use Relationships in Ancient Cultural Landscapes of North-Western Poland, with an Emphasis on Mowing, Grazing, and Crop Cultivation*, „Quantification of Land Surfaces Cleared of Forests During the Holocene – Modern Pollen/Vegetation/Landscape Relationships as an Aid to the Interpretation of Fossil Pollen data. Paläoklimaforschung”, t. 27. Special Issue: ESF Project “European Palaeoclimate and Man”, t. 18, B. Frenzel (ed.), s. 85-101.
- MAKOHONIENKO M., TOBOLSKI K.,
1991 *Flora dryasowa w osadach limnicznych w północnej części Jeziora Lednickiego*, „Studia Lednickie”, t. II, s. 261-265.
- MILECKA K.,
1991 *Analiza pyłkowa osadów jeziornych w Gieczu – stan badań*, [w:] *Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego*, K. Tobolski (red.). Biblioteka Studiów Lednickich, t. I, s. 147-150.
1998 *Historia działalności człowieka w okolicach Gieczy i Wagowa w świetle analizy pyłkowej*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. III. Lednica-Poznań, s. 43-95.
2002 *Spotkanie europejskich paleobotaników na Ostrowie Lednickim i w Gieczu*, „Studia Lednickie”, t. VII, s. 349-350.
- OLACZEK R.,
1997 *Plan ochrony rezerwatów przyrody*, [w:] *Dynamika i ochrona roślinności Pomorza*, W. Fałtynowicz, M. Latałowa, J. Szejma (red.), Gdańsk-Poznań, s. 135-145.
- POLCYN I.,
1998 *Kopalne wioślarki*, [w:] *Paleoekologiczne studium późnoglazjalnych osadów Jeziora Lednica w Imiolkach (Lednicki Park Krajobrazowy)*, K. Tobolski (red.), Biblioteka Studiów Lednickich, t. IV, Lednica, s. 51-55.
- POLCYN I., TOBOLSKI K.,
1998 *The “Gniezno” Bridge Abutment in the Light of Pollen and Cladocera Analyses*, [w:] *Introductory Data for the Reconstruction of the Early Historical Residential-Defensive Complex on Ostrów Lednicki*, A. Grygorowicz, K. Tobolski (red.), Poznań-Lednica, s. 89-96.
- POLCYN M.,
1991 *Znaleziska roślinne w podwodnej warstwie kulturowej w obrębie relikwów wczesnośredniowiecznego mostu poznańskiego w jeziorze Lednica*, [w:] *Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego*, K. Tobolski (red.), Poznań, s. 87-93.
2003 *Archeobotaniczna interpretacja wczesnośredniowiecznych podwodnych warstw kulturowych z Ostrowa Lednickiego i Gieczy*, Biblioteka Studiów Lednickich, t. IX, Lednica-Poznań, s. 1-77.
- POLCYN M., POLCYN I., KRĄPIEC M., MILECKA K., INDYCKA E.,
1994 *Rezultaty badań przyrodniczo-archeologicznych przeprowadzonych na wczesnośredniowiecznym moście/groblu w Gieczu, gm. Dominowo, stan.2*, „Studia Lednickie”, t. III, s. 203-247.
- POLCYN M., POLCYN I., ROVNER I., NEUMANN K.,
1997 *Phytolith Contribution to Palaeoenvironmental Investigations in the Sahel of Burkina Faso, West Africa*, [w:] *The State-of-the-Art of Phytoliths in Soils and Plants, Monografias del Centro de Ciencias Medioambientales*, A. Pinilla, J. Juan-Tresserras, M.J. Machado (red.), CSIC 4, Madrid, s. 181-183.
- POLCYN M., POLCYN I., ROVNER I.,
2001 *A Phytolith Study of Neolithic Ploughing from the Zagaje Stradowskie Site, Poland*, [w:] *Phytoliths: Applications in Earth Sciences and Human History*, J.D. Meunier, F. Colin (red.), Balkema Publishers, s. 149-154.
- POLCYN M., POLCYN I., WASYLIKOWA K.,
2005 *Zastosowanie analizy fitolitów w archeobotanice*, [w:] *Przewodnik do badań archeobotanicznych*, M. Lityńska-Zajac, K. Wasylikowa (red.), Vademecum Geobotanicum, Poznań, s. 372-385.
- POLCYN M., WIERZBICKI J.,
1991 *Rezultaty paleoekologiczno-archeologicznego rozpoznania terenowego w Gieczu na stan. 2*, „Studia Lednickie”, t. II, s. 209-215.
- RAJSKA-JASIEWICZOWA M.,
1987 *Introductory Remarks*, „Acta Palaeobotanica”, t. 27 (1), s. 3-8.
- SCHUBERT T.,
2003 *Paleogeografia i paleoekologia Ostrowa Lednickiego*, „Prace Zakładu Biogeografii i Paleoekologii UAM”, t. 4. Poznań.
- SZEROCZYŃSKA K.,
1991 *Impact of Prehistoric Settlements on the Cladocera in the Sediments of Lakes Suszek, Błędowo and Skrzetuszewskie*, „Hydrobiologia”, t. 225, s. 105-114.
1998a *Anthropogenic Transformation of Nine Lakes in Central Poland from Mesolithic to Modern Times in the Light of Cladocera Analysis*, „Studia Geologica Polonica”, t. 112, s. 123-165.
1998b *Holocenska historia jezior Lednickiego Parku Krajobrazowego na podstawie kopalnych wioślarek*, „Studia Geologica Polonica”, t. 112, s. 29-103.
- SZEROCZYŃSKA K., SARMAJA-KORJONEN K.,
2007 *Atlas of Subfossil Cladocera from Central and Northern Europe, Friends of the Lower Vistula Society*, Świecie-Bydgoszcz.

- STUCHLIK L.,
1987 XIV International Botanical Congress, Guide to Excursion No. 24 "From the Jurassic to the Holocene: the Palaeoflora and Palaeoecology of W and S Poland", Berlin.
- TOBOLSKI K.,
1966 Późnoglacialna i holoceniśka historia roślinności na obszarze wydmy w dolinie środkowej Prosny, PTPN; Prace Komisji Biologicznej, t. 32 (1), s. 1-69.
1987 Lednogóra Area. Selected Sites with Fossil Floras, [w:] XIV International Botanical Congress, Guide to Excursion No. 24 "From the Jurassic to the Holocene" the Palaeoflora and Palaeoecology of W and S Poland, L. Stuchlik (red.), Berlin, s. 10-11.
1988 Nowe fakty z historii lasów Środkowej Wielkopolski w okresach brązu i żelaza, Sprawozdanie PTPN nr 106 za 1987, s. 57-59.
1989a Problematyka paleoekologiczna w 3 kompleksowych badaniach okolic jeziora Lednica, „Studia Lednickie”, t. I, s. 201-208.
1989b Sprawozdanie z prac Sekcji Paleobotaniki w roku 1988, [w:] Komitet Badań Czwartorzędu PAN. „Sprawozdanie z badań naukowych”, nr 8, s. 89-94.
1989c Wizyta międzynarodowej grupy paleobotaników na Ostrowie Lednickim, „Studia Lednickie”, t. I, s. 275-276.
1990 Einführung in paläoökologische Untersuchungen des Siedlungsgebietes im Lednicki Landschaftspark, NW Polen, „Offa”, t. 47, s. 109-131.
1991 Paleobotanicy na Ostrowie Lednickim w 1988 roku, „Studia Lednickie”, t. II, s. 381-383.
1996 Stan poznania przyrody Lednickiego Parku Krajobrazowego i proponowane formy ochrony przyrody, „Studia Lednickie”, t. V, s. 47-57.
1999 Paleobotanika w działalności naukowej i dydaktycznej Profesora Zygmunta Czubińskiego, [w:] Prof. dr hab. Zygmunt Czubiński (1912-1967). Sesja Naukowa w 30 rocznicę śmierci, s. 49-54.
2001 Ocena konfliktów w funkcjonowaniu wybranych parków krajobrazowych, [w:] Ochrona parków krajobrazowych a działalność gospodarcza, L. Ryszkowski, S. Bałazy (red.), Zakład Badań Środowiska Rolniczego i Leśnego Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu, Poznań, s. 67-81.
2007 Wybrane przykłady torfowisk Estonii, [w:] Siedliska i gatunki wskaźnikowe w lasach. Część 2, D. Anderwald (red.), „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej”, nr 2/3 (16), Rogów, s. 612-621.
2008a Ocena paleoekologicznych zmian w otoczeniu jeziora Lednica, [w:] Jezioro Lednica. Historyczne i Współczesne Funkcjonowanie Ekosystemu Wodnego, L. Burchardt (red.), Poznań, s. 29-61.
2008b Ochrona przyrody a ochrona środowiska, [w:] Nauka wobec zagrożeń środowiska przyrodniczego, M. Laska (red.), Toruń, s. 47-76.
- TOBOLSKI K. (RED.),
1990 Paleoeologia i paleolimnologia postglacjalu Niziny Polskiej (na przykładzie środkowej Wielkopolski i Borów Tucholskich), Warszawa.
1991 Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego, Biblioteka Studiów Lednickich, t. I, Poznań.
1993 Tymczasowy wykaz współczesnych i kopalnych roślin oraz awifauny Lednickiego Parku Krajobrazowego, Poznań, s. 62.
1998 Paleoekologiczne studium późnoglacialnych osadów jeziora Lednica w Imiolkach, Biblioteka Studiów Lednickich, t. IV, Lednica-Poznań, Bydgoszcz, s. 80.
- TOBOLSKI K., LITT T.,
1994 Vorallerödzeitliche Seeablagerungen in Wielkopolska ("Grosspolen"), [w:] Festschrift Gerhard Lang, A.F. Lotter, B. Ammann (red.), „Disser-tationes Botanicae”, t. 234, s. 487-496.
- TOBOLSKI K., OKUNIEWSKA-NOWACZYK I.,
1989 Typ Region P-r: Poznań-Gniezno-Kujawy Lake District, „Acta Palaeobotanica”, t. 29 (2), s. 77-80.
- TOBOLSKI K., POLCYN M.,
1993 Tymczasowa lista florystyczna roślin kopalnych, [w:] Tymczasowy wykaz współczesnych i kopalnych roślin oraz awifauny Lednickiego Parku Krajobrazowego, K. Tobolski (red.), Poznań, s. 43-54.
- WAWRZYNIAK F.,
1930 Mikroflora dna Jeziora Lednica, „Kosmos”, s. 18-28.
- ZIELSKI A., KRĄPIEC M.,
2004 Dendrochronologia, Warszawa, PWN, s. 328.

The Ecological Past of the Lednica and Giecz Regions. A Summary of Three Decades of Palaeoecological, Botanical, Palaeobotanical, and Sozological Research

Summary

The natural research into Lake Lednica reaches back to the first half of the 20th century and is represented by the algological works of Father Franciszek Wawrzyniak, PhD, the parish priest of Dziekanowice (1930). A clear sign of the scientific potential of this body of water was the post-war discovery of a new to Poland species of stonewort of the *Tolypella* genus (Dąbska 1971). Only occasional palaeobotanical information occurred from the region between Poznań and Gniezno – modern palinological analyses were especially needed.

The 1980s witnessed a wave of interest in the ecological past of the Lednica region. In 1982 The Interdisciplinary Team for the Comprehensive Research into the Region of Lednica at the Museum of the First Piasts at Lednica was established (cf. Dzieciołowski, Górecki 1989). The team concentrated on three groups of issues:

- archaeological, architectural, and anthropological research (6 scientific objectives here, for instance, archaeological excavation research, underwater research of the relics of the bridges, anthropological and archaeological research);

- research into the natural environment (5 scientific objectives: the geomorphological, geological, soil research of the historical and contemporary structural elements of the biocenosis of Lake Lednica, as well as the authors' palaeoecological research;

- the research into the written sources and remains of traditional folk culture (3 objectives: history of the castellany, of the microregion, and ethnographical research).

In 1988 the Lednica Landscape Park (Lednicki Park Krajobrazowy) was established – the first park of its kind in Greater Poland. The Museum of the First Piasts at Lednica was entrusted with the management of this park. This unique solution improved the odds for pro-

tecting the natural environment here based on solid knowledge about the past. The decision about the establishment of this particular landscape park was taken owing to its historical heritage, not the natural values which were still to be recognized.

Signing the agreement on cooperation between the Adam Mickiewicz University in Poznań and the Museum of the First Piasts at Lednica in January 1990 was the next step taken towards the accomplishment of research into the palaeoenvironment of Lake Lednica and its surroundings. This cooperation concerned research into the settlement base and postglacial palaeoenvironments of the Lednica Landscape Park. In order to pursue this cooperation a palaeological laboratory was established. The planned scope of the mutual activities was very imaginative at that time, and even today it would be an initiative in many respects unusual.

Cooperation was to be based on conducting field and laboratory research, conservation of plant findings from archaeological and palaeoecological research, coordination of palaeoenvironmental research and the connected with it scientific consultancy, including the issues of protecting the Lednica Landscape Park, popularizing its activities, creating the conditions for the field and laboratory work, teaching classes, and creating a base for specialist national and international classes in the field of postglacial palaeoecology and temperate zone archaeobotany.

Thirty years of research into the palaeoenvironment of the Lake Lednica region has resulted in many dissertations and scientific papers and in enhanced scientific and teaching cooperation between academic centers in Poland and abroad. The results of this work have been presented at numerous international and local scientific gatherings, and above all in an impressive number of publications.

*Dyrektorzy muzeum
(1969-2008)*

Jerzy Łomnicki – założyciel Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

W roku 2009 Muzeum znane obecnie jako Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy obchodzi jubileusz 40-lecia powołania. Takie czas zarówno w życiu każdego człowieka, jak i instytucji to okres, w którego trakcie miały miejsca wydarzenia i znaczące, i mniej istotne, ale które budowały każdego z nas i kreowały obraz instytucji postrzegany dzisiaj. Minione 40 lat w Polsce nie pozbawione było niezwykle ważnych, nierzadko dramatycznych wydarzeń, jakie wpływały zarówno na funkcjonowanie instytucji, jak i na losy żyjących w tym czasie ludzi.

Obchody rocznicowe stwarzają sposobność do przypominania rozmaitych wydarzeń, wywołują refleksje i wspomnienia, a przede wszystkim stają się okazją, żeby przywieść na pamięć ludzi związanych z Muzeum. Spośród rozmaitych wydarzeń i wielu pracowników Muzeum należy ożywić we wspomnieniach początki – narodziny Muzeum, a przede wszystkim inicjatora i założyciela tej placówki – Jerzego Łomnickiego. Dla młodszych pracowników Muzeum jest On jedynie postacią historyczną, dla nas, nieco starszych, jest wciąż żywym Dyrektorem. Do dziś pracuje w Muzeum dość znaczna grupa, która przyjmowana była jeszcze przez Dyrektora Jerzego Łomnickiego.

Patrząc z dzisiejszej perspektywy na życie i działania Jerzego Łomnickiego, dostrzegamy postać, której życie i losy doskonale ilustrują losy naszego kraju okresu między odzyskaniem niepodległości a wprowadzeniem stanu wojennego. Dyrektor Łomnicki urodził się w Krakowie w roku 1920. Jednak dzieciństwo spędza na ówczesnych polskich Kresach Wschodnich – w województwie tarnopolskim, we wsi Sokolnik. Tu chodzi do szkoły powszechnej, a siódmą klasę kończy w Trembowli, gdzie uczęszcza też do gimnazjum. Niestety wybuch wojny nie pozwala mu uzyskać matury. W grudniu 1939 roku przenosi się z rodzicami do Częstochowy. Jak wielu ludzi w ówczesnej Polsce włącza się czynnie w ruch oporu, wiążąc się z placówką Armii Krajowej w Krakowie. W 1942 roku kończy tajny kurs w Szkole Podchorążych i wraz z oddziałem zostaje przerzucony

do pracy konspiracyjnej na Kresy, do powiatu stryjskiego. Tu pozostaje do końca wojny, oficjalnie będąc zatrudnionym w charakterze księgowego – początkowo w niemieckim majątku państwowym w Żydaczowie, a później w stryjskim Lespromhozie. Tam też na Kresach w 1944 roku zawiera związek małżeński z Joanną Sypień. Już w styczniu 1945 roku opuszcza Kresy w wyniku pierwszej akcji repatriacyjnej i zostaje przeniesiony do Wielkopolski, w rejon leszczyński. Tu, w Krajewicach koło Gostynia, obejmuje gospodarstwo rolne. Po kilku latach podejmuje decyzję, aby porzucić gospodarowanie. W 1948 zdaje gospodarstwo i przenosi się z rodziną – żoną i córką Anną – do Wrocławia. Dopiero tutaj kończy przerwana edukację i uzyskuje maturę w 1949 roku. We Wrocławiu też podejmuje studia na Uniwersytecie, wybierając jako kierunek historię sztuki. Z chwilą ukończenia pierwszego stopnia studiów w 1952 roku przenosi się do Poznania, aby na tutejszym Uniwersytecie uzyskać tytuł magistra w ramach drugiego stopnia studiów ukończonych w 1954 roku. W maju tegoż roku zdaje egzamin końcowy, pisząc pracę na temat zamku w Brzegu.

Obok studiów i życia rodzinnego poświęca się pracy społecznej. Już prowadząc gospodarstwo w Krajewicach, piastował funkcję sekretarza gromadzkiego „Samopo-

Ryc. 1. Na wystawie w spichlerzu z Majkowa 1976 (fot. Archiwum MPP)
Fig. 1. On the exhibition in the granary from Majków (northern part of Kalisz) 1976 (photograph – Archive of MFPL)

Ryc. 2. Ostrów Lednicki – wizyta Edwarda Gierka 1976 (fot. Archiwum MPP)
Fig. 2. Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – Edward Gierka's visit 1976 (photograph – Archive of MFPL)

mocy Chłopskiej”. Podczas studiów we Wrocławiu wstępuje do Związku Młodzieży Polskiej, a następnie do Zrzeszenia Studentów Polskich. W 1953 roku zostaje członkiem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.

Wcześniej też podejmuje pracę zawodową, łączącą się z wybranymi studiami. Jeszcze podczas studiów w 1950 roku zatrudnia się w Muzeum Śląskim jako asystent i pracuje tam do chwili przenosin do Poznania. Tutaj jeszcze przed uzyskaniem dyplomu, we wrześniu 1953 roku, uzyskuje etat asystenta w Zakładzie Historii Sztuki Uniwersytetu Poznańskiego. A od 1 czerwca 1954 roku obejmuje funkcję Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Wydziale Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu. Na stanowisku tym działa nieprzerwanie niemal 14 lat. Zarówno czasy, w jakich Mu przyszło żyć, jak i Jego osobista energia, pasja i zaangażowanie sprawiły, że nie był zwykłym urzędnikiem. Obok działalności konserwatorskiej wynikającej z charakteru pracy zajmowało Go chyba przede wszystkim organizowanie i inicjowanie niezwykle ważnych przedsięwzięć, badanie i popularyzowanie zabytków oraz propagowanie idei ich ochrony.

Jerzemu Łomnickiemu przyszło działać na terenie województwa, w którym znalazło się ponad 11% zabytków całej Polski. Po województwie wrocławskim był to drugi obszar z tak licznym zespołem różnorodnych przecież obiektów zabytkowych. Dzięki pomysłom Dyrektora i sprawnej organizacji uzyskano pełną ewidencję zabytków zarówno nieruchomych, jak i ruchomych. Wśród nich znalazły się także zabytki budownictwa drewnianego, a ich zewidencjonowanie pozwoliło później podjąć decyzję o organizacji skansenu wsi wielkopolskiej, ułatwiając jednocześnie realizację tego projektu. Specjalną troską objął Łomnicki wiatraki, dla których polecił wykonać odrębną ewidencję¹. Rezultatem

początkowej Jego działalności konserwatorskiej było wydawnictwo, które ukazało się z Jego inicjatywy – *Przegląd zabytków województwa poznańskiego*. Wydany w formie skryptu, przegląd stanowił podstawowy materiał wszelkich działań inwestycyjnych w odniesieniu do pojedynczych zabytków, a także w obrębie zabytkowych aglomeracji. Publikacja ta trafiała do architektów powiatowych, kierowników wydziałów kultury, a także do społecznych działaczy opiekujących się zabytkami, m.in. do kół PTTK. Był to bez wątpienia „podręcznik”, dzięki któremu wiele zabytkowych obiektów uzyskało właściwą opiekę, a który jednocześnie stał się doskonałym zbiorem materiałów popularyzującym zabytki województwa.

Początek pracy Jerzego Łomnickiego na stanowisku konserwatora wojewódzkiego przypadł na trudny okres – skończył się czas powojennej euforii i radości z uzyskania wolności. Entuzjazm odbudowy ustąpił móżdłowi dnia codziennego. Jednak dla Dyrektora problemy, z jakimi się stykał stanowiły prawdziwe wyzwanie, z którym doskonale sobie radził. Jednym z większych zagadnień do rozstrzygnięcia był zastój w odbudowie poznańskiego Starego Miasta, a szczególnie Starego Rynku. Z inicjatywy Łomnickiego powstał projekt nadzoru nad realizacją prac rewaloryzacyjnych, stał On też na czele zespołu konsultantów projektów przygotowywanych w poznańskiej Pracowni Staromiejskiej „Miastoprojektu”. Na terenie województwa był inicjatorem wielu prac zabezpieczających i konserwatorskich. Szybsza realizacja tych prac możliwa była dzięki uporządkowaniu działalności projektowej i wykonawczej w ramach tzw. Brygady Wykonawstwa Konserwatorskiego działającej przy urzędzie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Wypracowane tutaj zasady i sposoby funkcjonowania dały początek wykonawstwu remontowemu

¹ Jego świadomość zagrożenia drewnianych wiatraków przed 50 laty zasługuje na specjalne podkreślenie. Dziś w wielu przypadkach obiekty te, przetrwawszy minione pół wieku, dogorywają, znikając z naszego krajobrazu kulturowego.

i konserwatorskiemu w ramach Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków w Poznaniu. Z czasem zdobyte w Poznaniu doświadczenia przeniesione zostały na działania całego Przedsiębiorstwa.

W ramach działalności konserwatorskiej doprowadził do wprowadzenia pewnych standardów postępowania podczas prac rewaloryzacyjnych i adaptacyjnych obiektów i zespołów zabytkowych. Najważniejszym była standardowa współpraca urbanistów i architektów z konserwatorami przy powstawaniu planów zagospodarowania przestrzennego. Wymagał przygotowywania dokumentacji projektowo-konserwatorskiej na podstawie badań architektonicznych i studiów historycznych. Wymagania takie były niezbędne niezależnie od zakresu prac – czy to niewielkich, zabezpieczających czy też większych prac konserwatorskich lub adaptacyjnych. Poprzedzenie prac niezbędnymi studiami pozwalało uniknąć błędnych rekonstrukcji, a także prowadziło do ważnych odkryć. Tego rodzaju postępowaniem objęte były wszystkie kategorie zabytków od zamków, pałaców, dworów, obiektów sakralnych poczynając, przez ruiny obiektów zabytkowych i założenia urbanistyczne, na parkach czy miejscach upamiętniających walki skończywszy. W samym Poznaniu prócz prac na Starym Rynku prowadzono roboty konserwatorskie katedry. Przygotowując podziemia świątyni na potrzeby turystyczne, zastosowano eksperyment konserwatorski, wykorzystując najnowsze wówczas osiągnięcia techniki – scalając relikty najstarszej budowli posłużono się metodą elektropetryfikacji. W katedrze gnieźnieńskiej podjęto projekt przywracający jej gotycki wygląd. Podjęto się też konserwacji kościoła w Gieczu, a także pozostałości zamków w Gołańczu czy Kole.

Otwarcie po remoncie poznańskiego ratusza i odbudowa rynku miały bez wątpienia wymiar propagandowy i edukacyjny. Pokazano, że zabytki mogą pełnić funkcje

użytkowe, mogą być społecznie użyteczne. W wielu odnowionych obiektach zabytkowych powstawały muzea, ale też instytuty naukowe i badawcze, a w innych szkoły czy domy dziecka. W ten sposób Jerzy Łomnicki starał się budzić w ludziach dumę z posiadania obiektów zabytkowych.

Równolegle z ogromem zajęć związanych z inwentaryzacją i zabezpieczaniem zabytków Dyrektor wiele czasu poświęcał działalności społecznej na rzecz ochrony zabytków – współpracował zarówno z PTTK, jak i włączył się w społeczny ruch opieki nad zabytkami. Jednocześnie inicjował projekty badawcze, a także był organizatorem lub dopomagał w organizowaniu rozmaitych sesji, konferencji i dyskusji zarówno naukowych, jak i popularnonaukowych poświęconych problematyce konserwatorskiej. Wszystkie te spotkania służyły wymianie doświadczeń i poglądów. Wiele uwagi poświęcał szkoleniu kadry konserwatorskiej, szczególnie podkreślając konieczność współpracy między dyscyplinami zajmującymi się planowaniem przestrzennym, urbanizacją i ochroną zabytków.

Przykładem zaangażowania się Dyrektora bezpośrednio w badania są prace związane z zespołem zabytkowym Ostrowa Lednickiego. Już w 1955 roku niejako z urzędu zainteresował się badaniami prowadzonymi na wyspie. Po zapoznaniu się z możliwościami badawczymi i problematyką włączył się w prace na wyspie znacznie bardziej niż by oczekiwano od konserwatora wojewódzkiego. W 1959 roku z Jego inicjatywy rozpoczęto poszukiwawcze prace podwodne trwające trzy sezony. Były to pierwsze planowe badania podwodne w Polsce, w ostatnim sezonie rozszerzone także o prace na przyczółku mostu zachodniego. W ich rezultacie zarejestrowano obecność pali drewnianych będących pozostałością konstrukcji drewnianych mostów prowadzących na wyspę. Pozyskano także zabytki będące zaczątkiem

Ryc. 3. Opowieści Ostrowa Lednickiego 1979 (fot. Archiwum MPP)
Fig. 3. Tales of Ostrow Lednicki (Lednica Holm) 1979 (photograph – Archive of MFPL)

Ryc. 4. „Kupała”, 1979 rok – schronisko na Ostrowie Lednickim (fot. Archiwum MPP)

Fig. 4. „Kupała”, 1979 – the hostel on Ostrów Lednicki (Lednica Holm) (photograph – Archive of MFPL)

obecnie największej kolekcji militariów wczesnośredniowiecznych pochodzących z rejonu jednego stanowiska w Europie. Podczas tych pierwszych badań podwodnych wydobyto m.in. hełm z nosalem, topór, miecz, grot włócznie, a także największą ze znanych dotąd łodzi tzw. dhubanek. Dla, datowanej obecnie (w wyniku badań dendrochronologicznych) na czas po 966 roku, ponad dziesięciometrowej łodzi przygotowano specjalny program konserwacji i zorganizowano jej przeprowadzenie dzięki współpracy z Muzeum Narodowym w Poznaniu i Zakładami im. Hipolita Cegielskiego. Od 1961 roku Jerzy Łomnicki zostaje oficjalnie kierownikiem prac prowadzonych na Ostrowie Lednickim.

Pierwsza połowa lat 60. ubiegłego wieku to okres bodaj najbardziej intensywnych badań archeologicznych, które z pewnością przyniosły najbardziej spektakularne odkrycia². Wśród nich do najciekawszych należy odsłonięcie zarysu budowli sakralnej, zupełnie nieznanej w źródłach i w historiografii polskiej. Obok nurtu badawczego niezwykle istotną sferą działań na rzecz zabytków Lednicy była opieka ściśle konserwatorska. Z inicjatywy Łomnickiego podjęto zabezpieczanie murów palatium, a przede wszystkim dla ich ochrony postawiono nad nimi pierwsze drewniane zadaszenie. Dzięki temu zostały one osłonięte przed bezpośrednim destrukcyjnym działaniem czynników atmosferycznych. Umożliwiło to także na kontrolowane udostępnienie zwiedzania lednickich budowli. Drewniane pomosty pod dachem pozwalały na wejście niejako do wnętrza palatium.

Kierowanie badaniami, organizowanie prac konserwatorskich i nadzór nad niezorganizowanym ruchem turystycznym na Lednicy doprowadziły w rezultacie do sformułowania pomysłu utworzenia rezerwatu na Ostrowie Lednickim. Zamyśl ten dojrzał kilka lat, aby w końcu z dniem 1 stycznia 1969 przybrać sfor-

malizowane ramy. Z tą datą zostaje powołany Rezerwat Archeologiczny na Ostrowie Lednickim, który z czasem przekształca się w placówkę muzealną o nazwie Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy.

Od 1968 roku Dyrektor wiąże się z Lednicą na stałe. Na przełomie 1969 i 1970 roku kupuje nad jeziorem gospodarstwo³, aby łączyć dwie pasje – rolnictwo i ochronę zabytków, a szczególnie otoczony wyjątkową sympatią Ostrów Lednicki.

Zapoczątkowane 40 lat temu Muzeum aktualnie stanowi niezwykle rozbudowaną placówkę obejmującą kilka obiektów zabytkowych zespołów architektury i osadnictwa wczesnego średniowiecza oraz czasów nowożytnych⁴. Z dzisiejszej perspektywy funkcjonowania i działalności Muzeum należy powiedzieć, że zostały one zapoczątkowane przez Dyrektora – założyciela. Zaczęło się od ochrony lednickich ruin i badań wykopaliskowych na wyspie, na brzegach jeziora, a i na jego dnie. Badania wykopaliskowe, terenowe, weryfikacyjne czy kwerendy trwają do dziś.

Od samego początku, z myślą o przybywających turystach, przystąpiono do zagospodarowywania terenu na brzegach jeziora. Na jego wschodnim brzegu organizowano zaplecze turystyczne – wybudowano obiekty z myślą zarówno o ekspozycjach, jak i o gastronomii. Nie pominięto też zaplecza bezpośredniego ruchu turystycznego – specjalnie dla przewoźnika powstaje zagroda pozwalająca na niemal bezkolizyjną przeprawę na wyspę. Osadzając tu zaufanego człowieka zaangażowanego w opiekę lednickich ruin od lat 30., Dyrektor jednocześnie oddaje mu pod opiekę zarówno ruiny na wyspie, jak i cały ówczesny teren muzealny⁵.

Obiektami stawianymi na brzegu jeziora są zabytki budownictwa drewnianego – dające początek powstałemu w kilka lat później skansenowi wsi wielkopolskiej. A więc na długo przed zakończeniem dyskusji nad koncepcją skansenu wsi wielkopolskiej Dyrektor, zdając sobie w pełni sprawę z gwałtownego znikania tych obiektów, ratuje drewniane budynki. Mając świetne rozeznanie w terenie i znajomość kartoteki zbiorów konserwatorskich, wybiera te najbardziej zagrożone, najbardziej wartościowe – m.in. XVI-wieczny wiatrak z Gryżyny. Tak więc od samego początku funkcjonowania Muzeum połączono w nim program ochrony zabytków związanych z początkami Polski z ratowaniem drewnianych budynków wsi wielkopolskiej, która niejako „na oczach” znikła, tracąc swój dotychczasowy tradycyjny charakter.

Jednak program Muzeum nie dotyczył tylko bezpośredniej ochrony zabytków. Ideą Dyrektora było ożywienie tych historycznych obiektów z zachowaniem ich

² Patrz w tym tomie artykuły autorstwa: M. Fryzy i J. Wrzesińskiego, J. Góreckiego a także Z. Kurnatowskiej.

³ Gospodarstwo kupuje od rodziny Franciszka i Marii Jansów. Zamieszkuje w Rybitwach od 1970 roku.

⁴ Poszczególne zespoły omówione są w artykułach pomieszczonych w niniejszym tomie.

⁵ W kopii chaty z Imielna zamieszkuje z rodziną Józef Romieniecki – wieloletni opiekun wyspy, a jednocześnie przyjaciel Dyrektora.

Ryc. 5. W drodze wojskową amfibią na Ostrów z żoną Joanną 1978 (fot. A. Puchalski)

Fig. 5. Going across to Ostrów Lednicki (Lednica Holm) with his wife, Joanna, on an army amphibious vehicle 1978 (photograph by A. Puchalski)

historycznego i zabytkowego charakteru. I tak łącząc obie te idee, planował on adaptację rozmaitych zabytkowych obiektów znajdujących się na obszarze leżącym dookoła jeziora na potrzeby turystyczne, naukowe, muzealne, magazynowe. Projekt ten przewidywał także możliwość zamieszkania zarówno w obiektach *in situ*, jak i w przeniesionych. W ten sposób przygotowywano zaplecze naukowe i infrastrukturę muzealną. Z myślą o tego rodzaju potrzebach kilka obiektów ulokowano na zachodnim brzegu jeziora we wsi Rybitwy, tu też budynki mleczarni stał się pierwszym obiektem, w którym zlokalizowano magazyny i pracownie muzealne.

Podjęta przez Dyrektora decyzja o powstaniu skansenu nad jeziorem Lednica to nic innego jak rozszerzona realizacja koncepcji gromadzenia drewnianych obiektów architektury rozpoczęta w ramach zagospodarowania zaplecza muzealnego. Te początkowe prace adaptacyjne i działalność konserwatorska prowadzone były na terenie nieformalnie objętym specjalną ochroną – był to obszar Kraju Polan nieformalnie ustalony przez Dyrektora. Idea ta przerodziła się z czasem w powstanie Lednickiego Parku Krajobrazowego⁶, a dziś strefa wokół jeziora objęta jest niejako podwójną ochroną – wyspa z zachowanymi zabytkami architektury wczesnopiastowskiej uznana została za pomnik historii, a teren wokół jeziora objęto specjalną prawną ochroną konserwatorską.

Jedną z cech Dyrektora przyciągającą do Niego ludzi był dar słowa. Potrafił wspaniale opowiadać rozmaite historie, anegdoty, a Jego oprowadzanie po Ostrowie przeradzało się w opowieść, w której historia i wyniki badań naukowych fantastycznie przeplatały się

z legendami wyczytanymi, zasłyszanymi i wymyślonymi a ożywiającymi minione wydarzenia. Łomnicki często sam oprowadzał po wyspie zarówno ówczesnych dygnitarzy (przedstawicieli administracji państwowej, partyjnej), jak i młodzież i dzieci – uczestników wycieczek szkolnych. Bez wątpienia ten dar gawędziarza zaowocował szeregiem wydarzeń, które do dziś funkcjonują jako integralnie połączone z Muzeum. Od samego początku organizowania Muzeum Dyrektor rozpoczął ożywianie przeszłości, organizował imprezy plenerowe, starał się kultywować tradycyjne zajęcia, dbał o przypomnienie zapomnianych legend. Dzięki temu już wiosną 1969 roku nad Lednicą zorganizowano zabawę „Topienie Marzanny”, a także zaprezentowano widowisko plenerowe „Noc Kupały” – przypominając mityczne obrzędy barwnie przedstawione przez J.I. Kraszewskiego w *Starej Baśni*. Obie imprezy plenerowe są kontynuowane do dziś, a zapoczątkowane wówczas niektóre formy działań przerodziły się z czasem w samodzielne widowiska i imprezy plenerowe.

Jerzy Łomnicki sprawował funkcję Dyrektora do września 1981 roku. Zrezygnował po chorobie i pobycie w szpitalu. Ostatni okres kierowania Muzeum nie należał do łatwych. Kraj przeżywał kryzys gospodarczy, był to zarazem początek istotnych przemian polityczno-ideologicznych. Na tej bazie pojawiły się niejasne zarzuty, pretensje wobec Dyrektora, które przyspieszyły chorobę serca, jakiej uległ na przełomie 1980 i 1981 roku. Po przyjęciu rezygnacji Dyrektora z kierowania muzeum Ministerstwo, korzystając z jego niezwykłego doświadczenia, powołało Go na konsultanta i rzeczoznawcę do spraw muzeów skansenowskich.

W tym ostatnim okresie życia Jerzy Łomnicki wrócił do swojego pomysłu sprzed lat – przystąpił ponownie do zorganizowania stowarzyszenia konserwatorów polskich. Stał na czele Komisji Założycielskiej i współorganizował zjazd powołujący tę organizację. Stowarzyszenie od 1984 roku przyznaje szczególne wyróżnienie – Nagrodę im. Hanny Pieńkowskiej i Jerzego Łomnickiego. Otrzymują ją osoby, których praca przynosi istotne rezultaty w zakresie ochrony zabytków, a jednocześnie jest ona przypomnieniem dwojga wybitnych przedstawicieli służb konserwatorskich.

Atak serca dopadł Dyrektora w samochodzie na drodze pod Pobiedziskami. Mimo pomocy nie udało się Go uratować. Jerzy Łomnicki zmarł 8 grudnia w Rybitwach, tuż przy Ostrowie Lednickim. Pochowany został na cmentarzu parafialnym w Dziekanowicach.

⁶ Niestety aktualnie poza formalnym i merytorycznym zasięgiem Muzeum.

Andrzej Kaszubkiewicz – drugi kustosz dziedzictwa pierwszych Piastów

Andrzej Kaszubkiewicz był dyrektorem Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy od końca 1981 roku do początku roku 2008.

Urodził się w 1940 roku w Poznaniu. Tutaj też ukończył szkołę podstawową i Technikum Budowlane przy ul. Rybaki. Ukończenie tegoż pozwoliło mu później stawiać czoło wyzwaniom budowlanym, które dla przyszłego dyrektora Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy stały się niemal codziennością.

W 1967 ukończył studia historyczne na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, broniąc pracy magisterskiej pod kierownictwem prof. Janusza Pajewskiego.

Zawodową przygodę z muzealnictwem rozpoczął w roku 1968, podejmując pracę na stanowisku asystenta muzealnego w Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Odwachu na Starym Rynku w Poznaniu.

W roku 1971 został kierownikiem oddziału Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania na Cytadeli. Zamiłowanie do badań nad fortyfikacjami zaowocowało podjęciem prac odsłaniających kilka dział fortecznych w Parku na Cytadeli do celów ekspozycji plenerowej,

(schrony Reduty I i II, bunkier amunicyjny, organizacja lapidarium w Wielkiej Śluzie itp.).

Był współautorem opracowania nowatorskiej ekspozycji obrazującej historię walk o poznańską Cytadelę w oparciu o nowoczesne, jak na ówczesne czasy, elementy audiowizualne wykorzystujące m.in. techniki filmowe. Opracowanie to, zaliczane do jednych z pierwszych w Polsce, docenione zostało przez władze miasta Poznania, które uhonorowały Kaszubkiewicza Honorową Odznaką Miasta Poznania oraz wpisem do księgi *Zasłużonych dla dzielnicy Stare Miasto*.

W latach 1975-1976 Andrzej Kaszubkiewicz ukończył podyplomowe studium muzeologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie oraz studium dla kadry kierowniczej w Warszawie.

Rok 1978 postawił przed nim zupełnie nowe wyzwanie – w lutym objął stanowisko wicedyrektora w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Muzeum to od trzech lat realizowało budowę Wielkopolskiego Parku Etnograficznego, przeprowadzając translokację szeregu wytypowanych przez etnografów obiektów na teren pozyskany w 1974 roku przez muzeum od Pań-

Ryc. 1. Ogólnopolska konferencja skansenowska, Mały Skansen 1982 (fot. Z. Maciejewski)
Fig. 1. All-Poland Open-Air Museums Conference, the Little Skansen 1982 (photograph by Z. Maciejewski)

Ryc. 2. Wizyta profesora Aleksandra Gięszto-
ra w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
26 października 1991 (fot. Archiwum MPP na
Lednicy)

Fig. 2. Professor Aleksander Gięszto's visit to
the Museum of the First Piasts at Lednica on
October 26, 1991 (photograph – Archive of
MFPL)

stwowych Gospodarstw Rolnych. W tym też czasie pro-
wadzona była na Ostrowie Lednickim budowa nowego
zadaszenia nad ruinami – było to niezwykle skompli-
kowane przedsięwzięcie, biorąc pod uwagę logistykę
z nim związaną. Równolegle rekonstruowany był zespół
dworski na terenie Wielkopolskiego Parku Etnograficz-
nego składający się z dworu ze Studzieńca i dwóch ofi-
cyn z Łomnicy, do których Andrzej Kaszubkiewicz
przeniósł dyrekcję Muzeum z Rybitw, gdzie mieściła się
w budynku dawnej mleczarni i w prywatnych pomiesz-
czeniach ówczesnego dyrektora Jerzego Łomnickiego.

Koniec roku 1981 stanowił pewnego rodzaju kolejny
punkt zwrotny w karierze muzealnej Andrzeja Kaszubkie-
wicza, albowiem w grudniu powołany został na stanowi-
sko dyrektora Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

Trudno o lepsze posunięcie w tamtej chwili, albo-
wiem Andrzej Kaszubkiewicz łączył w sobie cechy za-
palonego historyka i muzealnika z praktyką budowlan-
ca. Wykształcenie budowlane okazało się ze wszech
miar przydatne przy nadzorowaniu wielu budow, jakie

w tym czasie realizowało muzeum. Dyrektor potrafił sta-
nąć ponad podziałami merytorycznymi działów funk-
cjonujących w muzeum. Zdolności organizacyjne oraz
znajomość podstaw administracyjnych funkcjonowania
instytucji muzealnych pozwoliły mu na sprawne przeję-
cie steru i prowadzenie polityki w pełni satysfakcjonu-
jącej wszystkie działy muzeum.

Andrzej Kaszubkiewicz dał temu wyraz na konferen-
cji skansenowskiej w roku 1983, mówiąc: *Rezerwat archeo-
logiczny i park etnograficzny mają wspólne problemy. Dziś tu
i tam, przedstawiciele dwóch przecież różnych dziedzin nauki, ja-
kimi są etnografia i archeologia, prowadzą intensywne badania
terenowe. Łączą ich podobne problemy, polegające na organizo-
waniu ekspozycji na wolnym powietrzu i obsłudze ruchu tury-
stycznego. Tu na Lednicy i tam na terenie Wielkopolskiego Par-
ku Etnograficznego mamy zachowane obiekty z przed 1000 lat,
a nawet z przed 2500 lat. Są one ważnym świadectwem istnie-
nia i działalności człowieka zamieszkującego te ziemie.*

*Zabiegi o zachowanie ciągłości są cechą wszystkich naro-
dów cywilizowanych.*

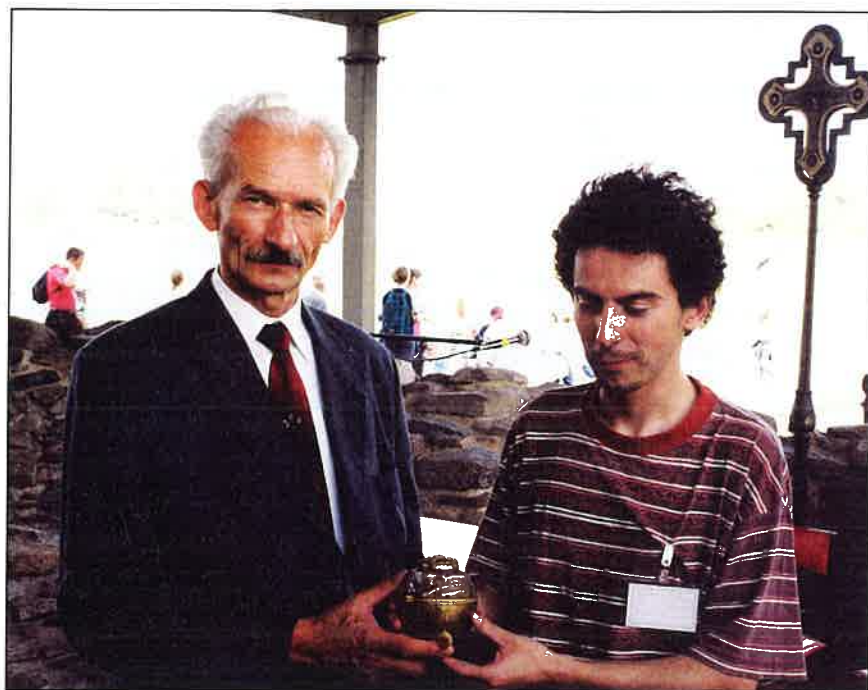

Ryc. 3. Obchody 1000-lecia śmierci Mieszka I
na Ostrowie Lednickim, maj 1991 roku (fot.
M. Józwiakowska)

Fig. 3. The celebrations of the thousandth an-
niversary of the death of Mieszko I on Ostrów
Lednicki (Lednica Holm), May 1991 (photo-
graph by M. Józwiakowska)

Ryc. 4. Urna z prochami Bolesława Chrobrego (własność Muzeum Czarotoryskich w Krakowie) podczas obchodów jubileuszowych w roku 2000 na Ostrowie Lednickim, 27.05.2000 (fot. Archiwum MPP na Lednicy)

Fig. 4. Urn with the ashes of Bolesław Chrobry (the Valiant) (property of the Czarotoryski Museum in Kraków) during the jubilee celebrations in 2000 on Ostrów Lednicki (Lednica Holm), May 27 2000 (photograph – Archive of MFPL)

Istnieje analogia między trwałością cywilizacyjną, a świadomością swej przeszłości. Bez wiary w trwanie, nie można budować rzeczy trwałych. Znajomość przeszłości własnych dziejów, daje nam oparcie w teraźniejszości i świadomość sensowności działań dla przyszłości. Na tym polega wartość zabytków, które chronimy, przez dobre ekspozycje wydobywając z nich ładunek emocji, jaki one zawierają.

Było to w pewnym sensie jego *credo* muzealne, które konsekwentnie realizował przez wszystkie lata swojej zawodowej aktywności.

Legło ono też u podstaw szeregu jego poczynań, dzięki którym m.in. doszło do powstania Interdyscyplinarnego Zespołu do Badań Ostrowa Lednickiego i jego Osadniczego Zaplecza, w którego skład weszli naukowcy reprezentujący różne gałęzie nauki. Podjęte też zostały długofalowe badania podwodne wspólnie z Katedrą Archeologii Podwodnej Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, a powołany do życia w 1988 roku Lednicki Park Krajobrazowy, w swoich początkach przez 11 lat administrowany przez Muzeum Pierwszych Piastów, stał się autentycznym pierwowzorem tak modnego dzisiaj ekomuzeum.

Dyrektor prowadził też bardzo skuteczne działania na rzecz powiększania muzeum o nowe oddziały. Zlokalizowane w ościennych powiatach były one ściśle powiązane z merytorycznym obszarem działalności Muzeum na Lednicy, jak oddział Rezerwat Archeologiczny Gród Piastowski w Gieczu, który stał się oddziałem muzeum w roku 1984, czy też wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie, którego zakup Kaszubkiewicz sfinalizował w roku 1997, tworząc tam samodzielną Pracownię Archeologiczną. Pozyskał również tereny w Lednogórze i Waliszewie oraz podpoznańskim Rogierówku, na któ-

rych utworzone zostały punkty etnograficzne wchodzące w skład Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w Dziekanowicach, w którego rozbudowę zaangażował się bez reszty, wykorzystując swoje doświadczenie budowlane. Ukoronowaniem tych działań była translokacja do Parku Etnograficznego zabytkowego, XVIII-wiecznego drewnianego kościoła z Wartkowic w roku 1997 oraz uroczyste jego otwarcie i poświęcenie w 2001 roku.

W roku 1994 Andrzej Kaszubkiewicz zmaterializował ideę swojego poprzednika, pierwszego dyrektora Muzeum na Lednicy – Jerzego Łomnickiego, przejmując w dzierżawę od Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa zabudowania po byłym PGR w Dziekanowicach, gdzie po dokonanych remontach przeniósł siedzibę Muzeum z dworu na terenie Parku Etnograficznego. Tamże również po dokonaniu stosownej adaptacji i remoncie, oddano do użytku w celach wystawienniczych ogromną salę w folwarcznej stodole, w której zaprezentowano jubileuszową wystawę „Otton III w Polsce” (2000 rok).

W pierwszych latach nowego wieku pojawiła się możliwość korzystania ze środków Unii Europejskiej. Z inicjatywy dyrektora przygotowano programy i zlecono wykonanie dokumentacji rozbudowy i modernizacji trzech rezerwatów archeologicznych Ostrów Lednicki, Giecz, Grzybowo. Inwestycje te zostały zaakceptowane przez władze wojewódzkie i zaliczono je do projektów kluczowych przeznaczonych do realizacji.

Podczas ponad ćwierćwiekowej dyrekcji Andrzeja Kaszubkiewicza, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy stało się znaną i docenianą placówką muzealną w skali nie tylko krajowej. Dorobek naukowy instytucji prezentowany jest w cyklicznych wydawnictwach mu-

Ryc. 5. Inauguracja Europejskich Dni Dziedzictwa Archeologicznego na Ostrowie Lednickim, 16.09.2006 (fot. M. Józwiakowska)
Fig. 5. Inauguration of the European Days of Archaeological Heritage on Ostrów Lednicki (Lednica Holm), September 16 2006 (photograph by M. Józwiakowska)

zeum tj. „Studiach Lednickich” czy *Bibliotece Studiów Lednickich*, które ukazywały się pod jego redakcją. Wyjątkową rolę przywiązywał do upamiętnienia przypadających na przełom wieków rocznic historycznych (śmierć Mieszka I, bitwa pod Cedynią, wizyta Ottona III). Obchodzono je uroczysto w różnych formach (Msze św., wystawy, rajdy, itp.).

Jednym z ostatnich zrealizowanych zadań, wyjątkowo trudnych, była wymiana zadaszenia nad relikami paladium lednickiego, bezcennego zabytku – Pomnika Historii.

Dorobek i zaangażowanie dyrektora Andrzeja Kaszubkiewicza nie pozostało niezauważone – za swoje osiągnięcia w dziedzinie szeroko pojmowanej ochrony zabytków odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi,

Złotą Odznaką „Za Ochronę nad Zabytkami”, „Za Zasługi dla Województwa Wielkopolskiego” i innymi. W roku 2006 z rąk Ministra Kultury odebrał Medal „Zasłużony Kulturze, Gloria Artis” nadawany osobom szczególnie zasłużonym na polu działalności kulturalnej oraz w zakresie ochrony kultury i dziedzictwa narodowego.

Idei tej nadal Andrzej Kaszubkiewicz hołduje w pełni – po przejściu na zasłużoną emeryturę w styczniu 2008 roku, teraz już jako prezes Poznańskiego Oddziału Towarzystwa Opieki nad Zabytkami oraz członek Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Poznaniu, podejmuje szereg inicjatyw, których celem jest uchronienie przed zniszczeniem i zapomnieniem historycznego dziedzictwa, któremu poświęcił bez reszty swój czas zawodowej aktywności.

Aneks

Lista pracowników Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy od 1 stycznia 1969 do 30 czerwca 2009 roku

W okresie 40-letniego funkcjonowania Muzeum zawodowo związało się z instytucją około 400 osób. Sposób zaangażowania tych osób w tworzenie Muzeum był różny i w różny sposób przedstawiany. Jednym z nich może być przeanalizowanie formy i okresu zatrudnienia i zbudowanie listy pracowników.

Lista pracowników Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy opracowana jest na podstawie akt osobowych pracowników – w oparciu o świadectwa pracy-dokument, w którym pracodawca potwierdza zatrudnienie pracownika. Świadectwo pracy wystawia się pracownikowi zatrudnionemu na umowę o pracę w danym zakładzie pracy. W przypadku zatrudnienia osób w innej formie, na przykład na umowy cywilne – umowa zlecenie, umowa o dzieło – nie otrzymuje się świadectwa pracy i nie tworzy się akt osobowych pracowników.

W pierwszym okresie istnienia instytucji w latach 1969-1974, kiedy Muzeum podlegało Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu i nie było jednostką samodzielną, wiele osób pracowało na umowy cywilne.

Forma zatrudnienia na umowy zlecenie również była popularna w czasie prowadzenia badań archeologicznych – wykopaliskowych na Ostrowie Lednickim, a także w okresie otwarcia ekspozycji muzealnych – w sezonie letnim.

Osoby pracujące na umowy zlecenie czy umowy o dzieło nie są ujęte na liście pracowników.

Komórka – archiwum administracyjne, powstała z chwilą zatrudnienia Floriana Lewandowskiego – starszego referenta do spraw archiwum w połowie roku 1983. Jego zasługą jest uporządkowanie wszelkiej dokumentacji związanej z zatrudnieniem osób w muzeum. Z uwagi na brak niektórych dokumentów starsze akta osobowe są niekompletne (zawierają tylko kwestionariusz osobowy i jedną umowę o pracę) i dlatego przy tworzeniu spisu pracowników dodatkowo posługiwałam się listą płacową.

Wszystkie akta osobowe byłych pracowników zgromadzone w archiwum oraz osób pracujących nadal – które posiada komórka do spraw kadrowych – zostały wykorzystane przy tworzeniu niniejszej listy zbiorczej.

W poniższym zestawieniu podano kolejno: nazwisko i imię, datę przyjęcia, datę zwolnienia oraz stanowisko.

A

1. **Adamska Anna**, 1.01.2009 – nadal, sekretarka
2. **Ałonow Sergiusz**, 15.04.1988 – 30.09.1989, asystent muzealny
3. **Andruszkiewicz Ewa**, 20.02.2001 – nadal, pomocnik muzealny
4. **Augustyniak Jan**, 16.06.1994 – nadal, pomocnik muzealny

B

5. **mgr Banaszak Danuta**, 1.11.1998 – nadal, kustosz
6. **Barłóg Marek**, 1.01.1976 – 2.10.1979, starszy rysownik
7. **Basa Stefan**, 16.06.1994 – 6.06.1995, pomocnik muzealny
8. **Basa Wanda**, 1.08.1991 – 9.02.1996, pomocnik muzealny
9. **Bąkowska Barbara**, 16.06.1994 – 20.03.1997, samodzielny referent
10. **Beśka Krzysztof**, 15.03.1990 – 31.12.1992, robotnik
11. **Biadasz Bernadeta**, 17.07.1978 – 31.08.1982, rysownik budowlany
12. **Bielerzewski Henryk**, 12.01.2003 – 29.02.2004, rzemieślnik
13. **mgr Billert Anna**, 1.11.1992 – 31.12.1993, asystent
14. **Binkowska Halina**, 1.02.1980 – nadal, starszy księgowy
15. **Błachowiak Henryk**, 2.05.1975 – 30.04.1977, cieśla
16. **dr Błaszczyk Stanisław**, 2.08.1982 – 8.11.1989, starszy kustosz

Ryc. 1. Impreza Marzanna – Mały Skansen – 1978 r., stoją od lewej: Jerzy Łomnicki, Józef Rominiecki, dziewczyna z zespołu ludowego; w chacie od lewej stoi: Henryk Włodarczyk (Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 1. Marzanna – the Little Skansen – 1978, standing from the left: Jerzy Łomnicki, Józef Rominiecki, a girl from the folk group; in the cottage on the left side is standing Henryk Włodarczyk (Research Archive of MFPL)

17. Bochenek (Matuszczyk) Jadwiga, 16.10.1985 – 12.06.1999, kierownik działu administracyjno-gospodarczego
18. Bogner Edward, 16.11.1988 – 31.01.1992, laborant
19. Borowiecki Stanisław, 4.08.1975 – 31.12.1979, pracownik budowlany
20. Braciszewski Zbigniew, 2.04.1991 – 31.10.1991, kasjer
21. **mgr Broński Łukasz**, 15.10.1999 – nadal, adiunkt
22. Budnik Paweł, 1.09.1984 – 30.11.1988, robotnik
23. Budzyńska Danuta, 15.04.1981 – 15.10.1981, pracownik sezonowy

C

24. mgr Chłodnicki Marek, 1.06.1979 – 12.04.1980, asystent muzealny
25. Chmielecka Janina, 2.04.1975 – 31.12.1979, dozorca, 19.04.1983 – 30.06.2005, laborant
26. Chmielecka Regina, 15.06.1977 – 18.03.1978, sprzątaczką
27. Chmielecka Wiesława, 1.09.1986 – 7.01.1988, robotnik na WPE, 1.06.1991 – 31.10.1992, pomocnik muzealny
28. Chmielecki Jan, 2.04.1975 – 31.08.1978, starszy rzemieślnik specjalista, 15.09.1981 – 15.04.1983, 15.01.1985 – 28.02.1987, 19.11.1990 – 20.05.1994
29. **Chmielecki Michał**, 1.05.2005 – nadal, robotnik
30. Chmielecki Zdzisław, 1.09.1973 – 4.03.2005, starszy mistrz
31. Chmielewski Jacek, 1.06.1990 – 22.10.1990, przewodnik
32. mgr Chojnacka Maria, 1.10.1989 – 31.08.2000, kustosz
33. Chuda Czesława, 15.06.1992 – 31.10.1992, pomocnik muzealny, 15.06.1993 – 15.11.1993, 13.06.1996 – 15.12.1996, 1.07.2006 – 31.08.2006

34. Chuda Grażyna, 15.04.1979 – 15.10.1979, pracownik sezonowy, 15.04.1980 – 15.10.1980, kasjerka, 15.04.1981 – 15.10.1981
35. Cicha Barbara, 1.08.1978 – 30.09.1979, referent ds. zaopatrzenia i transportu
36. Cichy Tadeusz, 7.08.1978 – 18.05.1979, robotnik budowlany
37. Ciesielski Bogdan, 26.05.1977 – 8.09.1977, murarz
38. **Czerniawska Józefa**, 1.08.1977 – nadal, starszy księgowy
39. Czerniawski Hieronim, 2.04.1975 – 31.12.1975, traktorzysta
40. Czub Hanna, 2.07.1979 – 31.07.1979, rysownik

D

41. Danielczyk Marek, 1.12.2003 – 31.03.2004, robotnik
42. Dąbska Danuta, 1.09.1980 – 31.01.1984, starszy rysownik
43. Dębski Przemysław, 15.05.2003 – 30.09.2003, pomocnik muzealny
44. Dobosz Kazimierz, 1.06.1989 – 31.10.1990, rzemieślnik
45. Dobrzykowski Sylwester, 1.04.1977 – 8.09.1977, murarz
46. **mgr Dominiczak-Głowacka Dorota**, 1.04.2003 – nadal, asystent muzealny
47. Doruchowska Barbara, 1.11.1998 – 11.09.1999, dozorca
48. Doruchowska Elżbieta, 1.04.1975 – 31.10.1975, przewoźnik promowy, 15.04.1978 – 15.10.1978, 15.04.1979 – 15.10.1979, 1.03.1980 – 30.04.2005, kwalifikowany opiekun ekspozycji
49. **Doruchowski Dariusz**, 12.05.1989 – nadal, starszy laborant
50. **Doruchowski Roman**, 15.05.1987 – nadal, starszy laborant

Ryc. 2. Dzień działacza kultury – Ostrów Lednicki – 1979 r., stoją od lewej odwrócone przodem: Jolanta Król, Krystyna Krysiak-Wachowiak, Leokadia Lewandowska (fot. Jacek Heller; Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 2 The Day of the Culture Activist – Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – 1979, standing from the left: Jolanta Król, Krystyna Krysiak-Wachowiak, Leokadia Lewandowska (photograph by Jacek Heller; Research Archive of MFPL)

51. Doruchowski Ryszard, 15.04.1979 – 15.10.1979, przewoźnik promowy, 15.04.1980 – 15.10.1980
52. mgr Dudarska (Kosicka) Hanna, 1.08.1982 – 28.11.1992, starszy asystent muzealny
53. Duszyński Stefan, 18.05.1977 – 31.08.1977, pomocnik murarza
54. Duszyński Wiesław, 1.07.1980 – 30.08.1980, robotnik wykwalifikowany
55. Dziarski Zbigniew, 1.01.1976 – 15.03.1977, pracownik remontowo-budowlany
56. **Dzięcielewski Jan**, 1.11.1984 – 15.05.1985, kierownik sekcji budowlanej, 1.08.1985 – 31.12.1990
57. Dzięcielewska Kinga, 1.02.2006 – 29.08.2007, dokumentalista

Ryc. 3. Dzień działacza kultury – Ostrów Lednicki – 1979 r., siedzą od lewej: Anna Piasecka, Marek Barłóg (fot. Jacek Heller; Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 3 The Day of the Culture Activist – Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – 1979, seated from the left: Anna Piasecka, Marek Barłóg (photograph by Jacek Heller; Research Archive of MFPL)

58. mgr Dzięciołowski Edwin, 1.11.1974 – 31.12.2000, starszy kustosz; kierownik oddziału Rezerwat Archeologiczny Gród w Gieczu

E

59. mgr Effenberg Eugeniusz, 1.01.1976 – 23.08.1977, starszy asystent muzealny
60. mgr Effenberg-Kuraszkiewicz Grażyna, 1.03.1975 – 4.03.1981, asystent muzealny

F

61. **Frąckowiak Teresa** 16.06.1994 – nadal, kierownik pracowni zieleni
62. Freitag Danuta, 1.06.1991 – 31.10.1991, pomocnik muzealny
63. **mgr Fryza Małgorzata**, 1.11.1983 – nadal, starszy kustosz

G

64. Gaca Czesław, 1.09.1979 – 30.09.1979, pracownik sezonowy
65. **Gaca Henryk**, 1.02.1983 – 7.04.1997, kierowca
66. Gaca Maria, 1.05.1987 – 29.02.2004, kwalifikowany opiekun ekspozycji
67. Galasiński Wojciech, 2.01.1979 – 2.01.1980, kierownik grupy robót, 21.12.1981 – 31.07.1982, renowator
68. **mgr Garbatowska Adriana**, 1.02.2003 – nadal, adiunkt
69. Gibas Anna, 1.09.1977 – 7.02.1979, laborant konserwatorski

Ryc. 4. Pracownicy na Ostrowie Lednickim – 1979 r., stoją od lewej: Edward Panowicz, Józef Skrzetuszewski, Leszek Stec, Adam Parada (fot. Jacek Heller; Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 4 The team at Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – 1979, standing from the left: Edward Panowicz, Józef Skrzetuszewski, Leszek Stec, Adam Parada (photograph by Jacek Heller; Research Archive of MFPL)

Ryc. 5. Pracownicy przy budowie kapliczki z Otłoczyna – teren WPE – 1979 r., stoją od lewej: Jerzy Stec, Andrzej Hauf, Tadeusz Cichy (fot. Jacek Heller; Archiwum Naukowe MPP)
Fig. 5 The team at the construction of the roadside shrine from Otłoczyn – the Wielkopolska Ethnographic Park area – 1979, standing from the left: Jerzy Stec, Andrzej Hauf, Tadeusz Cichy (photograph by Jacek Heller; Research Archive of MFPL)

Ryc. 6. Pracownicy przed oficyną wschodnią – 1979 r., stoją od lewej: Bożena Szczepaniak, Janusz Ratajczak, siedzi – Marek Krężałek (fot. Jacek Heller; Archiwum Naukowe MPP)
Fig. 6 The team in front of the eastern outbuilding – 1979, standing from the left: Bożena Szczepaniak, Janusz Ratajczak; sitting: Marek Krężałek (photograph by Jacek Heller; Research Archive of MFPL)

70. **mgr Gólski Andrzej**, 1.10.1973 – 31.03.1976, kustosz
71. **dr Górecki Janusz**, 1.06.1979 – nadal, starszy kustosz; kierownik działu archeologicznego
72. Grabowska Mariola, 14.05.1991 – 31.10.1991, pomocnik muzealny
73. Graczyk Ryszard, 24.04.1978 – 30.04.1978, murarz
74. Gromadzka Czesława, 16.06.1994 – 30.09.2004, pomocnik muzealny
75. **Gromadzki Robert**, 1.05.1992 – nadal, starszy laborant
76. mgr Gronek Sławomir, 11.04.2003 – 11.07.2003, asystent muzealny
77. Gruszczyński Andrzej, 2.04.1991 – 31.10.1991, pomocnik muzealny
78. **dr Grygorowicz Wojciech**, 1.04.2001 – 24.09.2005, starszy asystent muzealny

H

79. Hauf Andrzej, 1.06.1977 – 31.12.1979, pracownik brygady remontowej
80. Hedzielska Mieczysława, 10.09.1985 – 28.02.1986, robotnik
81. Heller Jacek, 2.11.1977 – 31.12.1979, starszy mistrz fotografii
82. Henzel Bernard, 1.10.1979 – 30.04.1980 palacz, 16.10.1981 – 15.04.1982, 15.10.1982 – 15.04.1983
83. **Henzel Honorata**, 1.12.1977 – 30.12.1978, sprzątaczką, 30.06.1979 – 18.07.1979, 30.01.1981 –

10.02.1981, 1.01.1983 – 28.02.1983, 1.02.1985 – 11.04.1985

84. **prof. Hilczer-Kurnatowska Zofia**, 2.07.2001 – nadal, starszy kustosz
85. Hyży Mirosława, 1.08.1981 – 30.11.1982, referent ds. administracyjno-kadrowych

I

86. mgr Iłski Kazimierz, 1.09.1980 – 31.10.1980, asystent muzealny
87. **mgr Indycka Elżbieta**, 10.06.1989 – nadal, kustosz
88. Iwanowski Paweł, 1.06.1993 – 30.11.1993, rysownik

J

89. mgr Jackowski Mateusz, 1.05.2004 – 30.06.2004, pomocnik muzealny
90. Jackowski Wojciech, 1.07.2004 – 30.09.2004, pomocnik muzealny, 1.05.2005 – 31.08.2005
91. **Jągłowska (Mania) Dorota**, 1.07.1995 – nadal, dokumentalista
92. Jakubowski Marcin, 16.06.1994 – 10.11.1995, traktorzysta
93. Jałoszyńska Wiesława, 1.09.1996 – 30.11.2007, referent ds. magazynu
94. **Jałoszyński Mieczysław**, 15.06.1993 – nadal, starszy laborant

95. Jaroszewski Aleksander, 16.06.1984 – 1.09.1987, rzemieślnik
96. mgr Jasieczek Włodzimierz, 15.06.1982 – 31.12.1982, radca prawny
97. Jasiński Leszek, 13.10.1977 – 4.02.1978, kierowca
98. **Jaśkiewicz Andrzej**, 16.06.1994 – 20.04.2005, pomocnik muzealny
99. Jaśkiewicz Danuta, 1.06.1985 – 31.10.1985, pomocnik muzealny, 15.04.1986 – 15.10.1986, 15.04.1987 – 31.05.2002
100. **Jaśkiewicz Edmund**, 5.05.1989 – 5.08.1989, pomocnik muzealny
101. **Jaśkiewicz Eugeniusz**, 1.07.1983 – nadal, rzemieślnik specjalista
102. **Jaśkiewicz (Skrzetuszevska) Janina**, 15.04.1979 – 15.10.1979, pracownik sezonowy, 1.08.2007 – nadal, pomocnik muzealny
103. Józwiak Maciej, 1.04.1986 – 31.10.1989, pomocnik muzealny
104. **Józwikowska Mariola**, 1.04.1986 – nadal, dokumentalista
105. Józwikowski Tomasz, 1.05.1983 – 10.05.1988, rzemieślnik
106. Kabaciński Andrzej, 1.11.1976 – 30.11.1977, pracownik fizyczny
107. Kabaciński Paweł, 1.03.1977 – 31.07.1977, pracownik fizyczny
108. mgr Kaczmarek Łukasz, 1.02.2007 – 3.06.2009, asystent muzealny
109. **Kalmus Zygmunt**, 1.10.2004 – nadal, rzemieślnik
110. mgr Kantorski Stefan, 1.03.1983 – 29.02.1984, radca prawny
111. **Kapsa (Bałwas) Jolanta**, 1.10.1976 – 31.10.1984, referent ds. budowy, 1.10.1988 – 5.03.1989 starszy referent ds. budowy, 1.05.1995 – nadal, kierownik pracowni budowlanej
112. Kasperczyk Sławomir, 7.07.1980 – 20.08.1980, pracownik fizyczny
113. **Kasprowska Henryka**, 16.06.1994 – nadal, pomocnik muzealny
114. Kasprowski Mirosław, 2.02.1976 – 13.10.1977, ogrodnik
115. **Kasprzak Andrzej**, 17.08.1981 – 28.02.1989, rzemieślnik
116. inż. Kaszuba Mikołaj, 1.01.1980 – 30.09.1987, specjalista ds. budowy
117. mgr Kaszubkiewicz Andrzej, 1.02.1978 – 25.01.2008, dyrektor; starszy kustosz
118. Kaszyński Krzysztof, 1.11.1998 – 31.10.1999, dozorca
119. Kaźmierska Marta, 1.09.2005 – 30.09.2005, pomocnik muzealny
120. Kaźmierski Adam, 15.07.1995 – nadal, kierowca ciągnika
121. **mgr inż. Keil Witold**, 1.11.1978 – 31.03.1981, kierownik działu konserwatorsko-budowlanego
122. Kierzenkowska Teresa, 1.08.1979 – 31.10.1979, stażystka; ogrodnik
123. **mgr Kihl-Szymańska Emilia**, 1.08.1970 – 30.06.1973, kustosz
124. **Klej Czesław**, 1.06.1988 – 27.05.1990, pomocnik muzealny
125. mgr Knaś Anna, 1.02.1999 – 30.04.2002, młodszy dokumentalista
126. Kobrzyński Eugeniusz, 15.11.1976 – 31.12.1976, pracownik fizyczny
127. Kobrzyński Zbigniew 1.01.1970 – 12.04.1977 pracownik fizyczny
128. **Kolanowska Ewa**, 15.04.1978 – 8.10.1979, główny księgowy
129. Konieczna-Kubacka Jolanta, 7.02.1977 – 30.06.1984, kasjerka
130. Koperska Krystyna, 14.05.1977 – 30.06.1978, referent ds. budowlanych
131. mgr Kosmowski Kosma, 1.08.2005 – 31.10.2007, asystent muzealny
132. **Kossowski Marian**, 1.09.1984 – nadal, specjalista ds. budowlanych
133. Kostrzevska Krystyna, 15.05.1983 – 13.06.1983, pomoc muzealna
134. **Koszuta-Frankowska Anna**, 2.11.2005 – nadal, pomocnik muzealny
135. Kościński Roman 1.12.1978 – 14.04.1979, magazynier

K

106. Kabaciński Andrzej, 1.11.1976 – 30.11.1977, pracownik fizyczny
107. Kabaciński Paweł, 1.03.1977 – 31.07.1977, pracownik fizyczny
108. mgr Kaczmarek Łukasz, 1.02.2007 – 3.06.2009, asystent muzealny
109. **Kalmus Zygmunt**, 1.10.2004 – nadal, rzemieślnik
110. mgr Kantorski Stefan, 1.03.1983 – 29.02.1984, radca prawny
111. **Kapsa (Bałwas) Jolanta**, 1.10.1976 – 31.10.1984, referent ds. budowy, 1.10.1988 – 5.03.1989 starszy referent ds. budowy, 1.05.1995 – nadal, kierownik pracowni budowlanej
112. Kasperczyk Sławomir, 7.07.1980 – 20.08.1980, pracownik fizyczny
113. **Kasprowska Henryka**, 16.06.1994 – nadal, pomocnik muzealny
114. Kasprowski Mirosław, 2.02.1976 – 13.10.1977, ogrodnik
115. **Kasprzak Andrzej**, 17.08.1981 – 28.02.1989, rzemieślnik
116. inż. Kaszuba Mikołaj, 1.01.1980 – 30.09.1987, specjalista ds. budowy
117. mgr Kaszubkiewicz Andrzej, 1.02.1978 – 25.01.2008, dyrektor; starszy kustosz
118. Kaszyński Krzysztof, 1.11.1998 – 31.10.1999, dozorca
119. Kaźmierska Marta, 1.09.2005 – 30.09.2005, pomocnik muzealny

Ryc. 7. Pracownicy przed schroniskiem na Ostrowie Lednickim – 1979 r., siedzą od lewej: Marek Staszewski, Józef Skrzetuszewski, Mateusz Łastowiecki, Józef Romieniecki (fot. Jacek Heller; Archiwum Naukowe MPP)
Fig. 7 The team in front of the hostel at Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – 1979, seated from the left: Marek Staszewski, Józef Skrzetuszewski, Mateusz Łastowiecki, Józef Romieniecki (photograph by Jacek Heller; Research Archive of MFPL)

Ryc. 8. Otwarcie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego – 1982 r., stoją od lewej: Antoni Pelczyk, z tyłu Mirosława Hyży, (Henryk Nowakowski – Wojewódzki Konserwator Zabytków w Poznaniu), Anna Piasecka, (Bogna Wierzbowska – z-ca Konserwatora Wojewódzkiego w Poznaniu, Janusz Chojnacki – Naczelnik Urzędu Gminy w Łubowie, Stanisław Majchrzak – Muzeum Regionalne w Wolsztynie), Andrzej Kowalski, osoba nieznana, (Józef Burszta – UAM, członek Rady Muzeum), po środku stoi Stanisław Błaszczysz, dalej (Drzewiecki – Gminna Spółdzielnia), Kaliksta Łopacka-Szymańska, Edwin Dzieciolowski, z tyłu Andrzej Kasprzak, Józefa Czerniawska, Halina Binkowska, (Tadeusz Laudowicz – sekretarz gminny PZPR), Jacek Wrzesiński, Janusz Górecki, pierwszy z prawej strony stoi Stefan Szulc, na środku stoi Andrzej Kaszubkiewicz (fot. Zenon Maciejewski; Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 8 The opening of the Wielkopolska Ethnographic Park – 1982, standing from the left: Antoni Pelczyk; in the back: Mirosława Hyży, Henryk Nowakowski – Chief Inspector of Ancient Monuments and Historic Buildings of the Greater Poland Province in Poznań, Anna Piasecka, Bogna Wierzbowska – the assistant Chief Inspector of Ancient Monuments and Historic Buildings of the Greater Poland Province in Poznań, Janusz Chojnacki – prefect of the District Council in Łubowo, Stanisław Majchrzak – the Regional Museum in Wolsztyn, Andrzej Kowalski, an unknown person, Józef Burszta – Adam Mickiewicz University, the member of the Museum Council, standing in the middle: Stanisław Błaszczysz, next to [?] Drzewiecki – the district cooperative, Kaliksta Łopacka-Szymańska, Edwin Dzieciolowski; at the back Andrzej Kasprzak, Józefa Czerniawska, Halina Binkowska, Tadeusz Laudowicz – the district secretary of PZPR (Polish United Workers' Party), Jacek Wrzesiński, Janusz Górecki; standing first from the right side: Stefan Szulc; standing in the middle: Andrzej Kaszubkiewicz (photograph by Zenon Maciejewski; Research Archive of MFPL)

136. Kotkowska Gertruda 15.04.1993 – 31.10.1993, pomocnik muzealny, 16.04.1996 – 16.10.1996, 15.04.2000 – 31.10.2000, sprzątaczką, 16.04.2001 – 31.10.2001
137. mgr Kowalczyk Andrzej, 25.10.2007 – nadal, asystent muzealny
138. Kowalska Agnieszka, 1.05.1992 – 31.10.1992, pomocnik muzealny
139. mgr inż. Kowalski Andrzej, 1.08.1980 – 15.02.1984, kierownik działu konserwatorsko-budowlanego.
140. Kowalski Tadeusz, 15.11.1982 – 10.01.1983, murarz
141. inż. arch. Kozłowski Walerian, 1.01.1975 – 30.04.1976, główny specjalista ds. technicznych
142. Krawiec Anna, 1.07.1979 – 15.08.1979, pracownik fizyczny
143. mgr Krężałek Marek, 1.04.1975 – 1.02.1979, asystent muzealny, 16.01.1980 – nadal zastępca dyrektora ds. administracyjnych
144. Król Andrzej, 1.09.1993 – 19.08.1996, laborant
145. Król Edmund, 16.06.1994 – nadal, pomocnik muzealny
146. Król Jolanta, 1.05.1978 – nadal, sprzątaczką
147. Król Jan, 1.07.1975 – 25.08.2008, laborant,
150. Król Marian, 1.12.1976 – 31.12.1979, pracownik brygady remontowej
151. Król Monika, 1.09.2004 – 31.12.2004, pomocnik muzealny
152. Król Teresa, 16.06.1994 – nadal, pomocnik muzealny
153. Kruczyński Jan, 1.06.1979 – 15.10.1979, dekarz
154. Krysiak-Wachowiak Krystyna, 1.03.1977 – 25.01.1985, referent administracyjny
155. mgr Krysztofiak Teresa, 15.01.1995 – nadal, kustosz; kierownik oddziału Rezerwat Archeologiczny Gród w Gieczu
156. Książak Ignacy, 16.06.1994 – 25.07.2008, pomocnik muzealny
157. Książak Teresa, 2.04.1991 – 31.10.1991, pomocnik muzealny
158. Kubiński Jan, 1.05.1990 – 30.06.1992, kwalifikowany opiekun ekspozycji
159. Kucharski Krzysztof, 1.11.1996 – nadal, pomocnik muzealny
- 150.2009 – nadal, laborant
148. Król Jarosław, 15.05.1997 – nadal, robotnik
149. Król Łukasz, 1.09.1998 – nadal, pomocnik muzealny

Ryc. 9. Otwarcie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego – 1982 r., stoją od lewej: Stanisław Błaszczyk, Anna Piasecka, Antoni Pelczyk, Stefan Szulc; przy chacie od lewej stoją: Józefa Czerniawska, Halina Binkowska, Teodora Sadowska (fot. Zenon Maciejewski; Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 9 The opening of the Wielkopolska Ethnographic Park – 1982, standing from the left: Stanisław Błaszczyk, Anna Piasecka, Antoni Pelczyk, Stefan Szulc; at the cottage standing from the left: Józefa Czerniawska, Halina Binkowska, Teodora Sadowska (photograph by Zenon Maciejewski; Research Archive of MFPL)

160. Kujawa Andrzej, 1.04.1986 – 6.07.1989, robotnik, 1.03.1993 – 25.09.2008, rzemieślnik
161. Kujawa Danuta, 1.01.1985 – 30.11.1985, kwalifikowany opiekun ekspozycji
162. Kujawa Kazimiera, 1.01.1985 – 30.09.2008, opiekun ekspozycji
163. Kujawa Robert, 1.05.1987 – 15.05.1987, pomocnik muzealny, 15.05.1995 – 30.04.2000
164. Kujawa Wojciech, 1.09.1977 – nadal, dokumentalista
165. Kulawiak Andrzej, 10.05.2002 – nadal, starszy rzemieślnik
166. Kulińska Ewa, 1.08.1976 – 30.04.1977, sprzątaczką
167. Kurowski Janusz, 1.04.1987 – 16.10.1999, dokumentalista
168. Kuszak Dariusz, 2.04.1991 – 31.05.1991, przewodnik
169. mgr Kuszczak Piotr, 1.09.1992 – nadal, starszy kustosz; kierownik działu bibliotecznego; archiwista
170. Kwaśniewski Krzysztof, 15.04.1987 – 31.01.1989, starszy fotograf

L

171. dr Lehmann Janusz, 1.06.1990 – 25.12.2002, starszy kustosz
172. Lemiesz Andrzej, 20.04.1977 – 2.08.1978, kierowca
173. Lepka Andrzej, 1.08.2002 – nadal, pomocnik muzealny
174. Lewandowska Leokadia, 16.09.1978 – 31.03.1982, główny księgowy
175. Lewandowski Florian, 1.06.1983 – 8.07.1999, starszy referent ds. archiwum
176. Lingas Alicja, 2.04.1991 – 30.09.1991, kasjerka
177. Lisecki Andrzej, 11.05.1977 – 31.08.1977, pomocnik murarza
178. Lisiak Mieczysław, 11.05.1977 – 8.09.1977, cieśla

Ł

179. Łaniecka Jadwiga, 1.01.1985 – 24.10.1985, starszy pomocnik muzealny
180. mgr Łastowiecka Apolonia, 15.04.1986 – 31.10.1986, starszy asystent muzealny, 15.05.1987 – 31.10.1987, 15.04.1988 – 31.10.1988, adiunkt,

Ryc.10. Dzień działacza kultury – schronisko na Ostrowie Lednickim – 1985 r. Stół pierwszy – siedzą od lewej: Tadeusz Panowicz, Marian Kossowski, Tomasz Józwiowski, Paweł Patan; stół drugi – siedzą od lewej: Ryszard Małycka, Eugeniusz Jaśkiewicz, Andrzej Nawrocki, Andrzej Kasprzak, Cecylia Wełnic, Andrzej Kaszubkiewicz; stoi Maria Staśkiewicz (fot. Janusz Szydłowski; nr neg. 3735 Archiwum Fotograficzne MPP)

Fig. 10 The Day of the Culture Activist – the hostel at Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – 1985, the first table – seated from the left: Tadeusz Panowicz, Marian Kossowski, Tomasz Józwiowski, Paweł Patan; the second table – seated from the left: Ryszard Małycka, Eugeniusz Jaśkiewicz, Andrzej Nawrocki, Andrzej Kasprzak, Cecylia Wełnic, Andrzej Kaszubkiewicz; standing: Maria Staśkiewicz (photograph by Janusz Szydłowski; number of the negative 3735; Photographic Archive of MFPL)

Ryc. 11. Dzień działacza kultury – schronisko na Ostrowie Lednickim – 1985 r. W środku stoją: Zofia Nowaczyk, Ryszard Małyska (fot. Janusz Szydłowski; nr neg. 3735 Archiwum Fotograficzne MPP)
Fig. 11 The Day of the Culture Activist – the hostel at Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – 1985, standing in the middle: Zofia Nowaczyk, Ryszard Małyska (photograph by Janusz Szydłowski; number of the negative 3735; Photographic Archive of MFPL)

Ryc. 12. Dzień działacza kultury – schronisko na Ostrowie Lednickim – 1985 r. Od lewej strony Elżbieta Doruchowska, Janina Nowak (fot. Janusz Szydłowski; nr neg. 3735 Archiwum Fotograficzne MPP)
Fig. 12. The Day of the Culture Activist – the hostel at Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – 1985, from the left: Elżbieta Doruchowska, Janina Nowak (photograph by Janusz Szydłowski; number of the negative 3735; Photographic Archive of MFPL)

- 1.05.1989 – 31.10.1989, 1.05.1990 – 31.10.1990,
2.04.1991 – 1.06.1991
181. mgr Łastowiecki Mateusz, 1.03.1973 – 30.06.1976,
starszy kustosz, 1.11.1978 – 30.09.1981, 1.06.1985
– 27.01.2004
182. mgr Łechtańska Izabela, 17.07.2006 – 31.10.2006,
asystent muzealny
183. Łomnicka Joanna, 1.02.1975 – 30.04.1981,
starszy woźny
184. mgr Łomnicki Jerzy, 1.01.1969 – 11.10.1981,
dyrektor; starszy kustosz
185. mgr Łomnicki Marian, 1.11.1991 – 28.02.2005,
dokumentalista
186. mgr Łopacka-Szymańska Kaliksta, 1.09.1976
– 30.11.2004, starszy kustosz-kierownik działu bi-
bliotecznego, archiwista
187. Łozowska Anna, 2.04.1975 – 31.12.1975, pomoc-
nik muzealny
188. Łukomska Elżbieta, 1.08.1976 – 30.08.1977, refe-
rent ds. administracyjno-gospodarczych
189. inż. Łukomski Łucjan, 28.02.1977 – 31.08.1977,

kierownik działu konserwatorsko-budowlanego
190. mgr Łukowski Jarosław, 16.11.1987 – 30.04.2001,
starszy asystent

M

191. Maciejewska Aleksandra, 5.07.1978 – 15.10.1978,
stażystka
192. Maciejewski Czesław, 1.05.1989 – nadal, kie-
rowca ciągnika
193. Maciejewski Stanisław, 16.09.1996 – nadal, rze-
mieślnik specjalista
194. mgr Maciejewski Zenon, 10.11.1980 – 30.03.1984,
fotograf
195. mgr Maćkowiak Lidia, 15.08.1979 – 15.11.1979,
stażystka; archeolog
196. mgr Maćkowiak Michał, 15.01.2004 – 24.02.2004,
asystent muzealny
197. mgr Małyska Ryszard, 1.05.1981 – 31.08.1985,
kierownik działu gospodarczego
198. Marski Ryszard, 16.06.1994 – nadal, pomocnik
muzealny

Ryc. 13. Dzień działacza kultury – schronisko na Ostrowie Lednickim – 1985 r., siedzą od lewej: Alicja Pietrusiak-Rączka, Janina Szydłowska, Zofia Nowaczyk (fot. Janusz Szydłowski; nr neg. 3735 Archiwum Fotograficzne MPP)
Fig. 13 The Day of the Culture Activist – the hostel at Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – 1985, seated from the left: Alicja Pietrusiak-Rączka, Janina Szydłowska, Zofia Nowaczyk (photograph by Janusz Szydłowski; number of the negative 3735; Photographic Archive of MFPL)

Ryc. 14. Dzień działacza kultury – schronisko na Ostrowie Lednickim – 1985 r. Tańczą Małgorzata Fryza z Grzegorzem Pawłowskim (fot. Janusz Szydłowski; nr neg. 3735 Archiwum Fotograficzne MPP)
Fig. 14 The Day of the Culture Activist – the hostel at Ostrów Lednicki (Lednica Holm) – 1985, dancing: Małgorzata Fryza and Grzegorz Pawłowski (photograph by Janusz Szydłowski; number of the negative 3735; Photograph Archive of MFPL)

199. Marszewska Hanna, 15.10.1986 – 31.12.1986, dozorca, 1.02.1987 – 15.04.1987
200. **Marszewski Tadeusz**, 16.07.1984 – nadal, kwalifikowany opiekun ekspozycji
201. **Masłowski Józef**, 1.05.1979 – 25.08.1979, murarz
202. **Meller Wiesława**, 15.04.2006 – nadal, bileter

Ryc. 15. Wystawa „Haft Ręczny” – Dwór ze Studzieńca – 1987 r. Stoją od lewej: Janina Chmielecka, Janina Wawrzynowska, Stefania Skrzetuszewska, Zofia Nowaczyk, Maria Gaca (fot. Archiwum Naukowe MPP)
Fig. 15 The Exhibition “Handmade Embroidery” – the manor from Studzieniec – 1987, standing from the left: Janina Chmielecka, Janina Wawrzynowska, Stefania Skrzetuszewska, Zofia Nowaczyk, Maria Gaca (Research Archive of MFPL)

203. mgr Mendyk Stanisław, 2.04.1980 – 24.07.1980, kierownik działu naukowo-oświatowego
204. **Michalska Narcyza**, 1.09.1985 – 31.10.1985, sprzątaczką, 15.04.1986 – 31.10.1986, 15.04.1987 – 31.10.1987, 1.04.1988 – 31.10.1988, 14.04.1989 – 31.10.1989, 17.04.1990 – 31.10.1990, pomocnik muzealny
205. Michałowska Anna, 1.04.1989 – 31.10.1989, pomocnik muzealny
206. Michałowska Danuta, 14.04.1989 – 31.10.1989, pomocnik muzealny
207. Miczuga Grażyna, 1.06.1984 – 15.10.1984, pomocnik muzealny
208. **Miczuga Halina**, 1.09.2004 – nadal, sprzątaczką
209. **Miczuga Mirosław**, 16.06.1994 – nadal, kierowca ciągnika
210. Miczuga Zenon, 16.06.1994 – 2.11.1996, pomocnik muzealny
211. mgr Milewska Eleonora, 1.10.1984 – 15.10.1985, asystent muzealny
212. Miśkiewicz Maria, 1.09.1986 – 30.11.1988, asystent muzealny
213. Modrzejewska Halina, 1.10.1996 – 25.03.2008, kierownik działu administracyjno-gospodarczego
214. Müller Włodzimierz, 1.06.1989 – 31.10.1990, rzemieślnik

N

215. mgr Nadolna Barbara, 1.03.1977 – 31.10.1980, radca prawny
216. **mgr Nadolski Mieczysław**, 1.03.1974 – 31.12.1975, starszy asystent, 1.04.1976 – 14.03.1979
217. mgr Nalewski Krzysztof, 15.10.1999 – 2.04.2001, asystent muzealny
218. Napierała Zbigniew, 15.11.1996 – 6.05.2002, rzemieślnik
219. Nawrocka Teresa, 1.04.1989 – 30.04.1995, robotnik

Ryc. 16. Wystawa „Haft ręczny” – Dwór ze Studzieńca – 1987 r. Stoją od lewej: Wojciech Kujawa, Jarosław Łukowski, (Janusz Chojnacki – Naczelnik Urzędu Gminy w Łubowie), Katarzyna Nowaczyk, Mateusz Łastowiecki, Henryk Gaca, Janusz Kurowski, Jadwiga Bochenek, Marek Krężałek (fot. Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 16 The Exhibition "Handmade Embroidery" – the manor from Studzieniec, 1987, standing from the left: Wojciech Kujawa, Jarosław Łukowski, Janusz Chojnacki – prefect of the District Council in Łubowo, Katarzyna Nowaczyk, Mateusz Łastowiecki, Henryk Gaca, Janusz Kurowski, Jadwiga Bochenek, Marek Krężałek (Research Archive of MFPL)

- 220. Nawrocki Andrzej, 1.12.1982 – nadal, rzemieślnik
- 221. mgr Nowacki Maciej, 17.11.1997 – 30.04.2002, asystent muzealny
- 222. Nowaczyk Jan, 1.11.1984 – 25.11.1984, opiekun ekspozycji
- 223. Nowaczyk-Bałwas Katarzyna, 15.06.1983 – nadal, magazynier
- 224. Nowaczyk Robert, 15.10.1986 – 31.12.1987, palacz
- 225. Nowaczyk Wojciech, 2.04.1984 – 31.01.1989, starszy rzemieślnik specjalista
- 226. Nowaczyk Zofia, 23.02.1985 – 15.09.1989, bileter
- 227. Nowak Janina, 2.04.1975 – 28.09.1998, kwalifikowany opiekun ekspozycji
- 228. Nowak Marcin, 10.05.2000 – 8.07.2001, pomocnik muzealny
- 229. mgr Nowak Olgierd, 4.09.2002 – 30.09.2004, starszy asystent
- 230. Nowak Ryszard, 16.11.1977 – 30.06.1979, kierowca ciągnika, 16.06.1994 – nadal

- 231. Nowak Sławomir, 12.08.1987 – 31.05.1996, kwalifikowany opiekun ekspozycji
- 232. Nowak Tomasz, 1.09.1989 – 25.10.1989, pomocnik muzealny
- 233. Nowak Władysław, 1.04.1985 – 15.04.1986, pomocnik muzealny, 1.02.1987 – 31.12.1988, starszy dozorca
- 234. Nowakowski Eugeniusz, 18.04.1980 – 12.02.1981, kierownik działu gospodarczego
- 235. mgr Nowicka Lidia, 1.08.1988 – 15.11.2002, radca prawny

O

- 236. Obrachta Ewa, 15.05.1986 – nadal, starszy referent ds. kadrowych
- 237. Obrachta Sławomir, 1.11.1990 – 30.04.2001, kwalifikowany opiekun ekspozycji
- 238. mgr Ogórkiewicz Barbara, 15.09.1982 – 31.08.1989, asystent muzealny
- 239. mgr Olejniczak Mariola, 1.01.2009 – nadal, asystent muzealny

Ryc. 17. Dzień Kobiet – Dwór ze Studzieńca – 1988 r. Siedzą od lewej: Halina Binkowska, Jolenta Podzerek, Małgorzata Fryza, Maria Staśkiewicz, Danuta Jaśkiewicz, Janina Nowak, Elżbieta Doruchowska, Jacek Wrzesiński, Janusz Kurowski, Jadwiga Bochenek, Andrzej Kaszubkiewicz (fot. Krzysztof Kwaśniewski; Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 17 Women's Day – the manor from Studzieniec, 1988, seated from the left: Halina Binkowska, Jolenta Podzerek, Małgorzata Fryza, Maria Staśkiewicz, Danuta Jaśkiewicz, Janina Nowak, Elżbieta Doruchowska, Jacek Wrzesiński, Janusz Kurowski, Jadwiga Bochenek, Andrzej Kaszubkiewicz (photograph by Krzysztof Kwaśniewski; Research Archive of MFPL)

Ryc. 18. Dzień Kobiet – Dwór ze Studzieńca – 1988 r. Siedzą od lewej: Janina Wawrzynowska, Mariola Jóźwikowska, Mariusz Gil, Józefa Czerniawska, Halina Binkowska, Jolenta Podzerek, Małgorzata Fryza, Maria Staśkiewicz (fot. Krzysztof Kwaśniewski; Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 18 Women's Day – the manor from Studzieniec, 1988, seated from the left: Janina Wawrzynowska, Mariola Jóźwikowska, Mariusz Gil, Józefa Czerniawska, Halina Binkowska, Jolenta Podzerek, Małgorzata Fryza, Maria Staśkiewicz (photograph by Krzysztof Kwaśniewski; Research Archive of MFPL)

Ryc. 19. Dzień Kobiet – Dwór ze Studzieńca – 1988 r. Siedzą od lewej: Jacek Wrzesiński, Wojciech Kujawa, Janusz Kurowski, Jadwiga Bochenek, Andrzej Kaszubkiewicz, Jarosław Łukowski (fot. Krzysztof Kwaśniewski; Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 19 Women's Day – the manor from Studzieniec, 1988, seated from the left: Jacek Wrzesiński, Wojciech Kujawa, Janusz Kurowski, Jadwiga Bochenek, Andrzej Kaszubkiewicz, Jarosław Łukowski (photograph by Krzysztof Kwaśniewski; Research Archive of MFPL)

- 240. Olejnik Mirosław, 15.03.1986 – nadal, kierowca
- 241. Olejnik Zbigniew, 18.08.1992 – 6.06.1997, kwalifikowany opiekun ekspozycji
- 242. mgr Osyra Tadeusz, 1.05.1974 – 31.12.1977, asystent muzealny

P

- 243. **Paczyński Edward**, 1.04.1975 – 1.03.1984, kwalifikowany opiekun ekspozycji, 15.04.1986 – 30.11.1986, 15.04.1987 – 30.10.1987, 1.04.1988 – 31.10.1988, 19.04.1990 – 31.10.1990, 2.04.1991 – 31.10.1991, 17.04.1992 – 31.10.1992, 15.04.1993 – 15.02.1994, 4.05.1994 – 31.10.1994
- 244. **Panowicz Edmund**, 23.05.1979 – 15.10.1979, pracownik sezonowy
- 245. Panowicz Krystyna, 15.04.1978 – 31.01.1979, pracownik fizyczny
- 246. Panowicz Tadeusz, 16.05.1978 – 30.06.1988, starszy montażysta wystaw
- 247. mgr Pasiciel Stanisław, 15.03.1973 – 31.12.1973, adiunkt muzealny
- 248. **Pasternak (Każmierska) Bernadeta**, 9.04.1994 – nadal, intendent
- 249. mgr Patan Paweł, 2.08.1982 – 2.01.1995, starszy asystent
- 250. Paulińska Barbara, 25.03.1977 – 15.08.1980, starszy pomocnik muzealny

- 251. Pauliński Mirosław, 1.04.1973 – 31.12.1979, mistrz renowator, 1.12.1981 – 30.09.1982
- 252. Pauter Mieczysław, 10.02.1977 – 26.05.1978, stolarz
- 253. Pawlak Marcin, 11.08.1997 – 30.06.2001, robotnik
- 254. Pawłowska Barbara, 1.08.1971 – 31.07.1977, główny księgowy

Ryc. 20. Dzień Kobiet – Dwór ze Studzieńca – 1988 r. Stoją od lewej: Ewa Obrachta, Janina Chmielecka, Jacek Wrzesiński, Janina Nowak, Danuta Jaśkiewicz, Anna Wrzesińska, Andrzej Kaszubkiewicz, Jadwiga Bochenek (fot. Krzysztof Kwaśniewski; Archiwum Naukowe MPP)
Fig. 20 Women's Day – the manor from Studzieniec, 1988, standing from the left: Ewa Obrachta, Janina Chmielecka, Jacek Wrzesiński, Janina Nowak, Danuta Jaśkiewicz, Anna Wrzesińska, Andrzej Kaszubkiewicz, Jadwiga Bochenek (photograph by Krzysztof Kwaśniewski; Research Archive of MFPL)

255. Pawłowski Grzegorz, 1.09.1978 – 31.09.1985, kwalifikowany opiekun ekspozycji
256. **dr Pelczyk Antoni**, 1.05.1980 – nadal, starszy kustosz; kierownik oddziału WPE
257. **mgr inż. Pelczyk Ewa**, 1.08.1993 – nadal, adiunkt
258. mgr Piasecka Anna, 1.03.1980 – 31.01.1983, kierownik działu etnograficznego
259. Pieczonka Krystyna, 1.05.2004 – 31.05.2004, pomocnik muzealny
260. **Pieczonka Zdzisław**, 6.09.1999 – nadal, robotnik
261. **Pieczynska (Nawrocka) Elżbieta**, 1.10.2001 – nadal, pomocnik muzealny
262. mgr Pietrusiak-Rączka Alicja, 18.06.1984 – 31.10.1985, asystent muzealny
263. Piotrowska Janina, 25.03.1977 – 13.02.1979, pracownik fizyczny, 1.04.1988 – 31.10.1988, pomocnik muzealny, 1.04.1989 – 7.11.1989, 23.05.1990 – 31.10.1990, 1.06.1996 – 31.12.1996, 15.04.1997 – 31.10.1997
264. Piotrowski Piotr, 1.05.1999 – 30.09.1999, pomocnik muzealny
265. **Pociecha Czesław**, 16.06.1994 – 25.11.1996, pomocnik muzealny
266. **Podzerek (Zawada) Jolenta**, 1.08.1973 – nadal, główny księgowy
267. **dr Polcyn Marek**, 15.09.1989 – nadal, starszy kustosz, kierownik działu nauk przyrodniczych
268. **Porada Adam**, 15.06.1978 – 11.09.1979, robotnik budowlano-konserwatorski
269. mgr Przywarty Sławomir, 17.11.1997 – 15.09.2000, asystent
270. Puchalski Andrzej, 1.07.1975 – 31.08.1977, fotograf
271. mgr Purol Monika, 1.02.2006 – 15.02.2006, asystent muzealny
272. Puzio Antoni, 1.07.1990 – 31.01.1991, kwalifikowany opiekun ekspozycji

R

273. Racek Natalia, 1.03.2009 – 15.08.2009 – młodszy dokumentalista
274. Ratajczak Janusz, 1.09.1977 – 29.02.1980, magazynier
275. Ratajczak Tadeusz, 1.05.1985 – 31.10.1985, samodzielny referent ds. ppoż.
276. **mgr Renn Katarzyna**, 1.02.2001 – nadal, adiunkt
277. **mgr Romanow-Kujawa Marta**, 1.10.1990 – nadal, starszy kustosz
278. **Romieniecka Wanda**, 2.04.1975 – 28.02.1978, dozorca małego skansenu, 1.01.1979 – 31.12.1979, kwalifikowany opiekun ekspozycji, 1.04.1982

Ryc. 21. Dzień Kobiet – Dwór ze Studzieńca – 1988 r. Stoją od lewej: Janusz Kurowski, dalej siedzą: Jadwiga Bochenek, Andrzej Kaszubkiewicz, Jarosław Łukowski, Anna Wrzesińska, Janina Chmielecka, Maria Gaca, Ewa Olbrachta, Janina Wawrzynowska, Jolenta Podzerek (fot. Krzysztof Kwaśniewski; Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 21 Women's Day – the manor from Studzieniec, 1988, standing from the left: Janusz Kurowski; then sitting: Jadwiga Bochenek, Andrzej Kaszubkiewicz, Jarosław Łukowski, Anna Wrzesińska, Janina Chmielecka, Maria Gaca, Ewa Olbrachta, Janina Wawrzynowska, Jolenta Podzerek (photograph by Krzysztof Kwaśniewski; Research Archive of MFPL)

Ryc. 22. Wigilia – Dwór ze Studzieńca – 1989 r. Stoją od lewej: Anna Wrzesińska, Marlena Wiczorek, w głębi Jacek Wrzesiński, Marek Polcyn, Florian Lewandowski (fot. Mariola Jóźwikowska; Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 22 Christmas Eve – the manor from Studzieniec, 1989, standing from the left: Anna Wrzesińska, Marlena Wiczorek; in the background: Jacek Wrzesiński, Marek Polcyn, Florian Lewandowski (photograph by Mariola Jóźwikowska; Research Archive of MFPL)

Ryc. 23. Wigilia – Dwór ze Studzieńca – 1989 r. Dzielą się opłatkiem i składają życzenia – Jan Dzieścielewski i Józefa Czerniawska (fot. Mariola Józwickowska; Archiwum Naukowe MPP)
Fig. 23 Christmas Eve – the manor from Studzieniec, 1989, exchanging Christmas greetings and the wafer – Jan Dzieścielewski and Józefa Czerniawska (photograph by Mariola Józwickowska; Research Archive of MFPL)

- 31.10.1991
279. **Romieniecki Józef**, 1.01.1969 – 30.09.1982, starszy dozorca
280. **Różański Eugeniusz**, 27.07.2001 – 30.09.2001, pomocnik muzealny
281. Ruminiecka Romana, 1.05.1991 – 31.10.1991, pomocnik muzealny
282. Rybacka Renata, 1.07.1992 – 31.10.1992, pomocnik muzealny
283. **Rybacki Jarosław**, 1.12.1976 – 30.04.1982, dozorca WPE
284. **Rybacki Maksymilian**, 15.01.1981 – 6.04.1981, starszy woźny
285. Rychły Maciej, 2.07.1979 – 31.07.1979, rysownik
286. Rychły Waldemar, 31.07.1979 – 31.08.1979, rysownik
287. Rykowski Grzegorz, 25.11.1977 – 16.04.1978, stolarz
288. Rykowski Tomasz, 1.09.1989 – 2.11.1989, pomocnik muzealny

Ryc. 24. Wigilia – Dwór ze Studzieńca – 1989 r. Stoją od lewej: Janina Chmielecka, składają życzenia – Anna Wrzesińska i Marek Polcyn, w głębi od lewej: Marlena Wieczorek i Edward Bogner (fot. Mariola Józwickowska; Archiwum Naukowe MPP)
Fig. 24 Christmas Eve – the manor from Studzieniec, 1989, standing on the left side: Janina Chmielecka; exchanging Christmas greetings – Anna Wrzesińska and Marek Polcyn; in the background from the left: Marlena Wieczorek and Edward Bogner (photograph by Mariola Józwickowska; Research Archive of MFPL)

S

289. **Sadowska Teodozja**, 2.04.1975 – 31.12.1976, starszy pomocnik muzealny, 1.06.1982 – 15.10.1982, 19.04.1983 – 15.11.1983, 15.04.1984 – 15.10.1984, 15.04.1985 – 12.11.1985, 1.04.1986 – 30.10.1986
290. Sady Szczepan, 1.03.1977 – 31.12.1979, pracownik brygady remontowej
291. **mgr Sankiewicz Paweł**, 15.10.2007 – nadal, asystent muzealny
292. mgr Sawicka Anna, 1.06.1984 – 31.07.1984, asystent
293. mgr Schulz Stefan, 1.05.1982 – 31.10.1983, asystent muzealny
294. Skrzetuszewski Józef, 1.02.1969 – 31.12.1979, pracownik brygady ciesielskiej
295. **Skrzetuszewski Rafał**, 15.05.1996 – nadal, pomocnik muzealny

Ryc. 25. Wystawa pokonkursowa projektów przestrzennego zagospodarowania Lednickiego Parku Krajobrazowego – łamus z Mikołajewic – 1991 r. Stoją od lewej: Włodzimierz Szkudlarek, Mateusz Łastowiecki (fot. Mariola Józwickowska; Archiwum Naukowe MPP)
Fig. 25 The after-contest exhibition of the land development projects of the Lednica Landscape Park – the granary from Mikołajewice, 1991. Standing from the left: Włodzimierz Szkudlarek, Mateusz Łastowiecki (photograph by Mariola Józwickowska; Research Archive of MFPL)

Ryc. 26. Brygada rozbiórkowa chatupy w Gaju, gm. Witkowo – 1990 r. Siedzą od lewej: Sławomir Nowak, Ireneusz Tomaszewski, Dariusz Doruchowski, Krzysztof Beśka, Mirosław Olejnik, Eugeniusz Jaśkiewicz; stoi: Jan Dziegielewski (fot. Małgorzata Fryza; Katalog fotograficzny WPE)

Fig. 26 The team dismantling the cottage in Gaj (district of Witkowo) – 1990, seated from the left: Sławomir Nowak, Ireneusz Tomaszewski, Dariusz Doruchowski, Krzysztof Beśka, Mirosław Olejnik, Eugeniusz Jaśkiewicz; standing: Jan Dziegielewski (photograph by Małgorzata Fryza; Photographical Catalogue of the Wielkopolska Ethnographic Park – WEP)

296. Skrzetuszewska Stefania, 15.04.1987 – 30.10.1987, kwalifikowany opiekun ekspozycji, 1.04.1988 – 31.10.1988, 1.04.1989 – 31.10.1989, 17.04.1990 – 31.10.1990, 1.02.1991 – 31.10.1991, 1.05.1992 – 31.10.1992, 15.04.1993 – 14.05.1993
297. Skwarek Jan, 1.03.1977 – 31.05.1977, pracownik fizyczny
298. Skweres Henryk, 2.04.1975 – 5.07.1976, pracownik brygady remontowo-budowlanej
299. mgr Skworz Joanna, 2.1985 – 31.10.1985, asystent muzealny
300. Smolarek Stefania, 15.04.1999 – 31.10.1999, pomocnik muzealny, 15.04.2000 – 31.10.2000, 16.04.2001 – 31.10.2001, 16.04.2002 – 30.09.2002
301. Smoleń Zofia, 15.08.1982 – 15.04.1984, starszy dokumentalista
302. Sobótka Krzysztof, 15.05.2006 – 15.08.2006, pomocnik muzealny
303. Sprenger Stanisław, 2.11.1976 – 31.12.1977, pracownik fizyczny
304. Sroka Julian, 1.12.1975 – 31.12.1977, cieśla, rzemieślnik
305. Stachowiak Andrzej, 1.07.1977 – 31.10.1978, konserwator radiotelefonów
306. Stachowiak Ewa, 1.06.1990 – 31.10.1990, pomocnik muzealny
307. Stachowiak Józef, 16.06.1994 – 23.06.2004, pomocnik muzealny
308. Stachowiak Marcin, 15.04.1996 – nadal, robotnik
309. mgr Staszewski Marek, 9.10.1978 – 31.03.1980, kierownik działu naukowo-oświatowego, 17.03.2008 – nadal, kierownik działu administracyjno-gospodarczego
310. mgr inż. Staśkiewicz (Aleksy) Maria, 1.07.1981 – nadal, starszy konserwator – kierownik działu konserwacji
311. Stec Jerzy, 2.04.1975 – 31.12.1979, cieśla
312. Stec Leszek, 2.09.1975 – 31.12.1979, pracownik brygady remontowo-budowlanej, 3.06.2004 – nadal, laborant
313. Stefaniak Marek, 15.05.2002 – 16.09.2002, pomocnik muzealny
314. Stępień Wojciech, 21.11.2003 – 31.03.2004, pracownik zieleni
315. Stężała Barbara, 11.05.1979 – 26.10.1979, przewodnik
316. mgr Stołecka Joanna, 1.03.2006 – nadal, asystent muzealny

Ryc. 27. Wystawa „Czepce Wielkopolskie” – karczma z Sokołowa Budzyńskiego – 1993 r. Stoją od lewej: za szybą – Andrzej Kaszubkiewicz, Anna Wrzesińska, dalej Janusz Lehmann, (dudziarz Andrzej Horbik), Kazimierz Tobolski, Antoni Pelczyk (fot. Mariola Jóźwikowska; Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 27 The exhibition “The Greater Polish Bonnets” – the inn from Sokołowo Budzyńskie, 1993. Standing from the left: behind the glass – Andrzej Kaszubkiewicz, Anna Wrzesińska; then Janusz Lehmann, the piper Andrzej Horbik, Kazimierz Tobolski, Antoni Pelczyk (photograph by Mariola Jóźwikowska; Research Archive of MFPL)

Ryc. 28. Wystawa „Czepce Wielkopolskie” – karczma z Sokołowa Budzyńskiego – 1993 r. Stoją od lewej: Andrzej Kaszubkiewicz, Janusz Lehmann, Małgorzata Fryza, Anna Billert, Bernadeta Pasternak; stoją profilem – Edwin Dzieciołowski, Kaliksta Łopacka-Szymańska (fot. Mariola Józwickowska; Archiwum Naukowe MPP)
Fig. 28 The exhibition “The Greater Polish Bonnets” – the inn from Sokołowo Budzyńskie, 1993. Standing from the left: Andrzej Kaszubkiewicz, Janusz Lehmann, Małgorzata Fryza, Anna Billert, Bernadeta Pasternak; seen in profile: Edwin Dzieciołowski, Kaliksta Łopacka-Szymańska (photograph by Mariola Józwickowska; Research Archive of MFPL)

- 317. dr Strugała Jerzy, 13.07.1984 – 15.10.1989, radca prawny
- 318. mgr inż. Struk-Jaszczyk Anna, 1.04.1978 – 31.08.1984, asystent konserwatorski
- 319. Strzemkowska-Skrzetuszevska Bożena 15.04.1981 – 15.10.1981, pracownik sezonowy, 1.08.2006 – 31.10.2006, pomocnik muzealny
- 320. Sujka Danuta, 2.04.1990 – 31.10.1990, pomocnik muzealny

Ryc. 29. Wystawa „Suche kompozycje z otaczających nas roślin” – łamus z Mikołajewic – 1993 r. Na wprost stoi Justyna Szklarz, Andrzej Kaszubkiewicz, odwrócone tyłem stoją Mariola Józwickowska (Dorota Kaźmierczak – autorka bukietów) (fot. Archiwum Naukowe MPP)
Fig. 29 The exhibition “The dried arrangements of the surrounding plants” – the granary from Mikołajewice, 1993. In the middle standing: Justyna Szklarz, Andrzej Kaszubkiewicz; with their back to the reader: Mariola Józwickowska, Dorota Kaźmierczak – the author of the bouquets (Research Archive of MFPL)

- 321. Sujka Piotr, 16.06.1994 – nadal, kierowca
- 322. Szachta Przemysław, 1.06.1999 – 30.05.2009 – dozorca
- 323. mgr inż. arch. Szadkowska Justyna, 15.10.1999 – 15.03.2001, dokumentalista
- 324. Szafran Edward, 28.06.1977 – 13.10.1977, kierowca
- 325. Szczepaniak Bożena, 1.10.1977 – 30.06.1982, referent ds. bibliotecznych – archiwista
- 326. Szczepaniak Dorota, 1.09.1976 – 31.12.1976, pracownik fizyczny
- 327. Szczepaniak Joanna, 1.05.1988 – 31.10.1988, pomocnik muzealny
- 328. Szczepaniak Krzysztof, 18.01.1988 – 30.09.1989, palacz, 16.06.1994 – 30.09.1995, pomocnik muzealny

Ryc. 30. Uroczyste pożegnanie Kaliksty Łopackiej-Szymańskiej z Działu Biblioteka, Archiwum – 2004 r. Stoją od lewej: Andrzej Kaszubkiewicz, Kaliksta Łopacka-Szymańska, Piotr Kuszczak, Mariola Józwickowska (fot. Marek Krężałek; Archiwum Naukowe MPP)
Fig. 30 The ceremonial farewell to Kaliksta Łopacka-Szymańska from the Library's Archive Department, 2004, standing from the left: Andrzej Kaszubkiewicz, Kaliksta Łopacka-Szymańska, Piotr Kuszczak, Mariola Józwickowska (photograph by Marek Krężałek; Research Archive of MFPL)

Ryc. 31. Uroczyste pożegnanie Kaliksty Łopackiej-Szymańskiej z Działu Biblioteka, Archiwum – 2004 r. Stoją od lewej: Andrzej Kaszubkiewicz, Kaliksta Łopacka-Szymańska, Ewa Pelczyk, Antoni Pelczyk, Danuta Banaszak, Arkadiusz Tabaka, Anna Wrzesińska, Jacek Wrzesiński, Janusz Górecki (fot. Marek Krężałek; Archiwum Naukowe MPP)

Fig. 31 The ceremonial farewell to Kaliksta Łopacka-Szymańska from the Library's Archive Department, 2004, standing from the left: Andrzej Kaszubkiewicz, Kaliksta Łopacka-Szymańska, Ewa Pelczyk, Antoni Pelczyk, Danuta Banaszak, Arkadiusz Tabaka, Anna Wrzesińska, Jacek Wrzesiński, Janusz Górecki (photograph by Marek Krężałek; Research Archive of MFPL)

- 329. Szczepaniak Małgorzata, 20.06.1990 – 31.10.1990, pomocnik muzealny, 2.04.1991 – 31.10.1991, 16.04.1996 – 12.06.1996
- 330. Szklarz Justyna, 10.06.1990 – 10.11.1998, dokumentalista
- 331. mgr Szkudlarek Włodzimierz, 22.12.1988 – 29.02.1992, starszy asystent
- 332. Szychowska Jolanta, 15.04.1978 – 1.05.1978, kasjerka, 15.04.1979 – 15.10.1979
- 333. mgr inż. arch. Szydłowska Janina, 1.02.1985 – 3.01.1991, kierownik sekcji budowlanej
- 334. mgr inż. Szydłowski Janusz, 1.05.1985 – 31.12.1985, fotograf
- 335. mgr Szymańska Eleonora, 1.09.1976 – 31.08.1978, starszy asystent muzealny

Ryc. 32. Uroczyste pożegnanie Janiny Chmieleckiej z Działu Konserwacji – 2005 r. Stoją od lewej: Maria Staśkiewicz, Andrzej Kaszubkiewicz, Janina Chmielecka, Jan Król, Robert Gromadzki, Dariusz Doruchowski; przykucnięty – Łukasz Broński (fot. Andrzej Ziółkowski; Archiwum Fotograficzne MPP)

Fig. 32 The ceremonial farewell to Janina Chmielecka from the Conservation Department, 2005; standing from the left: Maria Staśkiewicz, Andrzej Kaszubkiewicz, Janina Chmielecka, Jan Król, Robert Gromadzki, Dariusz Doruchowski; crouching – Łukasz Broński (photograph by Andrzej Ziółkowski; Photographical Archive of MFPL)

- 336. Szymański Zbigniew, 21.12.1981 – 29.02.1984, starszy mistrz

- 337. Szymaszek Teresa, 1.04.1988 – 31.10.1988, pomocnik muzealny

Ś

- 338. Świderski Jan, 5.12.1989 – 28.02.1990, palacz
- 339. mgr Świrydowicz (Rezler) Katarzyna, 1.10.2004 – 30.06.2005, asystent muzealny

T

- 340. Tabak Henryk, 21.08.1975 – 14.03.1977, murarz
- 341. **mgr Tabaka Arkadiusz**, 1.12.1998 – nadal, kustosz
- 342. Talar Adam, 2.04.1975 – 18.01.1977, stolarz
- 343. prof. dr hab. Tobolski Kazimierz, 1.05.1991 – 30.06.2001, główny specjalista ds. ekologii i paleoekologii
- 344. Tomaszewska Jolanta, 14.05.1992 – 31.10.1992, pomocnik muzealny, 16.04.1996 – 16.10.1996

Ryc. 33. Wigilia – budynek administracyjny w Dziekanowicach 32 – 2007 r. Siedzą od lewej: Danuta Banaszak, Paweł Sankiewicz (fot. Piotr Kuszczyk; Oddział WPE)

Fig. 33 Christmas Eve – the administration building in Dziekanowice 32 – 2007; seated from the left: Danuta Banaszak, Paweł Sankiewicz (photograph by Piotr Kuszczyk; the WEP branch)

Ryc. 34. Wigilia – budynek administracyjny w Dziekanowicach 32 – 2007 r. Siedzą od lewej: Wojciech Kujawa, Ewa Pelczyk, Jacek Wrzesiński, Anna Wrzesińska, Roman Doruchowski, Antoni Pelczyk, Andrzej Kaszubkiewicz, Jolenta Podzerek, Halina Modrzejewska, Józefa Czerniawska, Joanna Zarzeczna-Kobrzyńska, Marek Polcyn, Janusz Górecki (fot. Piotr Kuszczak; Oddział WPE)

Fig. 34 Christmas Eve – the administration building in Dziekanowice 32 – 2007, seated from the left: Wojciech Kujawa, Ewa Pelczyk, Jacek Wrzesiński, Anna Wrzesińska, Roman Doruchowski, Antoni Pelczyk, Andrzej Kaszubkiewicz, Jolenta Podzerek, Halina Modrzejewska, Józefa Czerniawska, Joanna Zarzeczna-Kobrzyńska, Marek Polcyn, Janusz Górecki (photograph by Piotr Kuszczak; the WEP branch)

345. Tomaszewski Ireneusz, 1.02.1989 – 9.08.1996, robotnik
 346. Tomkowiak Irena, 1.10.2001 – 30.09.2002, pomocnik muzealny
 347. mgr Tubacki Jacek, 1.06.1987 – 12.01.1988, asystent muzealny
 348. mgr Twardosz Bogumiła, 1.12.1985 – 15.04.1989, asystent muzealny

U

349. Urban Mariusz, 14.03.1989 – 31.07.1989, kierowca

W

350. Wala Krzysztof, 1.08.1979 – 12.10.1979, robotnik budowlany
 351. Wawrzynowska Janina, 19.04.1983 – 15.11.1983, starszy pomocnik muzealny, 15.04.1984 – 15.10.1984, 15.04.1985 – 31.01.1991, 2.04.1991 – 31.10.

1991, 1.05.1992 – 31.10.1992

352. Wawrzynowska Jolanta, 1.07.1992 – 27.08.1996, pomocnik muzealny
 353. Wawrzynowski Włodzimierz, 15.09.1978 – 14.06.1979, pomocnik murarza
 354. mgr Wągrowa Kamila, 1.01.2009 – nadal, asystent muzealny
 355. Wąsik Henryk, 1.11.1996 – 27.10.1998, dozorca
 356. Wąsik Jan, 1.02.1991 – 30.04.2001, kwalifikowany opiekun ekspozycji
 357. Wąsik Marek, 1.05.1990 – 22.05.1993, robotnik
 358. mgr Wąsikowska Alina, 1.07.1980 – 31.07.1980, przewodnik muzealny
 359. Weber Hieronim, 1.06.1979 – 15.07.1979, zdun
 360. mgr Wełnic Cecylia, 1.08.1982 – 24.12.2008, starszy asystent
 361. Wieczorek Marlena, 1.09.1989 – 31.12.1991, dokumentalista
 362. mgr Wierzbicki Bogusław, 1.03.1977 – 31.08.1977,

Ryc. 35. Wigilia – budynek administracyjny w Dziekanowicach 32 – 2007 r. Stoi od lewej: Andrzej Kaszubkiewicz; dalej siedzą: Jolenta Podzerek, Halina Binkowska, Halina Modrzejewska, Józefa Czerniawska (fot. Piotr Kuszczak; Oddział WPE)

Fig. 35 Christmas Eve – the administration building in Dziekanowice 32 – 2007; standing from the left: Andrzej Kaszubkiewicz; seated: Jolenta Podzerek, Halina Binkowska, Halina Modrzejewska, Józefa Czerniawska (photograph by Piotr Kuszczak; the WEP branch)

Ryc. 36. Wigilia – budynek administracyjny w Dziekanowicach 32 – 2007 r. Na pierwszym planie składają sobie życzenia i dzielą się opłatkiem – od lewej Teresa Frąckowiak i Józefa Czerniawska (fot. Piotr Kuszczak; Oddział WPE)
Fig. 36 Christmas Eve – the administration building in Dziekanowice 32 – 2007; in the foreground exchanging Christmas greetings and the wafer – from the left side: Teresa Frąckowiak and Józefa Czerniawska (photograph by Piotr Kuszczak; the WEP branch)

- wicedyrektor ds. administracyjnych
363. Witczak Lucyna, 1.05.1992 – 31.10.1992, kwalifikowany opiekun ekspozycji
364. Włodarczyk Henryk, 15.11.1976 – 12.08.1984, starszy rzemieślnik
365. **Włodarczyk Janina**, 1.04.1989 – 31.08.1989, pomocnik muzealny
366. Wojciechowski Maciej, 11.08.1997 – 31.07.2001, dozorca
367. Wolek Edyta, 15.10.2002 – 15.04.2003, pomocnik

- muzealny, 1.08.2004 – nadal, pomocnik muzealny
368. Wolek Urszula, 15.10.1987 – 31.12.2008, kwalifikowany opiekun ekspozycji
369. Wolniewicz Józef, 1.04.1977 – 31.05.1977, kierowca
370. Wołodkiewicz Aleksander, 1.11.1978 – 21.11.1979, kierowca
371. **mgr Wrzesińska Anna**, 16.02.1984 – nadal, starszy kustosz; kierownik działu naukowo-oświatowego

Ryc. 37. Uroczyste pożegnanie Dyrektora MPP na Lednicy – Andrzeja Kaszubkiewicza – (siedzi) – 2008 r. W dolnym rzędzie stoją z lewej: Wiesława Meller, Ewa Obrachta, Jolanta Kapsa, Cecylia Welnic, Kazimiera Kujawa, Katarzyna Nowaczyk, Teresa Krysztofiak; drugi rząd od lewej stoją: Eugeniusz Jaśkiewicz, Marta Romanow-Kujawa, Adriana Garbatowska, Janina Jaśkiewicz, Marek Krężałek, Grzegorz Kamiński, Maria Staśkiewicz, Edyta Wolek, Elżbieta Indycka, Mariola Józwickowska, Andrzej Nawrocki; trzeci rząd stoją od lewej: Łukasz Kaczmarek, Arkadiusz Tabaka, Dorota Jagłowska, Mirosław Miczuga, Piotr Kuszczak, Zdzisław Pieczonka, Piotr Sujka, Andrzej Kujawa, Mieczysław Jałoszyński, Anna Wrzesińska, Łukasz Broński; czwarty rząd stoją od lewej: Wojciech Kujawa, Jacek Wrzesiński, Rafał Skrzetuszewski, Marek Polcyn (fot. Andrzej Ziółkowski, Archiwum Fotograficzne MPP)

Fig. 37 The ceremonial farewell to the director of the Museum of the First Piasts at Lednica – Andrzej Kaszubkiewicz (seated) – 2008; in the low row standing from the left: Wiesława Meller, Ewa Obrachta, Jolanta Kapsa, Cecylia Welnic, Kazimiera Kujawa, Katarzyna Nowaczyk, Teresa Krysztofiak; the second row standing from the left: Eugeniusz Jaśkiewicz, Marta Romanow-Kujawa, Adriana Garbatowska, Janina Jaśkiewicz, Marek Krężałek, Grzegorz Kamiński, Maria Staśkiewicz, Edyta Wolek, Elżbieta Indycka, Mariola Józwickowska, Andrzej Nawrocki; the third row standing from the left: Łukasz Kaczmarek, Arkadiusz Tabaka, Dorota Jagłowska, Mirosław Miczuga, Piotr Kuszczak, Zdzisław Pieczonka, Piotr Sujka, Andrzej Kujawa, Mieczysław Jałoszyński, Anna Wrzesińska, Łukasz Broński; the fourth row standing from the left: Wojciech Kujawa, Jacek Wrzesiński, Rafał Skrzetuszewski, Marek Polcyn (photograph by Andrzej Ziółkowski; Photographical Archive of MFPL)

372. mgr Wrzesiński Jacek, 24.05.1980 – nadal,
starszy kustosz; kierownik pracowni Gród w Grzy-
bowie
373. Wygralak Grażyna, 1.04.1991 – 30.04.1994,
kasjerka
374. prof. dr hab. Wyrwa Andrzej Marek, 1.11.2008
– nadal, dyrektor

Z

375. Zakrzewski Leszek, 3.11.1975 – 27.07.1978, re-
ferent ds. zaopatrzenia
376. mgr Zamelska-Monczak Kinga, 1.11.1996 – 30.09.
1998, asystent muzealny
377. Zander Krystyna, 1.06.1988 – 30.09.1988, prze-
wodnik muzealny
378. Zarieczna-Kobrzyńska Joanna, 1.03.2002 – na-
dał, sekretarka
379. Zawada Czesław, 1.08.1983 – 15.09.1983, re-
nowator przyuczony
380. Zawadzka Grażyna, 15.04.1980 – 15.10.1980, ka-
sjerka, 22.04.1981 – 15.10.1981

381. mgr Zeidler-Gzyl Sylwia, 15.12.2005 – 3.08.2006,
asystent muzealny
382. Zieliński Bogdan, 19.04.1983 – 15.11.1983, ka-
sjer, 15.04.1984 – 15.10.1984
383. Zielonacki Zygmunt, 1.08.1984 – 31.05.1985,
rzemieślnik, 16.11.1989 – 15.03.1990, palacz
384. Zimny Andrzej, 22.06.1978 – 9.08.1978, pracow-
nik fizyczny
385. Ziółkowski Andrzej, 15.04.1987 – nadal, doku-
mentalista
386. mgr Zwolińska Anna, 1.06.1980 – 11.11.1981,
asystent muzealny
387. Zwoliński Wojciech, 9.06.1980 – 30.10.1980,
przewodnik muzealny

Ż

388. Żelazny Bogumił, 1.01.1977 – 29.02.1984, sa-
modzielny referent ds. inwestycyjnych

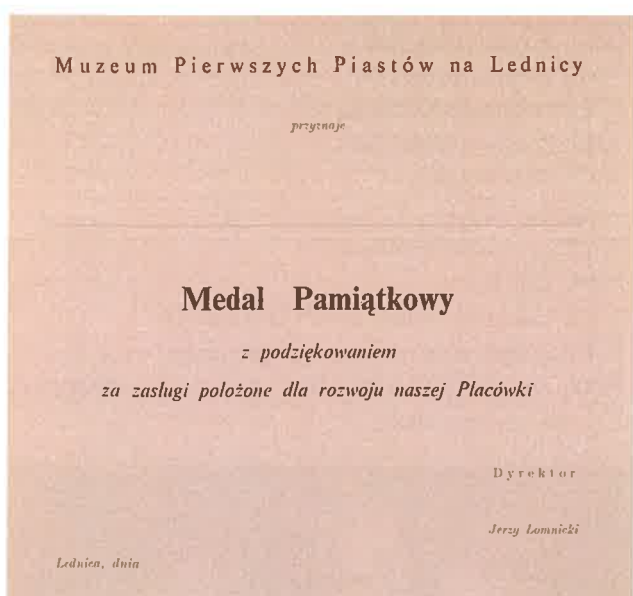
10-lecie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (Medal Pamiątkowy; druki okolicznościowe)

Lista osób, które otrzymały Medal Pamiątkowy (źródło: Archiwum MPP na Lednicy sygn. 217/75/74):

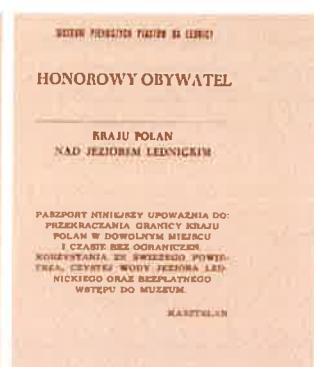
1. Bednarek Stanisław
2. Błaszczyk Stanisław
3. Błaszczyk Włodzimierz
4. Bobiński Andrzej
5. Boratyński Wojciech
6. Burszta Józef
7. Cichowlas Józef
8. Chojnacki Janusz
9. Cozaś Stanisław
10. Frajta Maciej
11. Frajta Teresa
12. Gawroński Bogdan
13. Holas Aleksander
14. Jabłoński Henryk
15. Jagielski Marek
16. Jakubowicz Marian
17. Jankowski Kazimierz
18. Janusz Tadeusz
19. Kaja Stefania
20. Kondziela Henryk
21. Kosiński Franciszek
22. Kozicki Dezydery
23. Kręzałek Marek
24. Lorentz Stanisław
25. Łomnicka Joanna
26. Marecki Jerzy
27. Midura Franciszek
28. Mikołajczyk Gabriela
29. Nowakowski Henryk
30. Przymusiński Ludwik
31. Rutyński Kazimierz
32. Rymaszewski Bohdan
33. Rymkiewicz Maria
34. Soboń Szczepan
35. [?] Szeffler
36. Śliwiński Dariusz
37. Trojanowicz Jan
38. Werblan Andrzej
39. Wosiński Ryszard
40. Zachwatowicz Jan
41. Zasada Jerzy
42. Zin Wiktor
43. Zysnarski Romuald
44. Żak Jan
45. Delegacja Filmowców Radzieckich
46. Zespół Pieśni i Tańca „Mazowsze”
47. Żołnierze Wojska Polskiego (na ręce dowódcy)
– budowa wiaty

Ryc. 1. Wręczenie Medali Pamiątkowych: profesorowi H. Jabłońskiemu i profesorowi J. Zachwatowiczowi
Fig. 1. Awarding the Commemorative Medals: to professor Henryk Jabłoński and professor Jan Zachwatowicz

Ryc. 2. Medal Pamiątkowy i dyplom z okazji 10-lecia Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
Fig. 2. The Commemorative Medal and diploma on the occasion of the 10th anniversary of the Museum of the First Piasts at Lednica

Ryc. 3. Druki okolicznościowe z okazji 10-lecia Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
Fig. 3. Commemorative prints on the occasion of the 10th anniversary of the Museum of the First Piasts at Lednica

